LENIN

OPERE COMPLETE

www.dacoromanica.ro

Proletari din toate țările, uniți-vă!

LENIN

OPERE
COMPLETE

29

www.dacoromanica.ro

TRADUCEREA ÎN LIMBA ROMÂNĂ
APARE ÎN URMA HOTĂRÎRII C.C.
AL P.C.R. EA A FOST ÎNTOCMITĂ
DUPĂ ORIGINALUL ÎN LIMBA RUSĂ,
ED. A V-A

www.dacoromanica.ro

INSTITUTUL DE MARXISM-LENINISM
DE PE LÎNGĂ C.C. AL P.C.U.S.

V. I. LENIN

OPERE COMPLETE

EDIȚIA A DOUA

EDITURA POLITICĂ
BUCUREȘTI — 1966

www.dacoromanica.ro

INSTITUTUL DE MARXISM-LENINISM
DE PE LÎNGĂ C.C. AL P.C.U.S.

V. I. LENIN

VOL.

29

CAIETE FILOZOFICE

EDITURA POLITICĂ
BUCUREŞTI — 1966

www.dacoromanica.ro

PREFAȚĂ

Volumul al douăzeci și nouălea al Operelor complete ale lui V.I. Lenin cuprinde conspecte, fragmente, note despre diverse cărți și articole filozofice, precum și observațiile și însemnările făcute de el pe marginea și în textul unor scrieri filozofice din biblioteca sa personală.

Cea mai mare parte din conspectele, fragmentele și notele cuprinse în volumul de față au fost publicate pentru prima oară în anii 1929—1930, în volumele IX și XII ale «Culegerilor din Lenin»; în anii 1933—1947, aceste materiale au fost editate de cinci ori într-un volum aparte, sub titlul «Caiete filozofice», iar în 1958 ele au format volumul 38 din ediția a IV-a a Operelor lui V.I. Lenin. Cuprinsul edițiilor anterioare nu este același; cea mai completă dintre ele este ultima, față de care prezentul volum conține în plus însemnările lui Lenin — care se publică acum pentru prima oară — pe marginea cărții lui J. Dietzgen «Mici scrieri filozofice», precum și cele, apărute mai de mult, pe care le-a făcut pe cartea lui I.M. Steklov «N.G. Cernîșevski, viața și activitatea lui»; unele note din «Caietele despre imperialism» ale lui Lenin, care au fost incluse în volumul 28 al Operelor complete, nu se mai publică și în volumul de față.

Diferitele ediții ale «Caietelor filozofice» se deosebesc între ele nu numai prin conținutul lor, dar și prin ordinea în care sînt dispuse documentele; volumul de față este subîmpărțit în trei secțiuni, în care sînt incluse materiale cu caracter mai mult sau mai puțin omogen. Prima secțiune cuprinde conspecte și fragmente, a doua — diverse note despre cărți, articole și

www.dacoromanica.ro

recenzii ale unor scrieri filozofice, iar a treia—fragmente din diferite cărți, cu observații și însemnări făcute de Lenin. În cuprinsul secțiunii respective, documentele sînt dispuse în ordine cronologică, pe baza datelor stabilite înainte sau în timpul pregătirii volumului de față, pe cale indirectă, întrucît aproape toate documentele autorului sînt nedatate.

«Caietele filozofice» din Operele complete ale lui V.I. Lenin aparțin perioadei primului război mondial, cînd au fost scrise cea mai mare parte din conspecte, fragmente și note. Tocmai în vremea aceea a conspectat Lenin «Știința logicii» și, paralel cu ea, prima parte din «Enciclopedia științelor filozofice", precum și «Prelegerile de istorie a filozofiei» și «Prelegerile de filozofie a istoriei» ale lui G.W.F. Hegel; apoi lucrarea lui L. Feuerbach «Expunerea, analiza și critica filozofiei lui Leibniz», lucrarea lui F. Lassalle «Filozofia lui Heraclit Obscurul din Efes», «Metafizica» lui Aristotel și o serie de alte cărți de filozofie și de științe ale naturii. Aceste conspecte și note au alcătuit cuprinsul a opt caiete asemănătoare, cu coperte albastre, care au fost intitulate de Lenin «Caiete filozofice. Hegel, Feuerbach și diverse»; în această serie intră și conspectul «Prelegerilor despre esența religiei» ale lui Feuerbach, care a fost scris pe file separate, nu mai devreme de 1909.

Fragmentele care aparțin lui Lenin au fost scrise uneori în caiete separate (de pildă «Planul dialecticii (logicii) lui Hegel» sau «În jurul problemei dialecticii»), iar alteori în textul conspectelor (fragmentul despre elementele dialecticii, în conspectul «Științei logicii», fragmentul despre teoria cunoașterii în conspectul cărții lui Lassalle și altele). Prelucrarea definitivă a conspectelor, fragmentelor și notelor filozofice din anii 1914—1915, a căror studiere ne dă temei să presupunem că Lenin se pregătea să scrie o lucrare specială despre dialectică, a rămas neterminată; dar și în această formă ele prezintă o importanță covîrșitoare pentru dezvoltarea filozofiei marxiste.

Ca și lucrarea «Materialism și empiriocriticism», «Caietele filozofice» conțin o neprețuită bogăție de idei; ele prezintă o importanță teoretică și politică extraordinară și formează temelia etapei leniniste în dezvoltarea gîndirii filozofice marxiste. Dar dacă în principala sa scriere filozofică Lenin dă o atenție deosebită problemelor fundamentale ale materialismului filozofic, în «Caiete filozofice» punctul central, în care, ca

www.dacoromanica.ro

într-un focar, se întîlnesc ideile leniniste, care abordează cele mai diferite domenii ale cunoașterii umane, îl constituie dialectica materialistă, legile și categoriile ei fundamentale, istoria formării lor, importanța lor pentru științele sociale și pentru științele naturii, precum și caracterul dialectic al dezvoltării tehnicii. Dialectica idealistă a lui Hegel, ideile dialectice ale lui Heraclit, Leibniz și ale altor filozofi îi servesc lui Lenin drept material inițial, pe baza căruia dezvoltă dialectica materialistă, marxistă.

În acea epocă de extremă ascuțire a tuturor contradicțiilor capitalismului și de apropiere a unei noi crize revoluționare, dialectica materialistă a dobîndit o importanță cu totul deosebită: numai de pe pozițiile ei se putea dezvălui caracterul imperialist al războiului și demasca sofismul și eclectismul liderilor Internaționalei a II-a, oportunismul și social-șovinismul lor. Însemnătatea «Caietelor filozofice» în dezvoltarea marxism-leninismului ne este pe deplin dovedită de apariția, în acea perioadă, a unor scrieri ca «Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului», «Socialismul și războiul», «În jurul lozincii Statelor Unite ale Europei», «Despre broșura lui Junius», «Revoluția socialistă și dreptul națiunilor la autodeterminare» și altele. Analiza problemelor fundamentale ale dialecticii materialiste făcute de Lenin a jucat un rol important în elaborarea teoriei marxiste despre imperialism, în dezvoltarea teoriei revoluției socialiste, a învățăturii despre stat, despre strategia și tactica partidului. Fără o cunoaștere a «Caietelor filozofice» nu poate fi înțeleasă întreaga dezvoltare ulterioară pe care a căpătat-o filozofia marxistă într-o serie de lucrări scrise de Lenin ceva mai tîrziu, ca, de pildă, «Statul și revoluția», «Încă o dată despre sindicate...», «„Stîngismul" — boala copilăriei comunismului», «Despre însemnătatea materialismului militant» și altele.

Conspectele filozofice ale lui Lenin, fragmentele și notele scrise de el ne arată căile dezvoltării continue a materialismului dialectic și istoric, a istoriei științifice a filozofiei. «Continuarea operei lui Hegel și a lui Marx — scria Lenin — trebuie să constea în elaborarea *dialectică* a istoriei gîndirii omenești, a științei și a tehnicii» (volumul de față, p. 124). Dialectica materialistă, dezvoltată de Lenin în «Caiete filozofice», are o deosebită importanță metodologică pentru studierea legită-

www.dacoromanica.ro

ților construirii societății comuniste, pentru analiza contradicțiilor capitalismului contemporan și precizarea tacticii mișcării comuniste internaționale în condițiile actuale, ca și pentru lupta împotriva filozofiei burgheze, împotriva revizionismului contemporan și a dogmatismului.

* * *

Volumul de față începe cu conspectul primei lucrări scrise în comun de K. Marx și F. Engels: «Sfînta familie, sau Critica criticii critice»; aceasta este, după cît se știe, cea dintîi dintre scrierile întemeietorilor marxismului care a fost conspectată de Lenin. În acest conspect, el urmărește procesul de formare a concepției despre lume a lui Marx și Engels: «Marx — scrie el — trece aici de la filozofia hegeliană la socialism: această trecere este evidentă; se vede ce a fost deja cucerit de Marx și cum trece el la un nou cerc de idei» (p. 8). Dintre acestea, Lenin desprinde «ideea relațiilor sociale de producție» (p. 14), «concepția aproape formată a lui Marx asupra rolului revoluționar al proletariatului» (p. 10), analiza de pe o poziție materialistă a conștiinței sociale, ideea necesității unei «puteri practice» pentru înfăptuirea ideilor etc. Lenin subliniază și notează cu semnul N.B. teza, extrem de importantă, a materialismului istoric, formulată în «Sfînta familie», că, o dată cu profunzimea acțiunii istorice crește și amploarea masei care o înfăptuiește; el urmărește cu atenție critica relațiilor sociale burgheze făcută de întemeietorii marxismului și se oprește asupra prelucrării filozofiei lui Hegel, făcută în chip materialist de către Marx și Engels, asupra aprecierilor critice formulate de ei cu privire la materialismul anterior. Deosebit de prețios este, după părerea lui Lenin, capitolul — scris de Marx — «Bătălia critică împotriva materialismului francez», în care se arată că comunismul este concluzia logică a întregii dezvoltări istorice a filozofiei materialiste.

Un loc important ocupă în acest conspect critica făcută tinerilor hegelieni, reprezentărilor lor idealist-subiective despre procesul de dezvoltare a societății și îndeosebi concepțiilor lor reacționare despre rolul maselor muncitoare și al personalității în istorie. Lenin relevă concluzia lui Marx, îndreptată împotriva tinerilor hegelieni, că nu poate fi cunoscută realitatea istorică

www.dacoromanica.ro

dacă se exclude din ea «atitudinea teoretică și practică a omului față de natură, față de științele naturii și față de industrie», «modul nemijlocit de producere a vieții însăși» (p. 30). Pe experiența luptei duse de Marx și Engels împotriva tinerilor hegelieni s-a sprijinit Lenin în lucrările sale din ultimul deceniu al secolului trecut, în care a criticat sociologia subiectivă a narodnicilor liberali, ca și în lupta desfășurată împotriva teoriilor narodniciste despre rolul istoric al «personalităților care gîndesc în chip critic», al eroilor, și despre pasivitatea maselor populare, a «gloatei».

Lenin revine de repetate ori la operele lui Marx și Engels și în conspectele, fragmentele și însemnările lui de mai tîrziu care au fost incluse în «Caiete filozofice». El face o caracterizare a cotiturii revoluționare săvîrșite în știință de către întemeietorii marxismului, subliniază însemnătatea diverselor lor lucrări în dezvoltarea gîndirii revoluționare și acordă o deosebită atenție dialecticii «Capitalului» lui Marx.

După conspectul «Sfintei familii», în volumul de față urmează conspectele a două scrieri ale lui L. Feuerbach: «Prelegeri despre esența religiei» și «Expunerea, analiza și critica filozofiei lui Leibnitz»; dintre acestea, primul a fost întocmit nu mai devreme de 1909, iar al doilea în toamna anului 1914. Lenin citise și mai înainte scrierile lui Feuerbach, pe cînd se afla deportat în Siberia și mai ales pe vremea cînd lucra la «Materialism și empiriocriticism», în care sînt citate lucrările cuprinse în volumele II și X din prima ediție și volumul VII din ediția a doua a Operelor lui Feuerbach, precum și cele două volume de «Corespondență și opere postume» ale acestui filozof, editate de K. Grün (vezi V.I. Lenin. Opere complete, vol. 18, București, Editura politică, 1963, ed. a doua). S-a păstrat un exemplar din volumul II al Operelor lui Feuerbach cu însemnările făcute pe atunci de Lenin. În conspectele care au fost incluse în «Caiete filozofice», Lenin continuă să studieze concepțiile filozofice ale acestui materialist german.

Conspectînd «Prelegerile despre esența religiei», Lenin își îndreaptă atenția mai cu seamă asupra concepției materialiste a lui Feuerbach despre natură și despre legitățile ei obiective, asupra criticii pe care o face el idealismului, religiei și asupra fundamentării ateismului, scoate în evidență «germenii», «embrionii» de materialism istoric, care n-au căpătat totuși

www.dacoromanica.ro

în filozofia lui Feuerbach, o dezvoltare cît de cît însemnată. În acest conspect, Lenin vorbește de cîteva ori de caracterul limitat al filozofiei feuerbachiene și arată că, încă din anii 1848—1851, Feuerbach a rămas cu mult în urma lui Marx și Engels și că el n-a înțeles revoluția din 1848. Caracterizînd definiția dată de Feuerbach naturii, Lenin scrie: «Reiese că natura = totul, în afară de supranatural. Feuerbach este sclipitor, dar nu profund. Engels definește mai profund deosebirea dintre materialism și idealism» (volumul de față, p. 42—43). Cu privire la caracterul limitat al materialismului lui Feuerbach și la caracterul îngust al termenului «principiul antropologic în filozofie» Lenin face, la sfîrșitul conspectului său, următoarea remarcă: «Atît principiul antropologic, cît și naturalismul sînt doar niște descrieri inexacte, slabe ale *materialismului*» (p. 57).

Atît în conspectul cărții lui Feuerbach despre filozofia lui Leibniz, cît și în cel precedent, Lenin urmărește evoluția filozofică a lui Feuerbach, trecerea lui de la idealism la materialism. Dar în centrul atenției lui se află aici expunerea amănunțită a sistemului filozofic, atît de complex, al marelui gînditor german din secolul al XVIII-lea făcută de Feuerbach. Lenin transcrie caracterizarea monadelor lui Leibniz făcută de Feuerbach și relevă interpretarea idealistă dată de el materiei, privită doar ca un «fenomen» care servește drept «legătură între monade». Lenin scria: «Interpretarea mea liberă: Monadele = un fel de suflete. Leibniz = un idealist. Materia este ceva în genul unei alte forme de ființare a sufletului sau o gelatină care le servește drept legătură pămîntească, corporală» (p. 63). În conspecte se dă o înaltă apreciere ideilor dialectice ale filozofiei lui Leibniz și îndeosebi «principiului activității», care e ceva specific substanței monadelor. «Avem de-a face aici — scria Lenin — cu un fel de dialectică care e foarte profundă, *în ciuda* idealismului și obscurantismului clerical» (p. 64). Lenin se oprește, de asemenea, asupra criticii raționaliste făcută de Leibniz empirismului lui Locke și semnalează unele asemănări între ideile filozofice ale lui Leibniz și acelea ale lui Kant. La conspectele celor două scrieri ale lui Feuerbach se adaugă și o serie de scurte însemnări, care atestă că Lenin a citit și alte lucrări cuprinse în volumul IX din prima ediție și în volumul IV din ediția a II-a a Operelor lui Feuerbach.

www.dacoromanica.ro

Un loc central ocupă în acest volum conspectele Operelor lui Hegel, cu ale cărui scrieri, îndeosebi cu «Știința logicii», Lenin a făcut cunoștință încă de pe cînd se afla deportat în Siberia; mai tîrziu, în 1908, pe cînd lucra la cartea sa «Materialism și empiriocriticism», el a studiat prima parte din «Enciclopedia științelor filozofice». În anii 1914—1915, Lenin conspectează în mod amănunțit principala operă a lui Hegel, «Știința logicii», precum și «Prelegerile de istorie a filozofiei» și «Prelegerile de filozofie a istoriei». În aceste conspecte Lenin critică idealismul și dezvăluie limitarea istorică a concepțiilor filozofice ale lui Hegel, «tributul plătit misticismului», «jocul de-a analogiile goale», «o trădare a dezvoltării» și o dată cu aceasta arată că adeseori la Hegel se manifestă într-o formă mistică adevăratele raporturi ale realității.

«Logica lui Hegel — scrie Lenin — nu poate fi *aplicată* întocmai și nu poate fi *luată* așa cum se prezintă. *Trebuie extrase* din ea nuanțele logice (gnoseologice), curățind-o de *Ideenmystik:* și aceasta înseamnă o muncă considerabilă» (p. 221). Tocmai această muncă o efectuează Lenin în conspectele sale, oprindu-se la trecerile grele, la nuanțele și modulațiile conceptelor abstracte hegeliene, căutînd «*grăuntele* de profund adevăr sub învelișul mistic al hegelianismului» (p. 131). «În general mă străduiesc să-l citesc pe Hegel în chip materialist: — notează el la începutul conspectului cărții «Știința logicii» — Hegel (după cum spune Engels) este materialism cu capul în jos, adică elimin în mare parte pe bunul dumnezeu, absolutul, ideea pură etc.» (p. 87). Un asemenea procedeu îi dă lui Lenin posibilitatea să dezvăluie adevărata însemnătate a logicii hegeliene, să vadă «„ajunul“ transformării idealismului obiectiv în materialism» (p. 142), să semnaleze la Hegel «germenii» unei înțelegeri materialiste nu numai a naturii, dar și a istoriei. Hegel se apropie cel mai mult de materialismul dialectic științific în «Știința logicii», unde își construiește sistemul său grandios de categorii logice, și se află cel mai departe de el în filozofia istoriei. «Ceea ce e și de înțeles — scrie Lenin —, fiindcă tocmai în acest domeniu, în această știință, Marx și Engels au făcut cei mai mari pași înainte. Aici s-a învechit Hegel cel mai mult și a devenit o antichitate» (p. 269). Dar și în logică Hegel numai «*a intuit* în mod genial dialectica lucrurilor», dialectica lumii obiective. Lenin interpretează și

www.dacoromanica.ro

dezvoltă în chip materialist legile fundamentale și categoriile dialecticii, dezvăluie legătura lor reciprocă, arată în ce constă specificul manifestării lor în gîndire, determină raportul dintre dialectică, logică și teoria cunoașterii.

Conspectele operelor lui Hegel sînt imediat urmate de conspectele unor cărți ale lui G. Noël, F. Lassalle și Aristotel. Conspectul cărții lui Noël «Logica lui Hegel» prezintă interes, în primul rînd, ca un exemplu de critică «a vulgarizării» dialecticii lui Hegel de către un idealist „neînsemnat". Lenin subliniază, în conspectul cărții «Filozofia lui Heraclit Obscurul din Efes» a lui Lassalle, că și acesta l-a interpretat în mod necritic pe Hegel. «Lassalle — scrie Lenin — *repetă* pur și simplu pe Hegel, îl *copiază*, *revine* de mii de ori asupra diferitelor pasaje din Heraclit, îngreuindu-și lucrarea cu un imens balast de savant-lîcuri arhipedante» (p. 285). Lenin îi opune lui Lassalle pe Marx, care a dezvoltat în mod efectiv filozofia. În acest conspect Lenin dă îndeosebi atenție expunerii concepțiilor filozofului grec din antichitate și îi reproșează lui Lassalle că «a lăsat în umbră materialismul sau tendințele materialiste ale lui Heraclit» (p. 295).

Prima secțiune se încheie cu conspectul «Metafizicii» lui Aristotel — una dintre operele cele mai de seamă ale filozofiei antice, în care, după expresia lui Lenin, «*t o t u l* este atins în treacăt, *t o a t e* categoriile» (p. 305). Conspectînd cartea, Lenin remarcă «aspirațiile, căutările» lui Aristotel, modul cum a interpretat el dialectica obiectivă, «credința naivă în puterea rațiunii», critica făcută de el idealismului obiectiv al lui Platon, și vorbește despre complexitatea procesului cunoașterii, subliniind că «dedublarea cunoașterii omului și *posibilitatea* idealismului (= a religiei) *a u f o s t d a t e* chiar **în prima** abstracție, **elementară»**, și menționînd rolul creator al fanteziei, al visării «chiar și în cea mai riguroasă știință» (p. 310).

În afară de conspecte, în prima secțiune sînt cuprinse și două fragmente scrise de Lenin: «Planul dialecticii (logicii) lui Hegel» și «În jurul problemei dialecticii». În primul fragment se face o caracterizare generală a procesului cunoașterii, se arată care e raportul dintre logică, dialectică și teoria cunoașterii; în cel de-al doilea se explică opoziția care există între concepția metafizică și cea dialectică a dezvoltării, se face o analiză a legilor fundamentale și a categoriilor dialecticii, a

www.dacoromanica.ro

legităților istorice și logice ale dezvoltării cunoașterii și este formulată teza, extrem de importantă, despre rădăcinile de clasă și cele gnoseologice ale idealismului. Fragmentul «în jurul problemei dialecticii» este o încoronare a ansamblului de probleme filozofice studiate de el în anii 1914—1915 și în centrul cărora se află dialectica, istoria ei, legile și categoriile ei, rolul ei în procesul cunoașterii și transformării realității de către om. Acest fragment, de proporții destul de reduse, reprezintă o generalizare, neîntrecută prin profunzimea și bogăția sa de idei, a tot ce este principal și esențial în dialectica materialistă și constituie conținutul ei.

În «Caiete filozofice» Lenin consideră dialectica drept singura teorie justă a dezvoltării, care «ne dă cheia „automișcării" a tot ce există», dezvăluie momentele generale «în *toate* fenomenele și procesele naturii *(inclusiv* cele ale spiritului și ale societății)» (p. 297), formulează «legile generale ale *mișcării universului* și ale *gîndirii*» (p. 147).

Scoțînd în evidență principalele momente ale procesului cunoașterii, Lenin scria: «Aici există *în mod real*, obiectiv, **trei** termeni: 1) natura; 2) cunoașterea omului, = **creierul** omului (ca produs superior al acestei naturi) și 3) forma de reflectare a naturii în cunoașterea omenească, această formă fiind tocmai conceptul, legile, categoriile etc.» (p. 154). Cercetarea acestei «forme», analiza logică a gîndirii, în procesul căreia se dezvăluie conținutul legilor și categoriilor dialecticii, ocupă în «Caiete filozofice» un loc cu totul deosebit și prezintă o importanță primordială pentru dezvoltarea filozofiei marxiste.

Studiind complexul proces al cunoașterii, Lenin arată cum gîndirea, pornind de la diferitele lucruri care sînt nemijlocit reflectate în senzații și în reprezentări, se ridică la noțiuni abstracte, care fixează laturile esențiale, legăturile, relațiile obiectului și reflectă — indirect — natura sa «mai profund, mai veridic și mai deplin». Dar cunoașterea dialectică, a cărei esență este «desfășurarea întregului ansamblu de momente ale realității» (p. 133), nu se mărginește numai la elaborarea abstracțiunii, ci se mișcă mai departe, pe drumul ridicării de la abstract la concret, al reproducerii în gîndire a concretului ca «unitate a diversității» (Marx). «Semnificația *generalului* este contradictorie—menționează Lenin—, el este inert, este impur, incomplet etc. etc., însă este numai *o treaptă* spre cunoașterea

www.dacoromanica.ro

concretului, fiindcă noi nu cunoaștem niciodată concretul în întregime. O sumă *infinită* de concepte generale, de legi etc. ne dă *concretul* în plenitudinea lui» (p. 234).

Lenin subliniază că cunoașterea teoretică nu poate cuprinde adevărul obiectiv rupt de practică — de baza, de țelul și criteriul veridicității cunoașterii. Numai printr-o determinare justă a rolului practicii în procesul cunoașterii putem înțelege atît dezvoltarea istorică a cunoștințelor omenești despre realitatea obiectivă, cît și evoluția formelor logice — noțiuni, judecăți, concluzii, categorii, legi etc.—în care aceste cunoștințe se reflectă în gîndire. «Practica omului, repetîndu-se de miliarde de ori, se imprimă în conștiința lui ca figuri logice», spune Lenin (p. 184), iar în altă parte consideră categoriile logice ca niște trepte ale procesului istoric de desprindere a omului din natură, ale cunoașterii ei, ale cuceririi ei (vezi p. 79). Lenin nu numai că dă o explicație materialistă originii categoriilor, dar și analizează conținutul lor, rolul lor în procesul cunoașterii. În «Caiete filozofice» sînt examinate și categoriile cele mai importante ale dialecticii, ca fenomenul și esența, abstractul și concretul, forma și conținutul, cauza și efectul, posibilitatea și realitatea, întîmplarea și necesitatea, legea etc.

Un loc important ocupă, în conspectele și fragmentele scrise de Lenin, analiza legilor fundamentale ale dialecticii, și îndeosebi legea unității și luptei contrariilor. «Dedublarea unului și cunoașterea părților lui contradictorii — indică Lenin —... este *fondul* (una dintre „esențele", una dintre particularitățile sau trăsăturile fundamentale, dacă nu chiar singura fundamentală) dialecticii» (p. 296). Generalitatea acestei legi este ilustrată de Lenin cu exemple luate din matematică, mecanică, fizică, chimie, științe sociale. Dezvăluind conținutul ei, Lenin analizează «opoziția» «contradicția», arată relativitatea unității lor, ca formă lăuntrică, și totodată tranzitorie, a legăturii, precum și caracterul absolut al «luptei» lor, care constituie izvorul automișcării, autodezvoltării fenomenelor.

Legea unității și luptei contrariilor este, după Lenin, legea fundamentală a dialecticii, și numai pornind de la această lege pot fi înțelese celelalte legi și categorii. «Pe scurt — scrie Lenin —, dialectica poate fi definită ca teorie a unității contrariilor» (p. 189). În comparație cu această lege, analiza celorlalte două — legea trecerii schimbărilor cantitative în schim-

www.dacoromanica.ro

bări calitative și legea negării negației — ocupă în «Caiete filozofice» un loc mai mic. «Trecerea cantității în calitate, și *viceversa*», este considerată de Lenin, în fragmentul despre elementele dialecticii, ca un exemplu de trecere a fiecărei determinări în contrariul ei. Conspectînd «Știința logicii», el transcrie caracterizarea categoriilor calitate și cantitate și a unității lor — a măsurii — făcută de Hegel și subliniază importanța ei. Analizînd toate momentele acestor categorii (finitul și infinitul, limita etc.), Lenin se oprește în mod amănunțit asupra formei pe care o îmbracă transformările reciproce ale schimbărilor calitative și cantitative: saltul, «întreruperea procesului de dezvoltare treptată».

Caracteristica esențială a procesului de dezvoltare este, după părerea lui Lenin, «repetarea, într-un stadiu superior, a anumitor trăsături, însușiri etc. ale stadiului inferior și reîntoarcerea aparentă la vechi (negarea negației)» (p. 188). Dacă legea unității și luptei contrariilor dezvăluie izvorul intern al procesului de dezvoltare, iar legea trecerii schimbărilor cantitative în schimbări calitative dezvăluie conținutul lor, apoi legea negării negației cuprinde procesul în întregime, privind fiecare stadiu de dezvoltare ca un moment, ca o etapă a întregului proces, și subliniind legătura, continuitatea și caracterul progresiv al dezvoltării, în care fiecare moment constituie o negare a celui precedent și este totodată premisa propriei negări. Dezvăluind caracterul dialectic al negației, Lenin scria: «Nu negația goală, nu negația fără rost, *nu* negația *sceptică*, oscilarea, îndoiala sînt caracteristice și esențiale în dialectică..., nu, ci negația ca moment al legăturii, ca moment al dezvoltării care menține pozitivul, adică fără nici o ezitare, fără nici un fel de eclectism» (p. 192).

În diverse conspecte și fragmente, Lenin revine mereu la problema logicii ca teorie a cunoașterii, care ne dă «nu numai *descrierea istorică-naturală a fenomenelor* gîndirii..., ci și *concordanța cu adevărul*», dezvăluie «rezultatele și bilanțul istoriei gîndirii». «În această accepție — menționează Lenin în notele marginale—, logica coincide cu *teoria cunoașterii*. Aceasta este, în general, o problemă foarte importantă» (p. 147). Pentru a exprima dialectica obiectivă a vieții, conceptele logice, categoriile, legile însești trebuie să fie mobile, variabile, legate

www.dacoromanica.ro

între ele, dialectice. Spre deosebire de Hegel, care doar a intuit, în dialectică, conceptele de automișcare a lumii, Lenin explică altfel, în chip materialist, trecerea conceptelor unul în altul. «Ideea de a include *viața* în logică—spune Lenin—este explicabilă—și genială—din punctul de vedere al *procesului* reflectării lumii obiective în conștiința (la început individuală) a omului și al verificării acestei conștiințe (reflectări) prin practică» (p. 171). Cu alte cuvinte, Lenin consideră drept genială aplicarea dialecticii, singura teorie justă a dezvoltării, la procesul cunoașterii, și acest lucru a fost făcut într-o formă idealistă de Hegel și într-o formă materialistă de Marx. În fragmentul «Planul dialecticii (logicii) lui Hegel» Lenin scrie că «în „Capitalul" a fost aplicată la o singură știință logica, dialectica și teoria cunoașterii», iar în paranteză observă: «nu este nevoie de trei cuvinte: este unul și același lucru» (p. 281). Dezvăluind corelația dintre logică, dialectică și teoria cunoașterii, Lenin arată și care sînt acele domenii ale științei din care teoria cunoașterii urmează să-și extragă materialul său: istoria filozofiei și a diferitelor științe, a dezvoltării intelectuale a copilului și a animalelor, istoria limbii, psihologia, fiziologia organelor simțurilor.

O deosebită atenție acordă Lenin problemei corelației care există între teoria și istoria cunoașterii, legile gîndirii și procesul formării lor, istoriei ideii din punctul de vedere al dezvoltării și aplicării noțiunilor generale și a categoriilor logicii contemporane. Deosebit de important, sub acest raport, este conspectul «Prelegerilor de istorie a filozofiei» ale lui Hegel. Apreciind teza lui Hegel că dezvoltarea filozofiei, în decursul istoriei, trebuie să corespundă dezvoltării filozofiei logice, Lenin remarcă: «Avem aici o cugetare foarte profundă și foarte justă, în esență materialistă (istoria reală este baza, temeiul, *ființarea*, *după care* vine conștiința)» (p. 220).

«Caietele filozofice» reprezintă o treaptă importantă în dezvoltarea istoriei marxiste a filozofiei ca știință. Criticînd concepția istorică-filozofică idealistă a lui Hegel, Lenin semnalează totodată valoarea cercetărilor întreprinse de acesta în domeniul istoriei dialecticii și subliniază importanța unei stricte istoricități, formulată ca o cerință de către Hegel, care nici el n-a putut s-o respecte tocmai din cauza idealismului său. «Hegel — observă Lenin — „credea", gîndea în mod serios

www.dacoromanica.ro

că materialismul ca filozofie este ceva imposibil, întrucît filozofia este știința gîndirii, a *generalului*, iar generalul este gînd. El repeta aici greșeala idealismului subiectiv, pe care l-a numit întotdeauna idealism „rău“» (p. 232). Și Lenin urmărește pas cu pas această insuficiență organică a concepției istorice-filozofice a lui Hegel și arată cum se manifestă ea atunci cînd acesta analizează unele sau altele dintre doctrinele filozofice ale trecutului, cînd «rumegă» idealismul în istoria filozofiei, «voalînd» slăbiciunile lui și «ocolind în mod laș» istoria materialismului.

Spre deosebire de Hegel, Lenin pune în fața istoriei filozofiei sarcina de a separa «germenii gîndirii științifice» de fantezie, religie, mitologie, urmărește îndeosebi dezvoltarea materialismului și a dialecticii, arată cum au apărut și s-au dezvoltat în istorie cutare sau cutare idei filozofice și ale științelor naturii ale contemporaneității, ca, de pildă, aceea despre structura materiei. Dînd o interpretare materialistă ideii lui Hegel despre «cercuri» în istoria filozofiei, Lenin dezvoltă această idee, dezvăluie în însuși specificul cunoașterii posibilitatea, izvoarele, «rădăcinile gnoseologice» ale idealismului, care sînt consolidate «de interesele de clasă ale claselor dominante» (p. 302). Lenin subliniază că istoria filozofiei a fost întotdeauna o arenă a luptei dintre cele două orientări fundamentale: materialismul și idealismul, dezvăluie particularitățile istorice ale uneia și ale celeilalte, arată cum dezvoltarea filozofiei și a științelor naturii confirmă veracitatea materialismului dialectic și a materialismului istoric, supune criticii diferitele curente ale filozofiei idealiste burgheze din vremea sa — pozitivismul, neokantianismul și altele.

În secțiunea a doua a acestui volum sînt grupate diverse însemnări ale lui Lenin în legătură cu diverse cărți, articole și recenzii ale unor scrieri filozofice și de științe ale naturii apărute în anii 1903—1916 și care constituie o completare substanțială la ceea ce știam despre preocupările lui Lenin privind problemele de filozofie. Aceste însemnări prezintă interes nu numai pentru că lărgesc ideea noastră despre literatura filozofică și cea științifică aflate în cîmpul vizual al lui Lenin în acești ani; ele cuprind o serie de teze importante, privind, bunăoară, problemele filozofice ale științelor naturii, critica filozofiei burgheze etc.

www.dacoromanica.ro

În «Caiete filozofice» Lenin consideră științele naturii drept un domeniu foarte important al cunoașterii umane, arată dependența dezvoltării lor de practică, de tehnică și atrage atenția asupra caracterului dialectic al acestei dezvoltări. «Dialectica este, în general, inerentă întregii cunoașteri umane. Iar științele naturii ne arată... natura obiectivă cu aceleași însușiri ale ei, transformarea particularului în general, a întîmplătorului în necesar, trecerile, transmutațiile, legătura reciprocă a contrariilor» (p. 301). În procesul complex al cunoașterii legităților naturii, ne explică Lenin, se ascund izvoarele interpretării lor idealiste. Referindu-se la respingerea materialismului de către unii naturaliști, el arată legătura care există între acest fenomen și dezvoltarea rapidă a științelor naturii: «Pentru a ne mișca mai liber printre aceste lucruri noi, încă obscure, ipotetice — scrie el —, jos „materialismul", jos vechile idei („molecula"), care ne „leagă" ! Să le dăm o denumire nouă (biogen), pentru a putea căuta mai liber noi cunoștințe! *N.B.* În legătură cu problema izvoarelor și a motivelor *vii* care stimulează „idealismul" contemporan în fizică și în științele naturii în general» (p. 334). Interpretarea idealistă a descoperirilor științelor naturii este legată, după Lenin, și de necunoașterea dialecticii de către naturaliști, de faptul că ei nu înțeleg materialismul dialectic contemporan. «Naturaliștii — observă Lenin — au o idee îngustă despre transformare și nu înțeleg dialectica» (220), care e absolut necesară pentru a stăpîni «arta de a opera cu concepte» (p. 219). În afară de caracterizarea generală a dezvoltării cunoașterii științifice a naturii, Lenin se ocupă îndeaproape de unele dintre problemele ei particulare: de infinitul materiei, de esența spațiului și a timpului, de însemnătatea abstracțiilor matematice, de rolul simbolurilor în matematică etc.

În ultima secțiune a acestui volum au fost incluse extrase din cărțile lui J. Dietzgen, G.V. Plehanov, V.M. Șuleatikov, A. Rey, I.M. Steklov și dintr-un articol al lui A.M. Deborin, care sînt însoțite de observațiile și însemnările lui V.I. Lenin. Observațiile lui prezintă importanță nu numai pentru aprecierea cutărui sau cutărui autor, dar și pentru faptul că ele abordează un cerc larg de probleme ale materialismului dialectic și ale materialismului istoric, ale istoriei filozofiei, precum și de

www.dacoromanica.ro

probleme filozofice ale științelor naturii și ale ateismului științific.

În volumul de față se publică pentru prima oară observațiile lui Lenin pe marginea și în textul cărții lui J. Dietzgen «Mici scrieri filozofice»; ele au fost făcute, în cea mai mare parte, în anul 1908, pe vremea cînd Lenin lucra la cartea sa «Materialism și empiriocriticism», în cuprinsul căreia au fost folosite un mare număr din ele. Lenin apreciază în chip deosebit partinitatea acestui filozof autodidact, care a ajuns în mod independent la materialismul dialectic, precum și felul cum a înțeles el obiectul filozofiei, teoria reflecției, lupta împotriva religiei și a filozofiei idealiste etc. Lenin se oprește și asupra greșelilor comise de Dietzgen, asupra confuziei manifestate de el în ce privește noțiunile filozofice, a cărei cauză era lipsa unei suficiente culturi filozofice și folosirea în chip necritic a terminologiei adversarilor săi în domeniul filozofiei. Făcînd abstracție de «greșelile lui parțiale în expunerea materialismului dialectic» (Opere complete, vol. 18, București, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 356), Lenin l-a considerat pe Dietzgen ca un tovarăș de idei în domeniul filozofiei și a folosit lucrările lui în lupta împotriva machiștilor.

Altfel apreciază Lenin cartea lui V.M. Șuleatikov «Încercări de justificare a capitalismului în filozofia vest-europeană», care a fost scrisă întrucîtva sub influența exercitată de A. Bogdanov. În observațiile sale pe marginea acestei cărți, Lenin critică cu asprime materialismul vulgar, primitiv al autorului ei, care denaturează dezvoltarea istorică a gîndirii filozofice din Europa occidentală; el combate confuzia, pe care o face acesta, între diferitele curente filozofice, fie ele și înrudite între ele, tendința lui de a reduce întreaga filozofie burgheză la o apologie a capitalismului, «fără o analiză de fond» (volumul de față, p. 447) etc. Observațiile făcute de Lenin pe marginea cărții lui Șuleatikov prezintă o importanță deosebită pentru lupta împotriva vulgarizării materialismului istoric și a istoriei filozofiei.

În observațiile sale pe marginea cărții «Filozofia modernă», a lui A. Rey, Lenin continuă critica concepțiilor pozitiviste ale acestui autor, care a fost făcută de el în lucrarea sa «Materialism și empiriocriticism», și subliniază totodată că, analizînd o serie de probleme concrete ale științelor naturii, Rey

www.dacoromanica.ro

se situează pe poziția «materialismului timid», ba chiar că se apropie de «materialismul dialectic» (vezi, de pildă, p. 490 și 488).

Un interes deosebit reprezintă observațiile lui Lenin pe marginea cărților lui G.V. Plehanov și I.M. Steklov despre Cernîșevski. Ele dovedesc marea atenție pe care o acorda Lenin istoriei gîndirii sociale ruse, și în special istoriei filozofiei, și cît de mult aprecia tradițiile ei progresiste, materialiste. Lenin subliniază materialismul și democratismul revoluționar al lui Cernîșevski, lupta hotărîtă dusă de el împotriva liberalismului, pentru revoluția țărănească. Comparînd cartea lui Plehanov din 1909 despre Cernîșevski cu lucrarea scrisă tot de el în 1899, și care a stat la baza ei, Lenin arată cum concepțiile menșevice ale acestui autor duc la o apreciere nejustă a conținutului de clasă al activității lui Cernîșevski. «Preocupat de deosebirea *teoretică* dintre concepția materialistă și concepția idealistă a istoriei, Plehanov *a scăpat din vedere* deosebirea practic-politică și *de clasă* dintre un liberal și un democrat» (p. 531).

O comparație între observațiile făcute de Lenin pe marginea cărților lui Plehanov și Steklov ne permite să semnalăm atitudinea lui negativă față de cele două tendințe opuse manifestate în aprecierea marelui revoluționar-democrat rus: aceea de a-l apropia pe Cernîșevski de liberalism și de a estompa ideile lui revoluționar-democratice (Plehanov în cartea lui din 1909) și aceea de a șterge, într-o oarecare măsură, granița dintre concepțiile lui Cernîșevski și marxism (Steklov).

* * *

La baza materialelor publicate în volumul de față stau manuscrise ale lui Lenin în limbile rusă, germană și franceză și, în parte, în limba engleză; în text întîlnim totodată și cîteva titluri de cărți latinești și italiene, precum și cuvinte și expresii din latina și greaca veche. Cuvintele din manuscrisele lui Lenin — care erau simple însemnări, făcute pentru el și, în această formă, nu erau, desigur, destinate publicării — se prezintă adeseori într-o formă prescurtată, cîteodată ilizibilă, ceea ce explică descifrarea lor diferită de la o ediție la alta. Pentru o cît mai mare apropiere de manuscrisul lui Lenin,

www.dacoromanica.ro

termenii și expresiile străine — cu excepția celor bine cunoscute — care alternează cu textul rus și care sînt scrise pe marginea cărților sau sînt legate cu contextul expunerii ulterioare, în volumul de față sînt redate în original, cu traducerea lor în josul paginii dacă n-au fost traduse de Lenin în text. Textul citatelor se deosebește prin ghilimele de cuvintele introduse de autor; traducerile lui Lenin sînt puse în ghilimele în formă de virgule („ "), iar cele redacționale în ghilimele în formă de unghiuri (« »).

. . . . . .

Toate sublinierile din text ale autorului sînt redate cu diferite caractere de litere: cuvintele — sau o parte din ele — subliniate cu o linie subțire ondulată sau dreaptă sînt tipărite cu *cursive*; cele subliniate cu două linii — cu *c u r s i v e r ă r i t e* — cele cu trei — cu **aldine de rînd** ș.a.m.d.

Textul ediției de față a fost din nou confruntat cu manuscrisele lui Lenin, iar traducerile care aparțin redacției au fost confruntate cu izvoarele directe. La sfîrșitul volumului sînt date adnotări, un indice de publicații citate sau menționate de V.I. Lenin, un indice de nume și unul de materii.

Institutul de marxism-leninism
de pe lîngă C.C. al P.C.U.S.

www.dacoromanica.ro

I
CONSPECTE ŞI FRAGMENTE

www.dacoromanica.ro

CONSPECTUL CĂRŢII „SFÎNTA FAMILIE"[1] DE MARX ŞI ENGELS

Scris nu mai devreme de 25 aprilie (7 mai) şi nu mai tîrziu de 7 (19) septembrie 1895

Publicat pentru prima oară în 1930, în „Culegeri din Lenin", vol. XII

Se tipăreşte după manuscris

www.dacoromanica.ro

Die heilige Familie,
oder
Kritik
der
kritischen Kritik

Gegen Bruno Bauer und Consorten.

Von
Friedrich Engels und Karl Marx.

Frankfurt a. M.
Literarische Anstalt
(J. Rütten).
1845.

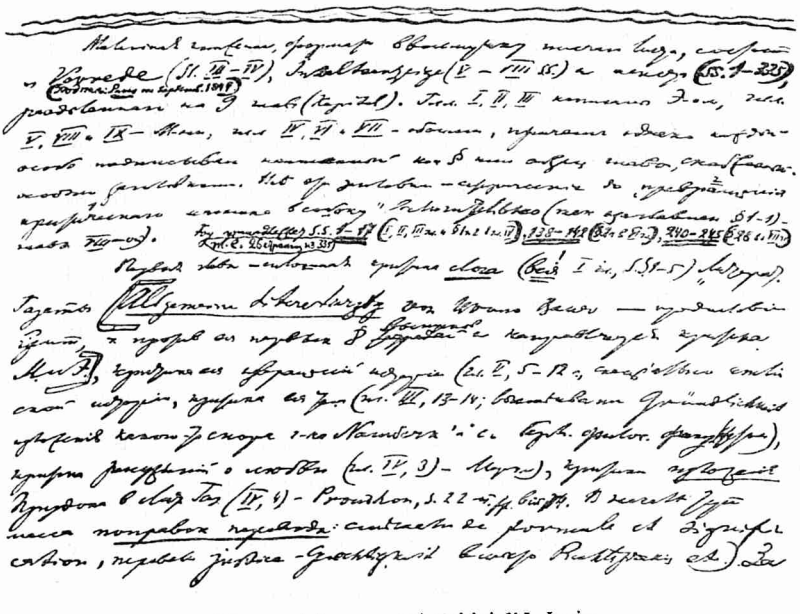

Prima pagină a manuscrisului lui V.I. Lenin:
Conspectul cărții «Sfînta familie» de Marx și Engels. — 1895

Micșorat

www.dacoromanica.ro

SFÎNTA FAMILIE, SAU CRITICA CRITICII CRITICE[2]

ÎMPOTRIVA LUI BRUNO BAUER & Co.

DE FRIEDRICH ENGELS ŞI KARL MARX

FRANKFURT-AM-MAIN
LITERARISCHE ANSTALT
(J. RÜTTEN) 1845

Această cărticică, de format in—8°, este alcătuită dintr-o prefață (p. III—IV)* [7—8]** (cu indicația: *Paris*, septembrie 1844), tabla de materii (p. V—VIII) [749—751] și textul (p. 1—335) [9—238], împărțit în nouă capitole (Kapitel). Capitolele I, II și III au fost scrise de Engels, capitolele V, VIII și IX de Marx, iar capitolele IV, VI și VII de amîndoi, fiecare dintre ei semnînd separat paragraful sau alineatul scris de el în capitolul respectiv și prevăzut cu titlu aparte. Toate aceste titluri sînt satirice și merg pînă la „transformarea critică a unui măcelar în cîine" (așa este intitulat § 1 din capitolul VIII). Lui Engels îi aparțin paginile **1—17** [9—21] (capitolele I, II, III și § 1 și 2 din capitolul IV), **138—142** [103—105] (§ 2a din capitolul VI), **240—245** [169—173] (§ 2b din capitolul VII): adică 26 de pagini din 335.

Primele capitole sînt, de la un capăt la altul (*în t r e g u l (!)* capitol I, p. 1—5 [9—11]), o critică a *stilului* folosit de „Literatur-Zeitung" „*Allgemeine Literatur-Zeitung*" von Bruno Bauer; în prefață se spune că tocmai împotriva primelor ei 8 numere este îndreptată critica lui Marx și Engels, o critică a denaturărilor ei în domeniul istoriei (capitolul II, p. 5—12 [12—17], în special în acela al istoriei engleze), o critică a temelor tratate de ea (capitolul III, p. 13—14 [18—19], o ridiculizare a Gründ-

* *F. Engel* und *K. Marx*. Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Frankfurt a.M., 1845. — *Nota red.*

** *K. Marx* și *F. Engels*. Opere, vol. 2, București, E.S.P.L.P. 1958. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

lichkeit* cu care este redată nu știu ce dispută dintre d-l Nauwerk și Facultatea de filozofie din Berlin[3]), o critică a considerațiilor ei cu privire la dragoste (capitolul IV, 3, — Marx), o critică a *modului cum sînt expuse ideile* lui Proudhon în „Literatur-Zeitung" (IV, 4, — Proudhon, p. 22 [25] u. ff. bis** 74 [59][4]. La început găsim aici *corectate* o mulțime de *greșeli de traducere*: s-a confundat formule et signification***, justice s-a tradus prin Gerechtigkeit**** în loc de Rechtpraxis***** etc.). După această critică a traducerii (pe care Marx o denumește Charakterisierende Übersetzung No. I, II u.s.w.******) urmează Kritische Randglosse No. I u.s.w.*******, în care Marx *ia apărarea* lui Proudhon împotriva criticilor de la „Literatur-Zeitung", opunînd speculației ideile sale vădit socialiste.

Tonul lui Marx față de Proudhon este foarte elogios (deși există și unele mici rezerve, ca, de pildă, o referire la articolul „Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie" al lui Engels, apărut în „Deutsch-Französische Jahrbücher"[5]).

Marx trece aici de la filozofia hegeliană la socialism: această trecere este evidentă; se vede ce a fost deja cucerit de Marx și cum trece el la un nou cerc de idei.

«Economia politică care acceptă relațiile proprietății private ca relații umane și raționale se găsește într-o contradicție permanentă cu premisa ei fundamentală, proprietatea privată, contradicție analogă cu aceea a teologului care dă întotdeauna reprezentărilor religioase o interpretare omenească și care tocmai prin aceasta păcătuiește întotdeauna împotriva premisei sale fundamentale: caracterul supraomenesc al religiei. Astfel, în economia politică, salariul apare la început ca partea proporțională din produs care revine muncii. Salariul și beneficiul la capital se află unul față de celălalt în raporturile cele mai amicale, reciproc favorabile și în aparență cît se poate de umane. Mai tîrziu însă se vădește că, dimpotrivă, aceste raporturi sînt dintre cele mai ostile, că salariul și beneficiul la capital sînt

---

* — seriozității. — *Nota trad.*
** — und folgende bis — și următoarele pînă la. — *Nota trad.*
*** — formula cu semnificația. — *Nota trad.*
**** — dreptate. — *Nota trad.*
***** — practică juridică. — *Nota trad.*
****** — traducere caracterizantă nr. I, II etc. — *Nota trad.*
******* — nota critică marginală nr. I etc. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

într-un raport *invers*. La început valoarea pare să fie rațional determinată prin cheltuielile de producție ale unui lucru și prin utilitatea lui socială. Pe urmă însă se constată că valoarea este o determinare pur întîmplătoare, care nu se află în nici un raport cu cheltuielile de producție sau cu utilitatea socială. La început se consideră că mărimea salariului se stabilește printr-un acord *liber* consimțit între muncitorul liber și capitalistul liber. Pe urmă însă se vădește că muncitorul este nevoit să lase să i se stabilească salariul de către capitalist, după cum capitalistul este nevoit să-l fixeze la un nivel cît mai coborît. În locul *libertății* celor două Parthei* » [chiar așa este scris acest cuvînt în cartea de față] «contractante, a intervenit *constrîngerea*. Tot astfel stau lucrurile cu comerțul și cu toate celelalte relații economice. Economiștii simt și ei uneori aceste contradicții, și dezvăluirea acestora constituie conținutul principal al controverselor lor. Dar, atunci cînd devin conștienți de existența acestor contradicții, economiștii atacă *ei înșiși proprietatea privată* sub una dintre formele ei *parțiale*, acuzînd cutare sau cutare forme parțiale că falsifică salariul rațional în sine, adică în închipuirea lor, valoarea rațională în sine, comerțul rațional în sine. Astfel, Adam Smith se dedă uneori la atacuri împotriva capitaliștilor, Destutt de Tracy împotriva bancherilor, Simonde de Sismondi împotriva sistemului industrial, Ricardo împotriva proprietății funciare, iar aproape toți economiștii moderni împotriva capitaliștilor *neindustriali*, în persoana cărora proprietatea apare numai în calitate de *consumator*.

Prin urmare, uneori — mai ales atunci cînd atacă vreun abuz special — economiștii subliniază cu titlu de excepție aparența de uman în relațiile economice, dar de cele mai multe ori ei consideră aceste relații tocmai în ceea ce le *deosebește* în mod categoric de ceea ce este uman, adică în sensul lor strict economic. Nefiind conștienți de existența acestei contradicții, ei se zbat înăuntrul ei.

Proudhon a pus capăt o dată pentru totdeauna acestei inconștiențe. El a luat în serios *aparența umană* a relațiilor economice și a opus-o cu hotărîre *realității* lor *inumane*. El a silit

* — părți. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

aceste relații să fie în realitate ceea ce sînt în imaginea pe care şi-au făcut-o despre ele înseşi sau, mai bine zis, să renunțe la această imagine despre ele înseşi şi să recunoască că în realitate nu au nimic uman. Şi de aceea, pe deplin consecvent cu sine însuşi, el a arătat că nu cutare sau cutare formă aparte de proprietate privată, cum pretindeau ceilalți economişti, ci proprietatea privată pur şi simplu, în universalitatea ei, falsifică relațiile economice. El a făcut tot ce poate să facă critica economiei politice fără a părăsi punctul de vedere al economiei politice» (36—39) [35—36].

Reproşul lui Edgar (de la „Literatur-Zeitung"), că Proudhon face din „dreptate" o „divinitate", este respins de Marx pe considerentul că în lucrarea sa din 1840 Proudhon nu se situează pe „punctul de vedere al dezvoltării germane din 1844" (39) [36], că acesta este un păcat general al francezilor, că trebuie să ne amintim şi de referirea lui Proudhon la negația care înfăptuieşte dreptatea, referire care ne permite să ne debarasăm şi de acest absolut în istorie (um auch dieses Absoluten in der Geschichte überhoben zu sein — la sfîrşitul p. 39). «Dacă Proudhon nu merge pînă la capăt şi nu trage o asemenea concluzie, aceasta se datoreşte numai nenorocului de a se fi născut francez şi nu german» (39—40) [36—37].

Urmează, mai departe, Nota critică marginală nr. II (40—46) [37—41], în care se conturează deosebit de limpede concepția aproape formată a lui Marx asupra rolului revoluționar al proletariatului.

... «Economia politică de pînă acum, pornind de la existența *bogăției*, pe care mişcarea proprietății private o creează, chipurile, pentru *popoare*, a ajuns la considerații care fac apologia proprietății private. Proudhon porneşte de la faptul contrar, pe care economia politică îl voalează prin sofisme, şi anume de la existența sărăciei pe care o creează mişcarea proprietății private, şi ajunge la concluzii care neagă proprietatea privată. Prima critică a proprietății private porneşte, firește, de la faptul în care esența plină de contradicții a acestei proprietăți private se manifestă în forma cea mai palpabilă, cea mai flagrantă şi de-a dreptul revoltătoare pentru sentimentul omului: de la existența sărăciei, a mizeriei» (41) [37—38].

www.dacoromanica.ro

«Proletariatul și bogăția formează doi opuși. Ca atare, constituie un tot întreg. Ambele sînt generate de lumea proprietății private. Problema constă în a ști ce poziție determinată ocupă fiecare dintre aceste două elemente în cadrul acestui antagonism. Nu este suficient să le declari ca fiind două laturi ale unui tot întreg.

Proprietatea privată, ca proprietate privată, ca bogăție, este silită să-și mențină *propria ei existență* și deci existența contrariului ei: proletariatul. Ea este latura *pozitivă* a antagonismului, proprietatea privată satisfăcută în sine însăși.

Dimpotrivă, proletariatul, ca proletariat, este silit să se desființeze pe sine însuși, deci să desființeze și opusul său, care-l condiționează, care-l face să fie proletariat: proprietatea privată. El este latura *negativă* a opoziției, neliniștea dinăuntrul ei, proprietatea privată suprimată și care se suprimă singură.

Clasa posedantă și clasa proletariatului reprezintă aceeași înstrăinare de sine a omului. Dar prima clasă se simte satisfăcută și afirmată în această înstrăinare de sine; ea vede în înstrăinare *propria ei putere* și posedă în ea *aparența* unei existențe umane; cea de-a doua clasă însă se simte anihilată în această înstrăinare și vede în ea propria ei neputință și realitatea unei existențe inumane. Această clasă, ca să folosim o expresie a lui Hegel, reprezintă în oropsire *revolta* împotriva acestei oropsiri, revoltă spre care ea este necesarmente împinsă de contradicția dintre *natura* ei omenească și condițiile ei de viață, care sînt o negare fățișă, categorică și atotcuprinzătoare a însăși acestei naturi.

Așadar, în cadrul acestui antagonism, proprietarul privat reprezintă partea *conservatoare*, iar proletarul partea *distructivă*. De la primul pornește acțiunea îndreptată spre menținerea antagonismului, de la cel de-al doilea acțiunea îndreptată spre desființarea lui.

E drept că, în cadrul mișcării ei economice, proprietatea privată duce la propria ei desființare, dar numai pe calea unei dezvoltări independente de ea, inconștiente, care are loc împotriva voinței ei și care e determinată de însăși natura obiectului, numai prin aceea că generează proletariatul *ca* proletariat, mizeria conștientă de mizeria ei spirituală și fizică, dezumani-

www.dacoromanica.ro

zarea conştientă de dezumanizarea ei, şi care de aceea tinde să se desfiinţeze pe sine însăşi. Proletariatul aduce la îndeplinire sentinţa pe care proprietatea privată o pronunţă împotriva ei înseşi generînd proletariatul, după cum aduce la îndeplinire sentinţa pe care munca salariată o pronunţă împotriva ei înseşi producînd bogăţia altora şi propria ei mizerie. Repurtînd victoria, proletariatul nu devine nicidecum latura absolută a societăţii, căci el repurtează victoria numai desfiinţîndu-se pe sine şi desfiinţînd şi contrariul său. O dată cu victoria proletariatului dispare atît proletariatul, cît şi opusul său, care-l condiţioncază: proprietatea privată.

Dacă autorii socialişti atribuie proletariatului acest rol istoric mondial, ei n-o fac nicidecum pentru că ar considera, cum pretinde critica critică, că proletarii sînt nişte *zei*. Ba chiar dimpotrivă. Pentru că în proletariatul gata format este practic terminată desprinderea de tot ce este uman, chiar şi de *aparenţa* de uman; pentru că în condiţiile de viaţă ale proletariatului sînt întrunite toate condiţiile de viaţă ale societăţii actuale, ajunse la punctul culminant al inumanului; pentru că în proletariat omul s-a pierdut pe sine însuşi, dar în acelaşi timp nu numai că a căpătat conştiinţa teoretică a acestei pierderi, dar este şi direct silit să se revolte împotriva acestui inuman, împins fiind de *mizerie* — această expresie practică a *necesităţii* —, de mizeria absolut neîndurătoare, care nu mai poate fi înlăturată, care nu mai poate fi înfrumuseţată — iată de ce proletariatul poate şi trebuie să se elibereze pe sine. Dar el nu se poate elibera pe sine fără să desfiinţeze propriile sale condiţii de viaţă. El nu poate desfiinţa propriile sale condiţii de viaţă fără să desfiinţeze *toate* condiţiile inumane de viaţă ale societăţii actuale, sintetizate în propria sa situaţie. Nu degeaba trece el prin şcoala aspră, dar care călesţe, a *muncii*. Nu este vorba de ceea ce cutare sau cutare proletar sau chiar întregul proletariat *consideră* că este scopul său în momentul de faţă. Este vorba de *ceea ce* proletariatul *este* în realitate şi de ceea ce va fi el istoriceşte nevoit să facă în virtutea acestei *existenţe*. Ţinta şi acţiunea sa istorică îi sînt dinainte trasate, în modul cel mai limpede şi irevocabil, de propriile sale condiţii de viaţă, precum şi de întreaga organizare a societăţii burgheze

www.dacoromanica.ro

contemporane. Nu este nevoie să vorbim aici amănunțit despre faptul că o parte considerabilă din proletariatul englez și francez este deja *pătrunsă de conștiința* sarcinii ei istorice și lucrează în permanență la dezvoltarea și limpezirea definitivă a acestei conștiințe» (42—45) [38—40].

NOTA CRITICĂ MARGINALĂ Nr. 3

«D-l Edgar nu poate să nu știe că d-l Bruno Bauer a pus la baza tuturor considerațiilor sale «conștiința de sine *infinită*» și a socotit acest principiu ca fiind totodată și principiul creator al evangheliilor, care prin infinita lor lipsă de conștiință s-ar părea că se află în contradicție directă cu conștiința de sine infinită. Tot astfel Proudhon consideră egalitatea ca principiu creator al proprietății private, care se află în contradicție directă cu egalitatea. Dacă d-l Edgar va compara pentru moment *egalitatea* franceză cu conștiința de sine germană, va găsi că acest din urmă principiu exprimă *în manieră germană*, adică în formele gîndirii abstracte, ceea ce primul exprimă *în manieră franceză*, adică în limbajul politicii și al intuiției gînditoare. Conștiința de sine este egalitatea omului cu el însuși în gîndirea pură. Egalitatea este conștiința de sine a omului dobîndită în sfera practicii, adică conștiința pe care o are un om despre alt om ca egal al său și atitudinea unui om față de alt om ca egal al său. Egalitatea este expresia franceză care desemnează unitatea esenței omenești, conștiința generică și comportarea generică a omului, identitatea practică dintre om și om, adică raportul social sau omenesc al omului față de om. De aceea, după cum în Germania critica distructivă, înainte de a ajunge în persoana lui *Feuerbach* la intuirea *omului real*, se străduia să distrugă cu ajutorul principiului *conștiinței de sine* tot ce este determinat și existent, tot astfel critica distructivă din Franța se străduia să obțină același rezultat cu ajutorul principiului *egalității*» (48—49) [42—43].

«Părerea că filozofia este expresia abstractă a stării de lucruri existentă îi aparține la origine nu d-lui Edgar, ci lui *Feuerbach*, primul care a definit filozofia ca empirism speculativ și mistic și a demonstrat acest lucru» (49—50) [43].

www.dacoromanica.ro

««Revenim mereu la aceeași chestiune... Proudhon scrie în interesul proletarilor»*. Ceea ce-l îndeamnă să scrie nu este interesul criticii satisfăcute de sine și nici vreun interes abstract sau creat în mod artificial, ci un interes de masă, real, istoric, un interes care duce dincolo de o simplă *critică*, un interes care va duce la *criză*. Proudhon nu numai că scrie în interesul proletarilor, dar este el însuși proletar, ouvrier**. Lucrarea lui este un manifest științific al proletariatului francez și are de aceea cu totul altă importanță istorică decît elucubrațiile literare ale unui critic critic oarecare» (52—53) [45].

«Dorința lui Proudhon de a suprima lipsa de avuție și vechea formă de avuție este cu totul identică cu dorința lui de a suprima raportul practic înstrăinat al omului față de *esența* lui *obiectuală*, de a suprima expresia *economică-politică* a înstrăinării de sine a omului. Dar, întrucît critica pe care o face el economiei politice continuă să rămînă în cadrul premiselor economiei politice, redobîndirea lumii obiective mai apare la Proudhon sub forma economică-politică a *posesiunii*.

Proudhon nu opune lipsei de avuție avuția, cum pretinde critica critică, ci, dimpotrivă, opune vechii forme de avuție — adică *proprietății private* — *posesiunea*. El proclamă posesiunea «*funcție socială*». Or, ceea ce prezintă «interes» într-o funcție nu este «a exclude» pe altul, ci a pune în acțiune și a-ți realiza forțele proprii, forțele propriei tale ființe.

Proudhon n-a reușit să expună această idee într-un mod adecvat. Ideea de «posesiune *egală*» exprimă în termenii economiei politice, adică tot într-o formă înstrăinată, teza că *obiectul*, ca *ființare pentru om*, ca *ființare obiectuală a omului*, este în același timp *ființarea în fapt a omului pentru alt om*, *relația* lui *umană față de alt om*, *comportarea socială a omului față de om*. Proudhon suprimă înstrăinarea economică-politică, rămînînd *în cadrul* acestei înstrăinări» (54—55) [46—47].

Acest pasaj este extrem de caracteristic, deoarece arată cum se apropie Marx de ideea fundamentală a întregului său „sistem", sit venia verbo***, și anume de ideea relațiilor sociale de producție.

* Citat de Marx după Edgar.
** — muncitor. — *Nota trad.*
*** — dacă ne putem astfel exprima. *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Notăm, ca un amănunt, că la p. 64 [53] Marx consacră 5 rînduri faptului că „critica critică" traduce cuvîntul maréchal prin „Marschall"* în loc de „Hufschmied"**.

Foarte interesante sînt paginile **65—67** [53—55] (Marx *se apropie* de teoria valorii bazate pe muncă); p. 70—71 [53—55] (răspunsul dat de Marx lui Edgar, care îl acuză pe Proudhon că face confuzie atunci cînd spune că muncitorul nu poate să răscumpere produsul său), 71—72 și **72—73** [57—59] (socialism visător, idealist, „eteric" (ätherisch) și socialism și comunism „de masă").

P. 76 [61]. (§ 1, alineatul 1: *Feuerbach* a dezvăluit misterele reale, Szeliga[6] — viceversa).

P. 77 [61—62]. (Ultimul alineat: *anacronismul* relației *naive* dintre bogați și săraci: „si le riche le savait!"***).

P. **79—85** [62—67]. (Toate aceste 7 pagini sînt, în întregime, *extrem* de interesante. Iată, de pildă, § 2: «*Misterul construcției speculative*» — critica filozofiei speculative cu cunoscutul exemplu al „fructului", *der* Frucht, critică *direct îndreptată și împotriva lui Hegel*. Tot aici găsim extrem de interesanta observație că, în cadrul expunerii speculative, Hegel oferă „foarte des" o expunere reală care sesizează obiectul însuși — die *Sache* selbst).

P. 92, 93 [71, 73] — observații *fragmentare* împotriva Degradierung der Sinnlichkeit****.

P. 101 [78]. «El» (Szeliga) «nu este în stare... să vadă că *industria și comerțul* făuresc cu totul alte imperii universale decît creștinismul și morala, fericirea vieții de familie și bunăstarea burtă-verzimii».

P. 102 [78—79]. (Sfîrșitul alineatului 1 — observații întepătoare în legătură cu rolul *notarilor* în societatea actuală... «Notarul este duhovnicul laic. El e *puritan* de profesie; or, «cinstea — spune Shakespeare — nu e o puritană»[7]. El este în același timp un mijlocitor pentru tot felul de scopuri, sforarul intrigilor și uneltirilor burgheze».)

P. 110 [84]. Un alt exemplu de ridiculizare a speculației abstracte: „construcția" care arată cum devine omul stă-

* — «mareșal» — *Nota trad.*
** — «potcovar». *Nota trad.*
*** — «ah, de-ar ști bogatul!». — *Nota trad.*
**** — degradarea senzorialității. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

pîn peste animale; „*animalul*“ (*das* Tier) ca abstracție se transformă din leu în mops ș.a.m.d.

P. 111 [84—85]. Un pasaj caracteristic cu privire la Eugène Sue[8]: din fățărnicie față de bourgeoisie*, el idealizează din punct de vedere moral chipul grizetei, ocolind atitudinea ei față de căsătorie, legătura ei „naivă“ cu l'étudiant sau cu l'ouvrier**. «Tocmai prin această legătură, ea» (grisette) «constituie un contrast cu adevărat omenesc față de soția fățarnică, meschină și egoistă a burghezului, față de întreaga sferă a burgheziei, adică față de sfera oficială».

P. 117 [89]. „Masa“ din secolul al XVI-lea și cea din secolul al XIX-lea erau „von vorn herein“*** diferite.

P. 118—121 [90—92]. Acest pasaj (din cap. VI: «Critica critică absolută, sau critica critică în persoana d-lui Bruno». 1) Prima campanie a criticii absolute. a) «*Spiritul*» și «*masa*») este *e x t r e m* de important: critica concepției potrivit căreia istoria a fost neizbutită datorită interesului manifestat față de ea de către masă și datorită faptului că s-a contat pe masă, care s-a mulțumit cu o înțelegere „superficială“ a „ideii“.

«De aceea, dacă critica absolută într-adevăr condamnă ceva ca «superficial», acest ceva este pur și simplu întreaga istorie de pînă acum, ale cărei acțiuni și idei au fost acțiuni și idei ale «maselor». Ea respinge istoria creată *de masă* și vrea să pună în locul ei istoria *critică* (vezi articolele d-lui Julius Faucher despre problemele de actualitate ale Angliei[9])». (119) [90].

NB «*«Ideea»* se discredita totdeauna de îndată ce se despărțea de *«interes»*. Pe de altă parte, este lesne de înțeles că, atunci cînd apare pentru prima oară pe scena lumii, orice *«interes»* de masă care-și croiește drum în istorie depășește cu mult, în *«idee»* sau în *«reprezentare»*, limitele sale reale și se confundă ușor cu interesul *omenesc* în general. Această *iluzie* formează ceea ce *Fourier* numește *tonul* fiecărei epoci istorice» (119) [91], fapt ilustrat cu exemplul revoluției franceze (119—120) și cu celebrele cuvinte *(120* în fine****) [91]:

---

* — burghezie. — *Nota trad.*
** — cu studentul sau cu muncitorul. — *Nota trad.*
*** — «din capul locului». — *Nota trad.*
**** — la sfîrșit. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

NB «O dată cu profunzimea acțiunii istorice va crește deci și amploarea masei care o înfăptuiește».

Pînă unde ajunge, la Bauer, rigoarea împărțirii lui Geist și Masse* se vede din următoarea frază împotriva căreia se pronunță Marx: «în masă și nu în altceva trebuie căutat adevăratul dușman al spiritului»[10] (121) [92].

La această afirmație Marx răspunde că dușmanii progresului sînt produsele, care au căpătat o existență de sine stătătoare (verselbständigten), ale autoînjosirii maselor, dar nu niște produse ideale, ci niște produse materiale, care au o existență exteriorizată. Încă din 1789 revista lui Loustallot[11] avea ca epigraf:

Les grands ne nous paraissent grands
Que parce que nous sommes à genoux.
Levons-nous!**

Dar pentru a te ridica (122) [92], spune Marx, nu este de ajuns să faci acest lucru în gînd, în idee.

«*Critica absolută* a învățat însă din «*Fenomenologia*»[12] lui Hegel cel puțin o *artă*: aceea de a transforma lanțurile *reale*, *obiective*, care există *în afara mea*, în lanțuri *exclusiv ideale*, exclusiv *subiective*, care există numai *în mine*, și de a transforma, în consecință, toate luptele *exterioare* și senzoriale în lupte de idei pure» (122) [92].

Prin aceasta, conchide Marx cu sarcasm, se poate dovedi armonia prestabilită care există între critica critică și cenzură, iar cenzorul poate fi prezentat nu ca un zbir polițienesc (Polizeischerge), ci ca o personificare a tactului meu și a simțului măsurii.

Preocupată de al ei „Geist", critica absolută nu cercetează dacă în pretențiile lui găunoase (windigen) nu există cumva vorbe goale, amăgire de sine, inconsistență (Kernlosigkeit).

«La fel se petrec lucrurile și cu «*progresul*». Cu toate pretențiile de «*progres*», se observă mereu cazuri de *regres* și de *mișcare în cerc*. Departe de a presupune că categoria «*progres*» este lipsită de orice conținut, că ea este o categorie abstractă, critica absolută, dimpotrivă, dă dovadă de atîta profunzime, încît

* — spirit și masă. — *Nota trad.*
** — Cei mari ni se par mari
Numai pentru că stăm în genunchi.
Să ne ridicăm! — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

consideră *«progresul»* ca ceva absolut, pentru a putea să explice regresul prin existența unui *«adversar personal»* al progresului: *masa»* (123—124) [93].

«Toți autorii comuniști și socialiști au pornit de la constatarea că, pe de o parte, chiar și acțiunile strălucite, desfășurate în cele mai favorabile condiții, rămîn, după cît se pare, fără rezultate strălucite și degenerează în banalitate, iar pe de altă parte orice *progres al spiritului* a fost pînă acum un progres în detrimentul *majorității omenirii*, a cărei situație a devenit din ce în ce *mai inumană*. De aceea ei au declarat că *«progresul»* (vezi *Fourier*) e o *vorbă goală*, un cuvînt abstract și nesatisfăcător; ei și-au dat seama (vezi, printre alții, și *Owen*) că lumea civilizată are un viciu fundamental; de aceea au supus unei *critici* necruțătoare bazele *reale* ale societății contemporane. Acestei critici comuniste i-a corespuns imediat în practică mișcarea *masei largi*, în detrimentul căreia a avut loc pînă acum dezvoltarea istorică. Trebuie să cunoști atracția spre știință, setea de cunoștințe, energia morală și năzuința neobosită spre autoinstruire a muncitorilor francezi și englezi pentru ca să-ți poți face o idee despre noblețea *omenească* a acestei mișcări» (124—125) [94].

«Ce uriaș avantaj față de autorii comuniști: să te scutești de cercetarea izvoarelor lipsei de spirit, ale indolenței, ale superficialității și mulțumirii de sine și, *descoperind* că aceste calități sînt contrare spiritului și progresului, să te mulțumești să le faci o *morală* severă!» (125) [94].

«Relația dintre «spirit și masă» are însă și un sens *ascuns*, care se va dezvălui pe de-a-ntregul în cursul raționamentelor ulterioare. Aici ne mărginim doar să-l semnalăm. Relația dintre «spirit» și «masă» *descoperită* de d-l Bruno, nu este în realitate altceva decît *desăvîrșirea critic-caricaturală a concepției hegeliene despre istorie*, concepție care, la rîndul ei, nu este altceva decît expresia speculativă a dogmei *germane-creștine* cu privire la opoziția dintre *spirit* și *materie*, dintre *dumnezeu* și *lume*. În istorie, în viața omenirii însăși, această opoziție se exprimă prin faptul că puține *personalități* alese, în calitate de spirit *activ*, se opun restului omenirii ca unei *mase lipsite de spirit*, ca *materiei*» (126) [95].

www.dacoromanica.ro

Și Marx arată că Geschichtsauffassung* a lui Hegel presupune spiritul abstract și absolut, al cărui purtător este masa. Paralel cu doctrina lui Hegel s-a dezvoltat în Franța învățătura *doctrinarilor*[13] (126), care proclamau suveranitatea rațiunii în opoziție cu suveranitatea poporului, pentru a exclude masa și a guverna singuri (allein).

Hegel «se face vinovat de o dublă inconsecvență» (127) [96]: 1) el afirmă că filozofia este ființarea spiritului absolut, dar nu afirmă că acest spirit este individul filozofic; 2) numai în aparență (nur zum Schein) face el din spiritul absolut făuritorul istoriei, numai post festum**, numai în conștiință.

Bruno înlătură această inconsecvență: el declară că *critica* este spiritul absolut și făuritorul de fapt al istoriei.

«De o parte se află masa ca element pasiv, lipsit de spirit, neistoric, ca element *material* al istoriei; de cealaltă parte se află *spiritul*, *critica*, d-l Bruno & Co., ca element activ de la care pornește orice acțiune *istorică*. Opera de transformare a societății se reduce la *activitatea cerebrală* a criticii critice» (128) [96].

Ca un prim exemplu al „campaniilor criticii absolute împotriva masei", Marx menționează atitudinea adoptată de Br. Bauer în *Judenfrage**** și se referă cu acest prilej la cele spuse de el împotriva lui Bauer în *„Deutsch-Französische Jahrbücher"*[14].

«Una dintre principalele preocupări ale criticii absolute este aceea de a da mai întîi *o justă formulare* tuturor problemelor timpului. Într-adevăr, ea nu răspunde la problemele *reale*, ci le substituie *cu totul alte* probleme... Astfel, ea a denaturat și «problema evreiască», în așa fel încît nu a mai trebuit să cerceteze *emanciparea politică*, care constituie conținutul acestei probleme, și a putut, dimpotrivă, să se mulțumească cu o critică a religiei evreilor și cu descrierea statului german-creștin.

Ca și celelalte manifestări originale ale criticii absolute, această metodă reprezintă și ea repetarea unei scamatorii *speculative*. Filozofia *speculativă*, și în special filozofia *hegeliană*, considera necesar să transpună toate problemele în forma

* — concepția despre istorie. — *Nota trad.*
** — după aceea. — *Nota trad.*
*** — problema evreiască. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

rațiunii speculative, dezbrăcîndu-le de forma judecății omenești sănătoase, și să transforme orice problemă reală într-una *speculativă* pentru a-i putea da un răspuns. Denaturînd problemele *mele* și punîndu-mi în gură propriile *ei* probleme, la fel cum face catehismul, filozofia speculativă a putut să aibă, firește, ca și catehismul, răspunsuri pregătite la fiecare dintre problemele mele» (134—135) [100—101].

În § 2a, scris de Engels (...«„Critica" și „Fuerbach". Condamnarea filozofiei»...), p. 138—142 [103—105], găsim elogii foarte călduroase la adresa lui Feuerbach. În legătură cu atacurile „criticii" împotriva filozofiei și cu faptul că îi opune acesteia (filozofiei) bogăția reală a relațiilor omenești, „conținutul imens al istoriei", „semnificația omului" etc. etc., mergînd pînă la a spune că „misterul sistemului este dezvăluit", Engels spune:

«Dar cine a dezvăluit misterul «sistemului»? *Feuerbach*. Cine a spulberat dialectica noțiunilor, acest război al zeilor care era cunoscut numai filozofilor? *Feuerbach*. Cine a pus în locul vechilor zdrențe, inclusiv «infinita conștiință de sine», nu «*semnificația omului*» — ca și cum omul ar mai avea vreo altă semnificație în afară de aceea de a fi om! —, ci pe «*omul*» însuși? *Feuerbach* și numai *Feuerbach*. El a mai făcut ceva. A distrus de mult înseși categoriile cu care «*critica*» operează acum pe toată linia: «bogăția reală a relațiilor omenești, conținutul imens al istoriei, lupta istoriei, lupta masei împotriva spiritului» etc. etc.

După ce omul a fost cunoscut ca esență, ca bază a oricărei activități și a oricăror rînduieli omenești, singură «*critica*» mai este în stare să inventeze *noi categorii* și să-l transforme iarăși pe *omul* însuși, ceea ce și face de altfel, într-o categorie și într-un principiu al unei serii întregi de categorii. Prin aceasta ea pornește, ce-i drept, pe singura cale de salvare ce i-a mai rămas inumanității *teologice* neliniștite și hărțuite. *Istoria* nu face *nimic*; ea «nu posedă *nici un fel* de bogăție imensă», «nu dă *nici un fel* de bătălii»! Nu «istoria», ci tocmai *omul*, omul real și viu — iată cine face totul, cine posedă totul și dă toate aceste bătălii. «Istoria» nu este o personalitate aparte, care se folosește de om ca de un mijloc pentru atingerea țelurilor *ei*,

www.dacoromanica.ro

Istoria *nu este altceva* decît activitatea omului care își urmărește țelurile sale. Dacă, după toate demonstrațiile geniale ale lui *Feuerbach*, critica *absolută* își mai permite să ne servească iarăși toate aceste vechituri într-o formă nouă»... (139—140) [104] etc., atunci chiar numai acest fapt este suficient pentru a aprecia naivitatea critică etc.

Apoi, în legătură cu faptul că ea opune „materiei" spiritul (critica a denumit masa „*materie*"), Engels spune:

«Așadar, nu este oare critica absolută o manifestare *autentic germană-creștină*? După ce lupta în jurul vechii opoziții dintre spiritualism și materialism a fost epuizată în toate sensurile și după ce această opoziție a fost înlăturată o dată pentru totdeauna de *Feuerbach*, «critica» o transformă iarăși, și încă în forma cea mai respingătoare, într-o dogmă fundamentală și face să triumfe «*spiritul german-creștin*»» (141) [105].

În legătură cu cuvintele lui Bauer: «În măsura în care evreii au avansat astăzi în sfera teoriei, ei sînt realmente emancipați; în măsura în care vor să fie liberi, ei sînt liberi»[15], Marx spune:

«Această teză oferă posibilitatea de a măsura dintr-o dată prăpastia critică ce desparte de socialismul *absolut* comunismul și socialismul profan al *masei*. Prima teză a socialismului profan respinge ca pe o iluzie emanciparea *exclusiv în sfera teoriei* și proclamă că libertatea *reală* cere, pe lîngă o «*voință*» idealistă, condiții foarte palpabile, foarte materiale. Cît de inferioară sfintei critici este «*masa*», care consideră că sînt necesare răsturnări materiale, practice chiar și numai pentru a cuceri timpul și mijloacele de care este nevoie pentru a se putea ocupa cu «*teoria*»!» (142) [106].

Urmează apoi (p. 143—167) [106—122] critica cea mai plictisitoare și extrem de șicanatoare la adresa lui „Literatur-Zeitung", un fel de comentariu amănunțit cu caracter „nimicitor". Absolut nimic interesant.

Sfîrșitul paragrafului (b) Problema evreiască nr. II. 142—185 [105—133], p. **167—185** [121—133], conține un răspuns interesant dat de Marx la cele spuse de Bauer în apărarea cărții sale „Judenfrage", care fusese criticată cu asprime în „*Deutsch-Französische Jahrbücher*" (Marx se referă tot timpul la ele). Marx subliniază aici cu toată tăria și pune în relief principiile fundamentale ale *întregii* sale concepții despre lume.

www.dacoromanica.ro

„Problemele religioase actuale au acum o semnificație socială“ (167) [122], acest lucru a mai fost arătat în „Deutsch-Französische Jahrbücher“. Acolo a fost caracterizată „situația *reală* a evreilor în societatea burgheză contemporană“. „D-l Bauer explică pe evreii *reali* prin *religia mozaică*, în loc să explice misterul religiei mozaice prin *evreii reali*“ (167—168) [122].

D-l Bauer nu bănuiește „că iudaismul laic real, deci și iudaismul religios, este permanent generat de viața societății burgheze contemporane și își găsește dezvoltarea supremă în *sistemul bănesc*“.

În „Deutsch-Französische Jahrbücher“ s-a arătat că dezvoltarea iudaismului trebuie căutată «in der commerziellen und industriellen Praxis»*, că iudaismul practic „vollendete Praxis der christlichen Welt selber ist“** (169) [123].

«S-a demonstrat că sarcina de a înlătura esența iudaică este în realitate sarcina de a înlătura *spiritul iudaic al societății burgheze*, neomenescul actualei practici a vieții, al cărui punct culminant este *sistemul bănesc*» (169) [123].

Cerînd libertate, evreul cere implicit ceea ce nu este de loc în contradicție cu libertatea politică (172) [125]; este vorba de libertatea *politică*.

«D-lui Bauer i s-a arătat că *scindarea* omului în *cetățean* nereligios și în *persoană particulară* religioasă nu este de loc în contradicție cu emanciparea politică».

După aceea urmează imediat:

«I s-a mai arătat că, așa cum statul se emancipează de religie emancipîndu-se de *religia de stat* și lăsînd religia în voia ei în cadrul societății civile, tot așa și omul se emancipează *politicește* de religie prin aceea că începe s-o considere nu ca pe o chestiune publică, ci ca pe o *chestiune privată* a lui. În sfîrșit, i s-a arătat că atitudinea teroristă a *revoluției* franceze față de *religie* este departe de a infirma această concepție, ea nefăcînd, dimpotrivă, altceva decît s-o confirme» (172) [125].

Evreii vor allgemeine Menschenrechte***.

«În „Deutsch-Französische Jahrbücher“ i s-a demonstrat d-lui Bauer că această «umanitate liberă» și «recunoașterea» ei nu sînt altceva decît recunoașterea *individului egoist al*

* — «În practica comercială și industrială» — *Nota trad.*
** — «este practica desăvîrșită a lumii creștine însăși» — *Nota trad.*
*** — drepturile universale ale omului. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

societății civile și a mișcării *neînfrînate* a elementelor spirituale și materiale care formează conținutul situației în viață a acestui individ, conținutul vieții civile *actuale*; că de aceea *drepturile omului* nu-l eliberează pe om de religie și nu fac decît să-i acorde *libertatea religiei*; că ele nu-l eliberează de proprietate, ci îi acordă *libertatea proprietății*; că nu-l eliberează de goana murdară după îmbogățire, ci nu fac decît să-i acorde *libertatea ocupațiilor*.

I s-a arătat că *recunoașterea drepturilor omului de către statul modern* are același sens ca și *recunoașterea sclaviei* de către statul *antic*. Căci, după cum în statul antic *baza firească* a statului o constituia sclavia, tot așa și în *statul modern baza firească* a statului o constituie societatea civilă, precum și *omul* societății civile, adică omul independent, legat de alți oameni numai prin legăturile interesului privat și ale necesității naturale *inconștiente*, omul *sclav* al ocupației sale și al nevoii *egoiste* proprii, ca și al nevoii egoiste a altuia. Statul modern a recunoscut această bază firească a sa ca atare în *drepturile universale ale omului*»[16] (175) [127].

„Evreul este cu atît mai îndreptățit să ceară recunoașterea „umanității" sale „libere", «cu cît «societatea civilă liberă» are pe de-a-ntregul un caracter comercial, evreiesc, evreul fiind de la bun început un membru necesar al ei».

Că „drepturile omului" nu sînt înnăscute, ci au luat naștere pe cale istorică, asta o știa și Hegel (176) [128].

Relevînd contradicțiile *constituționalismului*, „critica" nu le generalizează (fasst nicht den allgemeinen Widerspruch des Constitutionalismus*) (177—178) [128]. Dacă ar fi făcut acest lucru, ar fi trecut de la monarhia constituțională la *statul reprezentativ democratic*, la statul modern desăvîrșit (178) [128].

Activitatea industrială nu se desființează prin desființarea privilegiilor (breslelor, corporațiilor etc.), ci, dimpotrivă, se dezvoltă cu și mai multă forță. Proprietatea funciară nu se desființează prin desființarea privilegiilor funciare; «dimpotrivă, abia după desființarea privilegiilor proprietății funciare începe circulația ei universală pe calea liberei parcelări și a liberei înstrăinări» (180) [130].

* — nu înțelege contradicția generală a constituționalismului. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Comerțul nu se desființează prin desființarea privilegiilor comerciale, ci, dimpotrivă, abia atunci devine un comerț cu adevărat liber: «tot așa și religia se desfășoară în toată universalitatea ei *practică* numai acolo unde nu există nici un fel de religie *privilegiată* (să ne amintim de statele Americii de Nord)».

... «Tocmai *sclavia societății burgheze* este *în aparență* cea mai mare *libertate*»... (181) [131].

Curmării (Auflösung) (182) [131] existenței *politice* a religiei (desființarea bisericii de stat), a *proprietății* (desființarea censului electoral) etc. îi corespunde «o mare plinătate a vieții» lor, «care de aici înainte se supune nestingherită propriilor sale legi și se desfășoară în toată amploarea sa».

Anarhia este legea societății burgheze emancipate de privilegii (182—183) [131].

...c) BĂTĂLIA CRITICĂ ÎMPOTRIVA REVOLUȚIEI FRANCEZE

«Ideile — scrie Marx citîndu-l pe Bauer — pe care revoluția franceză le-a trezit la viață nu ne-au dus însă dincolo de *rînduielile* pe care această revoluție a vrut să le desființeze prin violență».

Ideile nu pot niciodată să ducă dincolo de cadrul vechii rînduieli a lumii: întotdeauna ele pot să ducă numai dincolo de cadrul ideilor vechii rînduieli a lumii. În general, ideile *nu* pot *înfăptui nimic*. Pentru înfăptuirea ideilor este nevoie de oameni, care trebuie să întrebuințeze forța practică» (186) [133].

Revoluția franceză a generat ideile comunismului (Babeuf), care, elaborate în mod consecvent, conțineau ideea unei noi Weltzustand*.

Referindu-se la afirmația lui Bauer că statul trebuie să țină legați laolaltă diferiții atomi egoiști, Marx spune (188—189) [134—135] că în realitate membrii societății burgheze nu sînt de loc atomi, ci numai își închipuie că sînt; căci ei nu-și sînt suficienți lor înșiși, ca atomii, ci depind de ceilalți oameni, iar nevoile lor îi pun în fiecare moment în această dependență.

«Așadar, *necesitatea naturală*, *însușirile ființei omenești*, oricît de înstrăinată ar fi forma sub care s-ar manifesta ele, *interesul* — iată ce-i leagă pe membrii societății civile unul de

* — rînduieli a lumii. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

altul. Viața *civilă* și nu cea *politică* constituie legătura *reală* dintre ei... Numai *prejudecata politică* își mai poate închipui în vremea noastră că statul trebuie să cimenteze viața civilă, pe cînd în realitate, dimpotrivă, viața civilă este aceea care cimentează statul» (189) [135].

Robespierre, Saint-Just și partidul lor au sucombat fiindcă au confundat societatea realist-democratică antică, întemeiată pe sclavie, cu statul reprezentativ, spiritualist-democratic modern, întemeiat pe societatea burgheză. Înainte de a fi executat, Saint-Just a arătat panoul (Tabelle — afișul? — atîrnat) cu *drepturile omului*, spunînd: „C'est pourtant moi qui ai fait cela"*. «Dar acest panou proclama drepturile unui om care nu poate fi omul republicii antice, după cum nici relațiile sale *economice și industriale* nu sînt cele *antice*» (192) [137].

Ceea ce a căzut pradă lui Napoleon la 18 brumar[17] n-a fost mișcarea revoluționară, ci burghezia liberală. După căderea lui Robespierre, sub Directorat, începe înfăptuirea prozaică a societății burgheze: Sturm und Drang al întreprinderilor comerciale, tumultul (Taumel) noii vieți burgheze; «progresul *real* al *proprietății funciare* franceze, a cărei structură feudală fusese sfărîmată de ciocanul revoluției și pe care acum, în primul lor elan de activitate înfrigurată, nenumărați proprietari noi o cultivă multilateral; primele mișcări ale industriei devenite libere — iată unele manifestări de viață ale societății burgheze de curînd născute» (192—193) [138].

CAP. VI. CRITICA CRITICĂ ABSOLUTĂ, SAU CRITICA CRITICĂ ÎN PERSOANA D-LUI BRUNO

...3) A TREIA CAMPANIE A CRITICII ABSOLUTE...

d) BĂTĂLIA CRITICĂ ÎMPOTRIVA MATERIALISMULUI FRANCEZ

(195—211) [139—150]

Capitolul acesta (§ d din partea a 3-a a cap. VI) este unul dintre cele mai prețioase din cuprinsul cărții. Aici nu găsim în nici un caz o critică chițibușară, ci o expunere pe de-a-ntregul pozitivă. Este *o scurtă schiță a istoriei materialismului francez.*

* — «Și, totuși, eu am făcut asta». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Ar trebui transcris aici întregul capitol; de aceea mă mărginesc să fac un scurt conspect al conținutului.

Iluminismul francez din secolul al XVIII-lea și materialismul francez n-au fost numai o luptă împotriva instituțiilor politice existente, ci și o luptă, tot atît de fățișă, împotriva *metafizicii* secolului al XVII-lea, și anume împotriva metafizicii lui *Descartes*, *Malebranche*, *Spinoza și Leibniz*. «Filozofia a fost opusă metafizicii, așa cum Feuerbach a opus filozofia treză beției speculative, atunci cînd a luat, pentru prima oară, poziție hotărîtă contra lui Hegel» (196) [140].

Metafizica secolului al XVII-lea, înfrîntă de materialismul secolului al XVIII-lea, a cunoscut o restaurare victorioasă și substanțială (gehaltvolle) în filozofia germană, și în special în filozofia speculativă germană a secolului al XIX-lea. Hegel a îmbinat în mod genial această metafizică cu întreaga metafizică și cu idealismul german, întemeind ein metaphysisches Universalreich*. Apoi a urmat iarăși «un atac împotriva metafizicii speculative și a oricărei metafizici în general. Ea va fi învinsă pentru totdeauna de acel materialism care a fost dus la perfecțiune prin activitatea speculației însăși și care coincide cu umanismul. Dar, așa cum Feuerbach a reprezentat în domeniul teoriei materialismul care coincide cu umanismul, tot așa socialismul și comunismul francez și englez au reprezentat acest materialism în domeniul practicii» (196—197) [140].

Există două tendințe în materialismul francez: 1) cea care pornește de la Descartes, 2) cea care pornește de la Locke. Cea de-a doua mündet direkt in den Socialismus** (197) [140].

Prima tendință, materialismul mecanicist, duce la științele naturii, așa cum s-au dezvoltat ele în Franța.

Descartes, în fizica sa, declară că materia este unica substanță. Materialismul mecanicist francez acceptă fizica lui Descartes și respinge metafizica lui.

«Medicul *Leroy* pune temelia acestei școli; în persoana medicului *Cabanis* ea atinge punctul său culminant; medicul *Lamettrie* este centrul ei».

Descartes încă trăia cînd *Leroy* a transpus asupra omului construcția mecanică a animalului, declarînd că sufletul este

* — un imperiu metafizic universal. — *Nota trad.*
** — duce direct la socialism. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

un *modus* al *corpului*, iar ideile sînt mișcări mecanice (198) [141]. *Leroy* credea chiar că Descartes și-a ascuns adevărata lui părere. Descartes a protestat.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, *Cabanis* a desăvîrșit *materialismul cartezian* în cartea sa „Rapports du physique et du moral de l'homme"[18].

Încă de la începuturile ei, metafizica secolului al XVII-lea a avut ca antagonist materialismul. Descartes a avut ca adversar pe *Gassendi*, restauratorul materialismului epicurian[19], iar în Anglia pe *Hobbes*.

Voltaire (199) [141] a remarcat că indiferența francezilor din secolul al XVIII-lea față de controversele dintre iezuiți și alții se datora nu atît filozofiei, cît speculațiilor financiare ale lui *Law*. Mișcarea teoretică spre materialism se explică prin Gestaltung* practică a vieții franceze din vremea aceea. Practicii materialiste îi corespundeau teorii materialiste.

Metafizica secolului al XVII-lea (Descartes, Leibniz) mai era încă legată de un conținut pozitiv. Ea făcea descoperiri în matematică, în fizică și în alte științe. În secolul al XVIII-lea, științele pozitive s-au separat și metafizica war fad geworden**.

În anul cînd a murit Malebranche s-au născut Helvétius și Condillac (199—200) [142].

Pe plan teoretic, metafizica secolului al XVII-lea a fost subminată de *Pierre Bayle*, a cărui armă era scepticismul[20]. El a combătut mai ales pe Spinoza și pe Leibniz. A proclamat societatea ateistă. A fost „ultimul metafizician în sensul secolului al XVII-lea și primul filozof în sensul secolului al XVIII-lea" (200—201) [142], cum a spus un scriitor francez.

Pe lîngă această combatere negativă era nevoie și de un sistem pozitiv, antimetafizic. El a fost oferit de *Locke*.

Materialismul este fiul Marii Britanii. Chiar și scolasticul ei *Duns Scotus*, se întreba *„ob die Materie nicht denken könne"****. El era nominalist. Nominalismul, în genere, este prima expresie a materialismului[21].

Adevăratul părinte al materialismului englez este *Bacon*. («Dintre proprietățile inerente materiei, cea dintîi și cea mai

* — organizarea. — *Nota trad.*
** — a devenit anostă. — *Nota trad.*
*** — «daca materia nu poate sa cugete». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

importantă este mișcarea, nu numai ca mișcare mecanică și matematică, dar, și mai mult, ca impuls, ca spirit vital, ca tensiune, ca chin (Qual)... al materiei» — 202 [143].)

«La *Bacon*, care este primul lui creator, materialismul mai conține încă, într-o formă naivă, germenii unei dezvoltări multilaterale. Materia surîde omului întreg în toată strălucirea ei poetică sensibilă».

La Hobbes, materialismul devine *unilateral*, menschenfeindlich, mechanisch*. Hobbes a sistematizat materialismul lui Bacon, dar nu a fundamentat (begründet) mai amănunțit principiul lui de bază, potrivit căruia ideile și cunoștințele provin din lumea simțurilor (Sinnenwelt), p. 203 [143—144].

După cum *Hobbes* a spulberat prejudecățile *teiste* ale materialismului lui Bacon, tot așa și Collins, Dodwell, Coward, Hartley, Priestley etc. au desființat ultimele bariere teologice ale senzualismului[22] lui Locke.

Condillac a îndreptat senzualismul lui Locke împotriva metafizicii secolului al XVII-lea; el a publicat lucrări în care combate sistemele lui Descartes, Spinoza, Leibniz și Malebranche[23].

Francezii „au civilizat" (205) [145] materialismul englezilor.

La *Helvétius* (care pornește și el tot de la Locke) materialismul capătă un caracter specific francez.

Lamettrie ne oferă o îmbinare a materialismului cartezian cu cel englez.

Robinet are cele mai multe legături cu metafizica.

«După cum materialismul *cartezian* duce la *științele naturii în sensul strict al cuvîntului*, tot așa și cealaltă orientare a materialismului francez duce direct la *socialism* și la *comunism*» (206) [146].

Nimic nu este mai ușor decît a deduce din premisele materialismului socialismul (reconstruirea lumii senzoriale — a lega interesul particular de cel general — a distruge Geburtsstätten** antisociale ale crimei etc.).

Fourier pornește direct de la doctrina materialiștilor francezi. *Babuviștii* au fost materialiști primitivi, neevoluați[24]. Bentham își întemeiază sistemul său pe morala lui Helvétius, iar *Owen* pornește de la sistemul lui Bentham pentru a fundamenta

* — ostil omului, mecanicist. — *Nota trad.*
** — izvoarele. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

comunismul englez. *Cabet* aduce din Anglia în Franța ideile comuniste (devine der populärste wenn auch flachste* reprezentant al comunismului) (208) [147]. „O bază științifică mai serioasă" au *Dézamy*, *Gay* etc., care dezvoltă doctrina materialismului ca o doctrină a *umanismului real*.

La p. 209—211 [148—149] Marx dă într-o notă (cu petit pe două pagini) *extrase* din *Helvétius*, *Holbach* și *Bentham*, pentru a dovedi legătura dintre *materialismul* secolului al XVIII-lea și *comunismul englez* și *francez* al secolului al XIX-lea.

Din paragrafele care urmează merită să fie relevat acest pasaj: «Controversa dintre *Strauss* și *Bauer* cu privire la *substanță* și *conștiința de sine* este o controversă *în cadrul* speculației *hegeliene*. În sistemul lui Hegel există *trei* elemente: *substanța spinozistă*, *conștiința de sine fichteeană* și *unitatea hegeliană*, necesarmente contradictorie, a acestor două elemente: *spiritul absolut*. Primul element este *natura* travestită metafizic, considerată în *separarea* ei de om; al doilea element este *spiritul* travestit metafizic, considerat în separarea lui de natură; al treilea element este *unitatea*, travestită metafizic, a ambilor factori: *omul real* și *specia umană* reală» (220) [155], precum și următorul alineat, care cuprinde o apreciere asupra lui Feuerbach: «*Strauss* și Bauer au aplicat amîndoi în domeniul teologiei, într-un mod pe deplin consecvent, *sistemul lui Hegel*. Primul a luat ca *punct de plecare spinozismul*, iar al doilea *fichteismul*. Amîndoi supun *criticii* sistemul lui Hegel, în măsura în care la el fiecare dintre cele două elemente arătate este *denaturat* de celălalt, în timp ce ei au dat fiecăruia dintre aceste elemente o dezvoltare *unilaterală*, deci consecventă. De aceea, în critica lor, amîndoi depășesc *limitele* filozofiei lui Hegel, dar totodată continuă să rămînă *în limitele* speculației acestuia, fiecare reprezentînd numai *una* din laturile sistemului lui. *Feuerbach* este primul care, pornind *de la punctul de vedere hegelian*, l-a completat și l-a criticat pe *Hegel*. Reducînd spiritul *absolut*, metafizic, la «*omul real întemeiat pe natură*», el a desăvîrșit *critica religiei* și, în același timp, a schițat cu măiestrie trăsăturile fundamentale ale *criticii speculației hegeliene* și deci ale *criticii oricărei metafizici* în general» (220—221) [155—156].

* — cel mai popular, dar totodată și cel mai superficial. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Marx ironizează „teoria conștiinței de sine“ a lui Bauer pentru idealismul ei (sofismele idealismului absolut — 222 [155]), arată că aceasta este o parafrazare a lui Hegel, citează „*Fenomenologia*“ lui și observațiile critice ale lui *Feuerbach* (din „Philosophie der Zukunft“[25], p. 35, în legătură cu faptul că filozofia neagă — negiert — „sensibilul material“, așa cum teologia neagă „natura otrăvită de păcatul originar“).

Capitolul următor (VII) începe și el cu cea mai plictisitoare critică șicanatoare [1], p. 228—235 [161—166]. În *§ 2a* există un pasaj interesant.

Marx reproduce din „Literatur-Zeitung“ scrisoarea unui „reprezentant al masei“, care cere să se studieze realitatea, științele naturii, industria (236) [166] și care, pentru acest motiv, a fost ocărît de „critică“:

«Sau (!) credeți — au exclamat „criticii“, combătînd pe acest reprezentant al masei — că cunoașterea realității istorice este deja terminată? Sau (!) cunoașteți măcar o singură perioadă din istorie care să fie realmente cunoscută?»

Nota bene

«Sau — răspunde Marx — critica critică crede că a ajuns măcar la *începutul* cunoașterii realității istorice atîta timp cît exclude *din* mișcarea istorică atitudinea teoretică și practică a omului față de natură, față de științele naturii și față de industrie? Sau crede că a cunoscut realmente vreo perioadă istorică oarecare fără să fi cunoscut, de pildă, industria acelei perioade, modul nemijlocit de producere a vieții însăși? Este adevărat că critica critică spiritualistă, *teologică*, cunoaște — cunoaște cel puțin în închipuirea ei — numai acțiunile politice, literare și teologice răsunătoare ale istoriei. Așa cum separă gîndirea de simțuri, sufletul de corp și așa cum se separă ea însăși de lume, tot așa rupe ea istoria de științele naturii și de industrie, considerînd că istoria își are obîrșia nu în producția *materială* grosolană de pe pămînt, ci în formațiile nebuloase ale norilor de pe cer» *(238)* [168].

Acest reprezentant al masei este calificat de critică drept un *massenhafter Materialist** (239) [166].

«La francezi și la englezi, critica nu este o persoană oarecare abstractă, transcendentă, aflată în afara omenirii; ea este

* — *materialist de masă. — Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

activitatea omenească reală a unor indivizi care sînt membri activi ai societății și care, ca oameni, suferă, simt, gîndesc și acționează. De aceea critica făcută de ei este în același timp pătrunsă de practică, comunismul lor este un socialism în care ei indică măsuri practice, palpabile și în care își găsește expresia nu numai gîndirea lor, ci, într-o măsură și mai mare, și activitatea lor practică. De aceea ea este o critică vie, reală a societății existente, cunoașterea cauzelor «decăderii»» (244) [171—172].

Întregul cap. VII (228—257) [169—181], în afară de pasajele reproduse, conține numai șicane și parodii de necrezut, dă la iveală cele mai mărunte contradicții, ridiculizează tot felul de absurdități apărute în „Literatur-Zeitung" etc.

În cap. VIII (258—333 [182—236]) avem paragraful despre „transformarea critică a unui măcelar în cîine" și, mai departe, despre Fleur de Marie a lui *Eugène Sue* (trebuie să fie un roman cu acest titlu sau unul dintre eroii vreunui roman[26]) cu cîteva mici observații „radicale", dar neinteresante, făcute de Marx. Merită să fie semnalate cel mult p. *285* × [201], care conține cîteva observații cu privire la teoria hegeliană a pedepsei, și p. *296* [209—210], în care critică pe *Eugène Sue* pentru că apără sistemul detențiunii celulare (Cellularsystem).

((*După cît se vede*, Marx se pronunță aici împotriva socialismului superficial pe care îl propaga Eugène Sue și care, *după cît se vede*, era apărat în „Literatur-Zeitung".))

De pildă, Marx îl ironizează pe *Sue* pentru ideea de a se recompensa virtutea prin intermediul statului, tot așa cum se pedepsește viciul (p. 300—301 [213]; el dă chiar un tabel comparativ de justice criminelle și justice vertueuse!*).

P. *305—306* [216]: Observații critice împotriva „Fenomenologiei" lui Hegel.

307 [217]: Dar uneori, în pofida teoriei sale, Hegel face în „Fenomenologie" o caracterizare *reală* a relațiilor *omenești*.

309 [219]: Filantropia ca *Spiel*** a celor bogați *(309—310)* [218—219].

---

* — al justiției penale și al justiției virtuoase! — *Nota trad.*
** — *joacă, amuzament.* — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

312—313 [220—221]: citate foarte concludente din *Fourier* despre umilirea femeii[27] ||contra dezideratelor moderate ale „criticii" și ale lui Rudolf, eroul lui Eugène Sue?||

× «După Hegel, pedeapsa este sentința pe care criminalul și-o pronunță singur. *Gans* a dezvoltat mai pe larg această teorie. La *Hegel*, ea nu este decît *vălul speculativ* al străvechiului *jus talionis**, dezvoltat de *Kant* ca *singura* teorie *juridică* a pedepsei. La Hegel, autocondamnarea criminalului rămîne o simplă *„idee"*, o interpretare pur speculativă a *sancțiunilor penale empirice curente*. De aceea, în concepția lui Hegel, alegerea formei pedepsei este lăsată pe seama fiecărei trepte de dezvoltare a statului, adică el lasă pedeapsa așa cum există. Tocmai prin aceasta se dovedește el a fi un critic mai mare decît imitatorul său critic. O asemenea doctrină *penală*, care vede în infractor și un *om*, poate să facă acest lucru numai în *abstracție*, în închipuire, tocmai pentru că *pedeapsa*, *constrîngerea* sînt în contrazicere cu modul *uman* de a proceda. De altfel, aplicarea practică a unor astfel de teorii ar fi imposibilă. Locul legii abstracte l-ar lua arbitrarul pur subiectiv, deoarece în fiecare caz în parte adaptarea pedepsei la individualitatea infractorului ar depinde de aprecierea unor persoane oficiale «onorabile și cumsecade». Încă și Platon și-a dat seama că *legea* trebuie să fie unilaterală și că trebuie *să facă abstracție* de orice individualitate. Dimpotrivă, în cadrul unor relații *umane*, pedeapsa nu va fi *într-adevăr* nimic altceva decît sentința pe care infractorul o pronunță împotriva lui însuși. Nimănui nu-i va trece prin minte să-l convingă pe infractor că *o constrîngere exterioară*, exercitată de alții asupra persoanei sale, ar fi o constrîngere exercitată de el asupra lui însuși. În *ceilalți* oameni el va găsi, dimpotrivă, salvatori firești care îl vor izbăvi de pedeapsa pe care și-a aplicat-o singur, ceea ce înseamnă că raportul va fi cu totul inversat» (285—286) [201].

* — *legea talionului. — Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

«Misterul acestei cutezanțe a lui Bauer» (305) [216] (mai sus era un citat din „Anekdota"[28]) «îl constituie «*Fenomenologia*» *lui Hegel*. Deoarece Hegel, în «Fenomenologia» lui, pune conștiința de sine în locul *omului*, realitatea omenească *cea mai variată* apare aici numai ca o formă *determinată*, ca *o determinare a conștiinței de sine*. Dar o simplă determinare a conștiinței de sine este o «*categorie pură*», o simplă «idee», pe care deci o pot suprima în gîndirea «pură» și o pot depăși prin gîndire pură. În «Fenomenologia» lui Hegel *sînt lăsate* neatinse bazele *materiale*, *sensibile*, *obiective* ale diferitelor forme înstrăinate ale conștiinței de sine a omului, și toată munca distructivă a avut drept rezultat *filozofia* cea mai *conservatoare* [Sic!], pentru că un asemenea punct de vedere își închipuie că el a biruit *lumea obiectivă*, *lumea* sensibilă reală, de îndată ce a transformat-o într-un «lucru gîndit», într-o simplă *determinare a conștiinței de sine*, și că acum poate să-l dizolve în «*eterul gîndirii pure*» pe adversarul devenit *eteric*. De aceea «Fenomenologia» sfîrșește, în mod absolut consecvent, prin a pune în locul oricărei realități omenești «*cunoașterea absolută*»: *cunoaștere* pentru că acesta este singurul mod de existență al conștiinței de sine, iar conștiința de sine este considerată ca singurul mod de existență al omului, și *absolută* pentru că conștiința de sine se cunoaște numai pe sine însăși și nu mai este stingherită de nici un fel de lume obiectivă. Hegel face din om *omul conștiinței de sine*, în loc de a face din conștiința de sine *conștiința de sine a omului*, a omului real, care trăiește deci într-o lume reală, obiectivă și e condiționat de ea. Hegel așază lumea cu *capul* în jos, și de aceea poate să desființeze, tot în *cap*, toate limitele, ceea ce nu împiedică, firește, ca pentru *senzorialitatea cea rea*, pentru omul *real*, ele să continue să existe. În afară de aceasta, el consideră în mod necesar drept limită tot ce vădește *mărginirea conștiinței de sine generale*, orice senzorialitate, realitate, individualitate a oamenilor, ca și a lumii lor. Întreaga «Fenomenologie» vrea să demonstreze că *conștiința de sine* e *singura și întreaga realitate*»... (306) [216].

...«În sfîrșit, se înțelege de la sine că, dacă «Fenomenologia» lui Hegel, în ciuda păcatului ei originar speculativ, prezintă în multe puncte elementele unei caracterizări reale a relațiilor dintre oameni, d-l Bruno & Co. ne oferă, dimpotrivă, numai o caricatură lipsită de conținut»... (307) [217].

www.dacoromanica.ro

«Fără să vrea, Rudolf a exprimat prin aceasta misterul, de mult dezvăluit, că însăși sărăcia cumplită a oamenilor, mizeria fără margini care este nevoită să primească pomană, trebuie să servească drept *joacă* pentru aristocrația banului și pentru aristocrația culturii, trebuie să existe pentru flatarea amorului ei propriu, pentru gîdilarea vanității ei, pentru amuzamentul ei.

Numeroasele asociații de binefacere din Germania, numeroasele societăți de binefacere din Franța, numeroasele donchișoterii caritabile din Anglia, concertele, balurile, spectacolele, banchetele în folosul săracilor și chiar subscripțiile publice pentru sinistrați nu au nici o altă semnificație» (309—310) [219].

Și Marx citează din Eugène Sue:

«Vai, doamnă, nu e de ajuns că am dansat în folosul acestor sărmani polonezi... Să fim filantropi pînă la capăt... Să mergem acum *să cinăm în folosul săracilor!*» (310) [219].

La p. 312—313 [220—221] găsim citate *din Fourier* (adulterul — bonton; pruncuciderea comisă de femeile seduse — cercul vicios... «Gradul de emancipare a femeii este măsura naturală a emancipării generale»... (312) [221]. Civilizația face ca orice viciu simplu să devină complex, echivoc, ipocrit) și Marx adaugă:

«Este de prisos să opunem ideilor lui Rudolf caracterizarea magistrală dată de Fourier *căsătoriei*, cît și scrierile fracțiunii materialiste a comunismului francez» (313) [221].

P. 313 [221] u.ff. împotriva proiectelor *politice-economice* utopice ale lui *Eugène Sue* și ale lui *Rudolf* (probabil un erou al romanului lui Sue), proiecte privind asocierea bogaților cu săracii și organizarea muncii (ceea ce trebuie să facă statul) etc., de exemplu încă o *Armenbank* [7] — b) «Banca pentru săraci», p. 314—318 [222—224] = împrumuturi fără dobîndă pentru șomeri. Marx ia *cifrele* proiectului și arată cît de mici — ridicol de mici — sînt ele în comparație cu nevoile. Și ca idee Armenbank nu este cu nimic mai bună decît Sparkassen*... adică beruht** die Einrichtung*** băncii pe «ideea fantastică că este suficient să schimbi *repartiția* salariilor pentru ca muncitorul să aibă din ce trăi tot anul» (316—317) [223—224].

* — casele de economii. — *Nota trad.*
** — se bazează. — *Nota trad.*
*** — organizarea. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

În § c 318—320 [224—226], «*Gospodăria model de la Bouqueval*», este supus unei analize nimicitoare proiectul, elogiat de „critică", al lui Rudolf, care înfățișează o gospodărie-model: Marx îl consideră drept utopic, deoarece fiecărui francez îi revine în medie numai $^1/_4$ livră de carne pe zi, numai 93 frs.* venit anual etc.; în proiect se prevede că oamenii vor lucra *de două ori mai mult* ca de obicei etc. etc. ((Nu e interesant.))

320 [226]: «Mijlocul magic cu ajutorul căruia Rudolf săvîrșește toate acțiunile sale salvatoare, toate vindecările sale miraculoase îl constituie nu cuvintele sale frumoase, ci *banii* săi. Așa sînt moraliștii, spune Fourier. Trebuie să fii milionar pentru a putea imita pe eroii lor.

Morala este „l'impuissance mise en action"[29]. Ori de cîte ori se află în luptă împotriva unui viciu, ea iese înfrîntă. Și Rudolf nici nu se ridică măcar la nivelul punctului de vedere al moralei de sine stătătoare, care, cel puțin, are la bază conștiința *demnității omenești*. Morala lui, dimpotrivă, are la bază conștiința slăbiciunii omenești. El este un reprezentant al *moralei teologice*» (320—321) [226].

...«După cum în *realitate toate* deosebirile se contopesc tot mai mult în deosebirea dintre *sărac* și *bogat*, așa și în *idee toate* deosebirile aristocratice se reduc la opoziția dintre *bine* și *rău*. Această deosebire este ultima formă pe care aristocratul o dă prejudecăților sale»... (323—324) [228—229].

...«Pentru Rudolf, fiecare dintre mișcările sufletului său prezintă o importanță neînchipuit de mare. De aceea el le observă și le cîntărește neîncetat...» (Exemple.) «Acest domn sus-pus seamănă cu membrii «*Tinerei Anglii*», care vor și ei să reformeze lumea, săvîrșesc fapte nobile și au accese similare de isterie»... (326) [230—231].

Nu cumva Marx se referă aici la filantropii tory englezi care au introdus bilul celor 10 ore de muncă?[30]

* — franci. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

CONSPECTUL CĂRȚII LUI FEUERBACH „PRELEGERI DESPRE ESENȚA RELIGIEI"[31]

Scris nu mai devreme de 1909

Publicat pentru prima oară în 1930, în «Culegeri din Lenin», vol. XII

Se tipărește după manuscris

www.dacoromanica.ro

L. FEUERBACH. OPERE, Vol. *8*, 1851 «*PRELEGERI* DESPRE ESENȚA RELIGIEI»[32]

8°. R. 807

Prefața este datată 1.I.51 — Feuerbach vorbește aici despre cauzele neparticipării sale la revoluția din 1848, «al cărei sfîrșit a fost atît de rușinos și lipsit de rezultate» (VII)*. Revoluția din 1848 n-a avut Orts- und Zeitsinn**; *constituționaliștii* așteptau libertatea de la *cuvîntul* des Herrn***, *republicanii* (VII—VIII) de la *dorințele* lor («era de ajuns *să dorești* republica pentru ca ea să capete viață»)... (VIII).

Feuerbach n-a înțeles revoluția din 1848

«Dacă revoluția va izbucni din nou și dacă eu voi lua parte activă la desfășurarea ei, atunci puteți... fi siguri că această revoluție va fi victorioasă, că pentru monarhie și ierarhie a sosit ziua judecății de apoi» (VII).

Prelegerea 1 (1—11).

P. 2: «Ne-am săturat de idealism, atît de cel filozofic, cît și de cel politic; acum vrem să fim materialiști politici».

Sic!!

3—4 — De ce s-a retras Feuerbach la țară: ruptura cu «lumea care crede în dumnezeu», p. 4 (Z. 7 v.u.****) (comp. p. 3 in f. *****), pentru a trăi în mijlocul „naturii" (5), pentru ablegen****** toate reprezentările „überspannten"*******.

în lături cu „überspanntes"!

* *L. Feuerbach.* Sämtliche Werke, Bd. 8, Leipzig, 1851. — *Nota red.*
** — simțul locului și al timpului. — *Nota trad.*
*** — suveranului. — *Nota trad.*
**** — Zeile 7 von unten — rîndul 7 de jos. — *Nota trad.*
***** — in fine — la sfîrșit. — *Nota trad.*
****** — a se descotorosi de — *Nota trad.*
******* — extravagante. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

7—11 Feuerbach prezintă o schiță a operelor sale (7—9: „Istoria filozofiei moderne") (9—11 „Spinoza", „Leibniz")[33]. *Prelegerea a 2-a* (12—20).

12—14 — „Bayle".

„senzorialitatea" la Feuerbach

15: În concepția mea, *Sinnlichkeit** înseamnă «unitatea adevărată, nu născocită și artificială, ci realmente existentă, dintre material și spiritual; de aceea ea are pentru mine aceeași semnificație ca și realitatea».

Sinnlich este nu numai Magen, ci și Kopf** (15).

(16—20: Feuerbach, lucrarea despre nemurire[34]; expunere.)

Prelegerea a 3-a (21—30).

Mi s-au adus obiecții împotriva „Esenței creștinismului"[35] în sensul că la mine *omul* nu depinde de nimic, «mi s-au adus obiecții împotriva acestei pretinse divinizări a omului de către mine» (24). «Ființa pe care omul o consideră ca premergătoare lui... *nu* este *nimic altceva decît natura*, iar nu dumnezeul vostru». (25).

«Ființa — lipsită de conștiință — a naturii este, după părerea mea, o ființă veșnică, care n-are origine, este prima ființă, dar prima în timp și nu ca rang; este prima ființă fizicește și nu moralicește»... (27).

În negația mea se cuprinde și o afirmație...

«Fără îndoială, o concluzie a doctrinei mele este că nu există dumnezeu» (29), dar aceasta decurge din cunoașterea esenței lui dumnezeu (= expresia esenței naturii, a esenței omului).

Prelegerea a 4-a.

«La baza religiei stă sentimentul dependenței» (31) („Furcht"*** 33—4—5—6).

cf. Marx und Engels[36]

«Așa-zișii filozofi speculativi sînt... *aceia* care nu caută ca noțiunile lor să concorde cu lucrurile, ci, dimpotrivă, vor ca lucrurile să concorde cu noțiunile lor» (31).

---

* — *senzorialitate*. — *Nota trad.*

** — senzorial este nu numai stomacul, ci și capul. — *Nota trad.*

*** — «frica». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

(Prelegerea a 5-a)

— în special *moartea* dă naștere fricii, credinței în dumnezeu (41).

«Urăsc idealismul care îl smulge pe om din natură; nu mi-e rușine că sînt dependent de natură» (44).

«Pe cît de puțin vreau eu, în „Esența creștinismului", să-l divinizez pe om, cum prostește mi s-a reproșat, ...pe atît de puțin vreau să divinizez natura în sensul teologiei...» (46—47).

Prelegerea a 6-a. — Cultul animalelor (50 ff.*).

«Ceea ce ține pe om sub dependența sa... este natura, care este un obiect al simțurilor... Toate impresiile pe care natura le produce asupra omului prin intermediul simțurilor... pot să devină motive de adorație religioasă» (55).

(Prelegerea a 7-a.)

Prin egoism eu înțeleg nu egoismul „filistinului și al burghezului" (63), ci principiul filozofic al concordanței cu natura, cu rațiunea omului, contrar „ipocriziei teologice, fantasticului religios și speculativ, despotismului politic" (63 i.f.). Cf. *64, foarte important*[37].

„Egoismul" și semnificația lui

Id. 68 i.f. și 69 i.f. — egoismul (în sens filozofic) este rădăcina religiei.

(70: Die Gelehrten** pot fi bătuți numai cu propriile lor arme, adică cu citate)... ...„man die Gelehrten nur durch ihre eigenen Waffen, d.h. Zitate schlagen kann"... (70).

Între altele, la p. 78, Feuerbach întrebuințează expresia: Energie, d.h. Thätigkeit***. Acest lucru merită să fie notat. Într-adevăr, în noțiunea de energie există un moment subiectiv care lipsește, de pildă, în noțiunea de mișcare. Sau, mai bine zis, în noțiunea sau în întrebuințarea noțiunii de energie există ceva care exclude obiectivitatea. Energia lunii (cf.) versus**** mișcarea lunii.

cu privire la cuvîntul energie

* — und folgende — și următoarele. — *Nota trad.*
** — Savanții. — *Nota trad.*
*** — adică activitate. *Nota trad.*
**** — față de. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

107 i.f. ...«Natura este ființa primordială, ființa primă și ultimă»...

senzorialul=primul, ceea ce există și este adevărat prin sine însuși

111: ...«Pentru mine... în filozofie... senzorialul este primul; dar este primul nu numai în sensul filozofiei speculative, în care primul înseamnă ceva din al cărui cadru trebuie să ieșim, ci primul în sensul că nu poate fi dedus din altul, că există și este adevărat prin sine însuși».

...«Spiritualul nu este nimic în afara senzorialului și fără senzorial».

N.B. în general p. 111 ...«veridicitatea și substanțialitatea (N.B.) simțurilor, de la care... pornește... filozofia»...

112... «Omul cugetă numai cu ajutorul capului său, existent sub raport senzorial; rațiunea are un teren senzorial trainic în cap, în creier, în locul de concentrare a simțurilor».

Vezi p. 112 despre veridicitatea (Urkunden*) simțurilor.

N.B.

114: Natura = ființă inițială, unableitbares, ursprüngliches Wesen**.

«Așa depind una de alta. „Esența religiei" și „Principiile filozofiei"»[38] (113).

«Eu nu divinizez nimic, deci nu divinizez nici natura» (115).

116 — răspuns la reproșul că Feuerbach nu dă *definiția naturii*:

«Prin natură înțeleg totalitatea forțelor, lucrurilor și ființelor sensibile pe care omul le distinge de sine ca fiind neomenești... Sau, ca să luăm acest cuvînt în sensul lui practic, natura este tot ceea ce se prezintă omului — independent de sugestiile supranaturale ale credinței teiste — în mod nemijlocit, senzorial, ca bază și obiect al vieții sale. Natura este lumină, electricitate, magnetism, aer, apă, foc, pămînt, animal, plantă, om, în măsura în care acesta este o ființă care acțio-

Reiese că natura = totul, în afară de supranatural. Feuerbach este sclipitor, dar nu profund. Engels definește mai profund de-

* mărturiei. — *Nota trad.*

** ființă primordială, care nu poate fi dedusă din alta. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

neză în mod involuntar și inconștient; prin cuvîntul «natură» eu nu înțeleg nimic mai mult, nimic mistic, nimic nebulos, nimic teologic» (mai sus: spre deosebire de Spinoza).

osebirea dintre materialism și idealism[39].

...«Natura este tot ceea ce vezi și nu este opera mîinilor și a gîndirii omului. Sau, dacă pătrundem în anatomia ei, natura este ființa sau totalitatea ființelor și lucrurilor a căror prezență și ale căror manifestări sau acțiuni în care se manifestă și care constituie ființarea și esența lor își au baza nu în gîndurile sau în intențiile și hotărîrile voinței, ci în forțe sau cauze astronomice sau cosmice, mecanice, chimice, fizice, fiziologice sau organice» (116—117).

Și aici totul se reduce la a opune spiritului materia, psihicului fizicul.

121 — contra argumentului că trebuie să existe o cauză primă (= dumnezeu).

«Numai mărginirea omului și înclinarea lui spre simplificare de dragul comodității îl fac să-și înfățișeze în locul timpului eternitatea, în locul mișcării necontenite de la cauză la cauză infinitul, în locul naturii, care nu cunoaște oboseala, divinitatea imobilă, în locul mișcării veșnice repausul veșnic» (121 i.f.).

124—125: Oamenii înlocuiesc, din necesități subiective, concretul cu abstractul, intuiția cu noțiunea, multiplul cu unicul, Σ* infinită a cauzelor cu o singură cauză.

Dar acestor abstracții «nu li se atribuie nici o importanță și existență obiectivă, nici o existență în afara noastră» (125).

objectiv = ausser uns**

...«Natura nu are început și nici sfîrșit. În ea totul se află în interacțiune, totul este relativ, totul este în același timp efect și cauză, totul în ea este multilateral și reciproc»;... aici dumnezeu nu are ce căuta (129—130; argumente simple împotriva lui dumnezeu).

...«Cauza cauzei prime și universale a lucrurilor în sensul teiștilor, al teologilor, al așa-zișilor filozofi speculativi este rațiunea omenească»... (130). «Dumnezeu este... cauza în

* — suma. — *Nota trad.*
** — obiectiv = în afara noastră. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

general, noțiunea de cauză ca esență personificată, devenită independentă»... (131).

nemijlocit

«Dumnezeu este natura abstractă, adică abstrasă din contemplația senzorială, natura gîndită, transformată în obiect, într-o ființă a rațiunii; natura în sensul propriu este natura sensibilă, reală, așa cum ne-o dezvăluie și ne-o reprezintă în mod nemijlocit simțurile» (133).

Teiștii văd în dumnezeu cauza mișcării din natură (transformată de ei într-o masă moartă sau în materie) (134). Dar puterea lui dumnezeu este, de fapt, *puterea naturii* (Naturmacht: 135).

...«De fapt noi cunoaștem însușirile lucrurilor numai din acțiunile lor»... (136).

Ateismul (136—137) nu suprimă nici *das moralische Über* (= das Ideal)*, nici *das natürliche Über* (= die Natur)**.

timpul și lumea

...«Nu este oare timpul numai o formă a lumii, modul în care se succed diferitele ființe și manifestări ale lumii? Cum aș putea eu în acest caz să atribui lumii un început în timp?» (145).

...«Dumnezeu nu este decît lumea în gîndire... Diferența dintre dumnezeu și lume este numai diferența dintre spirit și simțire, dintre gîndire și reprezentare»... (146).

ființarea în afara noastră= independent de gîndire

Unii vor să și-l reprezinte pe dumnezeu ca pe o ființă, existent în afara noastră. Dar nu se recunoaște oare tocmai prin aceasta adevărul ființării sensibile? «Nu se recunoaște oare» (prin aceasta) «că nu există nici un fel de ființare în afara celei sensibile? Avem oare un alt indiciu, un alt criteriu al unei existențe în afara noastră, al unei existențe independente de gîndire, în afară de senzorialitate?» (148).

N.B. natura în afara materiei, independentă de ea = dumnezeu

...«Natura... separată de materialitatea și corporalitatea ei... este dumnezeu»... (149).

* — *supremul moral* (= idealul). — *Nota trad.*
** — *supremul natural* (= natura). — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

«A deduce natura din dumnezeu este tot una cu a vrea să deduci originalul dintr-o imagine, dintr-o copie, cu a deduce un lucru din ideea despre acest lucru» (149). — N.B. teoria „copiei"

Omului îi este proprie Verkehrtheit* (149 i.f.), verselbständigen** abstracțiile, de exemplu **timpul** și **spațiul** (150):

«Deși... omul a abstras spațiul și timpul din lucrurile spațiale și temporale, el le ia drept cauze prime și condiții ale existenței acestor lucruri. De aceea el își imaginează lumea, adică totalitatea lucrurilor reale, substanța, conținutul lumii, ca apărută *în* spațiu și *în* timp. Chiar și la Hegel materia ia naștere nu numai în spațiu și în timp, ci și din spațiu și din timp»... (150) «Este de asemenea de neînțeles de ce timpul, separat de lucrurile temporale, n-ar putea fi identificat cu dumnezeu» (151) — timpul în afara lucrurilor temporale = dumnezeu

...«În realitate se întîmplă tocmai invers: ...nu lucrurile presupun existența spațiului și a timpului, ci, dimpotrivă, spațiul și timpul presupun existența lucrurilor, deoarece spațiul, sau întinderea, presupune ceva întins, iar timpul — mișcarea: timpul nu este în realitate decît o noțiune dedusă din mișcare; el presupune ceva care se mișcă. Totul este spațial și temporal»... (151—152). — timpul și spațiul

«Problema dacă un dumnezeu a creat lumea ...este problema raportului dintre spirit și senzorialitate» (152), problema cea mai importantă și mai grea a filozofiei (153), întreaga istorie a filozofiei se învîrtește în jurul acestei probleme (153): disputa dintre stoici și epicurieni, dintre platonicieni și aristotelici, dintre sceptici și dogmatici în filozofia antică, dintre nominaliști și realiști în evul mediu, — cf. Engels idem în „Ludwig Feuerbach" — 153

* — facultatea de a denatura. — *Nota trad.*
** — de a face de sine stătătoare. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

dintre idealişti şi „realişti sau empirişti“ (sic! 153) în timpurile moderne.

153 — Înclinaţia spre o filozofie sau alta depinde, în parte, de caracterul oamenilor (oamenii cărţilor versus oamenii practicii).

(materialismul) contra teologiei şi idealismului (în **teorie**) — «Eu nu neg... existenţa înţelepciunii, a binelui, a frumosului; eu neg numai că ele, în calitate de noţiuni generice, sînt fiinţe, cum ar fi zeii, sau atribute ale lui dumnezeu, sau idei platonice, sau concepte hegeliene care se afirmă de la sine»... (158); ele există numai ca atribute ale oamenilor.

O altă cauză a credinţei în dumnezeu: omul transpune asupra naturii ideea pe care el o are despre activitatea sa îndreptată spre un anumit scop. Natura corespunde unui scop, ergo* ea a fost creată de o fiinţă raţională (160).

«Tocmai ceea ce omul numeşte finalitatea naturii şi concepe ca atare nu este în realitate altceva decît unitatea lumii, armonia de cauze şi efecte, în general conexiunea în cadrul căreia totul în natură există şi acţionează» (161).

Dacă omul ar avea mai multe simţuri, ar descoperi el oare mai multe lucruri în lume? Nu. — ...«Nu avem nici un temei să ne închipuim că, dacă omul ar avea mai multe simţuri sau organe, ar cunoaşte mai multe însuşiri sau lucruri ale naturii. Ele nu sînt mai multe în lumea exterioară, în natura anorganică, decît în cea organică. Omul are tocmai atîtea simţuri cîte îi sînt necesare pentru a percepe lumea în integritatea ei, în totalitatea ei» (163).

important împotriva agnosticismului[40]

168 — Contra lui Liebig, care vorbeşte despre „infinita înţelepciune (a lui dumnezeu)“... Feuerbach şi ştiinţele naturii!!

N.B. Comp. acum Mach & Co.[41]

* — deci. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

174—175—178 — Natura = republicană; dumnezeu = monarh. Această comparație o întîlnim *nu* o dată la Feuerbach!

188—190 — Dumnezeu a fost un monarh patriarhal, iar acum el este un monarh constituțional: guvernează, dar ținînd seama de legi.

De unde a apărut *spiritul* (Geist)? — îl întreabă teiștii pe ateu (196). Ei își formează o idee prea disprețuitoare (despektierliche: 196) despre natură, iar despre spirit una prea înaltă (zu hohe, zu vornehme (!!) Vorstellung*). N.B. (comp. Dietzgen[42])

Nici măcar apariția unui Regierungsrath** nu-și poate găsi explicația direct în natură (197). spiritual!

«Spiritul se dezvoltă împreună cu corpul, cu simțurile... el este legat de simțuri... De unde vine craniul, de unde vine creierul, de acolo vine și spiritul; de unde vine organul, de acolo vine și funcția lui» (197: comp. mai sus (197) «spiritul este *în cap*»).

«Și activitatea spirituală este corporală» (197—198). Idem Dietzgen[43]

A presupune că lumea corporală a apărut din spirit, din dumnezeu înseamnă a admite că lumea a fost creată din neant, «căci de unde ia spiritul materia, substanța materială, dacă nu din nimic?» (199).

...«Natura este corporală, materială, sensibilă»... (201). natura e materială

Jakob Böhme = „*teist materialist*“: el divinizează nu numai spiritul, ci și materia. La el dumnezeu este material, în aceasta constă misticismul său (202).

...«Acolo unde ochii și mîinile intră în drepturile lor, zeii își încetează existența» (203).

«Răul din natură» (teiștii) «îl impută... materiei, sau *necesității inevitabile a naturii*» (212). necesitatea **naturii**

* — o idee prea înaltă, prea nobilă (!!). — *Nota trad.*
** — consilier de stat. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

germeni de materialism istoric[44]

2 1 3 la mijloc și *2 1 5* la mijloc „natürliche“ und „bürgerliche Welt“*.

(*2 2 6*): Feuerbach spune că aici termină partea 1 (despre natură ca bază a religiei) și trece la partea a 2-a: în Geistesreligion** se manifestă însușirile spiritului omenesc.

(232) — „Religia este poezie“ — se poate spune așa, deoarece credința = fantezie. Dar nu desființez eu (Feuerbach) poezia? Nu. Eu desființez (aufhebe) religia «numai *în măsura*» (subliniat de Feuerbach) «în care ea este simplă proză și *nu* poezie» (233).

N.B.

Arta nu cere ca operele ei să fie recunoscute drept *realitate* (233).

În afară de fantezie, în religie au o foarte mare importanță Gemüth*** (261), latura *practică* (258), căutarea a ceva mai bun, a unei apărări, a unui ajutor etc.

(263) — în religie oamenii caută *mîngîiere* (ateismul, pretind unii, este trostlos****). — — —

necesitatea naturii

«Ideea că natura nu acționează cu o necesitate imuabilă și că mai presus de necesitatea naturii se află o ființă iubitoare de oameni... este tocmai o idee care corespunde iubirii de sine a omului» (264). *Și în fraza următoare*: „Naturnotwendigkeit“***** a căderii pietrei (264).

N.B.

P. *287*, la mijloc, *de două ori*: tot „Notwendigkeit der Natur“******.

Religia = pruncia, copilăria omenirii (269); creștinismul a făcut din *morală* dumnezeu, a creat *un dumnezeu moral* (274).

Feuerbach este împotriva

Religia este cultura rudimentară — se poate spune: «cultura este adevărata religie»...

* — «lumea naturală» și «lumea civilă». — *Nota trad.*
** — religia spiritului. — *Nota trad.*
*** — sentimentul. — *Nota trad.*
**** — dezolant. — *Nota trad.*
***** — «necesitatea naturală». — *Nota trad.*
****** — «necesitatea naturii». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

«Dar acesta este un abuz de cuvinte, deoarece de cuvîntul religie se leagă întotdeauna superstiții și reprezentări neumane» (275). folosirii abuzive a cuvîntului religie

Un imn *culturii* — (277).

«Este superficială părerea și afirmația că religia nu are nici cea mai mică influență asupra vieții, și anume asupra vieții sociale, politice». „Eu nu dau nici un ban pe o libertate politică care îl lasă pe om sclav al religiei" (281). N.B.

Religia este înnăscută omului («această teză... expusă pe înțelesul tuturor înseamnă») = superstiția este înnăscută omului (283).

«Pentru creștin există o cauză liberă a naturii, un stăpîn al naturii, a cărui voință și al cărui cuvînt fac ca natura să se supună, un dumnezeu care nu este legat prin așa-zisa legătură cauzală, nu e legat prin necesitate, nu e legat de lanțul care unește efectul cu cauza și cauza cu efectul, pe cînd dumnezeul păgîn, legat fiind de necesitatea naturii, nu poate izbăvi nici pe favoriții săi de necesitatea fatală a morții». (Așadar, Feuerbach spune în mod sistematic: Notwendigkeit *der* Natur). necesitatea naturii

«Dar pentru creștin există o cauză liberă, deoarece el, în dorințele sale, nu se lasă legat nici de conexiunea, nici de necesitatea naturii» (301). ((Și **încă** *de trei ori* pe *această* pagină: Notwendigkeit *der* Natur.)) N.B. N.B.

Iar la p. 302: «...toate **legile sau necesitățile naturii** cărora le este subordonată existența omenească»... | cf. 307: „Lauf der Natur"*. N.B.

«A face ca natura să fie dependentă de dumnezeu înseamnă a face ca ordinea universală și necesitatea naturii să fie dependente de voință» (312). Iar la p. 313 (sus) — „Naturnotwendigkeit"!!

* — «mersul naturii». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

320: „necesitatea naturii“ (der Natur)...

ce este *obiectivul?* (după Feuerbach)

În reprezentările religioase «avem... exemple de modul cum, în general, omul transformă subiectivul în obiectiv, adică face din ceea ce există numai în gîndirea, în reprezentarea și în închipuirea lui ceva existent **în afara gîndirii, în afara reprezentării, în afara închipuirii»...** (328).

Entleibter Geist* = dumnezeu

«Astfel, creștinii smulg din corp spiritul, sufletul omului și fac din acest spirit smuls și lipsit de corp dumnezeul lor» (332).

Religia dă omului un ideal (332). Omul are nevoie de un ideal, dar de un ideal omenesc, corespunzător naturii, și nu de unul supranatural:

«Idealul nostru să nu fie o ființă castrată, lipsită de corporalitate, abstractă, ci omul întreg, real, multilateral, desăvîrșit, cultivat» (334).

I d e a l u l lui **Mihailovski** nu este decît o reluare vulgarizată a acestui ideal al democrației burgheze progresiste sau al democrației burgheze revoluționare.

Sinnlich, physisch** (remarcabilă echivalare!)

Omul nu are nici un fel de reprezentare, nici un fel de noțiune despre vreo altă realitate, despre vreo altă existență în afară de cea senzorială, fizică»... (334).

N.B.

«Dacă lor nu le e rușine să admită proveniența lumii sensibile, materiale din gîndirea sau din voința unui spirit oarecare, dacă nu le e rușine să afirme nu că lucrurile sînt gîndite fiindcă există, ci că există fiindcă sînt gîndite, atunci să nu le fie rușine nici să admită că ele provin din cuvinte, să nu le fie rușine să afirme nu că cuvintele există fiindcă există lucruri, ci că lucrurile există numai datorită cuvintelor» (341—342).

* — spiritul lipsit de corp. — *Nota trad.*
** — senzorial, fizic. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Dumnezeu fără nemurirea sufletului omenesc este dumnezeu numai cu numele:

...«Un asemenea dumnezeu este... dumnezeul unora dintre naturaliștii raționaliști, care nu este altceva decît personificarea naturii sau necesitatea naturală, universul, lumea, ceea ce, firește, nu este compatibil cu ideea de nemurire» [349].

Ultima prelegere (a 30-a), p. (358—370), poate fi citată aproape în întregime ca mostra cea mai tipică de ateism iluminist cu iz socialist (despre masa celor nevoiași etc., p. 365 la mijloc) etc. Cuvintele de încheiere: scopul meu este să vă fac pe voi, ascultătorii mei,

«din prieteni ai lui dumnezeu prieteni ai omului, din oameni care cred oameni care cugetă, din oameni care se roagă oameni care muncesc, din candidați la lumea de apoi cercetători ai lumii acesteia, din creștini, care, după propria lor mărturisire, sînt «*jumătate animale, jumătate îngeri*», *oameni*, oameni *întregi*» (370 la sfîrșit). || subliniat de Feuerbach

Urmează apoi *Zusätze und Anmerkungen** (371—463).

Aici sînt multe amănunte și citate care conțin repetări. Trec peste toate acestea. Notez numai principalul din ceea ce prezintă un oarecare interes: baza moralei este egoismul (392). («Dragostea de viață, interesul, egoismul»)... «există nu numai egoism singular sau individual, ci și un egoism social, un egoism familiar, corporativ, comunitar, patriotic» (393). || Embrion de materialism istoric!

...«Binele nu este altceva decît ceea ce corespunde egoismului tuturor oamenilor»... (397).

«Într-adevăr, pentru aceasta e de ajuns să aruncăm o privire asupra istoriei! Cînd începe o epocă nouă în istorie? Pretutindeni ea începe numai atunci cînd, împotriva || N.B. N.B. Embrion de

* — *completări și adnotări. Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

materialism istoric, comp. Cernîşevski[45]

egoismului exclusivist al unei naţiuni sau al unei caste, masa asuprită sau majoritatea ei face să prevaleze egoismul ei pe deplin legitim, cînd clase de oameni (sic!) sau naţiuni întregi, repurtînd victoria asupra îngîmfării arogante a minorităţii dominante, se smulg din starea de întuneric şi de asuprire în care se află proletariatul şi ies la lumina unei activităţi istorice şi glorioase. Tot aşa şi egoismul majorităţii astăzi asuprite a omenirii trebuie să-şi exercite — şi îşi va exercita — dreptul său şi va pune temelia unei noi epoci în istorie. Nu este vorba de a desfiinţa aristocraţia culturii, a spiritului — firește că nu! Dar este inadmisibil ca numai cîţiva să fie nobili, iar toţi ceilalţi plebe; dimpotrivă, toţi trebuie — cel puţin *trebuie* — să fie instruiţi; nu proprietatea în general trebuie să fie desfiinţată — nici vorbă de aşa ceva! Dar este inadmisibil ca numai cîţiva să aibă proprietate, iar toţi ceilalţi să nu aibă nimic; toţi trebuie să aibă proprietate» (398).

N.B. „Socialismul" lui Feuerbach

Aceste prelegeri au fost ţinute între 1.XII.48 şi 2.III.49 (Prefaţă, p. V), iar prefaţa cărţii poartă data 1.I.51. Cît de mult *a rămas* Feuerbach în urma lui *Marx încă* din *vremea aceea* (1848—1851) („Manifestul Comunist", scris în 1847, „Neue Rheinische Zeitung" etc.) şi a lui *Engels* (1845: „Lage"[46])!

Exemple din clasici privind folosirea în mod egal a cuvintelor *zei* şi *natură* (398—399).

P. **402—411** — o explicaţie *excelentă*, *filozofică* (şi în acelaşi timp simplă şi clară) a esenţei religiei.

N.B. «Misterul religiei nu este, la urma urmei, decît misterul îmbinării în una şi aceeaşi fiinţă a conştiinţei cu inconştientul, a voinţei cu involuntarul» (402). *Eul* şi *Non-eul* sînt indisolubil legate în om. «Omul nu

www.dacoromanica.ro

înțelege și nu suportă propria sa profunzime și de aceea își scindează ființa în «Eu» fără «Non-eu», pe care-l numește dumnezeu, și în «Non-eu» fără «Eu», pe care-l numește natură» (406). N.B.

P. 408 — un excelent citat din Seneca (contra ateilor): ei fac din natură dumnezeu. Roagă-te! — muncește! (p. 411)[47].

În religie natura este dumnezeu, dar natura ca Gedankenwesen*. «**Misterul religiei constă în «identitatea dintre subiectiv și obiectiv»**, adică în unitatea dintre ființa omenească și ființa naturii, unitate care în același timp se deosebește de adevărata ființă a naturii și a omenirii» (411). N.B.

«Nespus de adîncă este ignoranța omului și nemărginită este puterea lui de imaginație; puterea naturii, lipsită de temelia ei datorită ignoranței noastre și lipsită de limitele ei datorită fanteziei noastre, este atotputernicia divină» (414). Sehr gut!**

...«Esența obiectivă ca ceva subiectiv, esența naturii ca ceva diferit de natură, ca esență omenească, esența omului ca ceva deosebit de om, ca esența neomenească — iată ce este ființa divină, ce este esența religiei, iată care este misterul misticii și al speculației»... (415). Sehr gut! remarcabil pasaj!

La Feuerbach, speculația = filozofie idealistă. N.B.

«Omul separă în gîndire adjectivul de substantiv, însușirea de esență... Și dumnezeul metafizic nu este altceva decît un compendiu sau un ansamblu al însușirilor celor mai generale extrase din natură, pe care însă omul, tocmai printr-o asemenea separare de ființa senzorială, de materia naturii, o transformă din nou, prin puterea imaginației, în subiect sau ființă de sine stătătoare» (417). N.B. foarte just! N.B.

* — esență, produs al gîndirii. — *Nota trad.*
** — Foarte bine! *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Același rol îl joacă *Logica* (*418* — este vorba, evident, de Hegel), care transformă *das* Sein, *das* Wesen* într-o realitate aparte: «cît de absurd este să vrei să faci din nou din existența metafizică o existență fizică, din existența subiectivă o existență obiectivă, din existența logică sau abstractă o existență nelogică, reală!» (418).

Remarcabil (împotriva lui Hegel și a idealismului)

...««Există, așadar, o veșnică ruptură și contradicție între ființare și gîndire?» Da, există, dar numai în capul omului; în realitate însă această contradicție a fost de mult rezolvată, ce-i drept, într-o manieră corespunzătoare realității și nu noțiunilor tale școlărești, și anume a fost rezolvată cu ajutorul a nu mai puțin de cinci simțuri» (418).

minunat spus!

428: Tout ce qui n'est pas Dieu, n'est rien, adică tout ce qui n'est pas Moi, n'est rien**.

bien dit!***

(431—435): Un bun citat din Gassendi[48]. Un foarte bun pasaj: îndeosebi *433*: *dumnezeu* = colecție de adjective (fără materie) despre concret și abstract.

N.B.

435 — «Capul este o cameră a reprezentanților universului», și cînd capul ne este îndopat cu abstracții, cu Gattungsbegriffen****, noi deducem (ableiten) în mod firesc «particularul din general, adică ...natura din dumnezeu».

N.B. particularul și generalul = natura și dumnezeu

436—437: (Adnotarea nr. 16). Eu nu sînt împotriva monarhiei constituționale, dar numai *republica democratică* este «**în mod nemijlocit** pentru rațiune forma de stat corespunzătoare esenței omenești».

ha-ha!!

* — ființarea, esența. — *Nota trad.*
** — Tot ce nu e dumnezeu nu este nimic, adică tot ce nu este Eu nu este nimic. — *Nota trad.*
*** — bine zis! — *Nota trad.*
**** — noțiuni generice. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Sehr gut!

Sehr gut!

Gleich!

Unterstreichen!

Jacoby

Hyperkritik

Ganz!

Ganz richtig!

Siehe S. 2!

Pagină din manuscrisul lui V. I. Lenin
Conspectul cărții lui Feuerbach «Prelegeri despre esența religiei». — 1909

Micșorat

www.dacoromanica.ro

...«Maniera inteligentă de a scrie constă, între altele, în a presupune că și cititorul este inteligent, în a nu spune totul și a lăsa ca cititorul însuși să-și spună în ce privințe, în ce condiții și cu ce rezerve fraza enunțată este valabilă și poate avea un sens» (447).

Perfect adevărat!

Este interesant răspunsul dat (de Feuerbach) criticii aduse de profesorul *von Schaden* (448—449) și de *Schaller* (449—450—463).

...«Eu pun în mod expres în locul ființării natura, în locul gîndirii omul», adică nu abstracția, ci concretul — — — die *dramatische* Psychologie* (449).

N.B. „ființarea și natura", „gîndirea și omul"

Iată de ce în filozofie termenul „principiul antropologic"[49], folosit de Feuerbach și de Cernîșevski, este *îngust*. Atît principiul antropologic, cît și naturalismul sînt doar niște descrieri inexacte, slabe ale *materialismului*.

«Iezuitismul este modelul inconștient și idealul filozofilor noștri speculativi» (455).

bien dit!

«Gîndirea consideră discontinuitatea realității ca pe o continuitate, iar multiplicitatea infinită a vieții ca pe o identitate singulară. Cunoașterea deosebirii esențiale, de neșters dintre gîndire și viață (sau realitate) este începutul oricărei înțelepciuni în gîndire și în viață. Numai deosebirea este aici o legătură adevărată» (458).

cu privire la bazele materialismului filozofic

Sfîrșitul vol. 8.

Volumul 9 = „*Teogonia*" (1857)[50]. La o simplă răsfoire pare că nu conține nimic interesant. Totuși § 34 (p. 320 ff.), 36 (334) trebuie citite. N.B. Parcurgînd § *36* (p. 334), nu găsești *nimic* interesant. Citate și iar citate, în sprijinul celor spuse mai înainte de către Feuerbach.

* — psihologia *dramatică*. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

CONSPECTUL CĂRȚII LUI L. FEUERBACH «EXPUNEREA, ANALIZA ȘI CRITICA FILOZOFIEI LUI LEIBNIZ»[51]

Scris nu mai devreme de septembrie și nici mai tîrziu de 4 (17) noiembrie 1914

Publicat pentru prima oară în 1930, în «Culegeri din Lenin», vol. XII

Se tipărește după manuscris

www.dacoromanica.ro

L. FEUERBACH. OPERE, VOL. IV, 1910. LEIBNIZ etc.

În această strălucită expunere asupra lui Leibniz trebuie relevate o serie de pasaje deosebit de remarcabile (ceea ce nu este de loc ușor, căci totul, adică partea întîi (§ 1—13), e remarcabil); vin apoi *adăugirile din 1847*.

„Leibniz" a fost scris de Feuerbach în 1836, pe cînd era încă idealist	§ 20 § 21 și diferite pasaje	*1847*

P. 27 — trăsătura care distinge pe Leibniz de Spinoza: la Leibniz, la noțiunea de substanță se adaugă *noțiunea de forță*, «și încă de forță activă»..., principiul «activității spontane» (29) —

> Ergo*, Leibniz s-a apropiat prin teologie de principiul legăturii indisolubile (și universale, absolute) dintre materie și mișcare. Așa, mi se pare, trebuie înțeles Feuerbach.

P. 32: «Esența lui Spinoza este unitatea; aceea a lui Leibniz este deosebirea, diferența».

P. 34: Filozofia lui Spinoza este un *telescop*, aceea a lui Leibniz este un *microscop*[52].

«Lumea lui Spinoza este o sticlă acromatică a divinității, un mediu prin care nu vedem nimic în afară de lumina cerească incoloră a substanței unice; lumea lui Leibniz este un cristal

* — Deci. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

poliedru, un briliant care, datorită esenței sale particulare, transformă lumina simplă a substanței într-o bogăție de culori, infinit de variată, și totodată o întunecă» (sic!).

P. 40: «Prin urmare, substanța corporală este pentru Leibniz nu numai o masă întinsă, inertă, pusă în mișcare din afară, ca la Descartes, ci are în sine, *în calitate de substanță*, o forță activă, un principiu de activitate care nu cunoaște repaus»

Pentru aceasta, probabil, l-a prețuit Marx pe Leibniz[53], cu toate trăsăturile lui „lassalleene" și cu toate tendințele lui împăciuitoare în materie de politică și de religie.

Monada este principiul filozofiei lui Leibniz. Individualitatea, mișcarea, sufletul (de un gen deosebit). Nu atomi inerți, ci *monade* vii, mobile, care reflectă în ele întregul univers și care posedă o (vagă) capacitate de reprezentare (un fel de suflete), iată „ultimele elemente" (p. 45).

Fiecare monadă este diferită de celelalte.

N.B. «...Ar fi în totală contrazicere cu frumusețea, ordinea și rațiunea naturii dacă principiul vieții sau al acțiunilor proprii, interne ar fi legat numai de o parte mică sau specială a materiei» (Leibniz, p. *45*).

«De aceea întreaga natură este plină de suflete, așa cum, pe bună dreptate, credeau și filozofii antici, sau de ființe analoge sufletelor; căci cu ajutorul microscopului se poate constata că există o mulțime de ființe vii, imperceptibile cu ochiul liber, și că există mai multe suflete decît firele de nisip și atomii» (Leibniz, p. *45*).

Comp. electronii!

O proprietate a monadei: Vorstellung, Repräsentation*. «Iar reprezentarea însăși nu este altceva decît reproducerea, imaginea complexului sau a exteriorului, adică a multiplicității în simplitate»... sau, mai bine zis, ...«starea trecătoare care conține și reproduce multiplicitatea în unitate sau în substanța

* reprezentare. *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

simplă» (p. 49, **Leibniz**) — verworrene* (p. 50) (confus**, p. 52) Vorstellung la monadă (și la om există multe sentimente inconștiente și verworrene etc.).

Fiecare monadă este «o lume pentru sine, fiecare este o unitate sieși suficientă» (*Leibniz*, p. 55).

«Un amalgam de reprezentări vagi — iată ce sînt simțurile, iată ce este materia» (Leibniz, p. 58)... «De aceea materia este legătura dintre monade» (ib.)...

> Interpretarea mea liberă:
> Monadele = un fel de suflete. Leibniz = un idealist. Materia este ceva în genul unei alte forme de ființare a sufletului sau o gelatină care le servește drept legătură pămîntească, corporală.

«Realitatea absolută se află numai în monade și în reprezentările lor» (Leibniz, p. *60*). Materia nu este altceva decît un *fenomen*.

«Numai spiritul este claritate» (p. 62),... în timp ce materia «este lipsă de claritate și de libertate» (p. 64).

Spațiul «este în sine ceva ideal» (Leibniz, p. 70—71).

...«Principiul material al diversității materiei este mișcarea»... (72).

«Tot așa, contrar părerii lui Newton și a discipolilor săi, în natura materială nu există vid. Pompa pneumatică nu dovedește cîtuși de puțin existența vidului, deoarece sticla are pori, prin care pot să pătrundă tot felul de materii fine» (*Leibniz*, 76—77).

> «Materia este un fenomen» (Leibniz, 78). «Ființarea pentru sine a monadei este sufletul ei, iar ființarea ei pentru altul este materia» (Feuerbach, 78). Sufletul omenesc este o monadă centrală, superioară, o entelehie[54] etc. etc.

«De aceea fiecare corp este afectat de tot ce se petrece în univers» (Leibniz, 83).

«Monada reprezintă întregul univers» (Leibniz, 83).

---

* — confuză. — *Nota trad.*
** — vagă. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

N.B. Leibniz a trăit între 1646 și 1716

«Monada, cu toate că e indivizibilă, posedă o tendință complexă, adică o mulțime de reprezentări, dintre care fiecare tinde spre schimbările sale particulare și care, datorită conexiunii lor esențiale cu toate celelalte lucruri, se află în același timp în ea»... «Individualitatea conține în sine infinitul, ca să zicem așa, în germene» (Leibniz, 84).

Avem de-a face aici cu un fel de dialectică, care e foarte profundă, *în ciuda* idealismului și obscurantismului clerical.

N.B.

«În natură totul este analog» (Leibniz, 86).

«În general, în natură nu există nimic absolut discret; toți opușii, toate limitele spațiului și timpului, ca și toate particularitățile, dispar în fața continuității absolute, în fața conexiunii infinite a universului» (Feuerbach, 87).

«Cu toate că monada, datorită naturii ei speciale, care constă numai din nervi și nu din carne și sînge, este atinsă și afectată de tot ceea ce se petrece în univers»..., totuși «ea nu este unul dintre personajele acțiunii, ci rămîne doar simplu spectator la drama universului. Și tocmai acesta este defectul esențial al monadelor» (Feuerbach, 90).

Acordul dintre suflet și corp este harmonie préétablie* de *dumnezeu*.

„Latura slabă a lui Leibniz" (Feuerbach, 95)[55].

«Sufletul este un fel de automat spiritual» (Leibniz, 98). (Și însuși Leibniz a spus odată că trecerea de la ocazionalism[56] la filozofia lui este destul de ușoară. Feuerbach, 100.) Dar la Leibniz aceasta se deduce din „natura sufletului"... (101).

În „Theodiceea" (§ 17), Leibniz nu face, în fond, altceva decît să repete dovada ontologică a existenței lui dumnezeu[57].

* — armonie prestabilită. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Leibniz a criticat empirismul lui Locke în ale sale „Nouveaux essais sur l'entendement", spunînd că nihil est in intellectu etc. *nisi intellectus ipse* (!) (152)*[58].

(În prima ediție, Feuerbach face de asemenea o critică idealistă ideilor lui Locke.)

Principiul „*adevărurilor necesare*" se află „*în no i*" (Leibniz, 148).

Comp. *și* cu Kant[59]

În noi se află ideile de substanță, de schimbare etc. (Leibniz, 150).

«Să obții cu ajutorul rațiunii o cît mai bună determinare — iată cel mai înalt grad de libertate» (Leibniz, 154).

„Filozofia lui Leibniz este *idealism*" (Feuerbach, 160) etc. etc.

...«Politeismul optimist și plin de viață al monadologiei lui Leibniz s-a transformat în monoteismul sumbru și, prin aceasta, mai spiritualizat și mai intens al «idealismului transcendental»» (Feuerbach, 188).

trecerea la Kant

P. 188—220: adăugirea din 1847.

P. 188: «Filozofia idealistă, apriorică»...

«Dar se înțelege că ceea ce este *aposteriori* pentru om este *apriori* pentru filozof; căci, o dată ce omul a adunat datele experienței și le-a sintetizat în noțiuni generale, el este, firește, în stare să enunțe «judecăți sintetice apriori». Din această cauză ceea ce mai înainte era *o chestiune de experiență* devine mai tîrziu *o chestiune de rațiune*... Așa, de exemplu, și electricitatea, și magnetismul nu erau cîndva decît niște însușiri empirice, adică, în cazul de față, niște însușiri întîmplătoare, observate la corpuri particulare; acum însă, datorită numeroaselor observații, ele au devenit însușiri ale tuturor corpurilor, însușiri esențiale ale corpului în general... În felul acesta, numai din punctul de vedere al istoriei omenirii se poate da un răspuns pozitiv la întrebarea cu privire la originea ideilor»... (191—192).

ironii la adresa lui Kant

* — nu există nimic în intelect etc. *afară de intelectul însuși.* — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Sufletul nu este ceară, nu este tabula rasa... «Pentru plăsmuirea unei reprezentări este necesar să intervină și ceva deosebit de obiect și ar fi o adevărată prostie dacă aș vrea să deduc din obiect acest ceva deosebit care stă la baza esenței reprezentării însăși. Dar ce este acest ceva? El este forma universalității; deoarece, așa cum remarcă Leibniz, chiar și ideea individuală, sau reprezentarea — cel puțin în comparație cu obiectul real, individual —, este la început ceva general, adică, în cazul de față, ceva nedeterminat, care șterge, anihilează deosebirile. Sensibilitatea este masivă, necritică, somptuoasă, în timp ce ideea, reprezentarea, se limitează la general și necesar» (192).

Leibniz și Kant

«Prin urmare, ideea fundamentală din „Nouveaux essais sur l'entendement humain", ca și aceea din „Die Kritik der reinen Vernunft", este că **universalitatea** și *necesitatea* **inseparabilă** de ea exprimă natura proprie a rațiunii sau a esenței, capabilă să aibă reprezentări, și de aceea nu pot să-și aibă izvorul în organele simțurilor sau în experiență, adică să vină din afară»... (193).

necesitatea *inseparabilă* de universal

N.B. kantianismul = o vechitură

Această idee există și la cartezieni: Feuerbach citează un text de *Clauberg*, care datează din ***1652***[60].

«Fără îndoială, această axiomă» (că întregul este mai mare decît partea) «își datorează certitudinea ei nu inducției, ci rațiunii, deoarece, în general, rațiunea nu are alt scop și altă destinație decît să generalizeze datele simțurilor, ca să ne scutească de osteneala supărătoare a repetării, ca să anticipeze, să înlocuiască, să economisească experiența și intuiția senzorială. Dar face oare rațiunea acest lucru în mod absolut de sine stătător, fără să aibă un temei în simțuri? Oare cutare sau cutare caz singular, perceput de mine prin simțuri,

N.B.

este singular *in abstracto?* Nu este el un caz calitativ determinat? Și nu există în această calitate o identitate, perceptibilă chiar senzorial, a unor cazuri singulare?... Nu văd eu cumva numai frunzele, iar nu și copacii? Nu există oare un *simț* al identicului, similarului și deosebitului? Nu există oare pentru organele

www.dacoromanica.ro

mele de simț deosebire între negru și alb, între zi și noapte, între lemn și fier?... Nu este percepția senzorială o confirmare necesară a ceea ce există? Nu este, prin urmare, legea supremă a gîndirii — legea identității — și o lege a senzorialității, nu se bazează ea pe adevărul intuiției senzoriale?»... (193—194).

Leibniz, în „Nouveaux essais", spune: «Generalitatea constă în asemănarea între ele a lucrurilor singulare, și această asemănare este realitatea» (cartea a III-a, cap. 3, § 12). «Dar nu este oare această asemănare un adevăr senzorial? Oare ființele pe care rațiunea le încadrează *într-o* clasă, *într-un* gen nu-mi afectează ele în mod identic organele simțurilor?... Oare pentru simțul meu sexual — simț care și sub raport teoretic are o importanță uriașă, cu toate că în teoria organelor simțului el este, de obicei, lăsat la o parte — nu există nici o deosebire între o femeie și o femelă animală? În ce constă, așadar, deosebirea dintre intelect și simț sau capacitatea de a avea senzații? Percepția senzorială ne oferă *obiectul*, rațiunea ne oferă *numele* lui. În rațiune nu e nimic care să nu fie în percepția senzorială; dar ceea ce în percepția senzorială se află în mod efectiv, în rațiune se află numai cu numele. Rațiunea este ființa supremă, stăpînul lumii, dar numai nominal, nu și în realitate. Dar ce este numele? Un semn distinctiv, un indiciu izbitor din care eu fac reprezentantul obiectului, adică ceva ce caracterizează obiectul «pentru a mi-l reprezenta în totalitatea lui» (195).

bien dit!* N.B.

bien dit!

...«Simțul, la fel ca rațiunea, îmi spune că întregul este mai mare decît partea; dar el îmi spune asta nu în cuvinte, ci prin exemple, de felul: degetul este mai mic decît mîna»... (196—197).

...«De aceea, cum e și de înțeles, certitudinea că întregul este mai mare decît partea nu depinde de experiența senzorială. Dar de ce anume? De cuvîntul: întregul. Propoziția: întregul este mai mare decît partea nu spune nimic mai mult decît că cuvîntul «întregul» vorbește de la sine»... (197).

* — bine zis! — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

...«Leibniz, dimpotrivă, ca idealist sau ca spiritualist, transformă mijlocul în scop, negarea senzorialului în esență a spiritului»... (198).

...«Ceea ce este conștient de sine există și ființează și se numește suflet. Prin urmare, ne convingem de existența sufletului nostru înainte de a ne convinge de existența corpului nostru. Fără îndoială, conștiința este factor prim; dar ea este factor prim numai pentru mine și nu în sine. Pentru conștiința mea eu *exist fiindcă sînt conștient de mine*; dar, din punctul de vedere al corpului meu, *eu sînt conștient de mine fiindcă exist*. Care dintre ele are dreptate? Corpul, adică natura, sau conștiința, adică Eul? Firește, Eul; căci cum să nu-mi dau dreptate *mie?* Dar sînt eu într-adevăr în stare să despart conștiința de corpul meu și să gîndesc pentru mine însumi?»... (201).

...«Lumea este obiectul simțurilor și obiectul gîndirii» (204).

«Într-un obiect sensibil, omul distinge esența așa cum este ea în realitate, așa cum este ea ca obiect al percepției senzoriale, o distinge de ceea ce este în el esență produs al gîndirii, abstrasă din senzorialitate. Pe prima el o numește *existență* sau chiar *individ*, iar pe cea de-a doua — *esență* sau *gen*. Omul definește esența ca ceva necesar și etern, căci, chiar în cazul cînd din lumea sensibilă dispare un obiect sensibil sau altul, acesta rămîne totuși ca obiect al gîndirii sau al reprezentării, iar existența el o definește ca ceva întîmplător și trecător»... (205).

N.B. ...«Leibniz este *pe jumătate* creștin; el este teist sau creștin *și* naturalist. El limitează bunătatea și atotputernicia lui dumnezeu prin înțelepciune, prin rațiune. Dar această rațiune nu este altceva decît un cabinet de științe naturale, o reprezentare a conexiunii tuturor părților naturii, ale întregului univers. El își limitează, așadar, teismul său prin *naturalism*; el afirmă, apără teismul prin aceea că îl suprimă»... (215).

P. 274 (din adăugirea scrisă în *1847*):

«Cît de mult s-a vorbit despre caracterul înșelător al simțurilor și cît de puțin despre caracterul înșelător al limbii, de care, totuși, gîndirea este inseparabilă! Dar cît de grosolană este, la urma urmelor, înșelarea de către simțuri, cît de subtilă este înșelarea de către limbă! Cît de mult timp m-a dus de nas universalitatea rațiunii, universalitatea Eului fichteean și hege-

www.dacoromanica.ro

lian, pînă cînd, spre mîntuirea sufletului meu, am înțeles în sfîrșit, cu ajutorul celor cinci organe de simț ale mele, că toate dificultățile și misterele logosului, în sensul de rațiune, își găsesc rezolvarea în semnificația cuvîntului! Iată de ce cuvintele lui *Haym*: «critica rațiunii trebuie să devină critica limbii» îmi par atît de apropiate din punct de vedere teoretic. În ceea ce privește însă antinomia dintre mine ca ființă care simte și ca persoană și mine ca ființă care gîndește, ea se reduce, în sensul acestei note și al disertației citate» (a lui Feuerbach însuși)[61], «la această opoziție izbitoare: în senzație eu sînt singular, iar în gîndire universal. Dar eu nu sînt mai puțin universal în senzație decît sînt singular în gîndire. Concordanța din gîndire se întemeiază numai pe concordanța din senzație» (274).

...«Orice sociabilitate are ca premisă similitudinea de senzații la oameni» (274).

„Spinoza und Herbart" (1836)[62]. P. 400 ff. *Apărarea* lui Spinoza împotriva atacurilor vulgare ale „moralistului" Herbart.

Se subliniază obiectivismul lui Spinoza etc. **N.B.**

„Verhältnis zu Hegel" (1840 și später)*. S. 417 ff.

> Nu se subliniază prea clar, ci în mod fragmentar, că a fost un discipol al lui Hegel.

Din observații:

«Ce reprezintă o dialectică care se află în contradicție cu nașterea și dezvoltarea naturală? În ce constă necesitatea ei?»... (431).

„*Herr von Schelling*" (1843). Scrisoarea către Karl Marx (434 ff.). După ciornă. O critică nimicitoare la adresa lui Schelling[63].

Sfîrșitul volumului al IV-lea.

* — Atitudinea față de Hegel (1840 și mai tîrziu). *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

CONSPECTUL CĂRȚII LUI HEGEL «ȘTIINȚA LOGICII»[64]

Scris în septembrie-decembrie 1914

Publicat pentru prima oară în 1929, în «Culegeri din Lenin», vol. IX

Se tipărește după manuscris

www.dacoromanica.ro

Bern: Log. I. 175

*Hegels Werke**
Bd. I. Philosophische Abhandlungen**
II. Fenomenologia spiritului
III—V. Știința logicii
VI—VII. (1 și 2) Enciclopedia
VIII. Filozofia dreptului
IX. Filozofia istoriei
X. (trei părți) Estetica
XI—XII. Istoria religiei
XIII—XV. Istoria filozofiei
XVI—XVII. Miscelanea
XVIII. Propedeutică filozofică
XIX. (1 și 2) Scrisori ale lui Hegel și scrisori către Hegel

* *Operele lui Hegel.* — *Nota trad.*
** — Vol. I. Articole filozofice. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Titlul complet al *Operelor* lui G. W. Fr. Hegel[65].

«Ediție completă, întocmită de un cerc de prieteni ai defunctului: Marheinecke, Schulze, Gans, Henning, Hotho, Michelet, Förster».

Operele lui G. W. Fr. Hegel, vol. III

(BERLIN, 1833) (468 p.)

«*ȘTIINȚA LOGICII*»[66]

Partea I. *Logica obiectivă.*

Secțiunea I. Teoria *ființării.*

(Berna: Log. I. 175)

PREFAȚĂ LA PRIMA EDIȚIE

Volumul al III-lea*, p. 5 — o observație spirituală cu privire la logică: este o „prejudecată" afirmația că ea „ne învață să gîndim" (așa cum fiziologia „ne învață să digerăm"??).

... «știința logicii, care constituie metafizica propriu-zisă sau filozofia pur speculativă»... (6).

...„Filozofia nu-și poate împrumuta metoda de la o știință subordonată cum este matematica"... (6—7).

«Dar o asemenea metodă nu poate fi decît natura conținutului, care se mișcă în domeniul cunoașterii științifice; fiindcă chiar această reflexie proprie a conținutului este aceea care singură își pune pentru prima oară determinarea sa și o produce».

(*Mișcarea* cunoașterii științifice — iată esențialul.)

„Intelectul (Verstand) determină" (bestimmt), rațiunea (Vernunft) neagă, este dialectică, deoarece reduce la nimic („in Nichts auflöst") determinările intelectului. Îmbinarea amîndurora — „rațiune intelectivă sau intelect raționator" = pozitivul.

* *Hegel.* Werke, Bd. III, Berlin, 1833. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

Negarea a „ceea ce e simplu“ ... «mișcarea spiritului»... (7). «Numai pe această cale care se trasează singură... este în stare filozofia să devină o știință obiectivă, demonstrativă» (7—8). („Cale care se trasează singură“ = **calea** (aici este, după mine, miezul problemei) cunoașterii, înțelegerii, mișcării reale [de la neștiință la știință]*.)

Caracteristic! | Mișcarea conștiinței, «la fel ca dezvoltarea întregii vieți a naturii și a spiritului», are la bază „natura esențialităților pure care alcătuiesc conținutul logicii“ (Natur der reinen Wesenheiten**).

De răsturnat: logica și teoria cunoașterii trebuie deduse din „dezvoltarea întregii vieți a naturii și a spiritului“.

Pînă aici: prefața la ediția I.

---

*În manuscris, cuvintele «de la neștiință la știință» sînt șterse cu o linie orizontală, care e, probabil, o subliniere. — *Nota red.*

** — natura esențialităților pure. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

PREFAȚĂ LA EDIȚIA A DOUA

„A prezenta în mod filozofic imperiul gîndirii, adică a o urmări în activitatea ei proprie (N.B.), imanentă, sau, ceea ce este același lucru, în dezvoltarea ei necesară (N.B.)"... (10).

admirabil!

„Formele de gîndire cunoscute" — un important punct de plecare, „die leblosen Knochen eines Skeletts"* (11).

E nevoie nu de leblose Knochen, ci de viață vie.

Legătura dintre gîndire și limbă (limba chineză, printre altele, caracterul ei neevoluat: 11), formarea substantivelor și a verbelor (11). În limba germană, cuvintele au uneori «înțeles opus» (12) (nu numai „diferite", ci și *opuse*) — „o desfătare pentru gîndire"...

istoria gîndirii = istoria limbii??

Noțiunea de *forță* în fizică și de *polaritate* („opușii sînt *indisolubil* (subliniat de Hegel) legați"). Trecerea de la forță la polaritate este o trecere la „Denkverhältnisse** superioare" (12).

* — «oasele descărnate ale unui schelet». — *Nota trad.*
** — «raporturi de gîndire». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

natura și „das Geistige“ *

[N.B. și la p. 11... «Dar dacă în general, ar fi să-i opunem spiritualului natura, ca ceea ce este fizic, ar trebui să se spună că logicul este mai degrabă supranaturalul»...]

Formele logice Allbekanntes sind**, dar... „was *bekannt* ist, darum noch nicht *erkannt*“*** (13).

«Progresul infinit» — „eliberarea“ „formelor gîndirii“ de materie (von dem Stoffe), de reprezentări, de dorințe etc., elaborarea universalului (Platon, Aristotel): începutul cunoașterii...

„Numai cînd au avut la dispoziție toate cele necesare, ...au început oamenii să filozofeze“, spune *Aristotel* (13—14); și tot el spune că timpul liber de care dispuneau preoții egipteni a făcut cu putință începutul științelor matematice (14)[67]. Îndeletnicirea cu „gîndurile pure“ presupune «un drum lung, pe care a trebuit să-l parcurgă mai întîi spiritul omenesc». Într-o astfel de gîndire,

interesele „pun în mișcare viața popoarelor“

«amuțesc interesele care pun în mișcare viața popoarelor și a indivizilor» (14).

Categoriile logicii sînt *Abbreviaturen***** (în alt loc „epitomiert“*****) ale „mulțimii infinite“ de «particularități ale existenței și activității exterioare». La rîndul lor, aceste categorii *d i e n e n*****oamenilor în practică («în străduința de elaborare spirituală a conținutului viu, în crearea și schimbul de idei»).

raportarea gîndirii la interese și impulsuri...

«Ce-i drept, despre senzațiile, impulsurile și interesele noastre nu spunem că ne servesc, ci le considerăm ca pe niște forțe și puteri de sine stătătoare, așa încît ne identificăm cu ele» (15).

---

* — «spiritualul». — *Nota trad.*
** — «sînt ceva cunoscut de toți». — *Nota trad.*
*** — «ceea ce este *știut* nu este, prin aceasta, și *cunoscut*». — *Nota trad.*
**** — *prescurtări.* — *Nota trad.*
***** — rezumate. — *Nota trad.*
****** — *s e r v e s c.* — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Nici despre formele gîndirii (Denkformen) nu se poate spune că ne servesc, căci ele trec „prin toate reprezentările noastre" (16), ele sînt «generalul ca atare».

Obiectivism: categoriile gîndirii nu sînt un instrument al omului, ci expresia legităţii, atît a naturii, cît şi a omului — comp. mai departe opoziţia

— dintre «gîndirea subiectivă» şi «conceptul obiectiv al lucrurilor înseşi». Noi nu putem «depăşi limitele naturii lucrurilor» (16).

împotriva kantianismului

Şi remarca împotriva „filozofiei critice" (17). Ea îşi reprezintă raportul dintre „cei trei termeni" (noi, gîndirea, lucrurile), ca şi cum am pune „la mijloc", între noi şi lucruri, gîndirea, ca şi cum acest mijloc „ne-ar despărţi" (abschließt) de ele „în loc să ne unească" (zusammenschließen). La aceasta, spune Hegel, trebuie să răspundem cu „remarca simplă" că „înseşi aceste lucruri, care par a se afla dincolo (jenseits) de gîndurile noastre, sînt lucruri produse ale gîndirii (Gedankendinge)"... şi „aşazisul lucru în sine nu este altceva decît ein Gedankending der leeren Abstraktion"*.

După mine, miezul acestui argument este: (1) la Kant, cunoaşterea desparte (separă) natura de om; în realitate, ca le uneşte; (2) la Kant avem o „*abstracţie goală*" a lucrului în sine în loc de un viu Gang,** de o vie Bewegung*** a cunoştinţelor noastre din ce în ce mai profunde despre lucruri.

* — un lucru produs al gîndirii al abstracţiei goale. — *Nota trad.*
** — mers. — *Nota trad.*
*** — mişcare. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Ding an sich* al lui Kant este o abstracție *goală*, pe cînd Hegel cere abstracții care să corespundă *der Sache***: „conceptul obiectiv al lucrurilor constituie însăși esența lor", care să corespundă, materialist vorbind, unei reale aprofundări a cunoașterii lumii de către noi.

Nu este adevărat că Denkformen sînt numai „Mittel", „zum Gebrauch"*** (17).

N.B. De asemenea nu este adevărat că ele sînt „äußere Formen"****, „Formen, die nur *an dem* Gehalt, nicht der Gehalt selbst seien" (forme care sînt numai forme ce îmbracă conținutul și nu conținutul însuși) (17)...

Hegel însă cere o logică ale cărei forme să fie gehaltvolle Formen*****, forme cu conținut viu, real, indisolubil legate de conținut.

Și Hegel atrage atenția asupra «ideilor tuturor lucrurilor naturale și spirituale», asupra «conținutului substanțial»... — «Sarcina constă tocmai în a ajunge la deplină conștiință de această natură logică care animă spiritul, îl stimulează și îl pune în mișcare» (18).

Logica nu este știința formelor exterioare ale gîndirii, ci a legilor de dezvoltare „ale tuturor lucrurilor materiale, naturale și spirituale", adică a legilor de dezvoltare ale întregului conținut concret al lumii și a cunoașterii acesteia, adică bilanțul, suma, concluzia *istoriei* cunoașterii lumii.

* — Lucru în sine. — *Nota trad.*
** — esenței. — *Nota trad.*
*** — «mijloc», «spre folosință». — *Nota trad.*
**** — «forme exterioare». — *Nota trad.*
***** — forme pline de conținut. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

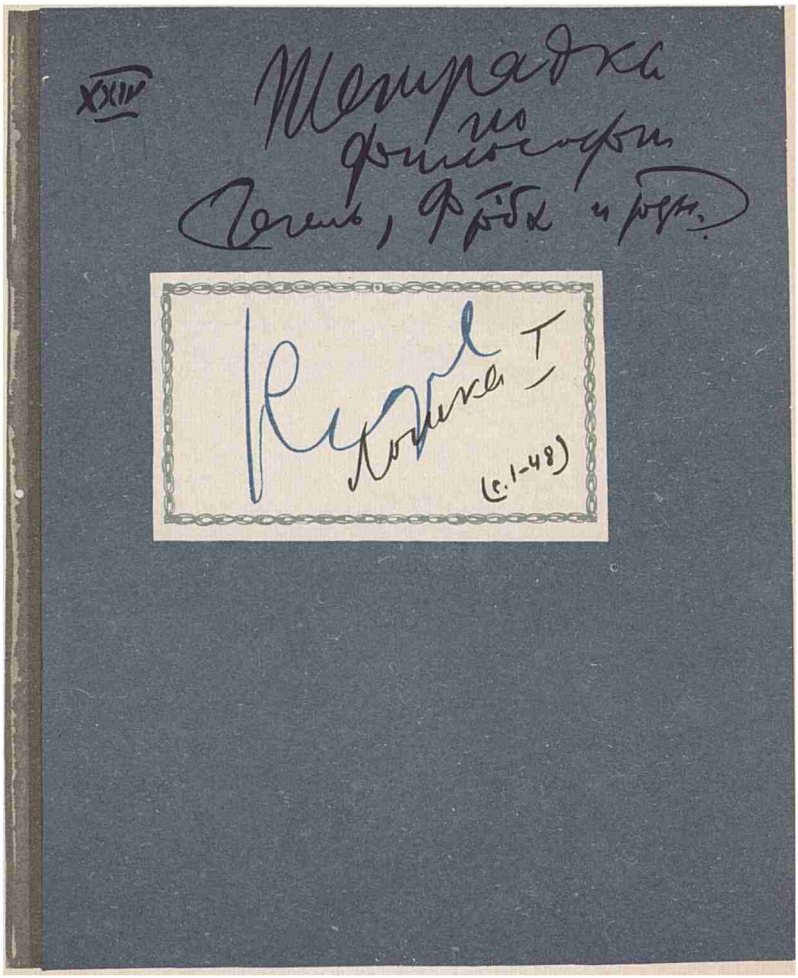

Coperta primului caiet cu Conspectul cărții lui Hegel „Știința logicii". — Septembrie-decembrie 1914

Micșorat

www.dacoromanica.ro

„Activitatea instinctivă" (instinktartiges Tun) „este fărîmițată într-un material infinit de variat". Dimpotrivă, „activitatea intelectivă și conștientă" desprinde „conținutul" elementului „motor" (den Inhalt des Treibenden) „din unitatea sa nemijlocită cu subiectul și-l obiectivează față de el" (față de subiect).

«În această rețea se formează, ici și colo, noduri mai solide care servesc ca puncte de sprijin și de orientare în viața și conștiința lui» a spiritului sau subiectului ... (18).

Cum trebuie înțeles acest lucru?
În fața omului se află *rețeaua* de fenomene naturale. Omul instinctiv, sălbaticul, nu se desprinde pe sine din natură. Omul conștient se desprinde; categoriile sînt trepte ale acestei desprinderi, adică ale cunoașterii lumii, puncte nodale în rețea, care-l ajută s-o cunoască și s-o cucerească.

„Adevărul este infinit" — finitatea lui este negarea lui, „sfîrșitul lui". Formele (Denkformen), dacă le considerăm ca forme «distincte de conținut și numai aderente lui», nu sînt în stare să cuprindă adevărul. Vidul acestor forme ale logicii formale face ca ele să fie demne „de dispreț" (19) și „ridicole" (20). Legea identității, A = A, este goală, „unerträglich"* (19).

Nu trebuie să uităm că aceste categorii «au în cunoaștere un domeniu al lor, în care ele trebuie să-și păstreze semnificația» (20). Dar ca „forme indiferente" ele pot fi „instrumente ale erorii și ale sofisticii" (20), iar nu adevăruri.

«În considerarea mintală» trebuie cuprinsă nu numai „forma exterioară", ci și „der Inhalt"** (20).

* — «insuportabilă». — *Nota trad.*
** — «conținutul». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

N.B. «O dată cu această introducere a conținutului în considerația logică», obiectul acesteia devin nu Dinge, ci die Sache, der Begriff der Dinge* nu lucrurile, ci legile mișcării lor, în mod materialist N.B.

... «logosul, rațiunea a ceea ce ființează» (21).

Și la pagina (22), la început, obiectul logicii este definit în termenii următori:

„dezvoltarea" gîndirii în necesitatea ei — ...„Entwicklung des Denkens in seiner Notwendigkeit".

Categoriile trebuie *deduse* (și nu luate în mod arbitrar sau mecanic) (nu „povestind", nu „afirmînd", ci *demonstrînd*) (24), pornind de la cele mai simple, de la cele mai fundamentale (ființare, nimic, devenire (das Werden)) (ca să nu mai numim altele) — aici, în ele, «întreaga dezvoltare este cuprinsă în acest germen» (23).

* — nu lucrurile, ci esența, conceptul lucrurilor. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

INTRODUCERE: CONCEPTUL GENERAL DE LOGICĂ

În mod obișnuit se înțelege prin logică, ca „știință a gîndirii", numai «simpla formă a cunoașterii» (27). Hegel respinge acest punct de vedere. El este împotriva lui Ding an sich*, întrucît ar fi «ceva ce s-ar afla cu totul dincolo de gîndire» (29).

Se pretinde că formele gîndirii ar fi «inaplicabile lucrurilor în sine». Ungereimt wahre Erkenntnis**, care nu cunoaște lucrul în sine. Dar Verstand*** nu este și el un lucru în sine? (31).

«Idealismul transcendental mai consecvent a recunoscut nimicnicia fantomei *lucrului în sine*, pe care filozofia critică o lăsase să subziste, și și-a propus să distrugă definitiv această umbră abstractă, lipsită de orice conținut. Totodată, această filozofie» (Fichte?) «a întreprins prima încercare de a pretinde rațiunii să-și extragă determinările din ea însăși. Dar menținerea pe poziții subiective a acestei încercări a lipsit-o de posibilitatea de a se realiza» (32).

Formele logice sînt tote Formen**** atunci cînd nu sînt considerate ca o «unitate organică» (33), cînd nu sînt privite în «unitatea lor concretă și vie» (ibid.).

În „Fenomenologia spiritului" am examinat „conștiința în înaintarea ei de la prima opoziție (Gegensatz) nemijlocită dintre ea și obiect pînă la cunoștința absolută (34). Acest drum trece prin toate formele raportului dintre conștiință și obiect"...

---

* — lucrului în sine. — *Nota trad.*
** — Este absurdă o cunoaștere adevărată. — *Nota trad.*
*** — Intelectul. — *Nota trad.*
**** — forme moarte. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

«Ca știință, adevărul este pură conștiință de sine în dezvoltarea ei»..., «gîndire obiectivă»..., «conceptul ca atare este una cu ceea ce are ființă în sine și pentru sine» (35). (36: obscurantism clerical. Dumnezeu, împărăția adevărului etc. etc.)

37: Kant a atribuit «o semnificație esențial-subiectivă» „determinațiilor logice". Dar «determinațiile gîndirii» au «o valoare și o existență obiectivă».
Vechea logică a ajuns să fie privită cu Verachtung* (38). Trebuie transformată...

39 — Logica veche, formală, este ca un joc de copii, în care se reconstituie imaginea din bucățile ei (in Verachtung gekommen**: (38).

40 Filozofia trebuie să aibă o metodă proprie (*nu* a matematicii, *contra* Spinoza, *Wolf* und Andere***).

N.B. || 40—41: «Căci metoda este faptul de a fi conștient de forma automișcării interioare a conținutului ei» și, mai departe, toată pagina 41 conține o bună explicare a dialecticii

„es ist der Inhalt in sich, die Dialektik, die er an ihm selbst hat, welche ihn fortbewegt" (42).
„Ceea ce împinge înainte un domeniu de fenomene dat este însuși conținutul acestui domeniu, dialectica pe care el (acest conținut) o are *în* (an) sine însuși" (adică dialectica proprie lui mișcări).

— «Negativul este în egală măsură și pozitiv» (41) — negația este ceva determinat, are un continut determinat. contradicțiile interne duc la înlocuirea vechiului conținut cu unul nou, superior.

N.B. || În vechea logică nu există trecere, dezvoltare (a conceptelor și a gîndirii), nu există „*o legătură internă necesară*" (43) între toate părțile și „Übergang"**** unora în altele.

---

* — dispreț. — *Nota trad.*
** — a ajuns să fie disprețuită. — *Nota trad.*
*** — și alții. — *Nota trad.*
**** — «trecerea». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Și Hegel formulează două cerințe fundamentale:

1) «Necesitatea legăturii»
și
2) «generarea imanentă a deosebirilor».

Foarte important !! Iată ce înseamnă aceste cerințe după părerea mea:

1) Este *n e c e s a r ă* înlănțuirea, legătura obiectivă între toate laturile, forțele, tendințele etc. într-un ansamblu de fenomene dat;

2) „*generarea* imanentă a deosebirilor" — logica internă obiectivă a evoluției și a luptei dintre deosebiri, a polarității.

Neajunsurile dialecticii lui Platon în „Parmenide"[68].

«Dialectica este considerată, de obicei, doar ca o acțiune exterioară și negativă, care nu ar reveni lucrului însuși și care și-ar avea temeiul în simpla vanitate, în mania subiectivă de a zdruncina încrederea în ceea ce este trainic și adevărat și de a-l destrăma, sau, cel puțin, n-ar duce la nimic altceva decît la zădărnicia obiectului atunci cînd este considerat în mod dialectic» (43).

(44) — Marele merit al lui *Kant* constă în faptul că el i-a luat dialecticii „den Schein von Willkür"*.

Două lucruri importante:

(1) Die Objectivität des Scheins** (**N.B.**: neclar, de revenit!!)

(2) die Notwendigkeit des Widerspruchs***

selbstbewegende Seele****, ...(„negativitate internă")... «principiul a tot ceea ce e viu în natură și spirit» (44).

---

* — «aparența de arbitrar». — *Nota trad.*
** — obiectivitatea aparenței. — *Nota trad.*
*** — necesitatea contradicției. — *Nota trad.*
**** — sufletul în automișcare. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

#

Nu cumva prin aceasta vrea să spună că și aparența este obiectivă, deoarece în ea există *una dintre laturile* lumii *o b i e c t i v e?* Nu numai Wesen*, dar și Schein este obiectivă. Există o deosebire între subiectiv și obiectiv, **DAR ȘI EA ÎȘI ARE LIMITELE EI.**

Dialectic =
= „cuprinde contrariile în unitatea lor"...

subtil și profund !

45 Logica se aseamănă cu gramatica prin aceea că pentru începător ea înseamnă una, iar pentru un om care cunoaște limba (și limbi) și are spiritul limbii înseamnă alta. «Una este ea pentru cel care abia începe s-o studieze sau să studieze științele în general și alta pentru cel care, venind de la științe, se întoarce la ea».

Atunci logica oferă «esența acestei bogății» (des Reichtums der Weltvorstellung**), «natura intimă a spiritului și a lumii»... (46).

comp. „Capitalul"

«Nu numai universalul abstract, ci universalul care cuprinde în el și bogăția particularului» (47).

Excelentă formulă: „Nu numai universalul abstract, ci universalul care întruchipează în el bogăția particularului, a individualului, a singularului" (întreaga bogăție a particularului și a singularului!)!! Très bien!***

bună comparație (materialistă)

«— Așa cum în gura unui tînăr una și aceeași maximă morală, chiar dacă el o înțelege cît se poate de bine, este lipsită de sensul și de pregnanța pe care o are cînd e rostită de un bărbat încercat de viață, care exprimă toată forța conținutului ei,

* — esența — *Nota trad.*
** — a bogăției reprezentării lumii. — *Nota trad.*
*** — Foarte bine! — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

tot așa și logicul este apreciat la adevărata lui valoare numai atunci cînd apare ca rezultat al experienței științifice; el se prezintă atunci spiritului ca un adevăr general, care nu stă *alături* de alte materiale și realități, ca o cunoștință *particulară*, ci alcătuiește conținutul esențial al tuturor acestora»... (47).

„bilanțul experienței științifice" **N.B.**

(„Esența") „conținutul esențial al tuturor celorlalte cunoștințe"

«Sistemul logicii este un imperiu al umbrelor» (47) care nu are în el „nimic concret senzorial"...

(50) — ...«nu abstract, mort, nemișcat, ci concret»... Caracteristic! Spiritul și esența dialecticii!

(52) Notă... rezultatele filozofiei lui Kant...: «că rațiunea nu poate cunoaște un conținut adevărat și că în ce privește adevărul absolut trebuie să se facă apel la credință»...

Kant: a îngrădi „rațiunea" și a întări *credința*[69]

(53) Încă o dată că Ding an sich = abstracție, produs al gîndirii care abstrage.

www.dacoromanica.ro

TEORIA FIINȚĂRII

CU CE TREBUIE ÎNCEPUTĂ ȘTIINȚA?

(59)* ...(en passant**) «natura cunoașterii» (id., p. *6 1*)

(Tema logicii. Compară cu „gnoseologia" de astăzi.)

N.B. (60) ... «*Nu este*» (subliniat de Hegel) «nimic, nici în cer, nici în natură, nici în spirit și nicăieri, care să nu conțină la un loc atît nemijlocirea, cît și mijlocirea»...

1) Cerul — natura — spiritul. Suprimăm cerul: materialism.
2) Totul este vermittelt = mijlocit, legat într-un tot, legat prin treceri. Suprimăm cerul — conexiunea legică a *întregului* univers (a *întregului p r o c e s* al universului).

(62) «Logica este pura știință, adică purul fapt de a ști, în **TOTALA** extensiune a **DEZVOLTĂRII** sale»...

Primul rînd este un nonsens.
Al doilea este genial.

Cu ce să începem? „Ființarea pură" (Sein) (63) — «nu trebuie să presupună nimic», este începutul. «Nu trebuie să

* — *Hegel.* Werke, Bd. III, Berlin. 1833. — *Nota red.*
** — în treacăt; între altele. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

cuprindă nici un conținut»... «nu trebuie să fie produsul nici unei mediații»...

(66) ...«Dezvoltarea» (des Erkennens*)... trebuie să fie determinată de natura lucrului și a conținutului însuși»... N.B.

(68) Începutul cuprinde în el și „Nichts"**, și „Sein"***, el este unitatea lor: ...«ceea ce începe *nu* este încă; el de-abia se îndreaptă spre ființare»... (de la *neființare spre ființare*: «neființă care este în același timp ființare»).

Inepții despre absolut (68—69). În general mă străduiesc să-l citesc pe Hegel în chip materialist: Hegel (după cum spune Engels[70]) este materialism cu capul în jos. adică elimin în mare parte pe bunul dumnezeu, absolutul, ideea pură etc.

(70—71) Nu se poate începe filozofia cu «Eul». Lipsește «mișcarea obiectivă».

---

* — cunoașterii. — *Nota trad.*
** — neant. — *Nota trad.*
*** — ființare. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

SECȚIUNEA ÎNTÎI

DETERMINAREA (CALITATEA)

(77) Ființa pură — «fără nici o altă determinare».
(Bestimmung* este, ca atare, Qualität**.)

Trecerea lui Sein în *Dasein* (ființare în fapt / ființare finită ?) —

iar a acesteia în Fürsichsein (ființare pentru sine?)
Sein — Nichts — Werden***

«Ființarea pură și neantul pur sînt... unul și același lucru» (78).

(81): Aceasta pare a fi un „paradox". Unitatea lor este *Werden*.

«Această mișcare de dispariție nemijlocită a unuia în celălalt»...

Se consideră că Nichts este opus dem *Etwas*****. Dar Etwas este deja o ființare *determinată*, deosebită de un alt *Etwas*, pe cînd aici este vorba de simplul Nichts (79).

(*Eleații* și *Parmenide*, mai ales primii, au ajuns la această abstracție a *ființării*[71].) *Heraclit* spune: «totul curge» (80)..., adică «totul este devenire».

Ex nihilo nihil fit?***** Din *Nichts* se naște *Sein* (Werden)...

(81): «N-ar fi greu să descoperim această unitate dintre ființare și neant... în *fiecare* (subliniat de Hegel) lucru real sau în fiecare gînd»... «*nicăieri, nici în cer și nici pe pămînt, nu există nimic care să nu conțină în sine și una, și alta*;

* — Determinație. — *Nota trad.*
** — calitate. — *Nota trad.*
*** — ființare — neant — devenire. — *Nota trad.*
**** — *lui ceva.* — *Nota trad.*
***** — Din nimic nu se naște nimic? — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

și ființarea și neființarea». Obiecțiile substituie ființei *bestimmtes* Sein* (am sau nu am 100 de taleri) 82 i.f., dar nu despre asta este vorba...

«O ființare determinată, finită, este aceea care se raportează la altceva; este un conținut care se află în raport de necesitate cu alt conținut, cu întreaga lume. Luînd în considerare această legătură de determinare reciprocă a întregului, metafizica s-a crezut îndreptățită să facă afirmația — în esență tautologică — că, dacă s-ar distruge un singur grăunte de nisip, s-ar distruge întregul univers» (83).

„conexiunea necesară a întregii lumi" ...„legătură de determinare reciprocă a întregului"

(86): «Ceea ce este prim în știință a trebuit să se înfățișeze primul din punct de vedere istoric». (Are o rezonanță cît se poate de materialistă!)

N.B.

91: «Devenirea este menținerea ființării ca atare și totodată a neființării». ...«Trecerea lor una în alta este același lucru cu devenirea»... (92 i.f.).

94 «La Parmenide, ca și la Spinoza, nu este posibilă trecerea de la ființare sau de la substanța absolută la negativ, la finit». La Hegel însă, *unitatea* sau *inseparabilitatea* (p. *90*; această expresie este uneori mai potrivită decît unitatea) „ființării" și a „neantului" dă *trecerea*, Werden.

Absolutul și relativul, finitul și infinitul = părți, trepte ale uneia și aceleiași lumi. So etwa?**

(92: Pentru «ființare care este *mijlocită* vom păstra expresia: *existență*».)

102: La Platon, în „Parmenide", trecerea de la *ființare* și de la *unul* = „äußere Reflexion"***.

* — ființare *determinată*. — *Nota trad.*
** — Cam așa ar fi? — *Nota trad.*
*** — «reflexie exterioară». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

104: Se spune că întunericul este *absența* luminii. Dar «în lumina pură se poate vedea tot atît de puțin ca și în întunericul pur»...

107 — Referire la mărimile infinitezimale, care sînt luate în procesul dispariției lor...

N.B. || «Nu există nimic care să nu se găsească la mijloc între ființare și neant».

«Începutul este de neconceput» dacă *neantul* și *ființarea* se exclud între ele, dar aceasta nu este dialectică, ci *Sophisterei**.

Sofistica și dialectica || «Căci sofistica este o raționare care pornește de la o premisă nefondată, acceptată fără critică și fără justificare, în timp ce prin dialectică înțelegem mișcarea rațională de ordin superior, în care asemenea determinări, absolut separate în aparență, trec una în alta prin ele însele, prin ceea ce ele sînt, și astfel supoziția inițială se depășește pe sine» (108).

Werden. Momentele ei: Entstehen und Vergehen** (109). Das Aufheben des Werdens — *das Dasein**** | ființare concretă, determinată (?) |

110: aufheben = ein Ende machen (aufbewahren zugleich)**** = erhalten

N.B. || 112: Dasein ist *bestimmtes* Sein***** („ein Konkretes“ ******), — o calitate deosebită de Anderes, — *v e r ä n d e r l i c h u n d e n d l i c h*******.

---

* — *sofistică*. — *Nota trad.*
** — apariția și dispariția. — *Nota trad.*
*** — Depășirea devenirii — ființarea în fapt. — *Nota trad.*
**** — a depăși = a pune capăt = a menține (a conserva în același timp). — *Nota trad.*
***** — Ființarea în fapt este o ființare *determinată*. — *Nota trad.*
****** — «ceva concret». — *Nota trad.*
******* — alta, — *v a r i a b i l ă și f i n i t ă*. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

114 «Determinarea astfel izolată pentru sine, ca determinare care *fiinţează*, este calitatea»... «Calitatea care, diferită fiind, îşi păstrează fiinţarea este realitatea» (115).

117 ...«Determinarea este negaţie»...
(Spinoza) Omnis determinatio est negatio*, «această teză are o importanţă enormă»...

120: «Ceva este prima negare a negaţiei»...

(Aici expunerea este cam fragmentară şi extrem de nebuloasă.) | abstrakte und abstruse Hegelei — Engels[72].

125 — ...Două perechi de determinări: 1) «Ceva şi altceva»; 2) «a fiinţa pentru altul şi a fiinţa în sine».

127 — **Ding an sich**** — «abstracţie foarte simplă». Pare ceva înţelept să spunem că nu ştim ce este lucrul în sine. Lucrul în sine este o abstracţie, şi anume o abstracţie de orice determinare | Sein-für-Anderes***| | de orice raport faţă de altul|, adică nimic. Prin urmare, lucrul în sine «nu este altceva decît o abstracţie goală, lipsită de adevăr». || N.B.

O idee foarte profundă: lucrul în sine şi transformarea lui în lucru pentru alţii (comp. Engels[73]). Lucrul în sine este, *în general*, o abstracţie goală, lipsită de viaţă. În viaţă, în mişcare, totul şi toate *sînt*, atît „în sine", cît şi „pentru alţii", în raport cu altul, transformîndu-se dintr-o stare într-alta. ||

Sehr gut!!**** dacă întrebăm ce sînt lucrurile *în sine*, so ist in die Frage gedankenloser Weise die Unmöglichkeit der Beantwortung gelegt...*****
(127).

* — Orice determinare este o negaţie. — *Nota trad.*
** — Lucru în sine. — *Nota trad.*
*** — fiinţare — pentru — altul. — *Nota trad.*
**** — Foarte bine!! — *Nota trad.*
***** — atunci întrebarea implică, fără să ne dăm seama, imposibilitatea de a da un răspuns. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Kantianism = metafizică

129 — en passant*: modul dialectic de a filozofa, pe care nu-l cunoaşte «modul metafizic de a filozofa, inclusiv cel critic».

Dialectica este teoria care ne arată cum pot fi şi cum sînt (cum devin) *identice contrariile*, în ce condiţii sînt ele identice, transformîndu-se unul în altul, de ce mintea omenească nu trebuie să ia aceste contrarii ca moarte, încremenite, ci ca vii, condiţionate, mobile, ca transformîndu-se unul într-altul. En lisant Hegel...**

134: «*Limita* (este) simplă negaţie sau prima negaţie» (des Etwas. Oricare ceva îşi are *limita sa*), «pe cînd altceva este totodată negarea negaţiei»...

137: „Etwas mit seiner immanenten Grenze gesetzt als der Widerspruch seiner selbst, durch den es über sich hinausgewiesen und getrieben wird, ist das **Endliche**".

(**Ceva**, pus ca limita sa imanentă, ca contradicţia sa cu sine însuşi, contradicţie prin care el este scos şi împins dincolo de limitele sale, este *finitul*.)

Cînd se spune despre lucruri că sînt finite, prin aceasta se recunoaşte că nefiinţa lor este natura lor („nefiinţa este fiinţarea lor").

«Ele» (lucrurile) «*fiinţează*, dar adevărul acestei fiinţări este *sfîrşitul* lor».

Pătrunzător şi inteligent! Conceptele, care de obicei par moarte, Hegel le analizează şi arată că în ele *există* mişcare. Finit? adică *mişcîndu-se* spre un sfîrşit! Ceva? — adică *nu ceea ce* este altceva. Fiinţare în general? — adică o astfel de nedeterminare

* — în treacăt; între altele. — *Nota trad.*
** — Citindu-l pe Hegel. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

încît ființarea = neființarea. O elasticitate multilaterală, universală a conceptelor, care merge pînă la identitatea contrariilor — iată în ce constă esențialul. Această elasticitate, aplicată în mod subiectiv, = eclectism și sofistică. Elasticitatea aplicată *în mod obiectiv*, adică reflectînd universalitatea procesului material și unitatea lui, este dialectica, este reflectarea justă a dezvoltării eterne a lumii.

N.B. gînduri despre dialectică en lisant Hegel

139 — Infinitul și finitul, se spune, sînt opuse? (vezi p. 148). (comp. p. 151).

141 — *Sollen* und *Schranke** — momente des Endlichen**.

143 — «În tendința depășirii stă începutul trecerii dincolo de finit, infinitul».

143 — Se spune că rațiunea își are limitele ei. «Făcînd această afirmație, nu ne dăm seama că, tocmai pentru că ceva este determinat ca limită, aceasta a și fost depășită».

sehr gut!

144: Piatra nu cugetă, și de aceea mărginirea (Beschränktheit) ei nu este o limită (Schranke) *pentru ea*. Dar și piatra își are limitele ei, de exemplu capacitatea de a se oxida, dacă «este o bază susceptibilă de modificare prin acțiunea acizilor».

Evoluția*** pietrei

144—145: — Tot (ceea ce este omenesc) depășește limitele (Trieb, Schmerz**** etc.), dar *rațiunea*, vedeți dv., «nu poate depăși limita»!

---

* — *Tendința depășirii* și *limita*. — *Nota trad.*

** — ale finitului. — *Nota trad.*

*** — În manuscris, pe ultima literă a cuvîntului «эволюция» (evoluția) se află litera «и» („i"), terminația pluralului. — *Nota red.*

**** — Înclinație, durere. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

„Dar se înțelege că nu orice depășire a limitelor este o adevărată eliberare de ele"!

Un magnet, dacă ar avea conștiință, ar considera ca liberă devierea lui spre nord (Leibniz). — Nu, atunci el ar cunoaște *toate* direcțiile în spațiu, și nu direcția lui *unică* ar fi considerată de el drept *limită* a libertății lui, drept mărginire a ei.

Dialectica lucrurilor înseși, a naturii însăși, a mersului însuși al evenimentelor

148 ... «Însăși natura finitului constă în a se depăși pe sine, a nega propria ei negație și a deveni infinit»... Nu o forță (Gewalt) exterioară (fremde) (149) transformă finitul în infinit, ci propria sa natură (seine Natur)(a finitului).

151: „Schlechte Unendlichkeit"* — infinitate calitativ opusă finității, nelegată de ea, despărțită de ea ca și cum finitul ar fi *diesseits***, iar infinitul *jenseits****, ca și cum infinitul ar sta *deasupra* finitului, *în afara* lui...

153: De fapt însă, sind sie**** (finitul și infinitul) *untrennbar******. Ele *sînt una* (155).

De aplicat la atomi versus electroni.

În general, infinitatea materiei în adîncime...[74]

158—159... «Unitatea dintre finit și infinit nu înseamnă o juxtapunere a lor exterioară sau o îmbinare necorespunzătoare, contrară determinărilor lor, în care să fie legate între ele lucruri despărțite și opuse, independente unele de altele și, prin urmare, incompatibile, ci fiecare dintre ele este în sine însuși această unitate, și aceasta numai ca *suprimare* de sine, ceea ce face ca nici unul să nu aibă față de celălalt avantajul ființării în sine și al veritabilei ființări în fapt. Așa cum

* — «Infinitatea rea». — *Nota trad.*
** — *dincoace.* — *Nota trad.*
*** — *dincolo.* — *Nota trad.*
**** — ele sînt. — *Nota trad.*
***** — *inseparabile.* — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

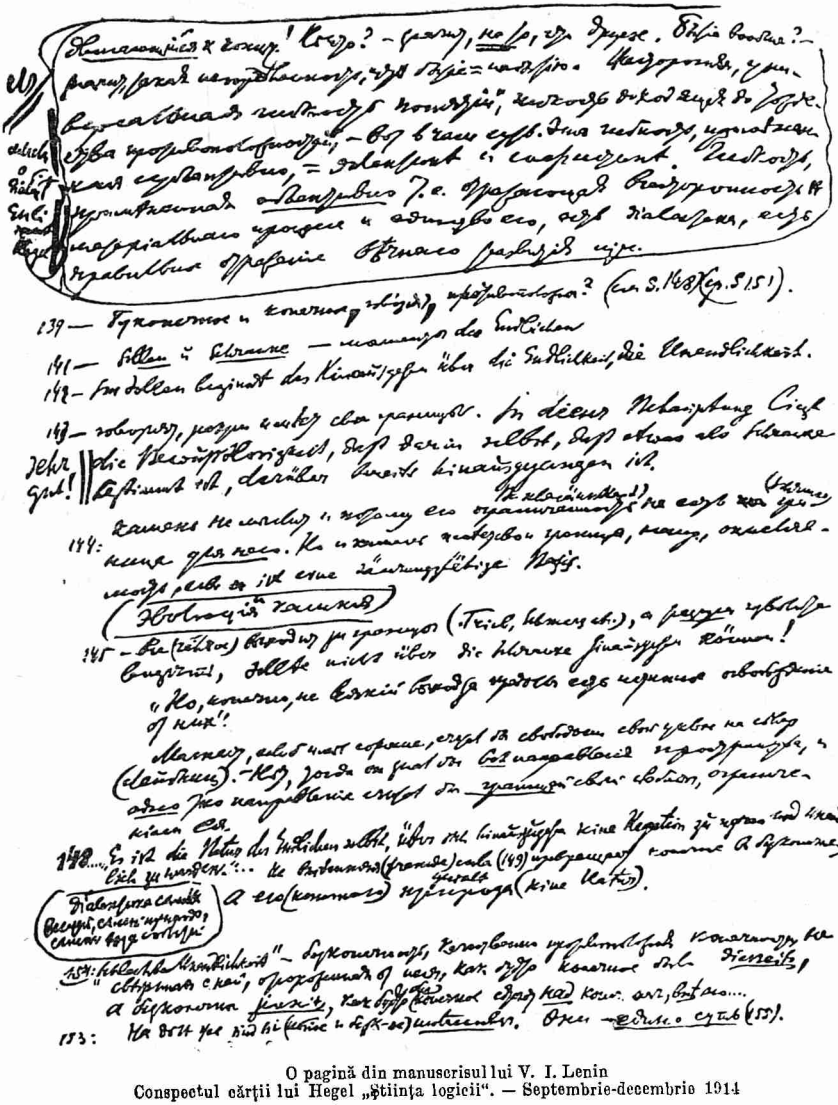

O pagină din manuscrisul lui V. I. Lenin
Conspectul cărții lui Hegel „Știința logicii". — Septembrie-decembrie 1914

Micșorat

www.dacoromanica.ro

am arătat mai înainte, finitatea nu este decît depășirea de sine însuși; de aceea în ea se cuprinde infinitatea, altul ei»...

... «Dar progresul infinit exprimă ceva mai mult» (decît simpla comparare a finitului cu infinitul), «în el este pusă totodată *conexiunea* (subliniat de Hegel) celor care sînt totodată și deosebiți» (160). | Conexiunea (tuturor părților) progresului infinit

167 «Natura gîndirii speculative... constă numai în cuprinderea momentelor opuse în unitatea lor».

Problema cum trece infinitul în finit este considerată uneori drept esența filozofiei. Dar această problemă se reduce la explicarea legăturii dintre ele...

168 ... «Și în alte domenii ți se cere o anumită pregătire pentru a ști *să pui întrebări*, dar cu atît mai mult ți se cere acest lucru în domeniul filozofiei, fiindcă altfel riști să capeți răspunsul că întrebarea nu e bună de nimic». | Bien dit!*

173—174: *Fürsichsein* — ființarea pentru sine = ființarea infinită, calitativă desăvîrșită. Raportul față de *altul* a dispărut; a rămas raportul *față de sine*. Calitatea ajunge la punctul ei maxim (auf die Spitze) și trece în cantitate.

Idealismul lui Kant și al lui Fichte... (181) «se oprește la dualismul» ((neclar)) «al ființării în fapt și al ființării pentru sine»...

adică nu există *trecere* a lucrului în sine (menționat în propoziția următoare) în fenomen? a obiectului în subiect?

De ce Fürsichsein este *Eins*** nu mi-e clar. Aici Hegel este, după mine, extrem de obscur.

* — Bine spus! — *Nota trad.*
** — *unu.* — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

N.B. Selbstbewegung****

Unu este principiul antic ἄτομον* (şi vidul). Vidul este considerat a fi *Quell der Bewegung*** (185) nu numai în sensul că locul nu este ocupat, ci în sensul că enthält*** şi «o idee mai profundă, anume că în negativ în genere se află temeiul devenirii, neliniştea necontenită a automişcării» (186).

183: «Idealitatea fiinţării pentru sine, ca totalitate, se reîntoarce de la sine, preschimbîndu-se astfel, în primul rînd, în realitate, şi anume în cea mai rigidă, cea mai abstractă: *unu*».

Apă tulbure...

Ideea transformării idealului în real este *profundă*: foarte importantă pentru istorie. Dar şi în viaţa personală a omului se vede că această idee conţine mult adevăr. Împotriva materialismului vulgar. N.B. Deosebirea dintre ideal şi material nu este nici ea absolută, überschwenglich[75].

189 — Notă. Monadele lui Leibniz. Principiul *Eins***** şi caracterul lui incomplet la Leibniz[76].

Se vede că Hegel ia a sa autodezvoltare a conceptelor, a categoriilor în legătură cu întreaga istorie a filozofiei. Aceasta imprimă încă un *nou* aspect întregii Logici.

193 ...«Există un vechi precept că *unu* este *mulţime* şi, mai ales, că *m u l ţ i m e a* este *u n u*»...

195 ...«Deosebirea dintre unu şi multiplu s-a definit ca o deosebire a relaţiei dintre ele, care se descompune în două raporturi: *repulsia* şi *atracţia*»...

* — atom (indivizibil). — *Nota trad.*
** — *sursă a mişcării.* — *Nota trad.*
*** — conţine. — *Nota trad.*
**** — automişcare. — *Nota trad*
***** — *lui unu.* — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Probabil că, în general, tot acest Fürsichsein i-a trebuit lui Hegel, în parte, pentru a deduce „transformarea *calității* în *cantitate*" (199) — calitatea este determinare, determinare pentru sine, Gesetzte, este unitatea, — toate acestea dau impresia a ceva cu totul forțat și lipsit de orice conținut.

De notat, la pagina *203*, remarca, nu lipsită de ironie, împotriva acestui «procedeu de care se servește cunoașterea ce reflectează asupra experienței și care constă în *a percepe* mai întîi în fenomene cutare sau cutare determinări, în a le lua apoi ca temei și a admite, pentru așa-zisa lor *explicare*, *materii fundamentale* sau *forțe* corespunzătoare, menite să producă aceste determinări ale fenomenului»...

www.dacoromanica.ro

SECȚIUNEA A DOUA:
MĂRIMEA (CANTITATEA)

La Kant există patru „antinomii“[77]. În realitate, *fiecare* concept, fiecare categorie este, *totodată*, și antinomică (217).

Rolul scepticismului în istoria filozofiei

«Scepticismul antic nu s-a sustras de la efortul de a descoperi această contradicție sau antinomie în toate conceptele pe care le-a găsit în știință».

Analizîndu-l pe Kant într-un mod extrem de șicanator (și ingenios), Hegel ajunge la concluzia că acesta repetă pur și simplu în concluzii ceea ce a spus în premise, și anume repetă că există categoria *Kontinuität** și categoria *Diskretion***.

Wahrhafte Dialektik***

De aici rezultă numai «că nici una dintre aceste determinări, luată singură, nu este adevărată, iar adevărul constă numai în unitatea lor. Aceasta este adevărata considerare dialectică a lor și adevăratul lor rezultat» (226).

229: «*Die Diskretion* [traducere? separare****, *dezmembrare*], ca și *die Kontinuität* [strîngerea (?), succesiunea (?) *****, neîntreruperea], este un **moment** al *cantității*»...

232: «*Cantitatea* care posedă mai întîi o determinare sau o limită, în genere, este, în deplina ei determinare, *număr*»...

* — *continuitate. — Nota trad.*
** — *discreție (discontinuitate). — Nota trad.*
*** — Adevărata dialectică. — *Nota trad.*
**** În manuscris, cuvîntul «separare» este șters. — *Nota red.*
***** În manuscris, cuvintele «strîngere, succesiune» sînt șterse. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

234: «*Anzahl* | însumare / *numărare*? | și *unitatea* sînt momente ale numărului».

248 — În legătură cu rolul și sensul *numărului* (mult despre Pitagora etc. etc.), între altele, această remarcă nimerită: «Cu cît ideile devin mai bogate în determinare și, prin aceasta, în raportare, cu atît prezentarea lor cu ajutorul unor forme cum sînt numerele devine, pe de o parte, mai încîlcită, iar pe de altă parte mai arbitrară și mai lipsită de sens» (248—249). ((O apreciere a ideilor: bogate în determinare *și*, *prin urmare*, în raportare.))

În privința antinomiilor lui Kant (lumea fără început etc.), Hegel dovedește încă o dată des Längeren* că în premise se admite ca dovedit ceea ce trebuie să fie dovedit (*267*—278).

Mai departe, trecerea cantității în calitate este atît de obscură în această expunere teoretică și abstractă, încît nu se înțelege nimic. De revenit!!

283: infinitul în matematică. Pînă acum legitimarea constă *numai* în *justețea rezultatelor* („care a fost demonstrată cu alte temeiuri"), ...iar nu în claritatea obiectului | confer Engels[78] |. N.B.

285: În calculul infinitezimal se trece peste o oarecare inexactitate (recunoscută), dar cu toate acestea rezultatul care se obține nu este aproximativ, ci *absolut* exact!

Și, totuși, a căuta aici Rechtfertigung** «nu este atît de inutil» «pe cît ar fi de inutil să ceri o dovadă a dreptului de a te folosi de propriul tău nas»[79].

Răspunsul lui Hegel este complicat, abstrus*** etc. etc. Este vorba de matematica *superioară*; comp. *Engels* despre calculul diferențial și integral[80].

* — în mod amănunțit. — *Nota trad.*
** — justificare. — *Nota trad.*
*** — obscur. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Este interesantă o remarcă făcută în treacăt de Hegel: «transcendental, adică, în esență, subiectiv și psihologic»... «în chip transcendental, și anume în subiect» (288).

P. 282—327 u. ff.—379

O analiză foarte amănunțită a calculului diferențial și integral, cu citate din Newton, Lagrange, Carnot, Euler, Leibniz etc. etc., care dovedesc cît de mult l-a interesat pe Hegel această „dispariție" a cantităților infinitezimale, această „poziție între ființare și neființare". Fără studierea matematicii superioare, toate acestea nu pot fi înțelese. Este caracteristic acest titlu al cărții lui *Carnot*: „Réflexions sur la Métaphysique du calcul infinitésimal"!!!*

Dezvoltarea conceptului Verhältnis** (379—394) este cît se poate de obscură. De notat numai, la p. 394, remarca, în legătură cu *simbolurile*, că în general nu se poate obiecta nimic împotriva întrebuințării lor. Dar „*împotriva oricărei simbolici*" trebuie spus că ea este uneori „un mijloc comod de a te dispensa de necesitatea de a sesiza, de a arăta, de a justifica *determinațiile de concept*" (Begriffsbestimmungen). Or, tocmai aceasta este sarcina filozofiei.

N.B.? «Determinările obișnuite de forță, de substanțialitate, de cauză și efect etc. sînt, de asemenea, doar niște simboluri pentru exprimarea, de exemplu, a raporturilor de ordinul vieții sau al spiritului, adică determinări neadevărate pentru aceste raporturi» (394).

* — «Reflecții asupra metafizicii calculului infinitezimal»!!! — *Nota trad.*
** — relație raport. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

SECȚIUNEA A TREIA

MĂSURA

«În măsură — ca să ne exprimăm într-o formă abstractă — sînt unite laolaltă calitatea și cantitatea. Ființarea ca atare este caracterul nemijlocit al lui a fi același cu sine al determinării. Acest caracter nemijlocit al determinării s-a suprimat. Cantitatea este, în felul acesta, ființarea reîntoarsă în sine, în sensul că este simplul fapt de a fi același cu sine, ca indiferent față de orice determinare» (395). Al treilea termen este măsura.

Kant a introdus categoria *modalitate* (posibilitate, realitate, necesitate) și Hegel observă că la Kant:

«Această categorie este înțeleasă ca un raport între obiect și gîndire. În sensul acestui idealism, gîndirea, în general, este ceva în esență exterior lucrului în sine..., obiectivitatea care e proprie altor categorii este străină categoriilor de modalitate» (396).

En passant (397):

Filozofia indiană, în care Brahma se transformă în Siva (schimbare = dispariție, apariție)...

Popoarele divinizează *măsura* (399).

? Măsura trece în esență (Wesen).

(În ce privește măsura, nu este lipsit de interes să notăm observația, făcută în treacăt de Hegel, că «în societatea civilă dezvoltată cantitățile de indivizi ocupați în diferite profesiuni se află între ele într-un anumit raport») (402).

www.dacoromanica.ro

În problema categoriei gradualitate (Allmähligkeit), Hegel observă:

«La această categorie se recurge cu ușurință pentru a căpăta o idee despre dispariția unei calități sau a unui lucru ori pentru *a o explica*, deoarece în felul acesta dispariția pare a putea fi urmărită, ca să zicem așa, chiar cu ochii, întrucît cuantumul este pus ca limită, și anume ca limită exterioară, variabilă prin natura ei, și, prin aceasta, *schimbarea* este de la sine înțeleasă ca o schimbare numai a cuantumului. Dar, în realitate, prin aceasta nu se explică nimic; în fond, schimbarea este totodată trecerea unei calități în alta, sau, mai abstract, trecerea de la o ființare în fapt la neființare; avem aici o altă determinare decît aceea a gradualității, care este numai o micșorare sau o mărire și atrage în mod unilateral atenția asupra măriinii.

Dar că o schimbare care apare ca fiind pur cantitativă se transformă și într-una calitativă este un fapt asupra căruia și-au îndreptat atenția și cei vechi, care au ilustrat cu exemple populare nepotrivirile care iau naștere din necunoașterea lui»... (405—406) („chelul": să smulgi un singur fir de păr; „grămadă" — să iei un singur bob...) «ceea ce se respinge» (cu acest prilej) «este das einseitige Festhalten an der abstrakten Quantumsbestimmtheit» („procedeul de a acorda în mod unilateral atenție determinării abstracte a cuantumului", adică fără a ține seama de multiplele schimbări și de calitățile concrete etc.).

N.B. ...«De aceea aceste expresii nu sînt o glumă anostă sau pedantă, ci sînt juste în sine și sînt produsul unei conștiințe care manifestă interes pentru fenomenele ce apar în gîndire.

Cuantumul, întrucît este luat ca o limită indiferentă, constituie latura din care ceva existent este supus unui atac neașteptat și dus la pieire. *Violența* conceptului constă tocmai în aceea că ea prinde o ființare în fapt pe acea latură în care calitatea ei

www.dacoromanica.ro

pare că nu are nici o importanţă, şi chiar în aşa măsură, încît creşterea unui stat, a unei averi etc., care este o cauză de nefericire pentru stat, pentru proprietar, pare să fie la prima vedere chiar o fericire pentru ei» (407).

«Este un mare merit să cunoşti empiric numerele naturii, ca, de exemplu, distanţele dintre planete; dar un merit incomparabil mai mare este să faci să dispară cuantele empirice şi să le ridici la *forma generală* a determinărilor cantitative, în aşa fel ca ele să devină momente ale unei legi sau ale măsurii»; meritul lui Galilei şi al lui Kepler... «Aceştia *au dovedit* legile descoperite de ei, arătînd că există o corespondenţă între ele şi multitudinea singularităţilor percepţiei» (416). Trebuie să cerem totuşi höheres Beweisen** a acestor legi, pentru ca determinările lor cantitative să fie cunoscute din Qualitäten oder bestimmten Begriffen, die bezogen sind (wie Raum und Zeit)***.

Gesetz oder Maß*

?

Dezvoltarea conceptului des Maßes**** ca spezifische Quantität***** şi ca reales Maß****** (inclusiv Wahlverwandtschaften*******, de exemplu elementele chimice, tonurile muzicale) este foarte obscură.

Amplă remarcă cu privire la chimie, cu o polemică împotriva lui Berzelius şi a teoriei lui electrochimice (433—445).

* — lege sau masură. — *Nota trad.*

** — o demonstraţie de ordin mai înalt. — *Nota trad.*

*** — calităţi sau concepte determinate care sînt puse în relaţie (cum sînt timpul şi spaţiul). — *Nota trad.*

**** — de măsură. — *Nota trad.*

***** — cantitate specifică. — *Nota trad.*

****** — măsură reală. — *Nota trad.*

******* — afinităţile elective. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

„Linia nodală a raporturilor de măsură“ (Knotenlinie von Maßverhältnissen) — treceri ale cantității în calitate... Dezvoltare treptată și *salturi*.

N.B. Și iarăși, la *p. 448*, că gradualitatea nu explică nimic fără salturi. N.B.

Într-o *notă* găsim la Hegel, ca întotdeauna, fapte, exemple, lucruri concrete (de aceea Feuerbach rîde undeva de Hegel, spunînd că el a surghiunit *natura* în *note*, Feuerbach, Opere, II, p. ?)[81].

Salturi! La p. 448—452, o notă intitulată în *tabla de materii* (nu în text!! pedantism!!): «Exemple de astfel de linii nodale; în legătură cu afirmația că în natură nu există salturi».

Exemple: chimia; tonurile muzicale; apa (vapori, gheață) — *p. 449* — nașterea și moartea.

Întreruperi ale procesului de dezvoltare treptată Abbrechen der Allmähligkeit, p. (450).

Salturi! «Se spune că în natură nu există salturi; și reprezentarea obișnuită, atunci cînd vrea să înțeleagă ce e o naștere sau o pieire, crede, după cum am mai amintit, că le va înțelege închipuindu-și-le ca o apariție sau dispariție treptată. Dar am mai arătat că, în general, orice schimbare în ordinea ființării

Salturi! reprezintă nu numai trecerea unei mărimi în alta, ci trecerea calității în cantitate, și invers, ea este o întrerupere a procesului de dezvoltare treptată și formarea unui lucru calitativ diferit de cel care l-a precedat. Prin răcire apa nu se solidifică treptat, așa încît să fie la început gelatinoasă și, treptat, să se întărească pînă la consistența gheții, ci devine dintr-o dată solidă; chiar cînd a ajuns la tempera-

www.dacoromanica.ro

tura de înghețare, dacă rămîne nemișcată ea mai poate să-și păstreze starea ei lichidă, dar e de ajuns o zguduitură, oricît de mică, pentru ca ea să treacă în stare solidă.

Cînd se spune că procesul de apariție este treptat, se subînțelege că ceea ce apare există deja într-o formă sensibilă sau, în genere, că e real, dar nu poate fi încă perceput numai din cauza micimii sale; tot așa cum la baza presupunerii că dispariția este treptată stă reprezentarea că neființarea sau acel altul care ia locul a ceea ce dispare este de asemenea dat, dar este încă imperceptibil; și anume dat nu în sensul că acest altul este conținut în sine în altul dat, ci în sensul că el ar fi dat ca ființare în fapt, însă imperceptibilă. În felul acesta, apariția și pieirea sînt cu totul suprimate, sau însinele, lăuntricul în care ceva este înainte de a fi în fapt, se transformă într-un minim al ființării în fapt exterioare, iar deosebirea esențială, adică deosebirea conceptului, se transformă într-o simplă deosebire de mărime. A face inteligibilă apariția sau pieirea prin gradualitatea schimbării înseamnă a cădea într-o plicticoasă tautologie, a proceda astfel înseamnă a presupune că ceea ce apare sau ceea ce piere se află dinainte gata format și că schimbarea se transformă într-o simplă schimbare a unei deosebiri exterioare, datorită cărui fapt se și ajunge în realitate la o tautologie. Dificultatea de care se lovește un asemenea intelect care vrea să conceapă constă în trecerea calitativă a ceva în altul său, în genere, și în contrariul său, în particular; pentru a scăpa de această dificultate, intelectul își reprezintă identitatea și schimbarea ca schimbări exterioare indiferente ale cantitativului.

În domeniul moral, în măsura în care moralul este considerat ca făcînd parte din sfera ființării, are loc aceeași trecere a cantitativului în calitativ, iar diferitele calități apar ca întemeiate pe o diferență de mărime. E de ajuns un «mai mult» sau un «mai puțin» pentru ca măsura să fie depășită și să rezulte cu totul altceva, și anume încălcarea moralității, și totodată ca

www.dacoromanica.ro

ceea ce e just să se schimbe în injust, iar virtutea în viciu. Tot așa și statele capătă un caracter calitativ diferit ca o consecință a mărimii lor diferite, celelalte condiții rămînînd egale»... (450—452).

Mai departe.

Trecerea ființării în esență (Wesen) este expusă extrem de obscur.

Sfîrșitul volumului I.

www.dacoromanica.ro

VOLUMUL AL IV-lea. (BERLIN, 1834)
PARTEA I. LOGICA OBIECTIVĂ
SECȚIUNEA A II-a: TEORIA ESENȚEI

SECȚIUNEA ÎNTÎI:
ESENȚA CA REFLEXIE ÎN EA ÎNSĂȘI

«Adevărul ființării este esența» (3)*. Aceasta este prima frază, care are rezonanță pe de-a-ntregul idealistă, mistică. Dar imediat după aceea începe, ca să zicem așa, o adiere proaspătă. «Ființarea este ceva nemijlocit. Vrînd însă să cunoască adevărul** ființării *în sine și pentru sine*, cunoașterea nu se oprește» (*nu se oprește*. N.B.) «la nemijlocit și la determinările lui, ci *pătrunde (N.B.)* prin *(N.B.)* el, cu presupoziția că *dincolo* de această ființare (subliniat de Hegel) mai există altceva decît ființarea însăși, că acest fundal constituie adevărul ființării. Această cunoaștere este o cunoaștere mijlocită, deoarece ea nu se află nemijlocit la esență și în esență, ci începe de la altceva, de la ființare și trebuie în prealabil să parcurgă un drum, căutînd să iasă din ființare sau, mai exact, să pătrundă în ea»...

teoria cunoașterii

„*drumul*"

Această Bewegung***, acest drum al cunoașterii, pare a fi „activitate a cunoașterii" (Tätigkeit des Erkennens), «exterioară ființării».

«Dar acest mers este mișcarea ființării însăși».

Semnificație obiectivă

* *Hegel*. Werke, Bd. IV, Berlin, 1834. — *Nota red.*

** Notăm, în treacăt, că Hegel a ironizat în repetate rînduri [comp. pasajele citate mai sus în legătură cu dezvoltarea treptată] cuvîntul (și noțiunea) erklären, a explica, opunînd, fără îndoială, soluției metafizice absolute „s-a explicat"!! procesul veșnic al cunoașterii din ce în ce mai aprofundate. (Comp. vol. III, p. 464: «poate fi *cunoscut* sau, cum se spune, *explicat*».

*** — mișcare. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

«Esența... este ceea ce este... grație desfășurării **mișcării** proprii, **infinite** a ființării» (4).

«Esența absolută... *nu are ființare în fapt*. Dar ca trebuie să treacă în ființare în fapt» (5).

Esența ocupă un loc intermediar între ființare în fapt și concept, ca trecere la concept (= absolut).

Subdiviziunile *esenței*: aparență (Schein), fenomen (Erscheinung), realitate (Wirklichkeit).

Das Wesentliche und das Unwesentliche* (8). Der Schein (9).

Neesențialul, aparența, cuprinde un moment al neființării sale în fapt (10).

adică neesențialul, aparentul, superficialul dispare de cele mai multe ori, nu se menține atît de „tare", atît de „ferm" ca „esența". Etwa**: mișcarea unui rîu — spumă sus și curente de adîncime jos. *Dar și spuma* este o expresie a esenței!

Aparența și scepticismul, respectiv kantianismul:

«Prin urmare, aparența constituie, în scepticism, fenomenul, și tot așa, în idealism, fenomenul este ceea ce apare, fiind, ca atare, un fel de nemijlocire care nu este nici un lucru, nici o ființare indiferentă care să existe în afara determinării ei sau a raportării la subiect. Scepticismul nu și-a permis să spună: este; **idealismul mai nou nu și-a permis să considere cunoașterea ca o cunoaștere a lucrului în sine**; această aparență nu și-ar afla, în genere, vreo fundamentare în ceva ce ființează și nici lucrul în sine nu și-ar avea propriu-zis loc în cunoaștere. Dar, totodată, scepticismul a admis variate deter-
N.B. minări ale aparenței lui, sau, mai degrabă, această aparență a sa avea drept conținut întreaga bogăție variată a lumii. La fel, fenomenul idealiștilor cuprinde în sine întreg acest ansamblu de determinări multiple și variate».

Voi includeți în Schein*** întreaga bogăție a lumii și apoi negați caracterul obiectiv al lui Schein!!

* Esențialul și neesențialul. *Nota trad.*
** De exemplu. *Nota trad.*
*** — aparența. *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

«Această aparență și acest fenomen sînt nemijlocit determinate în toată această varietate. Și chiar dacă la baza acestui conținut nu stă nici un fel de ființare, nici un fel de lucru sau lucru în sine, el rămîne pentru sine ceea ce este; el a fost doar transpus de la ființare la aparență, astfel că aceasta conține în sine toate acele determinări variate care sînt nemijlocite, de ordinea ființării, altele una față de alta. De aceea aparența este ea însăși ceva determinat în mod nemijlocit. Ea poate avea acest conținut sau altul, dar acest conținut nu este pus prin ea însăși, ci îl are în mod nemijlocit. Idealismul leibnizian, kantian sau fichtean, ca și celelalte forme de idealism, au ieșit, tot atît de puțin ca și scepticismul, dincolo de limitele ființării ca determinare, dincolo de această nemijlocire. Pentru scepticism, conținutul acestei aparențe *este dat* [„nemijlocit dat"!!]; oricare ar fi acest conținut, pentru scepticism el este *nemijlocit*. Monada lui Leibniz dezvoltă din ea însăși reprezentările sale; dar ea nu este forța lor generatoare și unificatoare, ci ele ies la suprafața ei ca niște bășici; ele sînt indiferente în raport de nemijlocire una față de alta și, prin urmare, față de monada însăși. La fel și fenomenul kantian este un conținut *dat* al percepției; el presupune înrîuriri, determinări ale subiectului, care sînt în raport de nemijlocire unele față de altele și față de subiect. În idealismul fichtean, impulsul infinit, ce-i drept, n-are la bază nici un lucru în sine, așa încît devine o pură determinare a Eului. Dar în raport cu Eul, care face ca ea să fie a lui proprie și care-i suprimă exterioritatea, această determinare este totodată *nemijlocită*, este o *limită* pe care ea, ce-i drept, poate s-o depășească, dar care are în sine acea indiferență în virtutea căreia limita,

caracterul nemijlocit al aparenței

nu au mers mai adînc!

comp. cu machismul!!

www.dacoromanica.ro

deși este proprie Eului, conține în sine o neființare a lui nemijlocită» (10—11).

...«Determinațiile prin care ea» (der Schein) «se deosebește de esență sînt determinații ale esenței însăși»...

aparența = natura negativă a esenței

...«Nemijlocirea neființării este ceea ce constituie aparența... Ființarea este neființarea în esență. Nimicnicia ei, ca atare, este *natura negativă* a *esenței* înseși»...

...«Ambele aceste momente, nimicnicia, dar ca subzistență, și ființarea, dar ca moment, cu alte cuvinte negativitatea ființînd ca atare și nemijlocirea reflectată, care alcătuiesc momentele aparenței, sînt, prin urmare, momentele esenței însăși»...

«Aparența este însăși esența în determinarea ființării»... (12—13).

Aparența este (1) neant, nimicnicia (Nichtigkeit), care are determinația ființării
— (2) ființarea ca moment

«Așadar, aparența este însăși esența, dar esența într-o determinație care este astfel că este numai un moment al esenței, iar esența este apariție a sa în ea însăși» (14).

Aparența este esența într-*una* din determinațiile ei, într-una din laturile ei, într-unul din momentele ei. *Esența* pare a fi ceva anumit. Aparența este apariție, reflex (Scheinen) al esenței însăși în ea însăși.

...«Esența... conține aparența în ea însăși ca proprie mișcare infinită a ei»...

...«Esența este, în această automișcare a ei, reflexie. Aparența este același lucru cu reflexia» (14).

Aparența (ceea ce apare) este *r e f l e c t a r e a* esenței în ea însăși.

www.dacoromanica.ro

...«Devenirea esenţei, mişcarea ei de reflexie, este de aceea mişcarea de la nimic la nimic şi, prin urmare, e o mişcare de reîntoarcere la sine»... (15).

Ingenios şi profund. Există, în natură şi în viaţă, mişcări care duc „la nimic". Numai că mişcare care porneşte „de la nimic" nu există. Totdeauna se porneşte de la ceva.

«Reflexia, în mod obişnuit, este luată în sens **subiectiv**, ca mişcare a puterii de judecată, care trece dincolo de reprezentarea nemijlocită dată şi caută pentru această reprezentare sau compară cu ea determinări generale» (21). (Urmează un citat din Kant. „Critica puterii de judecată"[82])...«Dar aici **nu** este vorba **de reflexia conştiinţei** şi nici de reflexia mai determinată a intelectului, care are ca determinări particularul şi universalul, ci de reflexie în genere»...

Deci şi aici Hegel îl învinuieşte pe Kant de **subiectivism.** *N.B.* acest lucru. Hegel este pentru „semnificaţia obiectivă" (sit venia verbo*) a aparenţei, a „ceea ce este dat nemijlocit" termenul *„d a t"* este, în general, des întîlnit la Hegel; vezi p. 21 i.f.; p. 22. Unii filozofi mai mărunţi discută dacă e cazul să ia drept bază esenţa **sau** ceea ce este dat nemijlocit (Kant, Hume, toţi machiştii). În loc de *s a u*, Hegel pune **şi,** explicînd conţinutul concret al acestui „şi".

«Die Reflexion este apariţia, reflexul esenţei înăuntrul ei însăşi» (27) (cum să traducem? prin reflectare? determinare reflexivă? reflexie nu se potriveşte).

...«Ea» (das Wesen) «este o mişcare ce se înfăptuieşte prin momente diferite, este absolută mijlocire cu ea însăşi»... (27). Identitate — deosebire — contradicţie

$$\left(\begin{array}{c} + \text{ [Gegensatz]}^{**} \\ \text{în special} \\ \text{opoziţia} \end{array}\right) \text{(temei)...}$$

* — scuzaţi expresia! — *Nota trad.*
** În manuscris, cuvîntul «Gegensatz» este şters. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

De aceea Hegel explică caracterul unilateral, fals al „legii identității" (A = A), al categoriei (toate determinările ființării sînt categorii — p. *27 — 28*).

«Dacă totul este identic cu sine însuși, atunci nu este diferit, nici opus și n-are nici un fel de temei» (29).

«Esența este... simpla identitate cu sine însăși» (30).

Gîndirea obișnuită pune alături una de alta („daneben") asemănarea și diferența, neînțelegînd **«această mișcare de trecere a uneia dintre aceste determinări în cealaltă»**: (31).

Și iarăși împotriva legii identității (A = A): adepții ei,

N.B. termenii sînt subliniați de mine

«menținîndu-se la această identitate **nemișcată** care își are opusul ei în deosebire, nu văd că în felul acesta reduc identitatea la o determinare **unilaterală**, care, ca atare, este lipsită de adevăr» (33).

(«Tautologie goală»: 32).

(«Conține numai adevărul *formal*, *abstract*, neîmplinit» (33)).

Formele reflexiei: *exterioară* etc. sînt foarte neclar expuse.

Principiile deosebirii: «Toate lucrurile sînt deosebite»... «A este în același timp non-A»... (44).

«Nu există două lucruri identice»...

Deosebirea există în cutare sau cutare latură (Seite), Rücksicht etc., „insofern"* etc.

*bien dit!!***

«Obișnuita atitudine delicată față de lucruri, care nu are altă preocupare decît aceea ca ele să nu se contrazică, uită și de data asta, ca și în alte cazuri, că pe această cale contradicția nu este rezolvată, ci doar deplasată în alt loc, în **reflexia subiectivă sau exterioară** ca atare, și că aceasta din urmă conține efectiv într-o singură unitate, ca suprimate și raportate unul

* — privință etc. «Intrucît». — *Nota trad.*
** — *bine spus!!* — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

la altul, ambele momente, care în urma acestei îndepărtări și deplasări sînt enunțate ca fiind pur și simplu puse» (47).

(Această ironie este nostimă! „Atitudine delicată" față de natură și de istorie (la filistini) — străduința de a le curăța de contradicții și de luptă)...

Rezultatul adunării lui + și — este zero. «*Rezultatul contradicției nu este numai zero*» (59).

Rezolvarea contradicției, reducerea pozitivului și negativului la „simple determinări" (61), transformă *esența* (das Wesen) în *temei* (Grund) (ibidem).

...«Contradicția rezolvată este, prin urmare, temeiul, esența ca unitate a pozitivului cu negativul»... (62). N.B.

«Nu e nevoie de prea multă deprindere de a gîndi și reflecta pentru a ne da seama că, dacă ceva este definit ca pozitiv, atunci, cînd se pornește de la această bază și se înaintează mai departe, acest ceva se transformă, numaidecît și nemijlocit, în negativ și, invers, ceea ce este definit ca negativ se transformă în pozitiv, pentru a ne da seama că gîndirea reflexivă se încurcă în aceste determinări și se contrazice singură. Necunoașterea naturii acestor determinări face să se nască părerea că în această confuzie e ceva nepotrivit, care nu trebuie să existe, și că ea trebuie să fie atribuită unei erori subiective. În realitate însă, trecerea acestor determinări una în alta rămîne o simplă confuzie atîta timp cît n-ai căpătat încă conștiința ***necesității transformării***» (63).

...«Opoziția dintre pozitiv și negativ este înțeleasă mai ales în sensul că primul (chiar dacă prin denumirea lui exprimă: ceea ce e pus, prepus) trebuie să fie ceva obiectiv, iar cel de-al doilea trebuie să fie ceva subiectiv, care ține numai de reflexia exterioară și n-ar avea nimic de-a face cu obiectivul, cu ceea ce este existent în sine și pentru sine, și n-ar exista în nici un fel pentru el» (64). «Într-adevăr, dacă negativul exprimă numai abstracția produsă de arbitrarul subiectiv»... (atunci el, acest negativ, nu există «pentru pozitivul obiectiv»)...

www.dacoromanica.ro

adevărul și obiectul

existent prin sine însuși

«**Adevărul**, ca cunoaștere conformă cu **obiectul**, este și el pozitiv, dar el este această egalizare cu sine numai în măsura în care cunoașterea **s-a comportat negativ** față de celălalt, **a pătruns obiectul** și a suprimat negația pe care el o reprezintă. Eroarea este ceva pozitiv, ca opinie care se știe ca atare și care persevereză în ceea ce nu este în sine și pentru sine. Cît despre neștiință, ea este sau ceva indiferent față de adevăr și de eroare și deci nu este determinată nici ca pozitiv, nici ca negativ, așa că determinarea ei ca o lipsă aparține reflexiei exterioare; sau, dimpotrivă, ca ceva obiectiv, ca determinare proprie a unei naturi, ea este un impuls îndreptat împotriva lui însuși, — un negativ care conține în sine o tensiune de orientare pozitivă. — Una dintre cele mai importante cunoștințe constă în a aprecia și a reține părerea, în legătură cu natura acelor determinări ale reflexiei de care ne ocupăm, că adevărul lor constă numai în raportarea lor una la alta și, prin urmare, în faptul că fiecare determinare cuprinde în însuși conceptul ei pe cealaltă; fără această cunoaștere nu se poate face, propriu-zis, nici un pas în filozofie» (65—66). Acest fragment este luat din nota 1. — — — —

Nota 2. «*Principiul terțului exclus*».

Hegel citează acest principiu al terțului exclus: «Ceva este sau A sau non-A; un al treilea termen nu există» (66), și îl „*analizează*". Dacă prin aceasta se arată că «orice este contradictoriu», că orice își are determinarea lui pozitivă și negativă, atunci este bine. Dar dacă prin aceasta se înțelege, așa cum se întîmplă de obicei, că din toate predicatele se ia sau cel dat sau neființarea lui, atunci este ceva „trivial"!! Spiritul... este dulce sau nedulce, verde sau neverde? Determinarea trebuie să ducă la o precizare, dar în această trivialitate ea nu duce la nimic.

Și apoi, continuă Hegel pe același ton glumeț, se spune că nu există un al treilea termen. **Există** un al treilea termen chiar în această propoziție, însuși *A* este al treilea termen, deoarece *A* poate fi și $+A$ și $-A$.

www.dacoromanica.ro

«Deci chiar acest ceva este al treilea termen care ar trebui să fie exclus» (67).

Spiritual şi just. Fiecare lucru concret, fiecare ceva concret se află în raporturi diferite şi adesea contradictorii cu tot restul; ergo* este el însuşi şi altceva.

Nota 3. «*Principiul contradicţiei*» (la sfîrşitul cap. 2, secţiunea 1 a cărţii a II-a a Logicii).

«Aşadar, dacă primele determinări ale reflexiei — identitatea, diversitatea şi opoziţia — şi-au găsit expresia într-o propoziţie, cu atît mai mult determinarea în care ele trec ca în adevărul lor, şi anume contradicţia, trebuie să fie cuprinsă şi exprimată într-o propoziţie: *toate lucrurile sînt în sine contradictorii*; şi sensul ***acestei propoziţii*** este că, în raport cu celelalte, ea este mai degrabă aceea care exprimă ***adevărul şi esenţa lucrurilor.*** Contradicţia care se manifestă în opoziţie nu este altceva decît nimicul desfăşurat, cuprins în identitate, şi care a fost expus de noi în enunţul: principiul identităţii nu ne spune nimic. Această negaţie se determină în continuare şi devine deosebire şi opoziţie, care este tocmai contradicţia pusă.

Dar una dintre principalele prejudecăţi ale logicii, aşa cum a fost ea înţeleasă pînă acum, şi ale modului obişnuit de a vedea constă în faptul că contradicţia nu este considerată a fi o determinare tot atît de esenţială şi de imanentă ca identitatea; or, dacă ar fi vorba să stabilim o ierarhie şi ar trebui să păstrăm ambele determinări ca separate, atunci ar fi cazul să considerăm contradicţia ca fiind determinarea cea mai profundă şi mai esenţială. Aceasta deoarece, în opoziţie cu ea, identitatea nu este decît determinarea a ceea ce e doar nemijlocit, a fiinţării lipsite de viaţă; contradicţia însă este ***izvorul oricărei mişcări şi al oricărei manifestări vitale:*** numai în măsura în care cuprinde în sine însuşi o contradicţie un lucru ***se mişcă, are în el impuls şi activitate.***

* — prin urmare. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Mai întîi, contradicția este de obicei înlăturată din lucruri, din ceea ce este și, în genere, din domeniul adevărului; se afirmă că nu există nimic contradictoriu. Apoi ea este, dimpotrivă, izgonită în reflexia subiectivă, sub motiv că abia ea ar institui-o, prin propria ei raportare și comparare. Dar, la drept vorbind, nici în această reflexie ea n-ar fi prezentă, fiindcă ceea ce e contradictoriu n-ar putea fi reprezentat și nici gîndit. În genere, ea este considerată, atît în realitate, cît și în reflexia intelectivă, ca ceva accidental, ca o anomalie sau ca un paroxism morbid trecător.

Cît privește însă afirmația că nu există contradicție, că ea nu este ceva existent, o asemenea afirmație nu e de natură să ne neliniștească. O determinare absolută a esenței trebuie să se găsească în orice experiență, în orice e real, ca și în orice concept. Am arătat mai înainte ceva asemănător cînd am vorbit de infinit, care este contradicția așa cum se manifestă ea în sfera ființării. Experiența obișnuită însă ne arată ea însăși că există cel puțin o mulțime de lucruri contradictorii, de instituții contradictorii etc., a căror contradicție își are izvorul nu numai în reflexia exterioară, ci și în ele însele. Totodată, contradicția nu trebuie să fie considerată ca o simplă anomalie, care se întîlnește numai pe alocuri: ea este negativul în determinarea lui esențială, ***principiul oricărei automișcări,*** care nu este altceva decît o manifestare a contradicției. Însăși mișcarea exterioară, sensibilă, este nemijlocita ființare în fapt a contradicției. Această mișcare nu trebuie înțeleasă numai în sensul că ceva este în acest «moment» aici și în alt «moment» acolo, dar și în sensul că acel ceva, în unul și același «moment», se află și nu se află aici, că el ființează și totodată nu ființează «aici». Trebuie să recunoaștem, împreună cu dialecticienii din antichitate, contradicțiile pe care, așa cum au arătat ei, le conține mișcarea, dar de aici nu reiese că nu este mișcare, ci, dimpotrivă, că mișcarea este *ființarea în fapt* a contradicției însăși.

La fel și automișcarea internă, propriu-zisă, impulsul în genere (apetitul sau nisus*-ul monadei, entelehia substanței

* — efort. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

absolut simple), nu constă în altceva decît în faptul că ceva, în una și aceeași privință, este în sine însuși și totodată este și absența lui, propriul lui negativ. ***Abstracta*** identitate ***nu are*** încă ***de loc viață,*** dar, întrucît pozitivul este în el însuși negativitate, el merge dincolo de sine și ***provoacă propria sa schimbare.*** Astfel ceva este viu numai în măsura în care conține în sine contradicția și este tocmai acea forță care e în stare să cuprindă și să suporte această contradicție. Dar dacă ceva ce există nu este în stare, în determinarea lui pozitivă, să treacă totodată în determinarea lui negativă și să le conserve una în alta, cu alte cuvinte dacă acest ceva nu este în stare să-și aibă în sine contradicția, el nu este unitatea vie, nu este temeiul, ci își găsește în contradicție anihilarea sa. Gîndirea speculativă constă numai în aceea că reține ferm contradicția și în ea se menține pe sine însăși, iar nu în aceea că, așa cum se întîmplă în domeniul reprezentării, se lasă în stăpînirea contradicției și permite, datorită acesteia, ca determinările ei să se destrame și să se piardă în altele sau în neant» (67—70).

Mișcarea și *„**auto** mișcarea"* (N.B. acest lucru! mișcarea autonomă (de sine stătătoare), spontană, **lăuntric-necesară**), „schimbarea", „mișcarea și viața", „principiul oricărei automișcări", „impulsul" (Trieb) spre „mișcare" și spre „activitate" — opoziția față de *„lipsa de viață a ființării"* — cine va crede că în aceasta constă esența „hegelianismului", a hegelianismului abstract și abstrus (greoi, încîlcit?)?? Această esență a trebuit să fie dezvăluită, înțeleasă, hinüberretten[83], curățată, purificată, ceea ce au și făcut Marx și Engels.

Ideea mișcării și schimbării universale (1813, Logica) a fost presimțită înainte de a fi aplicată la viață și la societate. Ea a fost proclamată pentru societate (1847) înainte de a fi dovedită în aplicarea ei la om (1859)[84].

www.dacoromanica.ro

ascunsă datorită simplității

«Dacă în mișcare, în impuls etc. contradicția este ascunsă reprezentării datorită *simplității* acestor determinări, în determinațiile de relație, dimpotrivă, ea se înfățișează în mod nemijlocit. Exemplele cele mai banale, ca sus și jos, dreapta și stînga, tată și fiu și așa mai departe la infinit, toate conțin opoziția într-o singură determinare. Este sus ceea ce nu este jos; a fi sus înseamnă doar a nu fi jos, iar susul există numai în măsura în care există un jos, și invers; în orice determinare se cuprinde și opusul ei. Tatăl este altul fiului, iar fiul este altul tatălui și fiecare dintre ei este numai acest alt al celuilalt; și, totodată, fiecare dintre aceste determinări este numai în și prin raportare la cealaltă; ființarea lor este o subzistare, și numai una... (70).

«De aceea reprezentarea are, bineînțeles, peste tot drept conținut contradicția, dar nu ajunge încă la conștiința ei; ea rămîne reflexie exterioară, care trece de la egalitate la neegalitate sau de la raportarea negativă la reflexia în sine a unor determinări distincte între ele. Această reflexie menține exterioare una alteia aceste două determinări și își dă seama doar de ele, iar nu și de trecerea care constituie esențialul și conține în sine contradicția. — Reflexia perspicace, pe care e cazul s-o menționăm aici, constă, dimpotrivă, în sesizarea și enunțarea contradicției. Deși ea, ce-i drept, nu exprimă conceptul lucrurilor și al raporturilor lor, ci are ca material și conținut numai determinațiile de reprezentare, așază totuși aceste determinații într-o corelație care conține contradicția lor și face astfel să se întrevadă prin ea conceptul lor. — Rațiunea gînditoare însă ascute, ca să zicem așa, deosebirea tocită a diversului, simpla multiplicitate a reprezentării, făcînd din ea o deosebire esențială, o opoziție. Numai pe această cale contradicțiile multiple, ajunse la un înalt grad de acuitate, dobîndesc mișcare și viață unele față de altele și își cîștigă în și prin contradicție acea negativitate care constituie pulsația lăuntrică a automișcării și vieții»... (70—71).

www.dacoromanica.ro

N.B.

(1) Reprezentarea obișnuită sesizează deosebirea și contradicția, dar nu **trecerea** de la una la alta, și *aceasta este lucrul cel mai important.*

(2) Reflexie intelectivă și rațiune.

Reflexia intelectivă sesizează contradicția, o *enunță*, pune lucrurile în raport unul cu altul, lasă „să se întrevadă prin această contradicție conceptul lor", dar nu *exprimă* conceptul lucrurilor și al raporturilor lor.

(3) Rațiunea gînditoare (intelectul) ascute deosebirea tocită a diversului, simpla multiplicitate a reprezentărilor, făcînd din ea o deosebire *esențială*, o *opoziție*. Numai ridicate la culmea contradicției diversitățile devin mobile (regsam) și vii una față de alta, dobîndesc acea negativitate care constituie *pulsația lăuntrică a automișcării și a vieții.*

Subdiviziuni:

Der Grund — (temeiul)

(1) temeiul absolut — die Grundlage (baza). „Formă și materie". „Conținut".

(2) temeiul definit (ca temei pentru un conținut determinat).

Trecerea lui în *mijlocire condiționată* die bedingende Vermittelung.

(3) lucrul în sine (trecerea în *existență*). Notă.

«*Principiul rațiunii suficiente*».

În mod obișnuit: «Orice lucru își are rațiunea sa suficientă (temeiul său suficient)».

«Sensul acestei propoziții este, în genere, acela că tot ce este trebuie considerat nu ca ceva nemijlocit, ci ca ceva pus; nu trebuie să te oprești la ființare în fapt nemijlocită sau la determinare, în genere, ci să te desparți de ele pentru a te întoarce la temeiul acesteia»... Este de prisos să adăugăm: rațiune *suficientă*. Insuficientul nu este o rațiune de a fi.

www.dacoromanica.ro

Leibniz, care a făcut din principiul raţiunii suficiente baza filozofiei sale, a înţeles mai profund acest lucru. «*Leibniz* a opus suficienţa raţiunii de a fi, adică a temeiului, mai ales *cauzalităţii* în sensul strict al acestui cuvînt, ca mod *mecanic* de acţiune» (76). El a căutat „Beziehung" der Ursachen* (77), — — «întregul ca unitate esenţială».

El a căutat *scopul*, dar teleologia[85] nu-şi are locul aici, ci în teoria conceptului.

...«Nu se poate pune întrebarea în ce fel ajunge forma la esenţă, deoarece ea nu este decît apariţia în sine însăşi a esenţei reflexiei proprii, care îi e inerentă (sic!)»... (81).

Forma este esenţială. Esenţa are o formă. Într-un fel sau altul forma e dependentă şi de esenţă...

Esenţa ca identitate fără formă (identitate cu ea însăşi) devine *materie*.

«...Ea» (die Materie) «este baza propriu-zisă sau substratul formei»... (82).

«Dacă facem abstracţie de orice determinări, de orice formă, rămîne materia nedeterminată. Materia este ceva cu totul *abstract*. (— Materia nu se poate vedea, simţi etc.; ceea ce se vede sau se simte este deja *materie determinată*, adică unitatea materiei şi a formei)» (82).

Materia nu este *temeiul* formei, ci unitatea temeiului cu ceea ce este întemeiat. Materia este *pasivul*, iar forma este *activul* (tätiges) (83). «Materia trebuie să capete formă, iar forma trebuie să se materializeze»... (84).

N.B. «Ceea ce apare ca o activitate a formei este, de altfel, în aceeaşi măsură mişcare proprie a materiei însăşi»... (85—86).

...«Şi una şi alta, acţiunea formei şi mişcarea materiei, sînt unul şi acelaşi lucru... Materia ca atare este determinată sau

* — „raportul" cauzelor. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

are în mod necesar o formă oarecare, iar forma este pur și simplu o formă materială, stabilă» (86).

Notă: «Metodă formală de explicare, pornind de la rațiuni tautologice.»

Foarte des, mai ales în științele fizice, „rațiunea de a fi" este explicată în mod tautologic: mișcarea pămîntului se explică prin „forța de atracție" a Soarelui. Dar ce este forța de atracție? Tot o mișcare!! (92). O tautologie goală: de ce se duce omul acesta la oraș? Datorită forței de atracție a orașului! (93). În știință se întîmplă și așa: la început sînt prezentate drept „temei" moleculele, eterul, „materia electrică" (95—96) etc., iar după aceea se constată «că ele» (aceste concepte) «sînt propriu-zis niște determinări deduse din ceea ce ele sînt menite să fundamenteze, adică sînt niște ipoteze și ficțiuni deduse dintr-o reflexie necritică»... Sau se spune că noi «nu cunoaștem natura internă a acestor forțe și materii»... (96) și că atunci nu mai rămîne nimic de „explicat", ci trebuie pur și simplu să ne limităm la fapte...

Der reale Grund*... nu este o tautologie, ci «o altă determinare a conținutului» (97).

În problema „temeiului" (Grund), Hegel remarcă printre altele:

«Dacă despre natură se spune că ea este temeiul lumii, atunci, pe de o parte, ceea ce se numește natură este *același lucru* cu lumea, iar lumea nu este altceva decît natura însăși» (100). Pe de altă parte, «pentru ca natura să devină lume, i se mai adaugă din afară o mare varietate de determinări»...

Întrucît orice lucru are „mehrere"** «determinări ale conținutului, raporturi și aspecte», se pot aduce oricît de multe argumente *pentru* și *contra* (103). Este tocmai ceea ce Socrate și Platon numeau sofistică. Argumentele de acest fel nu conțin «întregul cuprins al lucrului», nu-l «epuizează» (în sensul de «a conține legătura lucrului», și de «a cuprinde toate» laturile lui).

* — temeiul real. — *Nota trad.*
** — „multiple". — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Trecerea de la temei (Grund) la condiție (Bedingung).

If I'm not mistaken, there is much mysticism and leeres* pedantism la Hegel în aceste concluzii, dar ideea fundamentală este genială: ideea legăturii universale, multilaterale, vii între toate lucrurile și a reflectării acestei legături — materialistisch auf den Kopf gestellter Hegel** — în conceptele omului, care trebuie să fie și ele cioplite, șlefuite, elastice, mobile, relative, legate între ele, unitare în opoziția lor pentru a cuprinde lumea. Continuarea operei lui Hegel și a lui Marx trebuie să constea în elaborarea *dialectică* a istoriei gîndirii omenești, a științei și a tehnicii.

Dar elaborarea „pur logică"? Das fällt zusammen***. Acestea *trebuie* să coincidă, ca inducția și deducția în „Capitalul"

Rîul și *picăturile* în acest rîu. Poziția *fiecărei* picături, raportul dintre ea și celelalte; legătura ei cu celelalte; direcția mișcării ei; viteza; linia mișcării — dreaptă, curbă, circulară etc. — în sus, în jos. Suma mișcării. Conceptele ca *inventarii* ale diferitelor laturi ale mișcării, ale diferitelor picături (= „lucruri") ale diferitelor „*șuvoaie*" etc. Iată à peu près**** tabloul lumii după Logica lui Hegel, firește minus bunul dumnezeu și absolutul.

Deseori la Hegel cuvîntul „moment" este luat în sensul de moment al *legăturii*, de moment în conexiune

«Dacă sînt întrunite toate condițiile unui lucru, atunci el capătă existență»... (116).

Foarte bine! Dar ce caută aici ideea absolută și idealismul?

Este amuzantă această „deducere" a ...*existenței*...

* — Dacă nu mă înșel, există aici mult misticism și gol. — *Nota trad.*
** — Hegel răsturnat în chip materialist. — *Nota trad.*
*** — Aceasta coincide. — *Nota trad.*
**** — cu aproximație. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

SECȚIUNEA A DOUA:
FENOMENUL

Prima frază: «Esența trebuie să apară»... (119) apariția esenței este (1) Existenz (lucru); (2) fenomen (Erscheinung). («Fenomenul este ceea ce este lucrul în sine sau adevărul lui», p. 120.) «Lumii fenomenelor îi este opusă lumea reflectată în ea însăși, lumea care este în sine»... (120). (3) Verhältnis (raport) și *realitate*.

Între altele: «Demonstrația este, în general, o cunoaștere mijlocită»...

...«Diferitele moduri de ființare cer moduri de mijlocire proprii lor sau le conțin în sinea lor; de aceea și natura demonstrației este diferită pentru fiecare dintre ele»... (121).

Și iarăși... despre existența lui dumnezeu!! Bietul dumnezeu ăsta! Cum se rostește cuvîntul existență, se și simte vizat.

Existența se deosebește de ființare prin caracterul ei mijlocit (Vermittelung: 124). [? Prin caracterul ei concret și prin legătură?]

...«Lucrul în sine și ființarea sa mijlocită sînt amîndouă cuprinse în existență și amîndouă sînt existențe; lucrul în sine există și este existență esențială a lucrului, în timp ce ființarea mijlocită este existența lui neesențială»... (125).

? Lucrul în sine este față de ființare ceea ce este esențialul față de neesențial?

www.dacoromanica.ro

...«El» (Ding-an-sich) «nu trebuie să aibă în el însuși nici o diversitate proprie determinată și de aceea dobîndește această diversitate numai cînd este transpus în reflexia exterioară, însă atunci rămîne indiferent față de ea. (— Lucrul în sine are culoare numai cînd e pus sub ochi, are miros cînd este pus sub nas ș.a.m.d.)»... (126).

...«Un lucru are proprietatea de a produce în altul cutare sau cutare efecte și de a se revela într-un mod propriu în raporturile sale»... (129). «Lucrul în sine există, prin urmare, în mod esențial»...

În notă este vorba despre «lucrul în sine al idealismului transcendental»...

...«Lucrul în sine ca atare nu este altceva decît o abstracție goală, lipsită de orice determinare, despre care, firește, nu se poate ști nimic tocmai pentru că el trebuie să fie o abstracție lipsită de orice determinare»...

«Idealismul transcendental... transpune în conștiință orice determinare a lucrurilor, atît «în ceea ce privește forma, cît și în ceea ce privește conținutul»»... «atunci, potrivit acestui punct de vedere, de mine, ca subiect, depinde faptul că frunza copacului îmi apare într-o culoare verde, iar nu neagră, că Soarele, așa cum îl văd eu, este rotund, iar nu pătrat, că pentru gustul meu zahărul este dulce, iar nu amar, că prima și cea de-a doua bătaie a unei pendule îmi apar ca fiind consecutive, iar nu simultane, cît și faptul că prima nu-mi apare ca fiind cauza sau efectul celei de-a doua ș.a.m.d.» (131)... Hegel face mai departe rezerva că aici a analizat numai problema lucrului în sine și „äußerliche Reflexion"*.

fondul = contra subiectivismului și a separării lucru-

«Insuficiența esențială a punctului de vedere la care se oprește filozofia de care am vorbit aici constă însă în faptul că ea se cramponează cu încăpățînare de lucrul în sine abstract, ca de o ultimă determinare, și opune lucrului în sine reflexia sau determinarea și diversitatea proprietăților, în timp ce în realitate lucrul în sine are, în fond, această reflexie exterioară în el însuși și se determină ca ceva care posedă deter-

* — «a reflexiei exterioare». *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

minări proprii, proprietăţi; de aici rezultă că purul lucru în sine, ca abstracţie a lucrului, este o determinare lipsită de adevăr» (132).

lui în sine de fenomen

...«Numeroasele lucruri, diferite unele de altele, se află într-o interacţiune esenţială datorită proprietăţilor lor; proprietatea însăşi nu este altceva decît această interacţiune şi fără ea lucrul nu este nimic»... (133).

Die Dingheit* se transformă în Eigenschaft** (134). Eigenschaft se transformă în „materie" sau „Stoff"*** („lucrurile sînt alcătuite din substanţe") etc.

«Fenomenul este..., în primul rînd, esenţa sub aspectul ei de existenţă»... (144). «Fenomenul reprezintă... unitatea dintre aparenţă şi existenţă»... (145).

Unitatea în fenomene: «Această unitate este legea fenomenului. Legea constituie astfel elementul pozitiv în procesul de mijlocire a fenomenului» (148).

legea (fenomenelor)

Aici, în genere, totul este extrem de obscur. Dar o gîndire vie, după cît se pare, există totuşi aici: conceptul de *lege* este **una** dintre treptele cunoaşterii de către om a *unităţii* şi *conexiunii*, a interdependenţei şi integralităţii procesului universal. Aici Hegel „ajustează" şi „suceşte" cuvintele şi conceptele, pentru a combate absolutizarea conceptului de *lege*, simplificarea lui, fetişizarea lui *N. B.* pentru fizica modernă!!!

«Această stabilitate permanentă pe care fenomenul o posedă în lege»... (149).

N.B. Legea este ceea ce este permanent (ceea ce persistă) în fenomen

«Legea este reflexia fenomenului în identitatea lui cu sine însuşi» (149). (Legea este identicul în fenomene: „reflectarea fenomenului în identitatea lui cu sine însuşi").

(Legea este identicul în fenomen)

* — obiectitate, calitatea de a fi lucru, obiect. — *Nota trad.*
** — proprietate. — *Nota trad.*
*** — «substanţă». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

N.B.
Legea = reflectarea calmă a fenomenelor
N.B.

... «Această identitate, care stă la baza fenomenului și care formează legea, este un moment propriu fenomenului... De aceea legea nu se află dincolo de fenomen, ci îi este *direct imanentă*; imperiul legilor este reflectarea *calmă* (subliniat de Hegel) a lumii existente sau a lumii fenomenale»...

Aceasta este o remarcabilă definiție materialistă și cît se poate de nimerită (prin cuvîntul „ruhige"*). Legea ia ceea ce este calm, și de aceea legea, orice lege, este îngustă, incompletă, aproximativă.

N.B.
Legea este fenomenul esențial

«Existența se întoarce în lege ca în temeiul său; fenomenul conține în sine și temeiul simplu și mișcarea de disoluție a fenomenalității universului, a cărui esențialitate o constituie temeiul». «Legea este, așadar, fenomenul considerat ca *esențial*» (150).

Ergo *legea* și *esența* sînt concepte de același gen (de același ordin) sau, mai bine-zis, de același nivel, care exprimă aprofundarea de către om a cunoașterii fenomenelor, a universului etc. —

N.B.
(Legea este reflectarea esențialului în mișcarea universului.)

Mișcarea universului în fenomene (Bewegung des erscheinenden Universums), în esențialitatea acestei mișcări este legea.

(Fenomenul este integralitatea, totalitatea) ((legea = o parte))

«Imperiul legilor este conținutul ***calm*** al fenomenului; fenomenul este și el tot acest conținut, dar se prezintă ca o varietate necontenită și ca reflexie în altul... De aceea, în raport cu legea, fenomenul este ***totalitatea,***

* — «calmă». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

căci el conține în sine legea ***și, ceva mai mult,*** momentul formei care se mișcă ea însăși» (151).

(Fenomenul este *mai bogat* decît legea)

Dar, mai departe, el pare a recunoaște, deși într-o formă neclară, p. 154, că legea poate să completeze această Mangel*, să cuprindă și latura negativă, și Totalität der Erscheinung** (mai ales 154 i.f.). De revenit!

Lumea în sine este identică cu lumea fenomenelor, dar în același timp îi este opusă (158). Ceea ce este pozitiv într-una este negativ în cealaltă. Ceea ce este rău în lumea fenomenelor este bun în lumea în sine. Comp., spune Hegel aici, cu „Fenomenologia spiritului", p. 121 și ff.[86].

«Lumea fenomenală și cea esențială... ambele sînt întreguri de sine stătătoare ale existenței, una ar urma să fie numai existența reflectată, iar cealaltă existența nemijlocită; dar fiecare din ele continuă neîntrerupt în altul ei și de aceea este, în ea însăși, identitatea acestor două momente... Ambele lumi sînt, în primul rînd, de sine stătătoare, dar sînt astfel numai ca totalități și sînt totalități numai în măsura în care fiecare conține, în fond, momentul celeilalte»... (159—160).

Esențial este aici faptul că și lumea fenomenelor, și lumea în sine sînt *momente* ale cunoașterii naturii de către om, sînt trepte, *schimbări* sau aprofundări (ale cunoașterii). Deplasarea lumii în sine din ce în ce mai departe *de* lumea fenomenelor — iată ce nu se vede încă pînă acum la Hegel. *N.B.* La Hegel, „momentele" conceptului nu au semnificația de „momente" ale trecerii?

...«***Așadar, legea reprezintă un raport esențial***» (subliniat de Hegel).

Legea este un *raport*. *N.B.* acest lucru pentru machiști și ceilalți agnostici, precum și pentru kantieni etc. Un raport al *esențelor* sau între esențe.

* — lacună. — *Nota trad.*
** — totalitatea fenomenului. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

«Cuvîntul *lume* exprimă, în general, totalitatea informă a diversității»... (160).

Și capitolul al treilea *(«Raportul esențial»)* începe cu propoziția: «Adevărul fenomenului îl constituie raportul esențial»... (161).

Subdiviziuni:

Raportul dintre *întreg* și *parte* (sic!! (p. 168)) se transformă în următorul: — dintre *forță* și *exteriorizarea* ei; — dintre *interior* și *exterior*. — Trecerea la *substanță*, la *realitate*.

... «Adevărul raportului constă, așadar, în *mijlocire*»... (167).

„Trecerea" la forță: «Forța este unitatea negativă în care se rezolvă contradicția dintre întreg și părți; ea este adevărul acestui prim raport» (170).

((Acesta este unul dintre cele *1000* de pasaje asemănătoare, întîlnite la Hegel, care îi scot din fire pe filozofii *naivi* de felul lui Pearson, autorul lucrării „The Grammar of Science"[87]. — El citează un asemenea pasaj și se înfurie: iată ce galimatie se predă în școlile noastre!! Și el are dreptate, într-un sens *anumit*, *parțial*. Este absurd să se predea **asemenea lucruri.** Din ele trebuie *să scoți* în prealabil dialectica materialistă. Restul, în proporție de $^{9}/_{10}$, este coajă, gunoi.))

Forța apare ca „ceva ce aparține" (als angehörig) „lucrului existent sau materiei"... «Dacă se pune deci întrebarea: cum ajunge un lucru sau o materie *să posede* o forță, se poate răspunde că aceasta se datorește impresiei pe care o avem că forța este exterior legată cu ele și că e *imprimată* lucrului printr-un act de violență exterioară» (171).

... «***În întreaga dezvoltare a naturii, științei și spiritului în genere*** se constată — și este foarte important să ne convingem de aceasta — că ceea ce este prim, prin faptul că ceva este abia *lăuntric* sau, altfel spus, în *conceptul* său, este, tocmai din această cauză, numai ființarea sa în fapt nemijlocită, pasivă»... (181).

#

Începutul tuturor lucrurilor poate fi considerat că interior — pasiv — și în același timp ca exterior.

www.dacoromanica.ro

Dar ceea ce ne interesează aici este altceva, și anume: *criteriul* dialecticii, care întîmplător s-a strecurat la Hegel: „*în întreaga dezvoltare a naturii, științei și spiritului*": iată unde este *grăuntele* de profund adevăr sub învelișul mistic al hegelianismului!

Exemplu: germenul omului nu este, spune el, decît omul interior dem Anderssein Preissgegebenes*, este elementul pasiv. La început, Gott** încă nu este spirit. «*De aceea, privit ca ceva nemijlocit, dumnezeu nu este* decît *natură*» (182).

(Și aici avem, iarăși, ceva caracteristic!!)

Feuerbach daran „knüpft an"***88. Jos Gott, rămîne *Natur*****.

---

* — dat în puterea altei ființări. — *Nota trad.*
** — dumnezeu. — *Nota trad.*
*** aderă» la aceasta. — *Nota trad.*
**** natura. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

SECȚIUNEA A TREIA:

REALITATEA

...«Realitatea este unitatea dintre esență și existență»... (184).

Subdiviziuni: 1) „*a b s o l u t u l*“ — 2) realitatea propriu-zisă. „*Realitatea*, *posibilitatea* și *necesitatea* alcătuiesc momentele formale ale absolutului“. 3) „raportul absolut“: *substanța*. «În el» (dem Absoluten) «nu există nici un fel de devenire» (187) — și alte asburdități în legătură cu *absolutul*...

(!!) absolutul este absolutul absolut...
atributul este „ relativ...

Într-o „notă“, Hegel vorbește (în termeni prea generali și nebuloși) despre lipsurile filozofiei lui Spinoza și a lui Leibniz.

de obicei: de la o extremă la alta totalitate = (un fel de) deplinătate risipită

De notat printre altele:

«Unui principiu filozofic unilateral i se opune, în general, un principiu unilateral contrar și, așa cum se întîmplă întotdeauna, este totuși prezentă totalitatea, cel puțin ca o *deplinătate risipită*» (197).

Realitatea este mai presus de *ființare* și de *existență*.

(1) Ființarea este nemijlocită. — «*F i i n ț a r e a n u e s t e î n c ă c e v a r e a l*». Ea trece în alta.

(2) Existența (ea trece în fenomen) — rezultă din temei, din condiții, dar în ea nu există încă unitatea „reflexiei și a nemijlocirii“.

(3) Realitate — unitatea dintre existență și ființare în sine (Ansichsein).

www.dacoromanica.ro

...«Realitatea este de asemenea mai presus de existență»... (200).

...«Necesitatea reală este relația plină de *conținut*»... «Dar această necesitate este totodată relativă»... (211).

«Necesitatea absolută este, prin urmare, adevărul la care se reîntorc realitatea și posibilitatea în general, cît și necesitatea formală și reală» (215).

(Continuare)*...

(Sfîrșitul volumului al II-lea al Logicii, teoria esenței)...

De remarcat că, în Logica mică (Enciclopedia), de foarte multe ori același lucru este expus mult mai clar, cu exemple concrete. Comp. idem, Engels și Kuno Fischer[89].

În legătură cu „posibilitatea", Hegel remarcă lipsa de conținut a acestei categorii și în *Enciclopedie* spune: «Dacă ceva este posibil sau imposibil, asta depinde de conținut, adică de totalitatea momentelor realității care în desfășurarea ei se arată a fi necesitatea». (Enciclopedia, vol. VI, p. 287**, § 143, Adaos.)

> ***„Totalitatea, ansamblul momentelor realității,*** care în ***desfășurarea*** ei se dovedește a fi necesitate".
>
> Desfășurarea întregului ansamblu de momente ale realității *N.B.* = esența cunoașterii dialectice.

Comp. în aceeași *Enciclopedie*, vol. VI, p. 289, elocventele cuvinte despre deșertăciunea simplei admirări a bogăției și succesiunii fenomenelor în natură și despre necesitatea

...«de a merge înainte, spre o înțelegere tot mai exactă a armoniei *interioare* și a *legilor naturii*»...(289). ***(Apropiere de materialism.)***

Ibid. Enciclopedia, p. 292: «Realitatea desfășurată, ca alternare a interiorului și exteriorului care coincide în unitate, alternarea mișcărilor contrare ale realității care se îmbină într-o mișcare unică — iată ce este necesitatea».

---

* De aici manuscrisul lui V.I. Lenin continuă cu caietul „Hegel. Logica II (p. 49—88)". — *Nota red.*

** *Hegel.* Werke ,Bd. VI, Berlin, 184. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

Enciclopedia, vol. VI, p. 294: ...«Necesitatea este oarbă numai în măsura în care nu este înțeleasă»...

Ib., p. 295: «cu el» (dem Menschen*)... «se întîmplă... că din acțiunile lui rezultă cu totul altceva decît a crezut și a vrut el»...

Ib., p. 301: «*Substanța este o treaptă importantă în procesul de dezvoltare al ideii*»...

Citește: o treaptă importantă în procesul de dezvoltare al *cunoașterii* naturii și *materiei de către om*.

Logik, vol. IV

...«Ea» (die Substanz) «este ființarea în *orice* ființare»... (220)**.

Raportul de substanțialitate se transformă în raport de cauzalitate (223).

...«Substanța posedă... realitate abia ca o cauză»... (225).

Pe de o parte, trebuie să adîncim cunoașterea materiei pînă la cunoașterea (pînă la conceptul) substanței, pentru a găsi cauzele fenomenelor. Pe de altă parte, adevărata cunoaștere a cauzei este adîncirea cunoașterii de la exteriorul fenomenelor la substanță. Acest lucru ar trebui explicat prin două feluri de exemple: 1) din istoria științelor naturii și 2) din istoria filozofiei. Mai exact: nu de „exemple" avem nevoie aici — comparaison n'est pas raison*** —, ci de *chintesența* acestor două istorii + istoria tehnicii.

«Efectul nu conține..., în general, nimic care să nu fi fost conținut în cauză»... (226) und *umgekehrt*****...

Cauza și efectul, ergo, sînt doar niște momente ale interdependenței universale, ale legăturii (universale), ale conexiunii evenimentelor, sînt doar niște verigi în lanțul dezvoltării materiei.

* — omul. — *Nota trad.*
** — *Hegel.* Werke, Bd. IV, Berlin, 1834. — *Nota red.*
*** — comparația nu este o dovadă. — *Nota trad.*
**** — și *invers*. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

N.B.:

«Unul și același lucru se dovedește a fi într-un caz cauză, în alt caz efect, o dată stabilitate propriu-zisă, altă dată ființare pusă sau determinare care ține de altul» (227).

N.B. Caracterul multilateral și atotcuprinzător al legăturii universale pe care cauzalitatea nu o exprimă decît unilateral, fragmentar și incomplet. N.B.

«Aici însă se poate adăuga că, întrucît se admite un raport între cauză și efect, chiar dacă nu în sensul propriu al cuvîntului, efectul nu poate fi mai mare decît cauza, deoarece efectul nu este altceva decît manifestarea cauzei».

Iar mai departe despre istorie. În istorie, spune el, este curentă citarea unor *anecdote* cu mici „cauze" ale unor mari evenimente; de fapt, este vorba doar de *prilejuri*, doar de äußere Erregung*, «de care spiritul lăuntric al evenimentelor putea să nici nu aibă nevoie» (230). «De aceea acest mod de a zugrăvi istoria în stil de arabesc, de a și-o închipui sub forma unei tulpini subțiri și slabe care dă naștere unei plante de proporții imense, reprezintă, desigur, o concepție ingenioasă, dar cu totul superficială despre istorie» (ib.).

în istorie, „mici cauze ale unor mari evenimente"

Acest „spirit lăuntric" — comp. Plehanov[90] — este o referire idealistă, *mistică*, dar foarte profundă, la cauzele istorice ale evenimentelor. Hegel subsumează **pe de-a-ntregul** cauzalității istoria și dovedește o înțelegere de o mie de ori mai profundă și mai largă a cauzalității decît foarte mulți dintre „savanții" de astăzi.

«Așa, de exemplu, o piatră care se află în mișcare este o cauză; mișcarea ei este o determinare pe care ea o posedă și în afară de care mai conține multe alte determinări, cum sînt: culoarea, forma etc., care nu fac parte din cauzalitatea ei» (232).

* — impuls exterior. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Cauzalitatea, așa cum este ea înțeleasă de noi în mod obișnuit, este numai o mică părticică a legăturii universale, dar (adăugare materialistă) nu o părticică a legăturii subiective, ci a legăturii reale obiective.

«Dar din *mișcarea raportului de cauzalitate* determinat rezultă acum nu numai că cauza se stinge în efect și o dată cu ea se stinge și efectul — ca în cauzalitatea formală —, dar și că în stingerea ei cauza apare din nou în efectul ei, iar efectul, dispărînd în cauză, reapare și el în ea. Fiecare dintre aceste determinări se suprimă pe sine afirmîndu-se și se afirmă suprimîndu-se; aici nu este vorba de o trecere exterioară a cauzalității de la un substrat la altul, căci numai devenind altceva se afirmă cauzalitatea ca atare. În felul acesta se poate spune că cauzalitatea se presupune pe sine însăși sau că ea se condiționează pe sine» (235).

„Mișcarea raportului de cauzalitate" = în realitate: mișcarea materiei, respectiv mișcarea istoriei, sesizată, înțeleasă în *legătura* ei lăuntrică pînă la cutare sau cutare grad de profunzime sau de amploare...

«Interacțiunea se prezintă mai întîi ca o cauzalitate reciprocă a substanțelor presupuse, care se condiționează una pe alta; fiecare este, față de cealaltă, substanță activă și în același timp substanță pasivă» (240).

«În interacțiune, cauzalitatea originară se prezintă ca apariție din negația ei, adică din pasivitate, și ca dispariție în ea, deci ca o devenire...

„legătură și raport"

„unitatea substanței în diversitate"

...În această coincidență, prin urmare, necesitatea și cauzalitatea au dispărut; ele conțin în sine atît identitatea nemijlocită ca **legătură** și **raport**, cît și **substanțialitatea** absolută **a diverșilor**, prin urmare accidentalitatea lor absolută; conțin în sine unitatea originară a diversității substanțiale, prin urmare contradicția absolută. Necesitatea este ființare, *pentru că* aceasta este; ea este

www.dacoromanica.ro

unitatea fiinţării cu sine însăşi, a fiinţării care este propriul ei *temei*; dar, pe de altă parte, întrucît are un temei, ea nu este fiinţare, ci numai *aparenţă*, *raport* sau *mijlocire*. Cauzalitatea este această punere a trecerii fiinţei originare, a cauzei, în aparenţă în simplul fapt de a fi pus, şi reciproc, a faptului de a fi pus în originaritate; dar însăşi identitatea dintre fiinţare şi aparenţă constituie necesitatea încă internă. Această interioritate sau această fiinţare în sine o suprimă mişcarea cauzalităţii; prin aceasta dispare substanţialitatea laturilor care se află în raport şi se dezvăluie necesitatea. Necesitatea devine libertate nu prin aceea că dispare, ci prin aceea că se manifestă identitatea ei, care e încă doar interioară» (241—242).

raport, mijlocire

necesitatea nu dispare devenind libertate

Cînd citeşti cele scrise de Hegel despre cauzalitate, la prima vedere ţi se pare straniu că el s-a oprit relativ atît de puţin asupra acestei teme atît de îndrăgite de kantieni. De ce? Pentru că, în concepţia lui, cauzalitatea este numai *una* dintre determinările legăturii universale, pe care mai înainte el o sesizase mult mai profund şi mai multilateral în *întreaga* sa expunere, subliniind *totdeauna*, şi chiar de la început, această legătură, trecerile reciproce etc. etc. Ar fi foarte instructiv să comparăm „*s f o r ţ ă r i l e*" neoempirismului (respectiv ale „idealismului fizic") cu soluţiile sau, mai bine-zis, cu metoda dialectică a lui Hegel.

De remarcat, de asemenea, că în *E n c i c l o p e d i e* Hegel subliniază insuficienţa şi inconsistenţa conceptului *găunos* „interacţiune".

Volumul al VI-lea, p. 308*:

«Dar, deşi interacţiunea este, incontestabil, cel mai apropiat adevăr al raportului dintre cauză şi efect şi se află, ca să spunem aşa, în pragul conceptului, totuşi tocmai de aceea nu ne

* *Hegel.* Werke Bd. VI, Berlin, 1840. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

putem mulțumi cu aplicarea acestui raport atunci cînd este vorba de cunoașterea conceptuală.

numai „interacțiune" = vid

Dacă vom considera un conținut dat numai din punctul de vedere al interacțiunii, un asemenea procedeu va fi în realitate lipsit de orice concept. În acest caz avem de-a face numai cu un fapt sec și iarăși rămîne

cerința mijlocirii (a legăturii) — iată despre ce este vorba cînd se aplică raportul de cauzalitate

nesatisfăcută cerința mijlocirii, adică tocmai ceea ce constituie esențialul atunci cînd se aplică raportul de cauzalitate. Văzută mai de aproape, această insuficiență în aplicarea raportului de interacțiune constă în faptul că acest raport, în loc să fie echivalent cu conceptul, cere să fie el însuși cunoscut. Și, pentru a concepe raportul de interacțiune, nu trebuie să lăsăm cei doi termeni ai raportului să rămînă niște date nemijlocite, ci, așa cum am arătat în cele două paragrafe precedente, ele trebuie considerate ca momente ale unei a treia determinări, mai înalte, care este tocmai conceptul. Așa, de exemplu, dacă vom considera moravurile poporului spartan ca o consecință a orînduirii sale sociale și, invers, orînduirea lui socială ca o consecință a moravurilor sale, atunci vom avea, poate, o concepție justă asupra istoriei

N.B.

acestui popor, **dar această concepție nu ne va satisface pe deplin,** pentru că o asemenea explicație nu ne va permite să înțelegem nici orînduirea socială a poporului spartan și nici moravurile lui. Acest lucru poate fi

N.B.

toate „laturile particulare" și totalitatea („Begriff"*)

înțeles numai dacă concepem ambii termeni ai raportului, ca și toate celelalte laturi particulare ale vieții și istoriei poporului spartan, ca decurgînd din conceptul care a stat la baza lor, a tuturor» (308—309).

— — — — —

* — «conceptul». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

La sfîrșitul volumului al doilea al Logicii, *vol. IV*, *p. 243*, cînd este vorba de trecerea la „concept", se dă definiția: «conceptul, imperiu al subiectivității sau al libertății»...

N.B. Libertate = subiectivitate,
(„sau")
scop, conștiință, tendință
N.B.

www.dacoromanica.ro

VOLUMUL AL V-LEA. ŞTIINŢA LOGICII

Partea a II-a. *Logica subiectivă sau teoria conceptului*

DESPRE CONCEPT ÎN GENERAL

Pentru primele două părţi, spune Hegel, nu am dispus de Vorarbeiten*, dar aici, dimpotrivă, există „verknöchertes Material“**, care trebuie „in Flüssigkeit bringen“***... (3)****.

«Fiinţarea şi esenţa sînt, prin urmare, momentele devenirii lui» (= des Begriffs*****) (5).

> De răsturnat: conceptele sînt produsul cel mai înalt al creierului, care este produsul cel mai înalt al materiei.

«De aceea logica obiectivă, care se ocupă de *fiinţare* şi de *esenţă*, constituie propriu-zis o *expunere genetică a conceptului*» (6).

9—10: Marea importanţă a filozofiei lui Spinoza ca filozofie a substanţei (acest punct de vedere este foarte *înalt*, dar incomplet, şi nu cel mai înalt: în general, a combate un sistem filozofic nu înseamnă a-l respinge, ci a-l dezvolta mai departe; nu înseamnă a-l înlocui cu altul, unilateral, opus, ci a-l include în ceva mai înalt). În sistemul lui Spinoza nu există subiect liber, de sine stătător, conştient (lipseşte «*libertatea şi independenţa subiectului conştient de sine însuşi*»), dar şi la Spinoza un atribut al substanţei este *gîndirea* (10 i.f.).

---

* — lucrări pregătitoare. — *Nota trad.*
** — «material sclerozat». — *Nota trad.*
*** — făcut fluid. — *Nota trad.*
**** *Hegel.* Werke, Bd. V, Berlin, 1834. — *Nota red.*
***** — a conceptului. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

13 i.f.: În treacăt fie spus, a existat, o vreme, în filozofie moda „das Schlimme nachzusagen" der Einbildungskraft und dem Gedächtnisse*. Acum e la modă să diminuezi importanţa „conceptului" (= „das höchste des Denkens"**) şi de *a ridica în slăvi „das Unbegreifliche"* *** | aluzie la Kant?|.

Trecînd la critica *kantianismului*, Hegel consideră că un mare merit al acestuia (15) îl constituie faptul că a afirmat ideea „unităţii transcendentale a apercepţiei" (unitatea conştiinţei, în care se creează Begriff), dar îi reproşează lui Kant că e *unilateral* şi *subiectiv*:

...«Aşa cum el» (der Gegenstand****)... «se află în gîndire, el este de la început în sine şi pentru sine; aşa cum este în intuiţie sau în reprezentare, el nu este decît fenomen»... (16). (Hegel ia idealismul lui Kant şi-l *ridică* de la subiectiv la obiectiv şi absolut)...

de la intuiţie la cunoaşterea realităţii obiective...

Kant recunoaşte obiectivitatea conceptelor (obiectul lor este Wahrheit*****), dar le lasă totuşi caracterul lor subiectiv. El face ca intelectului (Verstand) să-i preceadă Gefühl und Anschauung******. Iată ce spune Hegel în această privinţă:

«Dar în ceea ce priveşte, în primul rînd, raportul arătat dintre intelect sau concept şi treptele premergătoare lui, totul depinde de ştiinţa la care ne referim atunci cînd vrem să determinăm forma acestor trepte. În ştiinţa noastră, ca logică pură, aceste trepte sînt *fiinţarea* şi *esenţa*. În psihologie, intelectului îi precede *sentimentul* şi *intuiţia*, iar apoi *reprezentarea* în general. În fenomenologia spiritului ca teorie a conştiinţei, ne ridicăm la intelect urcînd treptele conştiinţei senzoriale şi apoi pe acelea ale percepţiei» (17). La Kant, toate acestea sînt foarte „incomplet" expuse.

---

* — de «a vorbi de rău» imaginaţia şi memoria. — *Nota trad.*
** — «supremul în gîndire». — *Nota trad.*
*** — «inconceptibilul». — *Nota trad.*
**** — obiectul. — *Nota trad.*
***** — adevărul. — *Nota trad.*
****** — sentimentul şi intuiţia — *Nota trad*

www.dacoromanica.ro

Apoi — **CEEA CE E PRINCIPAL** —

... «Aici... conceptul nu trebuie considerat ca act al intelectului conștient de sine, ca intelect subiectiv, ci ca concept în sine și pentru sine, care constituie **O TREAPTĂ ATÎT A NATURII, CÎT ȘI A SPIRITULUI. VIAȚA, SAU NATURA ORGANICĂ, ESTE ACEA TREAPTĂ A NATURII PE CARE APARE CONCEPTUL**» (18).

„Ajunul" transformării idealismului obiectiv în materialism

Urmează apoi un pasaj foarte interesant (p. 19—27), *în care Hegel îl combate pe Kant* ***tocmai pe plan gnoseologic*** (tocmai acest pasaj l-a avut, *probabil*, în vedere Engels în „*Ludwig Feuerbach*" cînd a scris că *principalul* împotriva lui Kant a fost deja spus de Hegel, în măsura în care acest lucru este posibil din punct de vedere idealist[91]), dezvăluind duplicitatea, inconsecvența lui Kant, oscilările lui, ca să spunem așa, între empirism (= materialism) și idealism. Hegel își desfășoară *întreaga* sa argumentație *numai* din punctul de vedere al unui idealism ***mai consecvent.***

Begriff nu este încă noțiunea cea mai înaltă: și mai înaltă este *ideea* = unitatea dintre Begriff și realitate.

««Acesta nu este decît un concept» — se spune de obicei, opunînd conceptului, ca ceva mai înalt, nu numai ideea, ci și ceea ce e sensibil, spațial, temporar și palpabil. În felul acesta, abstractul este considerat ca mai puțin important decît concretul, întrucît îi lipsește tocmai această latură sensibilă, palpabilă, spațială și temporară. Potrivit acestei păreri, a abstrage înseamnă a desprinde din concret, numai *pentru uzul nostru subiectiv*, cutare sau cutare caracteristică, așa încît, omițînd cutare sau cutare calități și însușiri ale obiectului, el să nu-și piardă nimic din valoarea și din demnitatea însușirilor lui, ci să continue a-și păstra ca ceva real, numai că considerată sub celălalt aspect, întreaga sa valoare; așa că, potrivit acestei păreri, numai *neputința* intelectului face ca lui să-i fie imposibil să absoarbă în el toată

Kant subapreciază forța rațiunii

www.dacoromanica.ro

această bogăție și să fie nevoit să se mulțumească cu o abstracție săracă. Dar dacă materialul dat prin intuiție și multiplicitatea reprezentării sînt considerate reale în opoziție cu ceea ce este gîndit și cu conceptul, atunci avem de-a face cu un mod de a vedea care e incompatibil nu numai cu filozofia, dar și cu religia; căci ce sens ar avea și căror nevoi ar putea să răspundă ea dacă manifestarea fugitivă și superficială a senzorialului și individualului este încă considerată drept adevăr? ...De aceea gîndirea abstractivă trebuie considerată nu pur și simplu ca o îndepărtare a materiei sensibile, care nu suferă prin aceasta nici o diminuare a realității ei, căci este vorba mai degrabă de o suprimare a acestei materii și de reducerea ei, ca simplu fenomen, la esențialul care se manifestă numai în concept» (19—21).

idealistul mai consecvent se agață de *d u m n e z e u l*

Hegel are, *în fond*, perfectă dreptate împotriva lui Kant. Gîndirea, ridicîndu-se de la concret la abstract, nu se îndepărtează — dacă este *justă* (N.B.) (or, Kant, ca toți filozofii, vorbește despre gîndirea justă) — *d e* adevăr, ci se apropie de el. Abstracția *materie*, abstracția *lege* a naturii, abstracția *valoare* etc., într-un cuvînt *toate* abstracțiile științifice (juste, serioase, iar nu arbitrare), reflectă natura mai profund, mai exact, *m a i c o m p l e t*. De la intuirea vie la gîndirea abstractă *și de la ea la practică*, aceasta este calea dialectică a cunoașterii *adevărului*, a cunoașterii realității obiective. Kant diminuează știința pentru a face loc credinței: Hegel înalță știința căutînd să ne asigure că cunoașterea este cunoaștere a lui dumnezeu. Materialistul înalță cunoașterea materiei, a naturii, trimițînd la lada de gunoi pe dumnezeu și canaliile filozofice care-l apără.

«Principala neînțelegere care se ivește aici constă în aceea că principiul natural, începutul de la care se pornește în dezvoltarea naturală sau în istoria individului în curs de formație,

www.dacoromanica.ro

este considerat ceea ce e adevărat şi ceea ce e prim în concept» (21). (—Este adevărat că oamenii încep cu *aceasta*, dar *adevărul* nu stă în început, ci în sfîrşit, mai exact în continuare. Adevărul nu este *prima* impresie)..., «dar filozofia nu trebuie să fie o relatare a ceea ce se întîmplă, ci cunoaşterea a ceea ce este *adevărat* în aceasta» (21).

La Kant avem „idealism psihologic": la Kant, categoriile «sînt *numai* determinări care îşi au izvorul lor în conştiinţa de sine» (22). Ridicîndu-se de la intelect (Verstand) la raţiune (Vernunft), Kant diminuează importanţa gîndirii, contestîndu-i capacitatea «de a ajunge la adevărul deplin».

«El» (Kant) «consideră că se face abuz de logică atunci cînd ea, care trebuie să fie doar *un canon al valabilităţii judecăţii*, este socotită drept *organon* pentru formarea unor evidenţe *obiective*. Conceptele raţiunii, în care ar urma să presimţim o forţă superioară (frază idealistă!) şi un conţinut mai profund (*j u s t!!*), nu mai au în ele nimic *konstitutives** [ar trebui spus: objektives**], aşa cum s-a văzut că au categoriile; ele sînt *simple* idei; ce-i drept, este întru totul permisă folosirea lor, dar numai ţinînd seama că aceste entităţi inteligibile, în care ar trebui să se dezvăluie întregul adevăr, nu sînt altceva decît nişte *ipoteze* şi că e nevoie de o mare doză de arbitrar şi de îndrăzneală pentru a le considera, aşa cum sînt ele în sine şi pentru sine, ca expresie a adevărului, şi aceasta pentru că ele *nu pot fi întîlnite în nici o experienţă*. Cine ar fi putut crede că filozofia se va apuca să conteste adevărul entităţilor inteligibile pe motiv că ele sînt lipsite de substanţa spaţială şi temporală a senzorialităţii?» (23).

Şi aici Hegel *are dreptate* în fond: *valoarea* este o categorie care entbehrt des Stoffes der Sinnlichkeit***, dar ea este *m a i a d e v ă r a t ă* decît legea cererii şi ofertei.

Numai că Hegel este idealist; de aici absurdităţile lui despre „*K o n s t i t u t i v e s*"**** etc.

* — *constitutiv.* — *Nota trad.*
** — obiectiv. — *Nota trad.*
*** — e lipsită de substanţa senzorialităţii. — *Nota trad.*
**** — *«c o n s t i t u t i v».* — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Kant, pe de o parte, recunoaște cît se poate de clar „*o b i e c t i v i t a t e a*" gîndirii („des Denkens") («identitatea dintre concept și lucru» (24)), iar pe de altă parte

N.B. «Iar pe de altă parte se afirmă, de asemenea, că noi, totuși, nu putem cunoaște lucrurile așa cum sînt în sine și pentru sine și că adevărul este inaccesibil rațiunii cunoscătoare; că adevărul care constă în unitatea dintre obiect și concept nu ar fi totuși decît fenomen, și aceasta pentru că conținutul lui n-ar fi altceva decît diversitatea intuiției. În această privință am menționat mai înainte că, dimpotrivă, tocmai în concept este suprimată această diversitate, care este proprie intuiției, în opoziție cu conceptul, și că prin intermediul conceptului obiectul este readus la esențialitatea lui care nu are un caracter de contingență; această esențialitate apare în fenomen, și de aceea tocmai fenomenul nu este ceea ce este privat de esență, ci o manifestare a esenței» (24—25).

Hegel este pentru cognoscibilitatea lucrului în sine

fenomenul este o manifestare a esenței

«Va fi totdeauna un motiv de mirare că filozofia kantiană a recunoscut acel raport dintre gîndire și ființarea în fapt sensibilă, la care, de altfel, a și rămas, drept un raport relativ al simplei fenomenalități și a recunoscut fără șovăială și a afirmat, în genere, o unitate superioară a amîndurora în idee, de exemplu în ideea intelectului intuitiv, și că totuși ea s-a oprit la acest raport relativ și totodată la afirmația că conceptul ar fi și ar rămîne complet separat de realitate; de aici reiese că ea a susținut ca fiind *adevărul* tocmai ceea ce ea însăși declarase că este cunoaștere finită și că ea a stigmatizat ca ceva ce depășește orice limită, ca ceva ilicit și ca o simplă ficțiune a gîndirii, tocmai ceea ce ea recunoscuse drept *adevăr*, al cărui concept definitiv ea însăși îl formulase».

N.B.

N.B.

www.dacoromanica.ro

!!Ha-ha! || În logică, *ideea* «devine creatoare a naturii» (26).

Logica este o «știință formală» *în opoziție* cu științele concrete (ale naturii și ale spiritului), dar obiectul ei îl constituie «adevărul pur»... (27).

Kant însuși, întrebîndu-se ce este adevărul („Critica rațiunii pure", p. 83) și dînd un răspuns banal („acord între cunoaștere și obiectul ei"), se contrazice singur, deoarece «principala afirmație a idealismului transcendental» este

— că «cunoașterea nu poate sesiza lucrul în sine» (27) —

— și că este clar că toate acestea nu sînt altceva decît niște «reprezentări lipsite de adevăr» (28).

Formulînd obiecții împotriva înțelegerii pur formale a logicii (care, zice el, se observă și la Kant) și afirmînd că din punct de vedere obișnuit (adevărul este acordul „Übereinstimmung" dintre cunoaștere și obiect) un acord «implică existența a două părți» (29), Hegel spune că formalul în logică este „adevărul pur" și că

...«înăuntrul său acest formal trebuie să fie de aceea mult mai bogat în determinări și în conținut, și trebuie, de asemenea, să ni-l reprezentăm ca avînd în raport cu concretul o forță infinit mai mare decît se crede în mod obișnuit»... (29).

? ...«Chiar dacă ar fi să nu vedem în formele logice nimic altceva decît niște funcții formale ale gîndirii, și tot am avea motiv să căutăm să ne dăm seama în ce măsură ele corespund în sine adevărului. O logică care nu se ocupă cu o asemenea cercetare poate să pretindă a avea cel mult valoarea unei des-
? crieri *istorice naturale a fenomenalităților gîndirii* în forma în care ele există în mod efectiv» (30—31). (În aceasta, spune Hegel, constă meritul nepieritor al lui Aristotel), dar «este necesar să mergem mai departe»... (31).

www.dacoromanica.ro

Așadar, nu numai descrierea *formelor* gîndirii, și nu numai *descrierea istorică-naturală a fenomenelor* gîndirii (prin ce se deosebește aceasta de descrierea *formelor??)*, ci și *concordanța cu adevărul*, adică?? chintesența sau, mai simplu, rezultatele și bilanțul istoriei gîndirii?? Ne lovim aici, la Hegel, de obscuritate idealistă și de reticență. *Misticism.*

Nu psihologia, *nu* fenomenologia spiritului, ci logica = problema adevărului.

În această accepție, logica coincide cu *teoria cunoașterii.* Aceasta este, în general, o problemă foarte importantă.

Comp. Enciclopedia, vol. VI, p. 319*: «În realitate însă, ca forme ale conceptului, ele» (die logischen Formen**) «constituie, dimpotrivă, *spiritul viu al realului*»...

Legile generale ale *mișcării universului* și ale *gîndirii*

N.B. Begriff, dezvoltîndu-se și trecînd în „adäquater Begriff"***, devine idee (33)****. «Conceptul în obiectivitatea sa este lucrul ființînd în sine și pentru el însuși» (33) N.B.

= obiectivism + misticism și trădarea ideii de dezvoltare.

---

* *Hegel.* Werke. Bd. VI. Berlin, 1840. *Nota red.*
** — formele logice. — *Nota trad.*
*** — conceptul adecvat. *Nota trad.*
**** *Hegel.* Werke, Bd. V. Berlin, 1834. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

SECȚIUNEA ÎNTÎI:
SUBIECTIVITATEA

Mișcarea dialectică a „conceptului" — de la conceptul pur „formal" la început — la *judecată* (Urteil), apoi la *silogism* (Schluß) și, în sfîrșit, la transformarea subiectivității conceptului în *obiectivitatea* lui (34—35)*.

Prima trăsătură distinctivă a conceptului este *universalitatea* (Allgemeinheit). N.B.: Conceptul provine din *esență*, care provine din *ființare*.

En lisant These parts of the work should be called: a best means for getting a head-ache!***

Ceea ce urmează — dezvoltarea *generalului*, a *particularului* (Besonderes) și a *singularului* (Einzelnes) — este extrem de abstract și „*a b s t r u s*"**.

Kuno Fischer expune foarte prost aceste raționamente „abstruse", luînd ceea ce este *mai ușor* — exemple din *E n c i c l o p e d i e*, adăugînd unele banalități (împotriva revoluției franceze. Kuno Fischer, vol. 8, 1901, p. 530) etc., dar fără a arăta cititorului *cum* să caute cheia înțelegerii trecerilor dificile, a întregii game de nuanțe ale abstractelor concepte hegeliene.

* *Hegel.* Werke, Bd. V, Berlin, 1834. — *Nota red.*

** — *o b s c u r.* — *Nota trad.*

*** — Citind... Aceste părți ale lucrării ar trebui să fie numite: cel mai bun mijloc de a căpăta dureri de cap. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Se vede că și aici principalul, pentru Hegel, este *să indice trecerile*. Dintr-un anumit punct de vedere, în anumite condiții, generalul este particular, particularul este general. Nu numai (1) *legătura*, și legătura indisolubilă, a tuturor conceptelor și judecăților, ci (2) *trecerile* unuia în altul, și nu numai trecerile, ci și (3) *identitatea contrariilor* — iată ce este principal pentru Hegel. Dar aceasta abia „se întrezărește" prin ceața unei expuneri arhi-„abstruse". O istorie a gîndirii din punctul de vedere al dezvoltării și aplicării conceptelor și categoriilor generale ale logicii — voilà ce qu'il faut!***

Sau acestea sînt *totuși* un tribut plătit logicii vechi, formale? Da! și încă un tribut plătit misticismului = idealismului

Voilà* abundența de „determinări" și Begriffsbestimmungen** din această parte a „Logicii"!

Citind, la p. 125, „faimosul" silogism „toți oamenii sînt muritori, Caius este om, deci este muritor", Hegel adaugă spiritual: «Te cuprinde îndată plictiseala cînd asculți un asemenea silogism» — și aceasta, spune el, se explică prin «forma inutilă»; el face, totodată, următoarea observație profundă:

just!

B. «Toate lucrurile sînt *silogism*», un general care prin particularitate se leagă cu singularul; dar, firește, ele nu sînt un întreg alcătuit din *trei propoziții*» (126).

„Toate lucrurile sînt *silogisme*"... *N.B.*

Foarte bine! Cele mai obișnuite „figuri" logice (toate acestea se găsesc în § despre „prima figură a silogismului") sînt școlărește diluate, sit venia verbo****, cele mai obișnuite raporturi între lucruri.

* — Iată. — *Nota trad.*
** — determinări conceptuale. — *Nota trad.*
*** — iată ce trebuie! — *Nota trad.*
**** — scuzați expresia! — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Analiza silogismelor la Hegel (E. — B. — A., Eins*; Besonderes** Allgemeines***, B. — E. — A. etc.) amintește de felul cum este pastișat Hegel de către Marx în cap. I[92].

Despre Kant

Între altele:

«Antinomiile kantiene ale rațiunii nu sînt altceva decît această opoziție între două determinări care decurg cu o egală necesitate dintr-unul și același concept»... (128—129).

Ar trebui să se revină la Hegel pentru a analiza pas cu pas o oarecare logică curentă **și** *teoria cunoașterii* a kantienilor etc.	*N. B.*: Umkehren****. Marx *a aplicat* dialectica lui Hegel, în forma ei rațională, la economia politică	Formarea conceptelor (abstracte) și faptul că se operează cu ele implică *deja* reprezentarea, convingerea, *conștiința* legității legăturii universale obiective. A desprinde cauzalitatea din această legătură este ceva absurd. A nega obiectivitatea conceptelor, obiectivitatea generalului în singular și particular, este imposibil. Hegel este deci mult mai profund decît Kant și alții cînd studiază reflectarea mișcării lumii obiective în mișcarea conceptelor. Așa cum forma valoare simplă, ca act singular de schimb al unei mărfi oarecare pe alta, conține deja, într-o formă nedezvoltată, *toate* contradicțiile principale ale capitalismului, tot așa și	*N. B.* În legătură cu adevăratul sens al Logicii lui Hegel

* — singularul — *Nota trad.*
** — particularul. — *Nota trad.*
*** — generalul. — *Nota trad.*
**** — de inversat. — *Nota trad*

www.dacoromanica.ro

herausgiebt — ja er vorgeordnet „unmittelbar Ehre"

— u Macht ausdrücken:

Alle Dinge sind der Klugheit, ein Allgemeines, der Tugend, Besonderheit mit der Eigenschaft zusammengeschlossen ist; aber praktisch sie sind nicht von der wahren Besitzende Gewalt "1126/

Ist vorhanden! Cassus obtusus bezw. „Synopse" Ke in Ep 5. „neben-einander stehend") Cyn. Einleitung Papier „Gewalt, Wesens verbo, Cambria obtusus Syllabi mit Cassi"

O Viatmt

d. sy.:

Die einfachen Autonomie in Verantwortlichkeit wird nicht Anderes, als Besitz in einem Begriffe einmal der eben Bestimmung desselben zu Grunde gelegt wird, das andere Mal aber eben nothwendig die andere "(12 B-129)

Ke Verkehr Handel u. Verfassung Stadt Gesetz Papier Wesen Kaiser-Land Gesetz Cassus u. nicht = Kaiser

Ke Verfassung ist Wesen Kaiser Gesetz Cassus

O pagină din manuscrisul lui V. I. Lenin Conspectul cărții lui Hegel «Știința logicii». — Septembrie-decembrie 1914

www.dacoromanica.ro

		cea mai simplă *generalizare*, prima și cea mai simplă formare de *concepte* (judecăți, silogisme etc.), înseamnă o cunoaștere din ce în ce mai profundă de către om a conexiunii universale *obiective*. Aici trebuie căutate adevăratul sens, însemnătatea și rolul Logicii lui Hegel. N.B. acest lucru.	

Două aforisme:	
1. Plehanov critică kantianismul (și agnosticismul în general) mai mult din punctul de vedere materialist vulgar decît din cel materialist dialectic, *în măsura* în care el *respinge* numai a limine* raționamentele lor, fără *a corecta* (cum îl corecta Hegel pe Kant) aceste raționamente, aprofundîndu-le, generalizîndu-le, lărgindu-le, arătînd *legătura* și *trecerile* tuturor conceptelor de orice fel.	În legătură cu critica kantianismului contemporan, a machismului etc.:
2. Marxiștii criticau (la începutul secolului al XX-lea) pe kantieni și pe adepții lui Hume mai mult în maniera lui Feuerbach (și a lui Büchner) decît în maniera lui Hegel.	

...«O experiență care se bazează pe inducție este considerată valabilă, *deși*, după părerea generală, perceperea *nu este încheiată*; dar ceea ce se poate presupune este doar că nu se poate găsi nici o mărturie care să contrazică această experiență în măsura în care ea este adevărată în sine și pentru sine» (154).	N.B.

* — din capul locului. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Acest pasaj se află în §: „Silogismul inducției". Cel mai simplu adevăr, obținut pe calea inductivă cea mai simplă, este **întotdeauna** incomplet, deoarece experiența nu este niciodată încheiată. Ergo: legătura inducției cu analogia — cu *conjectura* (previziunea științifică), relativitatea oricărei cunoștințe și conținutul absolut în fiecare pas înainte al cunoașterii.

Aforism: Nu poți înțelege pe deplin „Capitalul" lui Marx, și mai ales capitolul I, fără să fi studiat temeinic și fără să fi înțeles *întreaga* Logică a lui Hegel. Prin urmare, nici un marxist nu l-a înțeles pe Marx timp de o jumătate de secol!!

aforism

Trecerea silogismului prin analogie (de analogie) la silogismul de necesitate, — a silogismului prin inducție la silogismul prin analogie, — a silogismului prin care se conchide de la general la particular — silogismul* prin care se conchide de la particular la general, — expunerea *legăturii* și a *trecerilor* [legătura este și ea trecere], iată sarcina pe care și-a luat-o Hegel. El *a demonstrat* în mod real că formele și legile logice nu sînt un înveliș gol, ci *reflectarea* lumii obiective. Mai exact, el nu a demonstrat, ci *a intuit în mod genial.*

În *Enciclopedie*, Hegel atrage atenția că împărțirea în *intelect* și *rațiune*, în *concepte* de cutare sau cutare fel trebuie înțeleasă în sensul

* Pe cît se vede, a fost omisă propoziția „la" dinaintea cuvîntului silogism. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

«că activitatea noastră ori se opreşte numai la forma negativă şi abstractă a conceptului, ori îl înţelege, conform naturii lui adevărate, ca fiind în acelaşi timp pozitiv şi concret. Aşa, de exemplu, dacă considerăm libertatea drept opusul abstract al necesităţii, nu avem decît conceptul libertăţii potrivit intelectului, pe cînd, dimpotrivă, conceptul adevărat şi raţional al libertăţii conţine în sine necesitatea ca depăşită» (p. 347—348, vol. VI)*.

concepte abstracte şi concepte concrete

libertate şi necesitate

Ib., p. 349: *Aristotel* a descris atît de complet formele logice, încît „în esenţă" n-a mai rămas nimic de adăugat.

De obicei, „figurile silogismului" sînt considerate drept un formalism gol. «Dar, în realitate, ele» (aceste figuri) «au un sens foarte temeinic, care rezidă în necesitatea ca *fiecare moment*, ca determinare a conceptului, să devină el însuşi întregul şi *temeiul mijlocitor*» (352, vol. VI).

Enciclopedia (vol. VI, p. 353—354):

«Sensul obiectiv al figurilor silogismului constă, în general, în aceea că tot ce este raţional se dovedeşte a fi un silogism întreit, şi anume în aşa fel că fiecare dintre termenii săi ocupă atît locul de termen extrem, cît şi pe cel de termen mediu. La fel stau lucrurile şi cu cei trei termeni ai ştiinţei filozofice, adică cu ideea logică, natura şi spiritul. Aici, la început, natura este termen mediu, care face legătura. Natura, acest tot nemijlocit, se dezvoltă în cei doi termeni extremi — în ideea logică şi în spirit». +

N.B.

N.B.

„Natura, această totalitate nemijlocită, se desface în ideea logică şi în spirit". Logica este doctrina cunoaşterii. Este teoria cunoaşterii. Cunoaşterea este reflectarea naturii de către om. Dar aceasta nu este o reflectare simplă, nemijlocită, integrală, ci este procesul unui şir de abstracţii, formări, alcătuiri

* *Hegel.* Werke, Bd. VI, Berlin, 1840. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

N.B.: „*Numai că*" Hegel divinizează această „idee logică", legitatea, universalitatea

de concepte, legi etc., care concepte, legi etc. (gîndirea, știința = „ideea logică") *cuprind* în mod relativ, aproximativ, tocmai legitatea universală a naturii în veșnică mișcare și dezvoltare. Aici există *în mod real*, obiectiv, **trei** termeni: 1) natura; 2) cunoașterea omului, = **creierul** omului (ca produs superior al acestei naturi) și 3) forma de reflectare a naturii în cunoașterea omenească, această formă fiind tocmai conceptul, legile, categoriile etc. Omul nu poate cuprinde = reflecta = reproduce *toată* natura, în întregul ei, în „totalitatea ei nemijlocită"; el poate numai să se apropie *veșnic* de ea, creînd abstracții, concepte, legi, un tablou științific al lumii etc. etc.

N.B. + «Dar spiritul este spirit numai întrucît este mijlocit de natură»... «Tocmai spiritul recunoaște în natură ideea logică și, în felul acesta, înalță natura la esența ei»... «Ideea logică este «substanța absolută atît a spiritului, cît și a naturii, universalul, atotpătrunzătorul»» (353—354).

În legătură cu analogia, o remarcă deosebit de nimerită. «**Instinctul** rațiunii lasă să se presimtă că cutare sau cutare determinare descoperită empiric își are temeiul în **natura lăuntrică** sau în genul obiectului dat, și el se sprijină după aceea pe această determinare» (357). (Vol. VI, p. 359.)

Și la p. 358: jocul acesta neserios cu analogii *goale* a provocat un dispreț legitim față de filozofia naturii.

Împotriva lui însuși!

www.dacoromanica.ro

În logica* curentă, gîndirea este despărțită în mod formal de obiectivitate:

«Gîndirea este considerată aici doar ca o activitate pur subiectivă și formală, iar obiectivul, spre deosebire de gîndire, este considerat ca ceva stabil și ca fapt de sine stătător. Dar acest dualism nu este adevărat, și este un nonsens să iei determinările de subiectivitate și obiectivitate pur și simplu, fără să te întrebi care e originea lor»... (359—360). În realitate însă, subiectivitatea este numai o treaptă a dezvoltării care pornește de la ființare și esență, și apoi această subiectivitate ««își sparge limita» în mod dialectic» și «prin silogism se deschide către obiectivitate» (360).

Foarte profund și rațional! Legile logicii sînt reflectarea obiectivului în conștiința subiectivă a omului.

Vol. VI, p. 360:

„Conceptul realizat" este obiectul.

Această trecere de la subiect, de la concept la obiect pare „stranie", dar prin obiect nu trebuie să înțelegem simpla ființare, ci concretul complet, «concretul în sine, împlinit, de sine stătător»... (361).

„Lumea este un alt mod de a fi al ideii".

Subiectivitatea (sau conceptul) și obiectul *sînt* și *nu sînt același lucru*... (362).

Absurdități despre dovada ontologică, despre dumnezeu!

N.B. ...«Este eronat să considerăm subiectivitatea și obiectivitatea ca o opoziție permanentă și abstractă. Amîndouă sînt prin excelență dialectice»... (367).

* În manuscris, cuvîntul „logică" este legat printr-o săgeată cu cuvîntul „aici" din citatul următor din Hegel. *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

SECȚIUNEA A DOUA:
OBIECTIVITATEA

(Logica) V, 178*:

obiectivitate

Dublul sens al termenului obiectivitate: ...«reiese că și obiectivitatea are o dublă semnificație: aceea de ceva opus conceptului de sine stătător, cît și aceea de ceva ce este în sine și pentru sine»... (178).

cunoașterea obiectului

...«Cunoașterea adevărului presupune cunoașterea obiectului ca atare, adică liber de orice adaos al reflexiei subiective»... (178).

Urmează niște considerații asupra „mecanismului", care sînt ceva extrem de abstrus și chiar complet absurde.

Mai departe, idem despre *chimism*, stadiile „judecății" etc.

Paragraful intitulat «*L e g e a*» (198—199) nu ne oferă ceea ce ne-am fi așteptat de la Hegel într-o problemă atît de interesantă. Ciudat lucru: el raportează „legea" la „mecanism".

această apropiere este foarte importantă

Conceptul *lege* se apropie aici de conceptele: „ordine" (Ordnung), uniformitate (Gleichförmigkeit); necesitate; „suflet" der objectiven Totalität**, „principiu al automișcării".

* *Hegel.* Werke, Bd. V, Berlin, 1834. — *Nota red.*
** — al totalității obiective. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Și toate acestea privite din punctul de vedere că mecanismul este un alt mod de a fi al spiritului, al conceptului etc., al sufletului, al individualității... după cum se vede, un joc de analogii goale!

De notat că la p. 210 dăm de conceptul de „Naturnotwendigkeit"* — «ambele, și mecanismul și chimismul, sînt, prin urmare, concepute ca subordonate necesității naturale»... deoarece aici vedem «cufundarea lui» (a conceptului) «în exterioritate» (ib.).

„natura = cufundarea conceptului în exterioritate" (ha-ha!)

«Am amintit mai sus că opoziția dintre teleologie și mecanism se reduce, în primul rînd, la opoziția, mai generală, dintre libertate și necesitate. Sub această formă, Kant a încadrat opoziția susmenționată printre antinomiile rațiunii, și anume ca al treilea conflict în sînul ideilor transcendentale» (213). Repetînd pe scurt argumentele lui Kant despre teză și antiteză, Hegel relevă lipsa de temei a acestor argumente și arată la ce se reduce raționamentul lui Kant:

libertate și necesitate

«Rezolvarea dată de Kant acestei antinomii este aceeași ca și rezolvarea generală a celorlalte antinomii, și anume că rațiunea nu poate dovedi nici una din cele două propoziții, întrucît după legile pur empirice ale naturii noi nu putem avea a priori nici un principiu determinant despre posibilitatea lucrurilor; că, de aceea, ambele trebuie considerate ***nu ca propoziții obiective, ci ca reguli subiective de procedare;*** că eu trebuie, pe de o parte, să reflectez în permanență asupra tuturor evenimentelor naturii numai după principiul mecanismului naturii, dar că aceasta nu mă împiedică, atunci cînd se prezintă ocazia, să urmăresc unele forme naturale după altă regulă, și anume după principiul cauzelor finale; ca și cum aceste două reguli,

Hegel împotriva lui Kant (despre libertate și necesitate)

Bien!

* — «necesitate naturală» — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

a căror necesitate, de altfel, nu există decît pentru raţiunea omenească, nu s-ar afla în aceeaşi opoziţie între ele ca şi propoziţiile susmenţionate. Aşa cum am arătat mai înainte, plasîndu-ne pe un asemenea punct de vedere omitem să cercetăm singurul lucru care prezintă interes filozofic, şi anume: care dintre cele două principii este în sine adevărat; dar pentru cei ce adoptă un asemenea punct de vedere puţin importă dacă aceste principii trebuie să fie considerate drept obiective, adică drept nişte determinaţii exterioare ale naturii, sau drept simple maxime, produs al unei cunoaşteri subiective; ***toate acestea înseamnă*** mai degrabă ***o cunoaştere subiectivă, adică întîmplătoare,*** întrucît ea recurge ***întîmplător*** cînd la o maximă, cînd la alta, după cum se consideră că una sau cealaltă este potrivită pentru obiectul dat, şi în general nu se pune întrebarea dacă aceste determinaţii sînt adevărate, indiferent dacă sînt determinaţii ale obiectelor sau ale cunoaşterii» (215—216).

Hegel:

«Scopul s-a dovedit a fi *al treilea* termen în raport cu mecanismul şi chimismul; el este adevărul lor. Întrucît continuă să se afle el însuşi înăuntrul sferei obiectivităţii sau al nemijlocirii conceptului total, el este încă afectat de exterioritatea ca atare şi se află în faţa unei lumi obiective cu care este în corelaţie. Sub acest aspect şi în acest raport de finalitate examinat de noi, care este un raport exterior, tot mai apare cauzalitatea mecanică, căreia tre-

Dialectica materialistă:

Legile lumii exterioare, ale naturii, împărţite în *mecanice* şi *chimice* (ceea ce este foarte important), sînt bazele activităţii umane, care se desfăşoară *potrivit unui scop*.

În activitatea lui practică, omul are în faţă lumea obiectivă şi depinde de ea; ea îi determină activitatea.

Sub acest aspect, al activităţii practice (îndreptate spre un scop) a omului, cauzalitatea mecanică (şi chimică) a lumii (a naturii) apare ca şi

www.dacoromanica.ro

buie, în general, să-i adăugăm și chimismul, dar apare ca subordonată acestui raport, ca suprimată în sine și pentru sine» (216—217).

...«De aici rezultă natura subordonării celor două forme ale procesului obiectiv arătate aici; acel altul, care s-a manifestat în ele sub forma unui progres infinit, este conceptul pus pentru ele la început ca ceva exterior și care nu este altceva decît scopul; nu numai conceptul este substanța lor, dar și exterioritatea constituie pentru ele un moment esențial, căruia îi datorează determinarea lor. În felul acesta, tehnica mecanică sau chimică, datorită determinabilității ei exterioare, se pune singură în slujba raportului de finalitate, care trebuie să fie acum analizat mai de aproape» (217).

cum ar fi ceva *exterior*, secundar, ascuns.

Două forme ale procesului *obiectiv:* natura (mecanică și chimică) și activitatea omenească îndreptată *spre un scop*. Corelația acestor forme. Scopurile omului par la început străine („altele") în raport cu natura. Conștiința omului, știința („der Begriff") reflectă esența, substanța naturii, dar în același timp această conștiință este exterioară în raport cu natura (nu coincide pur și simplu de la început cu ea).

TEHNICA MECANICĂ ȘI CHIMICĂ servește scopurilor omului tocmai pentru că caracterul (esența) ei constă în determinarea ei de către condițiile exterioare (legile naturii).

((TEHNICA* și lumea *OBIECTIVĂ. TEHNICA* și *SCOPURILE))

...«El» (der Zweck*) «se află în prezența unei lumi mecanice și chimice obiective, față de care activitatea lui se comportă ca față de ceva dat»... (219—220). «El are o existență cu adevărat în afara lumii, în măsura în care se găsește în prezența acestei obiectivități»... (220).

În realitate, scopurile omului sînt generate de lumea obiectivă și o presupun, — o găsesc ca dată, ca prezentă. Dar omului *i se pare* că scopurile lui sînt luate dinafara lumii, sînt independente de lume („libertate").

* — scopul. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

((N.B.: Toate acestea se află în paragraful despre „scopul subiectiv“ N.B.)) (217—221).

«Prin intermediul mijlocului, scopul se unește cu obiectivitatea și, în aceasta, cu el însuși» (221 §: „Mijlocul“).

rudimente de materialism istoric la Hegel

«Fiind finit, scopul are, de asemenea, un conținut finit; aceasta înseamnă că el nu este ceva absolut sau ceva neapărat rațional în sine și pentru sine. Mijlocul însă este termenul mediu exterior al silogismului care constituie realizarea scopului; de aceea în mijloc se manifestă rationalul ca atare, care se păstrează în acest altul exterior și tocmai datorită acestei exteriorități. De aceea mijlocul este ceva superior scopurilor finite ale finalității exterioare; plugul este mai demn de considerație decît satisfacțiile directe pe care le procură și scopurile cărora servește. Unealta se păstrează, pe cînd satisfacțiile directe sînt trecătoare și se uită. **GRAȚIE UNELTELOR SALE, OMUL POSEDĂ PUTERE ASUPRA NATURII EXTERIOARE, PE CÎND PRIN SCOPURILE SALE EL ÎI ESTE MAI DEGRABĂ SUBORDONAT»** (226).

Hegel și materialismul istoric

N.B.

Vorbericht, adică prefața cărții, este datată: Nürnberg, 21.VII.1816.

Acestea se află în § «Scopul realizat»

MATERIALISMUL ISTORIC CA UNA DIN APLICĂRILE ȘI DEZVOLTĂRILE UNOR IDEI GENIALE CARE EXISTĂ ÎN GERMENE LA HEGEL.

«Procesul teleologic este transpunerea în obiectivitate a conceptului (sic!) care există ca atare în mod distinct»... (227).

www.dacoromanica.ro

N.B.

Cînd Hegel se străduiește — iar uneori chiar se încordează și se opintește — să încadreze în categoriile logicii activitatea umană îndreptată spre un scop anumit, spunînd că această activitate este un „silogism" (Schluß), că subiectul (omul) joacă rolul unui „termen" în „figura" logică a „silogismului" etc.—

CATEGORIILE LOGICII ȘI PRACTICA OMENEASCĂ

ÎN ACEST CAZ AVEM DE-A FACE NU NUMAI CU O INTERPRETARE TRASĂ DE PĂR, NU NUMAI CU UN JOC. AICI ESTE VORBA DE UN CONȚINUT FOARTE PROFUND, PUR MATERIALIST. TREBUIE RĂSTURNAT: ACTIVITATEA PRACTICĂ A OMULUI A TREBUIT SĂ PUNĂ DE MILIARDE DE ORI CONȘTIINȚA UMANĂ ÎN SITUAȚIA DE A REPETA DIFERITE FIGURI LOGICE PENTRU CA ELE SĂ POATĂ CĂPĂTA SEMNIFICAȚIA UNOR AXIOME. NOTA BENE.

N.B.

«Mișcarea scopului a ajuns acum la rezultatul că momentul corespunzător exteriorității nu este numai pus în concept și conceptul este nu numai un impuls al depășirii și o străduință, dar, ca totalitate concretă, el este identic cu obiectivitatea nemijlocită» (235). La sfîrșitul § despre „scopul realizat", la sfîrșitul secțiunii a II-a — «O b i e c t i v i t a t e a» (cap. III: „Teleologia") — trecerea la secțiunea a III-a: **„Ideea"**.

N.B.

Remarcabil: la „idee" ca coincidență a conceptului cu obiectul, la idee ca *a d e v ă r*, Hegel ajunge *p r i n* activitatea practică a omului, îndreptată spre un scop anumit. El se apropie foarte mult de ideea că prin *practica* sa omul dovedește justețea obiectivă a ideilor, conceptelor, cunoștințelor, științei sale.

DE LA CONCEPTUL SUBIECTIV ȘI SCOPUL SUBIECTIV LA ADEVĂRUL OBIECTIV

www.dacoromanica.ro

SECȚIUNEA A TREIA:
IDEEA

Începutul secțiunii a III-a: «*I d e e a*».

«Ideea este conceptul adecvat, ***a d e v ă r u l o b i e c t i v*** sau adevărul ca atare» (236).

În general, introducerea la secțiunea a III-a („Ideea") a părții a II-a a „*L o g i c i i*" („Logica subiectivă") (vol. V, p. 236—243) și paragrafele corespunzătoare din Enciclopedie (§§ 213—215) **SÎNT, POATE, CEA MAI BUNĂ EXPUNERE A DIALECTICII.** Aici este arătată, cu o genialitate remarcabilă, identitatea, ca să zicem așa, a logicii cu gnoseologia. N.B. N.B

Expresia „idee" este folosită și în sensul de simplă reprezentare. Kant.

Hegel împotriva lui Kant

«Kant a cerut din nou ca expresiei *idee* să i se restituie sensul ei de concept rațional. — Iar conceptul de ordinea rațiunii ar urma să fie, după Kant, conceptul necondiționat, dar transcendent în raport cu fenomenele, cu alte cuvinte un concept căruia nu i s-ar putea da nici un fel de întrebuințare empirică adecvată. Conceptele rațiunii servesc, după Kant, pentru a concepe percepțiile, iar conceptele intelectului pentru a le înțelege. În realitate însă, dacă acestea din urmă sînt într-adevăr concepte, ele sînt concepte: prin ele se săvîrșește conceperea rațională»... (236).

împotriva transcendentului în sensul separării adevărului (obiectiv) de ceea ce este empiric

très bien!

Vezi, despre Kant, și în cele ce urmează

Tot așa este greșit să se considere ideea ca ceva „nereal"; ca atunci cînd se spune: „*astea nu sînt decît idei*".

www.dacoromanica.ro

«Dacă *gîndurile* sînt doar ceva *subiectiv* și întîmplător, atunci se poate într-adevăr spune că ele nu mai au nici o altă valoare în afară de aceasta; dar, sub acest raport, ele nu stau mai prejos de *realitățile* temporare și întîmplătoare, care nici ele n-au altă valoare decît aceea de lucruri întîmplătoare și de simple fenomene. Dar dacă, dimpotrivă, se pretinde că ideea nu are valoare de adevăr pentru că este *transcendentă* în raport cu fenomenele, pentru că nu-i corespunde nici un obiect în lumea sensibilă, atunci avem de-a face cu o stranie neînțelegere, întrucît în felul acesta se refuză ideii valabilitatea obiectivă pe motiv că îi lipsește tocmai ceea ce constituie natura fenomenului: *ființarea* lumii obiective *în neadevărul ei*» (237—238).

très bien!

În ceea ce privește ideile practice, însuși Kant recunoaște că este pöbelhaft* să invoci experiența împotriva ideii; el prezintă ideile ca pe un maximum la care trebuie să tindem pentru a apropia de ele realitatea. Și Hegel continuă:

«Dar întrucît din cele de mai sus rezultă că ideea reprezintă unitatea dintre concept și obiectivitate, că ea este adevărul, nu trebuie s-o considerăm doar drept un *scop* de care trebuie să ne apropiem, dar care rămîne mereu el însuși un fel de *transcendental*, ci trebuie să recunoaștem că tot ce este real este ca atare numai în măsura în care conține ideea și o exprimă. Obiectul, lumea obiectivă și cea subiectivă, nu numai că *trebuie*, în general, *să corespundă* ideii, dar reprezintă ele însele, ca atare, coincidența dintre concept și realitate; și realitatea care nu corespunde conceptului este doar simplu *fenomen*, este doar ceva subiectiv, întîmplător, arbitrar și n-are nimic comun cu adevărul» (238).

Hegel împotriva „Jenseits"** al lui Kant

Concordanța conceptelor cu lucrurile *nu* este subiectivă

* — vulgar. — *Nota trad.*
** — «transcendentului». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

«Ea» *(die Idee)* «este, *în primul rînd*, adevăr simplu, identitatea dintre concept și obiectivitate ca generalitate... (242).

...«*În al doilea rînd*, ea reprezintă *raportul* dintre subiectivitatea ființînd pentru sine a conceptului simplu și obiectivitatea lui, *diferențiată* de ea; prima este, în fond, *tendința* de a suprima această separare...

...«În măsura în care ea este un asemenea raport, ideea este *procesul* de diferențiere a sa în individualitate și în natura ei anorganică și de readucere a acestora sub stăpînirea subiectului și de reîntoarcere la prima universalitate simplă. Identitatea ideii cu ea însăși se confundă cu acest *proces*; gîndirea, care eliberează realitatea de aparența unei variabilități fără scop și o limpezește în idee, nu trebuie să reprezinte adevărul acestei realități ca pe un repaus inert, ca pe o simplă *imagine* vlăguită, fără impuls și fără mișcare, ca pe un fel de geniu, sau număr, sau gînd abstract; ideea, datorită libertății pe care o atinge în ea conceptul, conține de asemenea *cea mai viguroasă*

Ideea (citește: cunoașterea omenească) este coincidența (concordanța) dintre concept și obiectivitate („universalitate"). Aceasta în primul rînd.

În al doilea rînd, ideea este **raportul** dintre subiectivitatea ființînd pentru sine (= pretins independentă) (= a omului) și obiectivitatea *diferențiată* (de această idee)...

Subiectivitatea este **tendința** de a suprima această separare (a ideii de obiect).

Cunoașterea este *procesul* de cufundare (a intelectului) în natura anorganică pentru a o supune subiectului și pentru a generaliza (cunoașterea universalului în fenomenele ei)...

Concordanța dintre gîndire și obiect este un **proces.** Gîndirea (= omul) nu trebuie să-și reprezinte adevărul sub forma unui repaus inert, sub forma unui simplu tablou (chip) palid (șters), fără tendință, fără mișcare, asemenea unui geniu, unui număr, unui gînd abstract.

Ideea conține în sine și o contradicție foarte puternică; repausul (pentru gîndirea omului) constă în fermitatea și

www.dacoromanica.ro

N.B.

contradicţie; calmul ei provine din siguranţa şi din încrederea cu care ea generează permanent această contradicţie şi o biruie în permanenţă şi coincide în ea cu sine însăşi»...

certitudinea cu care el creează în permanenţă (această contradicţie dintre gîndire şi obiect) şi o biruie în permanenţă...

N.B.

Cunoaşterea este o apropiere permanentă şi infinită a gîndirii de obiect. *Reflectarea* naturii în gîndirea omului nu trebuie înţeleasă într-un fel „inert", „abstract", *fără mişcare*, ***fără contradicţii,*** ci în ***procesul*** veşnic al mişcării, al apariţiei contradicţiilor şi al rezolvării lor.

«Ideea este... ideea de *adevăr* şi de *bine*, ca *cunoaştere* şi *voinţă*... Procesul acestei cunoaşteri şi (N.B.) al acestei ***acţiuni*** finite (N.B.) transformă această generalitate, la început abstractă, în totalitate, datorită cărui fapt ea devine *obiectivitate desăvîrşită*». (243).

Ideea este *cunoaşterea* şi aspiraţia (voinţa) [omului]... Procesul cunoaşterii (trecătoare, finite, limitate) şi **al acţiunii** transformă conceptele abstracte în *obiectivitate desăvîrşită*.

ACELAŞI LUCRU ŞI ÎN ENCICLOPEDIE (VOL. VI).

Enciclopedia, § 213 (p. 385*):

...«Ideea este *adevărul*; căci adevărul constă în aceea că obiectivitatea corespunde conceptului... Dar, pe de altă parte, *tot* ce este real, în măsura în care este un adevăr, este ideea... Fiinţare singulară este numai o latură oarecare a ideii; de aceea ea are nevoie şi de alte realităţi, care şi ele apar ca subzistînd în mod izolat pentru sine; numai în ansamblul lor şi în *corelaţia*

Fiinţarea singulară (obiectul, fenomenul etc.) este (numai) **o latură** a ideii (a adevărului). Adevărul are nevoie şi de alte laturi ale **realităţii,** care şi ele par numai de sine stătătoare şi particulare (besonders für sich bestehende**).

* *Hegel.* Werke, Bd. VI, Berlin, 1840. — *Nota red.*
** — subzistînd în mod particular pentru sine. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

lor se realizează conceptul. Singularul pentru sine nu corespunde conceptului său; această mărginire a ființei sale în fapt constituie finitatea lui și condiția pieirii lui»...

Numai în ansamblul lor (zusammen) și în *corelația* lor (Beziehung) se realizează adevărul.

Hegel *a intuit* în mod genial dialectica lucrurilor (a fenomenelor, a lumii, a *naturii*) în dialectica conceptelor #

Ansamblul tuturor laturilor fenomenului, ale realității și *raporturile* lor (reciproce) — iată din ce se compune adevărul. Raporturile (= trecerile = contradicțiile) conceptelor = principalul conținut al logicii, iar aceste concepte (precum și raporturile, trecerile, contradicțiile lor) sînt arătate ca reflectări ale lumii obiective. Dialectica *lucrurilor* creează dialectica *ideilor* și nu invers.

a intuit și numai atît

Acest aforism ar trebui să fie exprimat într-o formă mai populară, *fără* cuvîntul dialectică: de exemplu așa: în schimbarea, în interdependența *tuturor* conceptelor, în *identitatea contrariilor lor*, în *trecerea* unor concepte în altele, în schimbarea veșnică, în mișcarea conceptelor, Hegel *a intuit* în mod genial **TOCMAI UN ASEMENEA RAPORT AL LUCRURILOR, AL NATURII.**

în ce constă dialectica?

= ----------

interdependența conceptelor
» *tuturor* »
fără excepție
trecerea conceptelor dintr-unul în altul
« tuturor » fără excepție.

---- = **N.B.**
Fiecare concept se află într-un anumit **raport,** într-o anumită legătură cu *toate* celelalte

Relativitatea opozițiilei dintre concepte...
identitatea opozițiilor dintre concepte.

www.dacoromanica.ro

«Prin adevăr se înțelege mai întîi că eu *știu* cum *este* ceva. Dar acesta este totuși adevărul numai în raport cu conștiința, sau adevărul formal, pura justețe (§ 213, p. 386). Într-un sens mai profund, adevărul constă însă în aceea că obiectivitatea este identică cu conceptul»...

«Un om rău este un om neadevărat, adică un om care nu se comportă conform conceptului său sau menirii sale. Dar nimic nu poate să subziste dacă este cu totul lipsit de identitatea conceptului cu realitatea. Chiar și răul și neadevărul *există* numai în măsura în care realitatea lor corespunde încă, într-un fel oarecare, conceptului lor»...

... «Tot ceea ce merită numele de filozofie a avut întotdeauna la temelia doctrinei sale conștiința unității absolute a ceea ce pentru ***intelect își are adevărul doar în separația sa»...***

Deosebirea dintre ființare și esență, dintre concept și obiectivitate este relativă

«***Treptele ființei*** și ale esenței care au fost analizate pînă acum, ca și treptele conceptului și ale obiectivității, nu sînt, în această deosebire a lor, ***ceva stabil*** și ***avîndu-și temeiul în sine,*** ci se dovedesc a fi dialectice, iar adevărul lor constă numai în *aceea* că ele ***sînt momente ale ideii***» (387—388).

Vol. VI, 388

Momente ale cunoașterii (= ale „ideii") naturii de către om — iată ce sînt categoriile logicii.

Vol. VI, p. 388 (§ 214):

«Ideea poate fi exprimată în diferite moduri. Ea poate fi luată ca rațiune (acesta este adevăratul sens filozofic pentru conceptul de rațiune), apoi ca subiect-obiect, ca unitate a idealului și realului, a finitului și infinitului, a sufletului și corpului, ca posibilitate care își are în ea însăși realitatea ei, ca ceva a cărui natură poate fi concepută numai ca existentă etc. Toate aceste expresii sînt legi-

www.dacoromanica.ro

(ideea) adevărul este universal

time, deoarece în idee sînt cuprinse toate raporturile intelectului, însă în infinita lor întoarcere şi identitate în sine.

Intelectului nu-i este prea greu să arate că tot ce se spune despre idee este în sine *contradictoriu*. Critica aceasta însă poate fi întoarsă şi împotriva lui, ba, mai mult, ea a şi fost înfăptuită în idee; aceasta este o activitate a raţiunii, care, se înţelege, nu este atît de uşoară ca aceea a intelectului. — Dacă intelectul arată că ideea se contrazice pe ea însăşi prin faptul că, de exemplu, subiectivul este numai subiectiv, iar obiectivul îi este opus, la fel fiinţa este cu totul altceva decît conceptul şi de aceea nu poate fi derivată din el, şi tot astfel finitul este numai finit şi este direct opus infinitului, prin urmare nu poate fi identic cu el, şi aşa mai departe despre toate determinările, — logica, dimpotrivă, arată contrarul, şi anume că subiectivul care ar urma să fie numai subiectiv, finitul care ar urma să fie numai finit, infinitul care ar urma să fie numai infinit etc. sînt lipsite de adevăr, se contrazic ele însele şi trec în contrarul lor; astfel această trecere şi unitate, în care extremele sînt cuprinse ca depăşite, ca o aparenţă oarecare sau ca momente, se dezvăluie ca fiind adevărul acestor extreme (388).

N.B.: Abstracţiile şi „unitatea concretă" a contrariilor. Minunat exemplu: cel mai simplu şi mai clar, dialectica conceptelor şi rădăcinile ei materialiste

«Cînd intelectul critică ideea, el este victima unei duble neînţelegeri. În primul rînd, aceea că termenii extremi ai ideii — oricum ar fi ei exprimaţi —, întrucît sînt daţi în unitatea ideii, sînt luaţi de el şi în sensul şi cu determinarea în care nu sînt cuprinşi în unitatea ei concretă, sînt luaţi ca abstracţii care se găsesc încă în afara ideii. Tot atît de puţin înţelege el» (der Verstand*) «*relaţia* dintre ei, chiar şi atunci cînd ea este pusă în mod explicit; aşa, de exemplu, îi scapă din vedere pînă şi ***natura copulei*** în judecată care arată că ***singularul,***

N.B. singularul = universalul

* — intelectul. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

subiectul, ***este totodată și nonsingular, că el este universal.***— În al doilea rînd, intelectul consideră că reflexia *sa*, și anume că ideea identică cu ea însăși conține în sine negativul său, contradicția sa, este o reflexie *exterioară*, care n-ar aparține ideii. În realitate însă aici nu este vorba de o înțelepciune proprie intelectului, ***ci însăși ideea este aceea care reprezintă dialectica,*** care veșnic separă și distinge ceea ce e identic cu sine de ceea ce e diferent, subiectivul de obiectiv, finitul de infinit, sufletul de corp, și numai astfel ideea ***este creație veșnică, izvor veșnic al vieții și spirit veșnic***»... (389).

Dialectica nu este în intelectul omului, ci în „idee", adică în realitatea obiectivă

„viața veșnică" = dialectica

VI, § 215, p. 390:

«Ideea este, în esență, un *proces*, deoarece identitatea ei nu este identitatea absolută și liberă a conceptului decît în măsura în care este negativitatea absolută și deci dialectică».

ideea este... un proces

De aceea, spune Hegel, expresia „unitate" a gîndirii și ființării, a finitului și infinitului etc. este *falsch**, căci ea exprimă „ruhig beharrende Identität"**. Nu este adevărat că finitul neutralizează („neutralisiert") pur și simplu infinitul și *viceversa*. De fapt avem de-a face aici cu un *proces*.

N.B. acest lucru

Dacă facem socoteala... în fiecare secundă mor pe pămînt peste 10 oameni și se nasc și mai mulți. „Mișcarea" și „momentul": prinde-l. În fiecare moment dat... Prinde acest moment. Idem în simpla mișcare *mecanică* (contra Cernov[93]).

* *fals.* *Nota trad.*

** «o identitate care rămîne în repaus». *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

«Ideea, ca proces, parcurge în dezvoltarea ei trei trepte. Prima formă a ideii este *viața*... A doua formă... este ideea ca *cunoaștere*, care apare în forma dublă a ideii *teoretice* și a celei *practice*. Procesul cunoașterii are ca rezultat restabilirea unității, îmbogățită prin diferență, și aceasta dă a treia formă, aceea a ideii *absolute*»... (391).

Adevărul este un proces. De la ideea subiectivă, omul merge spre adevărul obiectiv *prin* „practică" (și tehnică).

Ideea este „adevărul" (p. 385, § 213). Ideea, adică *adevărul* ca proces — deoarece adevărul este un *proces* —, parcurge în *dezvoltarea* (Entwicklung) ei trei trepte: 1) viața; 2) procesul cunoașterii, care include *practica* omului și *tehnica* (vezi mai sus[94]), — 3) treapta ideii absolute (adică a adevărului complet).

Viața dă naștere creierului. În creierul omului se reflectă natura. Verificînd și aplicînd în practica lui și în tehnică exactitatea acestor reflectări, omul ajunge la adevărul obiectiv.

LOGICA. VOLUMUL AL V-lea

Secțiunea a III-a. Ideea. Capitolul I. *Viața*

„După concepția obișnuită despre logică" (Bd. V, p. 244*), în ea nu este loc pentru problema *vieții*. Dar dacă obiectul logicii este *adevărul*, iar „*adevărul ca atare wesentlich im Erkennen ist*"**, atunci sîntem nevoiți să vorbim despre cunoaștere și, în legătură cu ea (p. 245), trebuie de pe acum să vorbim despre *viață*.

Uneori după așa-zisa „logică pură" se pune și logica „aplicată" (angewandte), dar atunci...

* *Hegel.* Werke, Bd. V, Berlin, 1831. — *Nota red.*

** *constă esențialmente în cunoaștere. Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

... «ar putea fi incluse în logică toate științele, deoarece fiecare dintre ele este logică aplicată în măsura în care obiectul ei trebuie să fie exprimat în formele gîndului și ale conceptului» (244).

orice știință este logică aplicată

Ideea de a include *v i a ț a* în logică este explicabilă — și genială — din punctul de vedere al *procesului* reflectării lumii obiective în conștiința (la început individuală) a omului și al verificării acestei conștiințe (reflectări) prin practică — vezi:

Enciclopedia*, §216: numai în conexiunea lor diferitele membre ale corpului sînt ceea ce sînt. O mînă desprinsă de corp este mînă numai cu numele (Aristotel).

... «*Judecata* originară a vieții constă deci în aceea că ea se separă pe sine, ca subiect individual, de ceea ce e obiectivitate»... (248).

viața = subiectul individual se izolează de obiectiv

Dacă cercetăm raportul dintre subiect și obiect în logică, trebuie să ținem seama și de premisele generale ale existenței subiectului *concret* (= *v i a ț a o m u l u i*) în mediul obiectiv.

Subdiviziuni**:
1) viața ca «individ viu» (§ A)
2) „procesul vital"
3) „procesul generic" (Gattung), al reproducerii omului și trecerea la *cunoaștere*.

(1) «totalitatea subiectivă» și „obiectivitatea" „indiferentă"
(2) unitatea dintre subiect și obiect

* *Hegel.* Werke, Bd. VI, Berlin, 1810. — *Nota red.*
** *Hegel.* Werke, Bd. V, Berlin, 1834, p. 248 262. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

Enciclopedia, § 219: ...«Natura anorganică, subjugată de ceea ce e viu, suportă această subjugare datorită faptului că ea este *în sine* ceea ce viața este *pentru sine*».

N.B.

De răsturnat = materialism pur. Excelent, profund, just!! Și încă N.B.: se dovedește *extrema* justețe și exactitate a termenilor „an sich" și „für sich"*!!!

...«Această obiectivitate a ceea ce este viu este *organismul*; ea este *mijlocul* și *instrumentul* scopului»... (251).

Hegel și *jocul* de-a „conceptele organice"

!!!

Mai departe, „încadrarea" în categorii logice a „sensibilității" (Sensibilität), a „excitabilității" (Irritabilität) — aceasta ar fi *particularul*, spre deosebire de general!! — și a „reproducției" este un simplu joc. A fost dată uitării *linia nodală*, trecerea pe un *a l t* plan a fenomenelor naturale.

Ș.a.m.d. «Durerea este «o existență reală» a contradicției» în individul viu.

Hegel și jocul de-a „organismul"

Sau încă: reproducția omului «este indentitatea lor» (a doi indivizi de sex opus) «realizată, este unitatea negativă a genului, care, pornind de la dedublarea sa, se reflectă în sine»... (261).

Ridicol la Hegel

LOGICA. VOLUMUL AL V-lea

Secțiunea a III-a. Ideea

Capitolul al II-lea. *I d e e a c u n o a ș t e r i i* (p. 262—327).

* — «în sine» și «pentru sine». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

...«Realitatea lui» (des Begriffs*), «în genere, este *forma ființării sale*; în fapt, totul constă în precizarea acestei forme; pe ea se bazează deosebirea dintre ceea ce conceptul este în sine sau subiectiv, ceea ce este el ca ceva cufundat în obiectivitate și ceea ce este el în ideea de viață» (263).

conștiința subiectivă și cufundarea ei în obiectivitate

? misticism!

...«Spiritul nu numai că este infinit mai bogat decît natura, dar pe deasupra... unitatea absolută a contrariilor în concept constituie esența spiritului»... (264).

misticism!

Hegel împotriva lui Kant:

La Kant, «Eul» apare ca «subiect transcendental al gîndurilor» (264); «în același timp însă, acest Eu, după propria expresie a lui Kant, are inconvenientul că, pentru a enunța o judecată oarecare despre el, trebuie neapărat să ne servim de el»...

adică „Eul" la Kant este o formă goală („care e suptă din ea însăși") fără o analiză concretă a procesului cunoașterii ?

(p. 265).

«În a sa» (= a lui Kant) «critică a acestor determinări» (anume: abstrakte einseitige Bestimmungen „der vormaligen — prekantiene — Metaphysik"** despre „suflet"), «el» (Kant) «s-a arătat a fi pur și simplu sceptic, în maniera lui Hume, și anume nu s-a preocupat decît de felul cum apare eul în conștiința de sine, eliminînd din el tot ce este

N.B.

N.B.: Kant și Hume sînt sceptici

* a conceptului. *Nota trad.*

** determinări unilaterale abstracte «ale vechii metafizici, prekantiene». *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

empiric, întrucît era vorba de a-l cunoaște ca esență, ca lucru în sine; în felul acesta n-a rămas nimic în afară de fenomenul *Eu gîndesc*, care însoțește toate reprezentările și despre care n-avem nici cea mai slabă idee» (266). # # #

Unde vede Hegel scepticismul lui Hume și Kant?

După cît se pare, Hegel vede scepticismul în aceea că pentru Hume și Kant „fenomenele" nu sînt un lucru în sine care *apare*, că ei separă fenomenul de adevărul obiectiv, se îndoiesc de obiectivitatea cunoașterii, rup, weglassen, alles Empirische* de Ding an sich...** Și Hegel continuă:

Nu există înțelegere în afara procesului conceperii (cunoașterii, studierii concrete etc.)

...«Fără îndoială, trebuie să admitem că atîta timp cît nu *concepem*, ci ne oprim la *reprezentarea* simplă și fixă și la *denumire*, n-avem nici cea mai slabă idee nici despre eu, nici despre orice altceva și nici chiar despre concept» (266).

Pentru a înțelege trebuie să începi să înțelegi, să studiezi în mod empiric, să te ridici de la empiric la general. Pentru a învăța să înoți trebuie să intri în apă.

Kant se mărginește la „fenomene"

Vechea metafizică, căutînd să cunoască *adevărul*, împărțea obiectele, după criteriul adevărului, în substanțe și fenomene. Critica lui Kant *a renunțat* la căutarea adevărului... «Dar a te opri la fenomene și la ceea ce în conștiința obișnuită se prezintă ca simplă reprezentare înseamnă a renunța la concept și la filozofie» (269).

* tot ce a ce este empiri . Ne i tral.
** — lucrul în sine. Nota bad.

www.dacoromanica.ro

§ A:

«*Ideea de adevăr*. Ideea subiectivă este înainte de toate *impuls*...; de aceea impulsul are o determinare care constă în aceea că el își suprimă propria lui subiectivitate, își transformă realitatea, încă abstractă, în realitate concretă și o umple cu *conținutul* lumii, pe care îl presupune subiectivitatea lui... Întrucît cunoașterea este idee ca scop sau ca idee subiectivă, negarea lumii presupusă ca existentă în sine este *prima* negație»... (274—275).

adică prima *treaptă*, primul moment, început, debut al cunoașterii este finitatea (Endlichkeit) și subiectivitatea ei, negarea lumii în sine — scopul cunoașterii este la început subiectiv...

Hegel împotriva lui Kant:

«Este ciudat că în timpurile moderne» (este vorba, evident, de Kant) «această latură a *finității* s-a păstrat și a fost considerată drept raport *absolut* al cunoașterii, ca și cum finitul ca atare ar trebui să fie absolut! Din acest punct de vedere i se atribuie obiectului un necunoscut *lucru în sine dincolo de limitele* cunoașterii, iar acest lucru în sine — și, o dată cu el, și adevărul — este considerat drept ceva absolut *transcendental* față de cunoaștere. Determinațiile gîndirii în general, categoriile, determinațiile reflexiei, cît și conceptul formal și momentele lui, capătă în această accepție semnificația unor determinații care nu sînt finite în sine, ci în sensul că sînt ceva subiectiv în comparație cu acest *lucru în sine* gol; acceptarea drept adevăr a acestui fals raport al cunoașterii este o eroare care a devenit opinie generală a vremii noastre» (276).

Kant a absolutizat *una* din laturi

la Kant lucrul în sine este un „Jenseits"* absolut

subiectivismul lui Kant

* — «transcendental». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Caracterul finit, tranzitoriu, relativ, condiționat al cunoașterii omenești (al categoriilor ei, al cauzalității etc. etc.) a fost luat de Kant drept *subiectivism*, iar nu drept dialectică a ideii (= a naturii însăși), rupînd astfel cunoașterea de obiect.

Dar **mersul** ei conduce cunoașterea la adevărul obiectiv

...«Dar cunoașterea trebuie să depășească prin propria ei mișcare finitatea ei și, totodată, să rezolve contradicția ei» (277).

Hegel împotriva idealismului subiectiv și a „realismului"

...«Ideea că analiza nu face decît să regăsească în obiect ceea ce *a fost introdus* în el este tot atît de unilaterală ca și părerea că determinările care se obțin sînt, ca să zicem așa, doar *extrase* din obiect. Prima idee este enunțată, după cum se știe, de idealismul subiectiv, care recunoaște activitatea cunoașterii în analiză numai ca un *postulat* unilateral, îndărătul căruia se ascunde *lucrul în sine*; a doua părere aparține așa-zisului realism, care vede în conceptul subiectiv o identitate goală, în care determinațiile gîndirii sînt primite *din afară*».

Obiectivitatea logicii

...«Dar aceste două momente nu pot fi separate unul de altul; în forma lui abstractă în care apare în analiză, logicul, bineînțeles, este dat numai în cunoaștere, după cum, invers, el este nu numai ceva *postulat*, dar și ceva *care există în sine*»... (280).

Conceptele logice sînt subiective atîta timp cît rămîn „abstracte", în forma lor abstractă, dar în același timp ele exprimă și lucrul în sine. Natura este *în același timp* concretă *și* abstractă, fenomen *și* esență, moment *și* raport. Conceptele omului sînt subiective în abstracția lor, în separația lor, dar sînt obiective în totalitatea, în procesul, în suma, în tendința, în izvorul lor.

www.dacoromanica.ro

Foarte bun este § 225 din **Enciclopedie,** în care *„cunoașterea"* („teoretică") și „voința", „activitatea practică" sînt prezentate ca două laturi, două metode, două mijloace de depășire a „caracterului unilateral" atît al subiectivității, cît și al obiectivității.

Și, mai departe, *281—282*, idei foarte importante în legătură cu *trecerea* categoriilor una în alta (și împotriva lui Kant, p. 282). **N.B.**

Logica, vol. V, p. 282 (sfîrșit)*

...«Kant... ia din *logica formală* legătura determinată, adică înseși conceptele care exprimă raporturile și principiile sintetice, le ia ca *date*; deducția lor ar fi trebuit să fie ***reproducerea trecerii*** acestei simple unități a conștiinței de sine în aceste determinări și diferențieri ale ei; dar Kant nu și-a dat osteneala să arate în ce constă această ***mișcare înainte,*** cu adevărat sintetică, ***a conceptului care se produce singur***» (282).

Kant n-a arătat *trecerea* categoriilor una în alta.

286—287 — Revenind încă o dată la matematica superioară (în care se dovedește, între altele, a fi un bun cunoscător al soluției date de Gauss ecuației $X^m - 1 = 0$[95]), Hegel revine încă o dată la calculul diferențial și integral, spunînd că

«matematica... n-a reușit pînă acum să justifice prin propriile ei forțe, adică în mod matematic, operațiile care se bazează pe această trecere» (trecerea de la cutare la cutare mărimi), «fiindcă această trecere nu este de natură matematică». *Leibniz*, căruia i se atribuie meritul de a fi creat calculul diferențial, a efectuat această trecere «în modul cel mai inadmisibil, care este tot atît de străin de concept pe cît e de nematematic»... 287).

«Cunoașterea *analitică* este întîia premisă a oricărui silogism: ea este raportarea nemijlocită a conceptului la obiect; identitatea este, prin urmare, determinarea pe care cunoașterea o

* De aici manuscrisul lui Lenin continuă cu caietul «Hegel. Logica, III (p. 89—115)». — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

recunoaște ca fiind a sa, și această cunoaștere nu este altceva decît sesizarea a ceea ce există. Cunoașterea sintetică caută *să conceapă* ceea ce există, adică să cuprindă diversitatea determinărilor în unitatea lor. De aceea ea este a doua premisă a silogismului, în care cele ce diferă se raportează unul la altul ca atare. Scopul ei este astfel necesitatea în general» (288).

În legătură cu procedeul unor științe (de exemplu fizica) de a lua drept „explicație" tot felul de „forțe" etc. și de a potrivi (a trage de păr), a aranja faptele etc., Hegel face următoarea observație inteligentă:

remarcabil ca justețe și profunzime

«Așa-zisa explicație și demonstrație a materialului concret încorporat în teoreme se dovedesc a fi, în parte, o tautologie, iar în parte o denaturare a adevăratei stări de lucruri; în parte însă această denaturare a servit pentru a camufla procedeul iluzoriu al cunoașterii care a selecționat în mod unilateral datele experienței, și numai în felul acesta a putut să ajungă la definițiile și principiile sale simple; cît privește obiecția luată din experiență, ea o respinge prin afirmația că înțelege și tălmăcește această experiență nu în totalitatea ei concretă, ci doar ca exemplu, pentru că o consideră susceptibilă să justifice ipotezele și teoriile. În această subordonare a experienței concrete față de determinările presupuse, fundamentul pe care se sprijină teoria se estompează și este prezentat numai din latura care confirmă teoria» (315—316).

(comp. economia politică a burgheziei)

împotriva subiectivismului și a unilateralității

Kant și *Jacobi* au răsturnat vechea metafizică (bunăoară pe aceea a lui Wolf [exemplu: o ridicolă paradă de banalități etc.[96]]). Kant a arătat că „demonstrațiile riguroase" duc la antinomii,

cu alte cuvinte,

www.dacoromanica.ro

«dar el» (Kant) «n-a reflectat asupra naturii însăși a acestui mod de demonstrație, care e aplicat la un anumit conținut finit; unul trebuie, totuși, să cadă împreună cu celălalt» (317).

Kant nu a înțeles legea *universală* a dialecticii „finitului"?

Cunoașterea sintetică încă nu este completă, fiindcă «conceptul nu realizează unitatea cu sine însuși în obiectul lui sau în realitatea lui... De aceea, în această cunoaștere, ideea nu ajunge încă la adevăr, deoarece obiectul nu concordă cu conceptul subiectiv. — Dar sfera necesității constituie culmea cea mai înaltă a ființării și reflexiei; în sine și pentru sine, ea se transformă în libertatea conceptului, identitatea internă devine manifestarea ei, care nu este altceva decît conceptul ca concept»...

...«Ideea, în măsura în care conceptul *pentru sine* este acum un concept determinat în sine, este ideea *practică*, *acțiunea*» (319). Și paragraful următor este intitulat: «B: Ideea de bine».

Hegel despre practică și despre obiectivitatea cunoașterii

Cunoașterea teoretică trebuie să prezinte obiectul în necesitatea lui, în raporturile lui multilaterale, în mișcarea lui contradictorie an und für sich*. Dar conceptul omenesc prinde „definitiv" acest adevăr obiectiv al cunoașterii, îl sesizează, și-l însușește numai atunci cînd conceptul devine „ființare pentru sine" în sensul practicii. Adică practica omului și a omenirii constituie verificarea, criteriul obiectivității cunoașterii. Aceasta este într-adevăr ideea lui Hegel? De revenit.

De ce de la practică, de la acțiune, se trece numai la „bine", la das Gute? Așa ceva este îngust, unilateral! Dar *utilul?*

Fără îndoială că aici intră și utilul. Sau, după Hegel, utilul este și das Gute?

* — în sine și pentru sine. *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Toate acestea se află în capitolul «Ideea de cunoaștere» (cap. II) — în trecerea la „idee absolută" (cap. III) —, adică, fără îndoială, practica figurează la Hegel ca o verigă în analiza procesului cunoașterii, și anume ca trecere la adevărul obiectiv („absolut", după Hegel). Prin urmare, Marx i se alătură direct lui Hegel atunci cînd introduce criteriul practicii în teoria cunoașterii: vezi tezele despre Feuerbach[97].

Practica în teoria cunoașterii:

(320) «Ca subiectiv, el» (der Begriff) «presupune un altul care ființează în sine; el este *tendința* de a se realiza, este scopul care prin el însuși vrea să-și prezinte o obiectivitate în lumea obiectivă și să se împlinească. În ideea teoretică, conceptul subiectiv, ca general, adică lipsit de determinare în sine și pentru sine, se găsește în fața lumii obiective, din care își trage un anumit conținut și mijloc de a se împlini. În ideea practică însă, acest concept este un real care se află în fața unui alt real; dar certitudinea de sine, pe care o are subiectul în ființarea lui determinată în sine și pentru sine, este o

Alias*:
Conștiința omului nu numai că reflectă lumea obiectivă, dar o și creează.

Conceptul (= omul), ca subiectiv, presupune din nou un altul care ființează în sine (natura independentă de om). Acest concept (= omul) este *tendința* de a se realiza pe sine, de a-și da prin sine însuși o obiectivitate în lumea obiectivă și de a se realiza (de a se împlini) pe sine.

În ideea teoretică (în domeniul teoriei), conceptul subiectiv (cunoașterea?), ca general și lipsit în sine de determinări, se opune lumii obiective, din care el își trage un anumit conținut și o anumită împlinire.

În ideea practică (în domeniul practicii), acest concept, ca real (ca ceva care acționează?), se opune realului.

Certitudinea de sine pe care subiectul [aici] apare dintr-o dată

* — ou alte cuvinte. *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

certitudine a realității sale și a *irealității* lumii...».

.....

subiect în loc de „concept"[1] o are în ființa sa în sine și pentru sine, ca subiect determinat, este certitudinea realității sale și a *irealității* lumii.

adică lumea nu-l satisface pe om și el se hotărăște s-o schimbe prin acțiunea lui.

...«Această determinare cuprinsă în concept, egală cu el și incluzînd în sine cerința unei realități exterioare individuale, este *binele*. El se prezintă cu valoare de ceva absolut, întrucît este totalitatea conceptului în sine, obiectivul care are în același timp forma unității libere și a subiectivității. Această idee ***este superioară ideii de cunoaștere care a fost analizată de noi mai sus,*** deoarece are valoare nu numai de ceva general, dar și de ceva ***pur și simplu real***»... (320—321).

Fondul chestiunii:

„Binele" este „o cerință a realității exterioare", adică prin „bine" se înțelege *practica* omului = cerință (1) și a realității *exterioare* (2).

Practica este superioară cunoașterii (teoretice), deoarece ea are valoare nu numai de generalitate, ci și de realitate nemijlocită.

...«De aceea activitatea scopului nu este îndreptată spre el însuși; ea nu urmărește să absoarbă în ea, să-și însușească o oarecare determinare dată, ci mai degrabă să-și afirme propria ei determinare și să-și prezinte realitatea sub forma unei realități exterioare,

„Activitatea scopului nu este îndreptată spre el însuși...

ci spre *realizarea lui sub forma unei realități exterioare*, prin intermediul suprimării unor (laturi, trăsături, fenomene) anumite ale lumii „*e x t e r i o a r e*"...

www.dacoromanica.ro

prin intermediul suprimării unor determinări ale lumii exterioare»... (321)...

...

... «Binele înfăptuit este bine în virtutea faptului că el există deja ca atare în scopul subiectiv, în ideea sa; înfăptuirea îi conferă o existență exterioară»... (322).

«Din partea ***lumii obiective*** presupuse de el, în presupunerea căreia constă subiectivitatea și finitatea binelui ***și care ca un altceva își urmează propriul ei drum,*** însăși înfăptuirea binelui întîmpină obstacole și chiar se lovește de imposibilitate»... + (322—323).

N.B. N.B. „Lumea obiectivă" „își urmează propriul ei drum", iar practica omului, care are în fața ei această lume obiectivă, întîmpină „greutăți în îndeplinirea" scopului, ba chiar se lovește de „imposibilitate"...

+ ... «Binele rămîne astfel ceva ce *trebuie să fie*; el este în sine și pentru sine, dar ființarea, ca nemijlocire ultimă, abstractă, rămîne, în opoziție cu binele, determinată ca o neființare»... ++

Binele, ceea ce este bun, dorințele pioase rămîn **CEVA CE ÎN MOD SUBIECTIV TREBUIE SĂ FIE...**

Două lumi: cea subiectivă și cea obiectivă

++ ... «Ideea binelui înfăptuit este, ce-i drept, un postulat absolut, dar nu mai mult decît un postulat, adică absolutul împovărat de ***determinarea subiectivității.*** Aici mai sînt încă ***două lumi opuse una alteia:*** imperiul *subiectivității*, situat în spațiile *pure* ale gîndirii *diafane*, și imperiul ***obiectivității,*** situat în stihia unei ***realități multiforme*** exterioare, care este imperiul nepătruns al întunericului. Dezvoltarea deplină a contradicției nerezolvate, formată de acest scop absolut, căruia i se opune, ca un obstacol de netrecut, bariera acestei realități, este analizată îndeaproape în „Fenomenologia spiritului", p. 453 și urm.»... (323).

www.dacoromanica.ro

Ironii pe seama „spaţiilor pure ale gîndirii diafane" din imperiul subiectivităţii, căruia i se opune „întunericul" realităţii „obiective", „multiforme". **N.B.**

...«În aceasta din urmă» (= der theoretischen Idee*, spre deosebire de der praktischen Idee**)... «cunoaşterea se cunoaşte pe sine numai ca act de percepere, ca identitate nedeterminată în sine a conceptului cu el însuşi; împlinirea, adică obiectivitatea determinată în sine şi pentru sine, este pentru ideea teoretică ceva *dat*, în timp ce *ceea ce există într-adevăr* este ***realitatea existentă independent de postulatele subiective.*** Pentru ideea practică, dimpotrivă, această realitate, care i se opune în acelaşi timp ca o barieră de netrecut, prezintă în sine o valoare cu totul neînsemnată; ea este, pentru ideea practică, ceva care nu poate să-şi capete adevărata sa determinare şi unica sa valoare decît de la scopurile urmărite de către bine. De aceea voinţa însăşi se opune ***atingerii scopului ei, prin aceea că voinţa se separă de cunoaştere şi că realitatea externă nu păstrează pentru ea formele adevăratului existent;*** de aceea ideea de bine îşi poate găsi completarea numai în ideea de adevăr» (323—324).

Cunoaşterea... găseşte în faţa ei ceea ce există cu adevărat, ca o realitate prezentă, independentă de părerile (Setzen***) subiective. (Aceasta este curat materialism!) Voinţa omului, practica lui, împiedică ea însăşi atingerea scopului său... prin aceea că se separă de cunoaştere şi nu recunoaşte realitatea exterioară ca existînd cu adevărat (ca adevăr obiectiv). Este nevoie de *îmbinarea cunoaşterii cu practica.* Nota bene

Şi imediat după aceea:

...«Dar această trecere ea o efectuează prin ea însăşi» (trecerea ideii de adevăr în ideea de bine, a teoriei în practică, şi viceversa). «În silogismul acţiunii, prima premisă o constituie

* — ideea teoretică. — *Nota trad.*
** — ideea practică. — *Nota trad.*
*** — postulatele. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

raportul nemijlocit dintre ***scopul bun şi realitatea*** pe care acest scop o ia în stăpînire şi pe care, în premisa a doua, o îndreaptă ca ***mijloc exterior*** împotriva realităţii exterioare» (324).

„Silogismul acţiunii"... Pentru Hegel, *acţiunea*, practica este un „*silogism*" *logic*, o figură logică. Şi este adevărat! Desigur, nu în sensul că existenţa ca altul a figurii logice este practica omului (= idealism absolut), ci, invers, în sensul că practica omului, repetîndu-se de
N.B. miliarde de ori, se imprimă în conştiinţa lui ca figuri logice. Aceste figuri capătă trăinicia unei prejudecăţi şi un caracter axiomatic tocmai (şi numai) datorită acestei repetări de miliarde de ori.

N.B. premisa 1: *un scop bun* (scopul subiectiv) versus *realitate* („realitatea exterioară")

premisa a 2-a: *mijlocul* exterior (instrumentul), (obiectivul)

premisa a 3-a, sau concluzia: coincidenţa subiectivului cu obiectivul, verificarea ideilor subiective, criteriu al adevărului obiectiv.

...«Înfăptuirea binelui, în pofida unei alte realităţi care i se opune, constituie mijlocirea care este esenţialmente necesară pentru raportul nemijlocit al binelui şi pentru înfăptuirea efectivă a acestuia»...

...«Dar dacă prin aceasta» (prin activitate) «scopul urmărit de către bine n-ar fi totuşi atins, ar însemna că conceptul s-a reîntors la punctul de vedere pe care el l-a avut înainte despre activitatea lui, acela al unei realităţi definite ca fiind lipsită de valoare şi totuşi presupusă ca fiind reală; această reîntoarcere devine mers înainte spre infinitatea rea, ceea ce se explică doar prin faptul că suprimarea realităţii abstracte arătate este imediat urmată şi de uitarea acestei suprimări sau se dă uitării faptul că această realitate a fost, dimpotrivă, deja presupusă nu ca o realitate obiectivă, ci ca fiind deja lipsită de valoare în sine şi pentru sine» (325).

www.dacoromanica.ro

Neîmplinirea scopurilor (activității omenești) are drept cauză (Grund) faptul că se consideră realitatea ca neexistentă (nichtig), că ea (realitatea) nu e recunoscută ca o realitate obiectivă. N.B.

«Întrucît prin activitatea conceptului obiectiv realitatea exterioară se modifică și, în felul acesta, determinarea ei este suprimată, ea își pierde astfel caracterul ei de simplă aparență, determinabilitatea ei exterioară și nulitatea ei, și prin aceasta se găsește *afirmată* ca existînd în sine și pentru sine»... +

N.B. Activitatea omului care și-a făcut o imagine obiectivă despre lume **modifică** realitatea exterioară, desființează determinarea ei (=schimbă cutare sau cutare laturi, calități ale ei) și, în felul acesta, îi înlătură trăsăturile de aparență, exterioritate și nulitate, îi conferă existență în sine și pentru sine (= adevăr obiectiv). N.B.

\+ ...«Prin aceasta se suprimă, în general, presupunerea arătată, și anume determinarea binelui ca scop ***pur subiectiv*** și avînd un conținut limitat, ca și necesitatea de a-l realiza doar prin activitatea subiectivă și însăși această activitate. ***Ca urmare***, se suprimă însăși mijlocirea; rezultatul este o nemijlocire care nu reprezintă o restabilire a presupunerii, ci, dimpotrivă, dispariția ei. Prin aceasta ideea conceptului determinat în sine și pentru sine a fost afirmată *nu numai în subiectul activ*, ci și ca o realitate nemijlocită, și, invers, aceasta din urmă, așa cum există ***în cunoaștere,*** este afirmată în așa fel, încît este ***o obiectivitate cu adevărat existentă***» (326).

Rezultatul acțiunii este verificarea cunoașterii subiective și criteriul **ADEVĂRATEI OBIECTIVITĂȚI.**

...«În acest rezultat, *cunoașterea* este astfel restabilită ***și îmbinată cu ideea practică,*** realitatea găsită cu anticipație este totodată determinată ca fiind scopul absolut împlinit; dar nu ca în cunoașterea investigatoare, numai ca lume obiec-

www.dacoromanica.ro

tivă lipsită de subiectivitatea conceptului, ci ca o lume obiectivă a cărei existență reală și temei intern este conceptul. Aceasta este ideea absolută» (327). ((Sfîrșitul capitolului al II-lea. Trecerea la capitolul al III-lea: «Ideea absolută».))

Capitolul al III-lea: «Ideea absolută».

...«Ideea absolută reprezintă, după cum am văzut, identitatea dintre ideea teoretică și cea practică, fiecare dintre ele fiind încă pentru sine unilaterală»... (327).

Unitatea dintre ideea teoretică (cunoaștere) *și practică* — N.B. acest lucru — și această unitate *tocmai în teoria cunoașterii*, întrucît se obține ca rezultat „ideea absolută" (iar ideea = „das objektive Wahre"*) [vol. V, 236]

Rămîne să analizăm acum, spune Hegel, nu Inhalt**, ci... «universalitatea formei lui, adică *metoda*» (329).

«În cunoașterea investigatoare, metoda este și *instrument*, un mijloc care ține de latura subiectivă și prin care ea se raportează la obiect... Dimpotrivă, în cunoașterea adevărată, metoda nu cuprinde numai o multitudine de determinări anumite, ci și determinarea în sine și pentru sine a conceptului, care este termen mediu» (termen mediu în figura logică a silogismului) «numai pentru că are și semnificația de obiectiv»... (331).

...«Metoda absolută» (adică metoda cunoașterii adevărului obiectiv), «dimpotrivă, se comportă nu ca reflexie exterioară, ci ia ceea ce este determinat din însuși obiectul său, întrucît această metodă este ea însăși principiul imanent și sufletul lui. — Este ceea ce cerea *Platon* cunoașterii: *să considere lucrurile în ele însele*, în parte în universalitatea lor, iar în parte să nu se îndepărteze de ele pentru a se agăța de împrejurări accesorii, de exemple și comparații, ci să aibă în fața sa numai aceste lucruri și să caute să cunoască ceea ce le este imanent»... (335—336).

Această metodă a «cunoașterii absolute» este *analitică*, ...«dar totodată și *sintetică*»... (336).

* — «adevărul obiectiv». — *Nota trad.*
** — conținutul. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

„Dieses so sehr synthetische als analytische Moment des *Urteils*, wodurch das anfängliche Allgemeine aus ihm selbst als das *Andere seiner* sich bestimmt, ist das *dialektische* zu nennen"... (336) (+ vezi p. urm.)*.

Una dintre definițiile **dialecticii**

„Acest moment tot atît de sintetic pe cît de analitic al *judecății*, în virtutea căruia generalitatea inițială [conceptul general] se definește ca însăși ca fiind altul în raport cu sine, trebuie să fie numit dialectic".

O definiție nu dintre cele mai clare!!

1) Definiția conceptului prin el însuși [lucrul *însuși* trebuie considerat în relațiile și în dezvoltarea lui;

2) contradicția în lucrul însuși (das Andere seiner**), forțele și tendințele contradictorii din orice fenomen;

3) îmbinarea analizei cu sinteza.

Acestea sînt, după cît se pare, elementele dialecticii.

Cred că aceste elemente ar putea fi prezentate mai detaliat astfel:

Elementele dialecticii

1) *obiectivitatea* examinării (nu exemple, nu digresiuni, ci lucrul în sine).

×

2) întregul ansamblu al *relațiilor* multiple dintre acest lucru și altele.
3) *dezvoltarea* acestui lucru (respectiv fenomen), mișcarea lui proprie, viața lui proprie.
4) *tendințele* (*și* # aspectele) interne contradictorii în acest lucru.
5) lucrul (fenomenul etc.) ca sumă *și* # *unitate a contrariilor*.

* În manuscris, din paranteză începe o săgeată îndreptată spre alineatul «Dialectica este...», care se află pe fila următoare a manuscrisului (vezi volumul de față, p. 189). — *Nota red.*

** altul său. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

6) *l u p t a*, respectiv desfășurarea acestor contrarii, a tendințelor contradictorii etc.

7) îmbinarea analizei cu sinteza, — examinarea separată a diferitelor părți și totalizarea, însumarea acestor părți.

× 8) relațiile fiecărui lucru (fenomen etc.) nu sînt numai multiple și diverse, ci și universale. Oricare lucru (fenomen, proces etc.) este legat de *o r i c a r e* altul.

9) nu numai unitatea contrariilor, ci și *t r e c e r e a* ***f i e c ă r e i*** determinări, calități, trăsături, a fiecărui aspect și a fiecărei însușiri în *o r i c a r e* alta [în contrariul său?].

10) procesul infinit al descoperirii unor *n o i* aspecte, relații etc.

11) procesul infinit de adîncire a cunoașterii de către om a lucrurilor, fenomenelor, proceselor etc. de la fenomen la esență și de la o esență mai puțin profundă la alta mai profundă.

12) de la coexistență la cauzalitate și de la o formă de conexiune și interdependență la alta, mai profundă, mai generală.

13) repetarea, într-un stadiu superior, a anumitor trăsături, însușiri etc. ale stadiului inferior și

14) reîntoarcerea aparentă la vechi (negarea / negației)

15) lupta dintre conținut și formă, și invers. Lepădarea formei, transformarea conținutului.

16) Trecerea cantității în calitate, și *viceversa* ((*15* și *16* sînt *e x e m p l e* care ilustrează cele spuse la *9*))

www.dacoromanica.ro

Pe scurt, dialectica poate fi definită ca teorie a unității contrariilor. Această formulare sesizează nucleul dialecticii, dar ea are nevoie de unele explicații și de o dezvoltare.

+ (continuare. Vezi pagina precedentă*)

...«Dialectica este una dintre acele științe vechi care în metafizica [aici, evident, = teoria cunoașterii și logica] filozofilor moderni, iar apoi, în general, în filozofia populară atît a anticilor, cît și a modernilor, a fost dintre cele mai desconsiderate»... Diogene Laerțiu, continuă Hegel, a spus despre **Platon** că el este inițiatorul **dialecticii**, cea de-a treia știință filozofică (după cum Tales este inițiatorul filozofiei naturii, iar Socrate al filozofiei morale)[98], dar asupra acestui merit al lui Platon reflectează cel mai puțin aceia care fac cea mai mare zarvă în jurul lui...

Platon și dialectica

...«Dialectica a fost adeseori considerată ca o *artă*, ca și cum s-ar baza pe un *talent* subiectiv și nu ar ține de obiectivitatea conceptului»... (336—337). Este un mare merit al lui Kant că a introdus din nou dialectica, că a recunoscut-o ca (însușire) „necesară" a „rațiunii" (337), dar rezultatul (aplicării dialecticii) trebuie să fie „invers" (celui obținut de Kant); *vezi mai jos*.

Obiectivitatea dialecticii...

Urmează apoi o **schiță a dialecticii** — foarte interesantă, clară și importantă:

...«În afară de faptul că apare de obicei ca ceva întîmplător, dialectica are, în mod obișnuit, și o formă mai precisă, prin faptul că, în legătură cu un obiect oarecare — de pildă lumea, mișcarea, punctul etc. —, ea arată

* Vezi volumul de față, p. 187. *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

că obiectului îi este proprie cutare determinare, de exemplu, în ordinea obiectelor indicate, finitatea în spațiu sau în timp, existența în *acest* loc, negarea absolută a spațiului; dar, totodată, îi revine în mod tot atît de necesar și determinarea contrară, de pildă infinitatea în spațiu și în timp, negăsirea în acest loc, raportul față de spațiu și deci spațialitatea. Școala eleată mai veche a aplicat dialectica sa mai ales împotriva mișcării, în timp ce Platon a aplicat-o adeseori împotriva reprezentărilor și noțiunilor timpului său, mai ales împotriva sofiștilor, dar și împotriva categoriilor pure și a determinărilor reflexiei; scepticismul evoluat de mai tîrziu a extins aplicarea ei nu numai la așa-zisele fapte de conștiință nemijlocite și la maximele vieții de toate zilele, ci și la toate noțiunile științifice. Consecința care decurge din această dialectică este, în general, caracterul *contradictoriu* și *nulitatea* afirmațiilor făcute. Dar aceasta se pretează la o dublă interpretare: o interpretare obiectivă, în sensul că însuși *obiectul*, care în felul acesta se contrazice singur, se suprimă și se desființează pe sine însuși (aceasta este, bunăoară, interpretarea eleaților, care consideră că trebuie respinsă orice *veridicitate* a lumii, a mișcării, a punctului); sau o interpretare subiectivă, după care *cunoașterea este defectuoasă*. În această din urmă interpretare se subînțelege că însăși dialectica execută scamatoria unei false aparențe. Aceasta este, în general, părerea așa-zisului bun-simț omenesc, care se oprește la certitudinea *senzorială* și la reprezentările și enunțările curente»... (337—338).

din istoria dialecticii

rolul scepticismului în istoria dialecticii

dialectica este înțeleasă ca o scamatorie

De pildă, Diogene-cîinele[99] demonstrează mișcarea mergînd; «o infirmare vulgară», spune Hegel.

www.dacoromanica.ro

Hegel „absolute Urteilen" ist analytisch, ...
„aber ebenso sehr synthetisch" ...

Одно изъ опредѣленій діалектики

„Dieses so sehr synthetische als analytische Moment des Urteils, wodurch das anfänglich Allgemeine für sich selbst als das Andere seiner mit Bestimmung, ist das dialektische zu nennen" (335) .. (+ Enc. Gund. 81)

„Этотъ путь изъ самоопредѣленія, какъ и аналитическій моментъ сужденія, въ силу котораго (самаго) первоначальное отношеніе [самое понятіе] само изъ себя опредѣляется какъ другое по отношенію къ себѣ, должно быть названо діалектическимъ".

опредѣленіе не ясно?!! изъ Энциклопедіи самой изъ себя (самой собой) въ отношеніи къ себѣ самой въ ея развитіи опредѣленій

Непосредственно-самотождественное (самое по себѣ) и опосредствованное (для другого) (самое по себѣ) и для себя (самое для себя) (самое по себѣ) и для другого (самое

O pagină din manuscrisul lui V. I. Lenin
Conspectul cărții lui Hegel
«Știința logicii»
— Septembrie-decembrie 1914

www.dacoromanica.ro

...«Sau concluzia cu privire la nulitatea subiectivă a dialecticii nu priveşte dialectica însăşi, ci mai degrabă cunoaşterea împotriva căreia este ea îndreptată, şi anume în spiritul scepticismului, precum şi în sensul filozofiei kantiene, împotriva *cunoaşterii* în general» (338).

kantianism = (şi) scepticism

...«Principala prejudecată constă aici în aceea că dialectîca poate avea *numai rezultate negative*» (338).

Lui Kant, spune Hegel, îi revine meritul, printre altele, de a fi atras atenţia asupra dialecticii şi asupra studierii «determinaţiilor gîndirii în sine şi pentru sine» (339).

«Obiectul, aşa cum este el în afara gîndirii şi a conceptului, este o simplă reprezentare sau chiar o simplă denumire; numai în determinările gîndirii şi ale conceptului *este* el ceea ce *este*»...

Just! *reprezentarea* şi *gîndirea*, dezvoltarea amîndurora, nil aliud*

...«De aceea nu se poate considera ca o vină a unui obiect sau a unei cunoaşteri dacă, prin caracterul lor sau în virtutea unei asocieri exterioare oarecare, ele se dovedesc a fi dialectice»...

Obiectul se dovedeşte a fi dialectic

...«Astfel, toţi opuşii consideraţi drept ficşi, de exemplu finitul şi infinitul, singularul şi generalul, sînt contradicţie nu prin intermediul unei asocieri exterioare, ci pentru că, aşa cum rezultă din considerarea naturii lor, ele sînt în sine şi pentru sine o trecere»... (339).

Conceptele nu sînt încremenite, ci în sine, prin natura lor = *trecere*

«Acesta este chiar punctul de vedere arătat mai sus, potrivit căruia un prim universal oarecare, *privit în sine şi pentru sine*, se dovedeşte a fi altul său»... (340).

\# Primul concept general (şi = primul concept general oarecare)

* — nimic altceva. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Acest lucru este foarte important pentru înțelegerea dialecticii

...«dar acest altul nu este, în fond, negativul gol, nimicul ce se ***consideră drept rezultat obișnuit al dialecticii,*** ci este altul primului, negativul nemijlocitului; prin urmare, el este determinat ca mijlocit și, în genere, conține în sine determinarea primului. Prin aceasta, de fapt, primul *se conservă* și *se menține* în altul. — A menține pozitivul în negativul *său*, în conținutul presupoziției, în rezultatul ei — iată ce este mai important decît orice în cunoașterea rațională; e de ajuns să reflectăm cît de cît, pentru a ne convinge de adevărul absolut și de necesitatea absolută a acestei cerințe; și dacă, pentru a dovedi acest lucru, e nevoie de *exemple*, ele pot fi date de întreaga logică» (340).

Nu negația goală, nu negația fără rost, *nu* negația *sceptică*, oscilarea, îndoiala sînt caracteristice și esențiale în dialectică — care, fără îndoială, conține în sine elementul negației, și chiar ca pe cel mai important element al său —, nu, ci negația ca moment al legăturii, ca moment al dezvoltării care menține pozitivul, adică fără nici o ezitare, fără nici un fel de eclectism.

Dialectica, în general, constă în negarea *primei* teze, în înlocuirea ei cu *a doua* (în trecerea primei teze în a doua, în stabilirea legăturii dintre prima și a doua etc.). A doua poate fi făcută predicatul primei —

— «de exemplu, finitul este infinit, unul este multiplu, singularul este universal»... (341).

„*în sine*" = potențial, încă nedezvoltat, încă nedesfășurat

...«Întrucît primul sau nemijlocitul este conceptul *în sine*, prin urmare și negativul numai *în sine*, momentul său dialectic constă în aceea că *diferența* pe care o conține *în sine* este afirmată înăuntrul lui. Dimpotrivă, al doilea este el însuși ceva *determinat*, este *diferența* sau raportul; momentul său dialectic constă deci în a pune *unitatea* pe care o conține»... — (341—342).

www.dacoromanica.ro

(În ceea ce privește enunțurile, tezele etc. pozitive „prime", simple și inițiale, „momentul dialectic", **adică** examinarea științifică, cere să se indice deosebirea, legătura, trecerea. Fără aceasta, simpla enunțare pozitivă este incompletă, lipsită de viață, inertă. În ceea ce privește teza „a 2-a", cea negativă, „momentul dialectic" cere să se indice „*u n i t a t e a*", adică legătura dintre negativ și pozitiv, să se descopere acest pozitiv în negativ. De la afirmație la negație, de la negație la „unitatea" cu ceea ce este afirmat, fără aceasta dialectica devine o negație goală, un joc sau o tendință de a pune la îndoială.)

... — «De aceea, dacă negativul, determinatul, raportul, judecata și toate celelalte determinații pe care le comportă acest al doilea moment nu apar prin ele însele ca o contradicție și într-o formă dialectică, aceasta se datorește pur și simplu insuficienței gîndirii, care nu e în stare să-și adune laolaltă gîndurile. Căci materialul — determinațiile *opuse* sub *un raport unic* — este deja *pus* și este prezent pentru gîndire. Dar gîndirea formală își ia ca lege principiul identității, lasă să cadă conținutul contradictoriu, care se află în fața ei, în sfera reprezentării, în spațiu și în timp, unde ceea ce e contradictoriu e menținut *unul în afara altuia* în coexistență și succesiune și astfel se prezintă în fața conștiinței ***fără contact reciproc***» (342). N.B.

„Se prezintă în fața conștiinței fără contact reciproc" (obiectul) — iată fondul antidialecticii. Aici Hegel pare a scoate la iveală urechile de măgar ale idealismului, considerînd că timpul și spațiul (în legătură cu reprezentarea) sînt ceva *inferior* în raport cu *gîndirea*. De altfel, într-un *anumit* sens, reprezentarea este, într-adevăr, inferioară. Esențial este că gîndirea trebuie *să îmbrățișeze* toată „reprezentarea" în mișcarea ei, iar **pentru aceasta** *gîndirea* trebuie să fie dialectică. Reprezentarea este ea, oare, *m a i a p r o a p e* de realitate decît gîndirea? Da și nu. Reprezentarea nu poate cuprinde mișcarea *în t o t a l i t a t e a e i*; ea nu cuprinde, de exemplu, mișcarea cu viteza de 300 000 km pe secundă[100], pe cînd *gîndirea* o cuprinde și trebuie s-o cuprindă. Gîndirea, ieșită din reprezentare, reflectă și ea realitatea; timpul

www.dacoromanica.ro

este o formă de existență a realității obiective. Aici, în conceptul de timp (și nu în raportul dintre reprezentare și gîndire) stă idealismul lui Hegel.

...«Ea* își stabilește, în această privință, un principiu precis, și anume că contradicția nu poate fi gîndită; în realitate însă, gîndirea contradicției este momentul esențial al conceptului. Gîndirea formală gîndește de fapt contradicția, dar întoarce imediat ochii de la ea și, făcînd sus-zisa afirmație» (în dictonul: contradicția nu poate fi gîndită), «nu face decît să treacă de la ea la negația abstractă».

sarea dialecticii

criteriul adevărului (unitatea dintre concept și realitate)

«Negativitatea examinată aici constituie *punctul de cotitură* în mișcarea conceptului. Ea este simplul punct al raportării negative la sine, izvorul intern al oricărei activități, al automișcării vii și spirituale, sufletul dialectic pe care tot ce e adevăr îl conține în el însuși și fără care el nu este adevăr; căci pe această subiectivitate, și numai pe ea, se bazează suprimarea opoziției dintre concept și realitate și acea unitate care este adevărul. — Al doilea nègativ, negativul negativului, la care am ajuns, este arătata suprimare a contradicției, dar această suprimare este, tot atît de puțin ca și contradicția, *opera unei* reflexii exterioare; ea este momentul *cel mai intim* și *mai obiectiv* al vieții și al spiritului, datorită căruia există un subiect, o persoană, o ființă liberă» (342—343).

Ceea ce este important aici: 1) caracterizarea dialecticii: automișcare, izvor al activității, mișcare a vieții și a spiritului; coincidența conceptelor subiectului (omului) cu realitatea; 2) cel mai înalt grad de obiectivitate („das objektiviste Moment"**).

Această negare a negației, spune Hegel (343), este al treilea termen — «dacă ținem numaidecît *să le numărăm*» —, dar îl putem considera și ca al *patrulea* (Quadruplicität***) (344),

* Gîndirea formală. — *Nota red.*
** — «momentul cel mai obiectiv». — *Nota trad.*
*** — pătrimea. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

socotind *două* negații: cea „simplă" (sau „formală") și cea „absolută" (343 i.f.).

Nu-mi este clară această deosebire; negația absolută nu este echivalentă cu negația mai concretă?

«Deși această unitate, la fel ca întreaga formă a metodei — *triada* —, nu este decît latura cu totul exterioară, superficială a modului de cunoaștere» (344).

N.B. „triada" dialecticii este latura ei exterioară, superficială

— dar, spune el, chiar simplul fapt că a arătat acest lucru (fie și ohne Begriff*) constituie „un merit imens al filozofiei kantiene".

«E drept că formalismul și-a însușit și el triada și s-a ținut de *schema* ei goală; dar superficialitatea, dezordinea, și lipsa de conținut a așa-zisei *construcții* filozofice moderne, care constă doar în a afișa peste tot această schemă formală, fără concept și fără determinare imanentă, și în a o folosi la stabilirea unei ordini exterioare, au făcut ca această formă să devină plictisitoare și să capete o proastă reputație. Dar ea nu-și poate încă pierde valoarea ei intrinsecă din cauza acestei întrebuințări banale, și trebuie să acordăm o înaltă prețuire faptului că a fost astfel găsită această formă de rațional, chiar dacă la început e încă nepătrunsă în concept» (344—345).

Hegel atacă cu vehemență formalismul, plictiseala, stupiditatea jocului de-a dialectica

Rezultatul negării negației, acest al treilea termen, nu este... «un al treilea termen în repaus, ci tocmai această unitate» (a contrariilor), «care este mișcarea și activitatea care se mijlocesc pe ele însele»... (345).

Rezultatul acestei transformări dialectice într-un „al treilea" termen, în sinteză, este o nouă premisă, afirmație etc., care, la rîndul ei, devine o sursă de analiză ulterioară. Dar în ea, în

* fără concept. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

această „a treia“ treaptă, a și intrat „*c o n ț i n u t u l*“ cunoașterii («conținutul cunoașterii ca atare se ia în considerare» și *metoda* se lărgește devenind *sistem* (346)).

Începutul oricărui raționament, al oricărei analize — această primă premisă — pare acum nedeterminat, „imperfect“; apare nevoia de a-l demonstra, de a-l „deduce“ (ableiten) și rezultă «ceea ce poate să pară ca o cerință a unor demonstrații și deducții *regresive*, continuate la infinit» (347), dar, pe de altă parte, noua premisă împinge *î n a i n t e*...

...«Cunoașterea înaintează de la conținut la conținut. Această mișcare progresivă se caracterizează, în primul rînd, prin aceea că ea începe de la determinări simple și că cele care urmează după ele devin din ce în ce *mai bogate* și *mai concrete*. Căci rezultatul conține în sine începutul său, iar mișcarea acestuia l-a îmbogățit cu o nouă determinare. Generalul formează baza, și de aceea mișcarea progresivă nu trebuie luată drept o simplă curgere de la un altul la altul. În metoda absolută, conceptul *se menține* în a sa ființare ca altul său, iar generalul — în particularizarea sa, în judecată și în realitate; în fiecare fază nouă a determinării, generalul ridică mai sus întreaga masă a conținutului său anterior, și nu numai că nu pierde nimic prin mișcarea sa dialectică progresivă și nici nu lasă nimic în urma sa, dar duce cu sine tot ce a dobîndit, se îmbogățește și devine mai dens»... (349).

(Acest fragment rezumă, în felul său, destul de bine ceea ce este dialectica.)

N.B.: ***Cel mai bogat este cel mai concret*** și mai ***subiectiv***

Dar *extinderea* cere și *aprofundare* (*„Insich-gehen“*)* «și o extensiune mai mare este totodată o mai mare intensiune».

«Ceea ce este mai bogat este de aceea cel mai concret și mai *subiectiv*, și ceea ce se cufundă în cea mai simplă profunzime este cel mai puternic și mai cuprinzător» (349).

«În felul acesta, fiecare pas înainte în direcția determinării, fiecare pas prin care conținutul se depărtează de începutul nedeterminat marchează în același timp *o apropiere regresivă*

* — «Intrare în sine». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

de acest început, astfel că ceea ce la început putea să pară ca două lucruri distincte — fundamentarea retroactivă a începutului și determinarea mai departe, progresivă a acestuia — nu reprezintă, în fond, decît unul și același lucru» (350).

Nu trebuie deprecieren* acest început nedeterminat: ... «nu trebuie să-l depreciem invocînd pretextul că el» (începutul) «poate fi admis doar în mod provizoriu și ipotetic. Obiecțiile ce i-ar putea fi aduse — bunăoară aceea că cunoașterea omenească este mărginită și că, înainte de a ne ocupa de un lucru, trebuie să supunem unui examen critic instrumentul cunoașterii —, toate acestea nu sînt nici ele decît niște presupoziții, care, ca determinări concrete, atrag după ele necesitatea mijlocirii și a întemeierii lor. Întrucît, înainte de *început*, aceste obiecții, în virtutea celor spuse aici, nu au nici o precădere față de obiect — fapt împotriva căruia protestează —, ci mai degrabă, datorită conținutului lor concret, au ele însele nevoie să fie deduse, rezultă că, dimpotrivă, trebuie să considerăm drept ***lipsită de temei pretenția*** ca ele să fie luate în seamă mai mult decît oricare altele. Ele au un conținut lipsit de adevăr, întrucît ele vor să treacă drept indiscutabil și absolut ceea ce e cunoscut ca finit și neadevărat, și anume o cunoaștere finită, determinată ca formă și instrument în raport cu conținutul ei; această cunoaștere lipsită de adevăr este ea însăși forma, întemeierea retroactivă. Metoda adevărului își dă și ea seama că începutul este ceva imperfect, de vreme ce este un început, dar totodată ea știe că această imperfecție este, în general, ceva necesar, deoarece adevărul nu este altceva decît ajungere la sine însuși prin negativitatea nemijlocitului»... (350—351).

N.B. Hegel împotriva lui Kant

împotriva lui Kant (just)

* — să desconsiderăm. *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Ştiinţa este un *cerc de cercuri*

...«Datorită sus-arătatei naturi a metodei, ştiinţa se prezintă ca un *cerc* închis, cu al cărui început — temeiul simplu — se înnoadă, pe calea mijlocirii, sfîrşitul; acest cerc este totodată un *cerc de cercuri*... Verigile acestui lanţ reprezintă diferitele ştiinţe»... (351).

N.B.: legătura metodei dialectice cu „erfülltes Sein"*, cu existenţa plină de conţinut şi concretă

«Metoda este conceptul pur, care nu este în relaţie decît cu sine însuşi; de aceea ea este simpla raportare la sine, care este fiinţarea. Dar ea este acum şi o fiinţare *împlinită*, conceptul care se concepe pe sine, fiinţarea ca totalitate concretă şi în acelaşi timp pur intensivă»...

...«În al doilea rînd, această idee» ((die Idee des absoluten Erkennens**)) «este şi o idee logică; ea este închisă în gîndirea pură şi nu este decît o ştiinţă a conceptului divin. Desfăşurarea ei sistematică este, ce-i drept, ea însăşi o realizare, dar o realizare care se menţine înăuntrul aceleiaşi sfere. Întrucît ideea pură a cunoaşterii se află astfel închisă în subiectivitate, ea este *impulsul* de a o suprima, iar adevărul pur, ca ultim rezultat, devine de asemenea *începutul unei alte sfere şi al unei alte ştiinţe*. Această trecere nu putem s-o menţionăm aici decît în treacăt.

Trecerea de la idee la *natură*...

Şi anume, întrucît ideea se pune ca unitate absolută a conceptului pur cu realitatea lui, fiind astfel cuprinsă în nemijlocirea *fiinţei*, ea — ca totalitate în această formă — este *natura*» (352—353).

N.B.: În Logica mică (Enciclopedia,

Această frază din **ultima** pagină, 353, a *Logicii* este cu totul remarcabilă. Trecerea ideii logice în *natură*. Pînă la materialism

* — «fiinţa împlinită». — *Nota trad.*
** — ideea cunoaşterii absolute. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

nu e decît un pas. Avea dreptate Engels cînd spunea că sistemul lui Hegel este un materialism cu capul în jos[101]. Aceasta nu este ultima frază din Logică, dar ceea ce urmează pînă la sfîrşit nu prezintă importanţă.

§ 244, Zusatz* p. 414**) *ultima* frază din carte sună astfel: „diese seiende Idee aber ist die Natur"***.

Sfîrşitul „Logicii". 17.XII.1914.

De remarcat că în întregul capitol despre „ideea absolută" nu se spune aproape nimic despre dumnezeu (doar o singură dată au scăpat, întîmplător, cuvintele „concept" „divin") şi, în afară de aceasta, — *N.B.* — acest capitol nu conţine ca ceva specific aproape nici un fel de *idealism*, ci are drept principal obiect **metoda** *dialectică*. Concluzia şi rezumatul, ultimul cuvînt şi esenţa logicii lui Hegel este *metoda dialectică* — ceea ce este extrem de remarcabil. Şi încă ceva: această operă, care este *cea mai idealistă* dintre scrierile lui Hegel, conţine *în cea mai mică măsură* idealism şi *în cea mai mare măsură* materialism. Este „contradictoriu", dar asta-i realitatea!

N.B.

Vol. VI, p. 399:

Enciclopedie, § 227 — lucruri excelente despre metoda *analitică* („a dizolva" fenomenul „concret dat" — „a atribui forma universalităţii abstracte" diferitelor laturi ale lui şi „herausheben" — «die Gattung oder die Kraft und das Gesetz»****), p. 398, şi despre aplicarea ei:

N.B. „specia sau forţa şi legea" (specie = lege!)

---

* — adaos. — *Nota trad.*
** *Hegel.* Werke, Bd. VI, Berlin, 1840. — *Nota red.*
*** — «dar aceasta idee care fiinţează este natura». — *Nota trad.*
**** — «a desprinde» — «genul sau forţa şi legea». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Alegerea între aplicarea metodei analitice şi a celei sintetice (cum man pflegt zu sprechen*) nu este de loc «o chestiune care depinde de bunul nostru plac» (398), ci ea depinde «de forma însăşi a lucrurilor ce trebuie cunoscute».

Locke şi empiriştii se situează pe punctul de vedere al analizei. Şi adesea se spune că, «în genere, gîndirea nu poate face absolut nimic mai mult»(399).

Foarte just! Comp. remarca făcută de Marx în „*Capitalul*", I,5.2[102]

«Dar îndată devine limpede că aceasta este o denaturare a lucrurilor şi că cunoaşterea care vrea să ia lucrurile aşa cum *sînt* intră în contradicţie cu ea însăşi». Aşa, de pildă, chimistul „martert"** o bucată de carne şi descoperă că ea constă din azot, carbon etc. Dar aceste elemente abstracte nu mai sînt acum carne».

Definiţii se pot da multe, căci obiectele au multe aspecte:

«Cu cît obiectul care urmează să fie definit este mai bogat, adică cu cît prezintă spre examinare mai multe laturi deosebite, cu atît definiţiile date pe baza lor pot fi mai diferite» (400, § 229), de exemplu definiţia vieţii, a statului etc.

Spinoza şi Schelling dau, în definiţiile lor, un mare număr de elemente „speculative" (pe cît se pare, Hegel foloseşte aici acest cuvînt în sensul lui cel bun), dar «sub forma de simplă aserţiune». Filozofia însă trebuie să dovedească şi să deducă totul, iar nu să se mărginească la definiţii.

Diviziunea (Einteilung) trebuie să fie «naturală şi nu pur artificială, adică arbitrară» (401).

P. *403—404* — glume răutăcioase pe seama „construcţiilor" şi a „jocului" de-a construcţiile, atunci cînd este vorba de concepte, de «idee», de «unitatea conceptului şi a obiectivităţii»... (403).

* se spune de obicei. *Nota trad.*
** chimiceşte. *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

În mica Enciclopedie, § 233, secțiunea b este intitulată *Das Wollen** (ceea ce în *Logica mare* este „Die Idee des Guten"**).

Activitatea este o „contradicție" — scopul este real și ireal, posibil și imposibil... etc.

«Formal, dispariția acestei contradicții se produce prin aceea că activitatea suprimă subiectivitatea scopului, și cu aceasta și obiectivitatea, suprimă opoziția datorită căreia amîndouă sînt finite, depășind nu numai unilateralitatea acestei subiectivități, ci subiectivitatea în genere» (406).

Punctul de vedere al lui *Kant* și al lui *Fichte* (mai ales în filozofia morală) este punctul de vedere al scopului, a ceea ce în mod subiectiv trebuie să fie (407) (fără legătură cu obiectul)...

Vorbind despre ideea absolută, Hegel își bate joc (§ 237, vol. VI, p. 409) de „declamațiile" pe această temă, de pretențiile că în ea se dezvăluie totul, și observă că

«ideea absolută»... este... «universalul», «însă universal nu doar ca formă abstractă, căreia (sic!) conținutul particular îi stă în față ca un altul, ci ca forma absolută în care s-au reîntors toate determinările, întreaga plinătate a conținutului pus în ea. Sub acest raport, ideea absolută poate fi comparată cu un bătrîn care rostește aceleași formule religioase ca și un copil, dar pentru care ele cuprind înțelesul întregii sale vieți. Copilul, chiar dacă înțelege și el conținutul religios, îl consideră doar ca pe un conținut dincolo de care se află încă întreaga viață și întreaga lume».

très bien!

Minunată comparație! În locul banalei religii trebuie să luăm tot felul de adevăruri abstracte

...«Ceea ce interesează este mișcarea în ansamblul ei»... (§ 237, 409).

perfect!

«Conținutul... este dezvoltarea vie a ideii»... «Fiecare dintre treptele considerate pînă acum este o imagine a absolutului, dar o imagine mai întîi în sens limitat»... (410).

---

* — *Voința*. — *Nota trad.*
** — «Ideea de bine». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

§ 238, adaos:

«Metoda filozofiei este în același timp analitică și sintetică; dar nicidecum în sensul că ambele aceste metode ale cunoașterii finite se află alături una de alta sau pur și simplu alternează, ci în sensul că amîndouă sînt cuprinse în metoda filozofică ca depășite și că ***în fiecare mișcare a ei*** metoda procedează în același timp în mod analitic și sintetic. Gîndirea filozofică procedează analitic în măsura în care ea nu face decît să

très bien

preia obiectul ei, ideea lăsînd-o să acționeze nestînjenită, și se limitează, ca să zicem așa, la a urmări mișcarea și dezvoltarea ei. În acest sens filozofarea este cu totul pasivă. Dar, în același timp, gîndirea filozofică este sintetică și se dovedește a fi acțiunea conceptului însuși. Metoda filozofică cere însă pentru aceasta sforțarea de a ne feri de capriciile personale și de opiniile particulare care vor mereu să se impună»... (411).

foarte bine! (și plastic)

(§ 243, p. 413)... «Metoda nu este, așadar, o formă exterioară, ci este sufletul și conceptul conținutului»...

(Sfîrșitul Enciclopediei; vezi mai sus, pe margine, un citat din sfîrșitul Logicii*.)

---

* Vezi volumul de față, p. 199. Mai departe în cuprinsul caietului se află file nescrise, iar la sfîrșitul lui găsim însemnările „Cu privire la scrierile mai recente despre Hegel" și notele marginale la o recenzie a unei cărți a lui Perrin vezi volumul de față, p. 327 — 330. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

CONSPECTUL CĂRȚII LUI HEGEL «PRELEGERI DE ISTORIE A FILOZOFIEI»[103]

Scris în 1915

Publicat pentru prima oară în 1930, în «Culegeri din Lenin», vol. XII

Se tipărește după manuscris

www.dacoromanica.ro

HEGEL. PRELEGERI DE ISTORIE A FILOZOFIEI[104] OPERE, VOL. XIII

INTRODUCERE ÎN ISTORIA FILOZOFIEI

P. 37* ... «Dacă adevărul este abstract, atunci el nu este adevăr. Raţiunea omenească sănătoasă tinde spre concret... Filozofia este în cel mai înalt grad ostilă abstractului şi duce înapoi la concret»...

P. 40: compară istoria filozofiei cu un ***cerc*** — «acest cerc are la periferia sa un mare număr de cercuri»...

O foarte profundă şi justă comparaţie ! ! Fiecare nuanţă a gîndirii = un cerc pe marele cerc (spirală) al dezvoltării gîndirii umane în general

... «Afirm că succesiunea sistemelor filozofice în istorie este aceeaşi ca şi succesiunea determinărilor conceptuale în deducţia lor logică. Afirm că, dacă ***eliberăm complet*** conceptele fundamentale ale sistemelor apărute în istoria filozofiei de ceea ce se referă la forma lor exterioară, la aplicarea lor la cazurile particular etc., obţinem diferitele trepte ale determinării ideii însăşi în conceptul ei logic. N.B.

Invers, dacă luăm progresul logic în sine, avem în el progresul fenomenelor istorice în momentele lor principale; dar pentru aceasta trebuie, bineînţeles, să ştim să recunoaştem aceste concepte pure în ceea ce este conţinut în forma istorică» (43).

* *Hegel.* Werke, Bd. XIII, Berlin, 1833. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

P. 56 — ironizează goana după ceea ce e la modă, după cei ce sînt gata „auch jedes **Geschwöge** (?) für eine Philosophie auszuschreien“*. P. 57—58 — excelent pentru o strictă istoricitate în istoria filozofiei, pentru a nu se atribui anticilor o „dezvoltare“ a ideilor lor care este clară pentru noi, dar care în realitate le lipsea încă celor din antichitate.

La Tales, de exemplu, nu există încă conceptul de ἀρχή** (ca *principiu*), nu există încă conceptul de *cauză*...

...«Așa, de exemplu, există popoare întregi care încă nu au de loc acest concept» (de cauză); «pentru aceasta este nevoie de un înalt grad de dezvoltare»... (58).

O expunere extrem de lungă, goală și plictisitoare, despre raportul dintre filozofie și religie; în genere, o prefață de aproape 200 de pagini — ceva imposibil!!

* «să proclame drept filozofie orice fleacuri (?)». — *Nota trad.*

** început. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

VOL. XIII. PRIMUL VOLUM DIN ISTORIA FILOZOFIEI
ISTORIA FILOZOFIEI GRECEȘTI

FILOZOFIA IONIENILOR

«Anaximandru (610—547 *înainte* de Hristos) susținea că omul se trage din pește» (213).

PITAGORA ȘI PITAGORICIENII

...«Astfel, acestea sînt niște determinări seci, lipsite de proces, nedialectice, în repaus»... (244). || definiție negativă a *dialecticii*

Este vorba de ideile generale ale pitagoricienilor[105]; — „numărul" și semnificația lui etc. Ergo: această apreciere se referă la ideile primitive ale pitagoricienilor, la filozofia lor primitivă; „determinările" substanței, ale lucrurilor, ale lumii sînt la ei „seci", lipsite de proces (de mișcare), nedialectice".

Urmărind mai ales *dialecticul* în istoria filozofiei, Hegel citează raționamentele pitagoricienilor: ...«unu adăugat la un număr par dă un număr impar (2 + 1 = 3); — adăugat la un număr impar, dă un număr par (3 + 1 = 4); — el» (Eins*) «are însușirea de a face ca un număr să devină gerade (= par), prin urmare, trebuie să fie el însuși un număr par. Prin urmare, unitatea conține în ea însăși determinări diferite» (246).

Armonia muzicală și filozofia lui Pitagora: || („armonia universului")

* — Unu. *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

raportul dintre subiectiv și obiectiv

...«O senzație subiectivă atît de simplă cum e auzul, dar care e în stare să cuprindă în sine un raport, Pitagora a revendicat-o pentru intelect și a cucerit-o pentru acesta, dîndu-i o determinare stabilă» (262).

P. 265—266: mișcarea constelațiilor — armonia ei — este armonia sferelor cerești *cîntătoare* (la *pitagoricieni*), pe care noi nu o auzim: Aristotel. „*De coelo*"*, II, 13 (și 9)[106]:

...«În centru pitagoricienii puneau focul, iar pămîntul îl considerau drept un astru care se învîrtește în cerc în jurul acestui corp central»... Dar acest foc nu era, la ei, soarele... «Ei se bazau, în acest caz, nu pe aparența sensibilă, ci pe principii... Aceste zece sfere» zece sfere, sau orbite, sau mișcări ale celor zece planete: Mercur, Venus, Marte, Iupiter, Saturn, Soarele, Luna, Pămîntul, Calea Laptelui și Gegenerde** (— antipodul?), inventat „pentru a obține un număr rotund", numărul 10 «ca tot ce se mișcă, fac zgomot; dar fiecare sferă produce un sunet deosebit, potrivit mărimii și vitezei sale diferite... Această viteză este determinată de diferitele distanțe, care se află între ele într-un raport armonic, corespunzător intervalelor în muzică; datorită acestui fapt ia naștere un sunet armonios (muzica), produs de sferele (universul) în mișcare»...

aluzie la structura materiei!

rolul pulberei (în raza solară) în filozofia antică

În ce privește sufletul, pitagoricienii credeau că „*die Seele sei: die Sonnenstäubchen*" *** (= corpusculi, atomi) (p. 268) (Aristotel. „De anima"****, I, 2)[107].

pitagoricienii: „conjecturi", fantezii despre asemănarea dintre macrocosm și microcosm

În suflet există șapte cercuri (elemente), întocmai ca și în cer. Aristotel. „De anima", I, 3, p. 269.

* — «*Despre cer*». — *Nota trad.*
** — *Contrapămîntul.* — *Nota trad.*
*** — «*sufletul este constituit din corpusculi solari*». — *Nota trad.*
**** — «Despre *suflet*». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Și tot aici ni se înșiră niște povești: cică Pitagora (luînd de la egipteni teoria nemuririi și a migrațiunii sufletelor) ar fi spus că sufletul său a trăit timp de 207 ani în alți oameni etc. etc. (271).

N.B.: o combinație între *germenii* de gîndire științifică și fanteziile à la religie, mitologie. Și acum vedem mereu aceeași combinație, numai că proporția între știință și mitologie este alta.

Încă ceva despre teoria numerelor a lui Pitagora. «Dar numerele unde se află? Separate prin spațiu, nu cumva sălășluiesc în cerul ideilor? Ele nu sînt chiar lucrurile, deoarece lucrul, substanța este, bineînțeles, altceva decît număr, — un corp n-are nici o asemănare cu numărul», p. 254. N.B.

Citat [din Aristotel? — „Metafizica"[108], I, 9 nu? Din Sextus Empiricus? Nu e clar].

P. 279—280 — pitagoricienii admit existența eterului (... «Prin eterul dens și rece pătrunde o rază de soare» etc.).

Astfel, ipoteza eterului există de mii de ani și a rămas pînă azi tot *ipoteză*. Dar de pe acum există de o mie de ori mai multe *galerii subterane* care duc la rezolvarea problemei, la definiția științifică a eterului[109].

ȘCOALA ELEATĂ

Vorbind despre școala eleată[110], Hegel spune despre *dialectică:*

... «Găsim aici» (in der eleatischen Schule*) «începutul dialecticii, adică al mișcării pure a gîndirii în concepte; și totodată găsim aici opoziția gîndirii împotriva fenomenelor sau a ființei sensibile, opoziția între ceea ce este în sine și

ce este dialectica? (α)

* — în școala eleată. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

(β) ființarea pentru altul a acestui în sine; iar în esența obiectivă găsim contradicția pe care o poartă în ea însăși (dialectica propriu-zisă)»... (280). Vezi paginile următoare*.

Hegel despre dialectică (vezi pagina precedentă)

Aici sînt, în fond, două determinări (două indicii, două trăsături caracteristice; Bestimmungen, keine Definitionen**) ale dialecticii[111]:

α) „mișcarea pură a gîndirii în concepte";

β) „(a explica) (a descoperi) în (însăși) esența obiectivă contradicția pe care ea (această esență) o poartă în ea însăși *(dialectica în înțeles propriu)*".

Cu alte cuvinte, acest „fragment" al lui Hegel trebuie redat astfel:

Dialectica, în general, este „mișcarea pură a gîndirii în concepte" (adică, vorbind fără mistica idealismului: conceptele omenești nu sînt imobile, ci în continuă mișcare, trec unul într-altul, își varsă conținutul unul într-altul. Fără aceasta, ele nu oglindesc viața adevărată. Analiza conceptelor, studierea lor, „arta de a opera cu ele" (Engels)[112] cere întotdeauna studierea *mișcării* conceptelor, a legăturii lor, a trecerii lor unul într-altul).

În special, dialectica este studierea opoziției dintre lucrul în sine (an sich), esență, substrat, substanță — și fenomen, „ființare pentru altul". (Și aici vedem trecerea, curgerea unuia într-altul: esența se fenomenalizează. Fenomenul se esențializează.) Gîndirea omului se adîncește neîncetat de la fenomen către esență, de la esența, ca să zicem așa, de gradul întîi către esența de gradul al doilea ș.a.m.d. *la infinit.*

În sens propriu, dialectica este studiul contradicției *în însăși esența obiectelor:* nu numai feno-

* La pagina următoare a manuscrisului se află textul de mai jos. — *Nota red.*
** — determinări, nu definiții. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

menele sînt trecătoare, mobile, fluide, separate doar prin limite convenționale, ci și *esențele* lucrurilor.

Sextus Empiricus prezintă în felul următor punctul de vedere al scepticilor:

...«Ca și cum ne-am închipui că, într-o casă în care se găsesc multe obiecte prețioase, mai mulți inși caută aur în timpul nopții; fiecare ar crede că a găsit aurul, dar n-ar ști în mod sigur acest lucru, chiar dacă într-adevăr l-ar fi găsit. Tot așa și filozofii pășesc în această lume, ca într-o casă mare, ca să caute adevărul; chiar dacă l-ar găsi, ei tot n-ar putea ști că l-au găsit»... (288—289). — o comparație atrăgătoare...

Xenofan (eleatul) spunea:

«Dacă boii și leii ar avea mîini pentru a crea, ca și oamenii, opere de artă, s-ar apuca și ei să-i picteze pe zei, dîndu-le forma corpurilor pe care le au ei înșiși»... (289—290). — zeii după chipul omului

«Trăsătura caracteristică a lui Zenon este dialectica»... «El este părintele dialecticii»... (302).

...«La Zenon găsim totodată și o ***dialectică*** cu adevărat **obiectivă**» (309)

(310: cu privire la combaterea sistemelor filozofice: «Falsul trebuie dovedit ca fals nu prin aceea că opusul lui este adevărat, ci prin el însuși»...)

«Dialectica, în general, este: α) dialectică exterioară, adică o mișcare diferită de actul care cuprinde laolaltă această mișcare; β) mișcare nu numai a înțelegerii noastre, ci o mișcare demonstrată prin esența obiectului însuși, adică prin conceptul pur al conținutului. Primul gen de dialectică este un mod de a considera obiectele, arătînd în ele temeiuri și laturi prin care facem să devină șubred tot ceea ce altfel trece drept temeinic stabilit. Aceste temeiuri pot fi cu totul exterioare, și, atunci cînd vom vorbi despre sofiști, ne vom ocupa mai îndeaproape — dialectica

www.dacoromanica.ro

dialectica obiectivă

de această dialectică. Cealaltă dialectică însă este considerarea imanentă a obiectului: acesta este privit în sine însuși fără presupunere, fără idee preconcepută, fără idee morală, adică făcînd abstracție de raporturi, legi și temeiuri exterioare. Te transpui în întregime în obiect, îl consideri în el însuși și îl sesizezi potrivit determinărilor pe care le posedă. Considerat astfel, el» (er) (sic!) «se înfățișează apoi ca unul care conține în sine determinări opuse și care, prin urmare, se depășește, se suprimă pe sine: această dialectică o întîlnim mai ales la antici. Dialectica subiectivă, care raționează pornind de la temeiuri exterioare, este valabilă atunci cînd recunoaște că «în just există și nejust și că în fals există și adevăr». Adevărata dialectică nu lasă să rămînă nimic în afară din obiectul său, astfel ca el să se înfățișeze ca avînd lipsuri doar într-o privință, ci este dizolvat în întreaga lui natură»... (p. 311).

Cu privire la *dialectică* și la însemnătatea ei obiectivă...

În secolul al XX-lea (ba chiar și la sfîrșitul secolului al XIX-lea), „toți sînt de acord" cu „principiul dezvoltării". — Numai că acest „acord" superficial, nechibzuit, întîmplător, filistin este *unul dintre acele* acorduri prin care adevărul e înăbușit și banalizat. — Dacă totul se dezvoltă, înseamnă că totul trece dintr-unul în altul, deoarece, după cum se știe, dezvoltarea nu este o simplă *creștere*, *mărire* (respectiv micșorare) etc. universală și eternă. — Și, dacă este așa, trebuie, în primul rînd, ca evoluția să fie înțeleasă *mai precis* ca o apariție și distrugere a tuturor lucrurilor, ca treceri reciproce. — Iar în al doilea rînd, dacă *t o t u l* se dezvoltă, atunci se referă oare acest lucru la *conceptele* cele mai generale și la *categoriile* gîndirii? Dacă nu, înseamnă că gîndirea nu este legată de

www.dacoromanica.ro

ființare. Dacă da, înseamnă că există o dialectică a conceptelor și o dialectică a cunoașterii, care are o semnificație obiectivă. +

I principiul dezvoltării...	+ Pe lîngă aceasta, principiul universal al dezvoltării trebuie să fie unit, legat, îmbinat cu principiul universal al *unității lumii*, naturii, mișcării, materiei etc.	N.B.
II principiul unității...		

...«Zenon privea mișcarea, mai ales, în mod obiectiv-dialectic»...

...«Mișcarea însăși este dialectica a tot ce există»... Lui Zenon nu i-a trecut prin minte să nege mișcarea ca «sinnliche Gewissheit»*; problema nu era decît „nach ihrer (al mișcării) Wahrheit" (adevărul mișcării) (313). Și la pagina următoare, povestind anecdota cu Diogene (cinicul din Sinope), care nega mișcarea mergînd, Hegel scrie:

N.B.
Datele problemei pot și trebuie să fie *inversate:* aici nu este vorba dacă există sau nu mișcare, ci cum poate fi ea exprimată în logica conceptelor

...«Dar anecdota are și o continuare: cînd un discipol era satisfăcut de un asemenea mod de a nega, Diogene începea să-l lovească cu bățul, pe motiv că, dacă profesorul în cadrul discuției a adus argumente, trebuie ca obiecțiile pe care le aduce discipolul să fie și ele argumentate. De aceea nu trebuie să ne mulțumim cu certitudinea senzorială, ci să înțelegem»... (314).

Nu-i rău!
De unde a fost luată această continuare a anecdotei?
La Diogene Laerțiu, VI, § 39, și la Sextus Empiricus, III, 8 (Hegel, p. 314), nu există o asemenea continuare[113]. Nu cumva a născocit-o Hegel?

* — «certitudine sensibilă». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

4 moduri de negare a mișcării, întîlnite la Zenon:

1. Cel ce se mișcă spre o țintă trebuie să parcurgă mai întîi *jumătate* din drumul care duce spre ea. Și apoi, de la această jumătate, iarăși jumătate din *a c e a s t ă* jumătate ș.a.m.d. *la infinit.*

Aristotel a răspuns: spațiul și timpul sînt divizibile la infinit (δυνάμει*) (p. 316), dar nu sînt divizate la infinit (ἐνεργείᾳ**); Bayle („Dictionnaire", t. IV, article Zenon[114]) califică răspunsul lui Aristotel drept *pitoyable****, spunînd:

... «*d a c ă* am trage un număr infinit de linii pe o bucățică de materie, n-am introduce o diviziune care ar transforma într-un infinit actual ceea ce după Aristotel nu este decît un infinit potențial»...

Și Hegel scrie (317): «Acest *dacă* este admirabil!»

adică *dacă* am duce pînă la capăt diviziunea *infinită!!*

just! ... «Esența timpului și a spațiului este mișcarea, deoarece ea este ceea ce e universal; a o înțelege înseamnă a-i exprima esența în formă de concept. Mișcarea, ca concept, ca gînd este exprimată ca unitate între negativitate și continuitate; dar nici continuitatea și nici discontinuitatea nu pot fi considerate în ele însele ca esență»... (p. 318—319).

„A înțelege înseamnă a exprima în formă de concepte". Mișcarea este esența timpului și a spațiului. Două concepte fundamentale exprimă această esență: continuitatea (Kontinuität) (infinită) și „punctualitatea" (= negarea continuității, *d i s c o n t i n u i t a t e a*). Mișcarea este unitatea între continuitate (a timpului și a spațiului) și discontinuitate (a timpului și a spațiului). Mișcarea este o contradicție; ea este o unitate a contradicțiilor.

* — potențial. — *Nota trad.*
** — în realitate. — *Nota trad.*
*** — *jalnic.* — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Este greșită afirmația, făcută de Ueberweg-Heinze, în ediția a 10-a, p. 63 (§ 20), că Hegel „îl apără pe Aristotel împotriva lui Bayle". Hegel îl combate atît pe sceptic (Bayle), cît și pe antidialectic (Aristotel).

Comp. Gomperz. „Les penseurs de la Grèce", p...[115] o *recunoaștere* silită, constrînsă a unității contrariilor, fără o recunoaștere (din lașitate de gîndire) a dialecticii...

2. Achile nu va ajunge broasca țestoasă. „La început $^1/_2$" ș.a.m.d. la infinit.

Aristotel răspunde: el o va ajunge dacă i se va îngădui „să treacă peste limită" (p. 320).

Și Hegel spune: „Acest răspuns este just, el conține totul" (p. 321), deoarece în realitate jumătatea devine aici (pe o anumită treaptă) o „limită"...

...«Cînd vorbim, în general, despre mișcare, spunem: corpul se află într-un loc și apoi trece în alt loc. În timp ce se mișcă, el nu se mai află în primul loc, dar nu se află încă nici în al doilea; dacă ar fi într-unul din cele două locuri, el ar fi în repaus. A spune că se află între cele două locuri înseamnă a nu spune nimic, deoarece și în cazul acesta el se află din nou într-un anumit loc; prin urmare, ne găsim în fața aceleiași dificultăți. A se mișca însă înseamnă a fi în cutare loc și totodată a nu fi; aceasta este continuitatea spațiului și timpului, și tocmai ea face posibilă mișcarea» (p. 321—322).

comp. obiecțiile lui Cernov împotriva lui Engels[116]

N.B. just!

Mișcarea este poziția unui corp la un moment dat într-un anumit loc, iar într-un alt moment — în momentul următor — în alt loc; aceasta este obiecția pe care o repetă Cernov (în ale sale „Studii filozofice"), urmînd pe *toți* adversarii „metafizicieni" ai lui Hegel.

Această obiecție este *neîntemeiată*, deoarece: (1) ea descrie *rezultatul* mișcării și nu mișcarea *însăși*; (2) ea nu arată, nu cuprinde într-însa *posibilitatea* mișcării; (3) ea prezintă miș-

www.dacoromanica.ro

carea ca pe o sumă, ca pe o înlănțuire a stărilor de *repaus*, adică nu a înlăturat contradicția (dialectică), ci numai a acoperit-o, a ocolit-o, a ascuns-o, a estompat-o.

just!

«Dificultatea o pricinuiește întotdeauna gîndirea, deoarece momentele unui obiect, care în realitate sînt legate, ea le separă și le menține distincte unul de altul» (322).

Noi nu putem reprezenta, exprima, măsura și înfățișa mișcarea fără să întrerupem continuitatea ei, fără să simplificăm, să luăm într-un mod grosolan, să fragmentăm, să mortificăm ceea ce este viu. Reprezentarea mișcării în gîndire este întotdeauna o simplificare, o mortificare, și nu numai de către gîndire, ci și de către senzații, și nu numai a mișcării, ci și a oricărui concept.

Și în aceasta constă *esența* dialecticii. *Tocmai această esență* este exprimată prin formula: unitatea, identitatea contrariilor.

3. «Săgeata care zboară stă pe loc».
   Și răspunsul lui Aristotel: greșeala provine din faptul că se admite că «timpul constă din diferiți acum» (ἐκ τῶν νῦν), p. 324.

4. Jumătatea este egală cu dublul: mișcarea este măsurată în raport cu un corp nemișcat și în raport cu un corp care se mișcă în sens *invers*.

La sfîrșitul paragrafului despre Zenon, Hegel face o comparație între acesta și *Kant* (ale cărui *antinomii* «nu aduc nimic mai mult decît ceea ce a făcut deja Zenon aici»).

Concluzia generală a dialecticii eleaților: „adevărul este numai unul, tot restul a neadevăr" — «tot așa cum filozofia kantiană a avut ca rezultat: «Noi nu cunoaștem decît fenomenele». În general, este unul și același principiu» (p. 326).

Kant (și subiectivismul, scepticismul său etc.)

Dar există și o deosebire.

«La Kant, ceea ce e spiritual ruinează lumea: după Zenon, lumea fenomenelor în sine și pentru sine nu este adevărată. După Kant, gîndirea noastră, activitatea noastră

www.dacoromanica.ro

spirituală este rea. A nu pune nici un preț pe cunoaștere înseamnă a umili peste măsură spiritul»... (327).

Școala eleată continuă cu Leucip și cu *s o f i ș t i i*...

FILOZOFIA LUI HERACLIT

După Zenon (? el a trăit *după* Heraclit?)[117], Hegel trece la Heraclit și spune:

«Ea» (dialectica lui Zenon) «mai poate fi numită și dialectică subiectivă, în măsura în care aparține subiectului care consideră, și unu fără această dialectică, fără această mișcare, este unu ca identitate abstractă»... (328). N.B.

dar mai înainte s-a spus — vezi citatul de la p. 309 și altele — că la Zenon avem de-a face cu o dialectică *obiectivă*. Este aici un „distinguo"* foarte subtil. Compară cu cele ce urmează:

«Dialectica este: α) dialectică exterioară, raționare la întîmplare, în care nu se dizolvă sufletul lucrului însuși; β) dialectică imanentă a obiectului, care se raportează însă (N.B.) la modul de examinare a subiectului; γ) obiectivitatea heraclitiană, adică dialectica însăși înțeleasă ca principiu» (328). N.B. N.B.

α) dialectică subiectivă
β) în obiect există dialectică, dar *eu* nu știu, poate că e Schein**, numai fenomenul etc.
γ) dialectica complet obiectivă, ca principiu a tot ceea ce există

(La Heraclit): «Aici ne găsim pe un pămînt nou; nu există nici o teză a lui Heraclit pe care să n-o fi încorporat în Logica mea» (328).

«Heraclit spune: totul este devenire; această devenire este principiul. Acest lucru se cuprinde în expresia: ființarea este tot atît de puțin ca și neființarea»... (p. 333). N.B.

* — «eu deosebesc». — *Nota trad.*
** — aparență. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

«Recunoașterea faptului că ființarea și neființarea nu sînt decît niște abstracții lipsite de adevăr și că primul lucru adevărat este devenirea, înseamnă o mare cucerire. Intelectul izolează una de alta ființarea și neființarea și consideră că ambele în parte sînt adevărate și valabile; rațiunea, dimpotrivă, recunoaște pe una în cealaltă, recunoaște că în una dintre ele este conținută cealaltă, care este a ei (N.B. „cealaltă, care este a ei") — «iată de ce Totul, Absolutul trebuie determinat ca devenire» (334). «Aristotel spune, de exemplu („De mundo"[118], cap. 5), că Heraclit, în general, «a unit laolaltă întregul și neîntregul (partea)», ...«ceea ce merge împreună și ce este opus» ...«ceea ce se acordă și ceea ce e disonant; și din toate (opusele) se naște unul și din unu se nasc toate» » (335).

Platon reproduce, în „Symposion", concepțiile lui Heraclit, (între altele în legătură cu muzica: armonia se compune din opuși) și expresia „arta muzicantului unește ceea ce este diferit"[119].

Hegel scrie: susținînd acest lucru, nu înseamnă că-l contrazice pe Heraclit (336), deoarece diferența este esența armoniei:

Foarte just și foarte important: „altul" ca altul *său*, dezvoltarea în opusul *său*

«Această armonie este tocmai devenire absolută, schimbare, — nu devenire ca altceva, acum unul, iar apoi altul. Esențial este că fiecare diferit, fiecare particular este diferit de oricare altul, dar nu în mod abstract de un oarecare altul, ci față de altul *său*; fiecare există numai în măsura în care în sine, în conceptul lui, este conținut altul său»... (336).

«Tot așa și cînd e vorba de tonuri; ele trebuie să fie diferite, dar în așa fel încît să poată fi unite»... (336). P. 337: printre alții, Sextus Empiricus (și Aristotel) sînt socotiți a fi printre... «besten Zeugen»*...

Heraclit spunea: „Timpul este prima esență corporală" (Sextus Empiricus), p. (338).

„corporală" este o expresie „stîngace" (aleasă, *poate* (N.B.), de un sceptic (N.B.)), dar timpul este „prima esență sensibilă"... ...«Timpul este devenirea pură, ca devenire intuită»... (338).

---

* — «cei mai buni martori». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Referindu-se la faptul că Heraclit considera focul ca un proces, Hegel spune: «Focul este timpul fizic; el este această neliniște absolută» (340), iar mai departe cu privire la filozofia naturii a lui Heraclit:

...«Ea» (die Natur*) «este în ea însăși proces»... (344)... «natura este acest ce, care nu se află niciodată în stare de repaus și în care totul este trecere din ceva în altceva, din dedublare în unitate și din unitate în dedublare»... (341).

«A înțelege natura înseamnă a o înfățișa ca pe un proces»... (339).

Aici, spune el, se vede îngustimea naturaliștilor:

...«Dacă ascultăm la ce spun ei» (die Naturforscher**), «constatăm că ei observă și spun numai ceea ce văd; dar asta nu este adevărat, căci în mod inconștient ei transformă cu ajutorul conceptului ceea ce văd în mod direct. Și discuția are ca obiect nu contradicția ce ar exista între observație și conceptul absolut, ci pe aceea care ar exista între conceptul limitat, fixat, și cel absolut. Ei încearcă să dovedească că nu există transformare»... (344—345). N.B. N.B.

...«Apa, care se descompune în procesul ei, dă la iveală hidrogen și oxigen: acestea nu au apărut acum, ci existau și înainte ca atare — ca părți din care este compusă apa» (așa își bate joc Hegel de naturaliști)...

«Așa se întîmplă cu fiecare expresie verbală a percepției și a experienței; din momentul în care omul vorbește, există în cuvintele lui un concept, conceptul nu poate fi oprit să renască în conștiință și să conțină întotdeauna o umbră de universalitate și de adevăr».

Foarte adevărat și foarte important; tocmai acest lucru l-a repetat, într-o formă mai populară, Engels, cînd a scris că naturaliștii trebuie să știe că rezultatele științelor naturii sînt conceptele, iar arta de a opera cu conceptele nu e ceva înnăscut, ci rezultatul a două milenii de dezvoltare a științelor naturii și a filozofiei[120].

* — natura. — *Nota trad.*
** naturaliștii. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Naturaliștii au o idee îngustă despre transformare și nu înțeleg dialectica.

...«El» (Heraclit) «este acela care a exprimat, cel dintîi, natura infinitului și care, cel dintîi, a înțeles natura ca infinită în sine, adică a înțeles esența ei ca un proces»... (346).

În legătură cu «conceptul de necesitate», comp. p. *347*. Heraclit, pe cît se pare, nu putea să vadă adevărul în «certitudinea senzorială» (348), ci în „necesitate" (εἱμαρμένη*) — ((λόγος**)).

«*mijlocire absolută*» (348) (*«legătură absolută»*) || N.B.

N.B.: Necesitatea = „universalul ființării" (universalul în ființare) (legătura, „mijlocire absolută")

«Raționalul, adevărul pe care îl cunosc, este, desigur, obținut printr-o înaintare ce pornește de la ceea ce ține de obiect ca obiect sensibil, singular, determinat, existent, dar ceea ce cunoaște în sine rațiunea este, în aceeași măsură, **necesitatea sau universalul** ființării, este esența gîndirii, după cum este și esența lumii» (352).

LEUCIP

Dezvoltarea istorică a filozofiei „trebuie să corespundă" (??) dezvoltării filozofiei logice

368: «Dezvoltarea istorică a filozofiei trebuie să corespundă dezvoltării logice a filozofiei; dar în aceasta din urmă trebuie să existe locuri care rămîn în afara dezvoltării istorice».

Avem aici o cugetare foarte profundă și foarte justă, în esență materialistă (istoria reală este baza, temeiul, ființarea, *după care* vine conștiința).

* — destin. — *Nota trad.*
** logos. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Leucipp spune că atomii sînt invizibili, «din cauza micimii corporalității lor» (369), iar Hegel obiectează că aceasta este numai „Ausrede"* (ib.), că „das Eins"** nu se poate vedea, că „das Princip des Eins"*** este „ganz ideell"**** (370), că Leucipp nu este „empirist", ci idealist.

((?? *interpretare forțată* a idealistului Hegel, vădit forțată.))

([Adaptîndu-l pe Leucip la logica sa, Hegel se dedă la perorații pe tema importanței, „măreției" principiului (368) Fürsich-sein*****, pe care-l regăsește la Leucipp. Miroase oarecum a interpretare trasă de păr.]******

Dar există aici și un grăunte de adevăr: nuanța („momentul") separării; întrerupere în progresivitate; momentul ștergerii contradicțiilor; întreruperea continuității, — atomul, unul. (Comp. 371 i.f.: «Unul și continuitatea sînt opușii»...

Logica lui Hegel nu poate fi *aplicată* întocmai și nu poate fi *luată* așa cum se prezintă. *Trebuie extrase* din ea nuanțele logice (gnoseologice), curățind-o de *Ideenmystik*********: și aceasta înseamnă o muncă considerabilă.)

«De aceea atomistica se opune, în general, reprezentării creației și conservării lumii de către o ființă străină acesteia. În atomistică, științele naturii se simt pentru prima oară eliberate de necesitatea de a găsi un temei al existenței lumii. Fiindcă, dacă ne reprezentăm natura ca fiind creată și conservată de către altcineva, atunci trebuie să ne-o reprezentăm nu ca existînd de la sine, ci ca avîndu-și conceptul în afara ei, adică avînd un temei în afara ei; ea, ca atare, nu are temei, și nu poate fi înțeleasă decît dacă se pornește de la voința altuia: așa cum este,

materialism (acest cuvînt îi inspiră teamă lui Hegel, care strigă: piei din ochii mei!) versus atomism

* — «un fel de a vorbi». — *Nota trad.*
** — «unul». — *Nota trad.*
*** — principiul unului». — *Nota trad.*
**** — de natură cu totul ideală». — *Nota trad.*
***** — ființare pentru sine». — *Nota trad.*
****** In manuscris, aceste cinci rînduri sînt șterse. — *Nota red.*
****** — *mistica ideilor.* — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

ea este întîmplătoare, lipsită de necesitate și de concept în ea însăși. În reprezentarea proprie atomisticii avem însă reprezentarea însinelui, a naturii în genere, adică gîndul se găsește în ea pe sine însuși»... (372—373).

N.B. Expunînd, după Diogene Laerțiu, IX, § 31—33, atomistica lui Leucipp, „vîrtejurile" (Wirbel — δίνην)* atomilor, Hegel nu găsește aici nimic interesant («nu prezintă nici un interes»..., «descriere goală», «reprezentări tulburi și confuze», p. 377 i.f.).

Orbirea lui Hegel, îngustime de idealist!!

DEMOCRIT

Hegel behandelt** pe Democrit cît se poate de stiefmütterlich***, în total p. 378—380! Idealistul nu suportă spiritul materialismului!! El citează cuvintele lui Democrit (p. 379):

«Potrivit opiniei (νόμφ) există cald, potrivit opiniei există rece și tot potrivit ei există culoare, dulce și amar; potrivit adevărului (ἐτεῇ) însă există numai indivizibilii [atomii] și vidul» (Sextus Empiricus. Adversus Mathematicos****, VII, § 135)[121].

Și trage concluzia:

...«Astfel, vedem că Democrit a exprimat în chip mai precis deosebirea ce există între momentul ființării în sine și momentul modului ființării pentru un altul»... (380).

„idealism rău" (senzația *mea*) comp. Mach[122]

Prin această concepție „se deschid larg porțile" „idealismului rău", care spune: „*meine* Empfindung*****, *mein*"...

---

* Diogene Laerțiu p. 235 «vertiginem» — traducere latină.
** — tratează. — *Nota trad.*
*** vitreg. — *Nota trad.*
**** — împotriva matematicienilor. — *Nota trad.*
***** — «senzația *mea*». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

...«Se afirmă o diversitate sensibilă, lipsită de concept, a senzației, în care nu există rațiune și cu care acest idealism nu-și mai bate capul».

Hegel versus* E. Mach...

FILOZOFIA LUI ANAXAGORA

Anaxagora. Νοῦς** este „cauza universului și a oricărei ordini“, și Hegel explică:

...«Gîndul obiectiv... rațiunea în univers și în natură, sau, așa cum vorbim despre existența genurilor în natură, ele sînt generalul. Cîinele este un animal, acesta este genul lui, ceea ce posedă el; el însuși este acest gen, genul lui, substanța lui. Această lege, acest intelect, această rațiune este ea însăși imanentă în natură, este esența naturii; ea nu se formează din afară, așa cum fac, de exemplu, oamenii un scaun» (381—382).

N.B.: conceptul de gen este „esența naturii“, este **l e g e a...**

„Νοῦς este același lucru cu sufletul“ (Aristotel despre Anaxagora), p. 394

și...*** lămurirea acestui *s a l t* de la generalul din natură la *suflet*; de la obiect la subiect; de la materialism la idealism. C'est ici que ces extrêmes se touchent (et se transforment!)****.

Cu privire la homeomeriile[123] lui Anaxagora (particule de același fel ca și corpurile întregi), Hegel scrie:

«Transformarea trebuie luată într-un dublu sens: din punctul de vedere al existenței și din acela al conceptului»... (403—404). De exemplu, se spune: dacă îndepărtăm apa, rămîn pietrele; la fel, dacă suprimăm culoarea albastră, rămîne cea roșie etc.

transformare (semnificația ei)

* — contra. — *Nota trad.*
** — rațiunea. — *Nota trad.*
*** Un cuvînt din manuscrisul lui V. I. Lenin a rămas nedescifrat. — *Nota red.*
**** — Tocmai aici extremele se ating (și se transformă!). *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

«Însă așa stau lucrurile numai potrivit existenței, potrivit conceptului; ele nu există decît unul prin altul; aceasta este necesitatea interioară». După cum din corpul viu nu se poate scoate inima fără să se distrugă și plămînii etc.

«La fel, natura există numai în unitate, după cum creierul există numai în unitate cu celelalte organe» (404);

totuși, unii înțeleg prin transformare prezența unor mici particule, calitativ determinate, și creșterea (respectiv micșorarea) [îmbinarea și separarea] lor. Cealaltă concepție (Heraclit) este aceea a transformării lui *ceva* în *altceva* (403).

La Hegel, între existență și concept este, probabil, aceeași deosebire ca, de pildă, între faptul (ființarea) luat izolat, smuls din legătură, și legătură (concept), corelație, înlănțuire, lege, necesitate.

415: ...«Conceptul este ceea ce lucrurile sînt în sine și pentru sine»...

Spunînd că iarba este un scop pentru animal, iar acesta pentru om etc. etc., Hegel încheie:

«Avem aici un cerc care se încheie în sine, dar a cărui încheiere este și trecerea într-un alt cerc; un vîrtej al cărui centru, în care el se întoarce, se află situat chiar pe periferia unui alt cerc superior, care îl înghite»... (414).

N.B.: „generalul" ca „esență"

Pînă acum, afirmă el, anticii ne-au dat puțin: «Generalul este o determinare săracă; oricine știe ce e generalul, dar nu oricine știe ce e el ca esență» (416).

www.dacoromanica.ro

...«Dar aici începe o dezvoltare mai determinată a raportului dintre conștiință și ființare, dezvoltarea naturii cunoașterii ca o cunoaștere a adevărului» (417). «Spiritul a înaintat pînă la poziția de pe care el a exprimat esența ca gînd» (418).

„dezvoltarea naturii cunoașterii“

«Această dezvoltare a generalului în care esența trece cu totul de partea conștiinței, o găsim în atît de defăimata înțelepciune universală a sofiștilor» (418).

((Sfîrșitul volumului I)) [Volumul al II-lea începe cu sofiștii.]

www.dacoromanica.ro

VOLUMUL AL XIV-LEA. AL DOILEA VOLUM DIN ISTORIA FILOZOFIEI

FILOZOFIA SOFIȘTILOR

Referindu-se la sofiști[124], Hegel insistă extrem de amănunțit asupra ideii că în sofistică există un element comun oricărei culturi (Bildung) în general, inclusiv a noastră, și anume punerea în evidență a *argumentelor* (Gründe) și Gegengründe*, „raționare pe bază de argumente", arta de a găsi *în toate* unele puncte de vedere din cele mai diferite; ((subiectivism — lipsă de obiectivism)). Vorbind despre Protagora și despre celebra lui teză (omul este măsura tuturor lucrurilor), Hegel îl apropie de *Kant:*

Protagora și Kant

...«Omul este măsură a toate, — omul este deci subiectul în genere, ceea ce este (das *Seinde*), prin urmare nu există în mod izolat, ci există pentru cunoștința mea; în ceea ce este obiectiv, conștiința este, în esență, aceea care produce conținutul; tocmai în acest proces constă, mai ales, activitatea gîndirii subiective. Și tocmai acest lucru ajunge pînă la filozofia modernă. Kant spune că noi nu cunoaștem decît fenomenele; cu alte cuvinte, ceea ce ni se prezintă ca obiectiv, ca realitate, trebuie considerat numai în raportul său cu conștiința și nu există fără acest raport»... (31)**.

Al doilea „moment" este obiectivismul (das Allgemeine***); «el este afirmat de mine, dar este și în sine obiectiv universal, fără să fie afirmat de mine»... (32).

* contraargumente. — *Nota trad.*
** *Hegel.* Werke, Bd. XIV, Berlin, 1833. *Nota red.*
*** — generalul, universalul. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Diese „Relativität"* (32). «Totul este deci numai relativ adevărat» (33), după Protagora.

relativismul sofiștilor...

...«La Kant, fenomenul nu este altceva decît un șoc din afară, un *X*, un ce necunoscut, care primește aceste determinări prin simțurile noastre, prin noi. Chiar dacă există un temei obiectiv pentru ca noi să spunem că un lucru e rece, iar altul e cald, și deci putem spune că ele trebuie să cuprindă în sine ceva ce le deosebește unul de altul, totuși caldul și recele există numai în senzațiile noastre; la fel în ceea ce privește faptul că există lucruri ș.a.m.d. ...astfel, experiența a fost numită fenomen» (34).

Kant și sofiștii și fenomenologismul[125] à la Mach N.B.

«Lumea este fenomen nu pentru că este pentru conștiință, adică pentru că ființarea ei este doar relativă pentru conștiință, dar ea este și în sine fenomen» (35).

nu numai relativism

...«O profunzime mult mai mare a atins acest scepticism la Gorgias»... (35).

scepticism

...«*D i a l e c t i c a* lui»..., a lui Gorgias, sofistul | de mai multe ori: p. 36, id. p. 37.

N.B.

Tiedemann spunea că Gorgias a mers mai departe decît „bunul-simț" al omului. Și Hegel rîde de el: **orice** filozofie merge *m a i d e p a r t e* decît „bunul-simț", deoarece bunul-simț nu este filozofie. Pînă la Copernic era *contrar* bunului-simț să spui că pămîntul se învîrtește.

Hegel despre „bunul-simț"

«Acesta» (der gesunde Menschenverstand**) «este modul de a gîndi al unei epoci în care sînt cuprinse toate prejudecățile» (36).

Bunul-simț = prejudecățile vremii respective

* — Această «relativitate». — *Nota trad.*
** — bunul-simț. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Gorgias (p. 37): 1) nimic nu există. Nu există nimic
2) chiar dacă există ceva, nu poate fi cunoscut
3) chiar dacă poate fi cunoscut, nu este posibil să se comunice ceea ce este cunoscut.

... «Gorgias își dă seama că acestea» (ființarea și neființarea, suprimarea lor reciprocă) «sînt momente care dispar; reprezentarea inconștientă posedă și ea acest adevăr, dar nu știe nimic despre el»... (40).

„Momente evanescente" = ființarea și neființarea. Aceasta este o minunată definiție a dialecticii!!

Gorgias, „realismul absolut" (și Kant)

... «Gorgias: α) duce o polemică justă contra realismului absolut, care, avînd o reprezentare, își închipuie că posedă lucrul însuși, pe cînd în realitate nu posedă decît un ce relativ; β) alunecă în idealismul rău al timpurilor moderne: «ceea ce este gîndit este întotdeauna subiectiv, deci nu e ceea ce este; prin gîndire noi transformăm ceea ce este în ceva gîndit»»... (41).

(Și mai jos (p. 41 i.f.) *Kant* este menționat încă o dată.)

dialectica în obiectul însuși

De adăugat despre Gorgias*: el pune problemele fundamentale sub alternativa: „sau — sau". «Aceasta însă nu este o adevărată dialectică; ar fi necesar să se demonstreze că obiectul este întotdeauna în mod necesar într-o anumită determinare, iar nu în sine și pentru sine. Obiectul se descompune numai în asemenea determinări; dar de aici nu rezultă nimic care să fie contra naturii obiectului însuși» (39).

* Acest extras și cel următor, în legătură cu filozofia lui Gorgias, au fost făcute de V.I. Lenin ceva mai tîrziu cu prilejul conspectării filozofiei lui Socrate; vezi volumul de față, pag. 229 231. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

Încă o completare despre Gorgias:

Expunînd concepția lui, după care ceea ce este nu poate fi exprimat, comunicat: «Vorbirea prin care ar fi să se arate ceea ce este nu este ceea ce este; ceea ce se comunică nu ceea ce este, ci numai vorbirea» (Sextus Empiricus. „Adversus Mathematicos". VII. § 83—84), *p. 41*; Hegel scrie: «Ceea ce este nici nu e conceput ca ființînd, ci conceperea lui înseamnă transformarea lui în universal».

N.B.

comp. Feuerbach[126]

...«Acest ce nu poate fi exprimat absolut de loc»...

Fiecare cuvînt (vorbire) *generalizează* deja; comp. Feuerbach[127].

Simțurile arată realitatea; gîndul și cuvîntul arată generalul.

Cuvintele de încheiere a paragrafului despre sofiști: «Prin urmare, sofiștii au avut ca obiect al cercetării lor și dialectica, filozofia generală; ei au fost gînditori profunzi»... (42).

FILOZOFIA LUI SOCRATE

Socrate — «personalitate istorică universală» (42), „cea mai interesantă" (ib.) din filozofia antică — „subiectivitatea gîndirii" (42) „libertatea conștiinței de sine" (44).

«În aceasta constă ambiguitatea dialecticii și a sofisticii; ceea ce este obiectiv dispare»: este oare accidental subiectivul sau este în sine („an ihm selbst"*) obiectivul și universalul? (43)**.

«Gîndirea adevărată cugetă în așa fel, încît conținutul ei este în același timp nu subiectiv, ci obiectiv» (44), și la Socrate și la Platon vedem nu numai subiectivitate («proclamarea conștiinței ca factor care decide este un element comun lui» — lui Socrate — «și sofiștilor»), ci și obiectivitate.

* «în el însuși». — *Nota trad.*

** În manuscris, imediat după acest alineat și separat de el prin două linii drepte, a fost intercalat un extras despre filozofia lui Gorgias, care începe cu cuvintele: «De adăugat despre Gorgias»... (vezi volumul de față, p. 228). — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

N.B. «Obiectivitatea are aici» (la Socrate) «sensul universalității care este în sine și pentru sine, iar nu pe acela al obiectivității exterioare» (45) — id. 46: «nu obiectivitate exterioară, ci universalitate spirituală»...

Și două rînduri mai jos:

Kant «Idealul kantian este fenomen ce nu este obiectiv în sine»... (46).

ingenios! Socrate spunea despre metoda sa că e *Hebammenkunst** (p. 64) (moștenită de la mama sa) ((mama lui Socrate=moașă)), care ajută gîndurilor să se nască.

Werden = Nichtsein und Sein** Exemplul lui Hegel: oricine știe ce este devenirea, dar ne mirăm dacă, reflectînd (reflektierend) asupra ei, găsim că «în devenire avem și ființarea și neființare», ceea ce este «o diferență pur și simplu enormă» (67).

Menon („Meno" Platós)[128] îl compara pe Socrate cu un pește-torpilă (Zitteraal), care îl face „narkotisch"*** pe oricine-l atinge (69): și eu, spunea el, sînt narcotizat și *n u p o t* răspunde****.

très bien dit!!***** ...«Ceea ce trebuie să aibă pentru mine valoare de adevăr, de dreptate este spirit din spiritul meu. Dar ceea ce spiritul scoate astfel din sine însuși, ceea ce are astfel valoare pentru el trebuie să fie scos din el ca universal, ca spirit care acționează în calitate de universal, iar nu din pasiunile, interesele, poftele, capriciile, scopurile arbitrare, înclinațiile lui etc. Este adevărat că acestea sînt de asemenea ceva interior, «sădit în noi de natură», dar ele ne sînt proprii numai în mod natural»... (74—75).

---

* — *arta moșitului.* — *Nota trad.*

** — Devenire — neființă și ființă. — *Nota trad.*

*** — «îl narcotizează». — *Nota trad.*

**** În manuscris, imediat după acest alineat și separat de el prin două linii drepte, a fost intercalat un extras despre filozofia lui Gorgias, care începe cu cuvintele: «Încă o completare despre Gorgias...» vezi volumul de față, p. 229. *Nota red.*

***** — foarte bine zis !! — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Idealismul inteligent este mai aproape de materialismul inteligent decît materialismul prost.
În loc de idealism inteligent: idealism dialectic;
în loc de materialism prost: materialism metafizic, nedezvoltat, mort, gr solan, inert.

De studiat:
Plehanov a scris despre filozofie (despre dialectică), probabil, pînă la 1 000 de pagini (Beltov + contra lui Bogdanov + contra kantienilor + Problemele fundamentale etc. etc.)[129]. Din ele, nil* *despre* Logica mare, despre *semnificația* ei, despre ideile *ei* (adică *propriu-zis* despre dialectică ca știință filozofică)!!

N.B.

Protagora: „omul este măsura tuturor lucrurilor". Socrate: „omul, ca ființă care gîndește, este măsura tuturor lucrurilor" (75).

O nuanță!

În „Memorabile", Xenofon ni l-a zugrăvit pe Socrate mai bine, mai exact și mai fidel decît Platon[130] (p. 80—81).

SOCRATICII

Referindu-se la sofismele în legătură cu „grămada" și „chelul", Hegel revine asupra trecerii cantității în calitate, și invers: dialectica (p. 139—140).

143—144: Arată în mod amănunțit că «limba exprimă, în esență, numai ceea ce este general; dar ceea ce este gîndit este singularul, particularul. De aceea nu se poate exprima în limbă ceea ce este gîndit».
(„Acesta"? Cuvîntul cel mai general)

N.B.
în limbă există numai *generalul*

* — nimic. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Cine este *acesta?* Sînt *eu.* Toți oamenii sînt eu. *Das* Sinnliche?* Acesta este *generalul* etc. etc. „Acesta"?? Fiecare este „Acesta".

De ce nu poate fi numit singularul? Fiecare obiect de un anumit gen (bunăoară de genul masă) se deosebește prin ceva de celelalte.

«În general, faptul că în filozofare universalul este afirmat ca valabil, așa încît numai el poate fi exprimat, în timp ce «acesta», la care ne gîndim, nu poate fi de loc exprimat — este un gînd, o conștiință la care încă n-a ajuns de loc cultura filozofică a timpurilor noastre».

Hegel se referă aici și la „scepticismul epocii noastre" (143) al lui Kant? și la cei care spun «că certitudinea senzorială conține adevăr».

Fiindcă das Sinnliche «este ceva general» (143).

N.B. Prin aceasta Hegel lovește în orice materialism, *afară* de cel dialectic. N.B.

A da un nume? — dar numele este ceva întîmplător și nu exprimă *Sache selbst*** (cum să exprime singularul?) (144).

Hegel și materialismul dialectic

Hegel „credea", gîndea în mod serios că materialismul ca filozofie este ceva imposibil, întrucît filozofia este știința gîndirii, a *generalului*, iar generalul este gînd. El repeta aici greșeala idealismului subiectiv, pe care l-a numit întotdeauna idealism „rău". Idealismul obiectiv (și, mai mult încă, idealismul absolut), mergînd în zig-zag (făcînd tumbe), s-a apropiat **complet** de materialism, iar în parte chiar *s-a transformat în el.*

* — Sensibilul? — *Nota trad.*
** — *însăși esența lucrului.* — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Cirenaicii[131] considerau ca adevărată senzație «nu *ceea ce este* în ea, nu conținutul senzației, ci însăși senzația ca atare» (151).

senzația în teoria cunoașterii a cirenaicilor...

«Principiul fundamental al școlii cirenaicilor este, prin urmare, senzația, care trebuie să fie criteriul adevărului și al binelui»... (153).

«Senzația este singularul nedeterminat» (154), iar dacă include și gîndire, atunci apare generalul și dispare «pura subiectivitate».

(Fenomenologii à la Mach & Co. în problema *generalului*, a „legii", a „necesității" etc. devin *inevitabil* idealiști.)

N.B.* cirenaicii și Mach & Co.

Un alt cirenaic, Hegesias, «a recunoscut» «tocmai această nepotrivire dintre senzație și generalitate»... (155).

Se confundă senzația ca principiu al teoriei cunoașterii cu senzația ca principiu etic. N.B. acest lucru. Dar Hegel *a desprins* teoria cunoașterii.

FILOZOFIA LUI PLATON

Cu privire la planul lui Platon, potrivit căruia statul urmează să fie condus de filozofi[133]:

...«Terenul istoriei este altul decît acela al filozofiei»...

...«Trebuie să știm ce este acțiunea: acțiunea este activitatea subiectului ca atare, îndreptată spre înfăptuirea unor scopuri particulare. Toate aceste scopuri nu sînt decît niște mijloace de realizare a ideii, deoarece *ea* este puterea absolută» (193).

În istorie scopurile particulare creează „ideea" (legea istoriei)

* Comp. Ueberweg-Heinze, § 38, p. 122 (ediția a 10-a), și tot despre aceștia în „Theetet"[18] al lui Platon. Scepticismul și subiectivismul lor (al cirenaicilor).

www.dacoromanica.ro

În legătură cu doctrina lui Platon despre idei:

„puritatea" (= lipsa de viață?) a conceptelor generale

... «deoarece intuiția sensibilă nu ne arată nimic în formă pură, așa cum este el în sine» („Phaedo"[134]), p. 213; de aceea, spune el, corpul este o piedică pentru suflet.

N.B. dialectica cunoașterii N.B.

Semnificația *generalului* este contradictorie: el este inert, este impur, incomplet etc. etc., însă este numai *o treaptă* spre cunoașterea *concretului*, fiindcă noi nu cunoaștem niciodată concretul în întregime. O sumă *infinită* de concepte generale, de legi etc. ne dă *concretul* în plenitudinea lui.

N.B.

Mișcarea cunoașterii spre obiect nu poate fi efectuată decît dialectic: a da înapoi pentru a nimeri mai bine — reculer pour mieux sauter (savoir?)*. Linii care se întîlnesc și se separă, cercuri care se ating între ele. Knotenpunkt** = practica omului și a istoriei omenești.

(Practica = criteriul coincidenței uneia dintre laturile infinite ale realului)

Aceste Knotenpunkte reprezintă o unitate a contradicțiilor, în care ființarea și neființarea, ca momente evanescente, coincid pentru moment în momentele date ale mișcării (= ale tehnicii, istoriei etc.).

„dialectică goală" la Hegel

Analizînd dialectica lui Platon, Hegel încearcă încă o dată să arate care e deosebirea dintre dialectica subiectivă, sofistică, și dialectica obiectivă:

«Totul este unu — spunem noi despre fiecare lucru: «acest lucru este unu, și tot astfel

* — a da înapoi pentru a sări (a cunoaște?) mai bine. — *Nota trad.*
** — Punct nodal. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

arătăm în el multiplicitatea, multe părți și calități» —, dar prin aceasta noi spunem: «acest lucru este unu într-o privință cu totul alta decît aceea în care el este multiplu»; noi nu legăm între ele aceste două gînduri. În felul acesta, reprezentarea și vorbirea vin și pleacă de la unul la celălalt. Acest du-te-vino, care are loc în mod conștient, este o dialectică goală, care nu unește între ei opușii și nu duce la unitate» (232). N.B. „dialectica goală"

Platon în „Sofistul"[135]:

«Ceea ce este greu și adevărat este să arăți că ceea ce este altul este și același, iar ceea ce este același este un altul, și anume sub unul și același raport» (233). N.B.

«Dar trebuie să ne dăm seama că conceptul nu este nici numai ceea ce este nemijlocit în adevăr, cu toate că el este ceea ce este simplu, dar simplitatea lui este de natură spirituală, el este în esență gîndul reîntors în sine (nemijlocit este numai acest roșu etc.), și nici numai ceva care se reflectă pe sine în sine, numai obiectul conștiinței, ci el există și în sine, adică este esență obiectivă»... (245). N.B. obiectivism

Conceptul nu este ceva nemijlocit (deși conceptul este un lucru „simplu", dar această simplitate este „spirituală", simplitatea ideii); nemijlocită este numai senzația de „roșu" („acesta este roșu") etc. Conceptul nu este „numai un obiect al conștiinței", el este *esența obiectivă* (gegenständliches Wesen), este ceva an sich, „în sine".

...«Această conștiință despre natura conceptului n-a fost exprimată de Platon într-un mod atît de precis»... (245).

Hegel se ocupă în mod amănunțit de „filozofia naturii" a lui Platon, de mistica arhiabsurdă a unor idei de felul acesta: «esența lucrurilor sensibile o constituie triunghiurile»

www.dacoromanica.ro

idealismul și mistica la *Hegel* (și la Platon)

(265) și alte asemenea baliverne mistice. Și acest lucru este cît se poate de caracteristic! Misticul, idealistul, spiritualistul Hegel (ca și întreaga filozofie oficială contemporană, idealistă și clericală) proslăvește și rumegă misticismul și idealismul în istoria filozofiei, ignorînd și tratînd cu dispreț materialismul. Comp. Hegel despre Democrit — nil!! Despre Platon, o mulțime de baliverne mistice.

realul este rațional[136]

Vorbind despre republica lui Platon și despre părerea curentă că aceasta ar fi o himeră, Hegel repetă ideea sa favorită:

...«Ceea ce este real este rațional. Însă trebuie să știm să deosebim ceea ce este într-adevăr real; în viața de toate zilele totul este real, dar există o deosebire între lumea fenomenelor și realitate»... (274).

FILOZOFIA LUI ARISTOTEL

Părerea, destul de răspîndită, că filozofia lui Aristotel, spre deosebire de *idealismul* lui Platon, este „*realism*" (299) (id. p. 311, „empirism") este lipsită de temei. ((Și aici Hegel dă, în multe privințe, o interpretare *vădit* idealistă.))

N.B. N.B. Vorbind despre polemica lui Aristotel cu teoria ideilor a lui Platon, Hegel *estompează* trăsăturile ei materialiste (comp. *322 — 323* etc.)[137].

((numai că trebuie inversat)) întocmai!

Hegel a ciuntit complet critica făcută

L-a luat gura pe dinainte: «Proslăvirea lui Alexandru» (a lui Alexandru Macedon, discipolul lui Aristotel)..., «din care face o zeitate, nu este ceva surprinzător... dumnezeu și omul nu sînt, în genere, atît de străini unul de altul»... (305).

Hegel vede idealismul lui Aristotel în ideea lui despre dumnezeu (326). ((Desigur, aceasta este idealism, dar un idealism mai obiectiv, *mai îndepărtat* și

www.dacoromanica.ro

mai general decît idealismul lui Platon, și de aceea în filozofia naturii el este mai adeseori = cu materialismul.)) || de Aristotel „ideilor" lui Platon

Critica făcută de Aristotel „ideilor" lui Platon este o critică a *idealismului ca idealism în general:* fiindcă originea conceptelor, a abstracțiilor este identică cu aceea a „legii", a „necesității" etc. Idealistul Hegel a ocolit cu lașitate faptul că Aristotel (în critica făcută de el ideilor lui Platon) a subminat *bazele* idealismului.

N.B. Cînd *un* idealist critică bazele idealismului unui *alt* idealist, cel care cîștigă este întotdeauna *materialismul.* Comp. Aristotel versus Platon etc. Hegel versus Kant etc.

«Leucipp și Platon spun că mișcarea este veșnică, dar ei nu spun de ce» (Aristotel. „*Metafizica*", XII, 6 și 7), p. 328.

Aristotel invocă într-un mod *cît se poate* de jalnic pe dumnezeu *împotriva* materialistului Leucipp și a idealistului Platon. Aristotel dă dovadă aici de eclectism. Dar Hegel *ascunde* slăbiciunea de dragul *misticii!*

Adept al dialecticii, Hegel n-a putut să înțeleagă trecerea *dialectică de la* materie *la* mișcare, *de la* materie *la* conștiință, îndeosebi pe cea de-a doua. Marx a corectat greșeala (sau slăbiciunea?) misticului.

N.B. Este dialectică nu numai trecerea de la materie la conștiință, ci și cea de la senzație la gîndire etc.

Prin ce se deosebește o trecere dialectică de una nedialectică? Prin salt. Prin caracterul ei contradictoriu. Prin întreruperea gradualității. Prin unitatea (identitatea) ființării și neființării.

www.dacoromanica.ro

Următorul pasaj arată deosebit de limpede cum acoperă Hegel slăbiciunile idealismului lui Aristotel:

«Aristotel gîndește obiectele, și, întrucît sînt ca gînduri, ele sînt în adevărul lor; aceasta este οὐσία* lor.

naiv!!

Asta nu înseamnă că prin aceasta obiectele naturii ar fi ele însele gînditoare. Obiectele sînt gîndite de mine în mod subiectiv; în cazul acesta, gîndul meu este și conceptul lucrului, iar acest concept este substanța lucrului. În natură conceptul nu există ca gînd, în această formă liberă, ci are carne și sînge; dar carnea și sîngele posedă suflet, și acest suflet este conceptul său. Aristotel înțelege ce sînt lucrurile în sine și pentru sine; și aceasta este tocmai οὐσία lor. Conceptul nu există pentru sine însuși. El este limitat prin exterioritate. Definiția obișnuită a adevărului este aceasta: «adevărul este concordanța dintre reprezentare și obiect». Dar însăși reprezentarea nu este decît o reprezentare oarecare, eu încă nu sînt de loc în concordanță cu reprezentarea mea (cu conținutul ei): eu îmi reprezint casa, grinzile, dar eu însumi nu sînt așa ceva, sînt altceva decît reprezentarea casei. Numai în gîndire există o adevărată concordanță între obiectiv și subiectiv. *Acesta sînt eu* (subliniat de Hegel). Prin urmare, Aristotel se situează pe punctul de vedere cel mai înalt; nici nu putem dori o cunoaștere mai profundă» (332—333).

„În natură" conceptele nu există „în această formă liberă" (în aceea a gîndirii și fanteziei *omului!!*). „În natură", conceptele au „carne și sînge". — Perfect! Dar asta-i chiar materialism. Conceptele omului sînt *sufletul* naturii — aceasta nu este decît traducerea, în limbajul misticii, a faptului că în conceptele omului se reflectă *în mod original* (N.B.: *în mod original* și *d i a l e c t i c!!*) natura.

* — esență, substanța. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

id. p. 311

299

Καλόγηρε, δε, εοδοκεε ωστοιν τ. ἐρεῖδ Ἀρῆδ εεῖρ "μαλαφρ"
ε ορθοιε ο ιεῖρω θεαῖρω · Ἐι· ωωρτ Ἀ-ιε εδοιν ωωοεε ταρε
γηδαεγ ωιδ ιεῖρ(ω)). Цѣлая полемику Ар-ля с гр Ник-ма от идеи 6 р. 322-3 пр.
Κοιεδ скрадываеγ Ея материальныя черты.

Μωοδοκαιεδ : "... die Erklärung Alexanders d. G.
καδωεκαιε, γδωαιεο ορδε)) : ge einem ... gott ist nichts
νεωωδωδαιεδγ ... Gott ... Mensch und überhaupt nicht
ω ωαεε ἀωωωαδε ..." (305).

(Ёёс оборотъ!
Имѣемъ!

ιεῖρω Ἀρῆδ Ἀ-ιε ιωιδεγ ε εω ωδαε δωα (326) ((Ко-
γδωω, γρ-ιεῖρε, κ-ω ο ἐδωαιεδωδε ε ορδωεωωε, ορ-ιεῖ,
δωω ιεῖρω Μωιδω, ε ιεῖρωγ Ο κοιεῖρρ ιεωγ =ωωδγ)).

Геель совѣтуетъ
сомнѣваться (изслѣ
критику) "при"-рѣшѣ

Когда один ид-ст ко-
гласен с моим ид-ом,
тогда другие ид-ы,
с которыми я борюсь
(большинство авторов
с Аѳ-ля из Никеи от.
Ф-ля из Клазомен от.

13

Ἐι· ωωρτ Ἀ-ιε ιωιδεγ "ωδαε" Ηιεῖρω ιεῖρ κριτικа ιεῖρω, как ιεῖρω ἐ-
ορδω : ιωο ορδε δεῖρρω ωωιεῖρρ, ορδεῖρρω, ορδε (ε ιεῖρω "даже" ε ωωιδ-
ιεῖρ "ст. Ид-ст Геель ορδεῖρδω ορδωωεδ ωωδγδ Ар-ля (ε εω
κριτικѣ ιεῖρω Ηιεῖρω) всѣхъ ιεῖρω.

" Leucipp ... Plato: Lehre, die Verneinung des Seienden, aber sie
sagen nichts, weiter" (Arist. Metaph. XII, 6-7) — S. 328.

Ἀρῆδ δεε δαδω δωδωδγ δωα γρεῖρ ωωεῖρω ε. ω ιεῖρω Ηω. 4
Ар-ля ορδε εαδγε. Ἀ Ἀ-ιε ορδωεγδωδωδγ ωδαδεγ ρωδ ωωδγδω.

Диалектика
уже нарочно
отъ предмета ко-
торыя не ис-
ходитъ къ
противуположности
къ
иной Ар

Ωωιεῖρ δι ἀιδω, Геель ке ορδωεδ κωωεῖρ δἀιδ-
γωωδωδαιο ωωεγδωδ ἐ ωωδεγωω κ δωωγωω-
ωωδ, ορ ωωεγρωω κ ωδγρωωω — ωωωγρω ωδδωω. Ωω κωρδωδ
ωωωδωδ (ωδω ωδωδεγ?) ωωδγδω.

ωωδ. ωωδ

Ар. ωωεγδω ωωωεγρωδαεγ, как Геель ωωεγρωδαεγ ωδαδεγ ιεῖ-
ωω Ἀρῆδ:

„Aristoteles denkt die Gegenstände, und indem sie als Ge-
dachten sind, sind sie in ihrer Wahrheit; das ist ihre Idee. Das
heißt nicht, daß die Gegenstände der Natur dann

www.dacoromanica.ro

O pagină din manuscrisul lui V. I. Lenin
Conspectul cărții lui Hegel
«Prelegeri de istorie a filozofiei». — 1915

www.dacoromanica.ro

P. 318—337 *n u m a i* despre metafizica lui Aristotel!! Tot ce spune el în fond împotriva idealismului lui Platon este *c a m u f l a t!!* Îndeosebi este camuflată problema existenței *î n a f a r a* omului și a omenirii!!! = o problemă a materialismului!

Aristotel este empiric, dar un empiric care *gîndește* (340). «*Elementul empiric, sesizat în sinteza lui, este conceptul speculativ*»... (341). (Subliniat de Hegel).

comp. *Feuerbach:* a citi în înlănțuirea ei evanghelia simțurilor = a gîndi[138]

Concordanța conceptelor cu „sinteza", cu suma, rezumatul empiriei, al senzațiilor, al simțurilor, este *neîndoielnică* pentru filozofii de *toate* curentele. *De unde* vine această concordanță? De la dumnezeu (eu, ideea, gîndirea etc. etc.) sau de la (din) natură? Engels are dreptate în felul cum pune el această problemă[139].

N.B.

...«Forma subiectivă constituie esența filozofiei kantiene»... (341).

Kant

Cu privire la teleologia lui Aristotel:

...«Natura își are mijloacele în ea însăși, și aceste mijloace sînt și scop. Acest scop în natură este λόγος*-ul ei, raționalul adevărat» (349).

„scopul" și cauza, legea, legătura, rațiunea

...«Intelectul nu este numai gîndirea cu conștiința. Avem de-a face aici cu conceptul întreg, adevărat, profund al naturii, al vieții»... (348).

* — logos. — *Nota! rad.*

www.dacoromanica.ro

Raţiunea (intelectul), gîndirea, conştiinţa *fără natură*, fără să corespundă cu ea, este eroare. = materialism!

Ţi-e şi silă să vezi cum îl ridică Hegel în slăvi pe Aristotel pentru ale sale „wahrhaft spekulative Begriffe“* (373, despre „suflet“ şi despre multe altele), expunînd pe larg absurdităţile lui vădit idealiste (= mistice).

Sînt voalate *t o a t e ezitările* lui Aristotel între idealism şi materialism!!!

s-a dat de gol cu „realismul“

În legătură cu părerile lui Aristotel despre „suflet“, Hegel scrie:

«De fapt, orice universal este real ca particular, ca singular, ca existent pentru altul» (375), cu alte cuvinte este sufletul.

Aristotel. „De anima“**, II, 5:

senzaţie şi cunoaştere

Aristotel se apropie de-a binelea de materialism

«Deosebirea» (dintre Empfinden şi Erkennen***) «constă în faptul că ceea ce produce senzaţia se află în afară. Cauza acestui fapt constă în aceea că activitatea simţirii este îndreptată spre singular, în timp ce cunoaşterea, dimpotrivă, este îndreptată spre universal, iar acesta se află, într-un anumit sens, în sufletul însuşi ca substanţă. De aceea oricine poate gîndi dacă vrea..., dar ca să simtă nu depinde de el; pentru aceasta este necesar ca obiectul care urmează a fi simţit să fie de faţă».

„Außen ist“**** — se află *î n a f a r a* omului, independent de el — iată ce constituie aici principalul. Acesta este materialism. Şi Hegel începe wegschwatzen*****

---

* — «concepte cu adevărat speculative». — *Nota trad.*
** — «Despre suflet». — *Nota trad.*
*** — senzaţie şi cunoaştere. — *Nota trad.*
**** — «este în afară». — *Nota trad.*
***** — să înece în fleacurile lui. *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

tocmai această bază, această temelie, această esență a materialismului:

«Acesta este punctul de vedere, cu totul just, al senzației», scrie Hegel și explică că „o latură pasivă" există, fără îndoială, în senzație, «indiferent dacă ea există subiectiv sau obiectiv, și în ambele cazuri este prezent momentul pasivității... Aristotel, cu acest moment al pasivității, nu rămîne în urmă față de idealism; senzația este totdeauna pasivă printr-una dintre laturile ei. Este idealist rău acela care își închipuie că pasivitatea și spontaneitatea spiritului rezidă în împrejurarea că determinarea dată este interioară sau este exterioară, ca și cum în senzație ar fi libertate; senzația este sferă a limitării»!!... 377—378.

N.B.!!

idealistul este prins asupra faptului!

((Idealistul astupă spărtura care duce spre materialism. Nu, nu este gleichgültig* dacă este *în afară* sau *înăuntru*. Tocmai în aceasta constă fondul problemei! „*In afară*" înseamnă materialism. „Înăuntru" = idealism. Recurgînd la termenul „*pasivitate*", trecînd sub tăcere pe cel folosit de Aristotel ***(„în afară")***, Hegel a interpretat în alt mod pe acest *în afară*. Pasivitate înseamnă tocmai: în afară!! Hegel înlocuiește idealismul *senzației* cu idealismul *gîndirii*; dar ***tot cu idealism.***))

N.B.

...«Idealismul subiectiv spune: nu există nici un fel de lucruri exterioare; acestea sînt feluri de-a fi determinate ale eului nostru. În ceea ce privește senzația, putem fi de acord cu această afirmație. Eu sînt pasiv în simțire, senzația este subiectivă; în mine este ființare, stare, mod determinat de a fi, iar nu libertate. Dacă senzația se află în afara mea sau în mine, nu are nici o importanță; ea *este*»...

N.B. eschivare de la *materialism*

* — indifferent. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Urmează apoi vestita comparație a sufletului cu ceara, care-l face pe Hegel să se învîrtească întocmai ca diavolul înainte de utrenie și să vocifereze, nemulțumit de „neînțelegerea la care dă ea naștere adeseori" (378—379).

N.B. sufletul = *ceară*

Aristotel spune („*De anima*", II, 12): «Senzația este receptarea formelor simțite, fără materie»... «întocmai cum ceara primește în ea numai amprenta sigiliului de aur, fără a primi aurul însuși, ci numai forma lui pură». N.B.

„altfel" în practică

Hegel scrie: ...«în senzație receptăm numai forma, fără materie. Este altceva cînd acționăm practic, cînd mîncăm sau bem. În domeniul practic, în general, noi acționăm ca indivizi singulari și totodată ca indivizi singulari într-o ființare concretă, fiind noi înșine o astfel de ființare materială dată, și ne comportăm față de materie tot într-un mod material. Numai în măsura în care sîntem materiali putem să ne comportăm astfel; problema constă în faptul că existența noastră materială intră în acțiune» (379).

eschivare lasă de la materialism

((El se apropie foarte mult de materialism și apoi se eschivează.))

Cînd vine vorba de „ceară", Hegel se supără și ocărăște, spunînd că „acest exemplu oricine îl pricepe" (380), că «mulți se opresc, în chip lipsit de finețe, la aspectul grosolan al comparației» (379) etc.

ha-ha!!

«În nici un caz sufletul nu trebuie să fie o ceară pasivă, care să-și primească determinările din afară»... (380).

...«El» (die Seele*) «transformă forma corpului exterior în propria sa formă»...

* — sufletul. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Aristotel. „*De anima*", III, 2:

...«Acțiunea a ceea ce este perceput senzorial și a senzației este una și aceeași, și unică; dar ființarea lor nu este una și aceeași»... (381). — Aristotel

Și Hegel comentează:

...«Este un corp care sună și un subiect care aude; ființarea este de două feluri»... (382). — Hegel caută să ascundă slăbiciunea idealismului

Dar problema ființării *în afara* omului este lăsată la o parte!!! O eschivare sofistică *de la* materialism!

Vorbind despre gîndire, despre rațiune (νοῦς), Aristotel spune („De anima", III, 4):

...«Senzația nu există fără corp, νοῦς este însă separabilă de corp»... (385)... «νοῦς este ca o carte în paginile căreia în realitate nu este scris nimic»; și Hegel se supără din nou: «un alt exemplu faimos» (386), lui Aristotel i se atribuie exact contrariul de ceea ce gîndește el etc. etc. ((și problema ființării *independente* de rațiune și de om este disimulată!!)) — numai și numai pentru a dovedi că, «prin urmare, Aristotel nu este realist» — tabula rasa; ha-ha!; ha-ha! se teme!!

Aristotel:

«De aceea cine nu simte nu cunoaște nimic și nu înțelege nimic; dacă cunoaște (θεωρῇ*) ceva, este necesar să cunoască acest ceva și ca reprezentare; căci reprezentările sînt ca niște senzații, dar fără materie»... — Aristotel și *materialismul*

...«Problema dacă intelectul gîndește obiectele reale, atunci cînd face abstracție de întreaga materie, urmează să fie examinată în mod special»... (389) și Hegel *stoarce* din Aristotel

* contempl'. *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

concluzia că «νοῦς* și νοητόν ** sînt unul și același lucru» (390) etc. O mostră de răstălmăcire idealistă de către un idealist!! Denaturarea lui Aristotel pentru a face din el *un* idealist al sec. XVIII—XIX!!

denaturarea lui Aristotel

FILOZOFIA STOICILOR

Referitor la „criteriul adevărului" la *stoici*[140] — „reprezentarea înțeleasă" (444—446) —, Hegel spune că conștiința compară numai reprezentarea cu reprezentarea (*nu cu obiectul:* „adevărul este concordanța dintre obiect și conștiință" = „vestita definiție a adevărului") și, prin urmare, totul constă în „logosul obiectiv, în raționalitatea lumii" (446).

Hegel împotriva stoicilor și a criteriului lor

«Gîndirea nu aduce nimic altceva decît forma universalității și a identității cu sine; în felul acesta, orice poate să concorde cu gîndirea mea» (449).

există „temeiuri" pentru toate

«Argumentele sînt ceva arbitrar; pentru orice se pot găsi temeiuri bune»... (469). «Problema care argumente trebuie să fie considerate drept bune depinde de scopul fixat, de interese»... (ib.).

FILOZOFIA LUI EPICUR

Vorbind despre Epicur (342—271 î.Hr.), Hegel se situează *din capul locului* (înainte chiar de a-și expune concepțiile) pe o poziție de luptă contra materialismului și declară:

Calomnii la adresa materialismului De ce ??

«Totodată, se înțelege (!!) de la sine (!!) că, dacă se consideră drept adevăr ființarea percepută senzorial, prin aceasta se suprimă, în general, necesitatea conceptului, se fărîmițează totul, nemaiprezentînd nici un inte-

* — rațiunea. — *Nota trad.*
** — inteligibilul prin rațiune. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

res speculativ și, din contră, se afirmă o concepție vulgară despre lucruri; și, într-adevăr, în acest caz nu există nici o depășire a punctului de vedere reprezentat de bunul-simț comun sau, mai exact, totul este coborît la nivelul bunului-simț comun»!! (473—474).

Calomnii la adresa materialismului!! „Necesitatea conceptului" nu „se suprimă" cîtuși de puțin prin teoria *i z v o r u l u i* cunoașterii și al conceptului!! Neconcordanța cu „bunul-simț" este o năzbîtie stupidă a unui idealist. N.B.

Epicur a dat teoriei cunoașterii și a criteriului adevărului denumirea de *canonică**. Expunînd pe scurt această teorie, Hegel scrie:

«Ea este atît de simplă, încît nu poate fi nimic mai simplu, ea este abstractă, dar și extrem de banală, și se află, mai mult sau mai puțin, la nivelul conștiinței obișnuite care începe să reflecteze. Este vorba de reprezentări psihologice obișnuite; ele sînt absolut juste. Din senzații ne formăm reprezentări care sînt universale; datorită acestui fapt, ele devin persistente. !!!! Însești reprezentările sînt controlate (bei der δόξα, Meinung**) cu ajutorul senzațiilor, pentru a vedea dacă sînt persistente, dacă se repetă. Toate acestea sînt, în general, juste, dar cu totul superficiale, avem !!! aici primul început, mecanica reprezentării în ce privește primele percepții»... (483).

„Primul început" este dat uitării și denaturat de către idealism. Singur materialismul *d i a l e c t i c a l e g a t* „începutul" cu continuarea și cu sfîrșitul.

* În manuscris, cuvîntul «canonică» este unit, printr-o săgeată, cu cuvîntul «ca» de la începutul alineatului următor. — *Nota red.*

** — în parere. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

N.B.: p. ***481*** despre sensul *cuvintelor* după Epicur:

«Fiecare obiect capătă, datorită primei denumiri ce i s-a dat, evidența, actualitatea și claritatea sa» (Epicur: **Diogene Laerțiu**, X, § 33). Și Hegel: «Denumirea este ceva universal, aparține gîndirii, face ca ceea ce este multiplu să fie simplu» (481).

Epicur: obiectele sînt în afara noastră

«Cu privire la modul obiectiv, în genere, în care pătrunde în noi ceea ce se află în afara noastră, despre raportarea noastră însine la obiectul datorită căruia se produc reprezentările, Epicur a emis următoarele considerații metafizice:

N.B. Teoria cunoașterii a lui Epicur...

«De la suprafața lucrurilor emană un flux neîntrerupt, care este imperceptibil pentru simțuri; și este imperceptibil din cauza emanației contrare, fiindcă lucrul însuși rămîne mereu plin, iar ceea ce îl umple păstrează, în corpurile solide, mult timp aceeași ordine și poziție a atomilor. Mișcarea acestor suprafețe care se desprind are loc cu o viteză extrem de mare în aer, deoarece nu este necesar ca ceea ce s-a desprins să aibă grosime». «Senzația nu contrazice o astfel de reprezentare, dacă ne îndreptăm atenția» (Zusehe) «asupra modului cum își produc imaginile efectele lor; ele produc un acord, o legătură de simpatie între lumea exterioară și noi. Prin urmare, trece ceva de la ele, încît astfel în noi este dat ceva, ca exterior». «Și, datorită faptului că emanația pătrunde în noi, luăm cunoștință de natura determinată a unei senzații; această natură determinată rezidă în obiect și curge astfel în noi» (p. 484—485, *Diogene Laerțiu*, X, § 48—49).

Genialitatea presupunerilor lui Epicur (cu 300 de ani î.Hr., adică cu peste 2 000 de ani înainte de Hegel), de exemplu, în legătură cu lumina și cu viteza ei.

www.dacoromanica.ro

Hegel* *a ascuns* (N.B.) pur și simplu ceea ce e *principal:* (N.B.) ființarea lucrurilor *în afara* conștiinței omului și *independent* de ea,

— toate acestea Hegel le *ascunde* și spune numai:

...«Acesta este un mod cu totul banal de a-ți reprezenta simțirea (senzația). Epicur a ales pentru adevăr criteriul cel mai ușor, deseori întîlnit și astăzi, întrucît acest adevăr nu este perceput prin văz, și anume: este adevărat dacă nu e contrazis de ceea ce vedem, auzim etc. Căci, de fapt, nu pot fi văzute niște produse ale gîndirii cum sînt atomii, desprinderea suprafețelor etc. [se poate, desigur, vedea și auzi ceva deosebit]**; dar ceea ce este văzut, pe de o parte, și ceea ce este reprezentat și imaginat, pe de altă parte, se acomodează foarte bine unul lîngă altul. Dacă le lăsăm separate, ele nu se contrazic, deoarece contradicția apare numai acolo unde există un raport»... (485—486).

o mostră de denaturare și calomniere a materialismului de către un idealist

Hegel a *ocolit*, teoria cunoașterii a lui Epicur și s-a apucat să vorbească *despre altceva*, de care Epicur nu se ocupă *aici* și *care este compatibil* cu materialismul!!

P. (486):

După Epicur, eroarea provine din *întreruperea* produsă în mișcare (în mișcarea de la obiect la noi, la senzație sau la reprezentare?).

«Este imposibil — scrie Hegel — să existe o alta (teorie a cunoașterii) mai săracă» (486).

* De aici manuscrisul lui V.I. Lenin continuă într-un nou caiet, pe a cărui coperta scrie: «Hegel», iar la începutul primei pagini: «Istoria filozofiei de Hegel, *continuare* (vol. 2) de la Epicur (vol. 14, Berlin, 1833, p. 485)». — *Nota red.*

** În conspectul lui V. I. Lenin, cuvintele din paranteza pătrată sînt șterse. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

Totul va părea *dürftig** dacă va fi denaturat și prădat.

Acest *și* este minunat!!!! Epicur (341—270 î. Hr.), Locke *(1632–1704)* Diferență = 2 000 de ani

După Epicur, sufletul este un ansamblu de atomi grupați într-o „anumită" ordine. «Lucrul acesta l-a spus și (!!!) Locke... Toate acestea sînt vorbe goale»... (488) ((nu, acestea sînt ipoteze geniale, care *indică* științei, iar nu clericalismului, calea pe care trebuie s-o urmeze)).

N.B. **N.B.** (489) id. (490):

dar electronii?

Epicur atribuie atomilor o „**krummlinigte" Bewegung****, ceea ce e cît se poate de „arbitrar și plicticos" (489) la Epicur ((dar „dumnezeu" la idealiști???)).

absurditate! minciună! calomnie!

«Sau, bunăoară, Epicur neagă, în general, orice concept, precum și generalul ca esență»... (490), cu toate că atomii lui «posedă ei înșiși tocmai această natură de a fi gînd» ...«toată inconsecvența empiricilor»... (491).

N.B.

Prin aceasta *se ocolește* esența *materialismului* și a dialecticii materialiste.

îi pare rău de dumnezeu!! canalie idealistă!!

«La Epicur nu există... un scop final al lumii, o înțelepciune a creatorului. Nu există nimic în afară de evenimente, care sînt determinate de o ciocnire exterioară (??), întîmplătoare (??) a combinațiilor de atomi»... (491).

!!

Și Hegel îl *ocărăște* pur și simplu pe Epicur: «Ideile lui despre diferitele aspecte ale naturii sînt, în sine, jalnice»...

* — *sărac. — Nota trad.*
** — *mișcare «curbilinie». — Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Și îndată după aceea vine *polemica* cu „Naturwissenschaft"*, care heute** rațio-nează, ca și Epicur, „prin analogie", „explică" (492), de exemplu, lumina «ca vibrații ale eterului»... «Acest fel de a vedea este cu totul în maniera analogiilor lui Epicur»... (493).

și „maniera" științelor naturii! și succesele lor!!

((*Ştiințele moderne ale naturii* versus*** Epicur — contra (**N.B.**) lui Hegel.))

La Epicur, «obiectul, principiul nu este altceva decît principiul obișnuitelor științe ale naturii din zilele noastre... (495), este același mod de a proceda care stă azi la baza științelor naturii»... (496).

Epicur și științele moderne ale naturii

Nu este justă decît indicația în legătură cu necunoașterea dialecticii, în general, și a dialecticii conceptelor. Critica *materialismului* însă este slabă.

«În general, despre acest procedeu» (al filozofiei lui Epicur) «se poate spune că și el are o latură valoroasă. Aristotel și gînditorii mai vechi au pornit în mod aprioric, în filozofia naturii, de la gîndul universal și au dezvoltat dintr-însul conceptul. Aceasta este o latură; cealaltă latură este necesitatea de a ridica experiența la universalitate, de a găsi legile; asta înseamnă că ceea ce decurge din ideea abstractă trebuie să coincidă cu reprezentarea generală la care s-au ridicat experiența și observația. La Aristotel, de exemplu, latura aprioricâ este excelentă, dar ca este insuficientă, deoarece îi lipsește latura legăturii, a conexiunii cu experiența, cu observația. Această ridicare a particularului la general constituie o descoperire

!N.B.!

N.B.!!

N.B.

N.B.

N.B.

N.B.

* — «științele naturii». — *Nota trad.*
** — astăzi. — *Nota trad.*
*** — în ce privește. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

N.B. a legilor, a forțelor naturii etc. Astfel, se poate spune că Epicur a descoperit științele empirice ale naturii, psihologia empirică. Scopurilor, conceptelor intelectului, de care e vorba la stoici, li se opune experiența, prezența dată sensibilă. La ei avem intelect abstract și mărginit, fără adevăr în el și, prin urmare, lipsit de prezența și realitatea naturii; la Epicur, dimpotrivă, este prezentă natura: simțul naturii este mai adevărat decît ipotezele stoicilor» (496—497).

N.B. **(AVEM AICI CEVA FOARTE APROPIAT DE MATERIALISMUL DIALECTIC.)**

Hegel despre punctele pozitive ale materialismului — Însemnătatea lui Epicur — lupta contra *Aberglauben* grecilor și romanilor* — și ale preoților din vremea noastră?? toate aceste fleacuri; nu cumva mi-a tăiat calea o pisică neagră și altele (dar bunul dumnezeu?).

N.B. «Și din ea» (din filozofia lui Epicur) «s-au desprins mai cu seamă reprezentările care neagă cu desăvîrșire existența suprasensibilului» (498).

de ce au prețuit (clasicii) idealismul?? || Dar aceasta este just numai pentru lucrurile „endlichen“**... «**Se prăbușește superstiția, dar o dată cu ea se prăbușește și o interdependență întemeiată în sine și lumea a ceea ce e de natură ideală**» (499). **NOTA BENE** acest lucru.

pentru Hegel, „sufletul“ este **de asemenea** o prejudecată *P. 499:* Epicur despre *suflet:* atomii mai *fini* (N.B.), **mișcarea** lor mai **rapidă** (N.B.), **legătura** (N.B.) lor etc. etc. cu corpul (*Diogene Laertiu*, X, § 66; 63—64) — foarte naiv și bine! — însă Hegel se supără, **ocărăște**: «flecăreală», «vorbe goale», «astea nu sînt cugetări» (500).

Zeii sînt, în genere, după Epicur, „das Allgemeine“*** (506); „în parte, ei constau în număr“, sînt ca numărul, adică sînt o abstracție față de sensibil...

---

* — *superstițiilor.* — *Nota trad.*
** — «finite». — *Nota trad.*
*** — «universalul». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

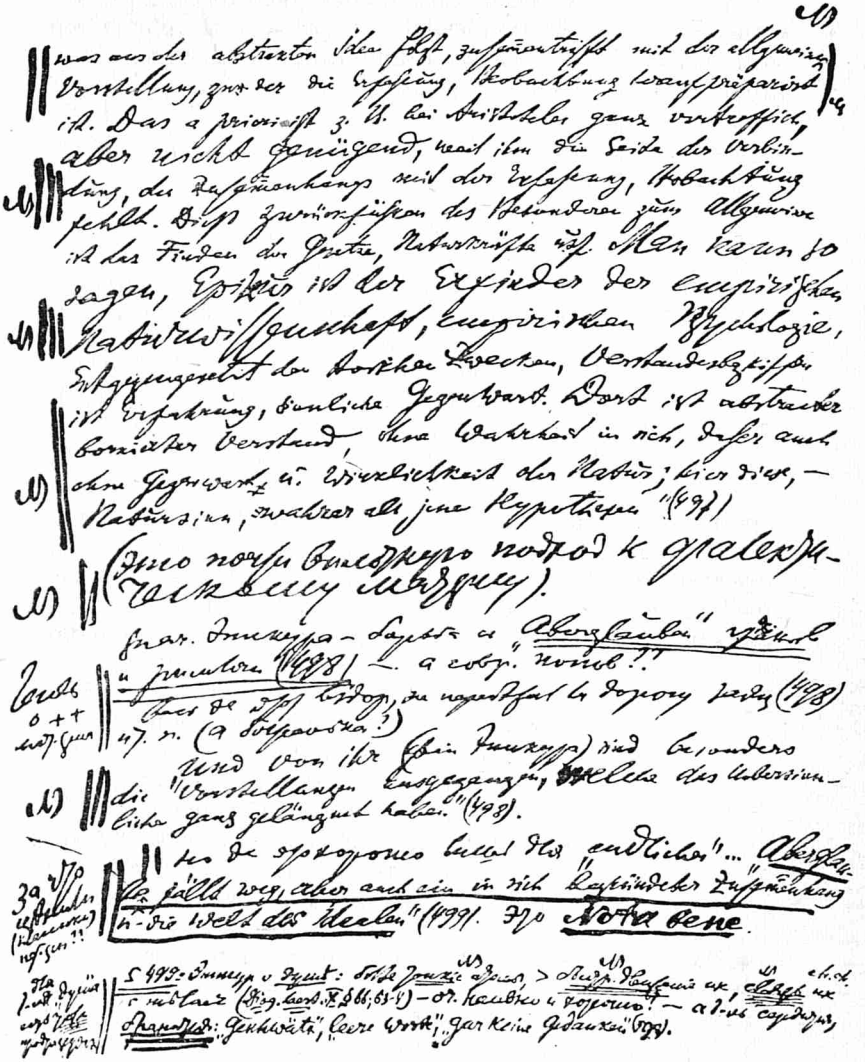

Pagină din manuscrisul lui V. I. Lenin
Conspectul cărții lui Hegel «Prelegeri de istorie a filozofiei» — 1915.

Mic șoral

www.dacoromanica.ro

«În parte, ei» (zeii) «sînt **forma omenească desăvîrșită,** care ia naștere, datorită asemănării imaginilor, din contopirea continuă a imaginilor asemănătoare în una și aceeași» (507).

N.B. zeii = formă omenească desăvîrșită, comp. *Feuerbach*[141]

FILOZOFIA SCEPTICILOR

Vorbind despre **scepticism,** Hegel ne atrage atenția că „invincibilitatea“ (Unbezwinglichkeit) lui e doar aparentă (538): **N.B.**

«De fapt, cînd cineva vrea cu orice preț să fie sceptic, nu poate fi convins sau silit să adopte o filozofie pozitivă, tot așa cum nu poate fi făcut să stea în picioare un om complet paralizat». Bien dit!!*

«În privința lui» (den denkenden Skeptizismus**), «filozofia pozitivă poate fi conștientă de faptul că ea conține în sine momentul negativ al scepticismului, iar acesta nu-i este opus ei, nu se află în afara ei, ci este unul dintre momentele ei; totodată ea cuprinde în sine momentul negativ în adevărul lui, așa cum nu-l are scepticismul» (539).

(Raportul dintre filozofie și scepticism:)

«Filozofia este dialectică, iar această dialectică este schimbare; ideea, ca idee abstractă, este inertul, este ceea ce este, dar ea este adevărată numai în măsura în care se sesizează pe sine ca vie; aceasta înseamnă că ea este dialectică în sine pentru a-și suprima repausul și inerția. Astfel, ideea filozofică este dialectică în sine și nu din întîmplare; scepticismul, dimpotrivă, face uz de dialectica sa în mod întîmplător, aplicînd-o la cutare sau cutare material, sau la cutare conținut de care tocmai se lovește, el arată că acestea sînt negative în sine»...

N.B. dialectica scepticismului este „ceva întîmplător“

* — Bine zis!! — *Nota trad.*
** — a scepticismului gînditor. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Trebuie făcută distincție între scepticismul vechi *(antic)* și *cel nou* (aici este menționat doar numele lui Schulze din Göttingen) (540).

Ataraxia (seninătatea?) ca ideal al sceptic-ilor:

o anecdotă despre destul de bună despre sceptici

«Aflîndu-se, odată, pe o corabie în timpul unei furtuni, Pyrrhon a arătat tovarășilor săi de călătorie, care își pierduseră curajul, un porc care rămăsese complet indiferent, continuînd să mănînce liniștit, și le-a spus: iată, într-o asemenea stare de ataraxie trebuie să trăiască înțeleptul» (Diogene Laerțiu, IX, 68), p. 551—552.

N.B. scepticismul nu este îndoială

«Scepticismul nu este îndoială. Îndoiala este tocmai contrariul liniștii, care este rezultatul scepticismului» (552).

...«Dimpotrivă, scepticismul este indiferent atît față de una cît și față de cealaltă»... (553).

Schulze-Aenesidemus prezintă drept scepticism afirmația că tot ceea ce este de natură sensibilă este adevăr (557), dar scepticii nu au spus așa ceva: trebuie sich danach richten*, să ne conducem după ceea ce este de natură sensibilă, dar nu acesta este adevărul. Noul scepticism *nu* se îndoiește de realitatea lucrurilor. Vechiul scepticism se îndoiește de realitatea lucrurilor.

N.B.

Totul se găsește la *Sextus Empiricus* (secolul al II-lea d.Hr.)

Tropii (întorsăturile, argumentele etc.) sceptic-ilor[142]:

a. Diferență între organele animalelor (558). Senzații diferite: celui ce suferă de icter (dem Gelbsüchtigen) albul i se pare galben etc.

* — să ne punem de acord cu el. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

b. Diferență între oameni. „Idiosincrasia“ (559).

Pe cine să crezi? Majoritatea? Ar fi stupid: nu-i poți întreba pe toți (560).

Diferență între filozofii: referire absurdă, se revoltă Hegel: ...«astfel de oameni văd orice într-o filozofie, dar nu observă tocmai filozofia»... «Oricît de diferite ar fi între ele sistemele filozofice, deosebirile dintre ele nu sînt atît de mari ca aceea dintre alb și dulce, dintre verde și aspru; ele se potrivesc una cu alta prin aceea că toate sînt sisteme filozofice, și tocmai acest lucru scapă din vedere» (561). N.B.

...«Toți tropii sînt îndreptați împotriva lui „este“: dar adevărul nici nu e acest sec „este“: el e, în fond, un proces»... (562). N.B.

c. Diferență în ce privește structura aparatelor senzoriale: diferitele organe ale simțurilor percep în mod diferit (pe o suprafață pictată ceva poate să pară erhaben* ochiului, dar nu și pipăitului).

d. Diferența de împrejurări în care se află subiectul (pasiune, liniște etc.).

e. Diferența de distanțe etc.

Pămîntul în jurul Soarelui sau viceversa etc.

f. Amestec (mirosurile în zilele cu soare puternic sau fără soare etc.).

g. Compoziția corpurilor (sticla pisată nu este străvezie etc.).

h. „Relativitatea lucrurilor“.

* — în relief. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

i. Frecvența, raritatea fenomenelor etc.; obișnuința.

k. Obiceiurile, legile etc.; diversitatea lor...

(10) Aceștia sînt toți tropii *v e c h i* și Hegel spune: toate acestea sînt lucruri „empirice" — «refuz de a trece la concept»... (566). Este „trivial"..., însă...

«Însă, de fapt, ele sînt foarte nimerite contra dogmatismului bunului-simț comun»... (567).

Cei cinci tropi noi (care, ni se spune, sînt cu mult superiori, conțin *dialectică* și se referă la *concepte*) — tot după Sextus.

a. Deosebirea de *păreri... a f i l o z o f i l o r...*
b. Progresul infinit (un lucru depinde de altul *ș.a.m.d.* la infinit).
c. Relativitatea (premiselor).
d. Ipoteza. Dogmaticii emit ipoteze care sînt lipsite de temei.
e. Reciprocitatea. Cercul (vicios)...

N.B. «Acești tropi ai scepticilor *se referă*, de fapt, la ceea ce se numește filozofie dogmatică (prin însăși natura ei, filozofia dogmatică este nevoită să se zbată în cuprinsul formelor acestor tropi); ea e numită dogmatică nu pentru că are un conținut pozitiv, ci pentru că ceva determinat este afirmat ca absolut» (575).

N.B. ***Hegel* împotriva absolutului!** Iată unde este germenul de materialism dialectic.

„criticismul" este „cel mai rău dogmatism"

«Pentru criticism, care în general nu cunoaște nimic în sine, nimic» (sic!! nu: nichts)* «absolut, orice cunoștință despre ființare în sine ca atare este dogmatism; or, tocmai el este cel mai rău dogmatism, deoarece afirmă că «eul», unitatea conștiinței de sine, opusă ființării, există în sine și pentru sine, și în exterior, tot așa, există ființarea «în sine» ca atare, încît acestea nu se pot întîlni absolut de loc una cu alta» (576).

* Nota lui Lenin pusă în paranteze a fost provocată de o greșeală de tipar din textul german: înaintea cuvîntului «absolut» era negația nicht (nu) în loc de nichts (nimic). — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

Bien dit!!!

«Acești tropi lovesc în filozofia dogmatică, căreia îi este proprie această manieră de a formula un principiu unic, într-o propoziție determinată, ca ceva determinat. Un astfel de principiu este întotdeauna condiționat, și de aceea el conține dialectică, distrugerea lui însuși» (577). «Acești tropi constituie o minunată armă împotriva filozofiei intelectului» (ib.).

dialectica = „distrugere de sine însăși"

De exemplu, Sextus descoperă dialectica conceptului *punct* (der Punkt). Punctul nu are dimensiuni? Prin urmare, este *în afara* spațiului!! El este limita spațiului în spațiu, negare a spațiului și în același timp «face parte din spațiu»; «el este, prin aceasta, și un ce dialectic în sine» (579).

N.B.

N.B. «Acești tropi... n-au nici o putere în fața ideilor **speculative**, pentru că acestea cuprind în ele însele momentul **dialectic** și **suprimarea** finitului» (580).

Sfîrșitul volumului al XIV-lea (p. 586).

www.dacoromanica.ro

VOLUMUL AL XV-LEA. AL TREILEA VOLUM DIN ISTORIA FILOZOFIEI

(SFÎRȘITUL FILOZOFIEI GRECEȘTI, FILOZOFIA MEDIEVALĂ ȘI MODERNĂ PÎNĂ LA SCHELLING, P. 1—692)

(BERLIN, 1836)

NEOPLATONICIENII[143]

...„Întoarcere la dumnezeu"... (5)*, „conștiința de sine este esența absolută"..., „spiritul universal"... (7), „religia creștină"... (8). Și *o lungă peltea* despre dumnezeu... (8—18).

Dar acest idealism filozofic, care duce deschis și „serios" la dumnezeu, este mai cinstit decît agnosticismul contemporan, cu ipocrizia și lașitatea lui.

Ideile (lui Platon) și bunul dumnezeu

A. *Filon* (cam pe vremea nașterii lui Hristos), învățat evreu, mistic, «în Moise îl descoperă pe Platon» (19) etc. „Cunoașterea lui dumnezeu" (21) este lucrul principal etc. Dumnezeu este λόγος**, „suma tuturor ideilor", „ființarea pură" (22) („după Platon"). (22). ...Ideile sînt „îngerii" (solii lui dumnezeu)... (24). Lumea sensibilă însă, „întocmai ca la Platon" = οὐκ ὄν*** = neființarea (25).

B. *Cabala*[144], gnosticii[145] — — — idem...

C. *Filozofia alexandrină* — (= eclectism) — (= platonicieni, pitagoricieni, aristotelici) (33, 35).

* *Hegel.* Werke, Bd. XV, Berlin, 1836. — *Nota red.*
** — logos. — *Nota trad.*
*** — ceea ce nu există. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Eclecticii, care sînt niște inculți sau niște șireți (die klugen Leute*), iau din fiecare sistem ceea ce este bun, dar...

despre eclectici...

— adună orice lucru bun, «numai că le lipsește consecvența gîndirii și, o dată cu ea, gîndirea însăși».

L-au dezvoltat pe Platon...

Ideile lui Platon și bunul dumnezeu

«Universalul lui Platon, care se află în gîndire, capătă de aceea sensul că el este, ca atare, însăși esența absolută» (33)**.

HEGEL DESPRE DIALOGURILE LUI PLATON[146]

p.

(230)*** Sofistul

(238) Philebus

(240) *Parmenide*

(Timeu) (248)

---

* — oamenii prudenți. — *Nota trad.*

** Aici se termină însemnările din caiet; urmează file albe. — *Nota red.*

*** *Hegel.* Werke, Bd. XIV, Berlin, 1833. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

CONSPECTUL CĂRȚII LUI HEGEL «PRELEGERI DE FILOZOFIE A ISTORIEI»[147]

Scris în 1915

Publicat pentru prima oară în 1930, în «Culegeri din Lenin», vol. XII

Se tipărește după manuscris

www.dacoromanica.ro

HEGEL. OPERE, VOL. IX (BERLIN, 1837)
PRELEGERI DE FILOZOFIE A ISTORIEI[148]

(EDITATĂ DE E. GANS)

Materiale: note după prelegerile din anii 1822—1831. Manuscrisul lui Hegel *pînă la p. 73* etc.

P. 5* ...«Cuvîntările... sînt acțiuni care au loc între oameni»... (prin urmare, aceste cuvîntări nu sînt pălăvrăgeli).

7 — francezii și englezii sînt mai culți («se află mai sus... pe scara culturii *naționale*»), în timp ce noi, germanii, ne ținem de discuții asupra felului cum *trebuie* scrisă istoria în loc s-o scriem într-adevăr. — spiritual și inteligent!

9 — istoria ne învață „că popoarele și guvernele lor n-au învățat nimic din istorie: fiecare epocă este *prea individuală* pentru așa ceva“: — foarte inteligent!

«Dar experiența și istoria ne învață că popoarele și guvernele n-au învățat niciodată nimic din istorie și n-au acționat conform învățămintelor pe care le-ar fi putut scoate din ea. Fiecărei epoci îi sînt proprii împrejurări atît de specifice și ea reprezintă o situație atît de individuală, încît numai pornind de la această situație și bazîndu-ne pe ea trebuie și putem să facem aprecieri asupra epocii». — N.B. — N.B. — N.B.

* *Hegel.* Werke, Bd. IX, Berlin, 1837. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

p. 12 — „raţiunea guvernează lumea"...

slab!

20: substanţa materiei este greutatea.
„ spiritului este libertatea.

22. „Istoria universală este progresul în conştiinţa libertăţii, progres pe care trebuie să-l cunoaştem în necesitatea lui".

24 — (apropiere de materialismul istoric). Ce-i mînă pe oameni? Înainte de toate „Selbstsucht"*; motivele de dragoste etc. sînt mai rare şi cercul lor este mai îngust. Ce rezultă însă din această împletire de pasiuni etc., de necesităţi etc.?

28 „Nimic măreţ nu se înfăptuieşte pe lume fără pasiune"... pasiunea este latura subiectivă «şi în această măsură latura formală a energiei»...

28 i. f. — Istoria nu începe cu un scop conştient... Important este ceea ce,

29 ...*fiind inconştient pentru oameni*, apare ca rezultat al acţiunilor lor...

N.B. 29 ...*In acest sens*, „raţiunea guvernează lumea".

30 ...În istorie, din acţiunile oamenilor rezultă

30 «şi altceva în afară de ceea ce ei caută şi reuşesc să obţină, în afară de ceea ce ei ştiu şi vor nemijlocit».

30 ...«Ei» (die Menschen**) «îşi fac interesele

N.B. (comp. Engels[149])

lor, dar prin aceasta se realizează şi ceva mai îndepărtat, care, deşi este cuprins înăuntrul acestui interes, nu se află în conştiinţa şi în intenţiile lor».

„oamenii mari"

32 ...«Oameni mari în istorie sînt aceia ale căror scopuri personale, particulare cuprind în ele elementul substanţial care este voinţa spiritului universal»...

36 — religiozitatea şi virtutea unui păstor, a unui ţăran etc. (exemple!! N.B.) sînt foarte

* — «egoismul». — *Nota trad.*
** — oamenii. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

respectabile, însă... «dreptul spiritului universal se situează deasupra tuturor drepturilor particulare»...

Găsim aici, la Hegel, nu puține absurdități idealiste, extrem de banale, despre bunul dumnezeu, despre religie și moralitate în general.

97: „o abolire treptată a sclaviei este mai bună decît una bruscă"...

50. Constituția unui stat împreună cu religia lui..., cu filozofia, ideile, cultura lui, cu „forțele exterioare" (climatul, vecinii...), formează „o singură substanță, un singur spirit"...

51. În natură, mișcarea este numai circulară (!!); în istorie se creează ceva nou...

62. Limba este mai bogată cînd popoarele se află într-o stare primitivă, nedezvoltată; ea sărăcește o dată cu civilizația și cu formarea gramaticii. ?

67: „Istoria universală se mișcă pe un teren mai înalt decît acela pe care își are morala adevăratul ei locaș (Stätte)"...

73: Un remarcabil tablou al istoriei: suma pasiunilor, acțiunilor etc. individuale («pretutindeni este vorba de lucruri care ne privesc pe noi și de aceea pretutindeni stîrnește interesul nostru pentru sau contra») cînd masa interesului general, cînd noianul de „*forțe mărunte*" («o nesfîrșită încordare de forțe mici, care din ceea ce pare neînsemnat fac să se nască ceva grandios»).
Rezultatul? Rezultatul este „*oboseala*". foarte bine

vezi mai jos

Sehr wichtig!* vezi, *mai jos*, acest pasaj *mai complet***

* — Foarte important! — *Nota trad.*

** Aceste cuvinte au fost scrise cu creion albastru și, pe cît se pare, mai tîrziu. Mai jos V.I. Lenin introduce un extras: «Hegel despre istoria universală» (vezi volumul de față, p. 270). — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

P. 74 — *sfîrşitul introducerii.*

P. 75 — **«Baza geografică a istoriei universale»** (titlu caracteristic): (75—101).

N.B. comp. Plehanov[159]

75 — „Sub cerul blînd al Ioniei" a putut mai uşor să se nască Homer, dar nu numai aceasta e cauza. — „Nu sub stăpînirea turcească" etc.

!!!

82 — Imigraţia în America înlătură „nemulţumirea" «şi garantează existenţa mai departe a actualei orînduiri sociale»... (iar această Zustand* este «bogăţie şi sărăcie» *8 1*)...

82. În Europa nu există un asemenea reflux: dacă ar fi existat încă pădurile Germaniei, nu s-ar fi produs revoluţia franceză.

102: 3 forme ale istoriei universale: 1) despotismul, 2) democraţia şi aristocraţia, 3) monarhia.

Împărţire: lumea orientală — greacă — romană — lumea germanică. Frazeologie goală despre moralitate etc. etc.

China. Capitolul I (113—139). Descrierea *caracterului* chinez, a instituţiilor etc. etc. Nil, nil, nil!**

India — *pînă la 176* — Pînă la...

Persia (şi Egiptul) pînă la *231*. De ce s-a prăbuşit regatul (imperiul) persan, iar China şi India nu? Dauer*** nu înseamnă numaidecît vortreffliches****. — «Munţii nepieritori nu sînt superiori trandafirului care se ofileşte repede, cu viaţa lui efemeră» (229). Persia s-a prăbuşit, fiindcă aici a început «contemplaţia spirituală» (230), în timp ce grecii s-au dovedit a fi superiori, datorită «unui principiu mai înalt» de organizare, de «libertate conştientă de sine» (231).

* — orînduire. — *Nota trad.*
** — Nimic, nimic, nimic! — *Nota trad.*
*** — existenţă îndelungată. — *Nota trad.*
**** — superioritate. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

232: «Lumea greacă»... principiul „individualității pure" — perioadele dezvoltării, înfloririi și declinului ei, *«conflictul cu organul de mai tîrziu al istoriei universale»* (233) — Roma cu „substanța" ei (ib.). — istoria universală ca un întreg și diferitele popoare ca „organe" ale ei

234: Condițiile geografice ale Greciei: varietatea naturii ei (spre deosebire de monotonia Orientului).

242 — Coloniile din Grecia. Acumularea de bogății, care are „întotdeauna" drept corolar nevoia și sărăcia... — Bogăție și sărăcie

246. «Elementul natural, care este explicat de către oameni; ceea ce are el lăuntric, esențial, este începutul divinului în genere» (cu privire la mitologia greacă). — Hegel și Feuerbach[151]

251: «Omul cu nevoile lui are relații de ordin practic cu natura exterioară; satisfăcîndu-și nevoile cu ajutorul naturii, el o biruie, acționînd totodată în chip nemijlocit. Într-adevăr, obiectele naturii sînt puternice și opun rezistență în tot felul. Pentru a le supune, omul interpune alte obiecte ale naturii, îndreaptă astfel natura împotriva ei însăși și, în acest scop, inventează unelte. Aceste invenții omenești aparțin spiritului și trebuie să prețuim mai mult o astfel de unealtă decît un obiect al naturii... Onoarea invențiilor omenești destinate să supună natura este atribuită zeilor» (la greci). — rudimente de materialism istoric la Hegel — Hegel și Marx

264: În Grecia, democrația era legată de întinderea redusă a statelor. *Cuvîntul*, cuvîntul înflăcărat, îi unea pe cetățeni, crea *Erwärmung**. „De aceea" în revoluția franceză n-a existat o constituție republicană. — ??

* — *ardoare. — Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Hegel și „contradicțiile" în istorie

322—323. «El» (Cezar) «a înlăturat contradicția internă» (înlăturînd republica, care nu mai era decît o „umbră") «și a provocat una nouă. Căci dominația asupra lumii se întindea pe atunci numai pînă la vîrfurile Alpilor, iar Cezar a deschis un nou cîmp de acțiune; el a creat arena care avea să devină de atunci centrul istoriei mondiale».

categoriile posibilului și întîmplătorului *versus** realitate și confirmare în istorie

Și apoi cu privire la asasinarea lui Cezar:

...«În general, o lovitură de stat este, ca să zicem așa, sancționată în opinia oamenilor dacă se repetă» (Napoleon, Bourbonii)... «Datorită repetării, ceea ce la început părea numai întîmplător și posibil devine ceva real și confirmat» (323). „Creștinismul" (328—346). Platitudine, pălăvrăgeală idealistă-clericală despre măreția creștinismului (cu citate din evanghelie!!). Execrabil, infect!

420—421: De ce reforma s-a mărginit doar la cîteva națiuni? Printre altele, „națiunile slave erau *agricole*" (421), și asta atrage după sine „raporturi între stăpîni și iobagi", o mai mică „Betriebsamkeit"** etc. Dar națiunile romanice de ce? *caracterul lor* (Grundcharakter***, 421 i.f.).

N.B. raporturile de clasă

429: ...«Libertatea poloneză, de asemenea, nu era altceva decît libertatea baronilor față de monarh... Astfel poporul avea aceleași interese față de baroni ca și regii... Cînd se vorbește de libertate, trebuie să fim întotdeauna atenți dacă nu cumva este vorba, propriu-zis, de interese particulare» (430).

* — *față de.* — *Nota trad.*
** — «sîrguință». — *Nota trad.*
*** — caracterul fundamental. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

439: Despre revoluția franceză... De ce francezii au trecut «numaidecît de la teorie la practică», iar germanii nu? La germani Reforma «a îndreptat deja totul», a înlăturat «nedreptatea de nedescris» etc. — !!

441: Pentru prima oară (în revoluția franceză) omul a ajuns la concluzia că «omul stă pe cap, adică se sprijină pe idee, și construiește realitatea în conformitate cu ideea»... «A fost... un minunat răsărit de soare»...

Examinînd, mai departe, „mersul revoluției în Franța" (441), Hegel subliniază libertatea în general — libertatea *proprietății*, a *industriei* (ib.).

...Promulgarea legilor? Voința *tuturor*... «Cei puțini trebuie să fie *reprezentanții* celor mulți, dar adesea ei nu sînt altceva decît *asupritorii* lor»... (442) «Tot așa puterea majorității asupra minorității este o mare inconsecvență» (ib.). — comp. Marx și Engels[152] — ?

444: ...«Prin conținutul său, acest eveniment» (revoluția franceză) «are o importanță istorică universală»...

„Liberalismul" (444), „instituțiile liberale" (443) s-au răspîndit în Europa.

4 4 6: «Istoria universală nu este altceva decît dezvoltarea conceptului de libertate»...

În general, filozofia istoriei oferă foarte, foarte puțin — ceea ce e și de înțeles, fiindcă tocmai în acest domeniu, în această știință, Marx și Engels au făcut cei mai mari pași înainte. Aici s-a învechit Hegel cel mai mult și a devenit o antichitate.

(Vezi pagina următoare.) **

N.B.: Mai importantă decît toate este Einleitung*, în care **modul de a pune** problema conține lucruri minunate.

* — Introducerea. — *Nota trad.*

** În manuscris, la pagina următoare începe extrasul «Hegel despre istoria universală». — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

HEGEL DESPRE ISTORIA UNIVERSALĂ

«În fine, dacă examinăm acum istoria universală din punctul de vedere al categoriei din care trebuie examinată, apare în fața noastră nesfîrșitul tablou al vieții omenești, al activității oamenilor în cele mai variate condiții, cu o mulțime de scopuri diverse și cu evenimente și destine care nu se aseamănă unele cu altele. În toate aceste evenimente și întîmplări vedem că apar pe primul plan fapte și năzuințe omenești; peste tot întîlnim lucruri care ne privesc pe noi și care de aceea trezesc interesul nostru pentru ele sau împotriva lor. Uneori ne atrage frumusețea, libertatea sau bogăția; alteori energia sau chiar viciul știe să ni se impună. Adeseori vedem cum se mișcă înainte, greoi, masa imensă a unui interes general, dar și mai des observăm o infinită încordare de forțe mici, care din ceea ce pare neînsemnat fac să se nască ceva grandios; peste tot o priveliște pestriță, iar cînd ceva dispare altceva îi ia locul.

Dar primul rezultat al unei asemenea examinări, oricît ar fi ea de atrăgătoare, este *oboseala* care apare după ce a trecut priveliștea variată a tablourilor din lanterna magică, și, cu toate că recunoaștem fiecărei reprezentări în parte valoarea ei, totuși se trezește în noi întrebarea: care este oare țelul final al tuturor acestor evenimente singulare? Se epuizează fiecare în scopul său particular sau, din contra, trebuie să ne gîndim la *un* scop final al tuturor acestor întîmplări? Nu cumva în dosul acestei puternice zarve de suprafață se înfăptuiește munca de creare a unei opere, a unei opere interioare, liniștite și tainice, în care se păstrează forța esențială a tuturor acestor fenomene trecătoare? Dar chiar dacă nu punem de la început în istoria universală ideea, cunoașterea rațională, trebuie, cel puțin, să avem credința fermă, nestrămutată că în ea este prezentă rațiunea sau, cel puțin, că lumea intelectului și a voinței conștiente de sine nu este la voia întîmplării, ci trebuie să se manifeste în lumina ideii conștiente de sine» (73—74)*.

((N.B.: în prefață, la p. XVIII, editorul, adică redactorul Ed. Gans, arată că *pînă la p. 73* textul — manuscrisul, „Ausarbeitung“** — a fost elaborat de Hegel în 1830.))

---

* *Hegel.* Werke, Bd. IX, Berlin, 1837. — *Nota red.*
** — «redactarea». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

CONSPECTUL CĂRȚII LUI NOËL „LOGICA LUI HEGEL"[153]

GEORGES NOËL. LOGICA LUI HEGEL
PARIS, 1897

Bibliothèque de Genève, **Ca, 1219**

A apărut, sub formă de articole, în „Revue de Métaphysique et de Morale"; redactor responsabil: Xavier Léon[154].

Autorul este un *idealist* și un ins cu totul neînsemnat. El face o expunere a ideilor lui Hegel, pe care îl apără împotriva „filozofilor contemporani", îl compară cu Kant etc. Nimic interesant. Nimic profund. Nici un cuvînt despre dialectica *materialistă:* autorul n-are, probabil, nici cea mai mică idee despre ea.

De notat *traducerea* termenilor folosiți de Hegel:
Être [*Ființare*]—*Essence* [*Esență*]—*Notion* [*Noțiune*]. (Mesure) [Măsură] etc.
Devenir (das Gewordene) [Devenire].
L'être déterminé (Dasein) [Ființare determinată].
Être pour un autre (Sein-für-anderes) [Ființare pentru altul].
Quelque chose (Etwas) [Ceva].
Limite (Grenze) [Limită].
Borne (Schranke) [Hotar].
Devoir être (Sollen) [Ceea ce trebuie să fie].
Être pour soi (Für-sich-Sein) [Ființare pentru sine].
Existence hors de soi (Ausser-sich-Sein) [Ființare în afară de sine].
La connaissance (das Erkennen) [Cunoașterea].
Actualité (Wirklichkeit) [Realitate].

www.dacoromanica.ro

Apparence (Schein) [Aparență].
Être posé (Das Gesetzsein) [Ființare pusă; faptul de a fi pus].
Position (setzende Reflexion) [Reflexie care se pune, reflexie tetică].
Fondement *ou* raison d'être (Grund) [Temei sau rațiune de a fi].
L'universel (das Allgemeine) [Universalul].
Particulier (das Besondere) [Particularul].
Jugement (das Urteil) [Judecată].
Raisonnement *ou* Syllogisme (Schluß) [Raționament *sau* silogism].

De relevat și încercările amuzante ale autorului de a-l apăra as it were* pe Hegel împotriva acuzației de „realism" (citește: materialism). La Hegel, «filozofia, luată în ansamblu, este un silogism. Și iată că în acest silogism logica este universalul, natura — particularul, iar spiritul — individualul» (p. 123). Autorul „analizează" (= rumegă) ultimele fraze ale Logicii despre trecerea de la idee la natură. Rezultă că intelectul cunoaște prin natură (în natură) ideea = legitatea, abstracțiile etc... Păzea, asta-i aproape materialism!!...

N.B.! «A considera natura în sine făcînd abstracție de spirit nu înseamnă, în mod implicit, a te întoarce la realismul cel mai naiv?»

N.B. «E drept că, punînd între logică și filozofia spiritului filozofia naturii, Hegel se situează pe punctul de vedere al realismului; dar asta nu constituie de loc o dovadă de inconsecvență din partea lui... Realismul lui Hegel nu este decît o treaptă de trecere. Acesta este un punct de vedere care trebuie depășit» (129).

N.B. «Că realismul își are adevărul său relativ este indiscutabil. Un punct de vedere atît de natural și de universal nu poate fi o aberație accidentală a spiritului omenesc... Pentru a depăși realismul, ea» (la dialéctique) «va trebui să-i dea la început o dezvoltare deplină și numai în acest fel va dovedi ea necesitatea idea-

* — ca să zicem așa. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

lismului. Iată de ce Hegel consideră timpul și spațiul drept determinările cele mai generale ale naturii, iar nu drept niște forme ale rațiunii. Se pare că în acest punct el este în dezacord cu Kant, dar numai în aparență și în vorbe...» || !!??

...«Așa se explică de ce el» (Hegel) «vorbește despre calitățile sensibile ca și cum ele ar fi într-adevăr inerente corpului. E de mirare că d-l Wundt îl acuză de ignoranță în această privință. Crede oare savantul filozof că Hegel nu l-a citit niciodată pe Descartes, pe Locke sau chiar pe Kant? Dacă el este realist, aceasta nu se datorește ignoranței și nici inconsecvenței, ci e doar ceva provizoriu și o consecință a metodei» (130). || **N.B.** Hegel = „realist" **N.B.**

Comparînd pe Hegel cu Spinoza, autorul spune: «Așadar, la Hegel și la Spinoza, natura este deopotrivă subordonată logicii» (p. 140), dar la Hegel nu avem logica matematică, ci logica contradicțiilor, a trecerii „de la abstracția pură la realitate" (etc.). La Spinoza, spune el, «ne găsim la antipodul idealismului» (138); deoarece «lumea spiritelor» (la Spinoza) «se află alături de acea a corpurilor și nu deasupra ei»...

...«Ideea de dezvoltare, atît de caracteristică pentru hegelianism, n-are nici un sens pentru Spinoza»... (138).

Hegel dezvoltă dialectica lui Platon («împreună cu Platon admite coexistența necesară a opușilor» 140) — Leibniz este aproape de Hegel (141).

Noël îl apără pe Hegel împotriva acuzației de panteism... (acuzație care, spune el, se bazează pe următoarele argumente):

...«Ce este spiritul absolut, această încununare a dialecticii lui» (a lui Hegel), «dacă nu spiritul omului idealizat și zeificat? Există oare dumnezeul lui undeva în afara naturii și a omenirii?» (142). ||

„Apărarea" lui Noël constă în a sublinia (a rumega) că Hegel este idealist.

www.dacoromanica.ro

Hegel nu este un „sceptic"

Nu este oare Hegel un „dogmatic"? (cap. VI: «Dogmatismul lui Hegel»). Da, în sensul *nonscepticismului*, în sensul *anticilor* (p. 147). Dar la Kant dogmatismul = cognoscibilitatea „lucrului în sine". Hegel (ca și Fichte) neagă lucrul în sine.

N.B. La *Kant* avem de-a face cu un ***„realism agnosticist"*** (p. 148 i.f.).

Kant agnostic

...«Kant definește dogmatismul din punctul de vedere al agnosticismului. Este dogmatic oricine consideră că e posibil să determini lucrul în sine, să cunoști incognoscibilul. De altfel, dogmatismul poate lua două forme»... (149). Sau misticism, sau

N.B. materialiști = „dogmatici"

...«poate, de asemenea, să ridice în mod naiv realitatea senzorială la rangul de realitate absolută, să identifice fenomenul cu numenul. Atunci avem de-a face cu dogmatismul empiric, cu dogmatismul filistinilor și al savanților străini de filozofie. Materialiștii cad în această a doua greșeală; prima greșeală a fost aceea a lui Platon, a lui Descartes și a discipolilor lor»...

La Hegel, spune el, nu există nici urmă de dogmatism, deoarece «pe el nu-l va acuza, desigur, nimeni că nu admite relativitatea lucrurilor față de gîndire, fiindcă întregul lui sistem este bazat pe acest principiu. Nu-i va aduce, de asemenea, nici învinuirea că aplică categoriile fără discernămînt și fără critică. Este oare logica lui altceva decît o critică a categoriilor, o critică incontestabil mai profundă decît cea kantiană?» (150).

...«Se înțelege că, respingînd numenele, el» (Hegel) «situează prin aceasta realitatea în fenomen, dar această realitate în fenomen ca atare nu este decît o realitate nemijlocită și, prin urmare, relativă și, în sine, incompletă. Ea este

N.B. o realitate adevărată numai în sens subînțeles și sub rezerva dezvoltării sale mai departe»... (151).

www.dacoromanica.ro

...«De altfel, între inteligibil și sensibil nu este o opoziție absolută, nu este o ruptură, o prăpastie de netrecut. Sensibilul este inteligibilul pre-simțit, inteligibilul este sensibilul înțeles»... (152). ||| bine spus!

(Pînă și ție, idealist vulgar, ți-a folosit Hegel la ceva!)

...«Ființa senzorială conține implicit absolutul, și noi, printr-o neîntreruptă gradualitate, ne ridicăm de la ea la acesta din urmă» (153).

...«Astfel, orice s-ar spune, în filozofia lui Kant se menține viciul fundamental al dogmatismului mistic. Găsim în ea ambele trăsături caracteristice ale acestei doctrine: opoziția absolută dintre senzorial și suprasenzorial și trecerea directă de la unul la altul» (156).

În capitolul al VII-lea: «Hegel și gîndirea contemporană», Noël se ocupă de pozitivismul lui Auguste Comte, pe care în analiza sa îl numește «*sistem agnosticist*» (166). ||| pozitivism = agnosticism

(*Id.* 169: «agnosticism pozitivist».)

Criticînd pozitivismul ca agnosticism, autorul îl combate uneori destul de serios pentru inconsecvența lui, spunînd, de pildă, că nu poate fi evitată problema izvorului legilor sau a „permanenței" în fapte („des faits permanents"*, 170):

...«În funcție de recunoașterea lor» (les faits permanents) «ca incognoscibile sau cognoscibile, ajungi sau la agnosticism, sau la filozofia dogmatică»... (170 i.f.).

Neocriticismul d-lui Renouvier este, după părerea lui, eclectism, ceva intermediar între «fenomenologismul pozitivist și kantianismul propriu-zis» (175).

În pălăvrăgelile sale despre morală, libertate etc., Noël, care-l banalizează pe Hegel, nu suflă o vorbă despre libertate ca înțelegere a necesității.

* — «fapte permanente». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Traduceri franceze din Hegel: *Véra:* „Logica", „Filozofia spiritului", „Filozofia religiei", „Filozofia naturii";

Ch. Bénard: „Estetica și poetica".

Lucrări despre hegelianism:

E. Beaussire. „Antécédents de l'hégélianisme"*.

P. Janet. „La dialectique dans Hegel et dans Platon"**. 1860.

Mariano. „La Philosophie contemporaine en Italie"***.

Véra. „Introduction à la Philosophie de Hegel"****.

Scris în 1915

Publicat pentru prima oară în 1930, în «Culegeri din Lenin», vol. XII

Se tipărește după manuscris

---

* — «Antecedente ale hegelianismului». — *Nota trad.*
** — «Dialectica la Hegel și la Platon». — *Nota trad.*
*** — «Filozofia contemporană în Italia». — *Nota trad.*
**** — «Introducere în filozofia lui Hegel». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

PLANUL DIALECTICII (LOGICII) LUI HEGEL[155]

[TABLA DE MATERII A LOGICII MICI (A ENCICLOPEDIEI)]

I. Teoria ființării.
- A) Calitatea
  - a) ființarea;
  - b) ființarea în fapt;
  - c) ființarea pentru sine.
- B) Cantitatea
  - a) cantitate pură;
  - b) mărime (cuantum);
  - c) grad.
- C) Măsura.

II. Teoria esenței.
- A) Esența ca temei al existenței
  - a) identitatea — diferența — temeiul;
  - b) existență;
  - c) lucru.
- B) Fenomenul
  - a) lumea fenomenelor;
  - b) conținut și formă;
  - c) raport.
- C) Realitatea
  - a) raportul de substanțialitate;
  - b) „ de cauzalitate;
  - c) interacțiune.

III. Teoria conceptului.
- A) Conceptul subiectiv
  - a) conceptul;
  - b) judecata;
  - c) raționamentul.

www.dacoromanica.ro

B) Obiectul
   a) mecanismul;
   b) chimismul;
   c) teleologia.

C) Ideea
   a) viața;
   b) cunoașterea;
   c) ideea absolută.

Conceptul (cunoașterea) descoperă în ființare (în fenomenele nemijlocite) esența (principiul cauzei, identității, diferenței etc.); acesta este, de fapt, *mersul general* al întregii cunoașteri omenești (al întregii științe) în general. Acesta este și mersul *științelor naturii* și *al economiei politice* [și] al istoriei[]. Dialectica lui Hegel este, în **aceeași măsură,** o generalizare a istoriei gîndirii. Extrem de rodnică pare a fi sarcina de a urmări acest lucru mai concret, mai amănunțit în domeniul *istoriei diferitelor științe*. În logică, istoria gîndirii **trebuie** să coincidă, în linii generale, cu legile gîndirii.

„Sein" abstractă numai ca *moment* în πάντα ῥεῖ*****

Este izbitor faptul că uneori Hegel merge de la abstract la concret (Sein* (abstract) — *Dasein*** (concret) — Fürsichsein***); alteori procedează invers (conceptul subiectiv — obiectul — adevărul (ideea absolută)). Nu este aceasta o inconsecvență de idealist (ceea ce Marx numea Ideenmystik**** la Hegel)? Sau există rațiuni mai profunde? (de exemplu *ființare = nimic* — ideea de devenire, de dezvoltare). La început *licăresc* impresiile, apoi se desprinde *ceva*, după aceea se dezvoltă

* — ființa. — *Nota trad.*
** — *ființa în fapt.* — *Nota trad.*
*** — ființa pentru sine. — *Nota trad.*
**** — mistica ideilor. — *Nota trad.*
***** — totul curge. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

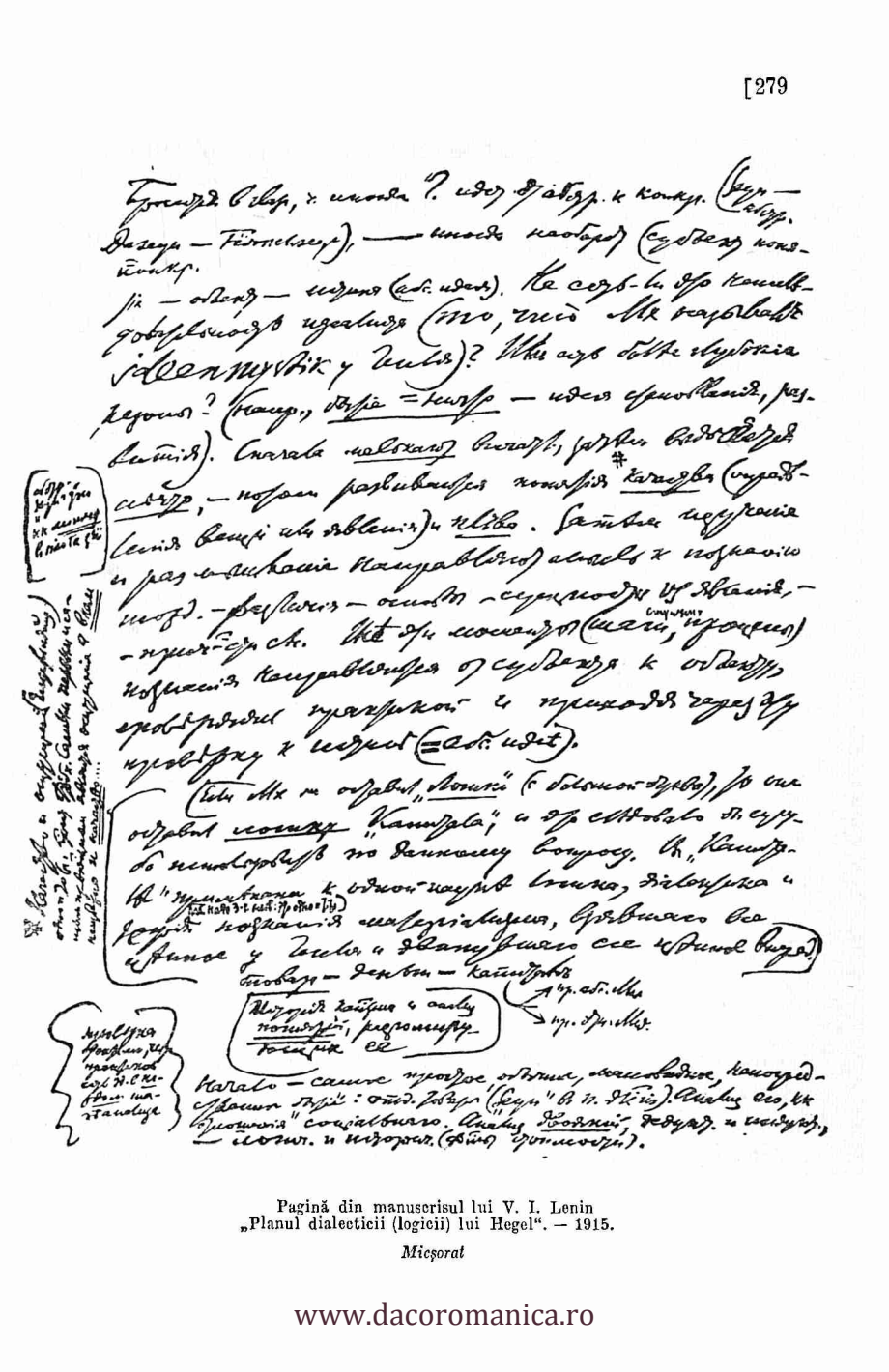

Pagină din manuscrisul lui V. I. Lenin
„Planul dialecticii (logicii) lui Hegel". — 1915.

Micșorat

www.dacoromanica.ro

conceptele de *calitate* # (determinațiile lucrurilor sau ale fenomenelor) și de *cantitate*. Apoi studiul și reflexia orientează gîndirea spre cunoașterea identității — a diferenței — a temeiului — a esenței versus fenomen — a cauzalității etc. Toate aceste momente (etape, trepte, procese) ale cunoașterii merg de la subiect la obiect, verificîndu-se în practică și ajungînd, prin această verificare, la adevăr (= la ideea absolută).

Calitatea și perceperea (Empfindung) sînt unul și același lucru, spune Feuerbach. Perceperea ne apare ca fiind cea mai primară și mai cunoscută, dar *în ea* se cuprinde în mod necesar și *calitatea*...

Dacă Marx nu ne-a lăsat o „*Logică*“ (cu literă mare), el ne-a lăsat în schimb *logica* „Capitalului“ și ea ar trebui să fie folosită la maximum în problema care ne interesează.

În „Capitalul“ a fost aplicată la o singură știință logica, dialectica și teoria cunoașterii a materialismului nu este nevoie de trei cuvinte: este unul și același lucru, care a luat tot ce este valoros la Hegel și l-a dezvoltat mai departe.

Marfă — bani — capital

producerea de Mehrwert* absolută
producerea de Mehrwert relativă.

Istoria capitalismului și analiza *conceptelor*, care o rezumă.

Punct de plecare — „ființarea“ cea mai simplă, cea mai obișnuită, cea mai curentă, cea mai nemijlocită: marfa singulară („Sein“ în economia politică). Analiza ei ca relație socială. Analiză *dublă*, deductivă și inductivă — logică și istorică (formele valoare).

* — plusvaloare. — *No'a trad.*

www.dacoromanica.ro

} Verificarea prin fapte, respectiv prin practică, se face aici la *fiecare* pas al analizei. {

Comp. în legătură cu esența versus fenomen:

— prețul și valoarea — cererea și oferta
versus *Wert*
(= krystallisierte Arbeit)*
— salariul și prețul forței de muncă.

Scris în 1915

Publicat pentru prima oară în 1930, în «Culegeri din Lenin», vol. XII

Se tipărește după manuscris

---

* — *valoare* (= muncă cristalizată). — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

CONSPECTUL CĂRŢII LUI LASSALLE «FILOZOFIA LUI HERACLIT OBSCURUL DIN EFES» [156]

Scris în 1915

Publicat pentru întîia oară în 1930, în «Culegeri din Lenin», vol. XII

Se tipăreşte după manuscris

www.dacoromanica.ro

F. LASSALLE. «FILOZOFIA LUI HERACLIT OBSCURUL DIN EFES» 2 VOLUME. BERLIN, 1858 (379 + 479 p.)

(Berna: Log. 119. 1)

În epigraf se află, printre altele, un extras din Hegel — din „Istoria filozofiei" — în care se spune că nu există nici o teză a lui Heraclit pe care el să n-o fi încorporat în logica sa.

> Hegel. Opere, vol. XIII, p. 328*.
> Citatul meu e din „Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie"[157].

Se vede clar de ce Marx a calificat această operă a lui Lassalle drept „şcolărească" (vezi scrisoarea lui către Engels din...[158]): Lassalle *repetă* pur şi simplu pe Hegel, îl *copiază*, *revine* de mii de ori asupra diferitelor pasaje din Heraclit, îngreuindu-şi lucrarea cu un imens balast de savantlîcuri arhipedante.

Diferenţa dintre el şi Marx: la Marx există o mulţime de lucruri *noi*, şi pe el îl interesează numai mişcarea înainte *de la* Hegel şi de la Feuerbach *m a i d e p a r t e*, *de la* dialectica idealistă *la* cea materialistă. Lassalle revine într-una la Hegel, în cadrul unei teme particulare pe care şi-a ales-o: în fond, el nu face altceva decît să copieze cele spuse de Hegel *în legătură* cu citatele din Heraclit şi despre Heraclit.

Lassalle şi-a împărţit lucrarea în două părţi: «Partea generală. Introducere» (vol. I, p. 1—68) şi «Partea istorică. Fragmente şi mărturii» (restul). Capitolul al III-lea, în partea generală: «Scurtă dezvoltare logică a sistemului lui Heraclit» (p. 45—68), ne oferă chintesenţa metodei, a concluziilor lui

* *Hegel.* Werke, Bd. XIII, Berlin, 1833. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

Lassalle. Acest capitol este o simplă transcriere, o repetare servilă a ceea ce spune Hegel *în legătură* cu Heraclit! Şi aici (dar mai cu seamă în partea istorică) găsim un noian de erudiţie, dar de calitate inferioară: i s-a dat sarcina să descopere idei ale lui Hegel la Heraclit şi el se achită de ea „în mod strălucit", ca un elev strebsamer*, care citeşte *t o t* ce au scris scriitorii antici (şi cei moderni) despre Heraclit şi interpretează *t o t u l* după Hegel.

Marx l-a părăsit, în 1844—1847, pe Hegel şi a trecut la Feuerbach şi *m a i d e p a r t e* de Feuerbach spre materialismul istoric (şi dialectic). Lassalle a început în 1846 (Prefaţă, p. III), a reluat în 1855, iar în august 1857 (Prefaţă, XV) a terminat o muncă searbădă, goală, inutilă, de *rumegare* pedantă a hegelianismului!!

Unele capitole din partea a II-a sînt interesante şi destul de utile numai prin faptul că oferă o traducere a unor fragmente din Heraclit şi prezintă ideile lui Hegel într-o formă populară, dar asta nu înlătură toate lipsurile arătate.

Uneori filozofia anticilor şi a lui Heraclit este pur şi simplu fermecătoare prin naivitatea ei copilărească, de exemplu la p. 162: «cum se explică faptul că urina celor care au mîncat usturoi, miroase a usturoi?**».

Şi răspunsul: «nu se explică oare, aşa cum spun unii dintre discipolii lui Heraclit, prin unul şi acelaşi proces de transformare, prin arderea care se produce atît în univers, cît şi în corpuri (organice), iar apoi, după răcire, apare acolo (în univers) ca umiditate, în timp ce aici ia forma de urină, iar transformarea (ἀναθυμίασις)*** din hrană trece mirosul ei în obiectul cu care este amestecată şi datorită căruia a apărut?»... (162—163).

Heraclit despre aur şi despre mărfuri

La p. 221 ff. Lassalle îl citează pe Plutarh, care spune despre Heraclit: «... «după cum din foc se creează totul prin transformare, tot aşa şi focul se creează din totul, la fel cum pentru aur obţinem obiecte, iar pentru obiecte aur»...

* — silitor. — *Nota trad.*

** Cuvîntul «usturoi» a fost scris de V.I. Lenin deasupra cuvîntului «Knoblauch». — *Nota red.*

*** — emanaţia. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

În legătură cu aceasta, Lassalle vorbește despre *valoare* (Wert) (*p. 223*, N.B.) și despre Funktion des Geldes*, făcînd o amplă expunere în stil hegelian (în care valoarea e prezentată ca «o unitate abstractă luată aparte») și adăugînd: ...«că această unitate, banii, nu sînt ceva *real*, ci reprezintă ceva *numai ideal* (subliniat de Lassalle), se vede din faptul că» etc.... (inexact (idealismul lui Lassalle))

(Oricum însă, N.B. că toate acestea au fost scrise într-o carte apărută în 1858 și a cărei prefață este datată *august 1857*.)

În adnotarea 3 de la p. 224 (224—225), Lassalle vorbește și mai amănunțit despre bani; el spune că Heraclit n-a fost „economist“, că banii sînt ((numai (?))) Wertzeichen** etc. etc. («orice bani reprezintă doar unitatea ideală sau expresia valorii tuturor produselor reale care se află în circulație») (224) etc.

Întrucît Lassalle vorbește aici în mod vag despre moderne Entdeckungen auf diesem Gebiet*** — teoria valorii și a banilor —, se poate presupune că el are în vedere tocmai discuțiile și scrisorile lui Marx.

P. 225—228. Lassalle citează un lung *fragment* din Plutarh și, mai departe, demonstrează (în mod convingător) că este vorba tocmai de Heraclit și că Plutarh expune aici «trăsăturile fundamentale ale teologiei speculative a lui Heraclit» (p. 228).

Fragmentul este bun: el redă *spiritul* filozofiei grecești, naivitatea și profunzimea ei, trecerile și curgerile.

Lassalle găsește la Heraclit și un întreg sistem teologic și o „logică obiectivă“ (sic!!) etc., într-un cuvînt Hegel „cu privire la“ Heraclit!!

Lassalle subliniază și revine de nenumărate ori (ceea ce e, într-adevăr, obositor) asupra faptului că Heraclit nu numai

* — funcția banilor. — *Nota trad.*
** — semne ale valorii. — *Nota trad.*
*** — cele mai noi descoperiri în acest domeniu. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

că recunoaște existența mișcării în toate, că are ca principiu mișcarea sau devenirea (Werden), dar că aici este vorba tocmai de a înțelege această mișcare ca „o identitate procesivă a unor contrarii absolute (schlechthin)" (p. 289 și multe altele). Lassalle, ca să zicem așa, *toarnă* cu pîlnia în capul cititorului ideea hegeliană că în conceptele abstracte (și în sistemul lor) principiul mișcării *nu poate* fi altfel exprimat decît ca principiu al identității contrariilor. Mișcarea și Werden, în general vorbind, se pot produce fără repetare, fără întoarcere la punctul de plecare, *și în cazul acesta* o astfel de mișcare n-ar fi o „identitate a contrariilor". Dar și mișcarea astronomică, și cea mecanică (pe pămînt), și viața plantelor, a animalelor și a omului, toate acestea au făcut să intre în capul omului nu numai ideea de mișcare, dar mai cu seamă ideea de mișcare cu întoarcere la punctul de plecare, adică mișcarea dialectică.

Acest lucru a fost exprimat în mod naiv și minunat în celebra formulă (sau maximă) a lui Heraclit: „nu te cufunzi de două ori în același rîu", dar, în fond (așa cum s-a exprimat Cratylos, un discipol al lui Heraclit), nu te poți cufunda nici măcar o dată (deoarece, pînă să se cufunde întregul corp, apa încetează să mai fie aceeași).

(N.B.: Acest Cratylos a dus dialectica lui Heraclit pînă la *sofistică* — p. 294—295 și multe altele —, spunînd: nimic nu este adevărat, nu se poate spune nimic despre nimic. Deducție negativă (și numai negativă) din dialectică. Heraclit, din contra, avea ca principiu: „totul este adevărat", în toate există (o parte de) adevăr. Cratylos nu făcea decît „să miște din deget" ca răspuns la toate, arătînd că totul se mișcă, că nu se poate spune nimic despre nimic.

Lassalle, în această scriere a sa, e complet lipsit de simțul măsurii; el *îneacă*, pur și simplu, pe Heraclit *în Hegel*. Păcat! Heraclit *cu măsură*, ca unul dintre întemeietorii dialecticii, ar fi fost foarte folositor: din cele 850 de pagini ale lucrării lui Lassalle ar trebui să se extragă chintesența în 85 de pagini și să se traducă

www.dacoromanica.ro

în rusește sub titlul: „Heraclit, unul dintre întemeietorii dialecticii (după părerea lui Lassalle)". Ar putea să iasă ceva folositor!

Legea fundamentală a lumii, după părerea lui Heraclit (λόγος*, uneori εἱμαρμένη**), este „legea transformării în opusul său" (p. 327) (= ἐναντιοτροπή, ἐναντιοδρομία).

Lassalle atribuie cuvîntului εἱμαρμένη sensul de «lege a dezvoltării» (p. 333), citînd, printre altele,

cuvintele lui *Nemesios:* «Democrit, Heraclit și Epicur cred că nu există providență nici pentru universal, nici pentru singular» (ib.).

Și cuvintele lui Heraclit: «Lumea n-a fost creată de vreun zeu sau de vreun om, ci este și va fi întotdeauna un foc veșnic viu» (ibid.)

Este straniu că Lassalle, care rumegă întruna filozofia religioasă a lui Heraclit, nu-l citează măcar o dată pe Feuerbach, nici nu pomenește de el! Ce atitudine avea, în general, Lassalle față de Feuerbach? De idealist hegelian?

De accea Filon (Philo) spunea despre doctrina lui Heraclit ...«că ea» (die Lehre***), «ca și doctrina stoicilor, deduce totul *din* lume și *în* lume, dar nu crede ca ceva să fi provenit de la dumnezeu» (334). N.B.

Un exemplu de „adaptare" la Hegel:

Celebrul pasaj din Heraclit (după *Stobaeus*) despre „Das Eine Weise"**** (ἓν σοφόν), Lassalle îl traduce:

«Nici unul dintre cei cărora le-am ascultat raționamentele n-a ajuns la cunoașterea faptului că ceea ce e înțelept este ceva separat de toate (adică de toate cele ce există)» (344); — el consideră cuvintele „animal sau zeu" ca o interpolare și respinge traducerea lui Ritter («înțelepciunea este departe de toți») (344) și pe aceea a lui Schleiermacher:

* — logosul, cuvîntul. — *Nota trad.*
** — destin, necesitate. — *Nota trad.*
*** — doctrina. — *Nota trad.*
**** — «înțeleptul unic». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

«ceea ce e înțelept este despărțit de toate», în sensul: „cunoașterea" este distinctă de cunoștința particularului.

După Lassalle, *sensul* este acesta:

«absolutul (ceea ce este înțelept) este străin oricărei ființări în fapt sensibile; el este negativul» (349), adică Negative* = principiul negației, principiul mișcării. Falsificare evidentă în sens hegelian! Transpunerea lui Hegel *în* Heraclit.

O mulțime de amănunte despre legătura (exterioară) a lui Heraclit cu teologia persană, Ormuzd-Ahriman[159], cu știința magiei etc. etc. etc.

Heraclit a spus: „timpul este un corp" (p. 358)... aceasta, chipurile, în sensul unității dintre ființare și neant. Timpul este unitatea pură dintre ființare și neființare ș.a.m.d.!

Focul, la Heraclit, ar fi = principiul mișcării | iar nu pur și simplu focul |, ceva asemănător focului în doctrina filozofică (și religioasă) persană! (362).

Dacă Heraclit a folosit, *primul*, termenul λόγος („cuvîntul") în sensul obiectiv (legea), atunci și acesta a fost împrumutat din religia persană... (364).

— Un citat din Zend-Avesta[160] (367).

În § 17 despre raportul dintre Δίκη** și εἱμαρμένη***, Lassalle interpretează aceste idei ale lui Heraclit în sensul de „*necesitate*", „*legătură*" (376).

N.B.:
„**legătura tuturor lucrurilor**" (δεσμὸς ἁπάντων) (p. 379).

Platon (în „*Theatetes*") exprimă filozofia heraclitiană, spunînd:

«Necesitatea leagă esențialitatea ființării»...

«Heraclit este izvorul acelei păreri, obișnuite la stoici, după care εἱμαρμένη, rerum omnium necessitas****, exprimă *legătură* și înlănțuire, illigatio»... (376).

* — negativul. — *Nota trad.*
** — justiție. — *Nota trad.*
*** — necesitate. — *Nota trad.*
**** — necesitatea tuturor lucrurilor. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Cicero: «Numesc destin ceea ce grecii numesc εἱμαρμένη, adică ordinea și succesiunea cauzelor, cînd o cauză legată de altă cauză dă naștere unui fenomen» (p. 377).

Au trecut milenii de cînd s-a născut ideea de „legătură a tuturor lucrurilor“, de „lanț al cauzelor“. O comparare a diferitelor moduri în care au fost înțelese aceste cauze în istoria gîndirii omenești ne-ar da o teorie a cunoașterii incontestabil concludentă.

Vol. II.

Vorbind despre „foc“ și repetîndu-se de o mie de ori, Lassalle încearcă să demonstreze că la Heraclit focul este un „principiu“. El stăruie mai ales asupra *idealismului* lui Heraclit (p. 25 — că principiul dezvoltării, des Werdens*, este, la Heraclit, *logisch*-präexistent**, că filozofia lui = *Idealphilosophie****. Sic!!) (p. 25).

((Interpretare forțată *în spiritul* lui Hegel!))

Heraclit admitea existența «unui foc pur și absolut imaterial» (p. 28, „*Timaeus*“, pro Heracleitos****)...

La p. 56 (vol. II) Lassalle reproduce un citat din *Clement* Al.*****, Stromata******, V, cap. 14 despre Heraclit, care, tradus cuvînt cu cuvînt, sună:

«Lumea este unică, ea n-a fost creată de vreun zeu sau de vreun om, ci a fost, este și va fi un foc veșnic viu, care după măsură se întețește și după măsură se potolește»... N.B.

O foarte bună expunere a elementelor incipiente ale materialismului dialectic. Dar la p. 58 Lassalle dă următoarea „freie Übersetzung“******* a acestui pasaj:

«Lumea — — a fost, este și va fi o neîntreruptă devenire, trecînd permanent, dar alternativ, de la ființare la neființare (procesuală) și de la aceasta la ființare (procesuală)».

* — al devenirii. — *Nota trad.*
** — *logic*-preexistent. — *Nota trad.*
*** — *filozofie idealistă*. — *Nota trad.*
**** — «*Timaeus*» despre Heraclit. — *Nota trad.*
***** — *Clement* din Alexandria. — *Nota trad.*
****** — Covoare (în sens figurat: cărți cu un conținut variat). — *Nota trad.*
******* — «traducere liberă». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Minunata mostră de felul cum Lassalle verballhornt* pe Heraclit în spiritul lui Hegel, distruge întreaga vioiciune, prospețime, naivitate și integritate istorică a lui Heraclit prin interpretări forțate în spiritul lui Hegel (iar pentru aceste interpretări forțate Lassalle îl rumegă, pe zeci de pagini, pe Hegel).

Secțiunea a II-a a părții a II-a („Fizica", pag. *1 — 2 6 2!!!* din vol. II) este absolut insuportabilă. Găsești în ea Heraclit de o copeică și rumegare a lui Hegel și falsă interpretare de o rublă. Poți doar s-o răsfoiești, ca să poți spune tuturor că nu trebuie citită!

Din secțiunea a III-a («Teoria cunoașterii») un citat din *F i l o n:*

N.B. N.B. «Fiindcă unitate este ceea ce se compune din două contrarii, astfel că, dacă ea este tăiată în două, aceste contrarii ies la iveală. Nu este acesta principiul pe care, după cum spun elenii, marele și celebrul lor Heraclit îl punea în fruntea filozofiei sale și de care el era mîndru ca de o nouă descoperire?»... ((265)).

Și următorul citat, tot din Filon:

N.B. ...«La fel și părțile universului sînt împărțite în două jumătăți, opuse una alteia: pămîntul — în munți și cîmpii, apa — în dulce și sărată... Tot așa și atmosfera se împarte în iarnă și vară, precum și în primăvară și toamnă. Tocmai această constatare i-a servit lui Heraclit ca material pentru scrierile lui despre natură; împrumutînd de la teologul nostru ideea contrariilor, el a ilustrat-o prin exemple (Belege) numeroase și îngrijit elaborate» (p. 267).

După Heraclit, criteriul adevărului nu este consensus omnium, acordul unanim (p. 285); el ar fi atunci un subjectiver Empiriker** (p. 284). Nu, el este un *objectiver Idealist**** (285). Pentru el criteriul adevărului, indiferent de părerea subiectivă a *tuturor* oamenilor, este acordul cu legea ideală a identității dintre ființare și neființare (285).

---

* — corectează (în sens ironic). — *Nota trad.*
** — empiric subiectiv. — *Nota trad.*
*** — *idealist obiectiv.* — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Comp. cu Marx în 1845, în tezele sale despre Feuerbach![161] Lassalle e aici reacționar.

De aici se vede clar că Lassalle este un hegelian de tip vechi, un idealist.

La p. 337, unde citează, printre alții, pe Büchner (nota 1), Lassalle spune că Heraclit a exprimat apriori „aceeași idee" ca și „fiziologia modernă" («gîndirea este o mișcare a materiei»).

O deformare evidentă. În citatele despre Heraclit se spune doar că sufletul este și el un proces de transformare — mobilul este cunoscut de ceea ce se mișcă.

Citat din Chalcidius (in „Timaeus"):

...«Heraclit însă face o legătură între rațiunea noastră și rațiunea divină, care conduce și călăuzește universul, și spune că, datorită acestei însoțiri inseparabile, ea e în măsură să cunoască comandamentele imperioase ale rațiunii și, cînd spiritul se odihnește după activitatea desfășurată de simțuri, prezice viitorul» (p. 342).

Din Clement (Stromata, V):

...«datorită neverosimilității sale, el (adevărul) scapă cunoașterii»... (347).

Heraclit este „părintele logicii obiective" (p. 351), deoarece la el „filozofia naturii" umschlägt* în filozofie a *gîndirii*, „*gîndirea* este considerată ca un principiu al ființării" (350) etc. etc. à la Hegel... Lui Heraclit îi lipsește, cică, momentul subiectivității...

§ 36. «Cratylos al lui Platon», p. 373—396

În paragraful despre „Cratylos", Lassalle încearcă să demonstreze că, în acest dialog al lui Platon, Cratylos este prezentat (nu ca un sofist și subiectivist, așa cum a devenit mai tîrziu, ci) ca un discipol credincios al lui Heraclit, care expune în mod corect teoria lui, a lui Heraclit, despre esența și originea cuvintelor și a limbii ca *i m i t a r e* a naturii («imitare a esenței

* — se transformă. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

lucrurilor», p. 388), despre esența lucrurilor, «imitație și imagine a lui dumnezeu», «imitație a lui dumnezeu și a universului» (ibid.)[162].

*Ergo**:

Istoria filozofiei		iată domeniile cunoașterii din care trebuie să se constituie teoria cunoașterii și dialectica
filozofia greacă a semnalat toate aceste momente	al diferitelor științe „ dezvoltării inteligenței copilului „ inteligenței animalelor „ limbii N.B.: + psihologia + fiziologia organelor simțurilor	kurz**, istoria cunoașterii în general întregul domeniu al cunoașterii

...«Noi — spune Lassalle — am arătat că această identitate conceptuală» (arătată mai sus) «(căci trebuie s-o numim identitate și nu numai analogie) dintre *cuvînt*, *nume* și *lege* este, sub toate raporturile, o concepție principială a filozofiei heraclitiene și are, în cadrul ei, un rol extrem de important și de semnificativ»... (393).

N.B. ...«Numele sînt pentru el» (pentru Heraclit) «legi ale ființării; ele sînt pentru el elementul comun al lucrurilor, așa cum legile sînt pentru el *«elementul comun al tuturor lucrurilor»*»... (394).

N.B. foarte important! Și Hipocrat *exprimă*, cică, tocmai ideile lui Heraclit cînd spune:

«Numele sînt legi ale naturii».

«Fiindcă pentru efesian numele, ca și legile, sînt..., deopotrivă, doar niște produse și realizări ale universalului, și unele și altele fiind pentru el atingerea universalului pur, ființarea ideală, eliberată de mocirla realității sensibile»... (394).

* — *Prin urmare. — Nota trad.*
** — pe scurt. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Platon analizează și combate filozofia lui Heraclit în „*Cratylos*" și „*Theatetes*", confundînd (mai ales în aceasta din urmă) pe Heraclit (idealist obiectiv și dialectician) cu idealistul subiectiv și sofistul Protagora (omul este măsura tuturor lucrurilor). Și Lassalle încearcă să demonstreze că, în dezvoltarea ideilor, în Heraclit își au, de fapt, originea (1) sofistica (Protagora) și (2) platonismul, „ideile" (idealismul obiectiv).

Ai impresia că idealistul Lassalle a lăsat în umbră materialismul sau tendințele materialiste ale lui Heraclit, dîndu-i o interpretare în spiritul lui Hegel.

(IV. Ethik, p. 427—462.)

În secțiunea despre etică — nil*.

La p. 458—459, Lassalle spune că *Nemesios* a scris că Heraclit și Democrit negau providența (προνοίαν), iar *Cicero* („De fato"**) spune că Heraclit, ca și Democrit și alții (și Aristotel), admite fatum — necesitatea.

... «Acest destin nu trebuie să însemne altceva decît *necesitatea imanentă naturală* proprie obiectului, legea lui naturală»... (459).

Naturnotwendigkeit*** la Lassalle

(Stoicii, după părerea lui Lassalle, au luat *totul* de la Heraclit, vulgarizîndu-l și făcîndu-l unilateral, p. 461.)

Indicele cărții lui Lassalle este alcătuit în mod savant, erudit, dar neinteligent: o mulțime de nume ale anticilor etc. etc.

În general, ΣΣ ****, este justă aprecierea făcută de Marx. Cartea lui Lassalle nu merită să fie citită.

---

* — nimic. — *Nota trad.*
** — «Despre destin». — *Nota trad.*
*** — necesitatea naturală. — *Nota trad.*
**** — summa summarum — ca o concluzie generală. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

ÎN JURUL PROBLEMEI DIALECTICII [163]

Dedublarea unului și cunoașterea părților lui contradictorii (vezi citatul din Filon despre Heraclit la începutul părții a III-a („Despre cunoaștere") a cărții lui Lassalle despre Heraclit*) este *f o n d u l*-(una dintre „esențele", una dintre particularitățile sau trăsăturile fundamentale, dacă nu chiar singura fundamentală) dialecticii. Tocmai astfel pune problema și Hegel (Aristotel, în „Metafizica" sa, *îș i b a t e* mereu capul cu această problemă, *combătîndu-l* pe Heraclit, respectiv ideile lui[164]).

Justețea acestei laturi a conținutului dialecticii trebuie să fie verificată de istoria științei. Acestei laturi a dialecticii nu i se acordă de obicei (de către Plehanov, bunăoară) destulă atenție: identitatea contrariilor este considerată ca o sumă de *e x e m p l e* „de exemplu grăuntele", „de exemplu comunismul primitiv". La fel și de către Engels. Aceasta însă „pentru a le face mai lesne de înțeles"... și nu ca *o l e g e a c u n o a ș t e r i i* (*și* ca o lege a lumii obiective).

În matematică, + și —. Diferențiala și integrala.
„ mecanică, acțiune și reacție.
„ fizică, electricitatea pozitivă și cea negativă.
„ chimie, unirea și disocierea atomilor.
„ știința socială, lupta de clasă.

Identitatea contrariilor (ar fi, poate, mai exact să spunem „unitatea" lor, deși deosebirea dintre termenii identitate și

* Vezi volumul de față, p. 292. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

unitate nu este, în acest caz, prea esențială; într-un anumit sens, ambele sînt juste) este recunoașterea (dezvăluirea) tendințelor opuse, contradictorii, *care se exclud reciproc*, existente în *t o a t e* fenomenele și procesele naturii (*inclusiv* cele ale spiritului și ale societății). Condiția cunoașterii tuturor proceselor lumii în „*automișcarea*" lor, în dezvoltarea lor spontană, în viața lor vie, este cunoașterea lor în calitate de unitate a contrariilor. Dezvoltarea este o „luptă" între contrarii. Cele două concepții fundamentale (sau cele două posibile? sau cele două constatate în istorie?) despre dezvoltare (evoluție) sînt: dezvoltarea ca micșorare și mărire, ca repetare, *și* dezvoltarea ca unitate a contrariilor (dedublare a unului în contrarii care se exclud reciproc și raporturile reciproce dintre ele).

Prima concepție despre mișcare lasă în umbră *a u t o*-mișcarea, forța ei *m o t r i c e*, izvorul ei, motivul ei (sau acest izvor este strămutat *în exterior* — un dumnezeu, un subiect etc.). În cadrul celei de-a doua concepții, atenția principală se îndreaptă tocmai spre cunoașterea *izvorului* „*auto*"-mișcării.

Prima concepție e moartă, palidă, aridă. Cea de-a doua e vie. *N u m a i* cea de-a doua ne dă cheia „automișcării" tot ce există; numai ea ne dă cheia „salturilor", „întreruperii gradualității", „transformării în contrariu", distrugerii vechiului și apariției noului.

Unitatea (coincidența, identitatea, acțiunea egală) a contrariilor este condiționată, temporară, trecătoare, relativă. Lupta dintre contrarii, care se exclud reciproc, este absolută, precum absolută este și dezvoltarea, mișcarea.

N.B.: deosebirea dintre subiectivism (scepticism și sofistică etc.) și dialectică constă, între altele, în faptul că, în dialectică (obiectivă), și deosebirea dintre relativ și absolut este relativă. Pentru dialectica obiectivă, *în* relativ *există* absolutul. Pentru subiectivism și sofistică, relativul este numai relativ și exclude absolutul.

www.dacoromanica.ro

În „Capitalul", Marx analizează mai întîi *raportul* cel mai simplu, mai obișnuit, mai fundamental, mai general, mai obișnuit din societatea burgheză (bazată pe producția de mărfuri), raport care se întîlnește de miliarde de ori, și anume schimbul de mărfuri. Analiza descoperă în acest fenomen extrem de simplu (în această „celulă" a societății burgheze) *toate* contradicțiile (respectiv embrionul *tuturor* contradicțiilor) societății moderne. Expunerea pe care o face el în continuare ne arată dezvoltarea (*și* creșterea, *și* mișcarea) acestor contradicții și a acestei societăți în Σ* diferitelor ei părți, de la începutul și pînă la sfîrșitul ei.

Aceeași trebuie să fie și metoda de expunere (respectiv de studiere) a dialecticii în general (întrucît dialectica societății burgheze nu este, la Marx, decît un caz particular al dialecticii). Să începem cu lucrul cel mai simplu, mai obișnuit, mai general etc., cu *o propoziție* oarecare: frunzele copacului sînt verzi; Ivan este un om; Grivei este un cîine etc. Chiar aici este (cum în mod genial a observat Hegel) *dialectică:* **particularul este *general*** (cf. Aristotel, Metaphysik, traducerea lui Schwegler, Bd. II, S. 40, 3. Buch, 4. Kapitel, 8—9**: „denn natürlich kann man nicht der Meinung sein, daß es ein Haus — casa în general — gebe außer den sichtbaren Häusern", „οὐ γὰρ ἄν θείημεν εἶναί τινα οἰκίαν παρὰ τὰς τινὰς οἰκίας"***). Prin urmare, contrariile (particularul este opus generalului) sînt identice: particularul nu există decît în conexiunea care duce spre general. Generalul nu există decît în particular, prin particular. Orice particular este (într-un fel sau altul) general. Orice general este (o părticică sau o latură sau esență) a particularului. Orice general înglobează doar cu aproximație toate obiectele particulare. Orice particular nu intră decît incomplet în general etc. etc. Orice particular este legat, prin mii de tranziții, cu particulari de alt gen (lucruri, fenomene, procese) etc. În *toate acestea* există *deja* elemente, germeni ai conceptului de *necesitate*, de legătură obiectivă a naturii etc. Elementul întîmplător și cel necesar, fenomenul și esența, există deja aici, întrucît, spunînd că Ivan este un

* — suma. — *Nota trad.*

** — vol. II, p. 40, cartea a 3 a, cap. 4, § 9. — *Nota trad.*

*** — «întrucît nu poți gîndi, desigur, că există o casă — casa în general — în afara caselor vizibile». *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

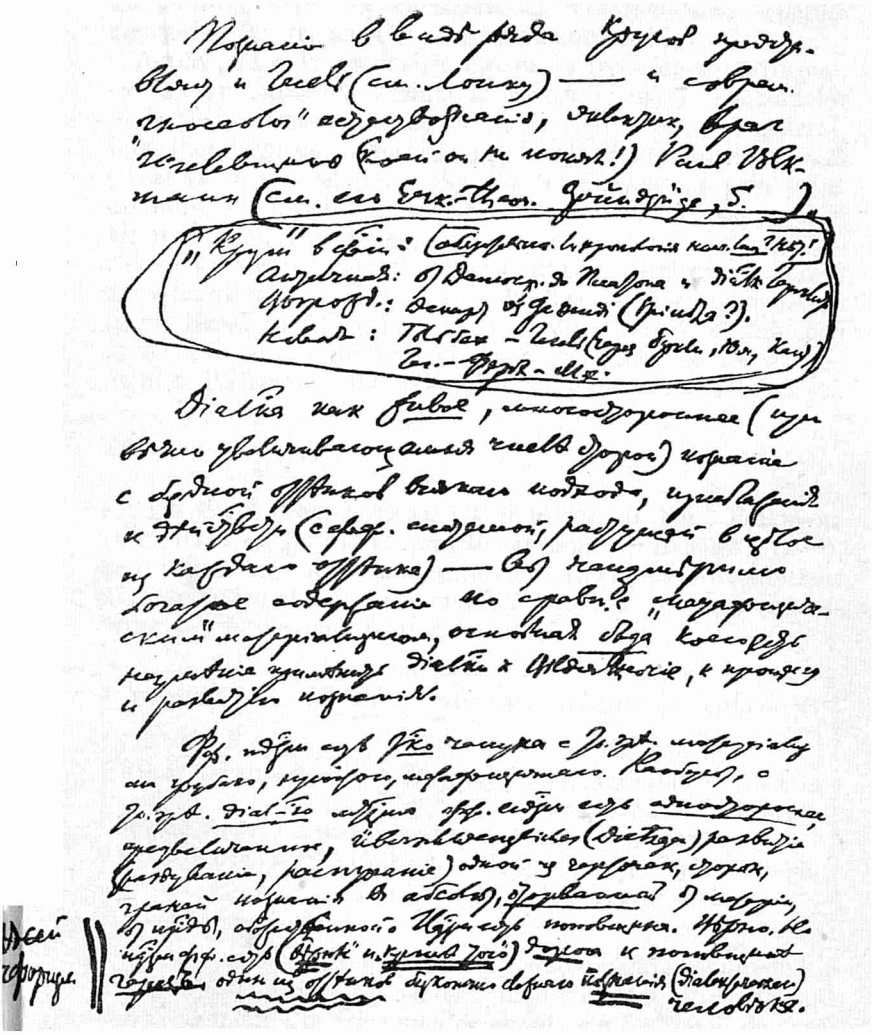

O pagină din manuscrisul lui V. I. Lenin «În jurul problemei dialecticii». — 1915

Micșorat

www.dacoromanica.ro

om, Grivei este un cîine, *aceasta* este o frunză de copac etc., *înlăturăm* o serie de caracteristici *întîmplătoare*, separăm esențialul de fenomen și le opunem unul altuia.

Așadar, în *orice* propoziție putem (și trebuie) să distingem, ca într-un „nucleu" („celulă"), germenii *tuturor* elementelor dialecticii, demonstrînd astfel că dialectica este, în general, inerentă întregii cunoașteri umane. Iar științele naturii ne arată (și acest lucru trebuie, iarăși, să fie demonstrat prin *orice* exemplu, cît de simplu) natura obiectivă în aceleași însușiri ale ei, transformarea particularului în general, a întîmplătorului în necesar, trecerile, transmutațiile, legătura reciprocă a contrariilor. Dialectica *e s t e t o c m a i* teoria cunoașterii (a lui Hegel și) a marxismului: iată cărei „laturi" a problemei (și aceasta nu e o „latură", ci *esența* problemei) nu i-a acordat atenție Plehanov, fără să mai vorbim de ceilalți marxiști.

* * *

Atît Hegel (vezi Logica), cît și eclecticul Paul Volkmann (vezi lucrarea lui „Erkenntnistheoretische Grundzüge", S.[165]), „gnoseolog" contemporan al științelor naturii, eclectic, adversar al hegelianismului (pe care nu l-a înțeles!), prezintă cunoașterea sub forma unei serii de cercuri.

„Cercurile" în filozofie: este oare obligatorie cronologia *persoanelor?* Nu!
Filozofia antică: de la Democrit pînă la Platon și pînă la dialectica lui Heraclit.
Renașterea: Descartes versus Gassendi (Spinoza?).
Filozofia modernă: Holbach — Hegel (prin Berkeley, Hume, Kant). Hegel — Feuerbach — Marx.

Dialectica ca o cunoaștere *vie*, multilaterală (implicînd o neîncetată sporire a aspectelor), implicînd o mulțime inepuizabilă de nuanțe, în orice mod de abordare a realității, de apropiere de ea (cu un sistem filozofic care se constituie într-un tot, pornind de la fiecare nuanță) — iată un conținut nemăsurat de bogat în comparație cu materialismul „metafizic", a cărui

www.dacoromanica.ro

principală *nenorocire* este că nu știe să aplice dialectica la Bildertheorie*, la procesul și dezvoltarea cunoașterii.

Din punctul de vedere al materialismului vulgar, simplist, metafizic, idealismul filozofic nu este *decît* o inepție. Din punctul de vedere al materialismului *dialectic*, dimpotrivă, idealismul filozofic este o dezvoltare (amplificare, umflare) *unilaterală*, exagerată, überschwengliches (Dietzgen)[166] a uneia dintre trăsăturile, limitele cunoașterii, care devine astfel un absolut, *rupt* de materie, de natură, divinizat. Idealismul este obscurantism clerical. Just. Dar idealismul filozofic constituie („*mai exact*" și „*în afară de aceasta*") *calea* care duce la clericalism *prin intermediul uneia dintre nuanțele cunoașterii* (dialectice), infinit de complexe, a omului.

N.B. acest aforism

Cunoașterea omului nu este (respectiv nu urmează) o linie dreaptă, ci o linie curbă, care se apropie infinit de o serie de cercuri, de o spirală. Orice segment, porțiune, bucățică din această linie curbă poate fi transformată (unilateral transformată) într-o linie dreaptă independentă, întreagă, care duce (dacă nu vezi pădurea din cauza copacilor) în mlaștină, la clericalism (unde ea este *consolidată* de interesele de clasă ale claselor dominante). Atitudinea rectilinie și unilaterală, rigiditatea și sclerozarea, subiectivismul și orbirea subiectivă — voilà** rădăcinile gnoseologice ale idealismului. Iar clericalismul (= idealismul filozofic) are, desigur, rădăcini *gnoseologice*, nu este lipsit de teren, este *o floare sterilă*, fără îndoială, dar o floarea sterilă ce crește pe copacul viu al cunoașterii omului, care este vie, rodnică, adevărată, viguroasă, atotputernică, obiectivă, absolută.

Scris în 1915

Publicat pentru prima oară în 1925, în revista «Bolșevik» nr. 5—6

Se tipărește după manuscris

---

* — teoria reflectării. *Nota trad.*
** — iată. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

CONSPECTUL CĂRȚII LUI ARISTOTEL «METAFIZICA»[167]

Scris în 1915

Publicat pentru prima oară în 1930 în «Culegeri din Lenin», vol. XII

Se tipărește după manuscris

www.dacoromanica.ro

ARISTOTEL. «METAFIZICA» TRADUCERE DE *SCHWEGLER.* DOUĂ VOLUME.

TÜBINGEN, 1847

Vezi, mai sus, citatul despre „casă“*.

O mulțime de considerații extrem de interesante, vii, *n a i v e* (pline de prospețime), ca introducere în filozofie, și care în diversele expuneri au fost înlocuite cu scolastică, cu rezultate fără mișcare etc.

Obscurantismul clerical a ucis ceea ce era viu în Aristotel și a imortalizat ceea ce era mort.

«Omul și calul etc. există în exemplare singulare, universalul în sine nu există sub forma unei substanțe izolate, ci numai ca un tot alcătuit dintr-o noțiune determinată și dintr-o materie determinată» (p. 125**, cartea a 7-a, capitolul 10, 27—28.

Adesea filozofia se pierde în *definiția cuvintelor* etc. *T o t u l* este atins în treacăt, *t o a t e* categoriile

Ibidem, p. 126, §§ 32—33:

... «Materia este în sine incognoscibilă. În parte ea este perceptibilă senzorial, în parte este cunoscută prin intelect. Ea este perceptibilă senzorial ca metal, lemn, într-un cuvînt ca materie capabilă de mișcare, iar ca intelect este sesizată cînd se află în ceea ce este perceput senzorial, dar nu ca percepută senzorial, prin urmare așa cum e, de exemplu, matematicul»...

* Vezi volumul de față. p. 298. — *Nota red.*

** *Aristotel.* Die Metaphysik, Bd. 2, Tübingen, 1847. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

Deosebit de caracteristică și extrem de interesantă (la începutul „Metafizicii") este polemica cu Platon, ca și chestiunile „încurcate", fermecătoare prin naivitatea lor, și Bedenken* cu privire la prostiile idealismului. Și toate acestea, alături de confuzia cea mai neputincioasă, se învîrtesc în jurul *esențialului*, conceptului și particularului.

N.B.: La începutul „Metafizicii", lupta *cea mai îndîrjită* împotriva lui Heraclit, împotriva ideii de identitate între ființare și neființare (filozofii greci s-au apropiat de dialectică, dar nu i-au dat de capăt). Este foarte caracteristic că se găsesc peste tot, passim, embrioni vii ai dialecticii *și aspirații* spre dialectică...

La Aristotel, *peste tot* logica obiectivă *se confundă* cu cea subiectivă, și aceasta în așa fel încît peste tot *este vizibilă* cea obiectivă. Nu există nici o îndoială asupra caracterului obiectiv al cunoașterii. Încredere naivă în puterea rațiunii, în forța, în puterea, în adevărul obiectiv al cunoașterii. Și *confuzie* naivă, confuzie jalnică și neputincioasă în *dialectica* generalului și particularului — a conceptului și a realității, percepută senzorial a unui anumit obiect, lucru sau fenomen.

Scolastica și clericalismul au luat de la Aristotel ceea ce este mort și nu ceea ce este *viu: întrebări*, căutări, labirint; s-a rătăcit omul.

Logica lui Aristotel este aspirație, căutare, apropiere de logica lui Hegel, iar din ea, din logica lui Aristotel (care *peste tot*, la fiecare pas, pune *tocmai* problema *dialecticii*), au făcut o scolastică moartă, lăsînd la o parte toate căutările, oscilările, modurile de a pune problema. Tocmai modurile de a pune problema au fost la greci un fel de sisteme de *încercare*, o naivă diversitate de păreri, care se reflectă minunat la Aristotel.

...«De aici rezultă că nu există universal alături și separat de singular. În această măsură au dreptate adepții teoriei ideilor cînd le atribuie acestora o existență independentă, fiindcă ideile sînt doar niște substanțe aparte; însă ei se înșală cînd iau unitatea în multiplicitate drept idee. Dar ei fac acest lucru pentru că nu pot să arate ce trebuie să fie aceste substanțe netrecătoare alături de lucrurile individuale percepute senzorial

* — îndoielile. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

și în afara lor. Iată de ce ei pun semnul egalității specifice între aceste idei și existențele supuse pieirii, pe care noi le cunoaștem, și spun: omul în sine, calul în sine, adăugînd la obiectele sensibile cuvintele: în sine # (p. 136, cartea a 7-a, cap. 16, § 8—12) #. Și, totuși, chiar dacă noi n-am fi văzut aștri vreodată, ei ar fi existat ca substanțe veșnice, distincte de cele pe care le cunoaștem; astfel, chiar dacă n-am fi putut arăta natura lor, ei ar fi existat totuși în mod inevitabil. Este clar, prin urmare, că nici un universal nu este substanță singulară și că nici o substanță singulară nu este alcătuită din substanțe singulare (οὐσία)» (§ 13, sfîrșitul capitolului). ! ! !

Minunat! Nu există nici o îndoială în ce privește realitatea lumii exterioare. Omul se încurcă tocmai în dialectica generalului și particularului, a conceptului și senzației etc., a esenței și fenomenului etc.

(P. 146, cartea a 8-a — introdusă, fără îndoială, mai tîrziu —, capitolul 5, § 2—3.)

...«O problemă dificilă (ἀπορία) este următoarea: cum se comportă materia cutărui sau cutărui lucru față de opușii. De exemplu, dacă cutare corp este sănătos potențial (δυνάμει), iar boala este opusul sănătății, nu este oare acest corp, potențial, și una, și alta?...

...Mai departe, un om viu nu este oare un cadavru potențial (δυνάμει)?» N.B.

(P. 181), cartea a 11-a, capitolul 1, § 12—14:

...«Matematicul, ei» (filozofii) «îl plasează între idei și ceea ce este perceput senzorial, ca pe un al treilea element, care există în afara ideilor și a lumii pămîntești. Totuși, nu există și un al treilea om sau un al treilea cal în afară de omul în sine (sau calul în sine) și omul individual sau calul individual. Dar dacă lucrurile nu stau așa cum spun ei, atunci cu ce trebuie să se ocupe matematicianul? În orice caz, nu cu lucruri din lumea asta, fiindcă nu există în ele nimic din ceea ce caută științele matematice»...

www.dacoromanica.ro

Ibidem, cap. 2. § 21—23:

...«Mai departe, se pune întrebarea dacă există sau nu ceva în afară de concret. Prin concret eu înțeleg materia și tot ce este material. Dacă nu există, atunci totul este trecător, deoarece tot ce este material este, în orice caz, trecător. Dar dacă există totuși ceva în afară de concret, acest ceva nu poate să fie evident, decît forma și figura. Dar despre acestea este greu să stabilești în care lucruri există ele și în care nu»...

P. 185—.86 ,cartea a 11-a, cap. 3, § 12: matematicianul lasă la o parte căldura, greutatea și alte «opuși sensibili» și are în vedere «numai cantitativul»... «tot așa se petrec lucrurile și cu existentul».

Avem aici punctul de vedere al materialismului dialectic, dar în mod întîmplător, neconsecvent, nedezvoltat, efemer.

În al său „Studiu de istorie a filozofiei antice" (Müller's Handbuch der Klassischen Altertumswissenschaft*, V, I, S. 265) («Sala de lectură» a Bibliotecii din Berna), Windelband subliniază că în Logica lui Aristotel (die Logik) «găsim, ca cea mai generală presupunere, identitatea dintre formele gîndirii și formele existenței» și citează „Metaphysik", V. 7: «ὁσαχῶς λέγεται, τοσαχῶς τὸ εἶναι σημαίνει»**. Acesta este § 4. Schwegler traduce: Denn so vielfach die Kategorien ausgesagt werden, so vielfach bezeichnen sie ein Sein***. Prost tradus!

Apropiere de dumnezeu:

Cartea a 12-a, cap. 6, § 10—11:

...«Căci cum poate lua naștere mișcarea dacă nu există nici o cauză motrice în acțiune? Materialul nu poate, firește, să se miște de la sine, ci e pus în mișcare de arta constructorului;

* — Manualul de istorie a antichității clasice, editat de Müller. — *Nota trad.*

** — «în orice forme ar fi exprimate aceste enunțuri diferite, ele desemnează o existență». — *Nota trad.*

*** — fiindcă ori de cîte ori sînt enunțate categoriile, ele desemnează o exi tență. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

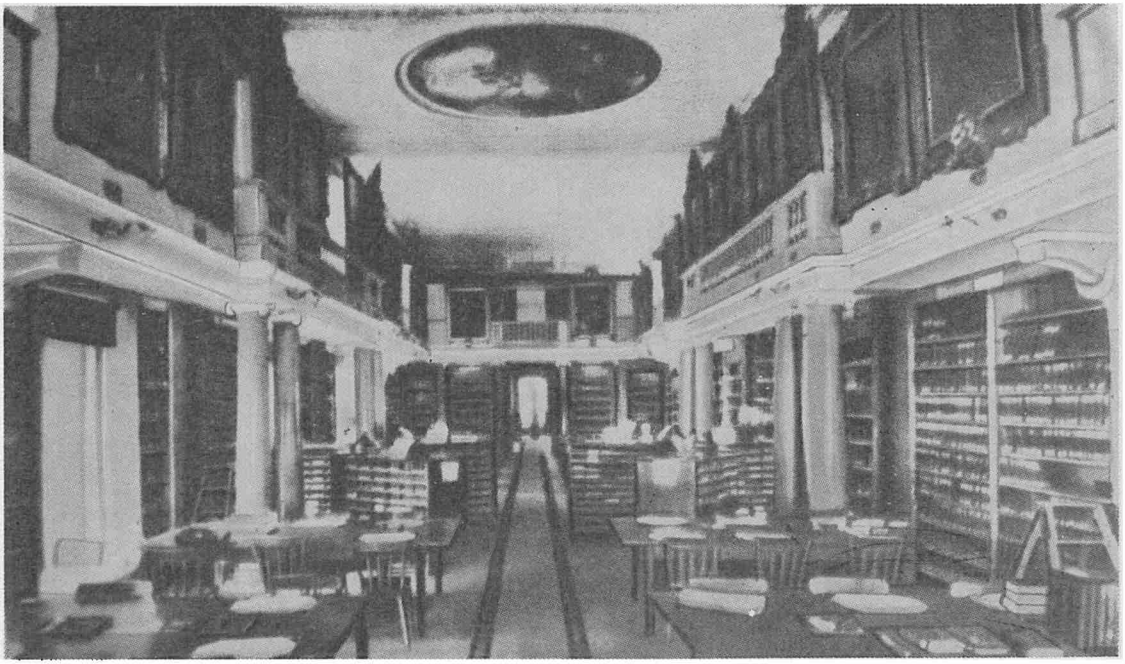

Sala de lectură a Bibliotecii din Berna.
Aici a lucrat V. I. Lenin în anii 1914—1915

www.dacoromanica.ro

tot așa nu pot să se miște de la sine nici ciclurile menstruale și nici pământul, — trebuie să le pună în mișcare sămînța și fecundarea»...

Leucipp (id., § 14) admite mișcarea veșnică, dar nu explică de ce (§ 11).

Cap. 7, § 11 — *19 — d u m n e z e u* (p. 213).

...«Mișcarea veșnică trebuie să fie imprimată de ceva veșnic» (cap. 8, § 4)...

C a r t e a a 12-a, c a p. 10 — din nou o „triere" a problemelor fundamentale ale filozofiei; „semnele de întrebare", ca să zicem așa. O expunere (de cele mai multe ori prin aluzii) plină de prospețime, naivitate și îndoieli a diferitelor puncte de vedere.

Î n c a r t e a a 13-a, Aristotel revine la critica teoriei numerelor a lui Pitagora (și a teoriei ideilor a lui Platon), separate de lucrurile sensibile.

Idealism primitiv: generalul (conceptul, ideea) este *o e x i s t e n ț ă s e p a r a t ă*. Acest lucru pare straniu, monstruos (mai exact: copilăresc), absurd. Dar nu sînt oare de același gen (*absolut* de același gen) idealismul contemporan, Kant, Hegel, ideea de dumnezeu? Mesele, scaunele și *ideile* de masă și de scaun; lumea și ideea de lume (dumnezeu); lucrul și „numenul", „lucrul în sine" incognoscibil; legătura dintre Pămînt și Soare, legătura din natură în general — și legea, λόγος*, dumnezeu. Caracterul dublu al cunoașterii omului și *posibilitatea* idealismului (= a religiei) *a u f o s t d a t e* chiar în **prima** abstracție, **elementară** „casa" în general și casele individuale

N.B.

N.B.

Abordarea de către inteligență (de către inteligența omului) a unui lucru individual, luarea de copie (= concept) de pe acesta *n u e s t e* un act simplu, nemijlocit, de oglindire inertă, ci un act complex, cu caracter dublu, zigzagat, care *cuprinde în sine* posibilitatea desprinderii fanteziei de viață; mai mult

* — logosul. — *Nota trad*

www.dacoromanica.ro

chiar: posibilitatea *transformării* (și încă a unei transformări imperceptibile, de care omul nu este conștient) a conceptului abstract, a ideii în *fantezie* (in letzter Instanz* = a lui dumnezeu). Căci și în cea mai simplă generalizare, în cea mai elementară idee generală („masă" în general) *e x i s t ă* o anumită frîntură de fantezie. (Viceversa: este absurd să negi rolul fanteziei chiar și în cea mai riguroasă știință: comp. Pisarev despre visul folositor, ca imbold *la* muncă, și despre înclinarea spre reverie goală[168].)

Expresie naivă a „dificultăților" în ce privește „filozofia matematicii" (ca să folosim un limbaj modern): cartea a 13-a, cap. 2, § 23:

...«Apoi, corpul este o substanță, deoarece el are, într-o anumită măsură, un caracter finit. Dar cum ar putea liniile să fie substanțe? Ele n-ar putea să fie așa ceva nici în sensul de formă și figură, ca, de pildă, sufletul, și nici în sensul de materie, cum e corpul: căci este evident că nici un corp nu poate fi alcătuit din linii, din suprafețe sau din puncte»... (p. 224)...

Cartea a 13-a, cap. **3**, rezolvă aceste dificultăți în chip minunat, precis, clar, *materialist* (matematica și alte științe abstrag *una* dintre laturile corpului, fenomenului, vieții). Dar autorul nu-și *susține* în mod consecvent acest punct de vedere.

Schwegler, în comentariul său (vol. IV, p. 303), spune: Aristotel prezintă aici o expunere pozitivă «a concepției sale asupra matematicului: matematicul este o abstragere de la sensibil». **N.B.**

Cartea a 13-a, cap. 10, tratează o problemă care este mai bine expusă în comentariul lui Schwegler (în legătură cu „Metaphysik", VII, 13, 5): știința se referă numai la general (comp. cartea a 13-a, cap. 10, § 6), dar real (substanțial) este numai singularul. Există deci o prăpastie între știință și realitate? Ființarea și gîndirea nu sînt deci comensurabile? „Cunoașterea adevărată a realului este imposibilă?» (Schwegler, vol. IV, p. 338). Aristotel răspunde: potențial, știința se îndreaptă spre general; ca act, ea se îndreaptă spre particular.

* — în ultimă instanță. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Schwegler (ib.) apreciază ca höchst beachtenswert*
#
lucrarea lui **F. Fischer**: „*Die Metaphysik, von empirischem Standpunkte aus dargestellt*"** (anul apariției (1847)), care vorbește despre „realismul" lui Aristotel. N.B.?

Cartea a 14-a, cap. 3, § 7: ...«dacă *în* lucrurile sensibile nu se află matematicul, atunci de ce lucrurilor sensibile le sînt inerente însușirile matematicului?»... (p. 254).
(Același sens îl are și ultima frază a cărții, cartea a 14-a, cap. 6, § 21.)

Sfîrșitul „Metafizicii".

Friedrich Fischer (1801—1853), profesor de filozofie la Basel. Într-un articol despre el scris de Prantl („Allgemeine Deutsche Biographie"***, vol. 7, p. 67), găsim o apreciere plină de dispreț în care se afirmă că Fischer, «datorită repulsiei sale totale față de idealismul subiectiv, era cît pe-aci să cadă în extrema opusă, în empirism, care este străin idealului». ha-ha!!!

* — extrem de remarcabilă. — *Nota trad.*
** «*Metafizica, expusă din punct de vedere empiric*». — *Nota trad.*
*** — «Biografia generală germană». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

II

ÎNSEMNĂRI PE MARGINEA UNOR CĂRŢI, ARTICOLE ŞI RECENZII

www.dacoromanica.ro

1903

F. UEBERWEG. «SCHIȚĂ DE ISTORIE A FILOZOFIEI»[169]

(PRELUCRARE DE MAX HEINZE)
3 VOL., 1876–1880. LEIPZIG

Cartea are un caracter oarecum straniu: paragrafe foarte scurte, cu *cîteva cuvinte* despre conținutul teoriilor, și explicații interminabile, culese cu litere mici, pe trei sferturi umplute cu nume și titluri de cărți [de altfel vechituri: bibliografia nu trece de anii 1860—1880]. Ceva unleserliches!* O istorie de nume și de cărți![]

F. PAULSEN. «INTRODUCERE ÎN FILOZOFIE»[170]

1899

Este extrem de caracteristic modul deschis cum e pusă problema în introducere: sarcina filozofiei moderne este de „a împăca concepția religioasă despre lume cu explicarea științifică a naturii" (p. IV**). Sic! Și această idee este dezvoltată foarte amănunțit: lupta, ni se spune, se dă pe două fronturi: cu materialismul și cu „iezuitismul" (atît cu cel catolic, cît și cu cel protestant). Materialismul, firește, este înțeles (este dat?) ca rein mechanisch, physikalisch u.s.w.***.

Autorul afirmă de asemenea în mod deschis că filozofia modernă se sprijină pe Kant și este reprezentanta „monismului idealist".

---

* — ce nu se poate citi! — *Nota trad.*
** *F. Paulsen.* «Einleitung in die Philosophie». Berlin, 1899. — *Nota red.*
*** — pur mecanicist, fizic etc — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Pînă la p. 10... «Pace între știință și credință» ...

Și p. 11: «A statornici această pace» — «iată punctul central al filozofiei lui *Kant*... A da fiecăreia ceea ce i se cuvine: științei — contra scepticismului lui Hume, iar credinței — contra negării ei dogmatice în materialism, iată bilanțul muncii lui» (12).

«Numai o singură împrejurare poate tulbura această perspectivă plină de speranțe» (speranțe în această *pace*): «radicalismul, absolut ostil religiei, care se răspîndește acum în rîndurile maselor largi ale populației... Astfel» (întocmai ca altădată pentru burghezie) «ateismul este acum o dogmă pentru social-democrație» (p. 14—15). «Este un catehism de-a-ndoaselea. Și acest nou dogmatism, ca și cel vechi, e un dogmatism negativ, ostil științei, în măsura în care în dogmele lui pune lanțuri spiritului criticii și îndoielii». (Ne amintește de titlul *Antipfaffen** și ne încredințează că creștinismului îi este străină părtinirea față de bogați, că el, creștinismul, va trece și prin lupta spre care pășește Europa.)

Respingînd materialismul și apărînd teoria Allbesseelung** (pe care o interpretează în sens *idealist*), Paulsen nu-și dă seama 1) că el nu respinge materialismul, ci numai *unele* argumente ale *unor* materialiști; 2) că el *se contrazice*, interpretînd psihologia contemporană în sens idealist.

× Comp. p. 126. «Forța... nu este altceva decît tendința spre o anumită activitate și, prin urmare, coincide, în esența ei generală, cu voința inconștientă».

(Ergo — Seelenvorgänge und Kraft*** nu sînt de loc atît de unüberbrückbar**** cum i s-a părut autorului mai înainte, p. 90 u. ff.)

P. 112—116: de ce n-ar putea Weltall***** să fie purtătorul des Weltgeistes******? (Pentru că omul și creierul lui reprezintă evoluția *superioară* a spiritului, cum însuși autorul recunoaște.

---

* — *Anticlericalii*. — *Nota trad.*
** — însuflețirii universale. — *Nota trad.*
*** — fenomenele spirituale și forța. — *Nota trad.*
**** — imposibile de unit. — *Nota trad.*
***** — universul. — *Nota trad.*
****** — spiritului lumii. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Cînd Paulsen îi critică pe *materialiști*, el opune materiei formele *superioare* ale spiritului. Cînd apără idealismul și interpretează în mod idealist psihologia contemporană, el apropie formele inferioare ale spiritului de Kräfte* etc. Acesta este cel mai vulnerabil punct al filozofiei sale.) N.B.

Comp., mai ales, p. 106—107, unde Paulsen se pronunță împotriva concepției despre *materie* ca ceva *mort*.

× Contra p. 86: «în mișcare nu există nici cea mai mică urmă de gîndire»...

Autorul pare că se debarasează prea ușor de ideea că Gedanke ist Bewegung**. Argumentele lui se reduc *doar* la «raționamentul omenesc obișnuit: este absurd», «gîndirea nu este mișcare, ci gîndire» (87). Poate nici căldura nu este mișcare, ci căldură??

Extrem de stupid este argumentul invocat de autor că fiziologul va continua să vorbească despre gînduri, iar nu despre mișcările egale cu aceste gînduri. Nici despre căldură nu va înceta să vorbească nimeni și *niciodată*.

Îndrăgostit fiind, el nu-i va vorbi «doamnei despre procesul vasomotor corespunzător... Așa ceva ar fi o absurditate evidentă» (86—87). Întocmai! — și acesta e cazul cu d-l Paulsen! Și, dacă o să simțim că nu e destul de cald, n-o să vorbim despre faptul că și căldura este un gen de mișcare, ci despre mijlocul de a face rost de cărbuni.

Paulsen consideră sinnlose*** teza că gîndirea este Bewegung****. Or, chiar el este și contra dualismului și vorbește despre „echivalent". (*140* și 143) — „echivalentul fizic al psihicului" (sau Begleiterscheinung*****). Nu este oare aceasta

---

* — forțe. — *Nota trad.*
** — gîndirea este mișcare. — *Nota trad.*
*** — absurdă. — *Nota trad*
**** — mișcare. — *Nota trad.*
***** — fenomenul paralel. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

aceeaşi begriffliche Konfusion* pentru care el îl tratează cu atîta dispreţ pe Büchner?

Cînd Paulsen declară că paralelismul lui „nu este localizat", ci „ideal" (p. 146), caracterul lui dualist apare şi mai clar. Aceasta nu este nici explicaţie şi nici teorie, ci un simplu subterfugiu verbal.

Scris în 1903

Publicat pentru prima oară în 1930. în „Culegeri din Lenin", vol. XII

Se tipăreşte după manuscris

---

* — confuzie de noţiuni. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

1904

ÎNSEMNĂRI PE MARGINEA UNEI RECENZII A CĂRȚILOR LUI E. HAECKEL «MINUNILE VIEȚII» ȘI «ENIGMELE UNIVERSULUI»[171]

Frankfurter Zeitung. 1904, nr. 348 (15 decembrie), prima ediție de dimineață

Un foileton despre noile cărți de *biologie*

Ernst Haeckel. „Lebenswunder" (Gemeinverständliche Studien über biologische Philosophie)*. Stuttgart (Alfred Kröner).

(Pentru Haeckel, «spiritul este o funcție fiziologică a scoarței cerebrale». P. 378 a cărții sale. Autorul recenziei se pronunță, firește, *împotriva* acestei păreri.)

Tot el a scris „*Welträtsel*"** ((apărute mai demult)) (în care demonstrează că *nu există*, propriu-zis, enigme ale universului).

Scris la sfîrșitul anului 1904

Publicat pentru prima oară în 1958, în V.I. Lenin, Opere, ed. a 4-a, vol. 38

Se tipărește după manuscris

---

* — «Minunile vieții» (Studii de filozofie biologică pe înțelesul tuturor). — *Nota trad.*
** — «*Enigmele universului*». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

1909

NOTĂ DE CĂRȚILE DE ȘTIINȚE ALE NATURII ȘI DE FILOZOFIE AFLATE ÎN BIBLIOTECA DE LA SORBONA[172]

Sorbona. Cărți noi: C. 819 (7)*

Richard *Lucas*. Bibliografia substanțelor radioactive. Hamburg și Leipzig. 1908. 8⁰.
(A. 47. 191).

Mach. Elemente de fizică (ediție revăzută de Harbordt și Fischer). Leipzig. 1905 — 1908. 2 volume. 8⁰.
(A. 46. 979). S. Φ. φ. 587.

Max Planck. Principiul conservării energiei. Leipzig. 1908. (Ediția a 2-a). 12⁰.
(A. 47. 232). S. φ. φ. *63*.

Eduard Riecke. Manual de fizică. Ediția a 4-a. Leipzig. 1908. 2 volume. 8⁰.
(A. 47. 338). S. Φ. φ. 301ª.

Fénelon Salignac. Probleme de fizică generală și de astronomie. Toulouse. 1908. 4⁰.
(D. 55. 745). C. 818 (2).

J.J. Thomson. Teoria atomică a materiei. Braunschweig. 1908. 8⁰.
S.D. e. 101 (25).

La Biblioteca de la Sorbona:
I. „Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie"[173]. *P. 5 3 (8⁰)*. (A. 16. 404).

* Aici și în cele ce urmează, însemnările cu litere și cifre reprezintă cotele cărților. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

II. „Archiv für Philosophie". 2-te Abteilung. *P. 4 8.* (A. 17. 027).

„Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie". 1909. Heft I. Recenzia lui Raul Richter (favorabilă, elogioasă chiar) la

Ludwig Stein. Curente filozofice contemporane. Stuttgart. 1908. (Enke.) XVI + 452 de pagini. (12 mărci.)

P. 1—293 — curente filozofice

294—445 — probleme de filozofie

— Zece curente filozofice:

1) neoidealismul (metafizica voluntaristă)
2) neopozitivismul (pragmatismul) W. James
3) „noua mișcare naturfilozofică" (Ostwald și „victoria" energeticii asupra materialismului)
4) „neoromantica" (H. St. Chamberlain etc.)
5) neovitalismul
6) evoluționismul (Spencer)
7) individualismul (Nietzsche)
8) geisteswissenschaftliche Bewegung* (Dilthey)
9) philosophiegeschichtliche**
10) neorealismul (Eduard von Hartmann!!!).

Din noile cărți apărute:

Max Schinz. Adevărul religiei după concepțiile celor mai noi reprezentanți ai filozofiei religiei. Zürich. 1908. 8⁰ (307 pagini. 6,50 mărci).

Kr. Guenther. De la animalul primitiv la om. (Album cu tablouri.) Stuttgart. 1909. (7—19 fascicule ≷ 1 marcă.)

A. Pelazza. R. Avenarius și empiriocriticismul. 1908? 9? Torino (Bocca). 130 de pagini.

---

* — mișcarea umanitarist-științifică. — *Nota trad.*
** — istorică-filozofică. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Spaventa. Filozofia italiană în legăturile ei cu filozofia europeană. 1908? 9? Bari (Laterza).

Din noile cărți apărute (1909):

L. Boltzmann. Tratatele științifice de la Viena. Leipzig. (Barth).

H. Strache. Unitatea dintre materie, eterul cosmic și forțele naturii. Viena (Deuticke).

P. 48

„Archiv für Philosophie", *partea a 2-a* = „Archiv für *s y s t e m a t i s c h e* Philosophie". 1908. Fascicula 4: *c e l d e - a l d o i l e a* articol al lui Vitali Norström (p. 447—496) ((e interesant; aproape în întregime despre Mach)).

unde-i primul articol??
notița — o fi întîrziat[174]??

Scris în prima jumătate a anului 1909

Publicat pentru prima oară în 1933, în «Culegeri din Lenin», vol. XXV

Se tipărește după manuscris

www.dacoromanica.ro

1913

DIN CAIETUL „STATISTICA AGRICOLĂ AUSTRIACĂ ETC.“

F. Raab. Die Philosophie von R. Avenarius. Systematische Darstellung und immanente Kritik. Leipzig, 1912 (164 p.). 5 Mk.*

Perrin. Les atomes**. Paris (Alcan)[175].

ÎN LEGĂTURĂ CU O RECENZIE A CĂRȚII LUI J. PLENGE «MARX ȘI HEGEL»[176]

Joh. Plenge. Marx und Hegel. Tübingen, 1911. (184 SS.) (Mk. 4).

{ O recenzie defavorabilă a lui O. Bauer a apărut în vol. III, partea a 3-a din „Archiv für Geschichte des Sozialismus“. }

ÎN LEGĂTURĂ CU O RECENZIE A CĂRȚII LUI R.B. PERRY «TENDINȚE FILOZOFICE CONTEMPORANE»[177]

„Mind“. 1913. Aprilie. Recenzia lui F.C.S. Schiller la cartea lui Ralph Barton Perry. Present Philosophical Tendencies: a critical survey of Naturalism, Idealism, Pragmatism & Realism, together with a Synopsis of the Philosophy of William

* — «Filozofia lui R. Avenarius. O expunere sistematică și o critică imanentă. Leipzig, 1912 (164 p.). 5 mărci. — *Nota trad.*

** — «Atomii». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

James. London & New York (Longmans & Co.). 1912. Pages 383*.

Schiller este împotriva „realismului" lui Perry, căruia îi aduce învinuirea că «mintea lui este atît de preocupată să opună în mod metafizic idealismului realismul, că întotdeauna caută să subordoneze acestei preocupări toate celelalte probleme».

De menționat că Schiller citează următorul pasaj din Perry: «Organismul corespunde mediului ambiant din care s-a dezvoltat și asupra căruia acționează. Conștiința este răspunsul selectiv la mediul ambiant, care a existat înaintea ei și există independent de ea. Trebuie să existe ceva care să provoace răspunsul, dacă există vreun răspuns» (p. 323 din cartea lui Perry). Schiller obiectează:

Caracteristic!! «Dacă nu acceptăm pe bază de simplu crezămînt teza «existenței *independente* a mediului ambiant» (sublinierea aparține lui Schiller), «atunci nimic nu este dovedit aici, afară de *raportul* dintre gîndire și «mediul ambiant»»... (p. 284).

ÎN LEGĂTURĂ CU O RECENZIE A CĂRȚII LUI A. ALIOTTA «REACȚIUNEA IDEALISTĂ ÎMPOTRIVA ȘTIINȚEI»[178]

Antonio Aliotta. La reazione idealistica contro la scienza**. 1 volume. 8°. XVI + 526 p. Palerme. Casa editrice Optima. 1912.

Recenzie apărută în „Revue Philosophique" (Ribot). Paris, 1912, nr. 12, p. 644—646, sub semnătura d-lui J. Segond, care spune că

«el» (Aliotta) «ne arată în agnosticism toate izvoarele cele mai noi ale reacțiunii contemporane; ne arată că dezvoltarea ei trece prin neocriticismul german (Riehl) și francez (Renou-

* — «Tendințe filozofice contemporane: privire critică asupra naturalismului idealismului, pragmatismului și realismului, împreună cu o scurtă expunere asupra filozofiei lui William James». Londra și New York (Longmans & Co.), 1912. 383 p. — *Nota trad.*

** — «Reacțiunea idealistă împotriva științei». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

vier), prin empiriocriticismul lui Mach și Avenarius, prin neohegelianismul englez; ne descrie și demască intuiționismul lui Bergson și Schmitt, pragmatismul anglo-american al lui W. James, Dewey și Schiller, filozofia valorilor și istorismul lui Rickert, Croce, Münsterberg și Royce» etc. (645) etc. pînă la Schuppe, Cohen și alții.

În partea a doua, autorul analizează atît energetica lui Ostwald, cît și „noua fizică des qualités"* a lui Duhem și „teoria modelelor" a lui Hertz, Maxwell și Pastore. După spusele recenzentului, autorului îi repugnă mai ales misticismul (inclusiv al lui Bergson) etc.

Punctul de vedere al autorului, ni se spune, este «spiritul liniei de mijloc — linia de aur — a intelectualismului cu adevărat rațional: spiritul d-lui Aliotta și al d-lui Chiapelli» (645).

Scris în 1913

Publicat pentru prima oară în 1938, în «Culegeri din Lenin», vol. XXXI

Se tipărește după manuscris

---

* — a însușirilor. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

1914—1915

DIN „CAIETE FILOZOFICE"

NOTĂ DE DIVERSE VOLUME DIN OPERELE LUI FEUERBACH ȘI ALE LUI HEGEL[179]

Log. 536

Operele lui Feuerbach, ediția Bolin
Vol. I. Gînduri asupra morții și nemuririi
II. Note critice și teze filozofice
III. Istoria filozofiei moderne
IV. Filozofia lui Leibniz
V. Pierre Bayle
VI. Esența creștinismului
VII. Explicații și completări la această carte
VIII. Prelegeri despre esența religiei
IX. Teogonia
X. Scrisori despre etică și aforisme postume

Log. I. 175

Operele lui Hegel
III, IV și V. Logica,
XIX, 1 și 2 — scrisorile lui Hegel.

Scris în septembrie-decembrie 1914

Publicat pentru prima oară în 1930, în «Culegeri din Lenin», vol. XII

Se lipărește după manuscris

www.dacoromanica.ro

CU PRIVIRE LA SCRIERILE MAI RECENTE DESPRE HEGEL[180]

Neohegelienii: *Caird*, *Bradley*[181].

J. B. Baillie. „The Origin & Significance of Hegel's Logic“*. *London.* 1901. (375 p.). Recenzie apărută în „**Revue Philosophique**“, ***1902***, *2*, p. *312*. El pretinde că nu s-a mărginit să repete termenii lui Hegel (cum face *Véra*), ci încearcă să-i urmărească *din punct de vedere istoric* și să-i explice. Printre altele, capitolul al X-lea: raportul dintre logică și natură (Hegel, ni se spune, nu și-a atins scopul). Însemnătatea lui constă în aceea că «a demonstrat caracterul *obiectiv* al cunoașterii»... (p. 314).

William Wallace. „Prolegomena to the Study of Hegel's Philosophy & Especially of His Logic“**. Oxford & London. *1894*. Recenzia a apărut în „*Revue Philosophique*“. *1894*, 2, p. 538. Ediția a 2-a; prima în 1874. Autorul a tradus *Logica* lui Hegel.

«D-l Wallace expune foarte exact concepția hegeliană despre această știință (logica), ...știință care își subordonează și filozofia naturii, și filozofia spiritului, întrucît gîndirea pură sau ideea este baza comună atît a realității materiale, cît și a celei psihice» (540).

Tot de el: în 1894 traducerea cărții „Philosophy of Mind“[182], cu un capitol explicativ. Recenzia ibid.

Recenzia despre *Wallace*, apărută în „*Zeitschrift für Philosophie*“[183] nr. 111 (1898), p. 208, este elogioasă, dar lipsită de conținut.

P. Rotta. „La renaissance de Hegel et „la philosophia perennis““***, în publicația italiană „*Revista di Filosofia*“[184], 1911, I (recenzie apărută în „Revue Philosophique“, 1911, 2, p. 333).

* — «Originea și semnificația Logicii lui Hegel». — *Nota trad.*
** — «Introducere la studiul filozofiei lui Hegel, și în special la Logica lui». — *Nota trad.*
*** «Renașterea lui Hegel și «filozofia nepieritoare»». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Rotta este un adept al lui *C a i r d*. După cît se pare, nil.

interpretare idealistă a energiei??

Printre altele... «concepția neohegeliană a lui Bradley despre energia invizibilă care se dezvăluie permanent, care e prezentă și acționează în orice schimbare și în fiecare acțiune în parte»[185].

J. G r i e r H i b b e n: „Hegel's Logic, an Essay in Interpretation"*. *New York. 1902.* (313 p.).

Autorul recenziei[186] scoate, în general, în evidență «renașterea hegelianismului în țările anglo-saxone»... «în acești ultimi ani».

Recenzie apărută în *„Revue Philosophique"*, **1904**, nr. *I*, p. 430: «În ciuda titlului ei, lucrarea d-lui *H*. este mai puțin un comentariu interpretativ decît un rezumat aproape literal». Autorul a alcătuit ceva în genul unui *dicționar de termeni* din *Logica* lui Hegel. Dar nu acest lucru e esențial: «Comentatorii mai discută încă despre însăși poziția pe care s-a situat Hegel, despre sensul fundamental și adevăratul scop al dialecticii lui. Faimoaselor articole critice ale lui *S e t h* li se opun noi interpretări, care atribuie *Logicii*, luată în ansamblu, cu totul altă semnificație, mai ales acelea ale lui *M c T a g g a r t* și *G. N o ë l*» (431).

N.B.

N.B.

După părerea lui Hibben, Logica lui Hegel «nu este un simplu sistem speculativ, o combinație mai mult sau mai puțin savantă de concepte abstracte; «ea este în același timp o interpretare a vieții universale în toată plenitudinea semnificației ei concrete»» (p. 430).

N.B.

„Preussische Jahrbücher"[187] (Nr. 151), 1913, martie, articolul dr. Ferd. J. *Schmidt:* „Hegel und Marx". Autorul proslăvește întoarcerea la Hegel, blamează „scolastica teoriei cunoașterii", citează pe neohegelienii *Constantin Rössler* și *Adolf Lasson* (din „Preußische Jahrbücher") și, referindu-se la cartea lui

* — «Logica lui Hegel, o încercare de interpretare». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Plenge[188], afirmă că Marx n-a înțeles însemnătatea „ideii naționale“ ca sinteză. Meritul lui Marx — de a fi organizat pe muncitori — este mare, dar... unilateral.

Model de castrare „liberală“ (mai exact burgheză, filomuncitorească, căci autorul este, probabil, conservator) a lui Marx. N.B.

Mc Taggart Ellis Mc Taggart. „Studies in the Hegelian Dialectic“*. Cambridge, 1896 (259 p.). Recenzie apărută în „Zeitschrift für Philosophie“ nr. 119 (1902), p. 185 — — — în calitate de pretins cunoscător al filozofiei lui Hegel, autorul o apără contra lui Seth, Balfour, Lotze, Trendelenburg etc. (după cît se vede, autorul, Taggart, este ultraidealist).

Emil Hammacher. „Die Bedeutung der Philosophie Hegels“**. (92 SS.) 1911. Leipzig.

Recenzie publicată în „Zeitschrift für Philosophie“ nr. 148 (1912), p. 95. Se găsesc în ea, cică, observații destul de judicioase în legătură cu „reluarea idealismului postkantian în momentul de față“, ni se spune că Windelband e un agnostic (96 p.) etc., dar „idealismul absolut“ al lui Hegel autorul nu l-a înțeles de loc, de altfel ca și Riehl, Dilthey și alți „aștri“. S-a apucat de o treabă peste puterile lui.

Andrew Seth. „The development from Kant to Hegel with Chapters on the Philosophy of Religion“***. London, 1882. Recenzie apărută în „Zeitschrift für Philosophie“ nr. 83, p. 145 (1883).

Autorul, spune recenzentul, îl apără pe Hegel contra lui Kant. (În general elogios.)

---

* — «Cercetări asupra dialecticii hegeliene». — *Nota trad.*
** — «Semnificația filozofiei lui Hegel». — *Nota trad.*
*** — «De la Kant la Hegel, cu capitole despre filozofia religiei». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Stirling. „Secret of Hegel"*. Recenzie apărută în aceeaşi revistă, nr. 53 (1868), p. 268. Autorul, care spune că este un admirator înflăcărat al lui Hegel, îl explică englezilor.

Bertrando Spaventa: „Da Socrate a Hegel"**. Bari, 1905. (432 p. 4,50 lire). Recenzia ibid., nr. 129 (1906), este *o culegere de articole*, între altele despre Hegel, al cărui adept credincios este Spaventa.

Stirling. „The secret of Hegel".

În italiană:

Spaventa. „Da Socrate a Hegel".

Raff. Mariano.

În germană:

Michelet & Haring. „Dialektische Methode Hegels" (1888).

Schmitt. „Das Geheimnis der Hegelschen Dialektik"*** (1888).

Scris în decembrie 1914

Publicat pentru prima oară în 1930, în «Culegeri din Lenin», vol. XII

Se tipăreşte după manuscris

ÎN LEGĂTURĂ CU O RECENZIE A CĂRŢII LUI J. PERRIN. „TRATAT DE CHIMIE FIZICĂ. PRINCIPIILE"[189]

De notat *J. Perrin:* „Traité de chimie physique. Les principes" (300 p.) Paris, 1903. Recenzia lui *Abel Rey* apărută în *„Revue Philosophique" 1904 1*, sub

---

* — «Misterul lui Hegel». — *Nota trad.*

** — «De la Socrate la Hegel». — *Nota trad.*

*** — «Misterul dialecticii hegeliene». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

titlul: «Principiile filozofice ale chimiei fizice». (Perrin analizează noțiunile de *f o r ț ă* etc., de *c a u z ă* etc., de *e n e r g i e* etc. — este contra *«considerării e n e r g i e i* drept o esență misterioasă» (p. 401)... Abel Rey îl consideră pe Perrin adversar al «sistemelor *n e o s c e p t i c i s t e*».)

Scris în decembrie 1914

Publicat pentru prima oară în 1930, în „Culegeri din Lenin“, vol. XII

Se tipărește după manuscris

P. GHENOV. „TEORIA CUNOAȘTERII ȘI METAFIZICA LUI FEUERBACH“[190]

ZÜRICH. 1911 (DISERTAȚIE SUSȚINUTĂ LA BERNA) (69 p.)

Landesbibliothek

Această lucrare, pur școlărească, este alcătuită *a p r o a p e n u m a i* din citate luate din operele lui Feuerbach după ediția Jodl. Ea poate fi folositoare *d o a r* ca o culegere de citate, dar și aceasta incompletă.

tema este departe de a fi îndeajuns elaborată de autor

Autorul citează cel mai mult volumul al II-lea, mai ales „Thesen“ und „Grundsätze“, apoi „Wider den Dualismus“.

X, în special „Über Spiritualismus und Materialismus“ [191].

N. B. VIII, „Vorlesungen über das Wesen der Religion“* (Feuerbach însuși scria în 18*4 8* că aceasta este o lucrare a lui mai matură decît „Esența creștinismului“, apărută în 18*4 1*), VIII, SS. 26, 29; 102—109; 288; 329 și altele.

* — «Prelegeri despre esența religiei» (vezi volumul de față, p. 37—57. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

VII. „Das Wesen der Religion"* (18*45: Feuerbach o consideră importantă*).

IV. „Leibniz" cu notele din 1847. *(N.B.)* IV. SS. 261; 197; 190—191; 274.

VII. Completări la *„Das Wesen des Christentums"***.

Autorul citează (în spiritul lui Feuerbach):
Ebbinghaus. „Experimentelle Psychologie"***, SS. 110 und 45.
Fr. Jodl. „Lehrbuch der Psychologie"****, S. 403.
A. Forel. „Gehirn und Seele", X. Auflage, S. 14*****.

Lange (II. Buch, S. 104) nu are, evident, dreptate împotriva lui Feuerbach (S. 83 și 88), denaturînd (și negînd) materialismul lui[192].

La început autorul face o schiță a dezvoltării filozofice a lui Feuerbach: „Todesgedanken"****** (1830) — este încă hegelian; „Der Schriftsteller und der Mensch"******** (1834)******** — începutul rupturii; „Kritik des Antihegel" ********* (1835) — împotriva adversarilor lui Hegel, dar nu pentru Hegel (comp. Grün, Bd. I, 390 și 398; II, 409[193]). — „Critica filozofiei hegeliene" (1839). — „Esența creștinismului" (18*41*) — ruptură — „Tezele" și „Principiile filozofiei viitorului" (1842 și 1843). — „Esența religiei" (1845). — „Prelegeri despre esența religiei" *(1847)*.

Scris la 16 17 (29 30) decembrie 1914

Se tipărește după manuscris

Publicat pentru prima oară în 1930, în „Culegeri din Lenin", vol. XII

* — «Esența religiei». — *Nota trad.*
** — «Esența creștinismului . — *Nota trad.*
*** — «Psihologia experimentală». *Nota trad.*
**** — «Manual de psihologie». — *Nota trad.*
***** — «Creierul și sufletul», ediția a X-a, p. 14. — *Nota trad.*
****** «Gînduri asupra morții». — *Nota trad.*
******* — «Scriitorul și omul». — *Nota trad.*
******** Aici autorul a fost «nu panteist, ci politeist» (p. 15 ; mai mult leibnizian decît hegelian». p. 15 .
********* — «Critica împotriva lui Antihegel». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

PAUL VOLKMANN. «BAZELE TEORETICE ALE CUNOAȘTERII ÎN ȘTIINȚELE NATURII»

(«ȘTIINȚĂ ȘI IPOTEZĂ», IX. EDIȚIA A 2-a. LEIPZIG, 1910

(Nat. IV. 171 în Biblioteca din Berna)

Autorul este eclectic și plat în filozofie, mai ales cînd se pronunță împotriva lui Haeckel sau despre Buckle etc. etc. Dar tendința sa este totuși materialistă, de exemplu la p. 35*: «În problema dacă noi prescriem conceptele noastre naturii sau ni le prescrie ea nouă», el preconizează o îmbinare a ambelor puncte de vedere. *Mach*, spune el, are dreptate (p. 38), dar eu îi opun (punctului de vedere al lui Mach) un punct de vedere „obiectiv“:

«Astfel, eu consider că logica își are în noi începutul în curgerea regulată a lucrurilor în afara noastră, că necesitatea exterioară a proceselor naturii este prima și cea mai veritabilă învățătoare a noastră» (p. 39).

Autorul se ridică împotriva fenomenologiei și monismului contemporan, dar nu înțelege de loc *esența* filozofiei materialiste și idealiste. El reduce, propriu-zis, lucrurile la „metodele“ științelor naturii într-un spirit general pozitivist. Nu știe nici măcar să pună problema realității obiective a naturii *în afara* conștiinței (și a senzațiilor) omului.

MAX VERWORN. «IPOTEZA BIOGENĂ»

JENA, 1903

(Med. 5 218)

Autorul dezvoltă o temă specială în legătură cu „*substanța vie*“ și cu schimbul chimic de substanțe care se produce în ea. Temă specială.

comp. p. 9, definiția „Enzyme“194

Există un indice bibliografic în această problemă.

* *P. Volkmann*. «Erkenntnistheoretische Grundzüge der Naturwissenschaften». Leipzig — Berlin, 1910. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

P. 112 — „ipoteză de lucru", în aceasta constă, cică, esențialul. De exemplu, în secolul al XIX-lea materialismul a adus mari servicii științelor naturii, dar acum «nici un filozof naturalist nu va mai considera drept adecvată concepția materialistă» (112). Nu există adevăruri eterne. Însemnătatea ideilor, Fruchtbarkeit* și rolul lor ca „ferment", «care creează și acționează» (113).

> Este caracteristică aici exprimarea naivă a punctului de vedere că „materialismul" constituie o piedică! Nici o idee despre materialismul dialectic și o totală incapacitate de a deosebi materialismul, ca *filozofie*, de diferitele concepții anchilozate apărate de *filistinii* unei anumite epoci, care își zic materialiști.

Scopul pe care și l-a pus autorul — «o analiză mecanicistă a fenomenelor vieții» (p. 1, Prefață) — referire la ultimul capitol din „Allgemeine Physiologie"**.

În loc de «albumină vie» (p. 25), care e o noțiune neclară, după părerea lui, în loc de «moleculă vie de albumină» («pentru că molecula nu poate fi vie»), autorul propune să se spună «moleculă biogenă» (25).

> Transformarea substanței chimice în substanță vie — iată, prin urmare, care e fondul problemei. Pentru a ne mișca mai liber printre aceste lucruri noi, încă obscure, ipotetice, jos „materialismul", jos vechile idei („molecula"), care ne „leagă"! Să le dăm o denumire nouă (biogen), pentru a putea căuta mai liber noi cunoștințe! *N.B.* În legătură cu problema izvoarelor și a motivelor *vii* care stimulează „idealismul" contemporan în fizică și în științele naturii în general.

* — fecunditatea. — *Nota trad.*
** — «Fiziologia generală». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

FR. DANNEMANN. «CUM S-A FORMAT IMAGINEA NOASTRĂ DESPRE LUME»[195]

(KOSMOS, STUTTGART, 1912

(Nat. XII. 456)

În această broșură autorul face un fel de rezumat al ***lucrării*** sale ***în 4 volume:*** *„Naturwissenschaften in ihrer Entwicklung und in ihrem Zusammenhange“...**

Circa 5 000 de ani de dezvoltare a culturii de la Egiptul antic pînă în zilele noastre. După Homer, pămîntul însemna doar Marea Mediterană și țările dimprejurul ei (p. 8)**.

În Egipt, nopțile senine au ușurat cercetările astronomice. S-au făcut observații asupra stelelor și a mișcărilor lor, asupra Lunii etc.

(((Multă *vulgarizare*))) Autorul schițează neglijent, pe un ton prezumțios și în stil de foileton, probleme filozofice. Banal.

La început se socotea luna de *30* de zile, iar anul de *360* (p. 31). Egiptenii antici îl socoteau deja de *365* de zile (p. 32). Eratostene (276 î.e.n.) a determinat perimetrul Pămîntului ca fiind de *250 000* de „stadii“ = 45 000 de kilometri (în loc de 40 000).

Aristarh a enunțat ipoteza că Pămîntul se învîrtește în jurul Soarelui, p. 37 (cu 1 800 de ani înaintea lui Copernic, 1473-1543). (Secolul al III-lea î.e.n.) el considera Luna de *3 0* (în loc de 48) de ori mai mică decît Pămîntul, iar Soarele de 300 (în loc de 1 300 000) de ori mai mare decît Pămîntul...

Cărticica nu este nici laie, nici bălaie: pentru o carte filozofică este scrisă neglijent, neînsemnată, plată, frazeologie goală; pentru o carte de popularizare este prea pretențioasă.

---

* — «*Științele naturii în dezvoltarea și legătura lor reciprocă*»... — *Nota trad.*

** *Fr. Dannemann.* «Wie unser Weltbild entstand». Stuttgart, 1912. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

Sistemul lui Ptolemeu (*secolul* al II-lea e.n.).
Sec. XV: înviorarea astronomiei — în legătură cu navigația.
Copernic (1473—1543): sistemul heliocentric. Cercuri (nu elipse).
((Abia la jumătatea secolului al XIX-lea, cu ajutorul instrumentelor de măsurat mai perfecționate, s-a putut dovedi că se produc modificări în aspectul stelelor fixe.))
Galilei — (1564—1642).
Kepler — (1571—1630).
Newton — *(1643—1727).*

telescopul etc. ((descoperirea a peste 20 000 000 de stele etc.))

turtirea Pământului la poli $^1/_{229}$ din diametru [în loc de $^1/_{299}$]

Pitagora (secolul al VI-lea î.e.n.): lumea este guvernată de număr și măsură...
Cele 4 elemente, substanțe la filozofii antici: pământul, focul, apa și aerul...

Democrit (secolul al V-lea î.e.n.): atomii...
Secolul al XVII-lea: elementele chimice.

Analiza spectrală (1860).
Electricitatea etc.
Legea conservării forței.

LUDWIG DARMSTAEDTER. „CĂLĂUZĂ PENTRU ISTORIA ȘTIINȚELOR NATURII ȘI A TEHNICII"

BERLIN, 1908, EDIȚIA A 2-A

(Lesesaal in der Landesbibliothek)

Determinarea vitezei luminii

1676: Olaf *Römer* (după eclipsele lui Iupiter): 40 000 de mile geografice (mai puțin de .....300 000) km/s
(mai puțin de .....298 000 km)

www.dacoromanica.ro

1849: Fizeau (roțile dințate și oglinzile): 42 219 mile geografice ..... =313 000 km/s
1854: Foucault (două oglinzi turnante etc.): 40 160 de mile geografice ..... =298 000 „
1874: Alfred *Cornu* (à la Fizeau) ..... { 300 400 „ / 300 330 „
1902: Perrotin (id.) ..... 299 900 km (± 80 m)/s

NAPOLEON. „CUGETĂRI“[196]

PARIS, 1913. BIBLIOTECA ÎN MINIATURĂ NR. 14

(Landesbibliothek)

«Tunul a nimicit feudalismul. Cerneala va nimici actuala orînduire socială (p. 43)...
— — — În orice bătălie se poate ivi un moment în care pînă și soldații cei mai viteji, după o prea mare încordare, sînt cuprinși de dorința de a o lua la fugă; această panică e provocată de lipsa de încredere în propriul lor curaj; e de ajuns o întîmplare cu totul neînsemnată, un pretext oarecare, pentru ca ei să-și recapete această încredere: toată arta constă în a ști să creezi o asemenea întîmplare sau un asemenea pretext» (p. 79—80). || N.B.

ARTHUR ERICH HAAS. «SPIRITUL ELENISMULUI ÎN FIZICA CONTEMPORANĂ»[197]

LEIPZIG, 1911 (32 p.) (FEIT & Co.)

Recenzie în „*Kantstudien*“, 1914, nr. 3 (vol. XIX), p. 391—392. Autorul, profesor de istorie a fizicii (P. Volkmann acordă o deosebită atenție acestei istorii), subliniază că există o legătură deosebită între Heraclit și Thomson etc. etc.

www.dacoromanica.ro

THEODOR LIPPS. «ȘTIINȚELE NATURII ȘI CONCEPȚIA DESPRE LUME»

(DISCURS ROSTIT LA AL 78-LEA CONGRES AL NATURALIȘTILOR GERMANI DE LA STUTTGART) HEIDELBERG, 1906

(Biblioteca din Berna. Nat. Varia. 160)

Idealist de nuanță kantiană-fichteeană, autorul subliniază că în spiritul idealismului lucrează și fenomenologia (cea nouă — «numai fenomenele», p. 40), precum și energetica și vitalismul (ib.).

Materia — x.

«Materialitatea» — «un mod convențional de exprimare»... (p. *35*).

«Natura este un produs al spiritului» (37) etc.

«Într-un cuvînt, materialismul nu este, în primul rînd, altceva decît o nouă denumire pentru problema pe care și-o pun științele naturii» (32).

Scris în 1915

Publicat pentru prima oară în 1930, în „Culegeri din Lenin", vol. XII

Se tipărește după manuscris

www.dacoromanica.ro

DIN „CAIETE DESPRE IMPERIALISM"
1915—1916

DIN CĂRȚILE DE FILOZOFIE DE LA BIBLIOTECA CANTONALĂ DIN ZÜRICH[198]

Gideon Spicker. „Über das Verhältnis der Naturwissenschaft zur Philosophie"* (în special versus Kant și „Istoria materialismului" de Lange). 8°. Berlin, 1874. *IV. W. 57 K.*
Hegel. „Phänomenologie" (hrs. Bolland, 1907)**. *IV. W 165 g.*

*
* *

(„Biblioteca cantonală din Zürich")
(Signatur: *K. b i.*)

Flugschriften des deutschen Monistenbundes. Heft 3: *A l b r e c h t R a u.* „Fr. Paulsen über E. Haeckel". 2-te *Aufl.* Brackwede. 1907 (48 SS.)***.
((O critică foarte acerbă a ideilor lui Paulsen de pe pozițiile lui Feuerbach. Un „mohican" al iluminismului burghez!)) N.B.

Scris în 1915

Publicat pentru prima oară în 1933, în „Culegeri din Lenin", vol. XXII

Se tipărește după manuscris

---

* — «Despre raportul dintre științele naturii și filozofie». — *Nota trad.*
** — «Fenomenologie» (ed. Bolland, 1907). — *Nota trad.*
*** — Foile volante ale Asociației germane a moniștilor. Caietul 3: *A l b r e c h t R a u* «Fr. Paulsen despre E. Haeckel». *Ediția* a 2-a. Brackwede. 1907 (48 p.). — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

DR. JOHANN PLENGE. «MARX ŞI HEGEL»

TÜBINGEN, 1911[199]

ultra-plat!

Plenge nu poate pricepe cum se împacă „materialismul" cu *revoluționarismul* (pe care el îl numește „idealism" etc.) și *se supără* pe propria lui nepricepere!!!

Un bun exemplu de felul cum vulgarizează profesorii burghezi bazele marxismului, bazele lui teoretice!! Ad notam* economiștilor imperialiști[200] & Co!!

Latura *teoretică* a dialecticii a rămas neobservată!!

După o prefață pretențioasă — iată cum eu, eu, eu „am citit" pe Hegel și pe Marx — urmează o schiță extrem de superficială asupra „teoriei" lui Hegel (în care nu se face distincție între idealism și „speculație" și sînt sesizate foarte, foarte puține lucruri; totuși *există* în această schiță ceva bun în comparație cu kantianismul etc.) — apoi, în legătură cu Marx, o „critică" de-a dreptul absurdă.

Marx = „ideolog"...

Marx este acuzat de «ideologie pură» atunci cînd prin proletar «real» el înțelege un reprezentant al clasei.

!

«Cînd limbajul grosolan al unui apostat care renegă cu hotărîre orice idealism..., cînd revendicarea idealistă a unui entuziast politic: aceasta este realitatea lui Karl Marx» (81—82).

„nur"**!!

«Este destul de straniu că acest doctor evreu cu vederi radicale a cunoscut în toată viața lui *un singur* panaceu universal pentru toate formele sociale care nu au nevoie de tratament: critica și lupta politică» (56).

* — Spre știință. — *Nota trad.*
** — «numai»!! — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

...Materialismul istoric al lui Marx nu este de fapt «altceva decît un gest patetic», «o teorie în cel mai înalt grad raționalistă», «în adîncul ei, o viziune idealistă asupra societății» etc. etc. ... (83). | Marx!! „nu l-a înțeles“ pe Hegel *9 7* etc.

...«motive agitatorice»... (84) (id. 86, 92 etc.) (*1 1 5* etc.).

Marx și-a însușit «acest empirism al științelor naturii» (88), «Marx naturalizează știința despre societate» (ib.).

...«Drumul lui» (al lui Marx) «nu este acela al unui gînditor, ci... al unui profet al libertății»...!!! (94—95).

Revoluția socialistă = speranța subiectivă de a face să fie privită ca o „cunoaștere științifică obiectivă“ «este iluzia, care a degenerat în șarlatanism, a unui visător în stare de extaz» (p. 110). | !!

...«La Marx... a dominat voința pasionată a unui apostol radical al libertății»... (111). | !!

Marx, «care ațință în mod agitatoric toate instinctele de ură»... (115). | inde ira!!*

«Marxismul... devine o etică a entuziasmului fanatic, abstract-negativ» (ca și mahomedanismul după Hegel!)... (120).

...„Temperamentul fanatic“ (și „capul înfierbîntat“) al lui Marx — iată fondul chestiunii (120).

Și alte asemenea șabloane vulgare!

De unde este acest citat? — autorul nu ne spune.

«Fără revoluție nu poate fi înfăptuit socialismul. El are nevoie de acest act politic în măsura în care are nevoie de distrugere și dezagregare. Dar, acolo unde începe activitatea lui organică, unde adevăratul său scop îi dezvăluie sufletul, socialismul își leapădă învelișul politic». N.B. N.B.

— Prezentînd acest citat fără să-i indice sursa, Plenge continuă: «Învelișul politic» care cade este, firește, întregul marxism» (129).

* — de aici mînia!! — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

„Mare deș-tept"

Cum descoperă Plenge „contradicții": Marx, spune dînsul, a scris în „Rheinische Zeitung[201]": «Același spirit care construiește căile ferate cu mîinile industriei construiește și sistemele filozofice în creierul filozofului» (p. 143). Iar apoi aceste mijloace de producție se emancipează de spiritul care le-a creat și determină, la rîndul lor, în mod suveran spiritul».

Un model de critică a Mehrwertstheorie* la Plenge:

!!

«Prin exagerarea ei grosoloană, ea subliniază cu o claritate incendiară un fapt brutal al capitalismului, și anume că tendința spre profit provoacă scăderea salariului și înrăutățirea condițiilor de muncă. În schimb, ea suferă de viciul elementar al dedublării noțiunilor, care e mascată prin terminologia întrebuințată»... (157).

...«În virtutea nevoilor agitației, teoria incendiară a plusvalorii ocupă locul cel mai de seamă în întregul sistem»... (164).

O perlă!!

... «Marx — evreu revoluționar din secolul al XIX-lea, care a recroit în scopurile sale personale veșmîntul împrumutat de la marea noastră filozofie" (171).

Plenge ăsta e pur și simplu arhitrivial. Valoarea științifică a cărțuliei lui este egală cu zero.

Scris nu mai tîrziu de iunie 1916

Publicat pentru prima oară în 1933, în «Culegeri din Lenin», vol. XXII

Se tipărește după manuscris

* teoriei plusvalorii. *Nota f ad.*

www.dacoromanica.ro

III

OBSERVAŢII ŞI ÎNSEMNĂRI PE MARGINEA UNOR CĂRŢI

www.dacoromanica.ro

JOSEPH DIETZGEN
«MICI SCRIERI FILOZOFICE»[202]

STUTTGART, 1903

SOCIALISMUL ŞTIINŢIFIC

(VOLKSSTAAT, 1873)

[2-8] Socialismul modern este *ştiinţific*. După cum ştiinţele naturii nu-şi scot tezele lor din gîndire, ci le extrag din observarea senzorială a realităţii materiale, tot aşa şi doctrinele socialiste şi comuniste din zilele noastre nu sînt proiecte, ci recunoaşterea unor fapte cu adevărat existente...

Societatea spre care năzuim noi se deosebeşte de cea existentă în fapt doar prin unele modificări de formă. Asta înseamnă că lumea viitorului are în lumea actuală o existenţă tot atît de efectivă şi de materială ca şi existenţa pe care o are puiul de pasăre în ou. Socialismul comunist din zilele noastre nu este atît un partid politic, deşi s-a dezvoltat mult şi în această direcţie, pe cît este o şcoală ştiinţifică...

După cum greoaiele archebuze de altădată au fost o treaptă necesară spre actualele puşti perfecţionate de diferite sisteme, tot aşa şi speculaţiile metafizice ale lui Leibniz, Kant, Fichte şi Hegel au fost doar nişte condiţii sau nişte căi inevitabile spre cunoştinţa fizică, în sfîrşit dobîndită, *că ideea, conceptul, logica sau gîndirea nu sînt presupoziţia, premisa, ci numai un rezultat al fenomenului material*...

Pentru religie, ideea este *factorul prim*, este ceea ce creează şi organizează materia. Ca fiică a teologiei, filozofia a moştenit, firește, mult din sîngele mamei sale. Numai dezvoltarea ei istorică de-a lungul generaţiilor a putut să ducă la rezultatul ştiinţific antireligios, la cunoştinţa, de apodictică certitudine, că nu lumea este un atribut al spiritului, ci, invers, spiritul, gîndul, ideea este unul din numeroasele atribute ale acestei lumi materiale. Hegel a dus ştiinţa, dacă nu chiar pînă la această culme, în orice caz atît de aproape de ea, că doi dintre discipolii săi, *Feuerbach şi Marx*, au escaladat piscul...

Marx, întemeietorul socialismului ştiinţific, obţine cele mai minunate rezultate aplicînd legea logică a naturii — recunoaşterea aplicabilităţii absolute a inducţiei — la nişte ştiinţe care pînă atunci fuseseră tratate, abuziv, numai în mod speculativ...

www.dacoromanica.ro

Acolo unde este vorba de fenomene concrete sau, ca să zicem aşa, de lucruri palpabile, această metodă a materialismului a repurtat de mult victoria...

Dacă ne retragem în singurătatea unei chilii pentru a căuta acolo într-o profundă contemplare, ca să zicem aşa, în străfundurile creierului nostru, calea cea dreaptă pe care s-o urmăm a doua zi, trebuie să ne dăm bine seama că o asemenea încordare a minţii poate avea succes numai pentru că în prealabil, fie şi inconştient, o dată cu memoria ducem cu noi în chilie experienţa şi trăirile noastre din lumea reală.

În aceasta constă deci toată nostimada speculaţiei filozofice sau a deducţiei: ea crede că poate să scoată cunoştinţe, fără o bază materială, din străfundurile creierului, pe cînd în realitate ea nu este decît o *inducţie, inconştientă* — o gîndire, o argumentare sprijinită pe o bază care e materială, dar e nedefinită şi de aceea confuză.

Pe de altă parte, metoda inductivă se distinge tocmai prin aceea că ea *deduce în mod conştient*. Legile ştiinţelor naturii sînt deducţii care au fost extrase de mintea omenească dintr-un material empiric. Spiritualistul are nevoie de material, iar materialistului îi este necesar spiritul...

«Noi — spune Friedrich Engels — prezentăm lucrurile *aşa cum sînt*. Proudhon pretinde societăţii actuale să nu se transforme în concordanţă cu legile propriei ei dezvoltări economice, ci conform prescripţiilor dreptăţii»[303]. Proudhon apare aici ca un reprezentant tipic al întregului pedantism antiştiinţific.

Socialismul modern se situează, chiar şi prin originea lui filozofică, pe o treaptă incomparabil mai înaltă. Unitară sub raport teoretic, fermă şi bine închegată, această şcoală se opune nesfîrşitului mozaic de adversari politici, care, de la cei de dreapta pînă la cei de stînga, prezintă o nesfîrşită gamă de nuanţe. Ceea ce este pentru credinţa religioasă dogma, care constituie fundamentul ei temeinic, sînt pentru ştiinţa socialismului inductiv faptele materiale, în timp ce crezul politic al liberalismului este tot atît de capricios ca şi conceptele ideale, ca şi ideile unei veşnice «dreptăţi» sau ale unei veşnice «libertăţi» pe care îşi închipuie că se întemeiază...

Dacă recunoaştem că în lumea asta domnesc interesele materiale, nu înseamnă că negăm interesele sentimentului, ale spiritului, ale artei, ştiinţei şi ale celorlalte idealuri. Nu este vorba de opoziţia, care a fost deja lichidată, dintre idealişti şi materialişti, ci de unitatea ei pe o treaptă mai înaltă...

Aici creştinismul încearcă să ridice obiecţii şi să ne încredinţeze că şi-a propovăduit în mod statornic adevărul său în cele mai diferite condiţii de producţie. Dacă încearcă în felul acesta să demonstreze că spiritul e independent de materie, că filozofia e independentă de economie, înseamnă că a uitat de-a binelea că şi ea a ştiut să-şi schimbe direcţia după bătaia vîntului...

www.dacoromanica.ro

[10—11] Desigur, un individ poate să se ridice mai presus de conștiința sa de clasă și să țină seama de interesul *general*. Sieyès și Mirabeau, deși aparțineau primei stări, au apărat interesele stării a treia. Dar excepțiile de acest fel nu fac decît să confirme regula inductivă că, atît în științele naturii, cît și în politică, corporalul este premisa spiritualului. N.B.

A face din sistemul hegelian un punct de plecare pentru metoda materialistă putea, ce-i drept, să pară un lucru contradictoriu, deoarece, după cum se știe, în acest sistem «ideea» ocupă un loc și mai important decît în orice alt sistem speculativ. Dar ideea hegeliană vrea și trebuie să se realizeze; ea este deci un materialist camuflat. Și, invers, realitatea se prezintă acolo sub masca ideii sau a conceptului logic...

Metoda inductivă abstrage din faptul material concluzia ideală. Înrudirea acestei metode cu concepția socialistă potrivit căreia reprezentarea ideală este strîns legată de nevoile materiale, iar apartenența politică depinde de modul material cum își cîștigă omul existența, este pur și simplu uimitoare. Această cale științifică corespunde și nevoilor maselor, care își pun *în primul rînd* problema existenței lor materiale, în timp ce clasa dominantă insistă asupra principiului deductiv, asupra părerii preconcepute, antiștiințifice, că spiritualul, educația și cultura trebuie să premeargă rezolvării materiale a problemei sociale.

---

www.dacoromanica.ro

RELIGIA SOCIAL-DEMOCRAȚIEI

ȘASE PREDICI

(VOLKSSTAAT», 1870 1875)

[12-17] Iubiți concetățeni! Aspirațiile social-democrației conțin materialul unei *noi* religii, care, spre deosebire de toate religiile de pînă acum, nu vrea să fie înțeleasă numai cu sufletul sau cu inima, ci și cu mintea...

«Dumnezeu», adică Binele, Frumosul, Sacrul, trebuie să devină om, să pogoare din cer pe pămînt, dar nu ca odinioară, printr-o minune, ci pe cale naturală, pămîntească...

Pînă acum religia a fost cauza proletariatului; acum, dimpotrivă, cauza proletariatului începe să devină religioasă, adică să fie o cauză care cuprinde toată inima, tot sufletul, toate sentimentele și gîndurile credincioșilor...

Adversarii noștri — cărturarii și fariseii Vechiului testament — nu vor să știe de altceva în afară de *dogmele* credinței lor; ei nu sînt în stare de o adevărată mîntuire, ei sînt irevocabil condamnați. Cine se situează însă pe tărîmul științei are grijă ca judecățile sale să se bazeze pe fapte; el este un discipol al noii evanghelii. Opoziția dintre credință și știință, dintre Vechiul și Noul testament, nu datează doar din epoca social-democrației...

«Omul este liber, chiar dacă s-ar fi născut în lanțuri». Nu, nu-i așa! Omul s-a născut în lanțuri, dar trebuie să-și cucerească libertatea. Lanțurile cele mai grele și jugul cel mai apăsător i-au fost puse de către *natură*. Împotriva adversităților ei, omul luptă încă de la începutul zilelor sale. El trebuie să smulgă hrana, îmbrăcămintea, adăpostul. Natura îl mînă din spate cu biciul necesității, și întreaga măreție a omului se făurește și se năruie o dată cu îndurarea sau neîndurarea ei. Și tocmai de aceea a putut religia să dobîndească o înrîurire atît de mare, fiindcă promitea să-l scape de această robie...

Religia este cultivată și sanctificată din timpuri atît de vechi, că pînă și cei ce de multă vreme s-au lepădat de credința într-un dumnezeu personificat, într-un ocrotitor suprem al neamului omenesc, nu vor totuși să rămînă fără religie. Să dăm deci, de dragul acestor conserva-

www.dacoromanica.ro

tori, cauzei celei noi denumirea cea veche. Asta nu este numai o concesie pe care o facem prejudecăților pentru a o înlătura mai repede, dar și o denumire justificată de însăși această cauză nouă. Religiile nu diferă între ele nici mai mult și nici mai puțin decît diferă toate laolaltă de democrația antireligioasă. Toate au o năzuință comună: aceea de a izbăvi omenirea suferindă de amărăciunile ei pămîntești, de a o călăuzi spre bine și frumos, spre dreptate și divinitate. Da, democrația socială este adevărata religie, biserica atotmîntuitoare, întrucît ea vrea să atingă scopul comun nu pe o cale fantastică, nu prin rugăciuni, dorințe și suspine, ci pe calea reală, activă, efectivă și adevărată, prin organizarea socială a muncii fizice și intelectuale...

E vorba de mîntuirea neamului omenesc în adevăratul sens al cuvîntului. Dacă există, în genere, ceva sfînt, atunci *aici* ne aflăm în fața sfintei sfintelor. Aceasta nu este un fetiș, un chivot al legii, un tabernacol sau un chivot al agnețului, ci mîntuirea palpabilă reală a întregii omeniri civilizate. Această mîntuire sau acest sanctuar nu e o dezvăluire sau o revelație, ci e rezultatul muncii acumulate a istoriei. Așa cum din murdăria atelierului, din materialul consumat și din sudoarea muncitorului se naște, splendid și strălucitor, noul produs, tot așa din noaptea barbariei, din robia poporului, din ignoranță, superstiții și mizerie, din carnea și sîngele omului a crescut, strălucitoare și splendidă, luminată de cunoaștere și de știință, bogăția prezentului. *Și tocmai această bogăție constituie fundamentul solid al speranței social-democrației.* Speranța și mîntuirea noastră nu se bizuie pe un ideal mistic, ci pe o masivă temelie materială...

Ceea ce îndreptățește poporul nu numai să creadă în izbăvirea lui de suferințele milenare, dar s-o și vadă, să urmărească în mod efectiv înfăptuirea ei, *este fabuloasa forță productivă, minunata productivitate a muncii sale...*

[19] Este adevărat că și astăzi omul depinde de natură. Adversitățile ei nu au fost încă biruite în întregime. Civilizația mai are încă multe de făcut și se poate chiar spune că sarcinile ei sînt nelimitate. Dar, într-o oarecare măsură, noi sîntem deja stăpîni pe situație; cunoaștem arma cu care se poate birui, cunoaștem metoda prin care fiara poate fi transformată într-un folositor animal domestic. De la rugăciune și răbdare îndelungată am trecut la *gîndire* și *creație*...

[21—22] E drept că se deschid încă noi fabrici și că cele existente lucrează din plin, că se construiesc căi ferate, se lucrează ogoarele, se deschid noi linii maritime și canale și noi piețe de desfacere. Adevărul se ascunde încă în dosul unei aparențe contrare. Lupul se îmbracă în blană de oaie. Dar cine are ochi de văzut observă tendința generală, care se manifestă în ciuda unor contradicții izolate, vede supraproducția, vede cum industria stagnează, cu toate că din coșurile fabricilor continuă să iasă fum. Cine nu merge în ritmul în care ar trebui să meargă potrivit naturii sale șchiopătează. Și cine ar putea să conteste că există necesi-

www.dacoromanica.ro

tatea şi posibilitatea de a dubla, de a tripla sau înzeci producţia? Chiar dacă ici şi colo este ameliorată agricultura, chiar dacă se perfecţionează cîte o maşină, în linii mari dezvoltarea se poticneşte de problema consumului...

O, voi cei miopi şi mici la suflet, care nu vă puteţi dezbăra de marota unui progres organic moderat! Nu vedeţi că toate năzuinţele voastre liberale se transformă în nimicuri, tocmai fiindcă la ordinea zilei se află marea problemă a eliberării sociale? Nu înţelegeţi că păcii trebuie să-i preceadă lupta, construcţiei — distrugerea, organizării planificate — acumularea haotică de materiale, furtunii — acalmia şi înviorării generale — furtuna? Nici eliberarea diferitelor naţionalităţi sau emanciparea femeilor, nici reforma învăţămîntului şi a sistemului de educaţie, nici scăderea impozitelor sau reducerea armatelor permanente, nici unul dintre aceste imperative ale vremii nu-şi poate găsi soluţia înainte de a fi rupte lanţurile care îi ţin pe muncitori încătuşaţi în sărăcie, griji şi mizerie. Istoria stă pe loc, fiindcă îşi adună forţele pentru o mare catastrofă...

II

β [23—28] Am găsit în mişcarea social-democrată o formă nouă de religie, întrucît ea are aceeaşi misiune ca şi religia, şi anume să izbăvească neamul omenesc de sărăcia cu care a fost nevoit să-şi înceapă, neputincios, lupta sa pentru existenţă, într-o lume plină de adversităţi...

Religia a cultivat spiritul. Dar ce sens poate avea o asemenea cultură dacă nu serveşte, *prin intermediul spiritului*, la cultivarea lumii
α reale, a materiei?
αα Ştiu prea bine, dragi ascultători, că creştinismul neagă acest scop pămîntesc al existenţei sale, singurul adevărat. Ştiu foarte bine că el susţine că împărăţia lui nu este din lumea asta şi că menirea lui îşi găseşte împlinirea în mîntuirea sufletului nostru nemuritor. Dar totodată ştim prea bine că nu întotdeauna poţi face ceea ce vrei şi că, într-adevăr, nu faci întotdeauna ceea ce crezi că faci. Noi ştim să facem distincţie între ceea ce ne închipuim a fi şi ceea ce sîntem în realitate. Democratul materialist mai ales s-a obişnuit să judece
α pe oameni nu după frînturi din gîndurile lor, ci după ceea ce reprezintă
α ei în realitatea materială. Scopul religiei este atins în mod efectiv şi palpabil abia prin cultura materială, prin cultura materiei.

Munca este aceea căreia i-am dat denumirea de mîntuitor, de eliberator al neamului omenesc. Ştiinţa şi meşteşugul, munca intelectuală

www.dacoromanica.ro

și cea manuală, nu sînt decît două întruchipări ale uneia și aceleiași esențe.

Știința și meșteșugul sînt ca dumnezeu-tatăl și dumnezeu-fiul, două lucruri și totuși unul *singur*. Acest adevăr dragi ascultători, l-aș denumi o dogmă cardinală a bisericii democrate, dacă în general democrația poate fi denumită biserică, iar cunoașterea rațională dogmă. Pînă acum știința a fost doar o speculație deșartă atîta timp cît n-a ajuns să-și dea seama că, pentru a gîndi, a învăța sau a înțelege, este nevoie de un obiect *sensibil*, palpabil... β α

Știința străbunilor avea, în cele mai multe cazuri, un caracter speculativ, cu alte cuvinte ei încercau s-o creeze *numai cu mintea*, fără ajutorul realității sensibile, fără experiență... αα

În decursul veacurilor, întrepătrunderea celor două forme ale muncii a adus, în sfîrșit, omenirea pînă la punctul în care a putut să fie pusă piatra de temelie pentru templul democrației. Această piatră de temelie constă în forța producției noastre materiale, în actuala forță productivă a industriei. Dar prin aceasta nu trebuie să subînțelegem o forță exclusiv spirituală! Rezultatele muncii, care s-au acumulat pînă acum prin evoluția istorică, nu constau numai în realizări spirituale sau științifice, într-o pură pricepere, ci, în și mai mare măsură, în avuția materială existentă, întrucît această avuție este un instrument necesar al muncii moderne... α α

Dar să ne întoarcem la învățătura bisericii noastre social-democrate, care consideră avuția acumulată, atît pe cea materială, cît și pe cea spirituală, drept piatra ei de temelie... β

La fel cum în natura lucrurilor opoziția dintre egalitate și diversitate este *de fapt* unită într-un singur tot și depășită, tot așa și viața socială a viitorului va trebui să-i facă pe oameni *egali* din punctul de vedere al poziției și importanței lor sociale, trebuie să le dea un drept *egal* la bucuriile vieții personale, fără a-i suprima însă acea diversitate care îi indică fiecăruia menirea sa specială și îi permite fiecăruia să fie fericit în felul său...

[31—32] Sclavia antică, cea feudală și cea burgheză modernă sînt pași progresivi spre organizarea muncii...

Dacă se consideră că religia constă în credința în niște ființe și forțe materiale extranaturale sau supranaturale, în credința în zei și spirite superioare, atunci *democrația nu are religie*... α

În locul religiei, democrația pune *umanitatea*... {α β}

www.dacoromanica.ro

III

[33—43] În religie, ca şi în democraţie, constatăm că există o năzuinţă comună spre *mîntuire*... Dar am văzut că în această privinţă democraţia
α merge mai departe, că îşi caută mîntuirea nu în spirit, ci, cu ajutorul spiritului omenesc, în corporalitate însăşi, în realitatea materială, corporală...

«Cei înstăriţi şi instruiţi», care se preocupă de adevăr şi de ştiinţă numai în măsura în care îi ajută să-şi sporească bogăţiile sau să-şi
ββ menţină privilegiile, sînt adevăraţii *materialişti* mîrşavi, pentru care totul e lipsit de importanţă în afară de grija egoistă pentru pîntecele lor şi pentru trupul lor trufaş...

Liberalismul însă ia tot atît de puţin în serios necredinţa ca şi credinţa. Datorită situaţiei lor sociale privilegiate, «cei înstăriţi şi instruiţi» sînt condamnaţi la o nepăsare dezgustătoare, la un indiferentism care nu e nici cald, nici rece. Francmasoneria lor religioasă, protestele lor împotriva prejudecăţilor — orice credinţă este o prejudecată — nu pot fi
α sincere, deoarece educaţia *religioasă* a poporului constituie un sprijin puternic pentru dominaţia lor socială...

Dacă poporul n-o să mai creadă în nimic, atunci cine să
α consfinţească proprietatea noastră şi să furnizeze patriei carne de tun?

Meseriaşul mic-burghez, care vede şi simte cum inovaţiile din industrie îl dau la fund, nu ştie şi nu vrea să ştie nimic despre invenţiile şi descoperirile ştiinţei. La fel se comportă «cei înstăriţi şi instruiţi» cînd este vorba de religie. Ei au obiceiul să spună: dacă adevărul religiei nu poate fi dovedit, apoi contrarul e şi mai greu de dovedit. Şi cum interesul lor este în contrazicere cu această ştiinţă, ei nu ştiu şi nu vor să ştie că a trecut aproape o jumătate de secol de cînd *Feuer-*
αα *bach* a făcut dovada evidentă şi definitivă că orice religie este un substitut al ignoranţei omeneşti...

Scopul şi cerinţa dezvoltării istorice este de a pune toţi factorii şi toate forţele materiale existente în slujba nevoilor omeneşti, de a folosi tot ce dă natura, de a introduce în lumea
ββ asta, cu ajutorul minţii noastre, un sistem armonios...

Şi acelaşi instinct natural care a creat lumea a creat apoi, *în decursul istoriei*, şi cel mai înalt produs al ei, genus homo*, înzestrat cu raţiune. După cum am mai spus, această dezvoltare constă în a face ca multiplele fenomene din natură sau
α din lume să fie inteligibile pentru mintea omenească...

* — neamul omenesc. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Nu *lucrurile* pe care le venerează religia sînt ca atare condamnabile, ci maniera *religioasă*, care nu cunoaște limite în veneraţia ei... α

Cu cît ideea de divinitate este mai neevoluată, cu atît ea e mai *concretă*, şi cu cît forma religiei e mai modernă, cu atît ideile religioase sînt mai confuze şi mai perverse. Evoluţia istorică a religiei se caracterizează prin descompunerea ei treptată... α

Pentru oamenii luminaţi şi progresişti, blagoslovitul nume al lui dumnezeu nu înseamnă, de fapt, decît litera A, începutul alfabetului concepţiei lor despre lume. O dată ce a trecut de început, lumea îşi continuă de la sine, nestingherită, drumul ei firesc. Totul în lumea asta este natural; numai începutul ei este, pentru aceşti creştini necreştini, nenatural sau divin. De aceea ei nu vor să renunţe la credinţa în existenţa lui dumnezeu, o credinţă care, totodată, după cum am arătat mai înainte, are şi scopul practic de a-i ţine în frîu pe «inculţi»... N.B. α

Ultimul şi, prin urmare, cel mai puternic reazem pentru minţile unor oameni care, în general, sînt lipsiţi de prejudecăţi este *caracterul* raţional, de netăgăduit, *al naturii*, sau al universului. Cine ar putea să nege minunata ordine a fenomenelor din natură, armonia, organizarea şi planicitatea lor? Ca să nu mai pomenim de nenumăratele şi învechitele exemple izolate, ca acela cu ouăle verzi, albastre sau pestriţe ale cucului, care întotdeauna se potrivesc perfect, ca mărime şi culoare, cu ouăle diferitelor păsări la care cucul le adaugă pe ale sale, vom spune că la tot pasul se manifestă *o inteligenţă universală*, care foloseşte tot ce trăieşte şi se mişcă, tot ce se tîrăşte sau zboară — substanţă, animal sau om — doar ca o parte, ca o verigă organică, raţională a întregului... β β

Există o manieră necivilizată, de care te poţi totuşi dezbăra atît de greu, şi anume aceea de a măsura lumea exterioară cu măsura propriului tău interior. Întrucît omul, în realizarea scopurilor sale, este călăuzit de voinţă şi de conştiinţă, el substituie *caracterului raţional universal al naturii* o fiinţă după chipul şi asemănarea lui, adică înzestrată cu conştiinţă şi voinţă. Acolo unde gîndirea liberă a atins un grad prea înalt de dezvoltare pentru a se mai putea vorbi de o divinitate personificată, omul nu poate totuşi să renunţe la mistica filozofică, cu poveştile ei despre voinţa şi facultatea de reprezentare a obiectelor lipsite de conştiinţă şi despre filozofia inconştientului. X α

www.dacoromanica.ro

Nu se poate contesta că în materia neînsufleţită există o vie tendinţă spre organizare şi că, în consecinţă, lumea materială este vie, iar nu moartă. Despre voinţa şi scopul ei se poate vorbi numai *în mod comparativ*. Dar această inteligenţă generală se manifestă doar într-o formă confuză în instinctul animalelor şi îşi găseşte o expresie pură, clară abia în funcţia cerebrală a omului, în conştiinţa noastră. La fel cum amurgului, oricît de luminos ar fi el, nu i se poate da denumirea de zi însorită, tot aşa şi caracterul raţional, voinţa, facultatea de reprezentare extraumană sau inteligenţa naturii nu merită să li se dea aceste denumiri. Stimaţi concetăţeni, dacă mi-am îngăduit mai înainte să vorbesc despre aşa ceva, am făcut-o numai şi numai din dorinţa de a discredita pînă la urmă acest mod de exprimare. Fără îndoială, în obiectele naturii există raţiune. Cum ar fi putut altfel pe cale naturală, fără sprijin religios, să apară pe lume omul înzestrat cu raţiune? Cine recunoaşte raţiunea — această pîrghie a oricărui sistem şi a oricărei finalităţi — drept un produs natural nu poate să nu recunoască caracterul raţional şi sistematic al naturii. *Şi, cu toate acestea, spiritul omenesc este singurul spirit existent.* Nici raţiunea care se manifestă în mişcarea stelelor sau în ouăle de cuc, nici inteligenţa ce se manifestă în construcţia micilor celule de fagure ori în creierul furnicilor sau al maimuţelor, ci numai potenţa cea mai înaltă, numai conştiinţa, spiritul sau raţiunea care îmbracă forma funcţiei cerebrale omeneşti merită această denumire.

Spiritul nostru este fiinţa supremă. Dar să nu vă temeţi dv., ascultători cucernici, adică atenţi, că o să-l aşezăm pe înaltul piedestal al unei divinităţi religioase. Sus sau jos nu are, în sensul realităţii, altă semnificaţie *decît aceea de mai mult sau mai puţin organizat.* Cu cît vor fi mai puţin independente părţile unui obiect, cu cît vor funcţiona ele mai intens ca organe, cu cît se vor uni mai strîns într-un singur loc, cu cît va fi mai feluritâ comunicarea lui cu alte obiecte, cu atît mai sus se va situa el în ierarhia naturală a lucrurilor. *Conştiinţa noastră este organul central general, mijlocul universal de comunicare.* Dar ea este ceea ce este nu în sine şi pentru sine, cum e bunul dumnezeu, ci, potrivit concepţiei democratice, numai în contact, în legătură cu toate celelalte obiecte. Savanţi à la Vogt poartă lungi discuţii în legătură cu ceea ce este diferit ca grad şi ceea ce este complet diferit, îşi pun întrebarea dacă oamenii şi maimuţele reprezintă doar două genuri puţin diferite între ele sau două specii complet diferite...

www.dacoromanica.ro

IV

1

[44—50] De fapt, ar fi să recurg la un prost obicei popesc dacă aș încerca să vă dăscălesc pe dv., stimați tovarăși, vorbindu-vă ca de la înălțimea amvonului. Amvonul, creștinismul, religia sînt lucruri și denumiri de care s-a abuzat în așa măsură, încît unui om cinstit trebuie să-i repugne să aibă de-a face cu ele. Și, totuși, este necesar să te apropii cît mai mult de asemenea lucruri respingătoare pentru a te descotorosi definitiv de ele. Pentru a-l alunga din templu pe cel ce tulbură liniștea, trebuie să-l luăm în brațe. Aceasta este dialectica vieții... α α

Oricît de multe laturi comune ar avea socialismul cu creștinismul, cine ar vrea să facă din Hristos un socialist ar merita pe drept denumirea de confuzionist periculos. Nu e de ajuns să știm prin ce se aseamănă lucrurile între ele, trebuie să știm și prin ce se deosebesc. Nu ceea ce are comun socialistul cu creștinul, ci ceea ce îl caracterizează pe el, ceea ce îl deosebește pe el constituie obiectul atenției noastre. α

Nu de mult s-a spus despre creștinism că este o religie a umilinței servile. Aceasta este, într-adevăr, cea mai potrivită denumire ce i se poate da. Firește, orice religie este servilă, dar creștinismul este cea mai servilă dintre ele. Să luăm la întîmplare o maximă creștinească dintre cele obișnuite. Pe strada mea se află o cruce pe care e gravată inscripția: «Prea milostive Iisuse, îndură-te de noi! Sfîntă Marie, roagă-te pentru noi!». Avem aici o dovadă de nemărginită umilință a creștinismului în toată jalnica ei nimicnicie. Căci cine își pune în felul acesta întreaga sa speranță în îndurare este într-adevăr o jalnică creatură... α N.B. α

Noi, democrații nereligioși, avem privilegiul de a ne da bine seama de adevărata stare de lucruri... α

Au vrut oare primii creștini să plece din lumea asta? N-au așteptat ei mai degrabă ca Hristos să se întoarcă la ei pe pămînt, ca un rege biruitor și de toți recunoscut, și să înlocuiască păcătoasele rînduieli pămînțești prin altele mai bune, dar în orice caz tot pămînțești? Așa glăsuiește moralistul sofist, pe care nu-l interesează adevărul și care vrea doar să-și înfrumusețeze inconsecvența și lașitatea sa de liber-cugetător cu bombasticele denumiri de religie și creștinism... α

www.dacoromanica.ro

α Nu trebuie să sprijinim lașitatea acelora care vor să prezinte lepădarea de credință drept o restabilire a adevăratului creștinism și, în felul acesta, nu vor să renunțe la denumire. Este necesar să fie discreditată denumirea pentru a nimici lucrul ca atare...

Social-democrația nu vrea să respingă ceea ce creștinismul conține ca adevăr etern, bunăoară mortificarea trupului ca un bun antidot împotriva apetiturilor extraconjugale sau dragostea pentru întreaga omenire, care se situează mai presus de aceea față de naționalitate, oricare ar fi ea. Dimpotrivă, ea se menține ferm pe această poziție, chiar dacă restul lumii se lasă stăpînit de o ură sălbatică împotriva

α francezilor. Numai că ea nu vrea, așa cum face creștinismul, și în general religia, să prezinte un adevăr omenesc drept sfințenie cerească...

Și noi vrem să-l iubim pe dușmanul nostru, să facem bine celui ce ne urăște, dar numai atunci cînd el va fi făcut inofensiv, cînd va fi doborît la pămînt. Pînă atunci spunem împreună cu Herwegh:

α Vezi, dragostea nu poate izbăvi
Și fericire să aducă nu e-n stare.
Al urii paloș lanțuri va zdrobi
Și liber fi-va atunci fiecare.
Destul iubit-am pîn-acum!
Doar ura poate să ne izbăvească;
Și pîn'ce mîna ni s-o face scrum
Va ști în dușmani să lovească!

2

α [51—56] Libertatea științifică, care pune toate lucrurile și însușirile, fără nici o excepție, în slujba omului, este complet antireligioasă. Adevărul religios constă tocmai în faptul că proslăvește în mod nefiresc o anumită calitate firească profană, că o scoate din șuvoiul viu al vieții și o condamnă să zacă în această mocirlă religioasă:

Așadar, stimați tovarăși, atunci cînd eu, adeseori, asociez adevărului comun calificativul «științific», prin aceasta vreau să spun doar că adevărul științific poartă și el denumirea de profan sau comun. În acest punct este nevoie de claritate, deoarece clericalismul științific face încercări

αα serioase de a da sprijin celui religios. Am termina foarte repede cu superstițiile cele mai grosolane dacă degenerate corcituri n-ar căuta pretutindeni lacunele științei pentru a-și

www.dacoromanica.ro

depune ouăle în ele. O asemenea lacună o constituie în primul rînd domeniul teoriei cunoașterii, greșita înțelegere a spiritului uman. După cum fenomenele amenințătoare ale naturii îi fac superstițioși pe laponi și pe locuitorii Țării de Foc, tot așa și miracolul lăuntric al procesului nostru de gîndire îl împinge pe profesor în brațele superstiției. Pînă și cei mai luminați liber-cugetători, care s-au dezbărat deja de religie și de denumirea de creștin, tot se mai împotmolesc în mocirla ignoranței religioase atîta timp cît nu fac o distincție clară între adevărul religios și simplul adevăr, atîta timp cît organul adevărului, facultatea de cunoaștere, este pentru ei un domeniu obscur. După ce știința a materializat tot ce este ceresc, profesorilor nu le mai rămîne altceva de făcut decît să ridice în ceruri profesiunea lor, care e știința. Știința academică trebuie, după părerea lor, să fie de altă calitate, de altă natură decît este, bunăoară, știința țăranului, a zugravului sau a fierarului. Agricultura științifică se deosebește de obișnuita gospodărie țărănească numai prin aceea că regulile și cunoștințele ei despre așa-numitele legi ale naturii sînt mai generale și mai cuprinzătoare...

αα
αα
α
β

Avem tot disprețul pentru frazele emfatice despre «instrucțiune și știință» și pentru toate discursurile pe tema «bunurilor ideale» pe care le rostesc în prezent lacheii diplomați, care încearcă azi să prostească poporul cu idealismul lor prezumțios, la fel cum pe vremuri preoții păgîni încercau să-l înșele cu ajutorul primelor secrete ale naturii, care erau cunoscute doar de ei...

α
N.B.

Profesori prinși în mrejele religiei încearcă să transforme împărăția lui dumnezeu într-o împărație a spiritului științific. După cum diavolul este antipodul lui dumnezeu, tot așa și antipodul profesorului clerical este materialistul.

α α

Concepția materialistă despre lume este tot atît de veche ca și necredința religioasă. Amîndouă, pornind de la o concepție primitivă, s-au dezvoltat în secolul nostru și au căpătat treptat o pregnanță științifică. Dar erudiția academică nu vrea să recunoască acest lucru, deoarece concluziile democratice pe care le implică materialismul pun în pericol preaonorabila lor poziție socială. Feuerbach spune: «Este caracteristic pentru un profesor de filozofie că el nu este filozof și, invers, este caracteristic pentru un filozof că nu este profesor». Dar astăzi am ajuns și mai departe. Nu numai filozofia, dar și știința în general a lăsat în urmă pe slujitorii ei.

α

www.dacoromanica.ro

α Chiar acolo unde ştiinţele autentic materialiste au pus stăpî-
α nire pe o catedră, în ele continuă să persiste, sub forma unor rămăşiţe idealiste, unele rămăşiţe de absurditate religioasă, antiştiinţifică, asemănătoare cu cojile de ou de pe un pui nou-născut...

Nevoia socialistă de a se proceda la o repartizare populară, dreaptă, a produselor face să fie necesară democraţia, dominaţia politică a poporului, şi nu tolerează dominaţia unei clici care, cu veleităţile ei intelectuale, caută să-şi însuşească partea leului.

Pentru a menţine acest egoism înfumurat în limitele lui raţionale este necesar să înţelegem clar raportul dintre spirit
α şi materie. În felul acesta filozofia devine o chestiune care interesează îndeaproape clasa muncitoare. Dar prin aceasta, stimaţi tovarăşi, nu vreau de loc să spun că fiecare muncitor trebuie neapărat să devină filozof şi să studieze raportul dintre idee şi materie. Faptul că mîncăm cu toţii pîine nu ne obligă pe toţi să cunoaştem meşteşugul morarului şi pe acela al brutarului. Dar, aşa cum clasa muncitoare are nevoie de morari şi de brutari, tot aşa ea are nevoie de cercetători temeinici care să cerceteze căile tainice ale slujitorilor lui Baal şi să dea în vileag tertipurile lor. Adeseori muncitorii manuali nu-şi dau încă seama de imensa valoare pe care o are munca intelectuală. Un instinct infailibil le spune că scribii care dau tonul în epoca noastră burgheză sînt adversarii lor fireşti. Ei văd cum sub paravanul legal al muncii intelectuale se practică îndeletnicirea de pungaş. De aici şi tendinţa, lesne de înţeles, de a subaprecia munca intelectuală
α N.B. şi a o supraaprecia pe cea fizică. Împotriva acestui materialism grosolan trebuie dusă lupta...

Pentru emanciparea ei, clasa muncitoare trebuie să-şi însuşească pe deplin ştiinţa secolului nostru. În ciuda superiorităţii noastre numerice şi a forţei noastre fizice, numai cu
N.B. sentimentul de indignare faţă de nedreptăţile pe care le îndurăm, nu vom putea impune eliberarea noastră. Trebuie să ne vină în ajutor armele intelectului. Dintre feluritele cunoştinţe din acest arsenal, teoria cunoaşterii, sau episte-
αα mologia, adică înţelegerea metodei ştiinţifice de gîndire, constituie o armă universală împotriva credinţei religioase,
N.B. pe care o va izgoni din ultimul şi cel mai tainic ascunziş al ei.

Credinţa în zei şi semizei, în Moise şi proroci, credinţa în papă, în Biblie, în împărat, în Bismarck şi în guvernul

www.dacoromanica.ro

lui, pe scurt credința într-o autoritate va fi definitiv lichidată prin știința spiritului...

Lichidînd astfel dualismul spirit-materie, această știință răpește ultimul suport teoretic împărțirii de pînă acum în stăpînitori și stăpîniți, în asupritori și asupriți... N.B. N.B.

Spiritul nu e un strigoi și nici suflarea lui dumnezeu. Idealiștii și materialiștii sînt cu toții de acord că el face parte din categoria «lucrurilor pămîntești», că își are sediul în capul omului și nu este altceva decît o expresie abstractă, o denumire colectivă pentru gîndurile care se succed unul pe altul... β α

După cum linia și punctul nu sînt altceva decît niște noțiuni matematice, tot așa și opozițiile nu sînt lucruri reale, ci doar niște noțiuni logice, ceea ce înseamnă că ele nu au decît o valoare relativă. Numai prin comparație micul e mare și marele e mic. Tot așa și trupul și spiritul sînt doar niște contradicții logice, iar nu reale. β

Trupul și spiritul nostru sînt atît de strîns unite între ele, că nu ne putem închipui o muncă fizică fără un adaos intelectual; pînă și cea mai simplă muncă manuală implică o participare a minții. Pe de altă parte, credința în metafizică sau în caracterul imaterial al muncii noastre intelectuale este o absurditate. α α

Chiar și cercetarea cea mai abstractă cere un oarecare efort al trupului. Orice muncă omenească este în același timp intelectuală și fizică. Cine înțelege cît de cît din știința spiritului știe că gîndurile nu provin numai din creier, adică în mod subiectiv din materie, și că întotdeauna ele au drept obiect sau conținut un material oarecare. Substanța creierului este subiectul gîndului, iar obiectul lui este materialul infinit al lumii... α N.B.

[58—59] La fel cum mecanicul păstrează cu mai multă grijă un cui mic decît o roată mare, tot așa și noi cerem ca produsul muncii noastre să fie repartizat *după necesități*, ca cel tare și cel slab, cel ager și cel greoi, forța intelectuală și cea fizică, în măsura în care sînt omenești, să lucreze laolaltă și să se bucure împreună de produse, într-o comunitate cu adevărat umană.

Împotriva acestei cerințe, stimați tovarăși, se ridică religia. Și nu numai religia cunoscută de toți, nu numai religia oficială, obișnuită a popilor, dar și cea mai pură și mai sublimă religie profesorală a unor idealiști confuzi... N.B. α

Creștinismul vrea să stăpînească lumea, invocînd originea sa divină. Zadarnică străduanie! Fără să-și dea seama și fără să vrea, el este dominat de natura lucrurilor... α

www.dacoromanica.ro

α N.B. Adevărul simplu, ştiinţific nu se întemeiază pe persoană. Temeiurile lui sînt în afară*, în materialul lui, el este un adevăr obiectiv...

Vom cinsti pe oamenii mari care luminează drumul nostru cu făclia cunoaşterii, dar ne vom bizui pe spusele lor numai atîta timp cît ele sînt bazate pe realitatea materială.

V

[60—67] După cum simţim cu toţii nevoia practică de a ajunge stăpîni pe lucrurile din lumea asta, tot aşa simţim cu toţii nevoia teoretică de a le sistematiza. În toate vrem să cunoaştem începutul şi sfîrşitul. Toată această zarvă ββ asurzitoare în legătură cu o religie inevitabilă, nepieritoare şi universală are la baza ei o fărîmă de adevăr. A contesta pur şi simplu acest lucru înseamnă a te situa pe acelaşi plan cu nihilismul rus, care, pe bună dreptate, a fost izgonit din Internaţională[204]...

β Omul are nevoie de o continuitate raţională în mintea sa pentru a avea posibilitatea să introducă o continuitate raţională în viaţă. Şi noi, democraţii şi apărătorii Comunei din Paris, simţim o asemenea nevoie. De aceea misiţi şi flecari slugarnici ne vor fi atribuind, poate, o religie. Respingem cu α toată hotărîrea acest cuvînt. Şi asta nu pentru că nu ne-am da seama că între înţelepciunea religioasă şi cea social-democrată există ceva înrudit sau comun, ci pentru că vrem să subliniem deosebirea, pentru că nu numai în forul nostru interior, dar şi în manifestările noastre exterioare, cu fapta şi cu numele, nu vrem să avem nimic comun cu treburile α N.B. popeşti...

Religia primitivă a începutului s-a civilizat, devenind creştinism, filozofia a dus civilizaţia mai departe şi, după numeroase sisteme instabile, efemere, a reuşit în sfîrşit să creeze sistemul nepieritor al ştiinţei, sistemul materialismului democrat...

Ne numim materialişti. După cum religia este o denumire generică pentru felurite confesiuni, la fel şi materialismul este o noţiune elastică...

* Citind acest pasaj în «Materialism şi empiriocriticism», V. I. Lenin dă, în paranteză, următoarea explicaţie: «adică în afara persoanei» (vezi Opere complete, vol. 18, Bucureşti, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 253). — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

Materialiștii filozofici se caracterizează prin aceea că ei așază la început, în frunte, lumea corporală, iar ideea, sau spiritul, o privesc ca pe o consecință, în timp ce adversarii noștri, procedînd în maniera religiei, deduc lucrul din cuvînt (și «dumnezeu a zis... și s-a făcut...»), deduc lumea corporală din idee. O argumentare științifică serioasă le-a lipsit pînă acum și materialiștilor. Acum noi, social-democrații, ne dăm denumirea de materialiști, cu care ar vrea să ne umilească adversarii noștri, fiindcă știm că această denumire injurioasă a ajuns să fie iarăși o cinste. Cu același drept am putea să ne denumim și idealiști, deoarece sistemul nostru se bazează pe rezultatele generale ale filozofiei, pe o cercetare științifică a ideii, pe o cunoaștere exactă a naturii spiritului. Cît de puțin sînt în stare adversarii noștri să ne înțeleagă se vede din însăși denumirile contradictorii pe care ni le dau. Ba sîntem taxați drept niște materialiști grosolani, care nu visează altceva decît bunuri materiale, ba ni se spune, atunci cînd este vorba de viitoarea lume, comuniștă, că sîntem niște idealiști incurabili. În realitate, noi sîntem și una și alta. Idealul nostru este realitatea adevărată, sensibilă; idealul social-democrației este material...

Așadar, începem să meditățm la ceva, dar niciodată nu meditățm asupra începutului însuși. Noi știm, o dată pentru totdeauna, că orice gîndire trebuie să pornească *de la* un început *dat*, de la un fenomen pămîntesc și că, prin urmare, întrebarea despre începutul începutului este lipsită de sens și contravine legii generale a gîndirii. Cine vorbește de începutul lumii așază acest început în timp. Și atunci se poate pune întrebarea: ce era înainte de începutul lumii? „Era nimic" — iată două cuvinte care se exclud între ele...

Întreaga metafizică, pe care *Kant* o desemnează sub denumirea de problema divinității, libertății și nemuririi, este definitiv lichidată în sistemul nostru prin cunoașterea faptului că intelectul și rațiunea sînt niște facultăți absolut inductive. Înseamnă că lumea devine perfect inteligibilă dacă sistematizăm sau împărțim lucrurile supuse cercetării, potrivit însușirilor lor generale, în clase, specii, noțiuni, genuri etc. Este un adevăr banal, pe care nici n-ar trebui să-l pomenim dacă credința în minuni sau superstiția n-ar continua să flecărească despre deducție...

Prin contribuțiile lor, somitățile filozofice au făcut ca lucrurile să progreseze atît de mult, încît noi, social-democrații, ridicîndu-ne pe umerii lor, înțelegem perfect de bine

α

ββ

ββ

α

N.B.

α

N.B. β

www.dacoromanica.ro

natura mecanică a *oricărei* cunoaşteri — religioase, speculative sau matematice. Ideea că un asemenea rezultat ştiinţific are o nuanţă partinică pare, ce-i drept, contradictorie, dar e totuşi uşor de înţeles, deoarece social-democraţia este un partid care nu apără interese înguste de partid, ci interesele întregii societăţi...

N.B. N.B. α

Misticismul filozofic este o rămăşiţă nedigerată a credinţei religioase. Pentru a termina definitiv cu amîndouă este necesar să înţelegem că nu faptele se bazează pe raţiuni logice, ci, invers, ultima raţiune a oricărei logici o constituie faptul, existenţa sau concretul.

N.B. α

Trebuie să cer scuze tovarăşilor că îi plictisesc cu asemenea amănunte. Ştiu că puţini sînt aceia care ar vrea să se adîncească în asemenea explicaţii amănunţite, dar aceşti puţini sînt şi ei de ajuns. După cum este de prisos ca toată lumea să calculeze mersul planetelor, tot aşa este necesar ca unii dintre noi să ofere înalţilor reprezentanţi ai ştiinţei oficiale materialul cu care ei să-şi pună mintea la încercare...

N.B.

Cînd poporul se adună laolaltă şi îşi exprimă sentimentele şi gîndurile, împotriva lui sînt asmuţiţi jandarmii. Este asta un sistem, o logică sau o consecvenţă? Firește că este! Este sistemul mîrşăviei! Tot ce fac şi ce spun ei (ideologii «ordinii existente». — *Nota red.*) se reduce la următoarea idee logică: noi sîntem crema societăţii şi vrem să rămînem astfel pe vecie...

VI

[67—70] O dată cu trecerea timpului apar fenomene noi, experienţe noi, lucruri noi, care nu erau prevăzute. Ele nu se potriveau cu sistemul existent, şi de aceea a trebuit de fiecare dată să se introducă un sistem nou, pînă cînd, în cele din urmă, noi, social-democraţii, ne-am dovedit a fi destul de deştepţi pentru a avea un sistem deajuns de cuprinzător pentru toate fenomenele prezente şi viitoare...

α α N.B.

Întreaga ştiinţă nu se poate concentra niciodată într-un singur om şi, cu atît mai puţin, într-o singură noţiune. Şi, totuşi, eu afirm că dispunem de o asemenea concentrare. Nu e oare concentrată în noţiunea de materie întreaga materialitate a lumii?...

αα αα

Tot aşa, orice cunoaştere are o formă comună universală, care e *metoda inductivă*...

α

Inducţia este un lucru cunoscut în ştiinţele naturii; dar că ea conţine o înţelepciune universală sistematică,

www.dacoromanica.ro

menită să înlăture întreaga fanfaronadă — religioasă, filozofică și politică —, asta este o achiziție a social-democrației. α

Darwin ne învață că omul descinde din animal. Și el face, de asemenea, distincție între animal și om, dar numai ca între două produse ale uneia și aceleiași materii, ca între două specii ale aceluiași gen, ca între două consecințe ale aceluiași sistem. O asemenea separare sistematică în aplicarea ei consecventă e la fel de necunoscută adversarilor noștri ca și unitatea rațională. Cum să nu lauzi în acest caz vechea respectabilitate religioasă! Ea, cel puțin, avea un sistem. Lumea asta și lumea de apoi, stăpîni și robi, credință și știință — totul se afla sub conducerea unică a aceluia care spune: «Eu sînt domnul dumnezeul tău»... NB α

Diavolul era pe atunci doar o unealtă, iar viața pămîntească nu era altceva decît o perioadă de încercare înainte de a intra în viața veșnică. Un lucru era subordonat celuilalt, exista un centru de gravitate, un sistem. Cel puțin în comparație cu hibriditatea și francmasoneria modernă, pe atunci totul era *dintr-o bucată*...

Răutatea reacționară a presimțit consecințele revoluționare ale sistemului inductiv. Maestrul Hegel a acoperit cu cenușă focul pe care el însuși îl aprinsese... α

Potrivit sistemului religios, dumnezeu este «ultima rațiune». Francmasonii idealiști cred că pot argumenta totul cu ajutorul rațiunii. Materialiștii pasionați caută în tainicii atomi cauza a tot ce există, în timp ce social-democrații demonstrează totul pe cale *inductivă*. Noi urmăm, în principiu, o cale inductivă, adică știm că nu prin deducție, din rațiune, putem obține cunoștințe, ci numai *din experiență, cu ajutorul rațiunii*... N.B. β βα

[72—75] În locul religiei, social-democrații pun o sistematică înțelepciune pămîntească.

Această înțelepciune își găsește motivarea, «ultima rațiune», în *situațiile concrete*. Înțelepciunea celorlalți oameni progresiști face același lucru în științele naturii și procedează la fel de rațional în mediul familial și în relațiile profesionale. Numai atunci cînd este vorba de treburile statului, ea încearcă să-și găsească argumente, dacă nu în cuvîntul domnului, atunci cel puțin în revelații ale rațiunii...

Folosirea unuia și aceluiași cuvînt adoarme foarte ușor rațiunea, întocmai ca un „Tatăl nostru". De aceea, ca o variație, vreau să dau sistemului nostru denumirea de «sistem al adevărului experienței». Flecarii din celelalte partide vorbesc βα

www.dacoromanica.ro

N.B. α

încă despre adevărul divin, despre cel moral, logic ş.a.m.d. Dar noi nu cunoaştem adevăr divin sau adevăr omenesc, noi cunoaştem doar un singur adevăr, cel empiric. Putem să-i dăm denumiri speciale şi să-l clasificăm, dar criteriul general rămîne. Oricare ar fi denumirile ce li se dau, adevărurile se bazează întotdeauna pe experienţa reală, materială, fizică...

β

Oricît de diferite ar fi, mari sau mici, ponderabile sau imponderabile, spirituale sau corporale, toate lucrurile din lume au comun faptul că sînt obiecte empirice pentru facultatea noastră de cunoaştere, că ele constituie materialul empiric al intelectului...

β

Ce ne poate împiedica în acest caz să subsumăm toate lucrurile sub noţiunea de «adevăr empiric» sau «fenomen empiric»? Căci după aceea le putem împărţi în substanţe organice şi anorganice, elementare şi compuse, în forţe fizice şi morale, bune şi rele etc. etc. Prin faptul că genul este comun, toate contradicţiile sînt conciliate şi rezolvate. Totul se află pus în aceeaşi oală. Deosebirea constă doar în formă, căci în esenţă toate fenomenele sînt de acelaşi ordin. Ultima raţiune a tuturor lucrurilor e fenomenul empiric. Materialul obţinut din experienţă poartă denumirea de substanţă iniţială generală. El este absolut, etern şi omniprezent. Acolo unde încetează el, încetează şi raţiunea.

ββ

α

Sistemul inductiv poate fi denumit pe bună dreptate şi sistem dialectic. Aici constatăm ceea ce într-o măsură tot mai mare este confirmat de ştiinţele naturii, şi anume că pînă şi deosebirile esenţiale nu sînt decît deosebiri de grad. Cu oricîtă precizie am stabili criteriile care deosebesc organicul de anorganic, regnul vegetal de cel animal, natura ne arată totuşi că graniţele dispar şi că toate deosebirile şi opoziţiile se contopesc. Cauza devine efect şi efectul devine cauză. Adevărul se fenomenalizează şi fenomenul e adevărat. Aşa cum caldul e rece, iar recele e cald şi ambele noţiuni diferă între ele doar ca grad, tot aşa — relativ — binele este rău şi răul este bine. Toate acestea sînt relaţii ale uneia şi aceleiaşi materii, forme sau specii ale experienţei fizice...

α N.B.

Dumnezeu, raţiunea pură, ordinea morală universală şi multe altele nu constau din material empiric; ele nu sînt forme ale fenomenelor fizice, şi de aceea negăm existenţa lor faptică. Dar şi noţiunile acestor obiecte ale minţii au apărut pe cale fizică şi au o existenţă faptică. Cuvintelor «experimental, fizic» etc. li se atribuie, de obicei, un sens mai limitat şi de aceea eu le completez prin cuvîntul: «empiric»...

www.dacoromanica.ro

MORALA SOCIAL-DEMOCRAȚIEI

DOUĂ PREDICI

(«VOLKSSTAAT», 1875)

I

[77] Partidul nostru, stimați tovarăși, vrea să înfăptuiască ceea ce au urmărit oamenii cu vederi înaintate din toate timpurile și aparținînd tuturor popoarelor: vrea să instaureze adevărul și dreptatea. Noi nu vrem adevărul și dreptatea popilor. Adevărul nostru este adevărul material, corporal sau empiric al științelor exacte, pe care mai întîi vrem să-l cunoaștem, iar după aceea să-l punem în practică... α

În ultima mea prelegere am arătat în mod amănunțit cum noi, democrații internaționali, ne întemeiem în mod sistematic toate ideile noastre pe fapte corporale sau empirice. confer*

«Sistemul» însuși trebuie să-și găsească o justificare în lumina moralei contemporane. Fiindcă nici legii morale nu-i atribuim vreo importanță decît în măsura în care ea poate fi fundamentată în mod materialist...

[79] Într-adevăr, «amorul liber» nu e mai puțin moral decît limitarea creștină la o singură soție legitimă, și ceea ce ne revoltă pe *noi* la poligamie nu e atît marea diversitate a dragostei, cît venalitatea femeii, degradarea omului, domnia infamă a mamonului...

[81—82] Aici trebuie să le explic tovarășilor, pe scurt și exact, ce este în esență moralitatea și în ce constă adevărata morală. Sprijinindu-ne pe sistemul nostru materialist, în asemenea cercetări să ne oprim, în primul rînd, asupra materialului, în cazul de față asupra materialului moral. Cu această ocazie ne vom menține la terminologia curentă, general admisă. Adevărate castane sînt acelea care pretutindeni în lume poartă, în accepția obișnuită, denumirea de castane... β

* — compară. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

N.B. Numai materialismul economic, numai organizarea comunistă a muncii fizice, spre care năzuieşte social-democraţia, va uni într-adevăr omenirea...

În gura unui socialist, dezvoltarea omenească nu este ceva ideal, nu e desăvîrşirea spirituală, pentru care nu există o unitate de măsură materială şi pe care în mod arbitrar o putem interpreta în diferite feluri. După părerea noastră, aşa cum am mai arătat, dezvoltarea omenească constă în capacitatea crescîndă de a pune natura în slujba omului. Pentru atingerea acestui scop măreţ, religia, arta, ştiinţa şi morala nu sînt decît simple acţiuni...

N.B. [85—87] Oamenii cu mintea sănătoasă ştiu azi că ideile regnului vegetal sau ale celui animal n-au servit drept model obiectului lor, ci, dimpotrivă, au fost copiate după el sau abstrase din el...

Pentru adversarii noştri, noi, socialiştii, sîntem nişte «materialişti», adică nişte oameni lipsiţi de aspiraţii ideale, care ca nişte nătărăi nu vor să ştie decît de ceea ce se poate mînca sau bea, sau care, cel puţin, consideră că merită să fie luat în seamă numai ceea ce se dovedeşte a avea greutate. Pentru a ne pune într-o lumină cît mai defavorabilă, ei folosesc cuvîntul materialism în sensul lui cel mai mărginit şi mai odios. Acestui idealism rafinat noi îi opunem adevărul nostru moral: o idee sau un ideal care are o întruchipare sau care caută să capete viaţă. Unde veţi mai găsi, în cer sau pe pămînt, un ideal care să fie într-adevăr atît de raţional, atît de moral şi de măreţ ca ideea democraţiei internaţionale? În această idee cuvintele despre iubirea creştină trebuie să capete o formă materială. Jalnicii fraţi întru Hristos trebuie să devină fraţi de acţiune şi de luptă pînă cînd, în cele din urmă, această vale a plîngerii care e religia să facă loc unei adevărate domnii a poporului. Amin!

N.B.

(β)bis

[93] Cine vrea să vadă în apariţia universului o cauză divină, cine încearcă să găsească adevărul în pură meditaţie şi să obţină binele şi răul din universul lăuntric al omului dovedeşte că merge pe acelaşi drum greşit al deducţiei pe care oamenii, ca să zicem aşa, gîndesc cu pîntecele şi caută să priceapă cu inima...

www.dacoromanica.ro

FILOZOFIA SOCIAL-DEMOCRATĂ

ȘAPTE PRELEGERI

(«VOLKSSTAAT», 1876)

[94—97] Primii socialiști englezi și francezi, care au prevăzut furtuna încă de la sfîrșitul secolului trecut, și-au dat bine seama de caracterul rapace și ipocrit al «cavalerilor proprietății libere»...

Dar ei n-au înțeles prea bine că singurul remediu eficace pentru maladia societății se află în însăși natura lucrurilor, că procesul mondial inconștient nu numai că pune în fața noastră problema, dar oferă și cheia soluționării ei...

Și iată că și-au făcut apariția tovarășii noștri Marx și Engels, care îmbină orientarea lor socialistă și dragostea lor nemărginită pentru cauza poporului cu pregătirea filozofică necesară pentru a putea, în sfîrșit, să se ridice, și în domeniul științelor sociale, de la ipoteze și dibuiri pînă la înălțimea cunoașterii pozitive. *Filozofia* le-a dezvăluit principiul fundamental potrivit căruia, *în primă instanță*, nu lumea trebuie să se conformeze ideilor, ci, dimpotrivă, ideile urmează să se conformeze lumii. De aici ei au tras concluzia că adevăratele forme de stat și instituții sociale nu pot fi găsite într-o formă finită în lumea lăuntrică a spiritului, cu ajutorul unor raționamente speculative, ci trebuie deduse în chip materialist din condițiile obiective... N.B. N.B. N.B.

Marx a fost primul care a înțeles că *fericirea omenirii privită în ansamblu*, nu depinde de vreun politician luminat, ci de *forța productivă a muncii sociale*...

El a înțeles — și această înțelegere constituie piatra de temelie a științelor sociale — că fericirea omenirii depinde de munca materială, iar nu de niște fantezii spiritualiste. De acum înainte nu mai căutăm această fericire în revelații religioase, politice sau juridice, ci vedem cum ea crește în mod mecanic din dezvoltarea așa-numitei economii naționale. Nu știința și instrucțiunea ne vor aduce fericirea, ci munca

www.dacoromanica.ro

productivă, care, în treacăt fie zis, devine, cu ajutorul ştiinţei şi al instrucţiunii, din ce în ce mai productivă.

Aici se pune întrebarea: ce este primordial — munca mecanică sau ştiinţa spiritualistă? Privită superficial, această întrebare pare a fi o simplă cazuistică sofistică, dar în realitate ea prezintă o mare importanţă pentru formarea unei păreri juste. Este vorba aici de aceeaşi veche întrebare: N.B. eşti idealist sau materialist? — iar acum ea este atît de precis formulată, că nu mai poate să existe nici un dubiu în privinţa răspunsului pe care urmează să-l dăm. Fiindcă noi, socialiştii, recunoaştem primatul muncii «brute», sîntem prezentaţi ca nişte oameni care desconsideră cultura...

N.B. Se pune întrebarea: care este factorul prim — gîndirea sau existenţa, teologia speculativă sau ştiinţele naturii bazate pe metoda inductivă? Oamenii se mîndresc — şi au dreptul să se mîndrească — cu mintea lor, dar ei nu trebuie să fie atît de naivi încît să-şi închipuie că ceea ce e primordial pentru ei este şi primul lucru în lume. N.B. Idealiştii sînt aceia care exagerează valoarea intelectului uman, care îl divinizează şi îi atribuie miraculoase însuşiri religioase sau metafizice. Această sectă descreşte pe zi ce trece, şi chiar ultimele ei rămăşiţe sînt constituite din oameni care de mult s-au lepădat de superstiţia religioasă, dar care, totuşi, nu pot să renunţe la «credinţa» că astfel de noţiuni ca dreptate, libertate, frumuseţe etc. creează lumea oamenilor. Acest lucru este, într-o oarecare măsură, adevărat, dar N.B. mai întîi de toate există lumea materială şi ea creează conţinutul noţiunilor noastre, ea hotărăşte ce trebuie să înţelegem, propriu-zis, prin libertate, dreptate etc. Este extrem de important să ne dăm bine seama de esenţa acestui proces, fiindcă din el rezultă metoda prin care urmează să dăm noţiunilor noastre un conţinut corect. Întrebarea: care este factorul prim — spiritul sau materia? — este marea întrebare generală cu privire la adevăratul drum al dreptăţii şi la drumul drept al adevărului...

[100—101] Unanimitatea teoretică a social-democraţiei, care a fost subliniată de noi mai sus, e întemeiată pe faptul că noi nu mai căutăm mîntuirea în planuri subiective, ci N.B. vedem că ea rezultă cu imperioasă necesitate din mersul inevitabil al lumii, ca un produs mecanic al ei. Nouă nu ne N.B. rămîne altceva de făcut decît să ajutăm la naşterea ei. Procesul universal irezistibil care a dus la apariţia planetelor şi la formarea treptată, din substanţele lor fluide-incandescente,

www.dacoromanica.ro

a cristalelor, plantelor, animalelor și oamenilor, ne împinge tot atît de irezistibil spre o folosire rațională a muncii, spre dezvoltarea necontenită a forțelor de producție...

Certitudinea social-democrației se bazează pe *mecanismul* progresului. Ne dăm seama că nu depindem de bunăvoința cuiva. Principiul nostru este pur mecanic, iar filozofia noastră este materialistă. [101] Dar materialismul social-democrat este mult mai bogat și mai temeinic fundamentat decît oricare dintre sistemele materialiste care l-au precedat. El a intuit în mod clar opusul său — ideea — și l-a înglobat în sistemul său, a pus pe deplin stăpînire pe lumea conceptelor, a lichidat contradicția dintre mecanică și spirit. Spiritul negației este pentru noi totodată pozitiv, elementul nostru este dialectica. «Cînd am să mă eliberez de povara economică» — spune Marx într-o scrisoare particulară — «am să scriu o «Dialectică». Adevăratele legi ale dialecticii le găsim deja la Hegel, ce-i drept într-o formă mistificată. Această formă trebuie acum înlăturată»[205]. Dar, cum mă tem că o să treacă multă vreme pînă ce Marx ne va face plăcerea să scrie lucrarea promisă și cum din tinerețe am studiat îndeaproape și de unul singur această temă, am să încerc să ofer minților avide de cunoștințe posibilitatea de a cunoaște cîte ceva din filozofia dialectică. Ea este astrul central din care pornesc razele care ne-au luminat nu numai economia, dar și întreaga dezvoltare a civilizației, și pînă la urmă va lumina, desigur, și întreaga știință, pînă la «ultimele ei rațiuni».

N.B.

N.B.

Tovarășii știu că eu nu am trecut prin școli înalte și că sînt un simplu pielar, care și-a însușit filozofia ca autodidact. Pentru lucrările mele filozofice pot dispune doar de orele mele de răgaz. De aceea îmi voi publica articolele mele la anumite intervale și voi fi mai puțin preocupat de legătura dintre ele cît de dorința ca fiecare să poată fi citit separat. Și cum eu nu pun prea mult preț pe boarfele erudiției, îmi va fi mai ușor să evit orice prolixitate și să las la o parte tot ce n-ar face decît să îngreuieze înțelegerea...

N.B.

II

[102—104] În prefața la «Situația clasei muncitoare din Anglia», Friedrich Engels vorbește deja despre învingerea filozofiei de către Feuerbach[206]. Dar Feuerbach a avut atîta bătaie de cap cu teologia, încît n-a prea avut timp și nici chef ca să repurteze o victorie definitivă asupra filozofiei...

N.B.

www.dacoromanica.ro

Un bătrîn care doreşte să-şi trăiască încă o dată viaţa de la început nu vrea, propriu-zis, s-o repete, ci s-o îmbunătăţească. El îşi dă seama că drumul parcurs de el a fost greşit; dar în acelaşi timp el înclină, pe cît se pare, spre concluzia că, mergînd pe acest drum, a avut multe de învăţat. O atitudine la fel de critică ca aceea manifestată de acest bătrîn faţă de trecutul său are şi social-democraţia faţă de filozofie. Aceasta din urmă se află tocmai pe drumul greşit pe care a trebuit să se rătăcească pentru a ajunge să cunoască adevăratul drum. Pentru a putea păşi pe drumul cel bun şi a nu te
sehr gut! lăsa derutat de toate absurdităţile religioase şi filozofice, trebuie să studiezi temeinic cel mai greşit dintre drumurile greşite, adică filozofia.

Cine va lua în sens literal această cerinţă va găsi, desigur, că e absurdă...

Tot ce are o existenţă reală este supus unei continue schimbări şi *mişcarea* lumii este atît de nemărginită, încît
N.B. în fiece clipă nici un lucru nu mai este ceea ce a fost înainte...

Social-democraţia s-a pronunţat împotriva «religiei» şi eu insist aici ca ea să se pronunţe şi împotriva «filozofiei». Despre o «filozofie social-democrată» cred că nu poate fi vorba decît pentru etapa de trecere. Pe viitor însă, dialectica sau teoria generală a ştiinţei va fi o denumire cît se poate de potrivită pentru acest obiect critic...

[106—108] La toţi aceştia [la profesori şi la docenţi.— *Nota red.*] ai să găseşti, într-o măsură mai mare sau mai mică, rămăşiţele de mistică fantastică, superstiţioasă, care le întunecă vederea. Un exemplu concludent ne-a oferit recent domnul von Kirchmann, care, în a sa «Prelegere filozofică pe înţelesul tuturor» (după cum se vede din darea de seamă apărută în
1876 „Volkszeitung“ cu data de 13 ianuarie a.c.), spune că filozofia nu este — nici mai mult, nici mai puţin — decît ştiinţa celor mai înalte concepte ale existenţei şi cunoaşterii...

Avem de-a face şi de data asta cu vechea noastră cunoştinţă, care se prezintă întinerită. Ea poartă acum denumirea de «ştiinţa celor mai înalte concepte ale existenţei şi cunoaşterii». Aşa se numeşte ea într-o «limbă pe înţelesul tuturor»...

Să admitem că filozofia şi ştiinţele naturii ar avea acelaşi obiect, că ar face uz de aceleaşi mijloace, dar că le-ar folosi în alt mod. Fără să vrei, îţi pui întrebarea: şi ce rezultă din această deosebită folosire? Rezultatele ştiinţelor naturii sînt cunoscute. Dar cu ce se poate lăuda filozofia? Von Kirchmann ne dezvăluie secretul: ea apără

www.dacoromanica.ro

religia, statul, familia și morala. Așadar, filozofia nu este o știință, ci un mijloc de apărare împotriva social-democrației. În acest caz, nu e de mirare că social-democrații își au filozofia lor proprie, particulară... | sehr gut!

«Științele speciale», ca și bunul-simț în general, își obțin cunoștințele, cu ajutorul intelectului, din experiență, din materialul lumii... | Erfahrung= Material der Welt* N.B.

Actualii adepți și admiratori ai filozofiei clasice au menirea să apere religia, statul, familia și morala. Din momentul în care nu-și mai îndeplinesc această menire, ei încetează să mai fie filozofi și devin social-democrați. Toți acești așa-ziși «filozofi», toți acești profesori sau docenți, în ciuda aparentei lor libertăți de gîndire, sînt, într-o măsură mai mare sau mai mică, prinși în plasa superstiției și misticismului; ei se deosebesc prea puțin unii de alții și față de social-democrație formează o singură masă reacționară, care în puncto puncti** este complet neinstruită...

III

[109—110] În mod obișnuit, «metoda» ne este prezentată drept o trăsătură distinctivă, care deosebește filozofia de științele speciale. Dar metoda speculativă a filozofiei nu este altceva decît o întrebare fără rost, care e pusă cu totul la întîmplare. Fără nici un material, aidoma păianjenului | N.B.

care-și extrage firele din propriul său corp — mai mult chiar: fără nici un temei, fără nici un fel de premise —, filozoful vrea să-și extragă înțelepciunea sa speculativă din propria-i minte...

Cărțile pline de profunzime nu sînt altceva decît o evidentă acumulare a unui venin, care a pătruns adînc în sufletul popoarelor încă din copilăria lor și care și astăzi este foarte răspîndit în cele mai diverse pături ale populației. Un exemplu instructiv ne-a fost oferit recent de savantul profesor Biedermann, într-o polemică a sa cu muncitorii. El cere socialiștilor să prezinte, «în locul unor aluzii vagi și confuze, un tablou clar al orînduirii sociale care ar trebui, după părerea lor, să existe în lumea asta și care ar urma să fie instaurată la noi potrivit dorințelor lor. Deosebit de interesant ar fi ca ei să dea indicații clare asupra modului cum vor fi în mod logic transpuse în practică toate acestea»... | bien dit!

* — Experiența = materialul lumii. — *Nota trad.*
** — la urma urmei. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Cînd ne gîndim la viitoarea orînduire a societăţii, în primul rînd ne bazăm pe un material deja cunoscut. Noi gîndim în chip materialist...

IV

[116—123] În articolele precedente am prezentat filozofia drept un vlăstar al religiei, care a devenit un fantast ca şi ea, cu toate că nu atît de pretenţios...

Dühring, pe cît se pare, a avut presimţirea că meseria de filozof este complet inutilă, şi de aceea el îi atribuie şi o «utilitate practică». După părerea lui, filozofia nu trebuie numai să conceapă lumea şi viaţa în mod ştiinţific, dar să şi confirme această concepţie prin *intenţiile* ei, *prin concepţia ei despre lume şi prin raporturile ei cu orînduirea vieţii*. Or, N.B. această cale duce spre social-democraţie. Dar, o dată ce a mers atît de departe, filozoful va ajunge, probabil, în curînd la o cunoaştere absolută şi se va lepăda complet şi în mod categoric de filozofie. E drept că, în genere, omul nu se poate lipsi de o anumită concepţie despre lume şi despre viaţă, dar el se poate dispensa cu uşurinţă de filozofie ca un gen aparte. Concepţia ei este oarecum intermediară între cea religioasă şi cea riguros ştiinţifică...

Amintim încă o dată că metoda este indiciul caracteristic prin care se deosebesc între ele religia, filozofia şi ştiinţa. Ele, toate, caută înţelepciunea. Metoda religioasă îşi caută revelaţia pe muntele Sinai, dincolo de nori sau printre fantome. Filozofia se adresează minţii omului, dar, atîta timp cît aceasta este întunecată de negura religiei şi nu se cunoaşte pe sine însăşi, ea pune întrebări greşite şi recurge la procedee eronate, neîntemeiate, speculative sau alese la întîmplare. Metoda ştiinţelor exacte, în fine, operează cu materialul furnizat de lumea sensibilă a fenomenelor. Şi, din momentul N.B. în care recunoaştem că această metodă constituie singura cale raţională pentru intelect, dispare terenul pentru orice plăsmuiri fantastice.

Dacă aceste raţionamente vor cădea sub ochii vreunui filozof autentic, îi vor stîrni un surîs sarcastic, iar dacă el va catadicsi să ne dea un răspuns, va încerca să ne demonstreze că cei ce nutresc preferinţe pentru ştiinţele speciale sînt [α]N.B. materialiştii necritici, care acceptă drept adevăr lumea empirică, sensibilă, fără a o supune unui examen amănunţit...

Dar în viaţa poporului, unde este vorba despre stăpîni şi servitori, despre muncă şi profit, despre drepturi şi datorii,

www.dacoromanica.ro

despre legi, moravuri și rînduieli, se dă îndeosebi cuvîntul popii și profesorului de filozofie și fiecare dintre ei își are metoda lui proprie de a ascunde adevărul. Religia și filozofia, care altădată erau niște rătăciri nevinovate, devin acum, cînd guvernanții au interesul să domnească reacțiunea, niște mijloace rafinate de înșelare politică. sehr gut!

Din lecția pe care ne-a dat-o profesorul Biedermann în articolul precedent am învățat că nu trebuie să ne adresăm întunecatei incertitudini, chiar cînd este vorba de căutarea adevărului. Aici filozofia s-a pus în opoziție cu bunul-simț. Ea nu caută, ca toate științele speciale, anumite adevăruri empirice, ci, întocmai ca religia, încearcă să găsească un gen cu totul aparte de adevăr: unul absolut, himeric, lipsit de orice temei și avînd un caracter supranatural. Ceea ce pentru toată lumea este real — ceea ce vedem, auzim, pipăim, gustăm și mirosim, *senzațiile* noastre *corporale* — pentru ea nu e de ajuns de real. Fenomenele naturii nu sînt pentru ea decît apariții, sau «aparențe»*, de care nici nu vrea să audă... N.B. α

Filozoful, stăpînit de prejudecăți religioase, vrea să treacă dincolo de fenomenele naturii, și îndărătul acestei lumi a fenomenelor el caută o altă lume a adevărului, cu ajutorul căreia s-o explice pe prima...

Trebuie să menționez însă că i-am atribuit lui Descartes mai mult decît a făcut în realitate. Lucrurile se prezintă în felul următor: la filozoful nostru se constată că există două suflete, unul obișnuit, religios, și altul științific. Filozofia lui este un amestec din amîndouă. Religia i-a insuflat credința că lumea simțurilor este o nimicnicie, în timp ce propria-i aptitudine de a gîndi științific căuta să-i dovedească contrarul. El a început cu nimicnicia, cu îndoiala în adevărul sensibil, iar cu ajutorul senzațiilor corporale ale ființei sale a dovedit contrarul. Totuși, curentul științific n-a putut încă să se afirme în mod atît de consecvent. Abia gînditorul *fără idei preconcepute*, repetînd experimentul lui Descartes, găsește că, dacă mintea sa e plină de gînduri și e frămîntată de îndoieli, înseamnă că senzația corporală este aceea care ne convinge de existența procesului de gîndire. Filozoful a denaturat faptele: el voia să demonstreze existența necorporală a gîndului abstract, credea că se poate demonstra în mod științific adevărul supranatural al unui suflet religios și N.B.

* Joc de cuvinte: În limba germană *Erscheinung* „fenomen" sau „apariție", iar *Schein* „aparență". — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

N.B. filozofic, pe cînd, în realitate, el constata obişnuitul adevăr al senzaţiei corporale...

Idealişti, în sensul bun al cuvîntului, sînt toţi oamenii cinstiţi. Şi cu atît mai mult social-democraţii. Scopul nostru este un ideal măreţ. Idealiştii, în accepţia filozofică a cuvîntului însă, sînt nişte smintiţi. Ei afirmă că tot ce vedem, auzim, pipăim etc., întreaga lume a fenomenelor din jurul nostru este lipsită de existenţă şi că totul se reduce la frînturi de gînduri. Ei susţin că intelectul nostru este singurul adevăr, că toate celelalte sînt doar nişte «reprezentări», fantasmagorii, visuri nebuloase, fenomene în sensul rău al cuvîntului. Toate cele percepute de noi din lumea exterioară, afirmă ei, nu sînt adevăruri obiective, nu sînt lucruri reale, ci doar frămîntări subiective ale intelectului nostru. Iar atunci cînd bunul-simţ se arată indignat de asemenea afirmaţii, ei ştiu să explice cu multă putere de convingere că, deşi noi, cu ochii noştri, vedem zilnic cum soarele răsare la răsărit şi apune la apus, totuşi ştiinţa trebuie să pună ordine în mintea noastră pentru ca noi să putem învăţa să recunoaştem adevărul cu ajutorul simţurilor noastre imperfecte.

N.B.*

Erscheinungen im bösen Sinne**

α N.B.

sehr gut!

Şi o găină oarbă, cum spune un proverb, mai găseşte din cînd în cînd un grăunte. O asemenea găină oarbă este idealismul filozofic. Şi el a ciugulit un grăunte, şi anume ideea că ceea ce vedem, auzim sau pipăim în lumea asta nu reprezintă obiecte sau lucruri reale. În ştiinţele naturale, fiziologia simţurilor, la rîndul ei, se apropie tot mai mult de constatarea că obiectele de diferite culori pe care le văd ochii noştri sînt doar nişte senzaţii vizuale policrome, iar asprimea, fineţea, greutatea, pe care le simţim nu sînt altceva decît senzaţii de greutate, fineţe şi asprime. Între simţurile noastre subiective şi lucrurile obiective nu există o graniţă absolută. Lumea asta este o lume a simţurilor noastre...

Obiectele din lume nu au o existenţă «în sine» şi toate proprietăţile şi le capătă numai prin *legătura dintre ele*... Numai în legătură cu o anumită temperatură este lichidă apa; cînd e ger, ea devine solidă şi

* Însemnările subliniate cu linii oblice au fost făcute de V.I. Lenin în colţul paginii. De aceea, aici şi în cele ce urmează, dacă nu se poate stabili cu precizie la care pasaj anume se referă observaţia lui Lenin, este reprodus întregul text al paginii respective. — *Nota red.*

** — Fenomene în sensul rău. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

tare, iar la căldură mare se transformă în vapori; de obicei, ea curge la vale, dar cînd în calea ei dă de o căpățînă de zahăr, o parte din ea se ridică în sus.

În sine, ea nu are nici un fel de proprietate, nici un fel de existență; ea și le capătă numai prin legătura cu alte obiecte. N.B.

Totul nu este decît o proprietate sau un predicat al naturii, care nu se încadrează nicăieri într-o obiectivitate sau un adevăr al ei supranatural, ci ni se înfățișează pretutindeni doar sub forma unor *fenomene* multiforme și efemere.

Întrebările de felul: cum ar arăta lumea fără ochii noștri, fără soare sau fără spațiu, fără temperatură, fără intelect sau fără simțuri sînt pur și simplu absurde, și numai niște nătărăi pot să-și bată capul cu ele. Ce-i drept, în viață și în știință putem să separăm și să clasificăm la infinit, dar totodată nu trebuie să uităm că totul constituie o unitate, că totul se află în strînsă conexiune. Lumea este sensibilă, iar simțurile și intelectul nostru sînt pe de-a-ntregul lumești. Asta nu constituie încă o «graniță» pentru om, dar cine vrea să meargă mai departe împinge lucrurile la absurd. Dacă vom dovedi că nemuritorul suflet al popii sau neîndoielnicul intelect al filozofului au aceeași natură obișnuită ca și toate celelalte fenomene ale lumii, vom fi dovedit că «celelalte» fenomene sînt tot atît de reale și de adevărate ca și incontestabilul intelect cartezian. Noi nu numai că credem, gîndim, presupunem sau ne îndoim că senzațiile noastre au o existență, dar le simțim cu adevărat și în mod efectiv. Și invers: întregul adevăr și întreaga realitate se sprijină pe simțuri, pe senzații corporale. Sufletul și trupul sau, cum se spune nu rareori astăzi, subiectul și obiectul au una și aceeași natură empirică, sensibilă, pămîntească. N.B.

«Viața e un vis», spuneau cei din antichitate; acum vin și filozofii cu noutatea lor: «lumea e o reprezentare a noastră»...

Esența filozofiei social-democrate nu constă în a-și întemeia adevărul ei pe «cuvîntul domnului» sau pe «principii» tradiționale, ci, dimpotrivă, în a-și edifica principiile ei pe senzații corporale... N.B.

V

[123—130] Dumnezeu a plămădit trupul omului dintr-un bulgăr de lut și i-a insuflat un suflet nemuritor. De atunci există dualismul sau teoria celor două lumi. Una dintre

www.dacoromanica.ro

ele, lumea fizică, materială, e o ticăloşie, iar cealaltă, lumea spirituală, intelectuală sau religioasă, este suflarea domnului. Filozofii au eternizat această istorioară, adică au adaptat-o la spiritul vremii. Tot ce se poate vedea, auzi şi simţi, într-un cuvînt realitatea fizică, continuă să fie tratat ca ceva impur; în schimb, spiritului cugetător i se atribuie împărăţia unui adevăr supranatural, a frumuseţii şi libertăţii. În filozofie, ca şi în religie, cuvîntul «lume» are un iz neplăcut. Dintre toate fenomenele sau obiectele naturii nu există decît unul singur pe care filozofia îl consideră demn de atenţie, şi anume spiritul, pe care-l cunoaştem ca suflare a domnului; şi aceasta numai pentru că în mintea lor confuză el le apare drept ceva superior, supranatural, metafizic...

N.B.

Filozoful care în mod realist priveşte spiritul omenesc, alături de alte lucruri, drept un obiect al cunoaşterii încetează a mai fi filozof, adică unul dintre aceia care, studiind enigma existenţei în general, se izolează într-o întunecată incertitudine. El devine specialist, iar «ştiinţa specială» a teoriei cunoaşterii devine specialitatea lui...

În dosul întrebării dacă în capul nostru se află un nobil spirit idealist sau o obişnuită şi precisă minte omenească se ascunde întrebarea de interes practic dacă puterea şi dreptul trebuie să aparţină unei nobilimi privilegiate sau poporului simplu...

N.B.

Profesorii au devenit conducători de oşti în tabăra răului. În flancul drept comandă Treitschke, în centru von Sybel, iar în flancul stîng Jürgen Bona Meyer, doctor în filozofie şi profesor la Bonn...

N.B.

Încă în articolul nostru precedent am vorbit despre trucul lui Descartes, pe care îl folosesc aproape zilnic profesorii de magie superioară, adică de filozofie, în faţa auditoriului lor cu scopul de a-l dezorienta. Suflarea domnului trebuie demonstrată drept adevăr. Ce-i drept, numele lui se bucură de o proastă reputaţie; în faţa unor liberali luminaţi nu se poate vorbi de un suflet nemuritor. De aceea ei îşi iau aerul unor materialişti lucizi şi vorbesc despre conştiinţă, despre facultatea de gîndire sau de reprezentare...

sehr gut!!

Simţim în noi existenţa fizică a raţiunii gînditoare şi, în acelaşi mod şi cu aceleaşi simţuri, simţim în afara noastră bulgării de lut, copacii şi arbuştii. Iar ceea ce simţim în noi şi ceea ce simţim în afara noastră nu diferă prea mult între ele. Amîndouă se încadrează în categoria fenomenelor sensibile, în materialul empiric, şi amîndouă formează un obiect al simţurilor. Despre modul cum trebuie făcută distincţie

www.dacoromanica.ro

între simțurile subiective și cele obiective, între lăuntric și exterior, între 100 de taleri reali și 100 de taleri fictivi, vom vorbi cu altă ocazie. Ceea ce trebuie să înțelegem aici este că gîndul lăuntric și suferința lăuntrică au, în egală măsură, o existență obiectivă și că, pe de altă parte, lumea exterioară este în mod subiectiv strîns legată de organele noastre... N.B.

Să-i dăm cuvîntul lui Jürgen însuși: «și cel ce din principiu e necredincios va ajunge de fiecare dată la adevărul, filozofic demonstrat, că în ultimă instanță orice cunoaștere a noastră se bazează, totuși, pe o credință oarecare. Existența însăși a lumii sensibile; materialistul o acceptă și el tot pe bază de credință. El nu posedă o cunoaștere nemijlocită a lumii sensibile; ceea ce cunoaște în mod nemijlocit este numai reprezentarea despre lume pe care și-o face în mintea sa. El crede că acestei reprezentări îi corespunde ceva ce e reprezentat, că lumea reprezentată e chiar așa cum și-o reprezintă; el crede deci în lumea exterioară sensibilă pe baza dovezilor furnizate de mintea sa»... N.B. N.B. N.B. N.B.

Credința lui Meyer este «filozofic» demonstrată, și totuși el știe doar că nu știe nimic, că totul nu este decît credință. El este modest în ce privește cunoașterea și știința, dar e cu totul lipsit de modestie în ce privește credința și religia. La el, știința și religia se confundă mereu între ele; nici una nu are, pe cît se pare, prea mare importanță pentru el... sehr gut!

Așadar, este «filozofic demonstrat» că s-a terminat cu «toată știința noastră». Pentru ca amabilii noștri cititori să înțeleagă acest lucru, ne permitem să le facem cunoscut că recent a avut loc o adunare generală a tagmei filozofilor la care a fost adoptată în mod solemn hotărîrea de a se scoate din circulație cuvîntul știință, iar în locul lui să se pună cuvîntul credință. De acum înainte a ști înseamnă a crede. Nu mai există știință... N.B.

Totuși, domnul profesor se corectează singur și afirmă textual: credința în lumea sensibilă este o credință în propriul nostru spirit. Așadar, totul — și spiritul, și natura — se sprijină tot pe credință. Singura lui greșeală e numai aceea că vrea să ne impună și nouă, materialiștilor, o rezoluție adoptată de tagma lui. Pentru noi această hotărîre nu are putere de lege. Noi ne menținem la vechea terminologie, păstrăm pentru noi cunoașterea și lăsăm credința în seama popilor și a doctorilor în filozofie.

www.dacoromanica.ro

Fireşte, «toate cunoştinţele noastre» se bizuie şi ele pe subiectivitate. S-ar putea ca prin zidul de care, lovindu-ne, am putea să ne spargem capetele şi pe care din această cauză îl considerăm impenetrabil să treacă, fără a se lovi, spiriduşii, îngerii, diavolii şi alţi strigoi sau ca întregul glob pămîntesc nici să nu existe pentru ei — dar ce ne priveşte pe noi? Ce ne pasă nouă de o lume pe care n-o simţim şi pe care n-o percepem?

N.B. S-ar putea ca ceea ce oamenii denumesc ceaţă şi vînt să fie în realitate, *pur obiectiv, sau «în sine şi pentru sine»* flaute sau contrabasuri cereşti. Dar tocmai de aceea nu ne interesează cîtuşi de puţin această obiectivitate absurdă. Materialiştii social-democraţi nu se ocupă decît de ceea ce omul percepe *prin experienţă*. Din această experienţă face parte şi propriul său spirit, facultatea sa de gîndire sau de reprezentare. Ceea ce ne este dat prin experienţă poartă la noi denumirea de adevăr şi constituie pentru noi singurul obiect al ştiinţei...

N.B. De cînd Kant şi-a făcut o specialitate din critica raţiunii s-a constatat că singure cele cinci simţuri ale noastre nu sînt suficiente pentru experienţă, că trebuie să intervină şi intelectul...

N.B. Dar marelui filozof i-a fost peste putinţă să dea complet uitării povestea cu lutul, să elibereze complet spiritul din negura spiritualistă, să despartă complet ştiinţa de religie. Josnica lor concepţie despre materie, «lucrul în sine» sau adevărul supranatural, a făcut din toţi filozofii, într-o măsură mai mare sau mai mică, nişte prizonieri ai înşelătoriei idealiste care se sprijină exclusiv pe credinţa în caracterul metafizic al spiritului uman...

De această mică slăbiciune a marilor noştri critici caută să profite filozofii oficiali prusieni pentru a confecţiona dintr-însa un nou chivot al legii, ce-i drept cît se poate de jalnic.

N.B. «Credinţa idealistă în dumnezeu — spune J. B. Meyer — nu este, desigur, şi nu va fi niciodată o cunoaştere; dar tot atît de clar este că nici necredinţa materialistă nu este o cunoaştere şi că ea nu e altceva decît o credinţă materialistă, care nici ea nu poate să se transforme vreodată în cunoaştere»...

VI

[130—136] Ei cîntă cu toţii acelaşi refren: «Înapoi la Kant!». De aceea chestiunea în discuţie prezintă o importanţă care depăşeşte mărunta personalitate a generalului

www.dacoromanica.ro

Jürgen. Ei vor să se înapoieze la Kant nu pentru că acest mare gînditor a dat o puternică lovitură basmului cu sufletul nemuritor care se află în lutul cel păcătos — și el a dat într-adevăr o asemenea lovitură —, ci pentru că, pe de altă parte, sistemul lui a lăsat deschisă o portiță prin care pot strecura din nou prin contrabandă puțină metafizică... N.B.N.B.

Este cît se poate de clar că toată această falsă înțelepciune se sprijină pe o greșită folosire a intelectului nostru. Și nimeni nu s-a străduit în chip atît de conștient și cu atîta succes să studieze acest intelect, să creeze o știință a teoriei cunoașterii ca Immanuel Kant, cel atît de admirat de toți. Dar între el și epigonii lui de azi există o deosebire esențială. În măreața luptă istorică împotriva răului, el s-a aflat de partea cea bună; el s-a folosit de geniul său pentru a contribui la dezvoltarea revoluționară a științei, în timp ce filozofii noștri oficiali prusieni au intrat cu «știința» lor în slujba unei politici reacționare...

Manevra prin care Kant a izgonit metafizica din templu și i-a lăsat deschisă o portiță dosnică este clar rezumată într-o singură frază din introducerea sa la «Critica rațiunii pure». Neavînd la îndemînă textul respectiv, am să citez din memorie. Această frază sună astfel: *cunoașterea* noastră se limitează la *fenomenele* lucrurilor. Noi nu putem ști ce sînt lucrurile în *sine*... N.B.

Nu se poate contesta că, acolo unde sînt fenomene, este și ceva ce apare*. Dar dacă acest ceva ar fi însuși fenomenul, dacă ceea ce apare e chiar fenomenul? N.B.
Fiindcă n-ar fi de loc nelogic sau nerațional dacă, pretutindeni în natură, subiectele și predicatele ar fi de același gen. Dar de ce trebuie numaidecît ca ceea ce apare să fie cu totul de altă natură decît fenomenul? De ce nu pot lucrurile «pentru noi» și lucrurile «în sine», sau aparența și adevărul, să fie alcătuite din aceeași substanță empirică, să fie de aceeași natură? N.B.

Răspuns: pentru că și în mintea marelui Kant a existat superstiția unei lumi metafizice, credința în inferioritatea lumii simțurilor și într-un adevăr supranatural, nesensibil, extraordinar, care trebuie să se afle neapărat îndărătul ei. Propoziția: acolo unde există fenomene pe care le putem vedea, auzi sau pipăi, trebuie să se ascundă și altceva, care poartă denumirea de adevărat sau măreț, pe care nu-l putem vedea, auzi sau pipăi: această propoziție, orice ar spune Kant, este nelogică... N.B.

* Joc de cuvinte intraductibil. În limba germană *Erscheinung* are, în afara sensului de «fenomen», și pe acela de «apariție». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

N.B. Intelectul trebuie să opereze numai în legătură conştientă cu experienţa materialistă, şi orice încercare de a recurge la întunecata incertitudine se dovedeşte inutilă şi absurdă.

Dar, după cum povesteşte Heine, domnul profesor de la Königsberg avea un servitor, un om simplu din popor, pe nume Lampe, pentru care, cum se spune, castelele din Spania erau o necesitate sufletească. Filozofului i s-a făcut milă de el şi a emis următoarea deducţie: dat fiind că lumea experienţei este strîns legată de intelect, ea nu ne oferă decît o experienţă intelectuală, adică fenomene sau frînturi de gînduri.

Erscheinungen im bösen Sinne des Wortes* Lucrurile materiale, care sînt cunoscute prin experienţă, nu sînt adevăruri autentice, ci numai nişte fenomene în sensul rău al cuvîntului, nişte fantome sau ceva asemănător. Lucrurile adevărate însă, lucrurile «în sine», adevărurile metafizice, nu pot fi cunoscute prin experienţă, ci trebuie crezute, potrivit

N.B. cunoscutului argument: unde este un fenomen, trebuie să fie şi ceva (metafizic) ce apare.

În felul acesta a fost salvată credinţa, a fost salvat supranaturalul, ceea ce i-a convenit de minune nu numai servitorului Lampe, dar şi profesorilor germani în «lupta culturală» dusă de ei pentru «instruirea poporului» şi împotriva detestabililor social-democraţi, care sînt cu totul necredincioşi. În această privinţă, Immanuel Kant s-a dovedit a fi omul de care aveau nevoie; el i-a ajutat să găsească mult doritul *punct*

foarte bine! *de vedere de mijloc*, care, dacă nu este ştiinţific, în orice caz este practic...

Social-democraţii sînt ferm convinşi că iezuiţii clericali sînt mult mai puţin periculoşi decît cei «liberali». Dintre toate partidele, cel mai respingător este

foarte bine! partidul de mijloc. El se foloseşte de cultură şi de democraţie ca de o falsă etichetă cu care caută să strecoare poporului marfa lui falsificată şi să discrediteze principiile autentice. Ce-i drept, aceşti oameni încearcă să se scuze, spunînd că ei procedează aşa cum le dictează conştiinţa şi cum îi ajută mintea; şi noi credem, firește, că ei ştiu puţine lucruri, dar

N.B. canaliile astea nu *vor* să ştie nimic şi nu *vor* să înveţe nimic...

* — Fenomene în sensul rău al cuvîntului. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

die miserable Bourgeoiswirtschaft, welche das Volk aus-
zieht und es schließlich, wenn nichts mehr daran zu ver-
dienen ist, ohne Arbeit und ohne Lohn aufs Pflaster wirft.
Da gehen ihm denn die Augen groß auf. Da wird ihm
der Idealismus vertrieben; und so bedürfen wir zur Volks-
bildung weder einer zarten Pädagogik, noch Moses und die
Propheten. Unsere Zöglinge, die modernen Lohnarbeiter,
sind wohl qualifiziert, um endlich Einsicht in die sozial-
demokratische Philosophie zu bekommen, welche die Natur-
erscheinungen als das Material der theoretischen oder wissen-
schaftlichen Wahrheit, der erfahrungsmäßigen, empirischen,
materialistischen, oder wenn man so will, auch subjektiven
Wahrheit einerseits, von der auf die andere Seite postierten
extravaganten oder übergeschnappten Metaphysik wohl zu
trennen weiß.

Wie in der Politik die Parteien mehr und mehr sich in
nur zwei Lager gruppieren, hier Arbeitnehmer und dort
Arbeitgeber, analog der ökonomischen Entwicklung, welche
die Mittelklassen lichtet und auf Zweitrennung in Besitzer
und Habenichtse lossteuert, so teilt sich auch die Wissen-
schaft in zwei Generalklassen: in Metaphysiker dort und in
Physiker oder Materialisten hier. Die Zwischenglieder und
vermittlungssüchtigen Quacksalber mit allerlei Namen, Spiri-
tualisten, Sensualisten, Realisten usw. usw., fallen unter-
wegs in die Strömung. Wir steuern der Entschiedenheit,
der Klarheit zu. Idealisten nennen sich die reaktionären
Retraitebläser, und Materialisten sollen alle diejenigen heißen,
welche sich angelegen sein lassen, den menschlichen Intellekt
vom metaphysischen Zauber zu erlösen. Damit Namen und
Definitionen uns keine Verwirrung machen, halten wir fest
vor Augen, daß die allgemeine Unklarheit in der Sache
keinen festen Sprachgebrauch bisher hat aufkommen lassen.

Vergleichen wir die beiden Parteien mit dem Festen und
Flüssigen, dann liegt Breiartiges in der Mitte. Solche
unklare Verschwommenheit ist eine Generalnatur aller

O pagină din cartea lui J. Dietzgen
«Mici scrieri filozofice» cu însemnările lui V.I. Lenin

Micșorat

www.dacoromanica.ro

De vremea lui Kant ne desparte aproape un secol; între timp au trăit Hegel și Feuerbach, a ieșit învingătoare nefasta orînduire burgheză, care jefuiește poporul și care, atunci cînd nu mai are ce să-i ia, îl aruncă în stradă, lăsîndu-l fără muncă și fără salariu...

2 școli în filozofie

Discipolii noștri, muncitorii salariați din zilele noastre, au pregătirea necesară pentru a înțelege, în sfîrșit, filozofia social-democrată, care știe să facă deosebire între fenomenele naturii ca material al adevărului teoretic sau științific, experimental, empiric, materialist, sau, dacă vreți, și subiectiv, de o parte, și metafizica pretențioasă sau supranaturală, de altă parte.

N.B.

N.B.

După cum în politică — corespunzător cu dezvoltarea economică, care tinde spre eliminarea păturilor mijlocii și spre apariția de proprietari și de oameni lipsiți de avere — partidele se grupează din ce în ce mai mult în două tabere: de o parte salariații, iar de cealaltă parte patronii, tot așa și știința se împarte în două clase fundamentale: metafizicienii de o parte, fizicienii sau materialiștii, de altă parte. Elementele intermediare și șarlatanii conciliatori, sub cele mai diferite etichete — spiritualiști, senzualiști, realiști etc. etc. —, nimeresc în drumul lor cînd într-un curent, cînd într-altul. Noi cerem o atitudine categorică, clară. Idealiști se intitulează obscurantiștii reacționari, iar materialiști trebuie să fie numiți toți cei care tind să izbăvească intelectul uman de panglicăria metafizică. Pentru ca denumirile și definițiile să nu provoace confuzie în rîndurile noastre trebuie să avem mereu în vedere că totala lipsă de claritate care domnește în această problemă n-a permis să se ajungă la o terminologie precisă.

N.B.

N.B.

N.B.

scris în 1876

Dacă am compara unul dintre cele două partide cu un corp solid, iar pe celălalt cu un corp lichid, înseamnă că la mijloc se află un soi de terci. Această obscură imprecizie constituie una dintre caracteristicile generale ale tuturor lucrurilor din lume. Numai intelectul sau știința este în măsură să introducă claritate în acest domeniu, așa cum pentru determinarea căldurii și frigului a creat termometrul și a convenit să considere drept punct de înghețare limita precisă care separă variatele temperaturi în două clase dife-

!! N.B. sehr gut!

www.dacoromanica.ro

rite între ele. Interesele social-democraţiei cer ca în felul acesta să se procedeze şi cu înţelepciunea lumii, cer ca totalitatea gîndurilor să fie împărţită în două
N.B. categorii, şi anume în fantezii idealiste, care au nevoie de credinţă, şi în produse ale unei gîndiri materialiste lucide.

VII

N.B. [136—142] Noi, social-democraţii, sîntem ateişti nereligioşi, şi totuşi noi avem o credinţă; cu alte cuvinte, prăpastia dintre noi şi oamenii religioşi este
Scopul lui este N.B. adîncă şi largă, dar, peste ea, ca peste orice prăpastie, poate fi aruncată o punte. Intenţia mea este să-i
să „con- N.B. duc pe tovarăşii mei democraţi pe această punte şi
cilieze“ de acolo să le arăt deosebirea ce există între deşertul în care rătăcesc credincioşii şi acel pămînt al făgăduinţei în care domneşte claritatea şi adevărul.

Pentru creştini, porunca cea mai sfîntă glăsuieşte: «Iubeşte-l pe dumnezeul tău mai presus de orice, iar pe aproapele tău ca pe tine însuţi». Aşadar, dumnezeu mai presus de orice! Dar ce este dumnezeu? El e începutul şi sfîrşitul, făcătorul cerului şi al pămîntului.

N.B. Noi nu credem în existenţa lui şi totuşi găsim un sens raţional în porunca de a-l iubi mai presus de orice...

N.B. Trebuie să înţelegem că, deşi spiritul este menit să domine materia, această dominaţie trebuie neapărat să rămînă *foarte limitată*.

libertate şi necesitate Cu ajutorul intelectului nostru putem să stăpînim lumea materială numai în *mod formal*. În unele aspecte putem, eventual, să orientăm schimbările şi mişcările ei aşa cum credem de cuviinţă, dar, în ansamblu, ceea ce e esenţial — materia en général*—rămîne mai presus de spiritul uman. Ştiinţa reuşeşte să transforme energia mecanică în căldură, electricitate, lumină, energie chimică etc. şi s-ar putea ca ea să transforme energia în materie şi materia în energie şi să le prezinte ca forme diferite ale uneia şi aceleiaşi esenţe, dar ea nu poate să schimbe decît forma, în timp ce esenţa rămîne eternă, invariabilă şi indestructibilă. Intelectul

N.B. libertate şi necesitate

N.B.

* — În general. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

poate să afle căile schimbărilor fizice, dar ele nu sînt decît căi *materiale*, pe care spiritul încrezut poate doar să le urmeze, dar nu să le prescrie. Un om cu mintea întreagă nu trebuie să uite nici un moment că, împreună «cu sufletul nemuritor» și cu rațiunea, care e mîndră de facultatea ei de cunoaștere, el nu e, totuși, decît o părticică subordonată a lumii, deși «filozofii» noștri contemporani tot mai practică procedeul lor articifial de a transforma lumea reală într-o «reprezentare» a omului. Porunca religioasă: iubește-l pe dumnezeul tău mai presus de orice, înseamnă în limbajul unui bun social-democrat: iubește și venerează lumea materială, natura fizică sau existența sensibilă ca pe o cauză primară a lucrurilor, ca pe o existență fără început și fără sfîrșit, așa cum a fost, este și va fi în vecii vecilor...

libertate și necesitate

N.B.

Fenomen corporal, fizic, sensibil, material este denumirea ce se dă genului universal din care face parte tot ce există, ponderabil sau imponderabil, trupul și sufletul...

Cu toate că contrapunem spiritualului corporalul, între ele nu există, totuși, decît o deosebire relativă; avem de-a face cu două feluri de existență, nici mai mult și nici mai puțin opuse decît pisicile și cîinii, care, în ciuda cunoscutei lor dușmănii, fac totuși parte din aceeași clasă sau familie, și anume din familia animalelor domestice.

N.B. N.B.

Științele naturii, în sensul îngust, obișnuit al cuvîntului, oricît de clar ar dovedi ele originea speciilor și proveniența lumii organice din cea anorganică, nu ne pot oferi o concepție monistă despre lume (o teorie despre unitatea naturii, adică despre unitatea «spiritului» și a «materiei», a organicului și anorganicului etc.), spre care năzuiește cu atîta ardoare epoca noastră. Științele naturii reușesc să facă toate descoperirile lor numai cu ajutorul intelectului. Partea vizibilă, ponderabilă și tangibilă a acestui organ, ce-i drept, face parte din domeniul științelor naturii, dar funcția ei, gîndirea, formează de pe acum obiectul unei științe aparte care poate fi denumită logică, teoria cunoașterii sau dialectică. Această din urmă sferă a științei, adică înțelegerea sau neînțelegerea funcției spiritului, este, așadar, patria comună a religiei, a metafizicii și a claritățiii antimetafizice. Aici se află puntea care duce de la înjositoarea robie super-

N.B.

www.dacoromanica.ro

ştiţioasă la libertatea smerită; şi în imperiul libertăţii, care e mîndră de capacitatea ei de cunoaştere, domneşte smerenia, adică supunerea faţă de necesitatea fizică, materială.

Monistische Weltanschauung*

Inevitabila religie, care pentru «filozofi» se transformă într-o inevitabilă metafizică, pentru mintea omenească sănătoasă, ştiinţifică, se transformă în inevitabila necesitate teoretică a unei concepţii moniste despre lume. Energia-materie existentă, care poartă şi denumirea de lume sau existenţă, este mistificată de către teologi şi filozofi, care nu înţeleg că materia şi intelectul sînt de acelaşi gen şi care îşi reprezintă în mod eronat raportul existent între ele. Asemenea concepţiei noastre în domeniul economiei politice, materialismul nostru este şi el o cucerire ştiinţifică istorică. Aşa cum ne deosebim în mod cu totul categoric de socialiştii din trecut, tot aşa ne deosebim şi de materialiştii de altădată. Ceea ce avem comun cu aceştia din urmă este numai faptul că noi considerăm materia ca premisa sau fundamentul primordial al ideii.

Partidul şi filozofia

N.B.

Pentru noi materia este substanţa, iar spiritul accidenţa; fenomenul empiric este pentru noi genul, iar intelectul este doar o specie sau o formă a lui...

Acolo unde există intelect, cunoaştere, gîndire, conştiinţă, trebuie să existe şi un obiect, o materie, care formează obiectul cunoaşterii şi care, tocmai ea, constituie *principalul*. Avem de-a face aici cu vechea întrebare care îi separă pe materialişti de idealişti: ce este «principal» — materia sau intelectul? Dar această întrebare nu este, propriu-zis, nici ea o întrebare, ci doar o frază, doar o înşiruire de vorbe. Adevărata divergenţă dintre partide constă însă în aceea că unii vor să facă din lume un fel de vrăjitorie, iar alţii nu vor să audă de aşa ceva...

Vezi p. 142** ?))

Dat fiind că toate fenomenele naturii nu pot fi percepute de noi decît cu ajutorul intelectului, toate percepţiile noastre sînt şi ele tot fenomene intelectuale. Perfect adevărat. Dar printre aceste percepţii există şi o percepţie specială sau un fenomen special, care în mod special poartă denumirea de «intelectual», şi anume obişnuita minte omenească, spiritul, intelectul sau facultatea cognitivă, în timp ce tot restul, întreaga masă poartă denumirea de materie. În consecinţă, totul se reduce la aceea că materia, energia şi intelectul au, fiecare în parte şi toate laolaltă, una şi aceeaşi origine.

* — Concepţia monistă despre lume. — *Nota trad.*
** Vezi volumul de faţă, p. 387. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

A pune problema dacă fenomenele lumii trebuie considerate drept intelectuale sau materiale înseamnă a te preta la o jalnică dispută verbală. Ceea ce interesează aici este dacă toate lucrurile sînt de același gen sau dacă, dimpotrivă, lumea trebuie să fie împărțită într-o vrăjitorie misterioasă, supranaturală, de o parte, și în lut murdar și natural, de altă parte. N.B. ? N.B.

Pentru a ne lămuri în această privință, nu este de ajuns să deducem totul din atomi ponderabili, așa cum făceau vechii materialiști. Materia nu este numai ponderabilă; ea este și mirositoare, luminoasă, sonoră—și de ce n-ar fi și rațională?... N.B.

Prejudecata că obiectele care cad sub simțul pipăitului sînt mai ușor de înțeles decît fenomenele auzului sau ale simțului în general i-a dus pe vechii materialiști la speculațiile lor atomistice, i-a împins să facă din ceea ce ei considerau că e palpabil cauza primară a lucrurilor. Noțiunea de materie trebuie să fie lărgită. Din ea fac parte toate fenomenele realității, prin urmare și facultatea noastră de a cunoaște, de a explica.

Iar cînd idealiștii dau tuturor fenomenelor naturii denumirea de «reprezentări» sau le califică drept «intelectuale», noi putem lesne admite că aici avem de-a face nu cu lucruri «în sine», ci numai cu obiecte ale simțurilor noastre. La rîndul său, idealistul va fi și el de acord că printre ceea ce percepem cu simțurile și denumim lume obiectivă [142] există și un lucru aparte, un fenomen aparte, care poartă denumirea de senzație subiectivă, suflet sau conștiință. În consecință, este absolut clar că obiectivul și subiectivul fac parte din *același* gen, că trupul și sufletul sînt alcătuite din același material empiric. ? ? N.B.

Pentru omul lipsit de prejudecăți nu poate fi nici o îndoială că materialul spiritului, sau, mai exact, fenomenul de facultate cognitivă, este o parte a lumii și nu invers. Întregul guvernează partea, materia guvernează spiritul, cel puțin în ceea ce e principal, cu toate că uneori lumea este guvernată de spiritul uman. În acest sens trebuie deci să iubim și să venerăm lumea materială ca pe cel mai prețios bun al nostru, ca pe o cauză primară creatoare a cerului și a pămîntului... N.B.

Dacă social-democrații își zic materialiști, prin această denumire ei nu vor să arate altceva decît că nu recunosc nimic din ceea ce depășește limitele unei minți omenești care funcționează în mod științific și că orice vrăjitorie trebuie să înceteze...

www.dacoromanica.ro

INCOGNOSCIBILUL

O PROBLEMĂ FUNDAMENTALĂ A FILOZOFIEI SOCIAL-DEMOCRATE

(«VORWÄRTS», 1877)

[143—147] Popii şi profesorii sînt de acord între ei atunci
N.B. cînd contestă că intelectul uman posedă o facultate cognitivă absolută, că el poate ajunge la o claritate deplină, şi vor să-i menţină cu orice preţ caracterul unei minţi mărginite, de om supus...

Filozofii de profesie au făcut un pas înainte şi au înlocuit ştiinţa cerească cu una pămîntească; dar aici ei s-au situat,
N.B. în cele din urmă, pe aceeaşi poziţie ambiguă ca şi «progresiştii» în politică. Acelaşi amestec de incapacitate şi reavoinţă care-i ţine pe aceştia departe de libertate îi împiedică pe profesori să ajungă la înţelepciune. Ei nu vor să renunţe la încercările lor de a descoperi mistere şi cred că, dacă nu în ceruri şi în sfintele taine, apoi cel puţin în natură trebuie să existe ceva misterios, incognoscibil, iar în «esenţa lucru-
N.B. rilor» şi în «raţiunea ultimă» trebuie să existe o barieră absolută sau «limite ale cunoştinţelor noastre despre natură». Social-democraţia are obligaţia de a lua poziţie împotriva unor asemenea mistici incorigibili şi de a susţine nemărginirea radicală a intelectului omenesc.

Sînt, desigur, multe lucruri neînţelese, şi cine ar putea să conteste acest lucru?...

Capacitatea intelectului omenesc este atît de nemărginită, încît, pe măsură ce timpul trece, el face mereu noi descoperiri, în lumina cărora întreaga erudiţie a trecutului ne apare de fiecare dată ca o totală ignoranţă. Şi cu toate că eu susţin în felul acesta că sîntem înzestraţi cu o capacitate absolută de cunoaştere, sînt, totuşi, perfect conştient de mărginirea tuturor oamenilor şi a tuturor vremurilor, aşa că, în ciuda tonului meu încrezut, sînt, în fond, un om cît se poate de modest...

www.dacoromanica.ro

Intelectul are, poate, un rol de comandă, dar numai în raport cu niște soldați de rînd, cu cele cinci simțuri ale noastre și cu obiectele materiale din lume... N.B.

«În lumea asta» nimeni n-a auzit vreodată de un intelect care să-l depășească pe cel omenesc. Dar istoria nu ne spune cum arată «lumea cealaltă», cu îngerii, spiridușii și nimfele ei. Și chiar dacă am crede în asemenea copilării, chiar dacă am admite că în lună și în stele se plimbă spirite nepămînteşti, ele ar trebui, totuși, dacă vor să facă chifle, să le plămădească din făină, iar nu din tinichea sau din lemn. Și, tot așa, dacă aceste spirite supranaturale ar fi înzestrate cu rațiune, această rațiune ar trebui să fie de aceeași natură generală, să aibă aceeași structură ca a noastră...

Dacă în cer și în lumea de dincolo există lucruri care au cu totul altă structură decît cele de pe pămînt, atunci ele trebuie să poarte și alte denumiri; și cum noi nu putem vorbi această limbă (a îngerilor), se cuvine să tăcem atunci cînd este vorba de «ceva superior», metafizic sau misterios.

E ceva uimitor și totuși adevărat! Un asemenea raționament constituie, pentru «filozofi», ceva nemaipomenit. Kant a spus, și ei repetă și azi după el într-una: noi nu putem înțelege decît *fenomenele naturii;* ceea ce se ascunde propriu-zis îndărătul lor — «lucrul în sine» sau misterul — rămîne incognoscibil. Și, totuși, această mistică și toată această taină nu este altceva decît ideea absurdă pe care acești domni și-o fac despre intelect... versus Kant

Există, ce-i drept, și lucruri neînțelese și incognoscibile, există și limite pentru capacitatea noastră de cunoaștere; dar numai în sensul obișnuit, așa cum există lucruri pe care nu le putem vedea sau auzi sau cum există limite pentru ochii și urechile noastre...

Repet: cauza oricărei superstiții, a oricărei metafizici religioase și filozofice o constituie ideea exagerată pe care ne-o facem despre intelectul nostru, cerințele neraționale față de capacitatea noastră de înțelegere, cu alte cuvinte ignoranța noastră în domeniul teoriei cunoașterii...

[149] La început a trebuit să biruim metafizica sau ideile ultraexcesive pentru ca să putem ajunge la înțelegerea lucidă că intelectul nostru este o facultate obișnuită, formală, mecanică...

www.dacoromanica.ro

LIMITELE CUNOAŞTERII

(«VORWÄRTS», 1877)

N.B.
N.B.

[151—152] Redacţia ziarului «Vorwärts» a primit de curînd o scrisoare anonimă pe această temă, scrisă de un specialist în materie, care încearcă să demonstreze, în mod cu totul obiectiv, că filozofia şi social-democraţia sînt două lucruri deosebite, că cineva poate deci în deplină sinceritate să facă parte din partid fără să fie de acord cu «filozofia social-democrată», de unde rezultă că organul central al partidului n-ar trebui să îngăduie ca nişte dezbateri filozofice să capete numaidecît un caracter de partid.

Redacţia ziarului «Vorwärts» a fost destul de amabilă să-mi permită să iau cunoştinţă de conţinutul acestei scrisori, care era în strînsă legătură cu articolele mele. Ce-i drept, autorul scrisorii şi-a exprimat în mod expres dorinţa ca obiecţiile lui să nu constituie un prilej de discuţie publică, deoarece, după cum spune dînsul, într-o polemică de presă nu pot fi, în nici un caz, tratate în mod temeinic asemenea chestiuni; eu însă cred, totuşi, că nu voi comite o indiscreţie prea mare dacă voi porni de la obiecţiile şi reproşurile lui pentru a lămuri o chestiune care constituie o preocupare atît pentru mine şi pentru dînsul, cît şi — după cum reiese din interesul general trezit de ea — pentru întreaga noastră generaţie. În ce priveşte temeinicia cu care trebuie tratată problema, mi se pare că tomurile voluminoase nu constituie un mijloc mai potrivit decît nişte scurte articole de ziare. Dimpotrivă, există de pe acum atîtea scrieri prolixe în acest domeniu, încît tocmai din cauza lor o bună parte din public nu mai manifestă nici un interes pentru asemenea problemă.

N.B.

Mai întîi de toate, nu sînt de părere că filozofia şi social-democraţia sînt lucruri diferite, fără nici o legătură între ele. Ce-i drept, poţi fi un membru activ al partidului şi, în acelaşi timp, un «filozof

www.dacoromanica.ro

critic» sau, poate, chiar un bun creștin. În practică trebuie să fim cît se poate de toleranți și, fără îndoială, nici un social-democrat nu se va gîndi să-i facă pe membrii de partid să poarte uniformă. Dar oricine e pătruns de respect față de știință trebuie să îmbrace o uniformă *teoretică*. Uniformitatea teoretică și unanimitatea sistematică de păreri este un țel urmărit de orice știință și constituie, totodată, un avantaj al ei...

Social-democrația nu urmărește stabilirea unor legi eterne sau făurirea unor instituții definitive, a unor forme împietrite; ea năzuiește spre fericirea generală a neamului omenesc. Luminarea spirituală este tocmai mijlocul indispensabil prin care poate fi atins acest țel. Este instrumentul cunoașterii, un instrument mărginit, adică subordonat; ne oferă cercetările științifice noțiuni *adevărate*, adevărul în forma sa cea mai înaltă și de ultimă instanță sau numai niște jalnice «surogate», peste care domnește *incognoscibilul*? — Într-un cuvînt, tot ceea ce numim *teoria cunoașterii* este o chestiune socialistă de primă importanță... N.B.

[156—160] Despre Kant se spune că sistemul lui «a stabilit cu destulă precizie limitele cunoașterii *formale*». Dar tocmai acest punct de vedere îl contestăm noi cu cea mai mare tărie, tocmai în acest punct filozofia social-democrată se separă cu totul de cea profesională. Kant n-a stabilit cu destulă precizie limitele cunoașterii formale, deoarece prin binecunoscutul său «lucru în sine» a lăsat să persiste și credința într-o altă cunoaștere, de ordin mai înalt, într-o rațiune supraomenească, supranaturală. Cunoaștere formală! Cunoaștere a naturii! «Filozofii» pot rîvni oricît să ajungă la o altă cunoaștere, dar ar trebui să ne arate unde există o asemenea cunoaștere și în ce constă ea. N.B.

Phänomen*

Despre cunoașterea adevărată, de care ne folosim în viața de toate zilele, ei vorbesc cu același dispreț cu care vorbeau vechii creștini despre «slăbiciunea cărnii». Lumea reală este un «fenomen» imperfect, iar adevărata ei esență este un *mister*... N.B.

* — fenomen, apariție. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

N.B. Dacă pretutindeni ştiinţele naturii se mulţumesc doar cu fenomenul, de ce să nu se mulţumească ele şi cu fenomenologia spiritului? Îndărătul «limitelor cunoaşterii formale» se află în permanenţă raţiunea metafizică, nemărginită, superioară, iar îndărătul filozofului de profesie se află teologul, precum şi «incognoscibilul», care e comun amîndurora...

Dar ce este incognoscibilul? — întreabă autorul susmenţionatei scrisori adresate redacţiei ziarului „Vorwärts"?...

Şi la această întrebare filozoful de profesie ne dă un răspuns în care ne arată că *«fiinţarea», ca repaus absolut, nu poate în nici un fel să se transforme în mişcare absolută a gîndirii.* Prin aceste cuvinte, arată în continuare oponentul nostru, este definită limita cunoaşterii, adică incognoscibilul. Dar rezultă oare de aici că trebuie să negăm existenţa lui, că trebuie să rămînem departe de el? Se înţelege că nu! Orice încercare ştiinţifică de a ne apropia de el, de a-l înţelege sau, cel puţin, de a-l pricepe ne apropie de punctul obscur şi aruncă asupra lui o lumină nouă, chiar dacă nu vom reuşi niciodată să-l lămurim în întregime. Iar urmărirea acestui ţel este sarcina filozofiei, spre deosebire de aceea a ştiinţelor naturii, care nu se ocupă decît de ceea ce este dat şi nu explică decît fenomenele.

Explică *fenomenele*: Fenomen! Hm! hm!

N.B. Aşadar, obiectul filozofiei — incognoscibilul — este o pasăre căreia noi, cu ajutorul facultăţii noastre de cunoaştere, putem, ce-i drept, să-i smulgem din cînd în cînd cîte o pană, dar pe care nu vom fi în stare niciodată s-o jumulim complet, aşa că ea e sortită să rămînă pe vecie incognoscibilă. Dacă vom privi mai îndeaproape penele pe care le-au smuls, în decursul istoriei, filozofii, vom recunoaşte şi pasărea însăşi; aici este vorba de mintea omenească! Şi astfel ne-am întors iarăşi la

N.B. punctul hotărîtor care-i desparte pe materialişti de idealişti: pentru noi spiritul este un fenomen al naturii, iar pentru ei natura este un fenomen al spiritului. Şi tot ar fi bine dacă lucrurile s-ar opri aici. Dar nu, undeva în dos pîndeşte reaua intenţie de a face din spirit nu ştiu ce «esenţă», un lucru de ordin superior, iar din toate celelalte un lucru de nimic.

Noi, dimpotrivă, afirmăm: ceea ce în anumite condiţii poate fi cunoscut nu este incognoscibil. Cine vrea să înţeleagă incognoscibilul se ţine de năzbîtii. Aşa cum cu ochii nu putem cuprinde decît ceea ce este vizibil, iar cu urechea nu putem prinde decît ceea ce se poate auzi, tot aşa şi cu facultatea noastră de a concepe nu putem concepe decît ceea ce e cognoscibil. Şi cu toate că filozofia social-democrată ne învaţă că tot ce există este *pe deplin* cognoscibil, asta nu înseamnă că ea neagă existenţa incognoscibilului. Acest lucru putem să-l recunoaştem, dar nu «în sensul filozofic» echivoc şi absurd, care undeva, în «sfere transcendente», transformă din nou incognoscibilul în cognoscibil. Noi avem

www.dacoromanica.ro

faţă de această problemă o atitudine serioasă şi nu ştim nimic despre o cunoaştere superioară celei obişnuite, omeneşti; pozitiv ştim că raţiunea noastră este cu adevărat raţiune şi că poate fi tot atît de puţin concepută existenţa unei alte raţiuni, radical deosebite de a noastră, cum poate fi concepută cvadratura cercului. Noi aşezăm intelectul în rîndul lucrurilor obişnuite, care nu-şi pot schimba natura fără să-şi schimbe denumirea.

Filozofia social-democrată este cu totul de acord cu cea «profesională» cînd spune că «fiinţarea nu poate în nici un fel să se rezolve în gîndire», şi nici o parte din fiinţare. Doar noi nu considerăm cîtuşi de puţin că menirea gîndirii este aceea de a dizolva fiinţarea, ci numai de a o ordona din punct de vedere formal, de a determina clasele, regulile şi legile ei, într-un cuvînt de a face ceea ce noi numim «cunoaşterea naturii». Cognoscibil este tot ce se pretează la o clasificare, iar incognoscibil este tot ceea ce nu poate fi rezolvat în gîndire. Acest lucru nu putem, nu trebuie şi nu vrem să-l facem şi de aceea nici nu-l vom face. Putem face însă contrarul: să dizolvăm gîndirea în existenţă, adică să clasificăm facultatea de gîndire ca pe una dintre multele forme ale existenţei concrete... N.B. N.B.

Noi considerăm că intelectul este dat prin experienţă, la fel ca şi materia. Gîndirea şi fiinţarea, subiectul şi obiectul se află în egală măsură în cadrul experienţei. A face deosebire între una, ca repaus absolut, şi cealaltă, ca mişcare absolută, este un lucru inadmisibil de cînd ştiinţele naturii au redus totul la mişcare. Ceea ce tovarăşul «filozof» a spus despre incognoscibil, şi anume că orice încercare ştiinţifică ne apropie de punctul obscur, chiar dacă nu vom putea niciodată să fim complet lămuriţi, este, fără nici o mistificare, valabil şi pentru obiectul ştiinţelor naturii, pentru *necunoscut*. Cunoaşterea naturii are şi ea un scop nelimitat, şi fără «limite» misterioase ne apropiem tot mai mult de punctul obscur, fără a-l putea vreodată clarifica pe deplin, şi asta înseamnă că ştiinţa n-are limite... N.B.

www.dacoromanica.ro

PROFESORII NOŞTRI LA LIMITELE CUNOAŞTERII

(«VORWÄRTS», 1878)

I

[162—164] La cel de-al 50-lea «congres al naturaliştilor şi medicilor germani», care a avut loc la München în septembrie 1877, domnul profesor von Nägeli din München s-a referit din nou la o prelegere ţinută mai înainte de colegul său Du Bois-Reymond din Berlin şi a rostit o remarcabilă cuvîntare despre «limitele cunoaşterii ştiinţifice». Trebuie să-i recunoaştem domnului profesor de la München meritul de a-l fi întrecut cu mult pe predecesorul său de la Berlin sub raportul adevărului şi al clarităţii; dar dînsul nu s-a putut totuşi ridica pînă la nivelul epocii sale. A clarificat *aproape* complet problema; dar acel mic punct final pe care l-a lăsat să-i scape constituie tocmai punctul cardinal, căci el se referă la profunda prăpastie care desparte fizica de metafizică, ştiinţa lucidă de credinţa romantică...

După cum se ştie, Du Bois-Reymond, predecesorul său, a vrut să demonstreze că o asemenea limită de netrecut există efectiv şi că, în orice caz, credinţei trebuie să i se rezerve un domeniu aparte. Aparenta însemnătate a prelegerii sale şi ecoul stîrnit de ea se datorează numai acestui mic refugiu oferit romantismului religios. De atunci spadasinii incognoscibilului jubilează. E drept că profesorul von Nägeli nu pare a fi prea încîntat de acest triumf, dar înalta sa poziţie de profesor nu-i permite să ducă lupta cu toată hotărîrea. După ce-i demonstrează clar şi precis predecesorului său că n-a înţeles ce înseamnă cunoaşterea în domeniul ştiinţelor naturii, dînsul încheie precum urmează:

«Fiindcă Du Bois-Reymond şi-a încheiat expunerea sa cu nimicitoarele cuvinte: „Ignoramus et ignorabimus"*, aş vrea să-mi expun şi eu, în încheiere, părerea mea condiţionată, dar consolatoare, că roadele cercetărilor noastre nu sînt numai cunoştinţele, dar şi o cunoaştere adevărată, care poartă în sine germenul unei creşteri aproape (!) nelimitate, fără a avea cîtuşi de puţin pretenţii de atotştiinţă. Dacă vom da dovadă de o resemnare raţională, dacă noi, ca fiinţe muritoare şi trecătoare, ne vom mulţumi cu o înţelegere omenească, în loc să pretin-

* — «Nu ştim şi nu vom şti». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

dem să ajungem la o cunoaștere divină, atunci vom fi în drept să spunem cu toată convingerea: «*Știm și vom ști*»...

Romantismul religios al lui Du Bois-Reymond califică toate roadele cercetării științifice drept «*simple cunoștințe*», iar nu drept «*cunoaștere adevărată*», la care bietul intelect omenesc nu poate ajunge...

II

[166—167] «În ce privește capacitatea Eului nostru de a cunoaște obiectele din natură, o însemnătate hotărîtoare are faptul incontestabil că, oricum ar fi constituită facultatea noastră de gîndire, numai percepția senzorială ne procură informații despre natură. Dacă n-am putea să vedem și să auzim, să mirosim, să gustăm și să pipăim, n-am ști, în general, că există ceva în afară de noi și, în general, n-am ști că noi înșine avem o existență fizică».

Avem aici o afirmație foarte categorică. Să ne menținem pe acest punct de vedere și să vedem dacă și domnul profesor se menține...

«Capacitatea noastră de a percepe nemijlocit natura prin intermediul simțurilor noastre este astfel limitată în două privințe. Sîntem, probabil (!), lipsiți de simțuri pentru întregi domenii ale vieții naturii (bunăoară pentru spiriduși, spirite etc.? — *J.D.*) și, în măsura în care dispunem de asemenea simțuri, ele nu întîlnesc în timp și spațiu decît o infimă parte din întreg»... 1) 2)

Da, natura este mai presus de spiritul omului, ea este pentru el un obiect inepuizabil... N.B.

...Capacitatea noastră de cercetare este limitată numai în măsura în care obiectul ei, natura, este nelimitat... N.B.

III

[168] Noi recunoaștem doar o lume, una singură, «aceea despre care sîntem informați de percepțiile senzoriale». Îi amintim lui Nägeli cele spuse de el, că acolo unde nu putem să vedem, să auzim, să pipăim, să gustăm și să mirosim nu putem ști nimic... versus Kant N.B.

Incognoscibilul, adică ceva absolut inaccesibil simțurilor noastre, nu există pentru noi, și nu există nici «în sine», fiindcă nu putem nici măcar să vorbim de acest lucru fără a aluneca în domeniul fanteziei... versus Kant

www.dacoromanica.ro

IV

N.B. [171] Cine se simte atras spre altă lume, cine vrea să iasă din lumea experienței și să intre în aceea a presimțirii sau a dumnezeirii, ba chiar și cine vorbește doar de ea, este sau un om sucit, sau un ticălos și un șarlatan care înșală poporul...

N.B. [173—174] Aș vrea aici să-l fac pe cititor să înțeleagă ceea ce, pe cît știu eu, n-au înțeles încă profesorii, și anume că intelectul nostru este un instrument dialectic, un instrument care conciliază toate opozițiile. Intelectul creează unitatea cu ajutorul diversității și distinge deosebirea în asemănare...

«Dar ce este această lume pe care o stăpînește spiritul omenesc? Ea nu este nici măcar un grăunte de nisip în imensitatea spațiului și nici măcar o secundă în veșnicia timpului, ci numai o părticică neînsemnată a adevăratei esențe a Universului». Tocmai așa vorbește și un popă. Și așa ceva ar fi foarte adevărat dacă n-ar fi decît o manifestare admirativă a sentimentelor față de măreția existenței; dar este cu totul lipsit de sens dacă domnul profesor Nägeli vrea să spună că spațiul și timpul nostru nu sînt niște părți ale infinitului

N.B. și ale veșniciei, și încă și mai lipsit de sens dacă așa ceva vrea să însemne «că adevărata esență a Universului» este ascunsă în afara fenomenelor, în nepătrunsa religie sau în metafizică...

V

[178] Unitatea de vederi pentru care militează, profesorul Nägeli o pierde de îndată ce ajunge la «lumea presimțirii» și la «atotștiința divină». Iar profesorul Virchow o pierde de îndată ce ajunge la deosebirea dintre organic și anorganic. Și mai nesuferită îi este legătura dintre om și animal, și el vrea să înlăture cu totul din discuție opoziția dintre trup și suflet, deoarece unitatea lor ar putea provoca cea mai groaznică confuzie «în mintea unui socialist» și ar duce neapărat la năruirea întregii înțelepciuni profesorale...

www.dacoromanica.ro

INCURSIUNILE UNUI SOCIALIST ÎN DOMENIUL TEORIEI CUNOAȘTERII

PREFAȚĂ

[180—181] Trebuie să rămînem în vecii vecilor, dacă nu sclavii, cel puțin slugile naturii. Cunoașterea nu ne *poate* da decît o libertate posibilă, care este totodată și singura libertate rațională... N.B.

Cine vrea să devină un adevărat social-democrat trebuie să-și perfecționeze modul de gîndire. Metoda lor de gîndire perfecționată i-a ajutat pe Marx și Engels, întemeietorii recunoscuți ai social-democrației, s-o ridice pînă la acel punct de vedere științific la care se află în momentul de față... N.B. Marx und Engels = anerkannte Stiftern*

I

«NICI UNUI SPIRIT MURITOR NU-I ESTE DAT SĂ PĂTRUNDĂ ÎN ADÎNCURILE NATURII»

[183—186] După cum idolatrii au zeificat obiectele cele mai obișnuite — pietre și pomi —, tot așa și «spiritului muritor» i-a fost atribuit ceva divin și misterios, la început de către religie, iar apoi de către filozofie. Ceea ce religia denumea credință și lume supranaturală a primit din partea filozofiei denumirea de *metafizică*. Totuși, nu trebuie să pierdem din vedere superioritatea pe care o are metafizica prin faptul că a avut buna intenție de a-și transforma obiectul într-o *știință*, ceea ce pînă la urmă a și reușit. Din înțelepciunea metafizică lumească a crescut, ca să zicem așa, în umbra ei, o disciplină specială, modesta teorie a cunoașterii.

Înainte ca filozofia să poată patrunde în esența spiritului muritor, a trebuit să arate, printr-o aplicare practică în științele naturii, că aparatul spiritual al omului dispune în mod efectiv

* — Marx și Engels = întemeietorii recunoscuți. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

N.B. de capacitatea, pînă acum pusă la îndoială, de a lămuri esența lăuntrică a naturii...

?? Datorită conceptului de «univers» care există în mintea omenească, omul știe apriori, ca și cum această cunoștință i-ar fi înnăscută, că toate lucrurile și toate corpurile cerești se află în univers și au o natură universală, comună tuturor. Spiritul muritor nu prezintă o excepție de la această lege științifică...

Credința într-un spirit religios supranatural, nemuritor îi împiedică pe unii să-și dea seama că spiritul omenesc este creat și reprodus de către natura însăși, adică e propriul ei copil, față de care ea nu manifestă o deosebită timiditate.

Și, cu toate acestea, natura este timidă: ea niciodată nu se dezvăluie dintr-o dată și complet. Ea nu se poate dezvălui *în întregime*, fiindcă este *inepuizabilă* în darurile ei. Iar spiritul

N.B. muritor, acest copil al naturii, este făclia care luminează nu numai exteriorul naturii, dar și interiorul ei. A separa interiorul de exterior *în privința esenței unice — inepuizabilă și infinită din punct de vedere fizic — a naturii* înseamnă a provoca confuzie în noțiuni...

N.B. «Spiritul sublim» al religiei este cauza pentru care spiritul omului este diminuat, și de vină este poetul, care neagă capacitatea acestui spirit de «a pătrunde în adîncurile naturii». Dar se știe că spiritul supranatural, nemuritor, nu este decît o *reflectare fantastică* a spiritului fizic, muritor. Teoria cunoașterii, în forma ei cea mai dezvoltată, ne poate demonstra pe

N.B. deplin această tezâ.

Ea ne arată că spiritul muritor își ia toate reprezentările, ideile și noțiunile sale din lumea unitară, monistă, care în științele naturii poartă denumirea de «lume fizică»...

N.B. Datorită cunoștințelor sale, spiritul muritor pătrunde în însuși adîncurile naturii, dar nu poate ieși din limitele ei, și aceasta nu pentru că este mărginit, ci pentru că mama lui este natura infinită, infinitatea naturală, în afara căreia nu există nimic.

De la mama sa minunată, copilul ei natural a moștenit *conștiința*. Spiritul muritor apare în lume cu capacitatea de a-și da seama că este copilul bunei sale mame, natura, care l-a înzestrat cu capacitatea de a-și face o imagine perfectă despre toți ceilalți copii ai mamei sale, despre frații și surorile sale. Așadar, «spiritul muritor» posedă imagini, reprezentări sau noțiuni despre aer și apă, despre pămînt și foc ș.a.m.d. și în același timp are conștiința că aceste imagini

N.B. create de el sînt perfecte, adevărate. Ce-i drept, el se convinge

www.dacoromanica.ro

prin experiență că creațiile naturii sînt nestatornice și observă, bunăoară, că apa constă din cele mai diferite feluri de apă, în care nici o picătură nu este absolut identică cu alta, dar un lucru a moștenit de la mama lui: el știe de la sine, apriori, că apa nu-și poate schimba natura sa universală, ce-i este proprie ca apă, fără a înceta să fie apă; prin urmare, știe, ca să zicem așa, în mod profetic că, în ciuda tuturor schimbărilor ce se produc în lucruri, natura lor universală, esența lor universala nu se poate schimba. Spiritul muritor nu poate să știe niciodată dacă pentru mama sa nemuritoare cutare sau cutare lucru este sau nu posibil; dar, în virtutea naturii sale înnăscute, el știe în mod neîndoielnic că în orice caz apa este umedă și că spiritul, chiar dacă ar sălășlui dincolo de nori, nu-și poate schimba natura sa universală...

?

?

[189—190] Așa cum facultatea de a vedea este strîns legată de lumină și de culoare, sau cum facultatea subiectivă de a pipăi este strîns legată de proprietatea obiectivă de a putea fi pipăit, tot așa și spiritul muritor este strîns legat de enigma naturii. Fără lucrurile lumii exterioare, accesibile rațiunii, nu poate exista nici o rațiune efectivă înăuntrul capului...

N.B.

Filozofia a descoperit arta de a gîndi; faptul că, totodată, ea a acordat multă atenție problemei unei ființe perfecte — noțiunii de divinitate, «substanței» lui Spinoza sau «lucrului în sine» kantian, ori «absolutului» hegelian — se explică prin aceea că o noțiune lucidă despre univers, despre un tot unic care nu are nimic deasupra sa, alături de sine sau în afara sa, este prima cerință a unui mod just și consecvent de gîndire, care știe despre sine și despre toate obiectele posibile și imposibile că totul face parte dintr-un întreg unic, etern și infinit, căruia îi dăm denumirea de cosmos, natură sau univers...

[192] Legea logicii naturale și a «naturii» logice ne spune că orice lucru face parte din genul său, că genurile și speciile sînt, ce-i drept, schimbătoare, dar nu într-o măsură atît de excesivă încît să poată ieși din limitele genului universal, din granițele naturalului. De aceea nu poate să existe un spirit care să fi pătruns atît de adînc în esența naturii, încît să poată, ca să zicem așa, s-o împacheteze și s-o vîre în buzunar.

Este oare ceva miraculos în această convingere ce ne-a fost transmisă de natură? Este oare atît de greu de înțeles că această parte gînditoare a naturii a moștenit de la mama ei convingerea că atotputernicia naturii este ceva rațional? N-ar fi mai de neînțeles ca fiica să creadă despre mama ei că este atotputernică și omniprezentă într-un sens contrar rațiunii?...

N.B.

www.dacoromanica.ro

II
ADEVĂRUL ABSOLUT ŞI MANIFESTĂRILE LUI FIREŞTI

[192—204] Să fi fost Goethe sau Heine? Îmi amintesc de un aforism al unuia din ei: numai nevoiaşii sînt modeşti. Eu resping orice modestie de om nevoiaş, fiindcă mă cred în stare să aduc o mică contribuţie la măreaţa cauză a ştiinţei.

N.B. Această părere mi-a fost întărită de numărul din mai 1886 al revistei «Neue Zeit», în care un om atît de valoros ca Friedrich Engels, într-un articol despre Ludwig Feuerbach, a vorbit în mod elogios despre lucrările mele[207]. În asemenea cazuri, esenţialul este atît de strîns legat de ceea ce e personal, încît o modestie excesivă poate aduce prejudicii unei elucidări a esenţialului...

Anul 1848, cu reacţionarii, constituţionaliştii, democraţii şi socialiştii săi, a trezit în sufletul meu, pe atunci încă tînăr, nevoia imperioasă de a-mi forma în mod critic un punct de vedere cert şi incontestabil, o părere pozitivă despre ce anume, din tot ce s-a scris şi ce am auzit pro şi contra, se poate afirma *în mod incontestabil şi categoric că este adevărat*, bun şi just. Cum aveam îndoieli serioase în ce priveşte existenţa lui dumnezeu şi n-aveam nici o încredere în biserică, mi-a fost foarte greu să mă descurc în toate acestea. În căutările mele

N.B. 1) am dat din întîmplare de Ludwig Feuerbach şi am făcut cunoştinţă cu doctrina lui; studierea ei atentă mi-a permis să fac progrese importante. În şi mai mare măsură setea

N.B. 2) mea de cunoaştere a fost satisfăcută de «Manifestul Partidului Comunist», de care am aflat din ziare în timpul procesului comuniştilor de la Colonia. Dar dezvoltarea mea mai departe o datorez cel mai mult — după ce în viaţa mea izolată de la ţară am luat cunoştinţă de diverşi scribi filozofici — cărţii lui Marx «Contribuţii la critica economiei politice», 3) apărută în 1859. În prefaţa acestei cărţi se spune — cam aşa suna fraza pe care o citez aici — că modul în care omul îşi cîştigă bucăţica lui de pîine şi ajunge la nivelul de cultură la care generaţia respectivă trebuie să depună *muncă* fizică determină nivelul intelectual al acestei generaţii sau felul cum gîndeşte ea şi trebuie să gîndească despre adevăr, despre ceea ce e bine şi drept, despre dumnezeu, libertate şi nemurire, despre filozofie, politică şi jurisprudenţă[208]... Teza citată ne duce pe drumul cel just şi ne arată cum stau, în general,

N.B. lucrurile cu cunoaşterea omenească şi cu adevărul absolut şi cel relativ.

Ceea ce prezint eu acum drept trăire personală este o experienţă care a fost căpătată şi de omenire în decursul

www.dacoromanica.ro

veacurilor. Dacă aceste întrebări și această nazuință spre adevărul absolut le-ași fi lasat de la început să plutească într-o imprecizie nebuloasă, aș fi rămas același neghiob care așteaptă la infinit sa primească un răspuns. Dar faptul că n-am rămas neghiob, ci am primit un răspuns satisfăcător îl datorez *mersului istoric* al lucrurilor, care mi-a dat imboldul să pun aceste întrebări într-o vreme cînd un șir de generații premergătoare, prin cele mai valoroase minți ale lor, se ocupase cu studierea acestor probleme, pregatind explicația care, după cum reiese din cele arătate mai sus, mi-a fost dată de Feuerbach și de Marx. Prin aceasta vreau sa spun ca ceea ce mi-au dat acești învățați n-a fost numai opera lor personala, ci produsul comunist al mișcării civilizației, începînd din epoca preistorică... N.B.

Pentru a ne da mai bine seama de natura adevărului absolut, este necesar în primul rînd să biruim prejudecata înrădăcinată că el e de esență *spirituală*. Adevărul absolut poate fi văzut, auzit, mirosit, pipăit și indiscutabil cunoscut, dar el nu *se include în întregime în cunoașterea noastră*, nu este un spirit pur. Natura lui nu e nici corporală, nici spirituală, nu e nici una nici alta — ea e atotcuprinzătoare, e atît corporală, cît și spirituală. Adevarul absolut nu are o natură *aparte*, natura lui e mai degrabă aceea a universului. Sau, ca să ne exprimăm fără nici un fel de alegorii: natura universală firească și adevărul absolut sînt identice. Nu există două naturi: una corporală și alta spirituală; nu există decît o singură natură, care cuprinde tot ce este corporal și tot ce este spiritual... N.B. N.B.

Cunoașterea omenească, fiind ea însăși un adevăr relativ, ne leaga de celelalte fenomene și relații ale existenței absolute. Totuși, facultatea de cunoaștere, subiectul care cunoaște, trebuie deosebit de obiect, dar această deosebire trebuie să rămînă o deosebire limitată, relativă, pentru că atît subiectul, cît și obiectul nu sînt numai deosebite, dar se și aseamănă între ele prin faptul că sînt părți sau fenomene ale esenței universale căreia îi dăm denumirea de univers... N.B.

Ceea ce *cunoaștem* sînt adevăruri, adevăruri relative, sau fenomene ale naturii. Natura însăși, adevărul absolut, nu poate fi cunoscut în mod nemijlocit, ci numai *prin intermediul* fenomenelor sale. Dar de unde putem noi să știm că îndărătul acestor fenomene se ascunde adevarul absolut, natura universală? Nu constituie oare aceasta o nouă mistică? N.B. N.B.

www.dacoromanica.ro

Firește, așa e! Întrucît cunoașterea omenească nu reprezintă ceva absolut, ci este doar un pictor care creează anumite imagini ale adevărului, imagini adevărate, veritabile și veridice, se înțelege de la sine că tabloul nu epuizează obiectul, că pictorul rămîne în urma modelului său. Niciodată nu s-a spus despre adevăr sau despre cunoaștere ceva mai absurd decît ceea ce logica curentă spune despre ele de mii de ani: adevărul este coincidența dintre cunoașterea noastră și obiectul ei. Cum poate tabloul «să corespundă» cu modelul său? Aproximativ, da. Dar care tablou nu corespunde aproximativ cu subiectul său? Orice portret seamănă mai mult sau mai puțin cu modelul său. Dar un tablou care să semene perfect și în întregime este o idee absurdă.

N.B.

N.B.

Așadar, noi nu putem cunoaște natura și părțile ei decît în mod relativ; căci orice parte, deși nu e decît o parte relativă a naturii, are totuși în ea și natura absolutului, natura ansamblului naturii în sine, care nu poate fi epuizată de cunoaștere.

N.B.

De unde știm atunci că îndărătul fenomenelor naturii, îndărătul adevărurilor relative se află o natură universală, nemărginită, absolută, care nu i se dezvăluie omului în întregime? Văzul nostru este mărginit, și același lucru trebuie spus despre auzul și pipăitul nostru, ca și despre cunoașterea noastră, și totuși despre toate acestea știm că sînt părți mărginite ale nemărginitului. De unde ne vine această cunoștință?

? Ea ne este înnăscută. *Ea ne este dată o dată împreună cu conștiința.* Conștiința omului este cunoștința despre persoana sa ca parte a genului uman, a omenirii și a universului. A ști înseamnă a-ți înfățișa imagini și totodată a fi *conștient* că atît imaginile, cît și lucrurile după care sînt reproduse au o mamă comună, de la care provin toate și în sînul căreia se înapoiază. Acest sîn matern este tocmai adevărul absolut; el este perfect adevărat și, totuși, mistic, adică este izvorul inepuizabil al cunoașterii, în consecință incognoscibil în integralitatea lui.

Ceea ce cunoaștem noi în lume și despre lume este, totuși, în ciuda caracterului său adevărat și veridic, numai un adevăr *cunoscut*, adică un aspect, o formă a adevărului sau o parte din el. Deși spun că conștiința existenței adevărului infinit absolut ne este înnăscută, că constituie singura cunoștință apriori, nu e mai puțin adevărat că experiența ne confirmă această cunoștință înnăscută. Noi aflăm că orice început și orice

www.dacoromanica.ro

sfîrșit este doar un început relativ și un sfîrșit relativ, la baza căruia stă absolutul, care nu poate fi epuizat prin nici o experiență. Aflăm din experiență că orice experiență constituie o *parte* din ceea ce, ca să folosim cuvintele lui Kant, depășește limitele oricărei experiențe. Über die Erfahrung* versus Kant N.B.

Misticul va spune, poate: înseamnă deci că există ceva ce ne poartă dincolo de limitele experienței fizice. La aceasta noi răspundem în același timp: și da și nu. Pentru vechiul metafizician, care nu recunoștea limite, nu există așa ceva. Pentru conștiința care a devenit conștientă de esența sa, orice părticică, fie ea și o părticică de praf, de piatră sau de lemn, constituie ceva *ce nu poate fi cunoscut* pînă la capăt, adică fiecare părticică constituie un material inepuizabil pentru facultatea cognitivă a omului, depășind, în consecință, limitele experienței. N.B.

Cînd spun că conștiința lipsei de început și de sfîrșit a lumii fizice este ceva înnăscut, iar nu dobîndit prin experiență, că este ceva ce există apriori și precede orice experiență, trebuie totuși să adaug că la început ea nu există decît *ca germen* și că cu ajutorul experienței căpătate în lupta pentru existență și cu cel al selecției naturale ea a devenit ceea ce este în prezent... N.B.

Mistica nesănătoasă desparte în mod neștiințific adevărul absolut de cel relativ. Ea face din lucrul așa cum apare el și «lucrul în sine», adică din fenomen și adevăr, două categorii deosebite toto caelo** și «neincluse în vreo formă negată» în vreo categorie generală. Această mistică nebuloasă transformă cunoașterea noastră și facultatea noastră de cunoaștere în niște *«surogate»* care ne permit să ne dăm seama că în cerul transcendental există un adevăr personificat, un spirit supranatural, supraomenesc. N.B. Versus Kant N.B. N.B.

Umilința îi stă întotdeauna bine omului. Totuși, afirmația că el nu e în măsură să cunoască adevărul are un sens îndoielnic, care este și nu este demn de om. Tot ceea ce cunoaștem, toate deducțiile științifice, toate fenomenele sînt *părți* ale adevărului real, efectiv și absolut. Cu toate că acesta este inepuizabil și nu poate fi reprodus în mod exact în cunoaștere sau reprezentare, imaginile pe care ni le oferă despre el

* — Despre experiență. — *Nota trad.*
** — În întregime, pe toată linia, principial. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

ştiinţa sînt, totuşi, excelente în sensul relativ, omenesc, al cuvîntului, la fel cum frazele pe care le scriu eu aici au un sens precis, bine determinat, şi în acelaşi timp nu-l au, dacă i-ar trece cuiva prin minte să le denatureze sau să le interpretezc în mod cronat...

Trebuie corectat Spinoza

Spinoza spune: nu cxistă decît o singură substanţă; ea cste universală, infinită sau absolută. Toate celc-lalte, aşa-zisele substanţe finite, decurg din ea, se revarsă în ea sau se scufundă în ea; existenţa lor este doar relativă, trecătoare, întîmplătoare. Spinoza considera cu deplin temei că toate lucrurile finite sînt doar nişte moduri ale substanţei infinite, aşa cum ştiinţele naturii din zilele noastre se situează pe punctul de vedere că materia e veşnică, iar forţa e inepuizabilă, adică confirmă întru totul teza că toate lucrurilc finite sînt moduri ale substanţei infinite. Numai într-o singură privinţă, dar foarte esenţială, i-a rămas filozofiei ulterioare să-l corectcze pe Spinoza.

Potrivit spuselor lui Spinoza, substanţa absolută, infinită, are două atributc: cste infinită în spaţiu şi poscdă o gîndire infinită. Gîndirea şi întinderea — iată celc două atribute spinoziene ale substanţei absolute. Acest punct de vedere este greşit: tocmai gîndirea absolută este ceva cu totul lipsit de temei...

N.B.

Ceea ce Spinoza denumca substanţă infinită, ceca ce noi dcnumim univers sau adevăr absolut este deopotrivă de identic cu fenomenele finite, cu adevărurile relative pe care le întîlnim în univers, cum e pădurea identică cu arborii ei sau cum, îndeobşte, genul este identic cu speciile sale. Relativul şi absolutul nu se află chiar atît de departe unul de altul cum i le-a zugrăvit omului sentimentul nematurizat al infinitului care poartă denumirea de *religie*...

N.B.

Adevărul absolut în obiect

Filozofia, întocmai ca religia, a trăit cu credinţa într-un adevăr absolut nemărginit excesiv. Rezolvarea problemei rezidă în a cunoaşte că adevărul absolut nu cste altceva dccît un adcvăr generalizat, că acesta nu trăieşte în spirit — în oricc caz nu mai mult în el decît în orice altă parte —, ci în *obiectul* spiritului, căruia îi dăm denumirea generică de „univers".

versus Kant

Adevărul absolut, nemărginit, pe care religia şi filozofia l-au desemnat prin denumirea de dumnezeu,

www.dacoromanica.ro

a fost o mistificare a spiritului omenesc, care s-a mistificat pe sine însuși prin această imagine fantastică. Filozoful Kant, care s-a ocupat de critica facultății de cunoaștere a spiritului nostru, consideră că omul nu poate cunoaște adevărul absolut, nemăsurat. La aceasta noi adăugăm: omul nu poate ajunge la o cunoaștere nemărginită nici cînd este vorba de obiectele cele mai banale. Dar dacă va folosi cu modestie facultatea sa de cunoaștere și îi va da o aplicare corespunzătoare, căci față de orice trebuie să avem o asemenea atitudine, atunci totul îi va fi deschis și nimic nu-i va rămîne ascuns, iar el va putea cunoaște și înțelege și adevărul general.

α

N.B.

Așa cum ochiul nostru poate vedea totul, la nevoie cu ajutorul ochelarilor, și totuși nu vede totul, fiindca nu poate vedea sunetele, mirosurile și, în general, nimic din ceea ce e invizibil, tot așa și facultatea noastră de cunoaștere poate sa cunoască totul și, totuși, chiar nu totul. Ea nu poate să cunoască incognoscibilul. Asta ar fi, de asemenea, ceva nemăsurat; ar fi o dorință exagerată.

Adevărul absolut

Dacă vom recunoaște că adevărul absolut, pe care religia și filozofia l-au căutat în nemărginire sau în transcendental, există în mod real ca univers material și că spiritul omenesc nu este decît o parte corporală sau reală, efectivă și eficientă a adevărului general, menită să reflecte celelalte părți ale adevărului general, atunci problema mărginitului și nemărginitului va fi complet rezolvată. Între absolut și relativ nu este o delimitare atît de mare, deoarece ele sînt legate între ele în așa fel că nemărginitul constă dintr-un număr infinit de lucruri mărginite și orice fenomen mărginit conține în sine natura infinitului...

N.B.

N.B.

III

MATERIALISMUL ÎMPOTRIVA MATERIALISMULUI

[204—215] «Înțelegerea caracterului complet fals al idealismului german de pînă atunci a dus inevitabil la materialism, dar, firește, nu numai la materialismul metafizic al secolului al XVIII-lea», spune *Friedrich Engels*[209].

Anti-Dühring, S. 10

Acest materialism modern, care s-a dezvoltat din totala inconsistență a idealismului german și care-l are drept unul din întemeietorii săi pe Friedrich Engels, este de obicei greșit înțeles, deși constituie princi-

N.B.

www.dacoromanica.ro

palul temei teoretic al social-democraţiei germane. Să-l supunem deci unei cercetări mai amănunţite...

Acest materialism specific german sau, dacă vreţi, social-democrat va fi cel mai bine caracterizat dacă îl vom confrunta cu „materialismul metafizic exclusiv, mecanicist, al secolului al XVIII-lea", iar dacă, după aceea, îl vom compara cu idealismul german, din a cărui inconsistenţă a luat naştere, ni se va dezvălui cu toată claritatea caracterul bazei sale social-democrate, care, datorită denumirii sale de materialistă provoacă adeseori confuzii.

N.B.

Înainte de toate se pune o întrebare: de ce dă Engels materialismului din secolul al XVIII-lea denumirea de «metafizic»? Metafizicienii erau oameni care nu se mulţumeau cu lumea fizică sau naturală, ci aveau permanent în minte o lume metafizică, *supranaturală*; în prefaţa sa la «Critica raţiunii pure», Kant reduce problema metafizicii la trei cuvinte: dumnezeu, libertate, nemurire. Se ştie doar că prea-milostivul dumnezeu a fost un spirit, un spirit supranatural care a creat lumea materială, fizică, naturală. Remarcabilii materialişti din secolul al XVIII-lea n-au fost adepţi sau admiratori ai acestei legende biblice. Problema divinităţii, a libertăţii şi a nemuririi, întrucît se referă la o lume supranaturală, nu-i interesa de loc pe aceşti ateişti; ei se menţineau la lumea fizică şi de aceea nu erau metafizicieni.

Prin urmare, denumirea de metafizicieni dată de Engels are alt sens.

Spiritului iniţial care sălăşluieşte dincolo de nori, materialiştii francezi şi englezi din secolul trecut i-au venit de hac într-un fel sau altul, dar, cu toate acestea, şi ei au continuat să se ocupe de spiritul omenesc, derivat. Materialiştii şi idealiştii se deosebesc între ei prin cele două feluri opuse de a înţelege acest spirit, natura, originea şi esenţa lui. Idealiştii consideră spiritul omenesc şi ideile lui drept produsul unei lumi metafizice, supranaturale. Dar ei nu s-au mulţumit doar cu *credinţa* în această origine îndepărtată, ci, încă de pe vremea lui Socrate şi a lui Platon, s-au ocupat mult mai serios de această chestiune, străduindu-se să-şi fundamenteze credinţa lor în mod ştiinţific, s-o demonstreze şi s-o explice aşa cum sînt demonstrate şi explicate obiectele fizice din lumea concretă. În felul acesta, idealiştii au mutat ştiinţa despre proprietăţile spiritului omenesc din împărăţia supranaturalului şi metaficicului, aducînd-o în lumea materială, fizică, reală, care se manifestă ca o lume cu proprietăţi dialectice, unde spiritul şi materia, cu toată dualitatea lor, sînt

N.B.

www.dacoromanica.ro

unite, de parcă ar fi frate și soră de același sînge și din aceeași mamă.

La început idealiștii erau adepți convinși ai premisei religioase că spiritul a creat lumea, dar în această privință ei nu aveau dreptate, deoarece, în ultimă analiză, rezultatul propriilor lor căutări a fost că, dimpotrivă, lumea materială, naturală este ceva primar, necreat de nici un spirit, că mai degrabă este ea însăși creatorul care din sine l-a creat și l-a dezvoltat pe om și intelectul lui. Și, în felul acesta, s-a dovedit că spiritul superior, care n-a fost creat, nu este altceva decît o imagine fantastică a spiritului natural care a apărut în mintea omenească și a crescut împreună cu ea. N.B.

Idealismul, care și-a căpătat această denumire datorită faptului că el considera ideea generală și ideile ce luau naștere în capul omului ca fiind, atît în timp cît și ca importanță, mai presus de lumea materială și premergătoare ei, acest idealism s-a apucat să-și îndeplinească misiunea lui într-un mod cît se poate de fantastic și de metafizic; dar, în decursul dezvoltării sale ulterioare, caracterul fantastic al idealismului s-a estompat și el a devenit tot mai lucid, astfel că la întrebarea pe care și-a pus-o: «Cum este posibilă metafizica ca știință?» filozoful Kant a răspuns: metafizica nu este posibilă *ca știință;* o altă lume, adică o lume supranaturală, nu putem decît să ne-o imaginăm și s-o înțelegem cu ajutorul credinței. În felul acesta, inconsistența idealismului a fost, treptat, dovedită și a apărut materialismul contemporan, ca un produs al dezvoltării filozofice și al celei științifice în general. materialism dialectic

Întrucît inconsistența idealismului, așa cum apare ea la ultimii lui reprezentanți de vază — Kant, Fichte, Schelling și Hegel —, era pur germană, rezultatul ei — materialismul dialectic — este și el prin excelență un produs de origine germană.

Idealismul deduce lumea corporală din spirit, mergînd pe urmele religiei, în care marele spirit, plutind deasupra apelor, n-are decît să zică: «să fie», pentru ca totul să se facă. O asemenea argumentare este metafizică. Dar, după cum am mai spus, ultimii reprezentanți de vază ai idealismului german nu mai erau niște metafizicieni atît de înfocați. Ei s-au eliberat în mare măsură de spiritul ceresc, supranatural, extrapămîntesc, dar ei nu s-au eliberat și de visurile despre spiritul natural N.B.

www.dacoromanica.ro

din lumea aceasta. Creştinii, după cum se ştie, au zeificat spiritul, iar filozofii sînt atît de pătrunşi de această zeificare, că nu s-au putut abţine de la a face din intelectul nostru creatorul sau făuritorul lumii materiale, chiar şi atunci cînd spiritul fizic, omenesc a devenit obiectul prozaic al cercetărilor lor. Ei nu încetează să caute a înţelege clar raportul dintre reprezentările noastre mintale şi obiectele materiale, pe care ni le reprezentăm, le gîndim şi le înţelegem.

Pentru noi, materialiştii dialectici sau social-democraţi, facultatea spirituală a gîndirii este produsul dezvoltării naturii materiale, în timp ce, potrivit idealismului german, lucrurile stau tocmai invers. De aceea şi vorbeşte Engels despre «caracterul denaturat» al acestui mod de gîndire. Atracţia faţă de spirit este o rămăşiţă a vechii metafizici.

N.B.!! Materialiştii englezi şi francezi au fost, ca să zicem aşa, nişte adversari *prematuri* ai visarii. Apariţia lor prematură i-a împiedicat să se elibereze pe deplin de visuri. Ei au fost peste măsură de radicali şi au căzut în greşeala opusă. Aşa cum filozofii idealişti manifestau o predilecţie deosebită pentru spirit şi spiritual, ei se ocupau numai de corp şi de corporal. Idealiştii s-au preocupat prea mult de idee, iar vechii materialişti de materie, adică şi unii şi alţii au fost nişte visători şi, prin urmare, nişte metafizicieni; şi unii şi alţii au separat în mod exagerat spiritul de materie. Nici una din aceste două tabere nu s-a ridicat pînă la conştiinţa unităţii şi unicităţii, a comunităţii şi universalităţii naturii, care nu este de loc materială *sau* spirituală, *ci* este *atît una*, cît şi alta.

N.B. Materialiştii metafizicieni din secolul trecut şi continuatorii lor de azi, care n-au dispărut încă, subapreciază prea mult spiritul omenesc şi cercetarea esenţei lui, ca şi folosirea lui efectivă, aşa cum idealiştii îi acordă o preţuire cu totul exagerată... Pentru vechii materialişti, numai materia este subiectul suprem, în timp ce tot restul reprezintă predicatul, care-i este subordonat.

Acest mod de gîndire cuprinde în sine o supraapreciere a subiectului şi o subapreciere a predicatului. Se pierde din vedere că raportul dintre

www.dacoromanica.ro

subiect și predicat este cu totul *schimbător*. Spiritul omenesc poate, în deplină libertate, să facă din orice predicat un subiect și, invers, din orice subiect un predicat. Culoarea albă ca zăpada, deși nu poate fi pipăită, este totuși la fel de substanțială ca și alba zăpadă. A crede că materia este substanța sau cauza principală, iar predicatele sau proprietățile ei nu sînt decît niște accesorii secundare înseamnă a te conforma vechiului mod de gîndire mărginit, care nu ține de loc seama de cuceririle dialecticienilor germani. Trebuie să se înțeleagă o dată că subiectele sînt formate numai din predicate. N.B.

Afirmația că gîndirea este o secreție, un produs sau o emanație a creierului, așa cum fierea este o secreție a ficatului, nu dă loc la discuții, dar totodată nu trebuie să uităm că aici avem de-a face cu o comparație cît se poate de nereușită și nesatisfăcătoare. Ficatul, subiectul acestei percepții, este ceva palpabil și ponderabil; tot așa și fierea este ceea ce este creat de ficat, este produsul și consecința lui. În acest exemplu, atît subiectul, cît și predicatul, adică atît ficatul, cît și fierea, sînt ponderabile și palpabile, dar tocmai aceasta împiedică să se vadă ce voiau, de fapt, să spună materialiștii atunci cînd prezentau fierea drept consecință, iar ficatul drept cauză eficientă. De aceea trebuie să subliniem în mod deosebit un lucru care în exemplul de față este absolut incontestabil, dar care este complet pierdut din vedere atunci cînd se face comparație între creier și activitatea cerebrală. Și anume că fierea este un rezultat nu atît al activității ficatului, cît al întregului proces de viață... N.B.

Afirmînd că fierea este un produs al ficatului, materialiștii nu contestă cîtuși de puțin, și nici nu trebuie să conteste, că ambele obiecte prezintă o valoare egală pentru cercetarea științifică. Dar, cînd se spune că conștiința, facultatea de gîndire, este o proprietate a creierului, înseamnă că numai subiectul palpabil trebuie să fie singurul obiect demn de asemenea cercetare, și prin aceasta s-a terminat cu predicatul spiritual. N.B.

Acest mod de gîndire al materialiștilor mecaniciști noi îl calificăm drept mărginit, deoarece

www.dacoromanica.ro

într-un anumit sens el face din tot ce e palpabil şi ponderabil subiect, purtătorul tuturor celorlalte proprietăţi, fără să observe că în universul luat în ansamblu această calitate de a fi palpabil, care este atît de mult ridicată în slăvi, joacă acelaşi rol subordonat, predicativ, ca orice alt subiect subordonat naturii universale.

N.B.

Raportul dintre subiect şi predicat nu explică nici materia, nici gîndirea. Totuşi, pentru a lămuri legătura care există între creier şi activitatea gîndirii, este important să înţelegem legătura dintre subiect şi predicat.

N.B.

Ne vom apropia, poate, de rezolvarea problemei dacă vom alege un alt exemplu, în care subiectul este material, iar predicatul în aşa fel ca să existe cel puţin îndoială dacă el face parte din categoria materială sau din cea spirituală. Atunci, de pildă, cînd picioarele merg, ochii văd, iar urechile aud, se naşte întrebarea dacă atît subiectul, cît şi predicatul fac parte din categoria materialului, dacă lumina pe care o vedem, sunetul pe care-l auzim şi mişcarea pe care o execută picioarele sînt ceva material sau imaterial? Ochii, urechile, picioarele sînt subiecte palpabile şi ponderabile, în timp ce predicatele — văzul şi lumina, auzul şi sunetul, mişcarea şi paşii (fără să vorbim de picioare, care execută mişcarea) — nu sînt palpabile şi nici ponderabile.

Care este, aşadar, sfera noţiunii de materie? Intră oare în această noţiune culoarea, lumina, sunetul, spaţiul, timpul, căldura şi electricitatea sau trebuie să căutăm pentru ele o altă categorie? Prin simpla distincţie între subiect şi predicat, între lucruri şi proprietăţi nu ajungem la nici un rezultat. Cînd ochiul vede, atunci este palpabil ochiul, în orice caz el este subiectul. Dar putem tot aşa de bine să inversăm fraza şi să spunem că văzul e imponderabil, că forţele luminii şi ale văzului sînt faptele principale, sînt subiectele, iar ochiul material nu este decît un instrument, un lucru secundar, un atribut sau predicat.

N.B.

Un lucru este evident: substanţele n-au mai multă însemnătate decît forţele, iar forţele n-au mai multă însemnătate decît substanţele. Este mărginit materialismul care dă preferinţă substanţei şi, în dauna forţelor, se pasionează pentru ceea ce e substanţă. Cine face din forţe proprietăţi sau predicate ale substanţei n-a înţeles bine relativitatea, mobilitatea deosebirii dintre substanţă şi proprietăţi.

N.B.

Noţiunea de materie şi de material continuă să fie şi în zilele noastre o noţiune extrem de confuză. Aşa cum juriştii nu pot

www.dacoromanica.ro

cădea de acord asupra momentului cînd începe viața copilului în pîntecele mamei sau cum lingviștii poartă încă discuții menite să explice unde se situează începutul limbii, adică să arate dacă strigătul de chemare sau cîntecul de dragoste al păsării este sau nu o limbă și dacă limbajul mimicii și al gesturilor trebuie înglobat sau nu în aceeași categorie ca și vorbirea articulată, tot așa și materialiștii vechii școli mecaniciste se întreabă încă ce este materia: face parte din această categorie numai ceea ce e palpabil și ponderabil sau, dimpotrivă, tot ce poate fi văzut, mirosit, auzit sau, în fine, întreaga natură este material de cercetare, și, ca atare, poate căpăta denumirea de material pînă și spiritul omenesc, fiindcă și acest obiect îi servește drept material pentru teoria cunoașterii? N.B.

Așadar, criteriul care îi deosebește pe materialiștii mecaniciști din secolul trecut de materialiștii social-democrați, care au trecut prin școala idealiștilor germani, constă în aceea că materialiștii social-democrați au extins noțiunea mărginită a unei materii *numai palpabile* la tot ce e, în general, material. N.B.

Nu se poate obiecta nimic împotriva faptului că materialiștii extremi deosebesc ceea ce e ponderabil sau palpabil de ceea ce poate fi mirosit, auzit sau, în sfîrșit, de lumea ideilor. Le putem reproșa numai că se folosesc în mod exagerat de această deosebire, că pierd din vedere ceea ce e înrudit și comun în lucruri sau în proprietăți și deosebesc materia ponderabilă și palpabilă într-un mod «metafizic» sau toto caelo, fără să vadă însemnătatea clasei generale care cuprinde în sine opozițiile. Materie și spirit N.B.

Și acum încă și în multe privințe, științele naturii din epoca noastră se situează în întregime pe punctul de vedere al materialiștilor din secolul trecut. Acești materialiști au fost teoreticieni generali sau, ca să zicem așa, *filozofi* ai științelor naturii, fiindcă și astăzi acestea își limitează cercetările lor la ceea ce este mecanic, adică concret, palpabil și ponderabil. Ce-i drept, științele naturii au început încă de mult să depășească acest punct de vedere; chimia a și ieșit din cadrul mărginirii mecanice și iată că au apărut noi cunoștințe despre schimbările de formă ale forțelor, despre transformarea greutății în căldură, electricitate etc. Dar științele naturii continuă încă să rămînă mărginite. Analiza spiritului omenesc și a tuturor relațiilor pe care el le determină în viața omului, adică a celor politice, juridice, economice și a tuturor celorlalte, științele naturii o exclud însă din sfera lor de cercetare, întrucît se află încă sub influența vechii prejudecăți că spiritul este ceva metafizic, copilul unei alte lumi. N.B.

Științele naturii merită să li se facă reprosul că sînt mărginite nu pentru că fac o delimitare între cunoștințele mecanice, chimice, electrotehnice și celelalte cunoștințe, atribuindu-le domenii

www.dacoromanica.ro

N.B. deosebite, ci pentru că *exagerează* această delimitare, pierzînd din vedere *legătura* dintre spirit şi materie şi pentru că pînă în prezent n-au fost în stare să se elibereze de modul de gîndire «metafizic»...

N.B. Nu deosebirile de păreri în privinţa stelelor sau animalelor, a plantelor sau pietrelor îi împart pe oameni în materialişti şi idealişti; elementul hotărîtor îl constituie numai concepţia despre raportul dintre trup şi suflet şi nimic altceva.

Convingerea că idealismul german este complet greşit, întrucît el nu încetează a considera spiritul drept cauza primară metafizică care creează şi produce materialele ce pot fi pipăite, văzute, mirosite etc., a dus cu o necesitate ineluctabilă la *materialismul socialist*, care-şi zice «socialist» pentru că socialiştii Marx şi Engels au stabilit pentru prima oară în mod clar şi precis că relaţiile materiale, şi anume cele economice, existente în societatea omenească, constituie baza, care, în ultimă analiză, determină întreaga suprastructură de instituţii juridice şi politice, precum şi ideile religioase, filozofice etc. ale fiecărei epoci istorice. În loc să se explice, ca înainte, existenţa omului prin conştiinţa lui, acum, dimpotrivă, se explică conştiinţa prin existenţa şi, mai ales, prin situaţia economică a omului, prin modul cum îşi cîştigă pîinea.

Materialismul socialist înţelege prin «materie» nu numai ceea ce e ponderabil şi palpabil, dar şi întreaga existenţă reală — tot ce e cuprins în univers, iar acesta cuprinde totul, fiindcă totul şi universul nu sînt decît *două denumiri ale unuia şi aceluiaşi lucru*; şi materialismul socialist vrea să cuprindă totul într-*o singură* noţiune, într-*o singură* denumire, într-*o singură* clasă, indiferent dacă acestei clase universale i se dă denumirea de realitate, natură sau materie.

Noi, materialiştii moderni, nu avem o părere atît de mărginită ca aceea că materia ponderabilă şi palpabilă este materia par excellence*; noi ne situăm pe punctul de vedere că şi parfumul florilor, şi sunetele, şi mirosurile de tot felul sînt, de asemenea, materie. Noi nu considerăm forţele drept un simplu apendice, drept un predicat pur al substanţei, iar substanţa, substanţa palpabilă, drept «lucrul» care domină toate proprietăţile. Noi avem faţă de substanţă şi faţă de forţe o poziţie democratică. Şi unele şi altele au pentru noi aceeaşi valoare; luate separat, ele nu sînt altceva decît proprietăţi, accesorii, predicate sau atribute ale marelui tot care este natura. Nu este admisibil să considerăm creierul drept stăpîn, iar funcţiile spirituale drept o slugă subordonată lui. Nu, noi, materialiştii moderni, afirmăm că funcţia este în aceeaşi măsură ceva de sine stătător ca şi substanţa palpabilă a creierului sau ca orice alt obiect material.

* — prin excelenţă. — *Nota bad.*

www.dacoromanica.ro

Iar gîndurile, sursa și natura lor sînt aceeași materie reală și ceva material care merită în aceeași măsură să fie studiat ca și orice alte lucruri.

Noi sîntem materialiști, pentru că nu facem din spirit un fel de monstru «metafizic». Puterea de gîndire este, pentru noi, tot atît de puțin un «lucru în sine» ca și gravitația sau ca bulgărele de pămînt. Toate lucrurile nu sînt altceva decît niște verigi ale marii legături universale; numai ea este eternă, adevărată, permanentă, căci ea nu este un fenomen, ci unicul «lucru în sine» și adevărul absolut. N.B.

Dat fiind că noi, materialiștii socialiști, avem o noțiune unică, *care îmbină* într-un singur tot materia și spiritul, pentru noi și așa-zisele raporturi spirituale, cum sînt politica, religia, morala etc., sînt, de asemenea, raporturi materiale; iar munca materială, substanțele ei și problemele stomacului le considerăm drept bază, premisă și temelie a oricărei dezvoltări spirituale numai în măsura în care animalicul precede în timp omenescului, ceea ce nu ne împiedică cîtuși de puțin să-l prețuim foarte mult pe om și intelectul său. N.B.

Materialismul socialist se distinge prin aceea că nu subapreciază spiritul omenesc, așa cum făceau materialiștii de școală veche, dar nici nu-l supraapreciază, așa cum fac idealiștii germani, ci în aprecierea sa el păstrează *măsura*, considerînd — dintr-un punct de vedere critic și dialectic — atît mecanismul, cît și filozofia drept două verigi ale unui proces universal indivizibil și ale progresului universal... N.B.

[218—226] Așa cum nu sîntem de acord cu vechii materialiști, care credeau că au și explicat în suficientă măsură ce este intelectul, dîndu-i denumirea de însușire a creierului, tot așa nu ne putem descotorosi de obiectul nostru — spiritul omenesc — printr-o simplă lovitură de cuțit. Calea *speculativă*, care încearcă prin simple speculații sterile să găsească esența spiritului în secrețiile interne ale creierului, noi nu o putem urma, fiindcă pe această cale idealiștii speculativi au obținut rezultate cu totul neînsemnate. Și iată că tocmai în momentul potrivit apare Haeckel cu concepția lui despre metoda justă a științei. El cercetează spiritul omenesc și felul cum a acționat acesta *în decursul istoriei*, ceea ce ni se pare a fi o metodă cît se poate de justă...

Prima combinație spirituală comme il faut* a fost descoperirea, făcută de Darwin și publicată abia în 1859, a selecției naturale în lupta pentru existență, așa crede Haeckel, însă noi ne permitem în această privință să fim de altă părere.

* — corespunzătoare, potrivită. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

N-am vrea ca stimaţii noştri cititori să ne înţeleagă greşit: noi nu contestăm că Darwin şi Haeckel au stabilit o legătură justă şi ştiinţifică între spiritul individual şi lumea plantelor şi a animalelor şi că au creat cristale pure ale cunoaşterii, dar nu vrem decît să relevăm că materialismul dialectic modern se situează pe acelaşi punct de vedere, că Darwin şi Haeckel, oricît de mare ar fi meritul lor, n-au fost primii şi nici singurii care au ştiut să creeze asemenea nestemate. «Jalnicii» zoologi de muzeu şi botanişti de ierbar ne-au lăsat şi ei un crîmpei de ştiinţă adevărată...

Vechiul materialism

Prin perceperea şi adunarea de fapte, ca şi prin descrierea lor, se obţine o nouă lumină sau, mai bine zis, creşte cea obţinută mai înainte. Meritul lui Darwin este mare, dar nu atît de nemărginit încît să-i dea lui Haeckel temei să considere «ştiinţa» ca fiind ceva mai presus de o obişnuită îmbinare a spiritului omenesc cu faptele materiale.

În prima parte a studiului de faţă am arătat că materialismul mărginit nu numai că consideră spiritul omenesc drept
N.B. ||| o proprietate a creierului — ceea ce nimeni nu contestă —, dar din această legătură el deduce, direct sau indirect, că predicatul raţionalităţii sau al facultăţii de cunoaştere, care e atribuit creierului, nu constituie un substanţial obiect de studiu
N.B. || şi că, dimpotrivă, studiul creierului material este în măsură să ne ofere suficiente elemente pentru explicarea proprietăţilor spiritului. În opoziţie cu această părere, materialismul nostru dialectic dovedeşte că problema trebuie examinată, potrivit indicaţiei date de Spinoza, sub unghiul de vedere al universului, sub specie aeternitatis*. În universul infinit, materia vechilor materialişti — care sînt de mult depăşiţi —, materia palpabilă, nu are cîtuşi de puţin dreptul să se considere mai substanţială, adică mai nemijlocită, mai clară sau mai determinată decît orice alt fenomen al naturii...

N.B. α(β))) Materialiştii care transformă materia palpabilă în substanţă şi care consideră că funcţia cerebrală, nepalpabilă, reprezintă doar ceva accidental subapreciază prea mult această funcţie. Pentru a ne face o imagine mai potrivită şi mai exactă, este necesar, în primul rînd, să revenim la faptul că atît materia palpabilă, cît şi funcţia cerebrală sînt copii ai aceleiaşi mame, că ele sînt două fenomene ale naturii, pe care le lămurim descriindu-le şi împărţindu-le în clase, specii şi subspecii.

Atunci cînd facem constatarea — pe care, firește, nimeni nu o contestă — că materia este un fenomen al naturii şi cînd afirmăm acelaşi lucru despre facultatea spirituală a omului, nu ştim încă decît

* — din punctul de vedere al eternităţii. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

foarte puțin despre materie, ca și despre facultatea spirituala; dar știm că ele sînt surori și că nimeni nu le poate separa prea mult una de alta; nimeni nu poate face o deosebire între ele toto genere, toto coelo.

Dacă vrem să știm mai multe lucruri, bunăoară, despre materie, va trebui ca în acest scop să procedăm așa cum procedau în trecut zoologii de muzeu și botaniștii de ierbar, va trebui să cunoaștem diferitele ei clase, familii și specii, sa le cercetăm, să descriem apariția și pieirea lor, transformarea unora în altele. Or, tocmai aceasta este știința despre materie. Cine vrea mai mult, înseamnă că vrea peste măsură de mult, că nu înțelege ce este cunoașterea; că nu înțelege nici ce este organul științei și nici cum trebuie el folosit. Atunci cînd vechii materialiști au de-a face cu forme *particulare* ale materiei, ei procedează incontestabil în mod științific; dar cînd au de-a face cu materia abstractă, cu conceptul ei general, atunci ei se dovedesc a fi complet neputincioși în această știință abstractă. Meritul idealiștilor constă în faptul că, cel puțin, ei au făcut să progreseze într-atît priceperea de a face uz de abstracție și de conceptele generale, încît materialismul socialist modern poate, în sfîrșit, să înțeleagă că atît formele materiei cît și conceptele sînt niște produse obișnuite ale naturii și că nu poate să existe nimic care să nu facă parte din categoria nemărginită, unică a lumii naturale.

Meritul idealismului

N.B.

Materialismul nostru se distinge printr-o cunoaștere—exprimată într-o formă proprie—a *naturii comune* a spiritului *și* a materiei. Atunci cînd acest materialism modern își ia ca obiect de cercetare spiritul omenesc, el îl privește ca pe orice alt material supus cercetării, adică la fel cum procedează zoologii de muzeu și botaniștii de ierbar atunci cînd cercetează și descriu obiectele lor. Prin clasificarea făcută de ei, cei dintîi au aruncat fără îndoială o lumină asupra multor mii de specii, dar aceasta a fost o lumină nu îndeajuns de puternică, și Darwin a amplificat-o în așa măsură, că surplusul de lumină a pus în umbră începuturile; dar se știe că și vechii sistematizatori au trebuit «să cunoască» înainte de a clasifica; de aceea nici cunoașterea darvinistă nu este altceva decît o clasificare inclusă în conceptul de dezvoltare și care, datorită descrierii proceselor din natură, ne oferă o imagine mai exactă a faptelor adunate...

Teoria materialistă a cunoașterii

α | β

Descriere și explicare

www.dacoromanica.ro

Reflectarea celorlalte părți ale naturii

Teoria materialistă a cunoașterii se reduce la recunoașterea faptului că organul omenesc de cunoaștere nu emană nici un fel de lumină metafizică, ci este o părticică a naturii care reflectă celelalte părticele ale naturii și a cărei esență creatoare *este lămurită* prin descrierea acestui organ. O asemenea descriere cere ca teoreticianul cunoașterii, sau filozoful, să cerceteze obiectul său întocmai cum cercetează zoologul animalul pe care îl studiază. Iar dacă cineva vrea să-mi reproșeze că nu fac eu însumi chiar acum acest lucru, nu trebuie să uite că nici Roma n-a fost construită într-o singură zi.

E de mirare că niște naturaliști atît de culți, care își dau atît de bine seama că, datorită adaptării, eredității, selecției naturale, luptei pentru existență etc., perpetua mișcare a naturii a creat din protoplasmă și moluște elefanți și maimuțe, nu pot înțelege că pe aceeași cale s-a dezvoltat și spiritul. De ce nu s-a putut întîmpla cu rațiunea același lucru care s-a putut întîmpla cu oasele?... N.B.

N.B. Trecerea treptată de la materie la spirit

Așa cum zoologul de muzeu își studia animalele prin descrierea clasei, a speciei, a familiei în care ele erau grupate, tot așa și spiritul omenesc trebuie să fie cercetat prin studierea diferitelor specii ale acestui spirit. Fiecare persoană își are intelectul ei propriu și toate intelecturile laolaltă pot fi considerate drept ramificații ale aceluiași spirit general. Acest spirit omenesc general, ca și cel individual, își are dezvoltarea, în parte, în trecut și, în parte, în viitor; el a trecut prin diverse și variate metamorfoze, și dacă noi, mergînd pe urmele lor, vom ajunge la începuturile genului uman, ne vom apropia de acea treaptă pe care scînteia divină coboară la nivelul instinctului animalic. Devenit fiară, spiritul omenesc este, așadar, o punte spre actualele spirite animalice, și astfel ajungem pînă la spiritul plantelor, al pomilor și al munților. Înseamnă că în felul acesta ajungem să înțelegem că între spirit și materie, la fel ca între toate părțile unității universale a naturii, există treceri treptate și o deosebire care dispare, ea nefiind decît o deosebire de grad, iar nu una *metafizică*. N.B.

Întrucît vechiul materialism n-a înțeles aceste lucruri și n-a putut concepe materia și spiritul ca imagini abstracte ale fenomenelor concrete și, în ciuda atitudinii sale liber-cugetătoare față de religie și a puținei prețuiri acordate spiritului divin, el n-a știut de unde și cum a luat naștere spiritul natural și, ca urmare a acestei lipse de cunoaștere, n-a putut în nici un chip să depășească metafizica, Friedrich Engels a dat acestui materialism neputincios, incapabil să se descurce în știința abstractă, denumirea de materialism metafizic, iar materialis-

www.dacoromanica.ro

mului social-democrației, care, datorită idealismului german premergător lui, a trecut printr-o școală mai bună, i-a dat denumirea de materialism dialectic. N.B.

Din punctul de vedere al acestui materialism, spiritul este denumirea colectivă dată fenomenelor spirituale, la fel cum materia este denumirea colectivă dată fenomenelor materiale, iar amîndouă laolaltă formează un singur concept și poartă o singura denumire: fenomenele naturii. Acesta este un nou mod teoretic-cognitiv de gîndire, care pătrunde în toate științele, în toate gîndurile și proclamă teza că toate lucrurile din lume trebuie privite sub specie aeternitatis, din punctul de vedere al universului. Acest univers etern se contopește pînă-ntr-atît cu fenomenele sale temporare, că întreaga eternitate este temporară, iar temporalul este etern. N.B.

Iar modul substanțial de gîndire al social-democrației lămurește într-un mod nou această problemă, pe care s-a căznit atît de mult s-o rezolve idealismul, o lămurește punînd întrebarea: în ce constă adevărata gîndire, cum putem deosebi ideile subiective de cele obiective? Răspunsul este următorul: nu trebuie să mergem prea departe cu deosebirile; și cea mai bună reprezentare și cea mai adevărată idee nu-ți pot oferi decît o *imagine* a diversității universale care are loc în tine și în afara ta. α

Nu este în nici un caz atît de greu să deosebești tablourile reale de cele fantastice, și asta e în stare s-o facă cu cea mai mare precizie orice pictor. Reprezentările fantastice sînt luate din realitate, și cele mai fidele reprezentări ale realității sînt în mod necesar animate de suflul fanteziei. α α α

Reprezentările fidele și conceptele ne fac mari servicii tocmai pentru că fidelitatea lor nu este ideală, ci numai relativă.

Ideile noastre nu pot și nu trebuie «*să coincidă*» cu obiectele lor în sensul exagerat, metafizic al acestui cuvînt. Noi vrem, trebuie și putem să ne facem doar o idee aproximativă despre realitate. De aceea realitatea nu poate nici ea decît să se apropie de idealurile noastre. În afara ideii nu există nici puncte matematice, nici linii drepte matematice. Tuturor liniilor drepte din realitate le este inerentă o curbură plină de contradicții, așa cum și cea mai mare dreptate mai este totuși strîns legată de nedreptate. Natura adevărului nu este ideală, ci substanțială; este materialistă; nu se obține cu ajutorul gîndului, ci cu ajutorul ochilor, al urechilor și al mîinilor; nu este un produs al gîndului, ci mai degrabă invers; gîndul este un produs al vieții universale. N.B.

Universul viu este adevărul întruchipat.

www.dacoromanica.ro

IV

DARWIN ŞI HEGEL

N.B. [226—233] Prin aceasta vrem să arătăm că filozofia şi ştiinţele naturii nu sînt în nici un caz atît de îndepărtate una de alta. Spiritul omenesc procedează şi într-un domeniu şi în altul după *aceeaşi metodă*. Metoda ştiinţelor naturii este *mai* exactă, dar numai ca grad, nu şi ca esenţă...

Recunoaştem bucuros că Hegel, care acum este aproape complet uitat, are onoarea de a fi fost premergătorul lui Darwin. La timpul său, Lessing* l-a taxat pe Spinoza drept «un cîine mort». Tot aşa de învechit arată şi Hegel astăzi, cu toate că, după spusele biografului său Haym, la timpul său el se bucura de aceeaşi autoritate în lumea literelor ca şi Napoleon I în cea politică. Spinoza — acest «cîine mort» — a reînviat de mult, şi lui Hegel, de asemenea, posteritatea îi rezervă o recunoaştere

N.B. binemeritată. Iar faptul că în prezent nu se bucură de această recunoaştere nu este decît un fenomen trecător.

După cum se ştie, dascălul a spus că dintre numeroşii săi discipoli numai unul l-a înţeles, dar şi acela l-a înţeles greşit. După părerea noastră, această lipsă generală de înţelegere este mai degrabă o consecinţă a lipsei de claritate a dascălului însuşi decît a incapacităţii discipolilor; în această privinţă nu poate exista nici o îndoială. Hegel nu poate fi înţeles pe deplin, fiindcă

N.B. nici el nu s-a înţeles pe sine pe deplin. Şi, totuşi, el este premergătorul genial al teoriei darviniste a evoluţiei; ar fi tot atît de exact şi de just să spunem, invers, că Darwin este continuatorul genial al teoriei hegeliene a cunoaşterii...

Zborurile în albastrul cerului întreprinse în mod sporadic de către cercetătorii naturii şi licăririle unui mod de gîndire exact care se observă la unii filozofi sînt menite să-i arate cititorului că generalul şi particularul se află în armonie...

Pentru a lămuri raportul care există între Darwin şi Hegel trebuie să abordăm cele mai profunde şi mai obscure probleme ale ştiinţei. Printre ele se enumără şi obiectul filozofiei. Obiectul lui Darwin este limpede; el îl cunoştea, dar trebuie să menţionăm că, totuşi, el a vrut să-l cerceteze, ceea ce înseamnă că, în orice caz, nu l-a cunoscut pînă la capăt. Darwin şi-a cercetat obiectul său — «originea speciilor» —, dar nu pînă la capăt.

* În text s-a strecurat o inexactitate : Dietzgen se referă, probabil, la Prefaţa scrisă de Hegel la a doua ediţie a lucrării «Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften», unde se spune: «Lessing a zis pe vremea sa că lumea îl tratează pe Spinoza ca pe un cîine mort» (vezi G.W.F. Hegel. «Enciclopedia ştiinţelor filozofice», partea întîi, «Logica», Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1962, p. 15). — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

N.B. Atomul este incomensurabil, este infinit

Asta înseamnă că obiectul oricărei științe este infinit. Dacă cineva vrea să măsoare infinitul sau cel mai mic dintre atomi, în orice caz va avea întotdeauna de-a face cu ceva ce nu poate fi măsurat pînă la capăt. Natura, atît în ansamblu, cît

Atomul este inepuizabil

și în diferitele ei părți, nu poate fi cercetată pînă la capăt; ea este inepuizabilă, nu poate fi complet cunoscută; prin urmare, nu are nici început și nici sfîrșit. Cunoașterea acestui *infinit real* este un *rezultat* al științei, în timp ce punctul ei de plecare era infinitul supranatural, religios sau metafizic.

Obiectul lui Darwin este tot atît de nesfîrșit și de inepuizabil ca și obiectul lui Hegel. Primul a cercetat problema originii speciilor, iar al doilea s-a străduit să lămurească procesul de gîndire al omului. Rezultatul, atît al unuia, cît și al celuilalt, a fost *doctrina evoluției*.

Avem în fața noastră doi oameni mari și o cauză măreață. Vrem să arătăm că ei n-au acționat în direcții *opuse*, ci au conlucrat la o operă comună. Ei au ridicat *concepția monistă despre lume* la o asemenea culme și au întărît-o cu astfel de descoperiri pozitive cum nu s-au mai cunoscut pînă la ei...

Lui Hegel al nostru îi revine meritul de a fi așezat autodezvoltarea naturii pe baza *cea mai largă* și de a fi eliberat știința, în forma ei cea mai generală, de punctul de vedere clasificator. Tradiționalul procedeu clasificator este criticat de Darwin din punctul de vedere al zoologiei, iar de Hegel la modul universal. Știința înaintează de la întuneric spre lumină. Și filozofia, care își concentrează atenția asupra lămuririi procesului de gîndire al omului, a făcut progrese; faptul

N.B.

că de obiectul ei specific se ocupa mai mult în mod instinctiv îi era clar într-o oarecare măsură și înainte de Hegel...

Hegel ne dă o teorie a dezvoltării; el ne arată că lumea n-a fost făcută, n-a fost creată, că ea nu este o *ființare* neschimbată [233], ci o *devenire*, care se produce pe sine însăși. După cum la Darwin toate clasele de animale trec unele în altele, tot așa și la Hegel toate categoriile din lume — nimic și ceva, ființare și devenire, cantitate și calitate, timp și eternitate, conștient și inconștient, progres și stagnare — trec în mod inevitabil unele în altele...

N.B.

Nimeni n-o să afirme că Hegel și-a dus în mod strălucit opera pînă la capăt. Doctrina lui a făcut tot atît de puțin ca și aceea a lui Darwin să fie de prisos o dezvoltare mai departe, dar ea a dat un imbold întregii științe și întregii vieți *omenești*, un imbold de o

www.dacoromanica.ro

imensă însemnătate. Hegel l-a anticipat pe Darwin, dar, din păcate, Darwin nu l-a cunoscut pe Hegel, care era atît de apropiat de el. Prin acest «din păcate» nu vrem să facem un reproş marelui naturalist; vrem numai să amintim că opera specialistului Darwin trebuie completată cu aceea a marelui generalizator care e Hegel, pentru ca pe această cale să se meargă mai departe decît ei şi să se obţină mai multă claritate.

(α N.B. N.B. (α

Am văzut că filozofia lui Hegel era atît de obscură, încît maestrul a fost nevoit să spună despre cel mai bun discipol al său că l-a înţeles în mod greşit. La înlăturarea acestei obscurităţi au contribuit nu numai continuatorul său *Feuerbach* şi alţi hegelieni, dar şi întreaga dezvoltare ştiinţifică, politică şi economică a lumii...

[235–243] Haeckel are perfectă dreptate cînd spune că la marii noştri poeţi şi gînditori se manifestă tendinţa spre «forma cea mai pură, forma monistă a credinţei», şi năzuinţa spre o concepţie fizică despre natură care să facă imposibilă orice metafizică şi să înlăture din domeniul ştiinţei pe dumnezeul supranatural cu desaga lui de închipuite minuni. Dar, cînd se arată pînă într-atît de încîntat încît spune că această tendinţă «şi-a găsit de mult cea mai desăvîrşită expresie», el se înşală amarnic, se înşală chiar în privinţa sa şi a propriei sale profesiuni de credinţă. Nici *Haeckel* nu e încă în stare să gîndească *monist*.

Vom da numaidecît o argumentare mai temeinică a acestui reproş, dar în prealabil vrem să facem constatarea că acest reproş nu-l merită numai Haeckel, dar şi întreaga şcoală a ştiinţelor moderne ale naturii, deoarece ea nu ţine seama de cele aproape trei milenii de dezvoltare a filozofiei, care are în urma ei o istorie îndelungată şi bogată în experienţă şi care e la fel de bogată în conţinut ca şi ştiinţele experimentale...

În aceste cuvinte ale lui Haeckel există trei puncte pe care vrem să le scoatem în evidenţă şi care ne vor dovedi că «concepţia monistă despre lume» nu şi-a găsit încă o expresie desăvîrşită la cel mai radical reprezentant al ei din domeniul ştiinţelor naturii.

Potrivit vechii credinţe, cauza primară comună a întregii fiinţări săläşluieşte în dumnezeul ei personal, care este supranatural, nu poate fi descris şi nu poate fi înţeles cu ajutorul conceptelor noastre, care este spirit, este ceva misterios. Noua religie à la Haeckel crede că natura, căreia îi dă vechea denumire de dumnezeu, este ea însăşi cauza primară a tuturor lucrurilor...

N.B.

Deosebirea dintre obişnuit, natural şi nenatural, dintre lumea fizică, de o parte, şi revelaţia metafizică, religie şi divinitate, de altă parte, este atît de mare, încît o concepţie despre natură, curăţată de orice elemente străine, aşa cum găsim la darvinistul Haeckel, ar avea tot dreptul să renunţe la vechile denumiri şi la o divinitate care se bazează pe revelaţia religioasă şi să ducă

N.B.

www.dacoromanica.ro

o luptă «nimicitoare» împotriva acesteia cu întregul arsenal al concepției moniste despre lume. Nevrînd să facă acest lucru, darvinismul își dezvăluie pur și simplu caracterul mărginit al învățăturii sale despre dezvoltare... || N.B.

Că Haeckel, cel mai de seamă reprezentant al monismului în științele naturii, tot mai continuă să cînte pe această strună dualistă, ne-o dovedește în mod pregnant cel de-al treilea *punct* al său, care afirmă că, «cu actuala structură a creierului nostru», cauza primară a tuturor fenomenelor *nu poate fi cunoscută*.

Ce înseamnă: *nu poate fi cunoscută?*

Întregul context al propozițiilor în care este folosit acest cuvînt demonstrează cu toată evidența că naturalistul nostru mai este încă complet încurcat în plasa metafizicii. Nici un lucru, nici un atom nu poate fi cunoscut pînă la capăt. Orice lucru este inepuizabil în secretele lui, este etern și indestructibil... || N.B.

Kein Atomchen ist auszukennen*

Natura este plină de secrete, care pentru o minte iscoditoare se dovedesc a fi niște fenomene extrem de simple și de obișnuite. Natura este inepuizabilă în bogăția ei de probleme științifice. Noi le cercetăm, dar cercetările noastre nu vor ajunge niciodată pînă la capăt. O minte omenească sănătoasă are perfectă dreptate cînd consideră că lumea și natura nu pot fi cercetate pînă la capăt, dar ea nu are mai puțină dreptate cînd respinge incognoscibilitatea metafizică a lumii ca pe o neasemnită nesăbuință, ca pe o superstiție. În cercetarea naturii nu vom ajunge niciodată pînă la capăt și, totuși, cu cît științele naturii merg mai departe în cercetările lor, cu atît devine mai evident că ele n-au absolut nici un motiv să se teamă de secretele inepuizabile ale naturii, că — după cum spune Hegel — aici *nu există nimic care să le fie inaccesibil.* || N.B. De aici reiese că zilnic aflăm cîte ceva din inepuizabila «cauză primară a tuturor lucrurilor», și anume cu ajutorul aparatului nostru cognitiv, a cărui capacitate de cercetare este tot atît de universală și de nemărginită, pe cît de bogată — nemărginit de bogată — este natura în secrete obișnuite.

«Cu actuala structură a creierului nostru!» Firește! Datorită selecției sexuale și luptei pentru existență, creierul nostru se va mai dezvolta cu toată puterea și va pătrunde tot mai adînc în cauza primară a naturii. Dacă cuvintele de mai sus au acest sens, atunci putem să ne declarăm bucuroși de acord cu ele. Dar tocmai acesta e neajunsul, că nu acest sens le atribuie darvinistul care se află încă prins în plasa metafizicii. El vrea

* — Nici un atom nu poate fi cunoscut pînă la capăt. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

să spună că mintea omenească este prea mărginită pentru a proceda la o cercetare completă a lumii; de aceea trebuie să credem în existența unui spirit «superior», supranatural
N.B. și să nu ducem împotriva lui o luptă «nimicitoare»...

N.B. Teoria dezvoltării a fost expusă de Hegel într-un mod mult mai universal decît de Darwin. Spunînd acest lucru, nu avem intenția să dăm preferință unuia dintre ei sau să-l situăm pe unul mai presus de celălalt, ci socotim doar necesar să-l completăm pe unul cu celălalt. Dacă Darwin ne arată că amfibiile și păsările nu sînt specii izolate una de alta, ci ființe vii care iau naștere unele din altele și trec unele într-altele, Hegel afirmă că *toate* speciile, întreaga lume reprezintă o ființare vie care
N.B. n-are nicăieri granițe fixe; cognoscibilul și incognoscibilul, fizicul și metafizicul trec permanent unul într-altul; incognoscibilul absolut este ceva ce nu face parte din concepția monistă despre lume, ci din cea dualistă, religioasă.

Potrivit monismului *nostru*, natura este cauza ultimă a tuturor lucrurilor; ea este, de asemenea, baza facultății noastre de cunoaștere, și totuși, după părerea lui Haeckel, această facultate este prea mărginită pentru a cunoaște cauza ultimă. Cum se potrivesc toate astea? Natura, cunoscută drept cauză ultimă, se dovedește totodată «a nu putea fi cunoscută»!?

N.B. Teama de tendințe distructive l-a cuprins pînă și pe un teoretician atît de radical al evoluționismului cum e Haeckel; el își reneagă propria sa teorie și dă preferință credinței că spiritul omenesc
Erscheinungen* trebuie să se mulțumească cu *fenomenele* naturii, că el nu poate pătrunde pînă la adevărata esență a naturii; cauza ultimă se dovedește a fi un obiect care nu face parte din domeniul științelor naturii...

În legătură cu concepțiile panteiste ale unor mari poeți și gînditori ai noștri — concepții care culminează cu credința în unitatea dintre dumnezeu și natură —, Hegel ne-a lăsat o teorie deosebit de caracteristică. Potrivit acestei teorii, noi nu cunoaștem numai unitatea lucrurilor, dar și deosebirea dintre ele. Șpițul este un cîine, întocmai ca și mopsul; dar această unitate nu exclude deosebirea. Natura are, într-adevăr, multe lucruri comune cu atotmilostivul dumnezeu: ea domnește din veci și va domni pînă în veci. Întrucît intelectul nostru este instrumentul ei firesc, natura știe, în general, tot ce e accesibil cunoașterii; ea este atotștiutoare, dar, cu toate acestea, înțelepciunea «naturală» este atît de diferită de cea dumnezeiască, încît există suficiente temeiuri științifice pentru tendința distructivă care urmărește înlăturarea completă a noțiunilor de dumnezeu, religie, metafizică — înlăturare în

* — fenomene. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

sensul rațional al acestui cuvînt, în măsura în care așa ceva este cu putință. Idei confuze au existat întotdeauna și vor exista pînă în adîncurile veșniciei...

Și dacă vechea cunoaștere a lumii animale ne oferă doar un tablou incomplet, iar cea nouă, dezvoltată de către Darwin, ne oferă unul mai veridic, mai complet și mai actual, atunci avantajul care rezultă de aici pentru cunoștințele noastre nu se limitează la viața animală: noi căpătăm, în același timp, cunoștință despre facultatea noastră de cunoaștere, și anume aflăm că ea nu este cine știe ce izvor supranatural de adevăr, ci un instrument asemănător oglinzii, un instrument care *reflectă* lucrurile din lume, respectiv natura... N.B.

[248—249] Kant raționează în felul următor: chiar dacă rațiunea noastră trebuie să se limiteze doar la cunoașterea fenomenelor naturale și dacă nici de acum încolo nu vom putea ști nimic, tot trebuie să credem în ceva misterios, superior, metafizic. Acolo trebuie să se ascundă ceva, «fiindcă acolo unde există fenomene trebuie să existe ceva ce apare»*, încheie Kant; această deducție nu se distinge decît printr-o aparentă exactitate. Oare nu este suficient că apar fenomenele naturale, că îndărătul lor nu se ascunde nimic supranatural, nimic neînțeles, nimic în afară de natura însăși? Dar să lăsăm asta. Kant a izgonit, cel puțin formal, metafizica din *știință*, pentru ca ea să se împotmolească în *credință*... versus Kant N.B.

[251] Kant a lăsat discipolilor săi ideea extrem de modestă că făclia cunoașterii de care dispune neamul omenesc este prea neînsemnată pentru a lumina marele monstru. După ce vom fi demonstrat că această făclie nu este prea mică, că lumina noastră nu e nici mai mică și nici mai mare, nici mai miraculoasă și nici mai puțin miraculoasă decît obiectul ce urmează a fi luminat, vom pune capăt credinței în miracole, credinței într-un monstru, vom termina cu metafizica. În felul acesta, omul își pierde modestia sa exagerată, și Hegel al nostru a contribuit într-o măsură destul de însemnată la obținerea acestui rezultat. N.B.

Ce este metafizica? Așa cum arată și denumirea ei, ea a fost o disciplină *științifică* care-și aruncă umbra ei și asupra prezentului. Ce urmărește și ce vrea ea? Firește, să instruiască. Dar în ce privință? În privința lui dumnezeu. a libertății și a nemuririi — în zilele noastre aceste cuvinte au o rezonanță de-a dreptul popească. Și chiar dacă vom desemna conținutul acestor trei noțiuni prin denumirile clasice de adevăr, bine și frumos, va fi, totuși, extrem de important să ne lămurim pe noi înșine și să-i lămurim și pe cititori asupra intențiilor care-i călăuzesc pe metafizicieni; fără o asemenea lămurire nu-i vom putea aprecia N.B.

* Joc de cuvinte intraductibil. În limba germană cuvîntul *Erscheinung* înseamnă atît «fenomen», cît și «apariție», «aparență». — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

şi prezenta în mod satisfăcător nici pe Darwin şi pe Hegel şi nici ceea ce au făcut sau au omis să facă şi ceea ce, prin urmare, îi rămîne posterităţii de făcut...

V
LUMINA CUNOAŞTERII

[255—266] Se pot da o mulţime de citate din literatura contemporană în care se constată că între cunoştinţele generale despre natură şi cerinţa metafizicii este o prăpastie absolută, ceea ce înseamnă că întrebarea: «de unde să luăm lumina?» este extrem de confuză. Un model cu adevărat clasic de asemenea confuzie îl constituie «Istoria materialismului» a lui F.A. Lange. Dacă facem abstracţie de numeroasele aspecte strălucite şi excelente, dar secundare ale acestei lucrări, precumi şi de afinitatea democratică care există între autorul ei şi partidul socialist, fapt pe care-l constatăm cu multă satisfacţie, punctul de vedere filozofic pe care se situează Lange reprezintă, totuşi, cea mai jalnică zvîrcolire în laţurile metafizicii care a existat vreodată. Tocmai această permanentă şovăială şi nesiguranţă conferă o însemnătate lucrării, pentru că, deşi ea nu rezolvă ceea ce şi-a propus, şi nu rezolvă nimic, problema este totuşi pusă atît de clar, încît rezolvarea ei definitivă devine în mod inevitabil iminentă.

N.B.

N.B.

Există apoi adversari de genul d-lui Gideon Spicker («Über das Verhältnis der Naturwissenschaft zur Philosophie»), care, semnalînd această zvîrcolire, se folosesc în mod abuziv de critica lor *întemeiată* pentru ca, discreditîndu-l pe Lange, să discrediteze totodată şi materialismul...

α N.B.

Materialismul, care se descurcă destul de uşor în problemele cunoaşterii şi explicării celor mai diverse domenii ale ştiinţei n-a încercat pînă acum sa explice *domeniul cunoaşterii*, şi de aceea binevoitorul istoric al materialismului n-a putut repurta o victorie deplină asupra vestigiilor idealismului.

«Există două probleme în faţa cărora trebuie să se oprească spiritul. Nu sîntem în stare să ne dăm seama ce sînt atomii şi nu putem explica prin atomi şi prin mişcarea lor nici chiar cel mai neînsemnat fenomen al conştiinţei... Oricît vom suci şi vom învîrti noţiunea de «materie» şi forţele ei, ne va fi dat, totuşi, să ne lovim întotdeauna de ceva de neînţeles. De aceea nu fără temei merge Du Bois-Reymond atît de departe încît afirmă că, în realitate, tot ce ştim noi despre natură nu constituie încă o cunoaştere şi ne oferă doar un *surogat* de explicaţie... Este tocmai punctul pe lîngă care sistematizatorii şi apostolii concepţiei mecaniciste despre lume trec cu atîta dispreţ, şi anume problema limitelor pe care le are cunoaşterea naturii» (F. Lange. Geschichte des Materialismus, vol. II, p. 148—150).

www.dacoromanica.ro

Acest citat amănunțit era, în fond, de prisos, fiindcă asemenea păreri sînt îndeobște cunoscute. Asemenea declarații n-au fost făcute numai de Lange, ci și de Jürgen Bona Meyer și de von Sybel; în acest fel s-ar fi exprimat Schäffle și Samter dacă le-ar fi fost dat să se ocupe de această temă; așa vorbesc toți oamenii cu autoritate, întrucît ei au devenit niște capucini. Dar Lange nu i-a cunoscut cum trebuie pe social-democrați, căci altfel ar fi aflat că și în acest punct ei au completat concepția mecanicistă despre lume.

«Un mare neajuns pe care-l prezintă Hegel în comparație cu Kant — spune Lange — constă în aceea că el a pierdut complet ideea unui mod mai general decît cel omenesc de cunoaștere a lucrurilor». Așadar, Lange regretă că Hegel nu s-a dedat la speculații pe tema unei cunoașteri supraomenești, dar la această obiecție noi îi răspundem: lozinca reacționară «Înapoi la Kant!», care se aude acum din toate părțile, pornește de la tendința monstruoasă de a întoarce înapoi știința și de a subordona cunoașterea omenească «unui mod mai general de cunoaștere». În această tendință este vizibilă dorința de a renunța din nou la dominația, deja obținută, a omului asupra naturii și de a scoate din depozitul de vechituri o coroană și un sceptru pentru vechea sperietoare, ca superstiția să fie din nou înscăunată. Tendința filozofică a vremii noastre constă într-o reacție, conștientă sau inconștientă, împotriva libertății vadit crescînde a poporului. N.B. N.B.

Este suficient să aprofundăm cît de cît ideea metafizică a «limitelor cunoașterii», care străbate ca un fir roșu această celebră lucrare a lui Lange și care este atît de des repetată de către învățații din zilele noastre, pentru a ne da imediat seama că avem de-a face cu o frazeologie absurdă. «Atomii nu pot fi înțeleși și conștiința nu poate fi explicată». Dar, după cum se știe, întreaga lume este alcătuită din atomi și conștiință, din materie și spirit. Și dacă materia și spiritul sînt de neînțeles, atunci ce-i mai rămîne rațiunii să înțeleagă și să explice? Lange are dreptate: la drept vorbind, nimic. Într-adevăr, după părerea lor, înțelegerea noastră nu este cîtuși de puțin o înțelegere, ci doar un surogat. Poate că și acele animale cu părul sur, cărora de obicei li se spune măgari, sînt doar niște surogate de măgari, iar adevăraților măgari trebuie căutați printre ființe cu o structură superioară... N.B. N.B.

Lumina cunoașterii face din om stăpînul naturii. Cu ajutorul ei, omul poate avea vara gheață, iar iarna fructele și florile verii. Dar această stăpînire rămîne întotdeauna mărginită. Tot ce poate face omul poate face numai cu ajutorul *forțelor* și *materialelor naturale*. N.B.

www.dacoromanica.ro

[261] Aşa cum în producţia tehnică fenomenele naturii ni se înfăţişează în forma lor corporală, tot aşa şi în ştiinţă modificările naturii ni se arată sub aspectul lor spiritual. Aşa cum, în ultimă analiză, producţia lasă nesatisfăcută nevoia exagerată de creaţie, tot aşa şi ştiinţa sau «cunoaşterea naturii» nu satisface pe deplin cerinţa noastră exagerată de explicare cauzală. Dar aşa cum un om cu judecată nu se va plînge că pentru a crea ceva avem întotdeauna nevoie de material şi că din nimic, din simple dorinţe pioase nu putem făuri nimic, tot aşa şi cel ce pătrunde în natura cunoaşterii nu va voi să iasă din limitele experienţei. La fel ca pentru creaţie, şi pentru cunoaştere sau pentru explicare avem nevoie de material. De aceea nici un fel de cunoaştere nu poate lămuri care anume este provenienţa materialului sau unde îşi are el începutul. Lumea fenomenelor, sau materialul, este ceva primar, substanţial, care nu are nici început, nici sfîrşit, şi nici origine. Materialul există, existenţa lui este materială (în accepţia mai largă a acestui cuvînt), iar facultatea omenească de cunoaştere sau de înţelegere este o parte a acestei existenţe materiale, care, ca oricare din celelalte părţi, nu poate îndeplini decît o funcţie limitată, bine determinată, şi anume aceea de cunoaştere a naturii...

N.B.

De cînd starea a patra şi-a formulat revendicările ei, savanţii noştri oficiali sînt nevoiţi să ducă o politică conservatoare, reacţionară. Acum ei se încăpăţînează, vor să-şi legalizeze eroarea lor şi caută să se întoarcă înapoi la Kant. Decedatului Lange i s-o fi întîmplat acest lucru în timpul unei incursiuni nevinovate, dar pline de greşeli; mulţi dintre adepţii săi însă sînt nişte iezuiţi vicleni, care folosesc lucrarea predecesorului lor ca mijloc eficace împotriva noii societăţi şi ne obligă să împingem critica raţiunii pînă la rădăcinile ei cele mai profunde.

Tot ceea ce percepem, spun neokantienii, nu poate fi perceput decît prin ochelarii conştiinţei. Tot ceea ce vedem, auzim şi simţim trebuie să ne parvină prin intermediul senzaţiei, adică prin intermediul sufletului. De aceea noi nu putem percepe lucrurile în forma lor *pură*, adevărată, ci numai aşa cum *apar* ele subiectivităţii noastre. După Lange, «senzaţiile sînt materialul din care este creată lumea exterioară reală».

N.B.

«Problema fundamentală despre care e vorba aici (vol. II, p. 98) poate fi absolut precis determinată. Ea este un fel de măr al ispitei, după Kant: *raportul care există*, în conştiinţă, *între subiect şi obiect*».

În felul acesta ei caută să strecoare pe furiş propria lor vină filozofiei postkantiene. Iată ce spune Lange: «După Kant, cunoaşterea noastră rezultă din interacţiunea amîndurora (a subiectului şi a obiectului) — o teză cît se poate de simplă şi, totuşi, adesea ignorată. Din această concepţie — continuă Lange — reiese că lumea fenomenelor nu este doar un produs

www.dacoromanica.ro

al reprezentării noastre, ci rezultatul unor influențe obiective și al imaginii lor subiective. Nu ceea ce o anumită persoană percepe într-un fel sau altul, datorită unei stări de spirit întîmplătoare sau unei structuri imperfecte, a considerat Kant, într-un anumit sens, drept *obiectiv*, ci ceea ce omenirea luată în ansamblu *trebuie să perceapă*, datorită simțurilor sau rațiunii ei. El a dat unei asemenea cunoașteri denumirea de obiectivă în măsura în care vorbim numai de experiența noastră; în schimb, a denumit-o transcendentală sau, cu alte cuvinte, falsă dacă extindem o asemenea cunoaștere asupra *lucrurilor în sine*, adică asupra lucrurilor absolute, care există independent de cunoașterea noastră»...

Ce este obiectiv după Kant N.B.

Da, pînă acum materialiștii n-au binevoit să țină seama de elementul subiectiv al cunoașterii noastre și în mod necritic au acceptat drept bune obiectele sensibile. Această greșeală a trebuit să fie corectată. N.B.

Să luăm lumea drept ceea ce este, cum spune Kant: drept un amestec de subiect și obiect, dar să ne menținem la punctul de vedere că întreaga lume este un singur amestec, o singură unitate; să recunoaștem, de asemenea, că această unitate este dialectică, adică este alcătuită din opuși, din amestec sau pluralitate. Și iată că pluralitatea lumii este constituită din lucruri cum sînt scîndurile, pietrele, pomii și bucățile de lut, cărora li se dă, incontestabil, denumirea de obiecte. Spun: «li se dă denumirea», dar încă nu spun că ele sînt obiecte. Există și lucruri, cum sînt culorile, mirosurile, căldura, lumina și altele, al căror caracter obiectiv este mai îndoielnic; avem apoi lucrurile care se situează și mai departe, cum sînt durerea fizică, pasiunea amoroasă și sentimentele primăvăratice, care sînt, incontestabil, subiective. În sfîrșit, există și lucruri care sînt, la comparativ și la superlativ, mai subiective și cele mai subiective, cum sînt stările de spirit întîmplătoare, visele, halucinațiile etc. Aici ne apropiem de însăși esența problemei. Materialismul a repurtat victoria din clipa în care a trebuit să se admită că visul este un proces real, cert, deși este considerat drept subiectiv. În asemenea cazuri sîntem gata să ne alăturăm filozofilor «critici», care afirmă că scîndurile și pietrele, că toate lucrurile denumite obiecte certe sînt, de asemenea, percepute de către organele văzului și pipăitului, că, în consecință, nu sînt obiecte pure, ci fenomene subiective. Recunoaștem bucuros că însăși ideea unui obiect pur sau a «lucrului în sine» este o idee absurdă, care, ca să zicem așa, se uită piezișă în altă lume. N.B.

www.dacoromanica.ro

Deosebirea dintre subiect şi obiect este relativă. Ele sînt amîndouă de acelaşi gen. Ceea ce percepem cu ajutorul facultăţii de înţelegere percepem ca parte a unui întreg sau ca parte integrală...

[268—272] Înţelegerea acestei dialectici lămureşte şi explică pe de-a-ntregul tendinţa mistică de a căuta adevărul îndărătul aparenţei, adică de a căuta un subiect îndărătul fiecărui predicat. Numai atunci cînd oamenii nu se pricep să opereze în mod dialectic cu conceptele poate această tendinţă să capete o direcţie atît de greşită, încît să caute subiectul în afara predicatului, adevărul în afara fenomenelor. Teoria critică a cunoaşterii trebuie să înţeleagă că însuşi instrumentul experienţei este un produs al experienţei şi că de aceea discuţiile despre ieşirea din limitele oricărei experienţe nu au nici un sens.

Dacă filozofii de azi, în frunte cu istoricul materialismului, atunci cînd se ocupă de însăşi esenţa problemei, declară că lumea o constituie fenomenele, adică obiectele cunoaşterii naturii, că această cunoaştere are de-a face cu schimbări, dar că noi căutăm o cunoaştere şi mai înaltă sau obiectele esenţiale, veşnice, devine clar că ei sînt sau nişte impostori, sau nişte prostănaci care nu se mulţumesc să studieze toate firele dintr-o grămadă de nisip şi care îndărătul fiecărui fir de nisip, oricît de mic, mai caută un morman de nisip fără fire.

Cine a rupt orice legătură cu această vale a plîngerii care e lumea fenomenelor n-are decît să se urce cu sufletul său nemuritor pe un car de foc şi să se înalţe la ceruri. Dar cine vrea să rămînă aici şi să creadă în mîntuirea pe care o poate da cunoaşterea ştiinţifică a naturii trebuie să aibă încredere în logica materialistă. Or, primul ei paragraf sună astfel: împărăţia intelectuală ţine numai de lumea asta; iar paragraful 2 sună astfel: activitatea pe care noi o numim cunoaştere, înţelegere, explicare poate consta în clasificarea în genuri şi specii a acestei lumi sensibile, care are o singură fiinţare; ea nu se poate ocupa de altceva decît de cunoaşterea formală a naturii. O altă cunoaştere nu există.

Dar iată că apare o tendinţă metafizică, care nu se mulţumeşte cu o «cunoaştere formală» şi vrea, fără să ştie nici ea cum, să cunoască. I se pare că a clasifica, cu ajutorul intelectului, datele experienţei nu este un lucru îndeajuns de exact.

N.B.

Ceea ce ştiinţele naturii denumesc ştiinţă reprezintă pentru ea un surogat, nişte cunoştinţe jalnice, limitate; ea cere un spiritualism nemărginit, astfel ca obiectele să se dizolve complet în concepte. Dar de ce nu vrea această drăgălaşă tendinţă să înţeleagă că nu face decît să prezinte nişte cerinţe exagerate? Lumea nu-şi trage originea din spirit, ci invers. Fiinţarea nu este o formă a intelectului, ci, invers, intelectul este o formă a fiinţării empirice. Fiinţarea în fapt este acel absolut care e omniprezent şi etern; gîndirea nu e decît o formă aparte, mărginită a ei...

N.B.

www.dacoromanica.ro

Știința sau cunoașterea nu trebuie să înlocuiască viața, iar viața nu poate fi epuizată de către știință, fiindcă reprezintă ceva mai mult decît ea. De aceea cunoașterea, sau explicația, nu poate epuiza conținutul nici unui lucru. Nici un lucru nu poate fi complet cunoscut: această vișină este tot atît de mică ca și această senzație. Dacă am studiat și am cunoscut vișina după toate regulile științei — sub aspect botanic, chimic, fiziologic etc. —, am cunoscut-o totuși în mod efectiv abia după ce, în același timp, am perceput-o: am văzut-o, am atins-o și am înghițit-o...

N.B.

Erscheinungen und Wesen*

Sărăcăcioasa critică filozofică, care în momentul de față bîntuie cu atîta furie, prezintă rațiunea umană ca pe un sărman care e capabil să explice numai fenomenele superficiale ale lucrurilor, în timp ce adevărata explicație îi rămîne inaccesibilă, întrucît el nu înțelege esența lucrurilor. Și acum se naște întrebarea: oare fiecare lucru își are esența lui aparte sau infinita multitudine a acestor esențe, adică întreaga lume, constituie doar un singur tot? Aici se poate lesne vedea că mintea noastră posedă capacitatea de a face legătura între toate, de a însuma toate părțile și de a împărți toate totalurile. Intelectul face din toate fenomenele esențe, iar esențele le înțelege ca pe niște fenomene ale unei mari esențe unice, natura. Contradicția dintre fenomen și esență nici nu este o contradicție, ci o operație logică, o operație dialectică formală. Esența universului este fenomenul, iar fenomenele lui exprimă esența.

N.B.

De aceea, trăiască această tendință, această nevoie metafizică de a căuta îndărătul oricărei aparențe esența, dar numai cu condiția ca ea să admită «cunoașterea formală a naturii» drept unica practică rațională a științei! Năzuința de a trece dincolo de limitele fenomenelor pentru a ajunge la adevăr și esența este o năzuință divină, cerească, adica științifică. Dar ea nu trebuie să depășească măsura, ea trebuie să-și cunoască limitele. Ea trebuie să caute divinul și cerescul în ceea ce e pămîntesc și trecător și să nu separe adevărurile și esențele ei de fenomene; ea nu trebuie să caute decît obiecte subiective și adevaruri relative.

N.B.

N.B.

Cu această condiție vor fi, poate, de acord atît vechii kantieni, cît și cei noi; un lucru cu care nu putem fi noi de acord este umilința sumbră, este acea privire pe care o aruncă ei

* Fenomene și esență. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

pe furiş spre o lume superioară şi cu care îşi însoţesc doctrina lor. Nu sîntem de acord cu cei ce spun că «limitele cunoaşterii» vor înceta totuşi să fie limite cu condiţia ca credinţa să însoţească mereu intelectul nemărginit. Raţiunea lor spune: «Unde există fenomene trebuie să existe şi ceva transcendental, ceva ce apare». Iar critica noastră spune: «Ceea ce apare este însuşi fenomenul; subiectul şi predicatul sînt de aceeaşi natură»...

N.B.

Concepţia monistă a cercetătorilor naturii — a cercetătorilor naturii în accepţia strictă a cuvîntului — nu este suficientă...

N.B.

Concepţia noastră poate deveni monistă numai graţie teoriei materialiste a cunoaşterii. De îndată ce vom înţelege, *în general*, raportul dintre subiect şi predicat, nu va mai fi cu putinţă să se nege că intelectul nostru este o specie sau o formă a activităţii empirice. Ce-i drept, materialismul a stabilit de mult această teză cardinală, dar ea a rămas o simplă afirmaţie, mai degrabă o anticipare. Pentru dovedirea ei este necesară concepţia generală că, în general, ştiinţa nu vrea şi nu poate să vrea altceva decît să clasifice observaţiile senzoriale în genuri şi specii. O diviziune sau o unitate divizată, iată tot ce poate şi ce vrea ea.

N.B.

Sălbaticii divinizează soarele, luna şi alte obiecte. Oamenii civilizaţi au făcut din spirit un dumnezeu, iar din facultatea de gîndire un fetiş al lor. În societatea nouă nu trebuie să mai existe aşa ceva. În această societate oamenii trăiesc în raporturi dialectice, ca multiplicitate în unitate; iar lumina cunoaşterii e sortită şi ea să devină o unealtă printre alte unelte.

101: Marx über Dialektik*. [101: Marx despre dialectică.]

256: Lange — erbärmlichste Zappelei in metaphysischer Schlinge. [256: Lange — zvîrcolire jalnică în laţurile metafizicii.]

233: *Hegel* este superior lui Darwin în doctrina evoluţiei. [233: *Hegel* este superior lui Darwin în doctrina evoluţiei.]

Aceste însemnări au fost făcute nu înainte de februarie şi nu mai tîrziu de octombrie 1908

Se tipăreşte pentru prima dată după textul original

---

* Textul din partea stîngă a paginii a fost scris de V.I. Lenin pe coperta cărţii lui J. Dietzgen, iar cifrele indică paginile din carte (vezi volumul de faţă, p. 369, 424, 419—420). — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

G.V. PLEHANOV. „PROBLEMELE FUNDAMENTALE ALE MARXISMULUI"[210]

PETERSBURG, 1908

[23—24] Idealiştii transformă mai întîi gîndirea într-o entitate de sine stătătoare, independentă de om («subiect pentru sine»), iar după aceea declară că în ea, în această entitate — tocmai pentru că ei, entităţii independente de materie, îi este proprie o fiinţare deosebită, independentă —, se rezolvă contradicţia dintre fiinţare şi gîndire. Şi ea, într-adevăr, se rezolvă în această entitate, căci ce este, de fapt, această entitate? Este g î n d i r e a. Şi această gîndire există — e s t e — într-un mod cu totul independent. Dar această rezolvare a contradicţiei este pur formală. Se ajunge la ea, după cum am mai spus mai sus, numai prin înlăturarea unuia dintre elementele contradicţiei, şi anume a fiinţării independente de gîndire. Fiinţarea apare ca o simplă însuşire a gîndirii, astfel că, atunci cînd spunem că cutare obiect există, înseamnă numai că el există în gîndirea noastră... A fi nu înseamnă a exista în gîndire. În această privinţă filozofia lui Feuerbach e mult mai clară decît aceea a lui J. Dietzgen. «A demonstra că un ceva există — observă Feuerbach — înseamnă a demonstra că el există n u n u m a i î n g î n d i r e»*... NB

[28—31] Interpretarea materialistă a istoriei prezenta în primul rînd o i m p o r t a n ţ ă m e t o d o l o g i c ă. Engels a înţeles perfect de bine acest lucru atunci cînd a scris: «Ceea ce ne trebuie nu sînt atît simplele rezultate, cît studiul (das Studium); rezultatele nu reprezintă nimic dacă le luăm independent de dezvoltarea care duce la ele»**...

În general, unul dintre meritele cele mai mari ale lui Marx şi Engels faţă de materialism este acela de a fi elaborat o m e t o d ă j u s t ă. Concentrîndu-şi eforturile în lupta împotriva elementelor s p e c u-

* Werke, X. 187.

** Nachlaß, I, 477.

www.dacoromanica.ro

l a t i v e din filozofia lui Hegel, Feuerbach a apreciat şi a folosit prea puţin elementul ei d i a l e c t i c. El spune: «Adevărata dialectică nu este în nici un caz un dialog al gînditorului solitar cu sine însuşi; ea este un dialog între eu şi tu»*. Dar, în primul rînd, nici la Hegel dialectica nu a însemnat «un dialog al gînditorului solitar cu sine însuşi», iar în al doilea rînd observaţia lui Feuerbach defineşte în mod just p u n c t u l d e p l e c a r e a l f i l o z o f i e i ş i n u m e t o d a e i. Această lacună a fost completată de Marx şi Engels, care au înţeles că e o greşeală să lupţi împotriva filozofiei speculative a lui Hegel şi, în acelaşi timp, să ignorezi dialectica lui...

N.B. Mulţi confundă dialectica cu teoria dezvoltării, şi ea este într-adevăr o asemenea teorie. Dar dialectica se deosebeşte în mod esenţial de «teoria» vulgară a evoluţiei, care e în întregime construită pe principiul că n i c i n a t u r a, n i c i i s t o r i a nu f a c s a l t u r i şi că în l u m e a a s t a t o a t e s c h i m b ă r i l e s e p r o d u c n u m a i î n m o d t r e p t a t. Hegel, la vremea lui, a arătat că, astfel înţeleasă, teoria dezvoltării este ridicolă şi inconsistentă...

[33]... În general, legile g î n d i r i i d i a l e c t i c e sînt confirmate, după el**, de î n s u ş i r i l e d i a l e c t i c e a l e e x i s t e n ţ e i. Şi aici existenţa determină gîndirea...

[39] Aşadar, particularităţile mediului geografic determină dezvoltarea forţelor de producţie, care, la rîndul ei, determină dezvoltarea relaţiilor economice şi, după aceea, dezvoltarea tuturor celorlalte relaţii sociale...

[42] Fiecărei trepte de dezvoltare a forţelor de producţie îi corespunde un anumit caracter d e î n a r m a r e, d e a r t ă m i l i t a r ă şi, în sfîrşit, d e d r e p t i n t e r n a ţ i o n a l, mai exact: i n t e r s o c i a l, adică, între altele, şi dreptul care priveşte relaţiile dintre t r i b u r i. T r i b u r i l e d e v î n ă t o r i nu pot crea mari organizaţii politice tocmai pentru că nivelul scăzut al forţelor lor de producţie l e s i l e ş t e, după o expresie populară, s ă s e r ă z l e ţ e a s c ă în mici grupuri sociale, s-o ia care încotro, în căutarea de mijloace de subzistenţă...

[46—47] După Marx, mediul geografic influenţează asupra omului p r i n i n t e r m e d i u l r e l a ţ i i l o r d e p r o d u c ţ i e, c a r e i a u n a ş t e r e, în r e g i u n e a r e s p e c t i v ă, p e b a z a f o r ţ e l o r d e p r o d u c ţ i e d a t e, a c ă r o r p r i m ă c o n d i ţ i e d e d e z v o l t a r e o c o n s t i t u i e p r o p r i e t ă ţ i l e a c e s t u i m e d i u...

* Werke, II, 345.
** Engels. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

[65—66] Caracterul «structurii economice» și sensul în care se schimbă acest caracter nu depind de voința oamenilor, ci de starea forțelor de producție și de natura schimbărilor care se ivesc în relațiile de producție și care devin necesare societății ca urmare a dezvoltării continue a acestor forțe. Engels explică această dependență în următoarele cuvinte: «Oamenii își făuresc singuri istoria, dar pînă în prezent ei nu au făurit-o — nici chiar în cadrul unor societăți bine delimitate — după o voință generală și după un plan general. Năzuințele lor se încrucișează unele cu altele, și tocmai de aceea în toate aceste societăți domnește n e c e s i t a t e a, a cărei completare și formă exterioară de manifestare o constituie î n t î m p l a r e a». Activitatea omenească se definește ea însăși aici nu ca o activitate liberă, ci ca una n e c e s a r ă, adică l e g i c ă, cu alte cuvinte ca o activitate c a r e p o a t e d e v e n i o b i e c t u l c e r c e t ă r i i ș t i i n ț i f i c e. Prin urmare, materialismul istoric, arătînd în permanență că condițiile mediului sînt schimbate de oameni, ne dă în același timp, pentru prima oară, posibilitatea d e a p r i v i p r o c e s u l a c e s t e i s c h i m b ă r i d i n p u n c t u l d e v e d e r e a l ș t i i n ț e i. Iată de ce sîntem pe deplin îndreptățiți să spunem că interpretarea materialistă a istoriei dă p r o l e g o m e n e l e necesare p e n t r u o r i c e t e o r i e c u p r e t e n ț i i d e ș t i i n ț ă d e s p r e s o c i e t a t e a o m e n e a s c ă...

[68] În societatea primitivă, care nu cunoaște împărțirea în clase, activitatea productivă a omului exercită o influență d i r e c t ă asupra concepției lui despre lume și asupra gustului lui estetic...

[81—82] Dacă am vrea să exprimăm pe scurt concepția lui Marx și Engels despre raportul dintre «b a z ă», devenită astăzi celebră, și nu mai puțin celebra «s u p r a s t r u c t u r ă», am ajunge la următoarea schemă:

1) S t a r e a f o r ț e l o r d e p r o d u c ț i e;

2) R e l a ț i i l e e c o n o m i c e determinate de ea;

3) O r î n d u i r e a social-p o l i t i c ă înălțată pe «baza» economică dată;

4) P s i h o l o g i a o m u l u i s o c i a l, determinată în parte direct de economie, iar în parte de întreaga orînduire social-politică înălțată pe ea;

5) D i v e r s e l e i d e o l o g i i care oglindesc particularitățile acestei psihologii...

[98] Să luăm, de exemplu, problema agrară așa cum se prezintă ea astăzi la noi. Unui m o ș i e r cadet dintre cei inteligenți, «exproprierea forțată a pămîntului» poate să-i pară o necesitate istorică mai mult sau mai puțin — adică invers proporțional cu cuantumul «compensației echitabile» — tristă. Pentru ț ă r a n u l care se străduiește să capete «ceva pămînt», o necesitate mai mult sau mai puțin tristă va fi, dimpotrivă, tocmai această «compensație echitabilă», pe cît vreme «exproprierea forțată» i se va părea în orice caz că este expresia voinței lui libere și cea mai prețioasă garanție a libertății sale.

www.dacoromanica.ro

Spunînd acest lucru, noi atingem, poate, punctul cel mai important din teoria libertăţii, care nu a fost amintit de Engels, desigur, numai datorită faptului că, pentru oricine a trecut prin şcoala lui Hegel, el e limpede şi fără nici un fel de explicaţii...

Feuerbach şi Dietzgen. 24*.

Însemnările au fost făcute nu mai devreme de luna mai 1908

Publicat pentru prima oară parţial în 1933, în „Culegeri din Lenin", vol. XXV

Publicat în întregime pentru prima oară în 1958, în V.I. Lenin, Opere, ed. a 4-a, vol. 38

Se tipăreşte după textul original

* Este vorba de p. 24 din cartea lui Plehanov (vezi volumul de faţă, p. 431). — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

V. ŞULEATIKOV. «ÎNCERCĂRI DE JUSTIFICARE A CAPITALISMULUI ÎN FILOZOFIA VEST-EUROPEANĂ. DE LA DESCARTES PÎNĂ LA E. MACH»[211]

MOSCOVA, 1908

[5—10] În cercurile intelectualilor s-a statornicit o anumită atitudine, sic!
devenită tradiţională, faţă de filozofie... Ideile filozofice sînt prezentate ca avînd prea arareori, şi într-o măsură cu totul redusă, un substrat de clasă, oricare ar fi el...

Acest punct de vedere este împărtăşit şi de mulţi, foarte mulţi marxişti, care sînt convinşi că în rîndurile avangărzii proletare este permisă existenţa unui amestec pestriţ de concepţii filozofice şi că n-are prea mare importanţă dacă ideologii proletariatului se fac propagatori ai materialismului sau ai energetismului, ai neokantianismului sau ai machismului...

A împărtăşi un asemenea punct de vedere înseamnă a fi victima unei naive şi regretabile erori... Toţi termenii şi toate formulele filozofice, fără nici o excepţie, cu care operează ea* ...îi servesc [ei] pentru a desemna diversele clase, grupuri şi celule sociale şi relaţiile dintre ele. Atunci cînd avem de-a face cu sistemul filozofic al cutărui sau cutărui cugetător burghez, avem de-a face cu un tablou al structurii de clasă a societăţii, care e zugrăvit cu ajutorul unor semne convenţionale şi care reproduce la profession de foi socială a unui anumit grup burghez...

V nu-i adevărat

nu-i adevărat!

Nu poţi considera aceste tablouri ca utilizabile şi susceptibile de a fi puse de acord cu concepţia despre lume a proletariatului. Ar însemna să cazi în oportunism, să încerci a îmbina ceea ce nu poate fi îmbinat...

...Prima experienţă strălucită a unei asemenea supraesti- sic!
mări a avut loc încă acum cîţiva ani. Articolul «Gîndirea autoritară»** al tov. A. Bogdanov deschide, fără îndoială,

* — filozofia. — *Nota red.*

** — Publicat în culegerea sa de articole intitulată «Din psihologia societăţii».

www.dacoromanica.ro

!! o nouă eră în istoria filozofiei: de la apariţia acestui articol, filozofia speculativă şi-a pierdut dreptul de a opera cu cele ce || două noţiuni fundamentale ale sale: «spiritul» şi «corpul»; inepţie! || a devenit fapt stabilit că aceste noţiuni s-au format pe fondul raporturilor autoritare şi că antiteza dintre ele reflecta o antiteză socială: antiteza dintre «vîrfurile» organizatoare şi «straturile de jos» executante. Burghezia a trecut sub tăcere, cu o uimitoare consecvenţă, lucrarea marxistului rus... ||| În asemenea condiţii, o analiză social-genetică a noţiunilor şi sistemelor filozofice este nu numai de dorit, dar chiar necesară. |||| O sarcină dintre cele mai grele şi mai complicate. ...Sistemele || astăzi la modă, cum sînt, de pildă, neokantianismul sau machismul...

Studiul nostru nu este destinat unui cerc restrîns de specialişti... Demos-ul manifestă interes pentru filozofie... Expunerea || noastră are, într-o anumită măsură, un caracter elementar... Punctul de vedere susţinut de noi... va putea fi mai lesne însuşit dacă va fi ilustrat nu printr-o îngrămădire de exemple, ci printr-un material selecţionat cu grijă...

I

«PRINCIPIILE» ORGANIZATOARE ŞI «PRINCIPIILE» CARE SÎNT ORGANIZATE

[11—14] S-a produs o inegalitate economică: organizatorii s-au transformat treptat în proprietari ai mijloacelor de producţie* care aparţinuseră cîndva societăţii...

| ?? | Relaţiile de producţie din societatea | «autoritară»|... || Sălbaticul || primitiv începe să vadă pretutindeni manifestarea unei voinţe organizatoare. ce inepţie!! || «...Executorul poate fi perceput cu ajutorul organelor de simţ externe — el este un organism fizio-

* În cazul de faţă nu ne însuşim întru totul explicaţia dată de tov. Bogdanov: dînsul nu acordă acestei împrejurări importanţa pe care ea a avut-o, fără îndoială, şi nici măcar n-o ia în considerare. Am avut ocazia să ne ocupăm şi altundeva de această chestiune, şi anume în lucrarea «Din istoricul şi practica luptei de clasă» (capitolele consacrate genezei claselor cîrmuitoare). Ediţ. S. Dorovatski şi A. Cearuşnikov.

www.dacoromanica.ro

logic, un corp; organizatorul nu poate fi perceput de aceste simțuri, el este presupus ca existînd în interiorul corpului; el este o individualitate spirituală»...

Beletristică și frazeologie goală.

Prea „general"!! Frazeologie. Treapta sălbăticiei și comunismul primitiv sînt trecute cu vederea. La fel și materialismul și idealismul în Grecia.

Noțiunea de spirit capătă un caracter din ce în ce mai abstract.

numai idealism!

Celebra întrebare pusă în istoria filozofiei grecești: cum e posibil ca din substanța pură, invariabilă, imaterială să rezulte multitudinea de fenomene trecătoare ale lumii materiale? care este raportul dintre «existență» și «devenire»? n-a însemnat, în ciuda asigurărilor date de către tot felul de istoriografi ai filozofiei, culmea cea mai înaltă spre care s-a avîntat nobila gîndire umană, efortul cel mai dezinteresat îndreptat spre dezlegarea celei mai mari enigme a universului și, prin aceasta, spre fericirea eternă a neamului omenesc. Lucrurile se prezintă mult mai simplu! Acest mod de a pune problema nu arată nimic altceva decît că în orașele grecești procesul de stratificare socială mersese destul de departe, că prăpastia dintre «vîrfurile» și «păturile de jos» ale societății se adîncise și că vechea ideologie a organizatorilor, care corespundea unor relații sociale mai puțin diferențiate, își pierdea dreptul la existență. Pînă atunci legătura directă dintre substanță și lumea fenomenelor, cu toate deosebirile existente între ele, nu era pusă sub semnul îndoielii. Acum se contestă existența unei asemenea legături. Substanța și lumea fenomenelor sînt declarate entități incomensurabile. O legătură între ele nu se poate stabili decît cu ajutorul unei serii de verigi intermediare. Sau, ca să ne exprimăm într-un limbaj mai filozofic, nu putem stabili existența unor raporturi între ele cu ajutorul simțurilor sau cu ajutorul gîndirii obișnuite: aici este necesară intervenția unei «idei» aparte, a unei intuiții aparte.

așa, așa. Și materialismul grec?

dar scepticii??

www.dacoromanica.ro

II

«PRINCIPIILE» ORGANIZATOARE ŞI «PRINCIPIILE» CARE SÎNT ORGANIZATE ÎN PERIOADA PRODUCŢIEI MANUFACTURIERE

[15—17] Această problemă — a incomensurabilităţii «principiului» material şi a celui spiritual, a lipsei unei legături directe între ele a fost ridicată şi soluţionată de primii dascăli ai noii filozofii...

De simpatiile spiritualiste ale Renaşterii şi ale epocilor următoare nu se pomeneşte, de obicei, decît în treacăt, dar ele sînt extrem de caracteristice*...

ce inepţie!

Meşteşugarul medieval, care era un organizator, îndeplinea în acelaşi timp şi funcţii executive: lucra laolaltă cu calfele sale. Manufacturistul burghez nu cunoaşte decît funcţii de un singur tip: el este numai organizator. În primul caz există, ce-i drept, terenul necesar pentru «modul de prezentare a faptelor» dualist, care a fost elucidat de tov. Bogdanov, şi totuşi antiteza dintre organizator şi executant este, într-o oarecare măsură, voalată, ceea ce face ca şi antiteza corespunzătoare din domeniul ideologiei, antiteza dintre principiul spiritual şi cel material, dintre principiul activ şi cel pasiv, să nu poată lua o formă categorică...

de ex. *cei care au învăţat meseria şi cei care o învaţă* pe lîngă ei

la p. 19

În atelierul meşteşugarului medieval nu era loc pentru reprezentanţii aşa-zisei munci brute, necalificate. În atelierul manufacturier însă li se găseşte de lucru. Ei constituie aşa zisul «strat inferior». Lor li se suprapun alte straturi, alte grupuri de muncitori, care se deosebesc între ele prin gradul de calificare. Chiar în acest mediu se formează anumite pături organizatoare. Urmărind mai departe treptele ascendente, dăm de grupul celor ce se ocupă de tehnica organizării întreprinderii şi de grupul administratorilor. În felul acesta, patronul întreprinderii este «eliberat» nu numai de orice muncă fizică, ci şi de o asumedenie de obligaţii de ordin pur organizatoric...

fra-zeologie

[19] În opoziţie cu gînditorii medievali, «părinţii» filozofiei moderne acordă, în cadrul sistemelor lor, o deosebită atenţie lumii fenomenelor trecătoare; ei studiază în amănunţime structura şi dezvoltarea ei, legile corelaţiei dintre diversele ei părţi, creează filozofia naturii. Aceeaşi «înaltă» poziţie a conducătorilor de întreprinderi manufacturiere care a inspirat părin-

dar nu în acelaşi spirit ca tine[212]

* Amintim că Marx, în vol. I din „Capitalul", şi K. Kautsky relevă legătura care există între concepţiile religioase abstracte şi dezvoltarea producţiei de mărfuri.

www.dacoromanica.ro

ților filozofiei moderne ideea «pură» a voinței organizatoare le-a sugerat și explicarea mecanicistă a proceselor realității materiale, adică a proceselor care au loc în rîndurile masei organizate.

Fapt este că conducătorul întreprinderii manufacturiere nu este decît ultima verigă din lanțul, destul de lung, al verigilor organizatoare. În raport cu el, ceilalți organizatori sînt niște subordonați și, la rîndul lor, i se contrapun ca organizați. ...Dar, în măsura în care rolul lor e diferit de acela al conducătorului principal și se reduce la participarea la munca tehnică de care «s-a eliberat» conducătorul principal, caracterul lor «spiritual» se estompează, iar activitatea lor este apreciată ca activitate a «materiei»...

cine? Vezi p. 17

inepție!

[21—24] Sistemul burghez este, în genere, un Ianus cu două fețe... E drept că o formulare precisă a dualismului nu găsim decît în cartezianism, sistem creat chiar în zorii noii ere economice; e drept că sistemele filozofice care au urmat, începînd cu cel al lui Spinoza, declară că opoziția carteziană dintre dumnezeu și lume, dintre spirit și trup e contradictorie... Sistemele materialiste și pozitive ale filozofiei burgheze, la rîndul lor, nu s-au dovedit în stare să învingă punctul de vedere dualist. Deosebirea dintre metafizica burgheză și «concepția pozitivă despre lume» burgheză nu este atît de mare pe cît ar putea să pară la prima vedere. ...Atacul pornit de materialism nu este îndreptat împotriva premisei fundamentale formulate de metafizică: noțiunea de voință organizatoare nu este eliminată de materialism. Ea figurează doar sub alte denumiri: «spiritul», de pildă, este înlocuit prin «forță»...

N.B.

În secolul al XVII-lea, în zilele «impetuoaselor năzuințe» manifestate de ea, burghezia engleză propovăduia teoria potrivit căreia totul în lume trebuie să fie interpretat ca o mișcare a particulelor materiale, care se înfăptuiește cu o necesitate mecanică. Burghezia engleză punea pe atunci temelia marii economii capitaliste... Întreaga lume era înfățișată de ea ca o organizație de particule materiale care se combină potrivit unor legi imanente...

În această vulgarizare a istoriei filozofiei este dată cu totul uitării lupta dusă de burghezie împotriva feudalismului.

Cu asemenea tratate a inundat piața de cărți și burghezia franceză în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. ...Dar știm care e structura internă a întreprinderilor: e împărăția

www.dacoromanica.ro

nu de aici | materiei şi a proceselor mecanice. De aici generalizarea: omul e o maşină, natura e o maşină...

×) Mişcarea materiei este determinată de ea însăşi, sau, mai exact, de propria ei forţă (Holbach). Precum vedeţi, voinţa organizatoare a suferit din nou o mare transformare, dar prezenţa ei este constatată şi considerată ca fiind absolut necesară.

?> ...Manufacturiştii | nu | au acţionat ca nişte «Sturm und Drang»-eri revoluţionari...

×) Dar lupta lor împotriva clericalismului? A denaturat istoria Şuleatikov, nu glumă!

III

CARTEZIANISMUL

[25—29] Cei ce se organizează *au nevoie* de un organizator...

N.B. ce inepţie! *proletariatul = materie* Verigile organizatoare intermediare — «sufletele individuale» — nu-şi pot îndeplini rolul lor organizator decît dacă există un centru organizator suprem. Numai el le pune în contact cu proletariatul — cu «materia» — în cadrul unui tot organizat, care e atelierul manufacturier...

inepţie După Descartes, noţiunea de om nu este altceva decît extinderea, în continuare, a unei anumite forme de gîndire, «a unui anumit mod de prezentare a faptelor, a unui anumit tip de îmbinare psihică a lor». Am văzut că lumea, în sistemul lui Descartes, este organizată după tipul întreprinderii manufacturiere...

Avem de-a face cu cultul muncii intelectuale...

Eu sînt organizator şi, ca atare, nu pot exista decît îndeplinind funcţii organizatorice, iar nu de executant: iată care e sensul afirmaţiei lui Descartes dacă o traducem în limbajul raporturilor de clasă...

Concepţia naivă obişnuită prezintă lumea exterioară aşa cum se înfăţişează ea prin prisma simţurilor...

dar „ideile" lui Platon? Noţiunea de muncitor privit numai ca tapiţer sau curelar face loc noţiunii de muncitor în genere. Profesiunea nu mai constituie «esenţa» forţei de muncă...

[31—33] Timpul, explică Descartes, nu poate fi considerat ca o însuşire a materiei: el este «un mod de gîndire», o noţiune generică creată de ea...

www.dacoromanica.ro

De aici înainte filozofia e slujnica credincioasă a capitalului. ...Supraaprecierea valorilor filozofice era determinată de deplasările produse în vîrfurile organizatoare şi în verigile de jos organizate. Noi organizatori, noi organizaţi înseamnă noi noţiuni de dumnezeu şi de suflet, noi noţiuni de materie...

IV

SPINOZA

[37] Orice legătură între suflet şi corp se face numai prin dumnezeu. Orice legătură între verigile organizatoare intermediare şi masa care e organizată se face numai cu aprobarea organizatorului suprem!...

...Mişcarea materiei şi activitatea sufletului nu sînt decît două laturi *ale unuia şi aceluiaşi* proces. De o interacţiune între suflet şi materie nici nu poate fi vorba.

[41—42] Experienţa, percepţia senzorială constituie pentru el o condiţie indispensabilă a cunoaşterii lucrurilor...

Dar... cînd a murit Spinoza, precum se ştie, dricul cu rămăşiţele lui a fost condus cu mare pompă de întreaga fine fleur a burgheziei olandeze. Iar dacă vom căuta să cunoaştem mai îndeaproape cercul lui de cunoştinţe şi de corespondenţi, vom da tot peste această fine fleur a burgheziei, şi nu numai a celei olandeze, ci şi a celei mondiale. ...Burghezia onora în Spinoza pe bardul ei.

Concepţia spinozistă despre lume este cîntecul triumfător al capitalului, al capitalului care înghite totul, care centralizează totul. În afara substanţei unice nu e fiinţare, nu sînt lucruri: în afara marii întreprinderi manufacturiere nu pot exista producătorii... copilării

V

LEIBNIZ

[45] Dumnezeul lui Leibniz este proprietarul unei întreprinderi-model şi el însuşi un foarte bun organizator... frazeologie

www.dacoromanica.ro

VI

BERKELEY

[51] Perioadei de Sturm und Drang a burgheziei capitaliste engleze îi corespundea materialismul lui 1) Hobbes. Terenul pentru manufactură este curățat, pentru manufacturiști vin vremuri mai liniș- 2) tite: materialismului lui Hobbes îi ia locul sistemul inconsecvent al lui Locke. Continua întărire a poziție- 3) iei manufacturii creează posibilitatea manifestărilor antimaterialiste.

e și asta o explicație! Un materialism primitiv à la *Loria*

dar relativismul la greci?

[56] «Atragerea și respingerea muncitorilor trebuie să se producă fără nici un fel de obstacole»: în complexele care sînt percepute nu se află nici un fel de elemente absolute. Totul e relativ.

VII

HUME

vag și imprecis

[61] Iar înrudirea lui cu toți gînditorii care au figurat în capitolele precedente este neîndoielnică...

× Poziția scepticismului filozofic, pe care s-a situat Hume, răspunde tocmai unei asemenea idei despre organismul capitalist.

× Bagă totul în aceeași oală! și idealismul, și scepticismul, totul „răspunde" manufacturii! Simplist, prea simplist e tov. Șuleatikov!

IX

FICHTE, SCHELLING, HEGEL

? și Fichte?

[81] Iau naștere sistemele așa-zisului idealism obiectiv...

Fichte? ×

[88] Idealiștii obiectivi...

inepție dar noțiunea de „mișcare"?

[94] Noi știm însă că, în toate sistemele concepției burgheze despre lume, «materia» este considerată factor subordonat (chiar și la materialiști, care, repetăm, subliniază situația lui subordonată, introducînd noțiunea de «forță»...

www.dacoromanica.ro

[98—99] De la metoda antitetică a lui Fichte și teoria potențării a lui Schelling pînă la dialectica lui Hegel nu e decît un pas. Și în legătură cu dialectica, după toate cele spuse în capitolul de față despre metoda antitetică, ne mai rămîn de făcut cîteva observații suplimentare. Noi am explicat deja care este «substratul real» al dialecticii. — inepție

Hegel n-a făcut decît să fundamenteze mai complet teoria dezvoltării prin «opuși», schițată de ceilalți doi idealiști obiectivi... | **Fichte, idealist obiectiv!!**

Inovația făcută de Hegel subliniază următorul fapt din domeniul relațiilor «reale». Diferențierea funcțiilor și a rolurilor în manufactură ajunge la maximum. Are loc o diferențiere a fiecărui grup de executanți și de organizatori în parte. Funcțiile care au aparținut unui anumit grup se repartizează între diferitele grupuri noi care se formează. Fiecare grup se fărîmițează, dînd naștere unor grupuri noi. Și ideologul manufacturiștilor consideră acest proces de fărîmițare ca un proces de *dezvoltare internă* al cutărui sau cutărui «factor»... — ce inepție!

X

RENAȘTEREA FILOZOFIEI «MANUFACTURIERE»

[100—102] Filozofia speculativă își pierde orice credit în societatea burgheză. E drept ca această schimbare nu se produce dintr-o dată. Dar nici mașina nu a cucerit dintr-o dată teritoriul industriei... — ce inepție!

Prin ce se explică caracterul pozitiv al noilor sisteme ideologice? Prin simpla lege a contrastelor, prin simpla tendință «de a face contrar» de ceea ce constituia «simbolul credinței» pentru ziua de ieri?...

«Complexele» individualizate — Ivan, Petre, Iacob — dispar. În locul lor apare în ateliere muncitorul în general. «Materiei» i se restituie «însușirile» care i-au fost expropriate...

www.dacoromanica.ro

Materia se reabilitează. Societatea burgheză introduce cultul unui nou idol: «mediul»... E drept că de data asta nu se scapă din vedere că, oricum, materia rămîne materie, adică o masă organizată şi, ca atare, nu poate exista fără «conducător». Şi ei i se ataşează, în calitate de specialist în obligaţii organizatorice, «forţa». Se scriu tratate despre Stoff und Kraft (despre „materie şi forţă")...

ce inepție!

[104] O comparaţie între organizarea modernă a fabricilor şi organizarea interioară a manufacturii dictează chiar apriori răspunsul: noua variantă a concepţiei burgheze despre lume trebuie să reproducă trasaturile esenţiale ale concepţiei despre lume din perioada manufacturii...

[106] Neokantianismului îi ia locul «cotitura» spre sistemele de gîndire «prekantiană».

XI

W. WUNDT

N.B.

[108] «...*obiectul nu se poate separa niciodată de reprezentare şi nici reprezentarea de obiect*»...

[113—114] Raţionamentele citate pînă acum ni-l prezintă îndeajuns de clar pe Wundt ca pe un filozof care îşi pune drept sarcină lupta împotriva materialismului, sau, ca să ne exprimăm într-un termen la modă, „Überwindung des Materialismus", «biruirea materialismului» şi care, totodată, nu se declară de partea şcolii considerate drept adversara tradiţională a acestuia...

inepție

În domeniul filozofiei, despre o asemenea egalizare a verigilor organizatoare intermediare şi a reprezentanţilor muncii «fizice», care sînt «executanţii de jos», vorbeşte tocmai tendinţa de a caracteriza «subiectul» şi «obiectul», «psihicul» şi «fizicul» ca ceva ce constituie un tot «*inseparabil*», tendinţa de a reduce la o ficţiune gnoseologică antiteza dintre fenomenele menţionate. Teoria coordonării principiale a lui Avenarius, teoria asupra raportului dintre psihic şi fizic a lui Ernst Mach,

www.dacoromanica.ro

teoria reprezentărilor-obiecte a lui Wundt, toate acestea sînt teorii de aceeași categorie... este *just*, dar trebuie altfel *spus*

[116] Trebuie să recunoaștem că, pînă aici, Wundt este destul de consecvent în concepțiile sale moniste. Totodată, el nu poate fi bănuit de simpatii pentru idealism... ha-ha! eclectic nu-i adevărat

[118] Tocmai un astfel de salt face și Wundt, care, după teoria «reprezentărilor-obiecte», își formulează raționamentele pe tema «paralelismului psihofizic»...

[121] «Atributele» se transformă în «serii», dar aceasta este, în fond, o reformă cu caracter mai mult verbal...

[123—124] Se afirmă primatul factorului spiritual... just

Tot ce este material își are neapărat corelatul său psihic. *Nici un* muncitor, oricît de simplă funcție ar îndeplini el, nu poate produce nici un fel de produse, nu poate găsi întrebuințare forței sale de muncă, nu-și poate duce existența dacă nu se află sub «conducerea» directă, amănunțită a unui anumit organizator...

...Dar seria psihică sînt «organizatorii», iar «însoțirea» de către ei nu înseamnă pentru «seria fizică» — pentru muncitori — altceva decît dependență...

[128—131] Așadar, după părerea lui Wundt, filozofia trebuie să păşească dincolo de limitele experienței, «s-o completeze». E necesar să continuăm analiza filozofică pînă ce vom obține ideea unei *unități* care să cuprindă ambele serii, care nu depind una de alta. După ce și-a expus acest punct de vedere, Wundt se grăbește numaidecît să facă o rezervă, pe care o consideră importantă: el declară că putem concepe ideea unității *fie* ca unitate materială, fie ca unitate spirituală: o a treia soluție a problemei nu există...

Wundt refuză să dea ideii sale de unitate universală denumirea de substanță. El o definește ca idee a rațiunii pure, adică în spirit kantian. Așa cum la Kant dumnezeu este ideea principiului «organizator» imaterial suprem, tot așa la Wundt atotunitatea este ideea unui tot imaterial, grație căruia toate fenomenele capătă o rațiune de a fi, o valoare nestrămutată. În lumina acestei idei dispare concepția despre lume, «sterilă și sumbră», care vede în rînduirea exterioară a fenomenelor, în legătura mecanică dintre ele adevărata lor esență. În loc de toate acestea, noi ne însușim concepția potrivit căreia mecanismul cosmic este învelișul exterior al activității spirituale și al creației...

www.dacoromanica.ro

Totodată, Wundt subliniază stăruitor elementul *actualității*. La el, ideea unității universale, a «temeliei lumii», se reduce la ideea *voinței universale*...

Ne permitem să nu intrăm în analiza formulării propuse de el și nu ne vom apuca să desluşim teoria «voluntarismului» emisă de el...

inepții! Dar Schopenhauer?

...Prin urmare, ideologii avangărzii de astăzi a burgheziei capitaliste nu pot vorbi de nici un fel de principii organizate, «permanente», ci, dimpotrivă, trebuie să le caracterizeze drept ceva extrem de schimbător, aflat în veşnică mişcare...

XII
EMPIRIOCRITICISMUL

inexact

[133—142] Critica lui Wundt n-a avut o putere nimicitoare; ea lovea într-o țintă fictivă. Intervenția lui Wundt și răspunsul pe care l-a primit ea din tabăra discipolilor lui Avenarius* n-au

adevărat!

marcat o ciocnire între concepțiile despre lume a două clase diferite sau a două mari grupuri ale uneia și aceleiași clase. Substratul social-economic al disputei filozofice menționate l-a constituit în

just

cazul de față deosebirea, relativ neînsemnată, dintre tipurile cele mai înaintate și tipurile ceva mai puțin înaintate ale celor mai noi organizații capitaliste...

Trebuie să spunem ceva mai mult: filozofia empiriocritică trebuie concepută, *în primul rînd, ca o apologie* a ideii menționate. Noțiunea de dependență funcțională înseamnă *negarea* dependenței cauzale...

așa e!

așa să fie??

Firește, dar de aici nu urmează că funcționalitatea nu poate fi o *formă* a cauzalității.

Concluzia la care a ajuns Höffding trebuie s-o considerăm, în general, justă. Nereuşită e aici numai referirea lui la «motivele utilității»: ele sînt nebuloase și vagi.

adevărat?

În cazul de față, Avenarius făcea doar o concesie frazeologiei materialiste, concesie determinată de poziția lui socială. ...În comparație cu spiritualismul vulgar, concepțiile «paraleliștilor» puteau

Apoi Willy, Petzoldt (de două ori), Kleinpeter[213]

* Primul care a răspuns a fost Carstanjen.

www.dacoromanica.ro

să pară, multora, materialiste. Acelaşi lucru se poate spune şi despre concepţiile empiriocriticismului. Posibilitatea apropierii lor de materialism este deosebit de mare... Şi în rîndurile păturilor largi ale publicului cititor s-a format despre empiriocriticism părerea că ar fi o şcoală materialistă. Mai mult chiar: pînă şi specialiştii filozofi îl judecă greşit: însuşi patriarhul filozofiei moderne, Wilhelm Wundt, l-a numit «materialism». În sfîrşit, ceea ce este mai interesant, şi empiriocriticii, delimitîndu-se de materialism, folosesc totuşi uneori terminologia lui, iar uneori încep chiar să şovăie oarecum în concepţiile lor antimaterialiste...

hm?

minciună!

de ce?

asta n-ai înțeles!

aha!

Acesta este substratul real care i-a sugerat empiriocriticismului ideea unei clasificări a cunoaşterii umane care să fie bazată pe principiul clasificării «biologice». Dar, repetăm, o asemenea «biologie» n-are nimic comun cu materialismul...

Dualismul, ne explică Avenarius, este rodul unui anumit proces al gîndirii noastre care abstrage, şi anume al «introiecţiei».

Dar antiteza dintre lumea «exterioară» şi cea «interioară» este o pură ficţiune.

Analiza acestei antiteze este extrem de importantă: ea este menită să ducă la fundamentarea concepţiei moniste despre lume. Comentatorii sistemului filozofic al lui Avenarius subliniază cu tărie acest fapt. «Prin descoperirea inadmisibilităţii introiecţiei — declară unul dintre ei* — sînt atinse două scopuri...»

...Organizatorul subordonat, dacă ne situăm pe punctul lui de vedere «absolut», adică dacă îl privim ca pe un organizator care nu depinde de «voinţa» de care este condus, nu vede nici el în muncitor decît un «lucru» sau un «corp». Să luăm însă al doilea caz: organizatorul subordonat este, pentru «voinţa» supremă, nu numai organizat, ci şi organizator... Fostul «obiect», transformat acum în «subiect», «organizează» materia: omul cuprinde în el copacul, dar un copac transformat, o «reprezentare» despre copac...

cam suspect! Explicații ieftine, fără o analiză de fond!

«...Plenitudinea experienţei umane» este demonstrată şi de teoria coordonării principiale a lui Avenarius...

La Avenarius, ca şi la Wundt, «seriile» sînt, în fond, «incomensurabile». Şi în loc de concepţia materialistă despre lume, la care ar trebui să ne aşteptăm dacă ţinem seama de declaraţiile categorice cu privire la «plenitudinea experienţei», sînt aduse pe scenă concepţii care dovedesc simpatiile idealiste ale empiriocriticismului...

* *Rudolf Wlassak*; citat de Mach în «Analiza senzaţiilor», p. 52.

www.dacoromanica.ro

Dar, în construcţiile lor idealiste, Wundt şi Avenarius urmează căi diferite. Autorul «Sistemului filozofiei» manifestă *o* puternică atracţie pentru motivele «kantiene», în timp ce autorul «Concepţiei umane despre lume» exprimă păreri

adevărat! || care-l apropie de poziţia pe care se situa odinioară Berkeley.

Ne grăbim să facem o rezervă. Nu avem cîtuşi de puţin intenţia să susţinem că scrierile episcopului de Cloyne au determinat punctul de vedere al lui Avenarius, că ele au exercitat o influenţă directă asupra lui. Dar asemănarea dintre poziţiile

adevărat! idealiste ale acestor doi filozofi este neîndoielnică. Despre această asemănare ne vorbeşte în ansamblul ei teoria coordonării principiale, despre care am mai pomenit.

Aici Şuleatikov dă dovadă de neînţelegere. | Cu aceeaşi francheţe ca şi Berkeley, Avenarius formulează teza: în afara subiectului nu există obiecte. Orice «lucru» trebuie neapărat «să se raporteze» la sistemul nervos central, care are rolul de centru funcţional...

[144—149] «Conducătorul» suprem nu figurează nici chiar ca ideea kantiană a raţiunii, ca «formă» kantiană, nici ca «unitatea generală» a lui Wundt. Şi, totuşi, el există şi constituie principalul element al sistemului filozofic. Toate fenomenele sînt privite tocmai *din punctul lui de*

bien! *vedere*. Prezenţa lui «nevăzută» este postulată de o neobişnuit de înaltă apreciere a principiului organizatoric, care este formulată alături de ideea despre organizatorii organizaţi. Şi în acest tablou *general* al lumii pe care ni-l prezintă raţionamentele filozofice ale lui Avenarius se situează pe primul plan tocmai caracterul organizatoric al factorilor

hm? hm? organizatori...

La Avenarius, lumea se prezintă ca un aglomerat de sisteme nervoase centrale. «Materia» este cu totul lipsită de orice «însuşiri», atît «primare», cît şi «secundare», care erau cîndva consi-

n-a înţeles derate ca apanajul ei inalienabil. În materie, absolut totul este determinat de «spirit», sau, după terminologia autorului «Criticii experienţei pure», de sistemul nervos central...

N.B. || Punctul de vedere al idealismului în stilul lui Berkeley este promovat cum nu se poate mai consecvent de autorul „Criticii experienţei pure"...

www.dacoromanica.ro

...Teoria lui Mach asupra *«eului»* ca simbol logic...

Ca și Avenarius, Mach cunoaște două «serii»: cea psihică și cea fizică (două forme de îmbinare a elementelor). Ca și la Avenarius, aceste serii sînt incomensurabile și, totodată, nu sînt altceva decît o ficțiune a gîndirii noastre. Pe rînd, e scos pe primul plan cînd punctul de vedere monist, cînd cel dualist: pe rînd, verigile organizatoare intermediare sînt caracterizate cînd ca principiu organizat, cînd ca principiu organizator. Și, tocmai ca la Avenarius, în cele din urmă este proclamată dictatura «voinței organizatoare». Este înfățișat un tablou idealist al lumii: lumea e un complex de *«senzații»*. | n-a înțeles aha!

Nu se poate spune că obiecția lui Mach este reușită. Noțiunea centrală a sistemului său filozofic, faimoasa «senzație», nu constituie cîtuși de puțin o negare nu numai a principiului organizatoric, dar nici a principiului organizatoric suprem... Critica ideii despre «eu» i-a fost dictată lui Mach de faptul că el îi considera pe organizatorii subordonați drept o «masă» care este organizată... || n-a înțeles

inepție!

Alături de construcțiile speculative ale lui Wundt, Avenarius și Mach, am putea să analizăm, de pildă, concepțiile unor reprezentanți de seamă ai filozofiei vest-europene moderne, ca Renouvier, Bradley sau Bergson... N.B.

Domeniul filozofiei este o adevărată «Bastilie» a ideologiei burgheze... Trebuie avut în vedere că, la rîndul lor, ideologii burghezi nu dorm, ci își consolidează poziția. În vremea noastră ei nutresc chiar convingerea că poziția lor este absolut inexpugnabilă. Simpatiile «idealiste» ale unor literați care stau sub steagul marxismului creează, la rîndul lor, un teren deosebit de favorabil pentru o asemenea convingere...

www.dacoromanica.ro

CUPRINS

XI. Wundt. | Ostwald | ..... 107 | nu e în carte |

Întreaga carte este un exemplu de nemaipomenită vulgarizare a materialismului. În locul unei analize concrete a perioadelor, formațiunilor, ideologiilor, ni se oferă *o frazeologie goală* despre „organizatori" și niște comparații forțate pînă la ridicol, greșite pînă la absurd.

O caricatură de materialism în *istorie*.

Și e păcat, căci se observă aici o tendință spre materialism.

Însemnările au fost făcute nu mai devreme de 1908

Publicat pentru prima oară în 1937, în revista «Proletarskaia Revoliuțiia» nr. 8

Se tipărește după manuscris

www.dacoromanica.ro

ABEL REY. «FILOZOFIA MODERNĂ»[214]

PARIS, 1908

PREFAȚĂ

[6—7] Știința, rod al cunoașterii și al rațiunii, servește numai pentru a ne asigura o dominație efectivă asupra naturii. Ea ne spune doar cum să folosim lucrurile, și nu ne spune nimic despre esența lor...

Astfel, principala mea sarcină în lucrarea de față a constat în a pune față în față două puncte de vedere: cel pozitiv, «științific», și cel «pragmatist». Am căutat să fiu cît se poate de imparțial... N.B.

CAPITOLUL I

CENTRUL ACTUAL AL DISCUȚIILOR FILOZOFICE

§ 5. CONTRADICȚIA FUNDAMENTALĂ A GÎNDIRII FILOZOFICE CONTEMPORANE

[28—29] Care sînt, așadar, în condițiile modului actual de a pune problema filozofică generală, alternativele posibile? Nu poate fi decît o singură alternativă, întrucît totul constă în a păstra cea mai strînsă unitate posibilă între știință și activitatea practică, fără a sacrifica pe una de dragul celeilalte, fără a le opune una alteia. Prin urmare, sau activitatea practică va fi dedusă din știință, sau, invers, știința va fi dedusă din activitatea practică... Într-un caz vom avea sistemele raționaliste, intelectualiste și pozitiviste — dogmatismul științei. În celălalt caz vom avea sistemele pragmatiste, fideiste sau ale intuiției active (în genul lui Bergson), adică dogmatismul acțiunii. Potrivit primelor sisteme, pentru a acționa trebuie să cunoști: cunoașterea dă naștere acțiunii. Potrivit celorlalte, cunoașterea se conduce după necesitățile acțiunii: acțiunea dă naștere cunoașterii. N.B.

Dar să nu credeți că aceste din urmă sisteme vor să reînvie filozofia ignoranței și disprețul față de știință. Dimpotrivă, numai după o serioasă cercetare, pe baza unei erudiții știin-

www.dacoromanica.ro

ţifice adesea excepţionale, pe baza unor profunde reflecţii critice asupra ştiinţei şi chiar după o susţinută «deprindere de a gîndi în mod ştiinţific», cum le place unora dintre aceşti filozofi să se exprime, ei ajung să deducă ştiinţa din practică.

N.B. Dacă ei, în felul acesta, diminuează importanţa ştiinţei, o fac nepremeditat; mulţi dintre ei, dimpotrivă, cred că în felul acesta îi pun în evidenţă întreaga ei valoare...

§ 6. INTERESUL PE CARE-L PREZINTĂ DISCUŢIILE FILOZOFICE CONTEMPORANE

[33—35] Să admitem totuşi, pentru moment, că teza pragmatică este exactă şi că ştiinţa nu este decît o îndeletnicire specială, un mijloc tehnic pentru satisfacerea unor anumite nevoi. Ce rezultă de aici?

Mai întîi, adevărul se va reduce la o vorbă goală. O afirmaţie adevărată se va dovedi a fi o reţetă pentru un procedeu artificial reuşit. Şi, întrucît există cîteva procedee în stare să ne asigure succesul în aceleaşi împrejurări, întrucît necesităţile diferiţilor indivizi sînt cu totul diferite, va trebui să admitem teza pragmatiştilor: toate propoziţiile şi raţionamentele care ne duc la aceleaşi rezultate practice au valoare egală şi sînt la fel de adevărate, toate ideile care duc la rezultate practice sînt deopotrivă de legitime. Din acest nou sens al cuvîntului «adevăr» rezultă că ştiinţele noastre sînt construcţii pur arbitrare, că ele ar putea fi cu totul altele şi totuşi tot atît de adevărate, adică tot atît de bune ca mijloace de acţiune.

(1) Falimentul ştiinţei ca formă reală de cunoaştere, ca sursă de adevăr — iată prima concluzie. Legitimitatea altor metode, cu totul diferite de acelea ale intelectului şi raţiunii, ca, de exem-
(2) plu, sentimentul mistic — iată a doua concluzie. De dragul acestor concluzii a şi fost construită, în fond, întreagă această filozofie, pe care în aparenţă ele o încununează...

Cît de uşor este în acest caz să îndrepţi împotriva acestor liber-cugetători propriile lor arme! Adevăruri ştiinţifice! Dar acestea sînt adevăruri numai cu numele. Ele sînt tot credinţe,
N.B. şi încă nişte credinţe de ordin inferior, care pot fi folosite numai pentru acţiunea materială; ele au doar valoarea unui instrument
N.B. tehnic. Credinţa de dragul credinţei, dogma religioasă, ideologia metafizică sau morală le sînt cu mult superioare.

În orice caz, ele n-au de ce să se jeneze în faţa ştiinţei, pentru că situaţia ei privilegiată s-a prăbuşit.

N.B. Şi, într-adevăr, majoritatea pragmatiştilor se grăbesc să repună în drepturile ei, în opoziţie cu experienţa ştiinţifică, experienţa morală, experienţa metafizică şi în special experienţa religioasă...

www.dacoromanica.ro

[37] Pentru metafizicieni, aceasta este un adevărat chilipir. Paralel cu restaurarea religiei, pragmatismul contribuie la restaurarea metafizicii. După Kant și Comte, pozitivismul a cuprins treptat-treptat, în decursul secolului al XIX-lea, aproape întregul domeniu al cunoașterii...

[39—40] Așadar, poziția pragmatistă, ca și celelalte poziții, care, fără să fie atît de filozofice, de originale și de interesante, duc totuși la concluzii asemănătoare, au totdeauna drept consecință reabilitarea vechilor forme de orientare ale gîndirii omenești, pe care, începînd de la jumătatea secolului al XVIII-lea, pozitivismul științific le-a făcut în mod victorios să dea înapoi, — reabilitarea religiei, a metafizicii, a dogmatismului moral, adică, în fond, a autoritarismului social. Iată de ce acesta este unul dintre cei doi poli între care oscilează întreaga gîndire contemporană, întreaga filozofie contemporană. Acesta este polul reacțiunii dogmatice, al spiritului autoritarismului în toate formele sale.

Dimpotrivă, polul opus al gîndirii filozofice moderne, atitudinea pur științifică, care deduce practica din cunoștințe și de aceea subordonează totul științei, se caracterizează mai ales prin tendința spre emancipare și eliberare. Prin aceasta se și recunosc inovatorii. Ei sînt moștenitorii spiritului Renașterii; ei au ca părinți și ca educatori direcți pe filozofii și pe savanții secolului al XVIII-lea, ai marelui secol al eliberării, despre care Mach a spus pe bună dreptate: «Acela care, fie și numai prin intermediul literaturii, a putut să participe la acest avînt și la această eliberare păstrează toată viața un sentiment de melancolic regret pentru secolul al XVIII-lea». !!?

§ 8. METODA. — REZUMAT ȘI CONCLUZII

[48—49] Va fi vorba de *însemnătatea* ei *obiectivă* [a științei]. Unii vor crede că ea este incapabilă să epuizeze întreaga realitate care constituie obiectul ei, chiar dacă admit că din anumite puncte de vedere ea e necesară...

CAPITOLUL AL II-lea

PROBLEMA NUMĂRULUI ȘI A ÎNTINDERII. PROPRIETĂȚILE CANTITATIVE ALE MATERIEI

§ 2. VECHEA DISCUȚIE DINTRE EMPIRISM ȘI APRIORISM

[55] Dar eliminarea oricărui element empiric nu este și ea o limită care nu poate fi atinsă? Matematicianul, remarcă raționaliștii, ar putea să mărească mai departe bogățiile științei sale chiar dacă lumea materială ar dispărea pe neașteptate. Da, indiscutabil, dacă ea ar dispărea acum; dar ar fi putut el să creeze matematica dacă lumea materială n-ar fi existat niciodată?...

www.dacoromanica.ro

§ 3. FORMA ACTUALĂ A PROBLEMEI FILOZOFICE A NUMĂRULUI ŞI ÎNTINDERII. POZIŢIA «NOMINALISTĂ» ŞI CEA «PRAGMATISTĂ»

[61—62] Bergson, care, poate, mai mult decît oricare altul a contribuit la răspîndirea acestor idei în literatura filozofică, n-ar accepta fără rezerve cuvîntul «artificiu». În ochii lui, ştiinţa este ceva mai mult şi mai înalt decît un simplu artificiu faţă de materie. Dar materia nu este pentru el realitatea adevărată; ea este o realitate diminuată, regresivă şi moartă. Şi, faţă de realitatea adevărată, vie, spirituală şi creatoare, matematica şi ştiinţa în general nu mai pot avea decît un caracter artificial şi simbolic. În orice caz, rămîne în picioare faptul că pentru a exercita o influenţă asupra materiei, iar nu pentru a cunoaşte esenţa ei, a fost creată matematica de către intelect, acest prim instrument făurit sub presiunea nevoilor practice în faţa materiei...

Nu este oare matematica aceea care, mai mult decît toate celelalte ştiinţe, face ca în zilele noastre unele minţi să încline spre pragmatism şi spre acea sofistică a pragmatismului care este agnosticismul ştiinţific? Într-adevăr, tocmai în matematică ne simţim mai îndepărtaţi ca oriunde de concret şi real, şi mai apropiaţi de jocul arbitrar cu formule şi simboluri, atît de abstract încît pare gol...

§ 4. RAŢIONALISM, LOGICISM, INTELECTUALISM

[65] Spaţiul rigid şi omogen al geometrului este insuficient; este nevoie şi de spaţiul mobil şi eterogen al fizicianului. Mecanismul universal al naturii nu înseamnă că în materie nu există nimic în afară de geometrie. El poate, conform ipotezelor actuale, N.B. să însemne totodată că există şi eliberare sau transformare de energie sau mişcare a maselor electrice...

§ 5. IMPORTANŢA GENERALĂ A PROBLEMEI CANTITĂŢII: ÎN FOND, AICI SE PUNE PROBLEMA RAŢIUNII

[74] Mai întîi, nu încape îndoială că raţiunea, oricît de dezinteresată ar fi ea, are o funcţie utilitară. Savanţii nu sînt nici mandarini şi nici diletanţi. Şi pragmatismul are dreptate cînd subliniază utilitatea raţiunii, utilitatea ei excepţional de mare. Dar nu greşeşte el oare cînd afirmă că raţiunea n-are altă funcţie decît cea utilitară? N-ar putea oare raţionaliştii să obiecteze, şi pe bună dreptate, că utilitatea raţiunii se explică tocmai prin faptul că, deducînd propoziţii din propoziţii, ea deduce N.B. totodată unele din altele raporturile dintre faptele naturii?

www.dacoromanica.ro

Ea ne permite astfel să ne exercităm influența asupra acestor fapte, și nu pentru că acesta ar fi scopul ei, ci ca o consecință. Logica și știința cantității, create de intelect atunci cînd analizează pur și simplu relațiile percepute de el, își extind puterea lor asupra lucrurilor înseși, pentru că relațiile cantitative sînt totodată legi ale lucrurilor și ale intelectului. Dacă a ști înseamnă a putea, lucrul acesta e adevărat nu pentru că, așa cum cred pragmatiștii, știința a fost creată de nevoile noastre practice și pentru ele, astfel că întreaga valoare a rațiunii noastre constă doar în utilitatea ei, ci pentru că rațiunea noastră, învățînd să cunoască lucrurile, ne oferă mijloacele de a ne exercita influența asupra lor... N.B.

§ 6. IDEILE MATEMATICIANULUI POINCARÉ

[75—79] Marele matematician Poincaré* insistă în mod deosebit asupra acestui caracter arbitrar al matematicii. N.B.

Firește, matematica noastră corespunde pe deplin realității, în sensul că ea este adaptată la exprimarea simbolică a anumitor relații ale realului; la drept vorbind, ea nu ne-a fost sugerată de experiență, experiența i-a servit intelectului doar ca pretext pentru crearea ei. Dar matematica noastră, în forma în care s-a constituit treptat pentru exprimarea comodă a ceea ce aveam nevoie să exprimăm, este numai una dintre infinit de multele matematici posibile sau, mai exact, un caz particular al unei matematici mult mai generale la care s-au străduit să se ridice oamenii de știință ai secolului al XIX-lea. Dîndu-ne bine seama de acest lucru, noi ne-am explicat imediat că matematica, prin esența și natura ei, este absolut independentă de aplicarea pe care o capătă în experiență și, prin urmare, este absolut independentă de experiență. Ea este o creație liberă a intelectului, cea mai pregnantă manifestare a forței lui creatoare. Poincaré

Axiomele, *postulatele*, *definițiile*, *convențiile* — toate acestea sînt, în fond, niște sinonime. De aceea oricare dintre matematicile ce pot fi imaginate poate duce la concluzii care, exprimate în mod convenabil cu ajutorul unui sistem adecvat de convenții, ar fi absolut la fel de aplicabile la real...

* Poincaré: *La Science et l'Hypothèse*, livre I (Paris, Flammarion).

www.dacoromanica.ro

Această teorie prezintă o critică justă a raționalismului absolut și chiar a raționalismului atenuat al lui Kant. Ea ne arată că nu era de loc nevoie ca intelectul să elaboreze cu o necesitate ineluctabilă tocmai acea matematică atît de bine adaptată pentru transmiterea experienței noastre; cu alte cuvinte, matematica nu este expresia unei legi universale a realității, oricare ar fi concepția noastră despre realitate (se înțelege, aceea care ne este dată), fie ea carteziană, kantiană sau oricare alta. Dar la Poincaré această concluzie are absolut alt sens decît *în pragmatism.*

Unii pragmatiști și chiar toți comentatorii lui Poincaré pe care am avut ocazia să-i citesc, după părerea mea, n-au înțeles de loc teoria lui. Avem în acest caz un minunat exemplu de denaturare prin interpretare. Ei au făcut din Poincaré — în acest punct, ca și în altele, unde eroarea lor este și mai mare — un pragmatist cu anticipație... Pentru pragmatist nu există gîndire pur contemplativă și dezinteresată, nu există rațiune pură. Există numai gîndire care vrea să pună stăpînire pe lucruri și, în acest scop, denaturează reprezentarea pe care și-o face despre ele pentru a-și asigura cea mai mare comoditate. Știința și rațiunea sînt slujnicele practicii. La Poincaré însă, dimpotrivă, gîndirea este luată, într-o anumită măsură, în sensul aristotelic al cuvîntului. Gîndirea gîndește, rațiunea raționează pentru propria sa satisfacție; apoi se dovedește, pe lîngă aceasta, că unele rezultate ale creației ei inepuizabile ne pot fi folositoare și în alte scopuri în afară de satisfacția pur teoretică.

Poincaré și Kant

Putem să nu acceptăm pe de-a-ntregul teoria lui Poincaré; dar nu trebuie s-o denaturăm pentru ca apoi să invocăm autoritatea lui. Nu s-a acordat suficientă atenție legăturii ei cu kantianismul, din care a luat în întregime teoria judecăților sintetice apriori, dar cu rezerva (aici raționalismul kantian i se pare lui Poincaré prea rigid) ca aceste judecăți sintetice apriori, pe care se bazează întreaga noastră matematică (euclidiană), să nu fie considerate singurele postulate posibile și necesare ale matematicii raționale...

§ 7. RAPORTUL DINTRE ȘTIINȚELE MATEMATICE ȘI CELELALTE ȘTIINȚE ALE NATURII

[80] Acordă oare teoria lui Poincaré experienței însemnătatea pe care, după cît se pare, o are? Ciudată chestiune! Aș vrea să le spun pragmatiștilor, care în permanență au folosit

www.dacoromanica.ro

accastă teorie în scopurile lor și s-au servit de numele autorului ei ca de o piesă de artilerie, că eu găsesc în ea foarte puțin pragmatism... N.B.

§ 8. INDICAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU EVOLUȚIA GENERALĂ A METODEI ȘI CUNOȘTINȚELOR ȘTIINȚIFICE

[87] Și, dacă știința se dezvoltă apoi datorită utilității sale materiale, nu trebuie să uităm că numai în virtutea utilității ei pentru intelect și pentru satisfacția dezinteresată a rațiunii, care tinde să cunoască lucrurile, ea s-a eliberat la începuturile ei de empirismul grosolan, devenind astfel o adevărată știință. Ea ne oferă la început cunoașterea realității și abia după aceea ne permite să acționam asupra ei. Și ea trebuie neapărat să ne dea *mai întîi* cunoașterea, pentru ca *după aceea* să ne permită să acționăm...

§ 9. IDEILE LUI MACH, RAȚIUNEA ȘI ADAPTABILITATEA GÎNDIRII

[90—91] Nu ne dă oare aceasta o indicație prețioasă în ce privește esența și însemnătatea logicii și a gîndirii raționale, a căror emanație pură a fost considerată totdeauna matematica? Și, poate, și în ceea ce privește esența și însemnătatea rațiunii? nu sîntem aici departe de gîndirea lui Mach, care adesea a fost declarat și el pragmatist cu anticipație. N.B.

El ni se pare a fi mult mai aproape de raționalism — în sensul în care, după părerea noastră, trebuie conceput de acum înainte acest termen —, de raționalismul care nu exclude de loc o istorie psihologică a rațiunii cu drumurile ei sinuoase, și, ceea ce e principal, nu micșorează cu nimic rolul experienței, întrucît rațiunea nu este altceva decît experiența codificată și totodată codul necesar și universal al oricărei experiențe, așa că trebuie să ținem seama în același timp și de momentul evoluției, și de organizarea psihologică a omului...

[93—96] Vedem astfel că rațiunea, supusă unei analize abstracte în conștiința ființei raționale, este capabilă să concorde — cu ajutorul principiilor descoperite în ea și al dezvoltării lor ideale — cu legile mediului înconjurător și să le exprime. Vedem mai departe că, date fiind însușirile noastre și acelea ale mediului, rațiunea nu poate fi altceva decît ceea ce este; prin urmare, ea posedă în realitate, așa cum afirmă raționaliștii, necesitate și universalitate. Ea este chiar, într-un anumit sens, absolută, dar numai că nu în sensul în care este înțeles acest cuvînt de raționalismul tradițional. Pentru acest raționalism, el înseamnă că lucrurile există așa cum le concepe rațiunea. Din punctul

www.dacoromanica.ro

!! nostru de vedere însă, dimpotrivă, nu știm cum există în sine
!! lucrurile, și, din moment ce relativismul kantian sau pozitivist afirmă acest lucru, el își are rațiunea de a fi...

N.B. Numărul și întinderea, cu tot caracterul lor abstract, decurg din natura realului, pentru că realitatea este multiplicitate și întindere și pentru că relațiile dintre lucruri sînt relații *reale* care decurg din natura lucrurilor. ! Compară *93—94*

Matematica, îndepărtîndu-se treptat de spațiile accesibile percepției senzoriale și ridicîndu-se pînă la spațiul geometric, nu se depărtează totuși de spațiul real, adică de adevăratele relații dintre lucruri. Ea mai degrabă se apropie de ele. Potrivit datelor obținute de psihologia modernă, fiecare dintre simțurile noastre pare a ne da, *în felul său*, întinderea și durata (adică anumite legături și conexiuni ale realului). Percepția începe să elimine acest moment subiectiv, care depinde de individ sau de particularitățile întîmplătoare ale structurii speciei: ea construiește un spațiu omogen și unic și o durată uniformă, aceste sinteze în care se îmbină toate reprezentările noastre senzoriale diverse despre întindere și curgere. De ce n-ar continua munca științifică să efectueze această mișcare spre obiectivitate? N.B. În orice caz, rigurozitatea ei, precizia ei, universalitatea (sau necesitatea ei, ceea ce este același lucru) constituie o mărturie în favoarea obiectivității rezultatelor ei. Prin urmare, numărul, ordinea, întinderea, în ciuda deprinderilor criticiste și subiectiviste ale gîndirii noastre, pot fi considerate ca însușiri ale lucrurilor, adică relații reale, și cu atît mai reale cu cît știința le eliberează treptat de denaturările individuale și subiective cu care ele ne-au fost date la început în senzațiile concrete nemijlocite. Ceea ce rămîne după toate aceste abstracții nu trebuie oare, în acest caz, să fie cu deplin temei considerat drept conținutul real și permanent care se impune ființelor de orice specie cu aceeași necesitate, pentru că el nu depinde nici de individ, nici de moment, nici de punctul de vedere?... N.B.

§ 10. CE NE ÎNVAȚĂ MATEMATICA

senzația = ultima [97—98] Psihologia, la rîndul ei, ne arată că toate senzațiile noastre (aceste date nemijlocite și ultime ale experienței) au o însușire: extensibilitatea sau întinderea...

www.dacoromanica.ro

Spațiul geometric este rezultatul unei interpretări abstracte a spațiului optic, interpretare care, neluînd în considerare însușirile individuale, generalizează și face mai accesibile pentru intelect raporturile pe care le implică acest spațiu optic. Noi am completa cu plăcere ideea lui Mach cu afirmația că scopul acestei operații este de a da acestor raporturi expresia cea mai precisă și mai exactă, expresia universală și necesară și, prin urmare, obiectivă. Mach + obiectivitatea

[100] Așadar, matematica ne arată raporturile dintre lucruri din punctul de vedere al ordinii, numărului și întinderii.

Analizînd raporturile reale care există între lucruri, intelectul nostru capătă în mod firesc capacitatea de a forma raporturi analoge, datorită asociațiilor prin asemănare. De aceea el poate inventa și combinații care nu există în realitate, pornind de la cele care există în realitate. Formînd, la început, noțiuni care sînt copii de pe real, noi putem apoi să formăm noțiuni care sînt modele, cum spune Taine într-un sens oarecum diferit. !!!

§ 11. REZUMAT ȘI CONCLUZII

[103—105] Raționalismul absolut are, parc-se, deplin temei să afirme, printr-un fel de realism idealist, că legile rațiunii coincid cu acelea ale lucrurilor. Dar nu greșește el oare cînd rupe rațiunea de lucruri și crede că numai în ea însăși și într-o splendidă izolare poate rațiunea să ia cunoștință de legile care guvernează lucrurile? N.B.

Da, analiza rațiunii coincide ca volum cu analiza naturii. Da, matematica, ocupîndu-se de prima, se ocupă totodată și de cea de-a doua sau, dacă vreți, dă unele elemente necesare pentru cea de-a doua. Dar nu e oare mai simplu să explicăm acest lucru prin faptul că activitatea noastră psihică se formează prin adaptarea la mediul și la condițiile practice în care ea trebuie să se exercite?... N.B.

De aceea, dacă între raționalismul absolut și teoria, schițată mai sus, în legătură cu geneza noțiunilor matematice este o mare deosebire, în problema valorii și competenței matematicii ajungem, dimpotrivă, la concluzii foarte apropiate: această valoare și această competență sînt *absolute*, în sensul omenesc al cuvîntului. În ceea ce privește sensul

www.dacoromanica.ro

supraomenesc şi punctul de vedere transcendental, mărturisesc că n-am pătruns încă în secretul lui şi că el mă interesează prea puţin. Dacă se poate ajunge la o înţelegere omenească a lucrurilor, la o traducere a lor exactă în limba omului, este suficient pentru mine...

Fericita cale de mijloc !!

Nu este oare, această concluzie, superficială şi prea meschină? Pragmatismul, după părerea mea, cade în cealaltă extremă, diametral opusă celei în care a căzut raţionalismul tradiţional. Acesta a luat punctul final drept punct de plecare şi a trecut însuşirile rezultatului asupra începutului. Pragmatismul, dimpotrivă, apropie punctul final de punctul de plecare, pînă la completa lor contopire, şi atribuie rezultatului însuşirile începutului. Nu este oare mai raţional să credem că matematica, apărînd pe terenul antropomorfismului utilitar, a spart treptat cercul subiectiv al acestui prim orizont? Printr-o analiză tot mai perfectă, ea a ajuns la unele corelaţii reale, obiective, universale şi necesare ale lucrurilor.

[107] Ea îşi are fundamentul ei în natura lucrurilor, tot aşa ca şi raţiunea şi logica noastra, a căror aplicare particulară este şi care, în fond, s-au format în mod analog.

Ce importanţă are pe ce cale am abordat realitatea dacă, cercetînd-o pas cu pas, ajungem pînă la urmă s-o cuprindem din toate părţile?

CAPITOLUL AL III-lea

PROBLEMA MATERIEI

§ 1. ISTORICUL ŞI SITUAŢIA ACTUALĂ A PROBLEMEI MATERIEI

N.B

[109—111] Mai întîi, după insuccesul filozofilor «fizicieni», marea tradiţie filozofică a grecilor, în frunte cu eleaţii şi cu Platon, pune la îndoială însăşi existenţa materiei. Materia este numai o aparenţă sau, cel mult, o limită minimă a existenţei; ştiinţa lucrurilor materiale nu poate fi, la rîndul ei, decît o ştiinţă cu totul relativă, adevărata ştiinţă fiind numai aceea a lucrurilor spirituale. Astfel, problema materiei începe să fie rezolvată prin înlăturarea a însăşi acestei probleme.

N.B.

Materia poate exista numai ca margine indeterminabilă a spiritului şi ca funcţie a lui, iar tot ceea ce se referă la materie este ceva de ordin inferior...

www.dacoromanica.ro

În felul acesta, discuțiile despre realitatea lumii exterioare, despre idealism, spiritualism, materialism, mecanicism, dinamism fac tot mai mult impresia unui joc desuet și steril, care trebuie să fie lăsat pe seama filozofiei clasice, dîndu-i acestei expresii sensul pe care i-l dădea Taine: acela al unei filozofii pentru cursul superior de liceu...

[113] Materialismul vulgar împrumută de la ea [de la fizică] tot ce este temeinic și, în același timp, tot ce este exagerat și monstruos. Ce chilipir pentru spiritul religios dacă va putea să demonstreze că fizica *nu știe nimic* despre lucrurile asupra cărora ea ne permite să acționăm și că explicațiile ei nu sînt cîtuși de puțin explicații! N.B. N.B.

§ 2. CRIZA FIZICII LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-lea: FIZICA ENERGETICĂ

Și, într-adevăr, în timp ce această speranță filozofică se năștea și creștea în mintea credincioșilor instruiți și sinceri, în fizică totul părea făcut pentru a contribui la justificarea și la realizarea ei... N.B.

[114—117] Împotriva acestei fizici mecaniciste tradiționale se ridică noua fizică, fizica energetică. — «Se ridică împotrivă» — este oare justă această expresie? În privința unui mare număr de fizicieni ar fi, poate, mai just să se spună: «este folosită fără discernămînt» (după cum e cazul) alături de metoda mecanicistă.

Într-adevăr, energia nu este altceva decît capacitatea de a produce un lucru mecanic — aceasta este o noțiune mecanică, care întotdeauna poate fi evaluată în mod mecanic, adică cu ajutorul mișcării și al științei despre mișcare. Helmholtz, Gibbs și mulți alții, adăugînd la mecanică un nou capitol, care o generaliza în aplicările ei la realitățile fizice, nu au rupt de loc cu tradițiile mecaniciste. Ei nu doreau nimic altceva și, de fapt, n-au făcut nimic altceva decît să corecteze și să dezvolte mai departe concepția mecanicistă, în concordanță cu succesele fizicii, așa cum s-a făcut întotdeauna de la Galileu și Descartes încoace... N.B. N.B.

Așadar, expresia «energetică» are, în primul rînd, un sens potrivit căruia ea constituie o parte a fizicii, așa cum este ea recunoscută de toți savanții. Adăugăm că în Franța această parte a fizicii este numită de cele mai multe ori *termodinamică*, și, deși acest cuvînt are un sens etimologic prea îngust pentru

www.dacoromanica.ro

! conținutul pe care-l desemnează, el prezintă avantajul că înlătură posibilitatea oricăror confuzii create de multiplele sensuri ale cuvîntului «energetică».

Al doilea sens în care se întrebuințează acest cuvînt nu se mai referă la o anumită parte a fizicii, ci la *teoria generală a fizicii, luată în ansamblu*...

Această lege nu era incompatibilă cu mecanicismul. Acesta putea să afirme cu deplin temei că diferitele manifestări ale energiei nu sînt, în fond, decît diferite fenomene provocate de una și aceeași realitate fundamentală: mișcarea...

[120—123]... Unii fizicieni au refuzat să vadă în fizică o simplă continuare a mecanicii clasice. Ei au vrut să scuture jugul tradiției, găsind, ca orice revoluționari adevărați, că ea e prea îngustă și prea tiranică. De aici tendința spre o critică minuțioasă și apoi spre revizuirea principiilor fundamentale ale mecanicii. Din aceste eforturi a apărut o nouă concepție despre fizică, care nu e, poate, atît de opusă celei anterioare, așa cum s-a spus uneori, dar care în orice caz introduce în ea profunde schimbări.

În general, se poate spune că, găsind în mecanica clasică o bază insuficientă pentru fizică, ea [fizica] a încetat să vadă în fenomenele fizice ceea ce văzuse întotdeauna pînă atunci: diferite moduri ale mișcării, care alcătuiesc tocmai obiectul de studiu al mecanicii clasice. Pînă atunci, a explica un fenomen fizic, a-l studia însemna a-l reduce la formele mișcării, la mișcarea maselor materiale, a atomilor sau la vibrațiile unui mediu de transmisie universal: eterul. În felul acesta, orice explicație fizică putea fi expusă în mod schematic cu ajutorul geometriei mișcării.

N.B.

N.B.

Noua concepție, pe care au vrut acum unii s-o substituie celei anterioare, consta mai întîi într-o respingere absolută a tuturor acestor reprezentări figurative, a acestor «modele mecanice», cum spun englezii, fără de care altădată nu exista o adevărată fizică. Mach le califică cu asprime drept o simplă «mitologie». Ca orice mitologie, ea este ceva pueril; ea ne putea fi folositoare atunci cînd nu știam să privim lucrurile în față; dar cine poate să meargă singur n-are nevoie de cîrje. Să azvîrlim deci încolo cîrjele atomismului și vîrtejurile eterului!

!!

Fizica, ajungînd la maturitate, nu mai are nevoie de imagini grosolane pentru cinstirea zeilor ei. Limbajul abstract al matematicii este singurul în stare să exprime în modul cuvenit rezultatele experienței. Numai el va ști să ne comunice cu cea mai strictă exactitate ceea ce există, fără să adauge sau să disimuleze ceva. Mărimile definite algebric, iar nu geometric

www.dacoromanica.ro

și cu atît mai puțin mecanic; variația valorilor numerice măsurată cu ajutorul unei scări convenționale, iar nu schimbările percepute senzorial, măsurate cu ajutorul deplasărilor în spațiu în raport cu un oarecare punct inițial, acestea sînt materialele noii fizici: aceasta este fizica *noțiunilor*, în opoziție cu fizica mecanicistă sau figurativă... N.B.

Această nouă teorie generală a fizicii, pe care a întrevăzut-o Rankine încă din 1855, a fost elaborată mai ales de Mach, Ostwald și Duhem. «Scopul oricărei științe este de a înlocui experiența cu operații intelectuale cît mai scurte posibil», spune Mach; această formulă poate fi pusă ca epigraf la Energetica științifică... N.B.

§ 3. INTERPRETAREA FILOZOFICĂ A ENERGETICII

[127] E clar cum ar putea o filozofie care vrea să reducă la zero argumentele scoase din știință contra unor anumite dogme și contra poziției religioase în general să tragă unele foloase din această ingenioasă interpretare. Dv. opuneți anumite adevăruri fizice anumitor credințe? Dar se știe că fizica nouă urmărește un singur lucru: ea vrea să revină la reprezentările marii epoci a credinței. După un avînt furtunos de trei secole, ea se întoarce, ca fiul risipitor, la casa părintească a tomismului celui mai ortodox. N.B.

Și ceea ce este mai grav este că un savant remarcabil, cunoscut prin precizia și eleganța matematică a lucrărilor sale și mai ales prin propaganda activă făcută de el ideilor noii fizici, prin forma uimitor de clară, specific franceză, în care le expune și prin minunatele generalizări în domeniul mecanicii energetice, acest savant a socotit și el că e posibil să adere la această interpretare filozofică a noilor teorii științifice. Vorbim de Duhem. Desigur, el a căutat cu acest prilej să delimiteze cu toată strictețea concepțiile sale științifice de reprezentările sale metafizice... !!

[130—134] Dezvoltînd acest punct de vedere, noua filozofie a putut aproape imediat să deducă din încercările contemporane de a reforma fizica caracterul pur descriptiv, care nu pretinde să explice nimic, al acestei fizici. Dar acest procedeu face tocmai jocul «fideismului». Știința nu este în stare să treacă dincolo de calități; prin urmare, ea trebuie să se limiteze la descrierea lor. Ea trebuie să fie o simplă analiză a senza- N.B.

www.dacoromanica.ro

ţiilor, ca să folosim o expresie a lui Mach, pe care filozofia noastră nouă se teme însă s-o adopte în adevăratul ei sens, care are un caracter cu totul «scientist».

În literatura contemporană se pot întîlni destul de des — în expuneri cu totul diferite în ce priveşte calitatea — consideraţii de felul acesta: ştiinţele despre materie nu ne spun nimic despre real, deoarece materia, aşa cum o înţeleg ele, materia însăşi, în sensul vulgar al cuvîntului, nu există. Chiar o simplă percepţie comună denaturează realitatea exterioară. Ea o construieşte în întregime *conform* nevoilor activităţii noastre. Ştiinţa prelucrează apoi mai departe aceste materiale brute. Ceea ce ea ne arată sub denumirea de materie este numai o schemă grosolană, în care toată bogăţia vie a realului a fost cernută prin sita legilor ştiinţifice, sau un amestec eterogen de elemente abstracte, izolate sau îmbinate în mod arbitrar şi inventate în întregime de noi. Prin aceasta se eliberează calea pentru justificarea celor mai mistice forme ale idealismului...

N.B.

Fără să ne oprim asupra acestor erori extreme, se poate totuşi observa, chiar şi la minţile serioase şi cultivate, tendinţa de a face ştiinţelor fizice o critică de genul celei pe care Poincaré, în ciuda protestelor energice formulate de el însuşi, a făcut-o ştiinţelor matematice. Din acest punct de vedere, fizica reprezintă, ca şi matematica, un limbaj simbolic al cărui scop nu este decît să facă lucrurile mai inteligibile, făcîndu-le mai simple şi mai clare, mai lesne de comunicat şi, ceea ce e principal, mai uşor de mînuit în practică. A face inteligibil înseamnă, prin urmare, a denatura sistematic reprezentările concrete obţinute nemijlocit de noi din realitate, pentru a folosi mai bine această realitate în vederea satisfacerii nevoilor noastre.

N.B.

Caracterul inteligibil şi raţional nu are nimic comun cu natura lucrurilor; el este numai un instrument de acţiune.

§ 4. CRITICA CRITICII ACTUALE A FIZICII

N.B.

Această interpretare a ştiinţei fizice, cu toate că imensa majoritate a fizicienilor au păstrat faţă de ea o tăcere plină de dispreţ, nu poate fi trecută cu vederea de critica filozofică. Dacă savanţii au dreptul să spună: cîinii latră, caravana trece, critica filozofică, care în mod necesar se interesează de semnificaţia socială şi educativă a doctrinelor, este obligată să se oprească asupra acestui fapt.

www.dacoromanica.ro

[136—138] Majoritatea adepților noii filozofii se adresează exclusiv savanților care sînt adepți ai fizicii energetice și adversari hotărîți ai fizicii mecaniciste. Dar adepții extremiști ai fizicii energetice reprezintă, în general, în rîndurile fizicienilor o minoritate cu totul neînsemnată. În majoritatea lor, fizicienii continuă să fie mecaniciști: ei modifică, desigur, reprezentările mecaniciste pentru a le pune de acord cu noile descoperiri, fiindcă ei nu sînt, bineînțeles, niște scolastici. Dar ei încearcă tot timpul să prezinte și să explice fenomenele fizice cu ajutorul mișcărilor accesibile percepției senzoriale. N.B.

Pe de altă parte, nu trebuie să uităm că, chiar dacă energetica a dat o serie de teorii și expuneri elegante, aproape toate marile descoperiri din ultima vreme le datorăm fizicienilor mecaniciști, toate aceste descoperiri fiind legate de încercările de a-și reprezenta structura materială a fenomenelor. Asupra acestui argument e cazul să reflectăm.

Căutînd să dea fizicii teoretice o rigurozitate geometrică, energetica a hotărît pur și simplu s-o transforme într-o expunere mai concisă și mai economicoasă a rezultatelor experimentale; dar poate teoria fizicii să fie redusă la un simplu instrument de expunere economicoasă? Poate ea să izgonească complet ipoteza din știință, care întotdeauna a fost fecundată de ipoteză? Nu trebuie ea să se orienteze în permanență spre descoperirea realului cu ajutorul teoriilor, care, după cum vedem din teoriile mecaniciste, sînt întotdeauna anticipări ale experienței, încercări de a-și reprezenta limpede realul?

Nu rezultă oare de aici că a construi o filozofie a fizicii sprijinindu-te exclusiv pe fizicienii pur energetiști înseamnă a reduce într-un mod straniu baza pe care trebuie clădită această filozofie? Noua filozofie se adresează în fond, pentru confirmarea ideilor sale, numai acelora care ar putea să se pronunțe în favoarea ei, dar aceștia alcătuiesc o minoritate infimă. Acesta este, firește, un expedient comod, dar totuși un expedient.

Dar se pronunță aceștia în favoarea ei, așa cum își închipuie ea? Este mai mult decît îndoielnic. Aproape toți savanții la care se referă pragmatismul sau așa-zisul nominalism, inclusiv Poincaré, au făcut rezerve serioase în această privință. Să ne adresăm acum acestor savanți.

www.dacoromanica.ro

§ 5. CE GÎNDESC FIZICIENII CONTEMPORANI

[138—144] Fizica este, aşadar, o ştiinţă a realului, şi, dacă ea caută să exprime acest real într-un fel «comod», ea exprimă totuşi întotdeauna realul. «Comoditatea» constă numai în mijloacele de exprimare. Dar ceea ce se ascunde în dosul acestor mijloace, pe care mintea le poate varia căutîndu-le pe cele mai comode, este «necesitatea» legilor naturii. Această necesitate nu este stabilită în mod arbitrar de mintea omului. Dimpotrivă, ea o leagă, închizînd într-un cadru îngust mijloacele ei de exprimare. Cu o exactitate limitată doar de aproximaţiile datelor experienţei şi de neînsemnatele deosebiri care există întotdeauna între fenomenele fizice subordonate uneia şi aceleiaşi legi, pentru că ele nu sînt niciodată identice, ci numai foarte asemănătoare, legea naturii nu este dictată din afară şi de către lucrurile înseşi: ea exprimă un raport real între lucruri.

Duhem ne va mai spune că experienţa fizicianului nu trebuie considerată ca o copie a realităţii. Orice experienţă fizică constă în măsurări, iar măsurările presupun o mulţime de convenţii şi teorii...

Acest adevăr Duhem nu-l va putea contesta niciodată teoremelor fizicii: ele reprezintă o descriere a realului. Mai mult chiar: teoria fizică nu numai că ne oferă o descriere exactă a realului, dar reprezintă o descriere ordonată a acestuia, deoarece ea tinde mereu spre o clasificare naturală a fenomenelor fizice — spre o clasificare naturală, adică spre una care ha-ha!! să reproducă ordinea naturii. Nici un dogmatic, fie el Descartes, Newton sau Hegel, n-a cerut vreodată mai mult...

De altfel, dacă acesta [Duhem] crede în necesitatea existenţei unei metafizici alături de ştiinţă, atunci de ce se alătură el neapărat metafizicii tomiste? Pentru că i se pare că ea concordă mai bine cu concluziile fizicii...

«Scientismul» lui Ostwald este foarte apropiat de poziţia marelui mecanicist vienez Mach, care, din această cauză, refuză chiar să fie considerat filozof.

N.B. Senzaţia este absolutul. Prin intermediul senzaţiilor noastre cunoaştem realitatea. Dar ştiinţa este analiza senzaţiilor noastre. A analiza senzaţiile înseamnă a descoperi raporturile exacte dintre ele, a descoperi ordinea naturii, luînd această expresie N.B. în sensul ei cel mai obiectiv, căci ordinea naturii nu este altceva decît ordinea senzaţiilor noastre...

www.dacoromanica.ro

În articolele lor critice împotriva lui Mach, raționaliștii îi reproșează uneori că manifestă tendință spre pragmatism. El este învinuit de relativism sceptic. N.B.

Senzația este, evident, ceva omenesc. Totuși ea este absolutul, și adevărul omenesc este un adevăr absolut, pentru că el este pentru om adevărul integral și singurul adevăr, adevărul necesar.

[147] Se poate presupune existența microbilor, chiar dacă ei rămîn nevăzuți pînă în momentul în care sînt descoperiți de un reactiv. De ce nu avem dreptul să presupunem o structură a materiei care va putea fi cîndva descoperită de experiență?

§ 6. MATERIA DIN PUNCTUL DE VEDERE AL FIZICII CONTEMPORANE: PRIVIRE GENERALĂ

[148—150] Ce sens are în acest caz campania începută de Brunetière și continuată de mințile religioase, care sînt, ce-i drept, sincere, dar care doresc să distrugă tot ceea ce ar putea să constituie pentru ele o piedică — ce sens are această campanie care duce, dacă nu la pragmatism, apoi în orice caz la o anumită formă de pragmatism?...

La fel cum în matematică desemnăm prin termeni de ordine, de număr și de spațiu anumite grupuri de relații, de care depind senzațiile noastre, și la fel cum științele matematice au ca obiect aceste relații, tot așa desemnăm prin termenul, foarte general, de materie un mare număr de alte relații, mult mai complexe, de care de asemenea depind senzațiile noastre. Fizica studiază aceste relații. Tocmai acest lucru vrem să-l exprimăm cînd spunem că fizica este o știință a materiei... N.B.

[152] Multora ar putea să li se pară firească ideea că obiectul fizicii îl constituie *elementele* care pot fi cuprinse de aceste relații, dîndu-le un conținut real și parcă *umplîndu-le*. Tocmai aceasta a fost ideea lui Spencer cînd a procedat la clasificarea științelor. Dar această idee nu mi se pare prea fericită. Elementele realității sînt constatate de noi direct, nemijlocit, ca ceva ce nu poate să nu existe.

Existența lor nu are nevoie de vreo justificare. Aici nu e cazul să se pună întrebarea dacă este posibil ca ele să fie altfel decît sînt. A afirma așa ceva înseamnă a restaura vechiul idol metafizic al lucrului în sine, adică, în fond, verbalismul deșert într-o formă sau alta. Experiența trebuie pur și simplu acceptată. Ea își servește sieși drept justificare, căci pentru un spirit pozitiv ea este, în sfera științei, o justificare a oricărei afirmații. N.B. *Esența agnosticismului lui Rey*

www.dacoromanica.ro

[154—155] Prin urmare, critica agnosticistă a ştiinţei este totuşi justă? Şi există oare un lucru în sine inaccesibil N.B. ştiinţei? etc. etc. Avem din nou în faţa noastră metafizica cu inevitabilul ei joc de cuvinte! Să încercăm să vedem lucrurile cît mai clar.

Dacă a fi *relativ* înseamnă a avea de-a face cu *relaţii*, atunci fizica este *relativă*. Dar dacă a fi relativ înseamnă a fi incapabil de a patrunde în fondul lucrurilor, atunci fizica, aşa cum o înţelegem noi, nu mai este relativă, ci absolută, pentru că fondul lucrurilor, la care ajunge inevitabil analiza atunci cînd le explică, îl constituie relaţiile sau, mai exact, sistemul de relaţii de care depind senzaţiile noastre. Senzaţiile, datul, sînt impregnate de subiectivitate: fulgerări fugitive, ele sînt produse de un sistem de relaţii care, probabil, nu se va mai repeta niciodată într-o formă absolut identică şi care determină starea mea şi aceea a mediului în momentul considerat. Dar aici intervine savantul şi desprinde universalul din care e alcătuit acest moment individual, legile a căror expresie complexă este el, relaţiile care au făcut din el ceea ce este.

Toate legile ştiinţifice ne spun, în esenţă, de ce şi cum datul este aşa cum este, ce îl determină şi îl creează, pentru că ele analizează relaţiile de care depinde el. Şi ele ne vor ha-ha! da *adevărul omenesc absolut* cînd această analiză va fi completă, dacă în general ea poate fi completă.

§ 7. DATELE CONCRETE ALE FIZICII CONTEMPORANE

[156—161] Toate relaţiile de care depind transformările şi degradările, difuzarea sau dispersarea energiei sînt grupate în teoria fizică generală care poartă denumirea de energetica.

N.B. Această teorie nu ne spune nimic despre natura energiilor analizate şi, prin urmare, nici despre natura fenomenelor fizico-chimice. Ea descrie pur şi simplu pe seama cui, în ce fel şi în ce direcţie se produce o schimbare fizică sau chimică a stării corpului respectiv.

Fizicienii energetişti susţin că este imposibil să mergem mai departe, că energetica ne oferă o explicaţie completă, necesară şi suficientă a fenomenelor materiale, adică a ansamblului relaţiilor

www.dacoromanica.ro

de care ele depind. Pentru a imprima mai multă obiectivitate concepțiilor lor, unii fac chiar din energie un fel de substanță, care ar fi tocmai adevărata substanță materială, cauza reală și activă a tuturor senzațiilor noastre, tipul după care trebuie să ne formăm reprezentarea noastră despre natură.

nostim mai este acest „pozitivist"!

Energia înlocuiește aici corpusculele teoriilor atomiste. Ea joacă același rol și are același fel de existență: ea este baza lucrurilor, natura lor ultimă, absolutul...

Mecaniciștii afirmă, dimpotrivă, că este posibil să se meargă mai departe. Energetica rămîne, după părerea lor, oarecum la suprafața lucrurilor, și legile ei trebuie sau să se reducă la altele, mai profunde, sau, în orice caz, să le completeze, presupunîndu-le.

Mecaniciștii versus energetică.

N.B.

Plus loin* decît energetica interpretată în mod materialist! (p. 157)[215]

Școlii mecaniciste îi aparțin, așa cum s-a mai spus, imensa majoritate a fizicienilor, și mai ales a fizicienilor experimentatori, cărora fizica le datorează cele mai recente succese ale ei.

Adepții acestei școli critică, în primul rînd, noțiunea de energie și arată că ea nu trebuie să fie ridicată, așa cum se face de către unii, la rangul de esență fizică sau metafizică.

Energia unui sistem înseamnă numai capacitatea lui de a efectua un lucru mecanic: ea este potențială, cînd nu produce un lucru mecanic ce poate fi constatat, și actuală sau cinetică, în caz contrar. Prin urmare, noțiunea de energie este corelativă cu cea de lucru mecanic, care este o noțiune mecanică. În felul acesta, energia, pe cît se vede, nu poate fi obținută în mod experimental fără să facem apel la mecanică și la mișcare. Dar n-ar trebui oare în acest caz ca energetica, dacă vrea să dea o explicație inteligibilă a fenomenelor fizico-chimice, să se unească cu mecanica, să fie expusă într-o legătură de succesiune cu ea și, prin urmare, să se împace cu analiza reprezentărilor mecanice?...

Mecanica, fizica și chimia formează din acest punct de vedere un vast sistem teoretic, iar mecanica formează temelia acestui sistem, după cum mișcarea este esența ultimă a fenomenelor fizico-chimice.

* — Mai departe. *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Mecaniciştii contemporani, bineînţeles, nu mai susţin că mecanica actuală, ca şi legile care guvernează transformările energici, au ajuns să capete forma lor definitivă, că ştiinţa şi-a găsit temelia ei de nezdruncinat. Venind în contact cu critica energetistă, ei au abandonat — ceea ce constituie un succes pe care ştiinţa modernă îl datorează incontestabil acestei critici — dogmatismul îngust al vechilor concepţii mecaniciste şi atomiste. Ei cred că noile descoperiri trebuie să lărgească orizontul ştiinţific şi să introducă schimbări neîncetate în reprezentarea despre lumea exterioară. Nu asistăm noi oare, în ultimele cinci decenii, la restructurarea, aproape răsturnarea, mecanicii clasice? Vechiul cadru a fost depăşit în primul rînd datorită principiului conservării energiei (Helmholtz) şi principiului lui Carnot. Fenomenele radioactivităţii, permiţîndu-ne să pătrundem mai adînc în natura atomului, au dus la ideea posibilităţii structurii electrice a materiei şi a necesităţii de a completa principiile mecanicii clasice cu principiile electromagnetismului.

N.B.

Teoria electronică = „mecanicism"

Şi, într-adevăr, concepţia mecanicistă tinde acum să ia forma care e denumită acum teorie electronică. Electronii sînt ultimele elemente ale oricărei realităţi fizice. Aceste simple sarcini electrice sau chiar modificări ale eterului, dispuse simetric în jurul unui punct, reprezintă perfect, în virtutea legilor cîmpului electromagnetic, inerţia, adică însuşirea fundamentală a materiei. Aceasta nu este deci altceva decît un sistem de electroni. În funcţie de caracterul modificărilor eterului (modificări deocamdată necunoscute), electronii sînt pozitivi sau negativi; atomul material este alcătuit din unii şi din ceilalţi în număr egal sau, cel puţin, are sarcini pozitive şi negative egale, sarcina pozitivă aflîndu-se, după cît se pare, în centrul sistemului. Electronii negativi, sau, poate, nu toţi, ci numai o parte dintre ei, se mişcă în jurul celorlalţi, ca planetele în jurul Soarelui. Forţele moleculare şi atomice nu sînt deci altceva decît nişte manifestări ale mişcării electronilor, la fel ca diferitele forme de energie (lumina, electricitatea, căldura).

De aici rezultă o concluzie remarcabilă: noţiunea de conservare a masei (sau a cantităţii de materie), care, împreună cu noţiunea de inerţie, a stat la baza mecanicii, nu poate fi menţinută, după cît se pare, în mecanica electromagnetică, întrucît masa ponderabilă rămîne constantă numai la viteze mijlocii, mai mici de o zecime din viteza

www.dacoromanica.ro

luminii; dar, fiind în funcție de viteză, ea va crește o dată cu aceasta cu atît mai repede cu cît ne vom apropia de viteza luminii. Această ipoteză presupune existența fie a unor sarcini electrice cu diferite nume și a eterului, fie numai a eterului, a cărui simplă modificare este electronul.

În sfîrșit, în zilele noastre lucrările doctorului Le Bon* și ale unor fizicieni englezi ne permit, pe cît se pare, să tragem concluzia că nici cantitatea de materie și nici chiar cantitatea de energie nu este constantă. Și una, și cealaltă reprezintă doar niște relații care depind de starea eterului și de mișcarea lui**.

[163—171] În prezent nu rămîne și nu trebuie să rămînă nimic din această concepție. Am ajuns la un punct de vedere diametral opus. Toți fizicienii sînt gata să revizuiască principiile fundamentale ale științei lor sau să limiteze aplicarea lor de îndată ce acest lucru devine necesar datorită apariției unor noi date experimentale.

Dar trebuie oare să tragem de aici concluzia că fizicienii își pierd astfel nădejdea de a ajunge la principiile fundamentale și la elementele din ce în ce mai profunde prin care se va explica și se va înțelege o parte din ce în ce mai vastă a datului? O asemenea concluzie, deși este opusă greșelii vechilor mecaniciști, ar fi o greșeală tot atît de primejdioasă. Spiritul actual al științelor fizico-chimice, spiritul științific modern, nu e făcut să dea înapoi în fața necunoscutului.

Fizicienii înaintați, după cum am văzut, nu se mai tem să pună sub semnul îndoielii principiul conservării masei sau pe acela al materiei ponderabile.

Agnosticism = materialism timid[216]

Adevărul nu este dat de-a gata; el se formează treptat pe zi ce trece. Iată o concluzie care trebuie repetată neîncetat. Datorită muncii științifice, spiritul nostru se adaptează cu fiecare zi tot mai mult la obiectul său și pătrunde tot mai profund în el. Afirmațiile pe care ni s-a părut că le putem prezenta ca rezultat al studierii științelor matematice apar și aici aproape ca necesare și, cel puțin, ca foarte naturale. Progresul științific stabilește în fiecare clipă între lucruri și noi o concordanță în același timp și mai strînsă, și mai profundă. Noi ajungem să cunoaștem și mai bine, și mai mult...

* Gustave Le Bon: *L'Évolution de la Matière. — L'Évolution des Forces.* (Flammarion, éditeur.)

** După cît se vede, are loc o transformare a materiei în energie și a energiei în materie. Prin materie trebuie, desigur, să înțelegem numai materia ponderabilă, iar prin energie numai capacitatea de a efectua un lucru mecanic care poate fi constatat. N.B.

www.dacoromanica.ro

Discuția dintre energetiști și mecaniciști, care este adeseori foarte însuflețită, mai ales din partea energetiștilor, nu este, în fond, decît un moment al progresului științelor fizico-chimice, și un moment necesar.

Mai întîi energetica a pus în gardă împotriva tendințelor de a abuza de modelele mecanice, împotriva ispitei de a lua aceste modele drept realități obiective. Apoi ea a adîncit termodinamica și a demonstrat temeinic însemnătatea universală a legilor ei fundamentale, care, în loc de a se limita la cercetări referitoare la căldură, au o aplicare legitimă și necesară în științele fizico-chimice în întregul lor domeniu. Extinzînd însemnătatea acestor legi, energetica a contribuit în mod considerabil la precizarea formulelor lor. Mai mult chiar: dacă, din punctul de vedere al descoperirilor, energetica s-a dovedit mai puțin fertilă decît mecanicismul, ea reprezintă totuși un instrument remarcabil de expunere: sobru, elegant și logic. În sfîrșit, și acest lucru este deosebit de vizibil la chimiști ca Vant Hoff, Van der Waals și Nernst, dar se întîlnește tot mai des și la fizicieni, sînt acceptate cu plăcere ambele teorii, alegîndu-se în fiecare caz aceea care se pretează cel mai bine la cercetare. Ele sînt aplicate împreună; se pornește de la ecuațiile generale ale mecanicii sau de la ecuațiile generale ale termodinamicii, după cum calea astfel aleasă pare mai simplă sau mai fericită. Chestiunea este că teoriile fizice sînt în esență niște ipoteze, niște instrumente de cercetare și de expunere sau de organizare. Ele sînt niște forme, niște cadre care trebuie să fie umplute cu rezultatele experienței. Și tocmai acestea constituie adevăratul conținut, conținutul real al științelor fizice.

Asupra acestui lucru toți fizicienii sînt de acord, și numărul în continuă creștere și tot mai armonios al acestor rezultate ale experienței, care concordă tot mai mult între ele, caracterizează, desigur, progresul fizicii, unitatea și trainicia ei. Ele sînt piatra de încercare a teoriilor, a ipotezelor care au servit la descoperirea lor și care tind să le organizeze, fără să se atingă de afinitățile lor reale, reproducînd cît se poate de exact ordinea naturii. Și, totuși, aceste teorii, deși sînt întotdeauna ipotetice și, prin urmare, pierd întotdeauna cîte ceva — iar uneori chiar mult — pe măsură ce experiența ne aduce noi descoperiri, nu dispar niciodată definitiv. Ele se integrează, transformîndu-se în teorii noi, mai cuprinzătoare și mai adecvate.

N.B. «...Noi trebuie să considerăm ca un rezultat remarcabil al teoriei cinetice trecerea atomisticii în cadrul științei electricității... Prin această minunată lărgire a orizontului ei, atomistica a proiectat o lumină absolut nouă asupra unei serii de procese fizice și chimice...»*.

* W. Nernst. *Revue générale des Sciences*, 15 mars 1909.

www.dacoromanica.ro

§ 8. REZUMAT ȘI CONCLUZII

Dacă necunoscutul este nemărginit, ar fi totuși nejust în vremea noastră să-l numim incognoscibil, așa cum se făcea în mod obișnuit acum cîțiva ani.

Eșecurile repetate și ireparabile ale încercărilor metafizice au silit fizica să se constituie ca știință pe calea eliminării cu hotărîre a problemei materiei. Ulterior ea a căutat numai legile fenomenelor particulare. A fost o «fizică fără materie».

Conform istoriei, care e mereu repetată de spiritul uman de cînd acesta se străduiește să cunoască lucrurile, știința privează lumea himerelor metafizice de un nou obiect de studiu. Natura materiei nu mai este o problemă metafizică, pentru că ea devine o problemă de ordin experimental și pozitiv. Ce-i drept, această problemă n-a fost rezolvată din punct de vedere științific; rămîne încă loc pentru multe surprize; dar un lucru se pare că e de acum cert: anume că această problemă va fi rezolvată de știință și nu de metafizică. N.B.

Cred de altfel — și am căutat în altă parte să arăt acest lucru — că reprezentările cinetice vor fi totdeauna strîns legate de progresul fizicii, pentru că ele reprezintă un instrument foarte folositor, dacă nu chiar necesar pentru descoperiri, și pentru că ele sînt mai bine adaptate la condițiile cunoașterii noastre. Iată de ce văd eu viitorul fizicii în continuarea teoriilor mecaniciste. Și iată de ce am spus adineauri că teoria energetică va fi, probabil, absorbită, ca și vechiul mecanicism, de un cinetism mai suplu și mai sever din punctul de vedere al admiterii ipotezei... N.B.

CAPITOLUL AL IV-lea

PROBLEMA VIEȚII

§ 1. INTRODUCERE ISTORICĂ

[173—174] Cu problema vieții ajungem la divergențe fundamentale, care pot să separe filozofia de știință. Pînă acum discuția, putem spune, avea mai ales un caracter teoretic. Majoritatea filozofilor demni de acest nume admit că, din punct de vedere practic, rezultatele științifice sînt valabile pentru materie. Dacă din punct de vedere speculativ au putut să facă unele obiecții împotriva acestei valabilități, ei recunosc totuși că totul se petrece ca și cum aceste concluzii ale științei ar fi, dacă nu întemeiate de drept, cel puțin aplicabile în mod practic la realitatea materială. Aceasta poate fi exprimată, într-o anumită măsură, prin relații matematice, mecanice și fizico-chimice... N.B.

www.dacoromanica.ro

[177] Barthez şi şcoala de la Montpellier, persistînd să creadă că fenomenele vieţii pot fi determinate numai de o cauză specială, le raportează la o forţă vitală, deosebită şi de forţele materiale, şi de suflet; de aici şi denumirea de *vitalism* dată acestei teorii...

§ 3. LINIA DE DEMARCAŢIE ÎNTRE MECANICISM ŞI NEOVITALISM

[189—190] Dacă vom încerca să sintetizăm într-un fel oarecare neovitalismul ţinînd seama de principalii lui reprezentanţi, savanţi sau filozofi, vom ajunge, probabil, la următoarea concluzie: critica pe care neovitaliştii o fac mecanicismului biologic se împleteşte strîns cu critica pe care filozofia pragmatistă, antiintelectualistă sau agnosticistă a făcut-o ştiinţelor matematice şi fizico-chimice. Ni se pare că schimbăm problema, trecînd de la materie la viaţă. În fond însă, aşa cum am lăsat să se înţeleagă încă de la început, ne aflăm în faţa aceleiaşi probleme fundamentale, şi această problemă este tot problema valorii ştiinţei în măsura în care este ea cunoaştere. Se schimbă numai termenii particulari în care ea este pusă în fond.

N.B.

Într-adevăr, ce a reproşat noua filozofie ştiinţelor matematice sau fizico-chimice? Că ele sînt un simbolism arbitrar şi utilitarist, creat pentru nevoile practice ale minţii noastre, ale raţiunii noastre, care sînt posibilităţi de acţiuni, iar nu de cunoaştere. În felul acesta, cînd transportăm metoda fizico-chimică la faptele biologice, transportăm, desigur, şi rezultatele pe care ea ne permite să le obţinem, consecinţele pe care ea le presupune în ce priveşte valoarea acestor rezultate. Prin urmare, mecanicismul fizico-chimic va fi o formulă minunată care ne va permite să cuprindem în mod practic lucrurile vieţii; el nu va fi însă cîtuşi de puţin în stare să ne explice ce este viaţa însăşi. Ca şi ştiinţele fizico-chimice în domeniul materiei, mecanicismul fizico-chimic în domeniul vieţii ne va permite să acţionăm, dar niciodată să cunoaştem...

N.B.

[192—194] Neotomiştii reintegrează în materie forţa, tendinţa, dorinţa, o înviorează din nou prin suflul păgîn, totuşi, al hilozoismului, de care grecii, inclusiv Aristotel, n-au putut, după cît se pare, să se debaraseze niciodată complet. Ei denaturează, de altfel, doctrina elenă. Pentru ei, materia nu are altă activitate decît forţa pe care a pus-o în ea creatorul: amintirea, ca să spunem aşa, a creării ei şi semnul de neşters pe care ea îl poartă...

www.dacoromanica.ro

Dar și nominaliștii, care sînt în foarte strînsă afinitate cu această mișcare neoscolastică*, și pragmatiștii, care cochetează într-una cu aceste filozofii ale credinței (de foarte multe ori ar trebui să le numim mai degrabă filozofii ale credincioșilor), s-au socotit în drept să spună că științele materiei nu epuizează conținutul obiectului lor. Pentru a cunoaște cu adevărat, trebuie «să mergi mai departe»...

Pentru vitalist, viața joacă rolul unei forțe creatoare; dar, tocmai pentru că depinde și de condițiile materiale, ea nu este în nici un caz o creație din nimic. Ca rezultat al acțiunii sale, ea va da, desigur, ceva nou și nepreväzut, dar, pentru a ajunge la acest lucru, ea va acționa asupra elementelor anterioare, pe care le va combina, și mai ales începînd cu elementele preexistente, la care va adăuga pe ale sale. Mutațiile observate de botanistul de Vries (care, ca mecanicist, le explică altfel) ar fi aici chiar o manifestare și o dovadă a acestor adaosuri creatoare. ||| N.B.

§ 4. NEOVITALISMUL ȘI MECANICISMUL SE DEOSEBESC ÎNTRE ELE DOAR PRIN IPOTEZE FILOZOFICE CARE COMPLETEAZĂ ȘTIINȚA

[204] Dar, în metoda vitalistă, entelehiile și dominantele nu au nimic comun cu elementele figurative: scopurile nu se pretează la a fi figurative, pentru că ele nu au o existență materială — cel puțin nu există încă, fiindcă se află într-un proces de devenire, de înfăptuire treptată. ||| se trădează!

§ 6. MECANICISMUL ESTE ȘI EL NUMAI O IPOTEZĂ

[216—218] Dar ar fi contrar tuturor învățămintelor date de experiență să afirmăm că în fenomenele vieții totul poate fi redus la legile fizico-chimice și că mecanicismul a fost verificat experimental în tot cuprinsul lui. Noi, dimpotrivă, știm foarte puțin despre viață...

* Neoscolasticii sau neotomiștii caută mai ales să reabiliteze interpretările scolastice ale aristotelismului, adică doctrinele filozofice ale sf. Toma. — Nominaliștii insistă asupra caracterului simbolic, artificial și abstract al științei, asupra imensei prăpăstii care desparte realitatea de formulele ei. — Pragmatiștii au o doctrină asemănătoare, dar care se sprijină pe o metafizică mai generală. Orice cunoaștere este îndreptată spre acțiune; prin urmare, noi cunoaștem numai ceea ce interesează modul nostru de acțiune. Toate aceste filozofii sînt agnosticiste, în sensul că neagă posibilitatea de a ajunge, cu ajutorul facultăților noastre intelectuale, la o cunoaștere adecvată și exactă a realității... ||| N.B.

www.dacoromanica.ro

Îţi vine în minte întrebarea: ce rost are în acest caz să ne batem capul cu teorii mecaniciste? N-ar trebui să alungăm din ştiinţă aceste ipoteze foarte generale, a căror verificare presupune completa încheiere a ştiinţei? Ne lovim din nou de o părere care e împărtăşită, după cum am văzut, de un număr oarecare de fizicieni în ce priveşte fizica, şi anume în ce priveşte teoriile mecaniciste din fizică. Să ne amintim că unii energetişti au vrut să înlăture din fizică ipotezele mecaniciste ca fiind generalizări neverificabile, inutile şi chiar periculoase. Şi printre biologi

N.B. întîlnim unii savanţi care se situează pe aceeaşi poziţie şi se alătură direct acestor fizicieni energetişti...

un aspect timide du mécanisme*

În biologie, şcoala energetistă se deosebeşte de şcoala mecanicistă mai puţin precis decît în fizica. Ea este mai degrabă doar o concepţie timidă a mecanicismului, căci se opune teologiei şi postulează concordanţa între fenomenele vieţii şi fenomenele anorganice. N.B.

§ 7. CONCLUZII GENERALE: INDICAŢII ÎN LEGĂTURĂ CU BIOLOGIA

[223—224] Materia vie manifestă în mod vădit însuşiri legate de deprinderi şi de ereditate; totul se petrece ca şi cum ea şi-ar aminti de toate stările ei anterioare. Or, se spune că materia neînsufleţită nu manifestă niciodată asemenea însuşire. Ar fi chiar o contradicţie să ne închipuim aşa ceva. Toate fenomenele materiale sînt reversibile. Toate fenomenele biologice sînt ireversibile.

În aceste concluzii se trece cu vederea că al doilea principiu al termodinamicii ar putea fi numit principiul evoluţiei sau al ereditaţii**...

Apropiere de materialismul dialectic

[227] Ştiinţa nu se poate hotărî să considere izolate pentru totdeauna diferitele categorii de fapte pentru care ea s-a împărţit în ştiinţe particulare. Această împărţire are cauze cu totul subiective şi antropomorfice. Ea izvorăşte numai din nevoile de cercetare, care impun o clasificare a problemelor şi cer să se concentreze atenţia în mod separat asupra fiecăreia dintre ele, să se pornească de la particular pentru a ajunge la

N.B. general. Natura în sine este un tot.

* — un aspect timid al mecanicismului. — *Nota trad.*

** Clausius i-a dat denumirea de principiul *entropiei*, termen care corespunde exact cuvîntului evoluţie, dar el nu provine din limba latină, ci din limba greacă.

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL AL V-lea
PROBLEMA SPIRITULUI

§ 2. VECHIUL EMPIRISM ȘI VECHILE CONCEPȚII ANTIMETAFIZICE: PARALELISMUL PSIHOFIZIOLOGIC

[242—246] Deși raționalismul metafizic reprezintă o mare tradiție filozofică, vechile lui afirmații apriori nu puteau să nu provoace obiecții din partea minților critice. Și în toate timpurile vedem filozofi care încearcă să se opună curentului raționalist și celui metafizic. Acest lucru îl fac mai întîi senzualiștii și materialiștii, apoi asociaționiștii și fenomenaliștii. În sens general, ei pot fi numiți empiriști.

În loc să opună naturii spiritul, ei încearcă să introducă din nou spiritul în natură. Dar ei nu fac decît să continue să înțeleagă spiritul tot așa de simplist și de intelectualist ca și cei pe care îi critică...

Teoria empiristă își reprezenta spiritul cam tot așa cum atomismul își reprezintă materia. Acesta este un atomism psihologic, în care atomii sînt înlocuiți cu stări de conștiință: senzații, reprezentări, sentimente, emoții, senzații de plăcere și de durere, mișcări, manifestări de voință etc...

Prin urmare, stările noastre psihologice nu sînt altceva decît totalitatea conștiințelor elementare care corespund atomilor din care sînt alcătuiți centrii noștri nervoși. Spiritul este paralel cu materia. El exprimă într-o formă care îi e proprie, în limba lui, ceea ce materia exprimă, la rîndul ei, într-o formă care îi e proprie și în altă limbă. Spiritul, de o parte, și materia, de altă parte, sînt două traduceri reciproce ale unuia și aceluiași text.

Pentru idealiști, textul original este spiritul; pentru materialiști el este materia; pentru spiritualiștii dualiști, ambele texte sînt în aceeași măsură texte originale, natura fiind scrisă în același timp în ambele limbi; pentru moniștii puri trebuie să facem două traduceri ale unui text original care ne scapă...

§ 3. CRITICA MODERNĂ A PARALELISMULUI

[248—249] Cînd se spune că conștiința este una și continuă, trebuie să ne ferim a crede că prin aceasta se reînvie teoria unității și identității «eului», care constituia una dintre pietrele unghiulare ale vechiului raționalism. Conștiința este *una*, dar ea nu rămîne întotdeauna identică cu sine, ca, de altfel, orice conștiință vie. Ea se schimbă permanent, nu ca unl ucru creat o dată pentru totdeauna și care rămîne ceea ce este, ci ca o ființă care se creează permanent; evoluția este creatoare. De noțiunea de identitate și permanență ar fi nevoie numai atunci cînd, pentru a găsi aparențe reale, ar trebui să se dea starilor multiple — descoperite, pe cît se pare, sub aceste aparențe — o legătură de sinteză și

www.dacoromanica.ro

de unitate. Dar dacă se presupune că realitatea este în fond continuă şi că lacunele care se găsesc în ea sînt artificiale, nu mai e nevoie să apelăm la principiul unităţii şi permanenţei.

Teoriile pragmatismului anglo-american sînt extrem de înrudite cu cele expuse mai sus. Aceste teorii sînt foarte variate, mai ales în aplicaţiile morale şi logice pe care au încercat unii să le deducă din ele. Dar ceea ce constituie unitatea lor şi permite ca ele să fie grupate împreună sînt tocmai trăsăturile generale ale rezolvării pe care ele au dat-o problemei conştiinţei. W. James, marele psiholog al pragmatismului, a dat acestei rezolvări forma sa cea mai netă şi mai completă. Concepţia lui contrazice totodată şi aproape din aceleaşi motive atît concepţia raţionalismului metafizic, cît şi pe aceea a empirismului...

„Teoria experienţei" a lui James

[251—252] W. James mai susţine totodată că el a ajuns la această teorie numai pentru că a urmat cu cea mai mare strictеţe regulile experienţei: şi el o numeşte «teoria empirismului radical», sau a «experienţei pure». Pentru el, vechiul empirism a rămas impregnat de iluziile metafizice şi raţionaliste. El a încercat să se debaraseze complet de ele.

N. B. James, Mach şi popii

Aceste noi teorii ale conştiinţei şi-au cîştigat incontestabil, într-un timp extrem de scurt, foarte mari simpatii: englezii Schiller şi Peirce, americanii Dewey şi Royce, în Franţa şi Germania savanţi ca Poincaré, Hertz, Mach, Ostwald, iar pe de altă parte aproape toţi cei ce vor să renoveze catolicismul, rămînîndu-i totuşi fideli, pot fi alăturaţi curentului de idei care au fost expuse în modul cel mai sistematic de Bergson şi James. Totodată, nu încape îndoială că aceste simpatii par a fi în mare măsură meritate...

[254—255] Vom vedea cînd va fi vorba de problema cunoaşterii şi a adevărului că într-adevăr pragmatismul a ajuns adeseori la concluzii sceptice, dar aceste concluzii sînt departe de a fi necesare. Însuşi James, care în unele momente pare să se situeze foarte aproape de iraţionalismul sceptic, a remarcat cîndva că, într-o interpretare riguroasă a experienţei, nu trebuie să considerăm că experienţa ne dă o noţiune numai despre fapte izolate, dar totodată şi mai ales că ea ne dă o noţiune despre relaţiile care există între fapte...

În felul acesta, noua orientare care s-a manifestat în filozofie şi care a fost desemnată cu numele de pragmatism marchează, pe cît se pare, un progres incontestabil în concepţiile ştiinţifice şi filozofice ale spiritului.

www.dacoromanica.ro

§ 4. O CONCEPȚIE GENERALĂ DESPRE ACTIVITATEA PSIHOLOGICĂ

[256—261] Ar urma acum să precizăm în ce constau relațiile care formează lumea psihologică și cum se deosebesc ele de cele care alcătuiesc restul naturii și experiența. Fizicianul vienez Mach a dat, poate, cele mai clare indicații în această privință*. În orice experiență, ceea ce este dat depinde de o mulțime de relații, care se împart mai întîi în două grupuri: cele care sînt verificate în mod identic de toate organismele care în exterior sînt analoge cu ale noastre, adică de toți martorii, și cele care diferă de la un martor la altul. Psihologia are drept obiect pe toate acestea din urmă, al căror ansamblu formează ceea ce numim activitate psihologică. Mai exact: primele nu depind de organismul nostru și de activitatea biologică. Celelalte depind de ele în mod intim și necesar...

Matematica, mecanica, fizica, chimia, biologia, toate acestea sînt științe, fiecare dintre ele desprinzînd un grup de relații din totalitatea relațiilor cuprinse în ceea ce e dat și care sînt independente și trebuie se fie considerate independent de organizarea noastră. Acestea sînt relațiile *obiective*, obiectul științelor naturii, al căror ideal este excluderea din ceea ce e dat a tuturor relațiilor care fac ca acest dat să fie dependent de organismul nostru...

Experiența ne arată că există o influență reciprocă între biologie și psihologie, un sistem de relații între ele. De ce n-am considera pe fiecare dintre aceste două ordine de fapte ca două ordine de fapte ale naturii, care acționează și reacționează unul asupra celuilalt, ca toate celelalte ordine de fapte naturale: fenomenele calorice, electrice, optice, chimice etc.? Între toate aceste ordine nu există deosebiri mai mari sau mai mici decît între ordinul biologic și cel psihologic. Toate fenomenele trebuie să fie situate pe același plan și considerate ca fiind în stare să se condiționeze între ele.

Împotriva acestei concepții se va obiecta, fără îndoială, că ea nu explică de ce există experiență și cunoașterea acestei experiențe de către un organism. Dar nu se pare oare că s-ar putea și ar trebui să se răspundă că această problemă, ca toate problemele metafizice, este prost pusă, inexistentă? Ea decurge din iluzia antropomorfică care opune întotdeauna universului spiritul. Nu se poate spune de ce există experiență, căci experiența este un fapt și se impune ca atare... „experiența este un fapt"

Experiența, sau, ca să luăm un termen mai puțin echivoc, datul, ni s-a părut pînă acum a fi ceva dependent de relațiile matematice, mecanice, fizice și de altă natură. Cînd analizăm aceste condiții, datul ni se pare, în afară de aceasta, a fi dependent de unele relații despre care în general se poate spune că îl denaturează, după starea individului

* *Année psychologique 1906*, XII-e année. (Paris, Schleicher.)

www.dacoromanica.ro

căruia îi este dat: aceste denaturări constituie subiectivul, psihologicul. Putem noi să stabilim — bineînțeles, totdeauna într-un mod foarte grosolan și cu totul aproximativ — sensul general al acestor noi relații, al acestor denaturări, adică direcția în care analiza științifică, făcînd progrese în decursul secolelor, se încumetă să descopere relațiile cele mai generale (principiile) subînțelese de ele?

De ce, cu alte cuvinte, datul, în loc să fie identic pentru toți indivizii, în loc să fie un dat nemijlocit, care nu face decît un tot întreg cu conștiința despre el, este subiectiv denaturat? Și este denaturat în așa grad, că un mare număr de filozofi și bunul-simț au ajuns pînă acolo, încît au rupt unitatea experienței și au preconizat dualismul ireductibil al lucrurilor și spiritului, care nu este altceva decît dualismul experienței, așa cum este ea la toți, în măsura în care științele îl rectifică, și al experienței, așa cum este ea deformată în conștiința particulară...

experiența indivizilor organizați din punct de vedere social

[271—272] Imaginile nu sînt identice cu senzațiile, cum a afirmat subiectivismul, dacă este să dăm acestui cuvînt, echivoc prin amploarea semnificației lui, sensul de experiențe nemijlocite. În această privință, analiza lui Bergson este departe de a fi fost infructuoasă. Imaginea este rezultatul unor relații deja cuprinse în experiența nemijlocită, adică în senzație. Numai că aceasta din urmă mai conține destule altele. Să fie date numai relațiile care alcătuiesc sistemul «imaginii» (sistem parțial dacă îl comparăm cu întregul sistem al senzațiilor și al experienței nemijlocite), sau, ca să ne exprimăm mai exact, să fie date numai acele relații din întregul sistem care atrag pentru dat o dependență de organism, și atunci vom obține tocmai imaginea, amintirea.

Definind astfel amintirea, n-am făcut decît să exprimăm cele mai noi rezultate ale psihologiei experimentale și, totodată, cele mai vechi idei ale bunului-simț: amintirea este o obișnuință organică. Ea nu are comun cu senzația primitivă decît condițiile organice. Ei îi lipsesc toate relațiile extraorganice, cuprinse în

N.B. ((senzație, cu ceea ce noi numim mediul exterior.

Această dependență totală a imaginii și această dependență parțială a senzației de condițiile organice ne permit, totodată, să înțelegem iluzia, eroarea simțurilor, visul și halucinația, cînd

N.B. (((relațiile cu mediul exterior sînt, pînă la un anumit punct, anormal întrerupte, iar pentru individ experiența se află redusă la ceea ce se produce în organismul lui, adică la relațiile care depind de organism, prin urmare la psihologicul pur, la subiectivul pur...

www.dacoromanica.ro

§ 5. PROBLEMA INCONȘTIENTULUI

[280] Viața noastră, pe deplin conștientă, nu este decît o parte foarte restrînsă din întregul ansamblu al activității noastre psihologice. Ea este, cum s-ar spune, centrul unei proiecții luminoase în jurul căreia se întinde o regiune mult mai vastă de penumbră, care se transformă, treptat, în beznă absolută. Vechea psihologie făcea o foarte mare greșeală considerînd drept activitate psihologică numai activitatea pe deplin conștientă.

Dar dacă n-ar putea fi exagerată întinderea pe care o ocupă inconștientul în organizarea noastră, n-ar trebui — cum a făcut foarte adeseori o anumită psihologie pragmatistă — să se exagereze importanța calitativă a acestui inconștient.

După părerea unor pragmatiști, conștiința clară, conștiința intelectuală și rațională, este partea cea mai superficială și mai neînsemnată a activității noastre...

§ 6. PSIHOLOGIA ȘI NOȚIUNEA DE FINALITATE

[285—286] Pentru observația nemijlocită și superficială, toată viața psihologică superioară pare să poarte deci amprenta finalității. Generalizînd, printr-un procedeu obișnuit, de la cunoscut la necunoscut, vedem că s-a făcut demult încercarea de a da și o interpretare teleologică întregii vieți psihologice inferioare. Reflexul cel mai simplu, ca clipitul ochilor la o lumină prea vie, plăcerile și durerile fizice cele mai simple, emoțiile primitive, nu par toate aceste fapte să fie dictate de conservarea și progresul speciei sau de conservarea și progresul individului? Începînd de la amibă, acest cocoloș rudimentar de protoplasmă care tinde spre unele radiații de lumină și caută să le evite pe altele, întreaga activitate care poate fi calificată drept conștientă nu face ea întotdeauna parte din categoria *tendință* și nu este tendința o finalitate în acțiune?

Nu trebuie să ne mire nici că James, Tarde și mulți alții trag din aceste fapte concluzia că legile psihologice au cu totul alt caracter decît celelalte legi ale naturii. Ele sînt *legi teleologice*... N.B.

Concepția teleologică a legii psihologice nu este în fond altceva decît un înveliș științific aplicat pe concepțiile metafizice, care fac din tendință, din dorința de viață, din instinct, din voință și din acțiune temeiul a tot ce există. În acest fel a fost ea însușită, explicată și dezvoltată de pragmatiști, adepții primatului acțiunii. Pentru ei, psihologia funcțională și psihologia finalistă sînt termeni sinonimi... N.B.

www.dacoromanica.ro

§ 7. PROBLEMA NEMURIRII

[294—296] Antiteza dintre activitate, realitate, care nu pot fi analizate, de o parte, şi relaţie, de altă parte, se reduce la zero, şi atît pentru spirit, cît şi pentru materie ea trebuie să fie pusă în categoria boarfelor unei metafizici desuete. Tot ce este dat nu este decît o sinteză, cu a cărei analiză se ocupă ştiinţa, care o reface în condiţiile ei şi o descompune apoi în relaţii.

Dar ce se întîmplă în acest caz cu nemurirea sufletului, mai ales cu nemurirea lui personală, căci de două mii de ani acest lucru este pentru noi mai important decît orice. Să nu urmăm legea lucrurilor, să nu urmăm legea tuturor vieţuitoarelor, să nu dispărem, să nu ne anihilăm devenind altceva! Să ne expunem acestui minunat risc, inventat cu întîrziere de un prost jucător cum este omul, un prost jucător care vrea să cîştige o femeie frumoasă şi pretinde să se măsluiască zarurile în favoarea lui!

Nu încape îndoială că un sistem de relaţii cu greu poate să pară etern sau nemuritor. Totuşi, nu există aici nimic care să fie absolut imposibil. Improbabil — da! Imposibil — nu! Numai că ar trebui, pe acest teren pe care ne aflăm, ca experienţa să spulbere improbabilitatea sau, cel puţin, s-o transforme în probabilitate.

Ar trebui ca ea să ne facă să descoperim, în dosul subiectivului, condiţii care să existe după dispariţia organismului, relaţii care s-o facă să depindă parţial de altceva decît de acest organism. Acest lucru trebuie să-l hotărască experienţa. Numai ea este în stare să înlăture îndoielile. *Aprioric* vorbind, nimic nu împiedică să fie descoperite anumite condiţii, anumite relaţii care ar atrage după ele indestructibilitatea — cel puţin parţială — a unei părţi din dat, de exemplu a conştiinţei.

Dar mai este nevoie să spunem acest lucru? Experienţa nu ne-a arătat încă niciodată aşa ceva. Nu-mi este necunoscut faptul că spiritiştii afirmă contrarul. Dar aceasta nu este decît o afirmaţie. Experienţele lor, cel puţin acelea care nu sînt bazate pe trucuri şi pe înşelăciune (şi nu constituie ele oare o minoritate?), în actuala stare de lucruri pot cel mult să sugereze ideea că există unele forţe ale naturii, unele mişcări mecanice ale căror manifestări noi le cunoaştem foarte prost, iar condiţiile şi legile şi mai prost. Este chiar probabil că ele depind de organismul omenesc şi provin pur şi simplu din inconştientul psihologic şi din activitatea biologică a organismului.

nemurirea şi agnosticismul lui Rey

Şi în faţa şubrezeniei pretinselor verificări experimentale ale vieţii de apoi, teoria nemuririi sufletului îşi poate păstra numai forma pe care i-au dat-o Socrate şi Platon: este un risc pe care trebuie să-l suporţi; este un apel la necunoscut, şi anume un apel la care există puţine şanse de a căpăta cîndva raspuns...

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL AL VI-lea
PROBLEMA MORALEI

§ 1. MORALA IRAȚIONALĂ: MISTICISM SAU TRADIȚIONALISM

[301—306] Noile filozofii sînt deci în primul rînd niște doctrine morale. Și aceste doctrine pot fi, după cît se pare, astfel definite: *misticism al acțiunii*. Această poziție nu este nouă. Ea a fost poziția sofiștilor, pentru care de asemenea nu exista nici adevăr, nici eroare, ci numai succes. Ea a fost poziția probabiliștilor și scepticilor postaristotelici, poziția unor nominaliști din vremea scolasticii, poziția subiectiviștilor din secolul al XVIII-lea, și anume a lui Berkeley. N.B. N.B.

Doctrinele anarhiștilor intelectuali de felul lui Stirner și Nietzsche se bazează pe aceleași premise.

Așadar, în recuzita nominalismului și a pragmatismului actual, cuvintele sînt mai noi decît lucrurile...

Cînd unii moderniști, ca Le Roy, găsesc în pragmatism o justificare a catolicismului, ei nu văd, poate, ceea ce unii filozofi, întemeietori ai pragmatismului, au vrut să ia din el. Dar ei iau din el concluzii care pot fi trase în mod legitim și care, de altfel, au și fost trase sau aproape trase de pragmatiști de seamă ca W. James și filozofii școlii de la Chicago. Cred că pot să afirm și mai mult. Cred că Le Roy trage singurele concluzii care în mod legitim trebuiau să fie trase din acest mod de gîndire...

Pentru pragmatism este caracteristic că el consideră drept adevărat tot ceea ce reușește și ceea ce într-un fel sau altul este adaptat momentului: știința, religia, morala, tradiția, obiceiurile, rutina. Totul trebuie să fie luat în serios, și în serios trebuie să fie luat tot ce ne duce la realizarea unui scop și ne permite să acționăm...

Prin ce mijloace anume au fost distruse pînă acum tradițiile și dogmele? Prin știință, sau, dacă preferați instrumentul în locul operei, atunci prin rațiune. Știința trăiește din libertate; rațiunea nu este, la urma urmelor, altceva decît libertatea de examinare. Totodată, știința și rațiunea sînt, înainte de orice, revoluționare, și civilizația greco-occidentală, construită pe ele, a fost, este și va fi o civilizație de revoltați. Revolta a fost pînă acum singurul nostru mijloc de eliberare și singura formă în care noi am putut cunoaște libertatea. Mă refer la revolta spirituală a rațiunii, stăpînă pe ea însăși, și nu la revolta brutală, care a fost numai învelișul — adesea folositor, iar uneori necesar — al metalului prețios pe care îl constituie prima.

În felul acesta, principalul ajutor care poate fi acordat tradiției, păstrării vechilor *valori* morale, ca să folosim un termen la modă, este deprecierea științei. Iată de ce pragmatis-

www.dacoromanica.ro

mul şi nominalismul trebuiau să aibă drept consecinţă logică, cum au văzut foarte bine majoritatea celor care au aderat la el în deplină cunoştinţă de cauză, justificarea unor motive de acţiune: religioase, sentimentale, instinctive, tradiţionale. Pe acelaşi plan ca şi motivele de acţiune luate din cunoaşterea ştiinţifică, sau, şi mai logic, pe un plan superior, fiindcă ştiinţa nu are în vedere decît acţiunea productivă, noua filozofie N.B. trebuia să ducă la legitimarea unei morale iraţionale: elanul inimii sau supunerea faţă de autoritate, misticism sau tradiţionalism. Uneori tradiţionalismul merge atît de departe, încît unii (de pildă W. James) nu ezită să revină în morală la absolutul teoriilor raţionaliste ale moralei...

§ 4. ŞTIINŢA MORAVURILOR

[314] ...Pentru ca să fie posibilă această concepţie despre morală ca artă raţională, este în mod evident necesar să fie posibilă o ştiinţă a moravurilor. Tocmai aici capătă metafizica din nou speranţe. Într-adevăr, sociologia, în cadrul căreia această ştiinţă a moravurilor nu este decît o secţiune, abia a luat naştere. Ea încă se află, ca şi psihologia, dar cu mult mai puţin avansată decît ea, într-o perioadă cînd trebuie să poarte dispute cu metafizicienii pe tema metodei şi obiectului ştiinţei şi a dreptului ei la viaţă. De altfel, se pare că aici, ca şi în alte domenii, problema va fi rezolvată pînă la urmă în favoarea eforturilor ştiinţifice. Nu pot fi împiedicaţi metafizicienii să pălăvrăgească, dar se poate lăsa libertatea de exprimare şi de acţiune. Şi iată că sociologia, datorită lucrarilor lui Durkheim şi ale şcolii sale, a lucrat şi a acţionat...

CAPITOLUL AL VII-lea
PROBLEMA CUNOAŞTERII ŞI A ADEVĂRULUI

§ 1. SOLUŢII TRADIŢIONALE

[325—326] Savanţii care nu sînt decît savanţi se ocupă, ce-i drept, prea puţin de această problemă a adevărului. Pentru ei este suficient să ajungă la afirmaţii care obţin asentimentul general şi care, prin urmare, apar ca necesare. Pentru ei, orice experienţă, efectuată metodic şi controlată cum trebuie, este adevărată. Verificarea experimentală — iată care e, spun ei, N.B. criteriul adevărului. Şi savanţii au deplină dreptate, căci practica a justificat întotdeauna această poziţie. A presupune că ea nu o va justifica întotdeauna ar însemna să ne imaginăm absurdul să ne îndoim pentru plăcerea de a ne îndoi...

www.dacoromanica.ro

[328—332] Raționaliștii contemporani s-au apărat în mod energic de atacurile pragmatismului cînd acesta a afirmat că, în ultimă instanță, rațiunea raționaliștilor a avut ca rezultat să asigure spiritului nostru *copia* fidelă a realității. Și, într-adevăr, pragmatismul a reproșat raționalismului că el dedublează cunoașterea în două părți sincronice: obiecte sau lucruri în sine și reprezentările pe care și le face spiritul despre ele... N.B.

§ 2. CRITICA PRAGMATIȘTILOR

...James afirmă că adevărat este tot ceea ce este verificat de experiență, iar în alte momente tot ce asigură, sub orice formă, succesul activității noastre. Și, dacă e să acceptăm această ultimă propoziție, atunci se impune aproape cu necesitate concluzia că nu mai există adevăr. Căci ceea ce reușește astăzi poate să nu reușească mîine, lucru destul de frecvent în practică, așa cum dovedesc modificările legilor și ale dreptului, ale regulilor morale și ale credințelor religioase, ale opiniilor științifice. Adevăr astăzi — eroare mîine; adevăr dincoace de Pirinei — eroare dincolo. Tema este banală. Și aceste concluzii, pe care Peirce, întemeietorul pragmatismului, le-a eliminat și le-a combătut cu hotărîre și de care marea filozofie pragmatistă, în special James, a încercat să scape cu ajutorul unor subterfugii subtile, sînt concluziile pe care epigonii, în marea lor majoritate, le-au adoptat în linii generale. În afară de aceasta, în legătură cu problema adevărului, pragmatismul a devenit sinonim cu scepticismul, așa cum în legătură cu morala sau cu credința el a devenit sinonim cu tradiționalismul irațional.

Și totuși, ca în orice critică, există, desigur, o parte de adevăr în critica pe care pragmatismul o face raționalismului. Despre el se poate spune ceea ce trebuie să se spună adesea despre teoriile critice: partea distructivă este excelentă, dar cea creatoare lasă mult de dorit. Fără îndoială că teoria spiritului-oglindă a lucrurilor și a adevărului-copie este de o superficialitate grosolană. Evoluția adevărurilor științifice, care au trecut prin toate erorile cu care este presărat drumul științei, dovedește acest lucru. sic! ha!

Pe de altă parte, cînd ne analizăm pe noi înșine ca organism care acționează în mijlocul universului, e adevărat că nu putem să despărțim domeniul practicii de acela al adevărului, pentru că, după toate cele spuse mai înainte și după toate învățămintele științei, nu putem să separăm adevărul de verificarea experimentală. Sînt adevărate numai concepțiile care au succes. Dar trebuie totodată să știm dacă ele sînt adevărate pentru că au succes sau au succes pentru că sînt adevărate.

www.dacoromanica.ro

Pragmatismul este întotdeauna înclinat să rezolve alternativa în primul sens. Bunul-simţ, pe cît se pare, n-o poate rezolva decît în cel de-al doilea sens...

§ 3. INDICAŢIE INDIRECTĂ PENTRU O REZOLVARE A PROBLEMEI ADEVĂRULUI

[333—334] Toate cunoştinţele pe care ni le dă experienţa sînt legate între ele şi sînt sistematizate. Dar ele nu sînt sistematizate ca în raţionalism, prin forţa unei activităţi superioare lor şi care le-ar impune formele ei. Această concepţie, vrînd să asigure trăinicia ştiinţei, duce, dimpotrivă, la scepticism, fiindcă ea face din cunoaştere o operă a spiritului, iar acest dualism pune în mod inevitabil problema dacă nu cumva cunoaşterea, care este o operă a spiritului, deformează datul. Aici, dimpotrivă, cunoştinţele noastre sînt sistematizate întocmai cum sînt date, şi relaţiile datului au aceeaşi valoare ca şi datul însuşi. În realitate, datul nemijlocit şi relaţiile pe care le conţine el alcătuiesc un singur tot şi sînt indivizibile. Actele cunoaşterii sînt toate de aceeaşi natură şi au aceeaşi valoare...

§ 4. PROBLEMA ERORII

réalisme absolu* (= materialism istoric)

[336—347] În realismul absolut în care ne mişcăm pînă acum, nu există, după cît se pare, loc pentru eroare. Dar să ne amintim că am identificat experienţa şi cunoaşterea numai în punctul de plecare. Acum e timpul să arătăm ce înseamnă această limitare.

Este un fapt, stabilit de experienţă, că cunoaşterea pe care o capătă diferiţi indivizi nu este absolut aceeaşi. Acest lucru poate fi explicat în două feluri: sau există atîtea realităţi diferite cîţi indivizi există (ceea ce este absurd, fiindcă ar însemna să cădem în subiectivism), sau — şi această alternativă sîntem, prin urmare, nevoiţi s-o acceptăm —, întrucît datul este unic şi acelaşi pentru toţi, diferenţele dintre cunoştinţele pe care le capătă despre el indivizii decurg din condiţiile în care s-au aflat şi se află ei, cu alte cuvinte din unele relaţii individuale care există între ei şi dat şi pe care analiza ştiinţifică poate să le scoată la iveală. Aceasta este concluzia la care ne-au dus alte consideraţii în problema conştiinţei. Am văzut că datul conţinea relaţii independente de individul care cunoaşte — relaţiile obiective — şi relaţii după care datul depinde de organismul care cunoaşte — relaţiile subiective.

* — realism absolut. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Admițînd acest lucru vedem că în experiență, și nu chiar în punctul de plecare, ci pe măsură ce o analizăm, se produce o dedublare între factorul cunoașterii și obiectul cunoașterii. N.B.

Această relație are, potrivit celor spuse de noi, aceeași valoare ca și datul însuși. Ea se impune cu același drept ca și datul; de aici rezultă că deosebirea dintre spirit și obiect nu trebuie să fie considerată ca ceva primar, ci ca un produs al analizei, ca două relații foarte generale pe care analiza le descoperă în dat (W. James); și această deosebire își trage valoarea din valoarea care i s-a acordat de la început experiențe luate în ansamblu, experienței *unice* și indivizibile.

Adevărul este tot una cu obiectivul. Obiectivul este totalitatea relațiilor care nu depind de cel ce observă. Practic este ceea ce e admis de toată lumea, ceea ce constituie obiectul experienței universale, al consimțămîntului universal, luînd aceste cuvinte în sens științific. Făcînd analiza condițiilor acestui consimțămînt universal, căutînd înapoia acestui factor *dreptul* pe care-l recapătă el, cauza care-l fundamentează, ajungem la următoarea concluzie: munca științifică are ca scop «să desubiectivizeze», să dezindividualizeze experiența, prelungind-o și continuînd-o în mod metodic. Prin urmare, experiența științifică continuă experiența brută. Și între faptul științific și faptul brut nu există diferență de natură.

teoria cunoașterii a lui Rey = materialism timid

S-a spus uneori că adevărul științific nu este decît o abstracție. Desigur, el nu este decît o abstracție dacă considerăm experiența brută, adică subiectivă și individuală, căci el exclude din această experiență *tot* ce depinde numai de individul care cunoaște prin intermediul experienței. Dar această abstracție, dimpotrivă, are ca scop să regăsească datul așa cum este el, independent de indivizii și de împrejurările care îl modifică, să descopere obiectivul, concretul prin excelență, realul. N.B.

Ar fi interesant să căutăm să verificăm această teorie generală pe calea analizei unor erori celebre. De exemplu, sistemul lui Ptolemeu ne arată experiența încărcată de reprezentări individuale care depind de condițiile terestre ale observației astronomice: el este sistemul astral așa cum se vede de pe Pămînt. Sistemul lui Copernic-Galileu este mult mai obiectiv, întrucît el înlătură condițiile care depind de faptul că observatorul se află pe Pămînt. Într-un sens mai general, Painlevé

www.dacoromanica.ro

a făcut observația că cauzalitatea în mecanica, în știința din epoca Renașterii și în știința de astăzi, cuprindea condițiile apariției fenomenului, independente de spațiu și timp. Dar problema este că condițiile de situare în spațiu și timp cuprind, mai ales în mecanică, aproape întregul ansamblu de condiții subiective care nu mai sînt suficient de brute pentru a fi eliminate printr-o reflecție sumară.

adevărul și eroarea (apropiere de materialismul dialectic)

O concluzie importantă: eroarea nu este antiteza absolută a adevărului. Așa cum au afirmat foarte mulți filozofi, ea nu are un caracter pozitiv, ci este mai degrabă negativă și parțială, este, într-un anumit sens, un adevăr mai mic. Despuind-o, datorită experienței, de subiectivul pe care-l subînțelege, ajungem treptat la adevăr. Adevărul însă, în sensul deplin al cuvîntului, o dată ce a fost atins, reprezintă un absolut și o limită, deoarece el este obiectivul, necesarul și universalul. Numai că această limită este departe de noi în aproape toate cazurile. Ea ni se prezintă aproape ca o limită matematică, de care ne apropiem tot mai mult, fără a avea vreodată posibilitatea să ajungem la ea. De altfel, istoria științei ne arată adevărul în *devenirea* unei dezvoltări; *adevărul nu s-a format, ci se formează.* El nu va fi ? poate format niciodată, dar se va forma din ce în ce mai mult.

Mai poate fi pusă încă o ultimă chestiune, și anume dacă nu cumva, în loc să ne mulțumim cu ceea ce există, mai sîntem încă stăpîniți de vechea iluzie metafizică care constă în tendința de a afla de ce există lucrurile. De ce experiența are condiții subiective? De ce cunoașterea ei nu este în mod nemijlocit unică și identică pentru toți? Am avea dreptul să refuzăm să răspundem; dar aici, datorită psihologiei, s-ar putea da, după cît se pare, o indicație pozitivă. Dacă experiența completă ar avea într-o oarecare măsură cunoștință de sine, ca dumnezeul panteiștilor, această cunoștință ar fi într-adevăr în mod nemijlocit unică și identică. Dar în experiență, așa cum ni se prezintă ea, cunoașterea experienței este dată în mod fragmentar, și numai pentru aceste fragmente de experiență noi sîntem noi înșine.

logomahie în legătură cu „experiența"

„experiența"

Biologia și psihologia ne arată că noi ne-am format — sau, mai exact, am fost formați așa cum

www.dacoromanica.ro

sîntem — printr-o adaptare, printr-un echilibru neîntrerupt cu mediul. De aici se poate trage, în general, concluzia că cunoașterea noastră trebuie mai întîi să răspundă necesităților vieții organice. În afară de aceasta, ea este la început limitată, confuză, foarte subiectivă, ca în viața instinctivă. Dar, o dată ce a intrat în jocul energiilor universale, conștiința se menține și se consolidează din cauza utilității ei practice. Ființe din ce în ce mai complexe evoluează și se dezvoltă. Conștiința devine din ce în ce mai exactă, mai precisă. Ea devine inteligență și rațiune. Și, totodată, adaptarea la experiență, concordarea cu ea devine din ce în ce mai deplină. Știința este numai o formă superioară a acestui proces. Ea are *dreptul* să spere, chiar dacă nu va izbuti niciodată, să ajungă la o cunoaștere care să nu constituie decît un întreg cu datul și care să fie absolut adecvată obiectului: o cunoaștere obiectivă, necesară și universală. Din punct de vedere teoretic, pretenția ei este justificată, pentru că se situează pe linia evoluției de pînă acum. Practic însă, această pretenție, după toate probabilitățile, nu va fi niciodată satisfăcută, deoarece ea marchează o limită a evoluției, și pentru a o atinge ar fi nevoie de o stare a universului cu totul alta decît cea actuală și de un fel de identificare între univers și experiența cunoașterii...

l'expérience = le milieu?*

Cea mai artificială dintre toate abstracțiile este aceea care exclude din experiență rezultatele muncii raționale și succesele evoluției.

Această evoluție a fost categoric dirijată de practică și spre practică, deoarece ea se exprimă și se înfăptuiește datorită neîntreruptei adaptări a ființelor la mediu. Cine s-ar apuca să nege astăzi acest lucru? Aceasta este doar una dintre victoriile cele mai decisive ale pragmatismului asupra unui raționalism devenit astăzi o fosilă. Dar ea nu înseamnă că adevărul se definește în funcție de utilitate și de succes. Dimpotrivă, ea înseamnă că utilul și succesul sînt o urmare a posedării adevărului...

Pentru a exprima în mod inteligent și exact corelația dintre practică și adevăr, mi se pare că în acest caz ar trebui să nu spunem: adevărat este ceea ce reușește, ci: reușește ceea ce este ade-

* — experiența = mediul? — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

materialism timid

vărat, adică ceea ce este conform cu realitatea, în măsura în care este vorba de acţiunea încercată. Acţiunea directă este rezultatul unei cunoaşteri exacte a realităţilor în mediul cărora ea se efectuează. Procedam just în măsura în care cunoaştem cu adevărat.

§ 5. TEORIA CUNOAŞTERII

Cred că toată lumea va fi de acord că noi afirmăm ca adevărat şi ca obiectiv ceea ce nu depinde de coeficientul individual care se întîlneşte la fiecare individ în actul cunoaşterii. Dar acolo unde se manifestă divergenţe va trebui să spunem în ce moment dispare coeficientul individual. Pot eu oare, în faţa unei constatări experimentale oarecare, să fac o delimitare între ceea ce a fost constatat în mod universal şi ceea ce a fost constatat numai de mine?

Am spus, într-o formă generală, că ştiinţa a căutat, absolut în toate cazurile, să facă această delimitare. În fond, ştiinţa nici n-are alt scop. Ea s-ar putea defini prin acest caracter. Practic deci noi avem un prim mijloc de a distinge ceea ce este adevărat şi obiectiv de ceea ce este subiectiv şi iluzoriu. Va fi adevărat ceea ce se va obţine cu ajutorul metodelor ştiinţifice riguros aplicate. Oamenilor de ştiinţă le-a revenit sarcina să elaboreze, să precizeze şi să definească aceste metode. Acest prim criteriu este mai strict decît regula, prea vagă, pe care am dat-o pînă acum: asentimentul universal. Fiindcă asentimentul universal poate să nu fie decît o prejudecată universală...

confuzie

relativ în sensul sceptic!!!

Trebuie să ne înţelegem: adevărul pe care poate să-l atingă omul este un adevăr *omenesc*. Prin acest cuvînt nu vrem să spunem că el este relativ în sensul sceptic al cuvîntului. Vrem însă să spunem că el depinde de structura speciei umane şi este valabil numai pentru această specie...

ha!

De altfel trebuie să punem capăt o dată pentru totdeauna unor anumite sofisme: adevărul valabil pentru întreaga specie umană, adevărul omenesc, este pentru om un adevăr absolut, căci, dacă presupunem, aşa cum fac adepţii absolutului extrauman, că el nu este o copie a realităţii, el este, cel puţin pentru om, singura traducere exactă cu putinţă, echivalentul ei absolut...

www.dacoromanica.ro

[351—352] Unul dintre savanții contemporani, Poincaré, a afirmat... că fizica n-a avut niciodată de-a face cu fapte identice, ci pur și simplu cu fapte foarte asemanatoare unele cu altele. În acest caz, la ce ne folosește știința, căci, dacă ea vrea să fie riguros exactă, fiecare fapt nou necesită o nouă lege?

Această obiecție are același caracter ca și următoarea: fiecare fapt cuprinde infinitul. Prin urmare, am avea nevoie de o știință completă pentru a avea o cît de mica cunoștință exactă despre cel mai mic obiect. Ea se rezolvă în același fel și aproape de la sine...

În concluzie, datul este un obiect al științei, fiindcă el se pretează la o analiză, și această analiză ne dezvăluie condițiile existenței lui. Știința este certă, pentru că orice analiză pe care ea o face ne duce treptat la intuiții experimentale, care au aceeași valoare ca și datul; așadar, știința are același grad de certitudine ca și existența universului explicată de ea și ca și propria mea existență, care de asemenea îmi este cunoscută prin intuiție experimentală.

concluzie = materialism timid

CAPITOLUL AL VIII-lea

CONCLUZIE GENERALĂ: FILOZOFIA EXPERIENȚEI

[354—357] Avem mereu de-a face, chiar de la începutul gîndirii filozofice elene, cu aceleași două sau trei orientări generale ale spiritului metafizic. Acestea sînt orientările după care, în mod obișnuit, toate manualele clasifică încă sistemele filozofice sub denumirile de materialism, spiritualism și idealism...

În fond — dacă analizam lucrurile din punctul de vedere foarte general pe care ne situăm aici, adică din punctul de vedere al unei «scări speciale a valorilor» pe care ne-o oferă fiecare dintre aceste orientări —, din moment ce spiritualismul și idealismul prezintă adesea cele mai apropiate analogii, se poate spune că metafizica ne-a pus totdeauna în fața a două mari scări de valori: scara materialistă și cea idealist-spiritualistă. N.B.

Aceste două scări se opun una alteia și fiecare dintre ele este aproape imaginea răsturnată a celeilalte.

Pe scara idealist-spiritualistă, în vîrf se află spiritul; el este acela care dă sens și valoare tuturor celorlalte, fie că reprezintă, împreună cu idealismul, singura realitate, întrucît aparențele materiale sînt create de el sau există numai pentru el,

judecată asupra idealismului și materialismului

www.dacoromanica.ro

fie că reprezintă împreună cu spiritualismul, deasupra realităţii materiale care nu este altceva decît suportul sau mediul lui, realitatea superioară în care se termină natura şi prin care ea se explică. — Pe scara materialistă, dimpotrivă, totul porneşte de la materie şi totul se întoarce la ea. Ea

inepţie!

este creatoarea eternă şi imuabilă a tuturor spectacolelor din univers, inclusiv spectacolul vieţii şi cel al conştiinţei. Viaţa nu este decît un fel particular de combinaţii — în mulţimea infinită a altora — pe care întîmplarea oarbă le scoate din materia iniţială. Conştiinţa, gîndirea nu sînt altceva decît fenomene ale vieţii; creierul le secretă aşa cum ficatul secretă fierea...

Gîndirea, sau, în cel mai rău caz, ceva din domeniul spiritului nematerial şi liber, este necesară atît ca principiu suprem de explicare, cît şi ca principiu esenţial al existenţei şi creaţiei. Puneţi spiritul, şi în natură totul va deveni inteligibil. Distrugeţi-l, şi natura va deveni de neînţeles. Ea va dispărea în neant.

3 000 de ani de idealism şi de materialism

Materialismul, dimpotrivă, afirmă — dacă mi-e permis să folosesc acelaşi procedeu sumar — că fiecare experienţă care ne explică un fapt psihologic îl reduce la fapte organice. Materia organică este redusă, puţin cîte puţin, la cea anorganică. Forţa nu este altceva decît impulsul şocului; este o mişcare care se compune cu alta. Prin urmare, la baza lucrurilor găsim numai mişcarea brută şi oarbă.

Şi iată că se vor împlini în curînd trei mii de ani de cînd aceste sisteme de valori sînt reluate de fiecare generaţie, sînt dezvoltate, uneori precizate, foarte adesea întunecate de subtilităţile unei gîndiri care nu vrea de loc să se dea învinsă. Şi am înaintat atît de puţin că sîntem aproape tot unde eram la început.

Nu înseamnă oare, în acest caz, că problemele dezbătute de aceste sisteme contradictorii sînt deşarte şi prost puse? Nu este oare această dorinţă de a stabili între lucruri o ierarhie explicativă o prejudecată complet antropomorfică? Şi nu ţine oare această prejudecată într-o măsură mult mai mare de aspiraţiile sentimentului individual decît de o discuţie raţională? În fond, aceste sisteme se pun şi se opun unul

www.dacoromanica.ro

altuia în scopuri cu totul diferite de cunoașterea obiectivă, și grija față de ele nu are nimic comun cu căutarea imparțială a adevărului. Și, întrucît ele nu au nici o legătură cu o discuție pozitivă, nu le vom mai discuta. ha!!

Sau eu greșesc de-a binelea, sau filozofia modernă, în curentele sale vii și puternice care sînt pozitivismul și pragmatismul, tinde spre această concluzie*...

[358—362] Dacă prin filozofie se înțelege speculațiile care, dincoace sau dincolo de experiență, caută începutul, sfîrșitul și natura lucrurilor, fundamentele inutile ale științei sau acțiunii, împovărînd ceea ce este direct cunoscut cu un incognoscibil care trebuie să-l justifice, dacă, într-un cuvînt, se înțelege dialecticienii antici, fie ei raționaliști sau sceptici, idealiști sau materialiști, individualiști sau panteiști, acești savanți, după cît se pare, au obținut cîștig de cauză. Toți acești metafizicieni nu mai au decît un interes estetic, care, de altfel, poate fi pasionant pentru cei care-l gustă: avem de-a face aici cu reveriile individuale ale unor spirite superioare și puțin practice...

Științele sînt totodată alcătuite din ansamblul unor rezultate experimentale și din teorii ale întregului, ale ansamblului, care în anumite privințe sînt totdeauna niște ipoteze. Dar aceste ipoteze sînt necesare științei, fiindcă, anticipînd asupra experienței viitoare și asupra necunoscutului, tocmai lor li se datorează succesele științei. Ele sistematizează tot ce este cunoscut, în așa fel încît își proiectează lumina lor asupra necunoscutului. De ce *să nu fie filozofia, în același fel, o sinteză generală a tuturor cunoștințelor științifice*, un efort de a-și reprezenta necunoscutul în funcție de cunoscut, pentru a ajuta la descoperirea lui și a menține spiritul științific în adevărata lui orientare? Ea s-ar deosebi de știință doar printr-o mai mare generalitate a ipotezei; teoria filozofică, în loc să fie teoria unui grup de fapte izolate și bine delimitate, ar fi o teorie a ansamblului de fapte pe care ni le oferă natura, ar fi sistemul naturii, așa cum se spunea în secolul al XVIII-lea, sau, cel puțin, o contribuție directă la o teorie de acest gen.

blagueur!**

nătăfleț!

---

* W. James, definind pragmatismul, insistă asupra ideii că acesta este un sistem care întoarce spatele explicațiilor *aprioric*, dialecticii și metafizicii, pentru a se adresa totdeauna faptelor și experienței.

W. James despre pragmatism

** — farsor. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

bim, bam!

Punctul de vedere filozofic nu se opune punctului de vedere ştiinţific; ele se juxtapun. Chiar atunci cînd un savant face toate eforturile pentru a atinge pozitivitatea, el este filozof, căci pozitivitatea este ea însăşi o filozofie...

Ştiinţa nu trebuie să se deosebească de filozofie nici prin obiect (el este unul şi acelaşi: să dea socoteală de experienţă), nici prin metodă (ea trebuie să fie aceeaşi, căci disciplina ştiinţifică este prin însăşi definiţia ei singura disciplină prin care poate fi satisfăcută raţiunea noastră). Nu, între ele nu este decît o diferenţă de puncte de vedere, şi ceea ce deosebeşte — singurul lucru care trebuie să deosebească — punctul de vedere ştiinţific de cel filozofic este că ultimul este mult mai general şi se prezintă întotdeauna oarecum

uf!

ca o *aventură*...

[364—369] Istoria ne arată că, atunci cînd ştiinţa se depărtează prea mult de preocupările omeneşti cele mai generale, care alcătuiesc esenţa majorităţii problemelor filozofice, cînd, de nevoie sau din exces de prudenţă, lasă altor speculaţii sau credinţelor tradiţionale grija de a răspunde la aceste preocupări, ea

apărare contra materialismului

lîncezeşte sau decade. E nevoie deci, şi e neaparată nevoie, ca cuceririle ştiinţei şi ale spiritului ştiinţific să fie apărate, la rigoare contra lor înseşi, de înfumurare excesivă sau de aventură cînd îşi depăşesc atribuţiile. Căci îndrăzneala excesivă — care se manifestă, bunăoară, în unele generalizări materialiste

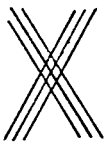

— la minţile sănătoase şi drepte nu este mai puţin periculoasă pentru ştiinţă decît timiditatea şi sfiala ei la oamenii simpli. Prin urmare, una dintre sarcinile esenţiale ale filozofiei constă în a menţine atmosfera generală care e necesară pentru dezvoltarea ştiinţei, pentru menţinerea normală şi răspîndirea spiritului ştiinţific...[1]

Dar, se înţelege, filozofia nu va putea să-şi îndeplinească dubla misiune căreia ni se pare destinată — şi anume de a coordona eforturile savanţilor şi a servi la descoperiri prin ipoteze inspiratoare, pe de o parte, iar pe de altă parte de a crea atmosfera necesară pentru progresul ştiinţei — decît în cazul cînd va căuta să fie numai o sinteză organizatoare a ştiinţelor, văzute şi concepute aşa cum le văd şi le concep savanţii, într-un cuvînt o sinteză făcută într-un spirit exclusiv ştiinţific.

E placut însă să vezi, într-o mai mică măsură, fireşte, în pragmatism, dar într-o măsură totuşi încă destul de mare, că actualele căutări filozo-

www.dacoromanica.ro

fice, rupînd în mod hotărît cu rătăcirile metafizice ale perioadei precedente, sînt foarte conștiincios informate despre lucrările științifice, caută să se pună de acord cu ele și se inspiră din ele.

E incontestabil că în zilele noastre se formează un foarte viu și foarte net sentiment științific, care la unii se dezvoltă paralel cu sentimentul religios sau moral și oarecum pe alt plan, unde ciocnirea este imposibilă, iar la alții a înlocuit acest sentiment religios și servește la deplina satisfacere a nevoilor lor. Acestora, după o minunată expresie a lui Renan, știința le-a oferit un simbol și o lege. Ei au adoptat o atitudine *cu adevărat pozitivă*, care păstrează din vechiul raționalism credința lui nezdruncinată în rațiunea umană, însușindu-și totodată din triumful incontestabil al metodei experimentale rezultatul incontestabil că rațiunea nu este decît efortul neîntrerupt al spiritului de a se adapta la experiență și de a o cunoaște tot mai profund, întrepătrunderea realității obiective și a gîndirii subiective.

Cred că viitorul filozofiei se află de această parte, fiindcă de această parte e adevărul. Ca în toate profețiile, avem și aici de-a face numai cu un act de credință. Viitorul ne va spune dacă el este justificat sau nu. Și, întrucît este un act de credință, consider legitime toate celelalte acte de credință, cu condiția ca aceia care le fac să procedeze la fel față de mine. Consider chiar că e o fericire ca un curent de idei să găsească în fața lui un curent de idei opuse; el se rafinează, se dezvoltă, se corectează și se precizează datorită criticii adversarilor.

Poziția filozofică care a fost schițată în cursul acestor scurte studii ar putea fi numită pozitivism raționalist, pozitivism absolut sau scientism. Pentru a evita orice echivoc, ar fi poate mai bine s-o numim experimentalism, ceea ce ar indica totodată și faptul că ea se bazează în întregime pe experiență — dar, în opoziție cu vechiul empirism, pe o experiență controlată, care este rodul experimentării științifice —, și faptul că ea refuză, în realismul ei absolut și în monismul ei experimental, să depășească limitele experienței.

!!
pozitivism, experimentalism, realism = „pozitivism absolut sau raționalist"

Experiența este, în primul rînd și în mod nemijlocit, totalitatea senzațiilor noastre, ceea ce noi numim fenomene. Dar ea începe cu analiza ei însăși de îndată ce i se aplică atenția, reflecția, pentru că această totalitate de senzații nu este decît o viziune grosolană și foarte superficială a

experiența = Σ* senzațiilor

* — suma. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

datului. Aproape imediat, în ea şi sub ea sînt identificate unele dintre relaţiile care sînt conţinute în ea şi care constituie esenţa ei adevărată. Ştiinţa se străduieşte să facă treptat această analiză, care pătrunde tot mai adînc în natura datului. Dacă vrem să ne reprezentăm datul nemijlocit ca un punct, atunci, pentru a avea o imagine a datului real, trebuie să ne închipuim că acest punct este numai proiecţia unei drepte care continuă în urma lui. Această dreaptă poate fi divizată în cîteva segmente, dintre care fiecare va cuprinde, fără ca între ele să fie bariere de netrecut, familii de relaţii de care depinde datul nemijlocit. Fiecare dintre aceste familii va fi formată în virtutea unei definiţii care se va baza pe afinităţile naturale prin care aceste relaţii sînt unite între ele. Acestea vor fi relaţii de număr şi de situaţie, relaţii mecanice, fizice etc. şi, în sfîrşit, relaţii psihologice, definite prin dependenţa lor de organismul la care se referă datul. Cîte grupuri asemănătoare de relaţii, atîtea ştiinţe particulare.

„chose en soi"?*

Filozofia, dimpotrivă, încearcă să-şi reprezinte o dreaptă în toată lungimea ei şi în toată continuitatea ei. Dar linia în ansamblul ei, ca şi punctul cu ajutorul căruia ea se proiectează, datul nemijlocit, ca şi relaţiile care vin să-l completeze pe măsură ce este analizat, au acelaşi caracter.

Acestea sînt date ale experienţei. Şi totalitatea lor formează una şi aceeaşi experienţă: experienţa omenească. Constituţia noastră psihologică şi nu natura lucrurilor este aceea care face distincţie între lume şi percepţie, între univers şi ştiinţă; şi această distincţie este temporară şi întîmplătoare.

Experienţa, prin urmare, n-are nevoie decît să fie explicată. A o explica înseamnă a expune pur şi simplu relaţiile pe care ea le conţine şi pe care le aduce de la sine la cunoştinţa noastră, dacă ştim să receptăm învăţămintele ei. Iar ştiinţa începe să se ocupe de ele. Dar, fiind întreaga realitate, experienţa n-are nevoie de justificare: ea există.

Sfîrşit.

* — «lucru în sine»? — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

CUPRINS

. . . . .

— § 6. Ideile matematicianului Poincaré. *P o i n c a r é.*

. . . . .

Pag. 6—7; 28—9 = două linii
33 = adevăr = ? pentru pragmatism și *3 5*
49 = valoarea obiectivă a științei = centru
Matematica și pragmatismul — 62
80: pragmatiștii au tras de partea lor pe Poincaré;
la fel și Mach 90
Rey = agnostic pur 94 (93)
98: Mach + obiectivitate = Rey?!
100: Noțiuni = copii ale realului
Obiectivitate 105
113: materialismul vulgar*

Însemnările au fost făcute în 1909

Publicat pentru prima oară în 1933, în cartea „Caiete filozofice"

Se tipărește după textul original

* Scris de V.I. Lenin pe marginea unui anunț de publicitate — anexat la cartea lui A. Rey — care cuprindea o listă de cărțile de curînd apărute. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

A. DEBORIN. «MATERIALISMUL DIALECTIC»[217]

inexact

[39—41] Ca concepţie despre lume, materialismul dialectic dă un răspuns — evident nu absolut — la problema structurii materiei, a lumii; el serveşte drept bază celei mai strălucite teorii istorice: pe terenul materialismului dialectic, politica şi morala devin, într-un anumit sens, ştiinţe exacte. Materialismul dialectic — firește just înţeles — aduce peste tot suflul proaspăt al *criticismului teoretic-gnoseologic, fiind totodată străin de orice dogmatism.*

n-are rost să folosești cuvintele „altora"!

În articolul de faţă am vrea să atragem atenţia cititorului numai asupra laturii [teoretice-gnoseologice] a materialismului dialectic, care în cazul de faţă, ca metodă, ca principiu călăuzitor al cercetării, nu dă soluţii absolute, ci ajută în primul rînd la o punere justă a problemelor.

1) 2 Ca teorie a cunoaşterii, materialismul dialectic se divide în două părţi: partea formală, sau logică, şi cea reală, sau materială.

Pentru o cunoaştere primitivă, *trăirea* este identică cu *obiectul* trăirii, fenomenul cu existenţa, cu lucrul în sine. Lumea trăirilor interioare constituie, [pentru omul primitiv], şi lumea lucrurilor. El nu face deosebire între lumea interioară şi cea exterioară. Pe o anumită treaptă de dezvoltare a culturii, această formă primitivă a cunoaşterii intră în contradicţie cu năzuinţa omului social de a stăpîni forţele naturii, cu treapta nouă, superioară a culturii. O dată cu creşterea trebuinţelor omeneşti, cu sporirea şi cu acumularea materialului [de experienţă], cu înteţirea ciocnirilor dintre percepţii şi lumea exterioară, icse tot mai mult la iveală contrastul dintre percepţii şi lucruri, dintre lumea trăirilor interioare şi aceea a lucrurilor. Tocmai atunci se manifestă din plin necesitatea unor noi forme ale cunoaşterii. ...Ne interesează pur şi simplu procesul logic care în filozofia modernă a dus la ? materialismul dialectic. — [Psihologismul] lui Hume, Berkeley etc.

www.dacoromanica.ro

operează mai cu seamă psihic — cu lumea sensibilă. Imaginile senzoriale sînt obiecte ale cunoașterii. Rezultatul la care a dus dezvoltarea empirismului englez glăsuiește: Esse = percipi, adică există ceea ce este dat în percepție, și tot ceea ce este dat în percepție are o existență obiectivă, există...

Kant a înțeles că o cunoaștere cu adevărat științifică este posibilă numai cu ajutorul «intuiției matematice». *Intuiția senzorială* nu implică condițiile necesare pentru o cunoaștere general-obligatorie. Imaginile senzoriale nu sînt în stare să cuprindă totalitatea fenomenelor care urmează să fie cunoscute. Și Kant efectuează trecerea de la *psihologism* la *transcendentalism*...

[43] Filozofia hegeliană reprezintă ultima verigă care încheie acest lanț. Am văzut că la Hume, Kant, Fichte subiectul a fost pus deasupra obiectului, care a fost declarat ca fiind ceva *inseparabil* de subiect...

[48—58] Categoriile, adică noțiunile universale pure, ca timpul, spațiul, cauzalitatea, sînt, din punctul de vedere al materialismului dialectic, pe de o parte determinări logice, iar pe de altă parte *forme reale ale lucrurilor*...

Caracterul mărginit al transcendentalismului constă în faptul că el nu-și extinde drepturile asupra sferei reale a lucrurilor și consideră categoriile numai ca niște forme *subiective*, ba încă și *apriorice*, ale cunoașterii. În ce privește fenomenele, el le sesizează prin formele de categorii, adică prin forme logice universale, care dau posibilitatea să se formuleze legi strict matematice ale naturii, să li se dea un caracter universal. Dar transcendentalismul, ca și fenomenalismul senzualist, are de-a face numai cu fenomene. Pentru ele, existența, lucrurile în sine sînt inaccesibile...

Materialismul dialectic ajunge la «certitudinea» și universalitatea cunoașterii prin aceea că declară formele drept «*intuiții*» *universale, obiectiv-reale*. Pe aceasta se bazează posibilitatea cunoașterii *matematice* sau, dacă vreți, «geometrice», adică exacte, a realității. Spațiul «geometric» și «timpul pur» sînt intuiții universal-reale și constituie o premisă a cunoașterii «matematice» a lumii sensibile...

Dar în același timp conștiința dialectică dă dovadă de capacitatea de a se ridica pînă la «intuirea» naturii ca un «tot întreg», pînă la intuirea necesității, a condiționării interne a rînduirii universale a naturii...

Omul *cunoaște* în măsura în care *acționează* și în care este el însuși supus *înrîuririi lumii exterioare*. Materialismul dialectic ne învață că omul este împins spre reflecție în primul rînd de senzațiile pe care le încearcă în procesul acțiunii sale asupra lumii înconjuratoare. . Pornind de la considerentul ca poți domina natura numai supunîndu-te ei,

www.dacoromanica.ro

materialismul dialectic ne cere să punem activitatea noastră în concordanță cu legile universale ale naturii, cu ordinea necesară a lucrurilor, cu legile universale de dezvoltare a lumii...

uf! Parmenide a văzut astfel adevărata esență a lucrurilor („unul") în ceea ce poate fi cunoscut de gîndire sau de *rațiune* și se află în spatele fenomenelor trecătoare și schimbătoare. Prin aceasta el a rupt percepțiile senzoriale de baza lor, lumea fenomenală de cea metafenomenala...

Dacă pentru raționaliștii metafizicieni adevărata realitate este dată în noțiune, pentru [senzualiști], dimpotrivă, este real ceea ce este dat în percepția senzorială sau în intuire. Ceea ce se află în afara simțurilor este inaccesibil cunoașterii. Obiectul cunoașterii îl constituie fenomenele, care se ridică la rangul de realitate absolută. Conținutul cunoașterii empirice este instabil și efemer. Substratul real al însușirilor este respins de [fenomenalism.] Este dată varietatea, este dată pluritatea fenomenelor, însa lipsește unitatea substanțială...

Kant a reușit să îmbine teoria fenomenalismului cu privire la incognoscibilitatea lucrurilor în sine cu teoria raționaliștilor metafizicieni cu privire la o *existență* absolut-reală, aceea a «lucrurilor în sine».

minciuni! Materialiștii francezi, cu Holbach în frunte, opuneau *natura*, ca esență metafizică a lucrurilor, *însușirilor* ei. Această opunere înseamnă, într-un anumit sens, un dualism cum este cel dintre «lucrul în sine» și «fenomene» la Kant...

stîngaci pînă la nec plus ultra!* Am fi însă nedrepți față de materialismul francez dacă l-am identifica cu kantianismul. Materialismul secolului al XVIII-lea admite totuși o *cognoscibilitate relativă* chiar a esenței lucrurilor...

Terci Materialismul francez, deși pornește și el de la punctul de vedere că materia acționează asupra simțurilor noastre exterioare, recunoaște totuși că *unele însușiri* ale lucrurilor în sine sînt *cognoscibile*. Dar materialismul francez nu este de ajuns de consecvent din moment ce ne învață că sînt cognoscibile numai *unele* însușiri ale lucrurilor, în timp ce însăși «esența» sau «natura» lor ne este ascunsă și incomplet cognoscibilă...

Această opoziție între *însușirile* unui lucru și «natura» lor este luată de Kant de la agnostici, de la fenomenaliști-senzualiști (direct de la Hume)...

În opoziție cu fenomenalismul și senzualismul, materialismul consideră că impresiile pe care le căpătăm

* — pînă la limita extremă. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

de la lucrurile în sine au o însemnătate *obiectivă*. În timp ce fenomenalismul (și kantianismul) nu vede nici un fel de puncte de contact între însușirile lucrurilor și «natura» lor, adică lumea exterioară, materialiștii francezi subliniază deja în mod precis că lucrurile în sine, cel puțin în parte, sînt cognoscibile tocmai pe baza *impresiilor* pe care le produc asupra noastră, că însușirile lucrurilor sînt, într-o anumită măsură, obiectiv-reale...

[60—62] Materialismul dialectic pune la baza existenței substanța materială, substratul real. Materialismul dialectic a privit lumea «ca un proces, ca o substanță care se află într-o continuă dezvoltare» (Engels). Ființarea imuabilă și absolută a metafizicienilor se transformă într-o *ființare schimbătoare*. *Realitatea substanțială este considerată ca fiind variabilă*, iar schimbările și mișcările ca niște forme reale ale existenței. Materialismul dialectic învinge dualismul «ființare» și «nonființare», opoziția metafizică-absolută dintre «imanent» și «transcendent», dintre însușirile unui lucru și lucrul însuși. Pe baza materialismului dialectic se creează posibilitatea de a lega în mod științific lucrul în sine cu fenomenele, imanentul cu transcendentul și de a birui incognoscibilitatea lucrurilor în sine, pe de o parte, și «subiectivismul» calităților, pe de altă parte, deoarece «natura lucrului, cum pe bună dreptate observă Plehanov, se manifestă tocmai în însușirile lui». Tocmai pe baza *impresiilor* primite de la lucrurile în sine avem noi posibilitatea să ne pronunțăm *asupra însușirilor lucrurilor în sine*, asupra existenței obiectiv-reale...

N.B.

«Imanentul» capată un caracter obiectiv-real; «transcendentul», care se află dincolo de fenomene, în sfera «incognoscibilului», se transformă, dintr-o esență misterioasă inaccesibilă simțurilor noastre, într-un conținut «imanent» al conștiinței noastre, într-un obiect al percepției senzoriale. «Imanentul» devine «transcendent» în măsura în care capătă o semnificație *obiectiv-reală*, în măsura în care dă posibilitatea de a aprecia însușirile lucrurilor după impresiile pe care le produc; «transcendentul» devine «imanent» în masura în care se află situat în sfera *cognoscibilului*, deși dincolo de subiect. În același sens se pronunță și Beltov. «Potrivit acestei teorii — spune el — natura este, mai întîi de toate, un ansamblu de fenomene. Dar întrucît

N.B.

Adevăruri reale exprimate într-un limbaj al dracului de bombastic și de abstrus*. De ce n-a scris Engels într-o limbă atît de păsărească?

* — obscur. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

lucrurile în sine constituie o condiţie necesară a fenomenelor, adică întrucît fenomenele sînt provocate de acţiunea pe care o exercită obiectul asupra subiectului, sîntem nevoiţi să recunoaştem că legile naturii au nu numai o însemnătate *subiectivă*, ci şi una *obiectivă*, cu alte cuvinte că raporturile dintre idei în *subiect* corespund, atunci cînd omul nu greşeşte, raporturilor dintre lucrurile *din afara lui*»*. Aşa se rezolvă, în singurul mod just şi ştiinţific, problema corelaţiei fenomenelor şi a lucrurilor în sine, această problemă atît de importantă a cunoaşterii, cu care şi-au bătut atîta capul Kant, metafizicienii şi fenomenaliştii...

[62] Unitatea dintre existenţă şi nonexistenţă o constituie devenirea, ne învaţă dialectica. Tradusă în limbajul materialist concret, această teză are sensul că la baza a tot ce există N.B. stă *substanţa, materia,* care se află într-un proces de continuă dezvoltare...

[64—65] Corpul, prin urmare, nu este doar efectul perceptibilităţii lui, cum cred [fenomenaliştii şi senzualiştii,] ci există absolut independent de percepţiile noastre, există «pentru sine», ca «subiect». Dar dacă corpul există independent de percepţiile noastre, în schimb acestea depind întru totul de corpul care acţionează asupra noastră. Fără el nu există percepţii, nu există reprezentări, noţiuni sau idei. Gîndirea noastră este determinată de existenţă, adică de impresiile pe care le produce asupra noastra lumea exterioară. Asta face N.B. ca şi ideile şi noţiunile noastre să aibă o însemnătate *obiectiv-reală*...

Corpul care acţionează asupra simţurilor noastre este considerat drept *cauză a acţiunii* produse de el, adică a percepţiei. Fenomenaliştii contestă însăşi posibilitatea unui asemenea mod de a pune problema. ! [Imanenţii] cred că lumea exterioară este inaccesibilă nu numai percepţiei, dar şi gîndirii, dacă o astfel de lume există...

[67] Trebuie să admitem, de asemenea, că percepţiile noastre, ca rezultat al acţiunii celor doi factori — lumea exterioară şi «sensibilitatea» noastră —, nu sînt identice nici prin *conţinut* N.B. cu obiectele lumii exterioare, care nu ne este accesibilă [direct,] ~** intuitiv [... (?

* N. Beltov. «Critica criticilor noştri», p. 199.
** Semn care arată că ar trebui inversate cuvintele «direct, intuitiv». — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

[69—75] Din punctul de vedere al materialismului dialectic, lucrul în sine îl constituie obiectul, așa cum există el în sine, «pentru sine». Tocmai în acest sens definește Plehanov materia «ca totalitatea lucrurilor în sine, întrucît aceste lucruri constituie izvorul senzațiilor noastre»*. Acest lucru în sine sau această materie nu este o noțiune abstractă, care se află în dosul însușirilor concrete ale lucrurilor, ci *o noțiune «concretă»*. Existența materiei nu se separă de esența ei sau, invers, esența ei nu se separă de existența ei...

Un obiect lipsit de orice calități sau însușiri nici nu poate fi gîndit de către noi, nu poate exista, nu are nici o existență. Lumea exterioară este ||construită|| de noi din percepțiile noastre, pe baza impresiilor ?? pe care le provoacă în noi lumea exterioară, obiectele în sine... Între lumea exterioară și cea interioară există o oarecare deosebire, dar în același timp și o oarecare asemănare, așa încît ajungem la cunoașterea lumii exterioare pe baza impresiilor, dar tocmai a impresiilor produse de obiectele lumii exterioare. Pe baza impresiilor căpătate prin acțiunea exercitată asupra noastră de un obiect, noi îi atribuim acestui obiect anumite însușiri. Impresia este rezultanta a doi factori și, ca atare, este inevitabil condiționată de natura acestor doi factori și conține în ea ceva care constituie natura ambilor factori, ceva care le este comun...

Numai pe baza materialismului dialectic, care recunoaște lumea exterioară, se poate construi o teorie pur științifică a cunoașterii. Cine respinge existența lumii exterioare respinge și cauza senzațiilor noastre și ajunge la idealism. Dar lumea exterioară constituie și un ||principiu|| al legității. Și dacă vedem în percepțiile noastre o anumită legătură regulată între ele, aceasta se explică numai prin faptul că cauza senzațiilor noastre, adică lumea exterioară, constituie baza acestei legături legice...

un termen nepotrivit și absurd!

Fără posibilitatea de a prevedea nu există posibilitatea de a ajunge la cunoaștere științifică a fenomenelor naturii și ale vieții omenești. ...Dar obiectele lumii exterioare se află într-un raport de cauzalitate nu numai față de noi, ci și între ele, cu alte cuvinte între însele obiectele lumii exterioare există o anumită interacțiune; cunoașterea condițiilor

* «Das Bild dieses Seins außer dem Denken ist die *Materie*, das Substrat der Realität!», L. Feuerbach. «Werke», Bd. 2. S. 229.

www.dacoromanica.ro

acestei interacțiuni ne dă, iarăși, posibilitatea de a prevedea și de a prezice nu numai acțiunea obiectelor asupra noastră, dar și raporturile și acțiunile lor obiective, independente de noi, adică însușirile obiective ale lucrurilor...

Materialismul dialectic în nici un caz nu rezolvă problema structurii materiei în sensul recunoașterii neaparate a teoriei atomiste sau corpusculare ori a vreunei a treia ipoteze. Și, dacă noile teorii asupra structurii atomilor vor triumfa, materialismul dialectic nu numai că nu va suferi o înfrîngere, ci, dimpotrivă, va căpăta cea mai strălucită confirmare. În ce constă, de fapt, esența noului curent în domeniul științelor naturii? În primul rînd, în faptul că atomul, pe care fizicienii și-l imaginau ca fiind imuabil și cel mai simplu, adică un «corp» elementar și indivizibil, se dovedește a fi alcătuit din unități sau particule și mai elementare. Se presupune că în electroni avem ultimele elemente ale existenței. Dar afirmă oare materialismul dialectic că atomul este limita absolută a existenței?...

Aha! Plehanov nu spune nimic despre acest „nou curent", *nu-l cunoaște.* Deborin îl prezintă *confuz.* Just!

Ar fi o greșeală să credem, așa cum fac machiștii noștri, că o dată cu admiterea teoriei electronice dispare *materia* ca *realitate*, iar o dată cu ea și materialismul dialectic, care consideră *materia* drept singura realitate și singurul [instrument] potrivit pentru sistematizarea experienței... Toți atomii sînt oare alcătuiți din electroni? Această problemă nu este încă rezolvată, ea este doar o ipoteză, care poate să nu se confirme. Dar, pe lîngă aceasta, teoria electronică înlătură ea oare atomul? Ea caută doar să dovedească că atomul este *relativ* stabil, indivizibil și imuabil... Dar atomul, ca substrat real, nu este eliminat de teoria electronică...

Stupid termen!

Și acum să tragem concluziile. Sub raport formal, materialismul dialectic, după cum am văzut, face cu putință o cunoaștere obligatorie și obiectivă datorită faptului că formele existenței sînt, din punctul lui de vedere, și forme ale gîndirii, că fiecărei schimbări intervenite în lumea obiectivă îi corespunde o schimbare în sfera percepțiilor. În ceea

www.dacoromanica.ro

ce privește însă momentul material, materialismul dialectic pornește de la recunoașterea lucrurilor în sine sau a lumii exterioare ori a *materiei*. «Lucrurile în sine» sînt cognoscibile. Incontestabilul și absolutul sînt respinse de materialismul dialectic. În natură totul se află într-un proces de schimbare și mișcare, la baza cărora stau anumite combinări ale materiei. O «formă» a existenței, potrivit dialecticii, trece în alta prin salturi. Teoriile moderne ale fizicii nu numai că nu infirmă, dar, dimpotrivă, confirmă întru totul justețea materialismului dialectic.

Însemnările au fost făcute nu mai de vreme de 1909

Publicate parțial în 1930, în «Culegeri din Lenin», vol. XII

Publicate pentru prima oară în întregime în 1958, în V.I. Lenin, Opere, ed. a 4-a, vol. 38

Se publică după original

www.dacoromanica.ro

G.V. PLEHANOV. «N.G. CERNÎŞEVSKI»[218]

EDIT. „ŞIPOVNIK". PETERSBURG, 1910

INTRODUCERE

N.B.*

[52—53] Astăzi e destul de bine cunoscut raportul dintre forţele noastre sociale în epoca desfiinţării iobăgiei. De aceea nu vom vorbi de el decît în treacăt, şi anume în măsura în care e nevoie pentru a pune în lumină rolul pe care şi l-au asumat în această privinţă publiciştii noştri înaintaţi, în fruntea cărora se afla pe atunci N.G. Cernîşevski. Azi e îndeobşte cunoscut că aceşti publicişti au apărat cu înflăcărare interesele ţărănimii. Autorul nostru a scris o sumedenie de articole în care apăra ideea eliberării ţăranilor împreună cu pămîntul şi susţinea că răscumpărarea pămînturilor care urmează să fie împărţite în loturi ţăranilor nu poate să constituie în nici un caz o greutate pentru guvern. El a demonstrat această teză atît prin considerente generale de ordin teoretic, cît şi prin cele mai amănunţite calcule exemplificative... Dacă la eliberarea ţăranilor guvernul nostru nu a uitat nici un moment avantajele ei pentru vistieria statului, el s-a gîndit foarte puţin la interesele ţăranilor. La efectuarea operaţiei de răscumpărare s-a ţinut seama numai şi numai de interesele fiscului şi ale moşierilor...

„Soţial-demokrat" nr. 1, p. 152 [219]

[57—59] Dar nu numai în problemele economice a trebuit Cernîşevski să ducă o polemică înverşunată. În afară de aceasta, adversarii lui nu erau numai economiştii liberali. Cu cît cercul revistei «Sovremennik» devenea mai influent în literatura rusă, cu atît se înteţeau atacurile pornite din cele

* Însemnările subliniate cu linii oblice au fost făcute de V.I. Lenin în colţul de sus al paginii. De aceea, în caz că, aici şi în alte locuri, nu se poate determina în mod exact la care pasaj se referă asemenea însemnări, se reproduce întregul text al paginii respective.— *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

mai diferite părți împotriva acestui cerc, în general, și împotriva autorului nostru, în special. Colaboratorii lui «Sovremennik» erau priviți ca niște oameni periculoși, gata să dărîme toate faimoasele «temelii». Unii dintre «prietenii lui Belinski», care la început tot mai credeau că pot merge alături de Cernîșevski și de tovarășii lui de idei, s-au îndepărtat de «Sovremennik», considerîndu-l organ al «nihiliștilor», și au început să facă multă zarvă, susținînd că Belinski n-ar fi aprobat niciodată orientarea pe care a adoptat-o revista. Așa a procedat și I.S. Turghenev*. Pînă și Herzen a mîrîit la «paiațe» în «Kolokol»-ul său... În general, se vede din toate acestea că Herzen a fost indus în eroare de prietenii săi liberali de felul lui Kavelin.

N.B.

Pînă aici „Soțial-Demokrat" nr. 1, p. 152

N.B.

«Paiațele» — sau «țignaliștii», cum li se zicea în Rusia — nu rîdeau de demascări, ci de oamenii naivi care nu puteau și nu voiau să meargă mai departe de demascările nevinovate, uitînd de morala fabulei lui Krîlov «Motanul și bucătarul»**.

Lui Herzen i-a fost dat foarte curînd să vadă singur cît de proști, în sensul politic, erau prietenii săi liberali care erau preocupați de relațiile lui cu Cernîșevski. Cînd a trebuit să rupă relațiile cu K.D. Kavelin, el și-a spus, poate, că «veninoșii» aveau întrucîtva dreptate***.

N.B.

De altfel, majoritatea articolelor din «Svistok», care provocau o deosebită nemulțumire în rîndurile binecrescuților liberali, nu-i aparțineau lui Cernîșevski. El colabora destul de neregulat la această revistă, deoarece era împovărat de alte îndeletniciri.

N.B.

[61—66] Între timp, starea de spirit a început să se îmbunătățească, cel puțin într-o anumită parte din «societatea» rusă. Se frămînta tineretul studios, apăreau organizații revoluționare secrete, care-și tipăreau proclamațiile și programele lor și se așteptau la o apropiată răscoală a țărănimii. Știm acum că Cernîșevski admitea întru totul posibilitatea venirii pentru Rusia a

* Cernîșevski povestește undeva că pe el Turghenev tot îl mai putea suporta într-o oarecare măsură, în schimb însă nu-l putea suferi de loo pe Dobroliubov. «D-ta ești un șarpe simplu, pe cînd Dobroliubov e un șarpe cu ochelari» — i-a spus el lui Cernîșevski. (Vezi scrisoarea citată de mine: «În semn de recunoștință». Opere, vol. IX, p. 103.)

** În legătură cu articolul «Very dangerous» și cu urmările lui mai mult sau mai puțin problematice, vezi ,între altele, cartea d-lui Vetrinski: «Herzen». Petersburg, 1908, p. 354.

*** Istoricul acestei rupturi poate fi urmărit după scrisorile lui K. Dm. Kavelin și Iv. S. Turghenev către Al. Iv. Herzen, editate de M. Dragomanov la Geneva în 1892.

www.dacoromanica.ro

unor «vremuri serioase» şi vom vedea apoi cît de puternică
N.B. influenţă a avut asupra activităţii lui publicistice îmbunătăţirea
stării de spirit a societăţii. Dar a avut el vreun fel de relaţii cu societăţile secrete? La această întrebare nu putem da deocamdată un răspuns sigur şi cine ştie dacă vom dispune vreodată de date pentru rezolvarea acestei probleme. După părerea d-lui M. Lemke, care a studiat în mod temeinic procesul lui N.G. Cernîşevski, «se poate *presupune* (subliniat de dînsul) că el este autorul «chemării către ţăranii iobagi»», de a cărei întocmire l-a găsit vinovat tribunalul. D-l M. Lemke îşi sprijină presupunerea sa cu unele referiri la limba şi la conţinutul acestei proclamaţii. Considerăm că aceste indicaţii nu sînt lipsite de temei. Ne grăbim însă să repetăm, împreună cu d-l Lemke, că «toate acestea sînt nişte ipoteze mai mult sau mai puţin probabile şi nimic mai mult»*. Destul de întemeiată ni se pare şi părerea d-sale că apariţia cunoscutei foi volante «Velikorus» se datoreşte, în parte, lui Cernîşevski. În sprijinul presupunerii sale, d-l Lemke citează
cele relatate de d-l Stahevici... Sîntem întru totul de acord cu
N.B. d-l Stahevici: prin limba şi conţinutul său, «Velikorus» aminteşte, într-adevăr, foarte mult de articolele publicistice ale lui Cernîşevski...

„Soţial-Demokrat" nr. 1, p. 157.

Se ştie că slavofilii priveau cu ochi foarte buni lupta rutenilor din Galiţia împotriva polonezilor. Cernîşevski a avut întotdeauna simpatii pentru ucraineni. El a calificat drept o mare greşeală atitudinea negativă a lui Belinski faţă de literatura ucraineană, care era abia la începuturile ei. În numărul din ianuarie 1861 al revistei «Sovremennik», el a publicat un articol, scris cu multă căldură, cu prilejul apariţiei organului ucrainean «Osnova». Dar el nu putea să aprobe întru totul lupta pe care o duceau rutenii din Galiţia împotriva polonezilor. El nu vedea cu ochi buni, în primul rînd, faptul că ei căutau sprijin la guvernul de la Viena. Nu vedea cu ochi buni nici rolul influent pe care-l avea clerul în mişcarea rutenilor din Galiţia. «De treburile lumeşti — scria el — trebuie să se îngrijească laicii». În sfîrşit, nu-i convenea nici procedeul de a pune dintr-un punct de vedere exclusiv n a ţ i o n a l o problemă care, după părerea lui, avea mai presus de toate un caracter e c o n o m i c. În articolul său «O tactică naţională greşită» («Sovremennik» din iulie 1861), îndreptat împotriva revistei «Slovo» din Lvov, Cernîşevski a atacat cu vehemenţă naţionalismul excesiv al acestui organ. «Se prea poate — scrie

* M.K. Lemke. «Procesul lui N.G. Cernîşevski». Bilce, 1906, nr. 4, p. 179.

www.dacoromanica.ro

el — că, dacă ar fi analizat cu toată atenția relațiile vii, această publicație-ar fi văzut că chestiunea în discuție are la bază cu totul altceva decît problema națională, și anume problema socială. Ar fi văzut, poate, atît de o parte cît și de cealaltă și pe ruteni, și pe polonezi, oameni de naționalitate diferită, dar avînd aceeași situație socială. Noi nu credem că pe țăranul polonez l-ar supăra cu ceva ușurarea servituților și, în genere, a traiului țăranilor ruteni. Nu credem că sentimentele proprietarilor funciari de naționalitate ruteană față de această chestiune se deosebesc prea mult de acelea ale proprietarilor funciari polonezi. Dacă nu ne înșelăm, miezul problemei galițiene îl constituie relațiile dintre stările sociale și nu cele naționale».

Vrajba dintre naționalitățile care fac parte din statul austriac trebuie să-i fi părut lui Cernîșevski cu atît mai lipsită de tact, cu cît pe vremea aceea, ca și mai înainte, guvernul de la Viena trăgea mari foloase de pe urma ei. «Dacă stai și te gîndești bine, nici nu ți se pare de mirare ca Imperiul austriac există de atîta vreme — scria el în cronica politică a aceluiași număr din „Sovremennik" în care a apărut articolul «O tactică națională greșită». — Și cum să nu se mențină dacă naționalitățile cuprinse în granițele lui dau dovadă de un tact politic atît de minunat?». Germanii, cehii, croații și, cum am văzut, rutenii din Austria i se păreau lui Cernîșevski deopotrivă de «nepricepuți». El se temea mai ales ca «lipsa de pricepere» de care dăduseră dovadă slavii în anii 1848—1849 să nu meargă din nou prea departe. La începutul deceniului 1860—1870, Ungaria a dus o luptă aprigă împotriva centraliștilor reacționari de la Viena. Nemulțumirea ungurilor a ajuns pînă acolo, încît într-o vreme te puteai aștepta la o explozie revoluționară în țara lor. În cronicile sale politice, autorul nostru și-a exprimat nu o dată temerea că, în cazul unei mișcări revoluționare în Ungaria, slavii din Austria vor fi din nou unelte docile ale reacțiunii. Tactica de atunci a numeroaselor naționalități slave din Austria nu putea decît să facă să crească asemenea temeri, dat fiind că slavii din această țară și-au permis să se laude cu rolul rușinos jucat de ei în evenimentele din 1848—1849. Condamnînd cu toata vehemența această tactică, Cernîșevski căuta să demonstreze că lor, dimpotrivă, le-ar fi fost mai de folos să sprijine pe dușmanii guvernului de la Viena, putînd astfel să obțină de la ei concesii foarte

www.dacoromanica.ro

importante. El a arătat toate acestea atunci cînd s-a referit la relaţiile dintre croaţi şi unguri, şi acelaşi lucru l-a spus şi rutenilor. «Partidul de castă, ostil rutenilor — citim în articolul său «O tactică naţională greşită» —, este acum gata să facă concesii... Iată un lucru la care n-ar strica să se gîndească «Slovo»; poate că concesiile pe care în mod sincer sînt gata să le facă presupuşii lor duşmani sînt atît de mari, încît ar satisface pe deplin pe ţăranii ruteni; în orice caz însă nu încape îndoială că aceste concesii sînt cu mult mai mari şi mai importante decît tot ce pot obţine ţăranii ruteni de la austrieci»...

Pînă aici „Soţial-Demokrat" nr. 1, p. 158

În sfîrşit, în prima parte a romanului «Prologul» este înfăţişată atitudinea prietenoasă a lui Volghin faţă de Sokolovski (Sierakowski?). Lui Volghin îi place devotamentul plin de abnegaţie al lui Sokolovski faţă de convingerile sale, lipsa lui de egoism meschin, stăpînirea de sine, însuşire care se îmbină cu înflăcărarea pasionată a adevăratului agitator. Volghin îl numeşte o m a d e v ă r a t şi crede că liberalii noştri ar avea multe de învăţat de la el. Toate acestea sînt foarte interesante*, dar nici ele nu aruncă cît de puţină lumină asupra atiudinii practice a lui Cernîşevski faţă de problema poloneză.

N.B.

N.B.

Cernîşevski avea pe atunci vreo 34 de ani. Era în plină înflorire a forţelor sale intelectuale şi cine ştie pînă la ce înălţime s-ar fi putut el ridica în dezvoltarea sa! Dar nu mai avea mult de trăit în libertate. Era considerat drept şef al partidului extremist, drept un propovăduitor extrem de influent al materialismului şi socialismului. Era socotit drept «căpetenie» a tineretului revoluţionar şi pe el îl făceau vinovat de toate izbucnirile şi tulburările acestuia. Aşa cum se întîmplă întotdeauna în asemenea cazuri, gura lumii exagera, atribuindu-i intenţii pe care nu le-a avut şi acţiuni pe care nu le-a întreprins niciodată. În «Prologul prologului», Cernîşevski descrie el însuşi bîrfelile liberale, pornite din simpatie, care circulau în Petersburg pe seama pretinselor legături ale lui Volghin (adică ale lui Cernîşevski) cu cercul exilaţilor ruşi de la Londra...

idem „Soţial-Demokrat" nr. 1, p. 165—166

* Volghin aprecia la Sokolovski mai ales c h i b z u i n ţ a lui, care şi-a găsit expresia în faptul că în 1848, în Volinia, el a fost singurul dintre tovarăşii săi de idei care nu şi-a pierdut capul şi, cu un calm desăvîrşit, a cîntărit şansele unei insurecţii armate, care s-au dovedit a fi aproape egale cu zero.

www.dacoromanica.ro

[71—73] În ce constă secretul succesului neobișnuit de mare înregistrat de «Ce-i de făcut?». În ceea ce constă, de obicei, secretul succesului unor opere literare: acest roman dădea un răspuns viu și pe înțelesul tuturor la unele probleme care interesau îndeaproape o parte importantă din publicul cititor. Ideile expuse de Cernîșevski nu erau noi ca atare; el le luase pe de-a-ntregul din literatura vest-europeană. Cu mult înaintea lui, în Franța, George Sand se ocupase de relațiile de dragoste libere — și mai cu seamă sincere și cinstite — dintre bărbat și femeie*. Cerințele de ordin moral în dragoste ale Lucreziei Floriani nu se deosebesc cu nimic de acelea ale Verei Pavlovna Lopuhova-Kirsanova. Cît despre romanul „Jacques", s-ar putea ușor face din el un șir destul de lung de extrase menite să arate că în «Ce-i de făcut?» sînt reproduse aproape în întregime ideile și raționamentele eroului iubitor de libertate și plin de abnegație al lui George Sand**. Și George Sand n-a fost singura care a pledat în favoarea libertății raporturilor de acest gen. Asemenea idei au fost propagate, precum se știe, și de Robert Owen și Fourier, care au exercitat o influență hotărîtoare asupra concepției despre lume a lui Cernîșevski***. Și toate aceste idei au fost întîmpinate cu caldă simpatie la noi încă din deceniul al 5-lea... Dar, pînă la apariția romanului «Ce-i

* Remarcăm în treacăt că Wahlverwandschaften al lui Goethe reprezintă și el un cuvînt de aparare a unor astfel de relații. Și acest lucru este bine înțeles de către unii istoriografi literari germani, care — necutezînd să defăimeze un scriitor cu asemenea autoritate și neavînd totodată curajul, în virtutea bunelecuviințe filistine, să se declare de acord cu el — se limitează, în general, la bîiguieli cu totul de neînțeles pe tema pretinselor paradoxuri ale acestui mare german.

** Cernîșevski a însemnat la 26 martie 1853, în jurnalul său, următoarea discuție dintre el și logodnica sa: «Crezi ca te-aș putea înșela?» — «Nu cred și nici nu ma aștept la așa ceva, dar m-am gîndit și la o asemenea eventualitate». — «Și ce-ai face în acest caz?» — I-am povestit conținutul romanului «Jacques» de George Sand. «Și d-ta te-ai împușca?» — «Nu cred», și i-am spus că voi căuta sa-i procur scrierilile lui George Sand (nu le-a citit sau, în orice caz, nu-și amintește ideile autoarei» (Opere, vol. X, partea a 2-a, secț. a 3-a, p. 76. Considerăm ca nu e de prisos să redăm încă un pasaj din discuțiile lui Cernîșevski cu logodnica sa: «Și iată care vor fi raporturile dintre noi — mi-a spus ea acum două zile: vom avea camere separate și nu vei putea intra la mine fără să bați la ușă; și eu aș fi vrut să aranjez lucrurile în felul acesta și am reflectat, poate, mai serios decît ea; ea are în vedere, probabil, numai faptul că nu vrea s-o plictisesc, dar eu înțeleg prin aceasta că, în genere, orice bărbat trebuie să fie cît se poate de delicat în raporturile conjugale cu soția sa» (ibid., p. 82. În romanul «Ce-i de făcut?», Vera Pavlovna are cu Lopuhov o discuție aproape identică.

*** Aceste cifre, puse de V.I. Lenin, indică rîndurile de la p. 72 a cărții lui G.V. Plehanov. — *Nota red.*

**** Poate ca nici nu e nevoie să mai amintim de propaganda energică desfășurată de Robert Owen în această direcție. Cît despre Fourier, vom cita aici următoarele cuvinte scrise de el, care au un sens deosebit de profund: „les coutumes en amour... ne sont que formes temporaires et variables, et non pas fond immuable" (Oeuvres complètes de Ch. Fourier, t. IV, p. 84).

21***
22
23
25
30
35
40
41
42

www.dacoromanica.ro

de făcut?», aceste principii nu erau împărtăşite decît de un grup restrîns de «oameni aleşi»; ele erau cu totul de neînţeles pentru publicul cititor. Nici Herzen nu s-a putut decide să le enunţe în întregime şi cu toată claritatea în romanul său «Cine-i de vină?». A. Drujinin, în nuvela sa «Polenka Saks»*, dă o soluţie mai precisă acestei probleme. Dar aceasta e o nuvelă prea slabă, iar eroii ei, care aparţin aşa-zisei societăţi înalte a nobilimii şi funcţionărimii, nu prezentau nici un interes pentru «raznocinţi», care, după căderea regimului lui Nicolaie I, constituiau aripa stîngă a publicului cititor.

N.B.

N.B.

[75—77] În visele Verei Pavlovna ni se prezintă un aspect al concepţiilor socialiste ale lui Cernîşevski, căruia, din păcate, în ultima vreme socialiştii ruşi nu i-au acordat suficientă atenţie. Ceea ce ne atrage atenţia în aceste vise este că Cernîşevski avea deplina conştiinţă a faptului că orînduirea socialistă nu se poate baza decît pe o largă aplicare în producţie a forţelor tehnice care s-au dezvoltat în perioada burgheză. În visele Verei Pavlovna, uriaşe armate ale muncii organizează producţia în comun, trecînd din Asia centrală în Rusia, din ţări cu climă caldă în ţări cu climă rece. Toate acestea s-ar fi putut imagina, firește, şi cu ajutorul lui Fourier, dar chiar din istoria de mai tîrziu a aşa-zisului socialism rus reiese că publicul cititor din Rusia nu ştia acest lucru. În felul cum îşi reprezentau revoluţionarii noştri societatea socialistă, nu rareori aceasta apărea ca o federaţie de obşti ţărăneşti care-şi lucrează ogoarele cu acelaşi plug de lemn antediluvian cu care-şi scormoneau pămîntul din moşi-strămoşi. Dar se înţelege de la sine că un asemenea «socialism» numai socialism nu se poate numi. Eliberarea proletariatului nu poate fi realizată decît prin eliberarea omului de sub «p u t e r e a p ă m î n t u l u i» şi a naturii în general. Iar pentru această eliberare sînt absolut necesare acele armate ale muncii şi acea largă folosire a forţelor de producţie moderne de care vorbea Cernîşevski în visele Verei Pavlovna şi de care noi am uitat cu desăvîrşire, datorită înclinaţiei noastre spre «practică».

N.B. comp. „Soţial-Demokrat" nr. 1

* „Sovremennik", 1847, nr. 12.

www.dacoromanica.ro

Cernîșevski a asistat la nașterea în țara noastră
1
a noului tip de «oameni noi». El a înfățișat un asemenea tip în persoana lui Rahmetov. Autorul nostru a salutat cu bucurie apariția acestui tip nou și nu și-a putut refuza plăcerea de a-i schița profilul, fie el și neclar. În același timp el a prevăzut cu mîhnire cîte chinuri și suferințe va trebui să îndure revoluționarul rus, căruia îi e hărăzită o viață de aspră luptă și de mari sacrificii. Și Cernîșevski ne prezintă în Rahmetov un adevărat ascet. Acesta, pur și simplu, se chinuiește singur. El «nu se îngrijește de loc de el», după cum declară gazda sa. Se hotărăște chiar să încerce dacă poate suporta torturile și, în acest scop, stă culcat o noapte întreagă pe un covor în care a înfipt cuie. Mulți, printre care și Pisarev, au văzut în asta o simplă ciudățenie. Și noi sîntem de părere că unele trăsături de caracter ale lui Rahmetov ar fi putut să fie altfel înfățișate. Dar caracterul său, luat în ansamblu, rămîne totuși pe de-a-ntregul fidel
2
realității: aproape în fiecare dintre socialiștii noștri de seamă din deceniul al 7-lea și al 8-lea
3
a existat o parte destul de însemnată de rahmetovism...

Drept epigraf la primul nostru articol despre Cernîșevski, pe care l-am scris sub impresia proaspătă a știrii morții lui și care a fost complet refăcut în ediția de față, am folosit următoarele cuvinte dintr-o scrisoare a autorului nostru către soția sa: «Viața mea și a ta aparține istoriei; vor trece secole, și numele noastre vor fi mereu îndrăgite de oameni, care le vor rosti cu un sentiment de recunoștință atunci cînd cei ce au trăit în preajma noastră nu vor mai fi». Această scrisoare a fost scrisă la 5 octombrie 1862, adică într-o vreme cînd autorul ei se afla deja la închisoare.

1 — de „revoluționar" în „Soțial-Demokrat" (nr. 1, p. 173)

2 — „revoluționarii ruși"

3 — „considerabilă" („Soțial-Demokrat" nr. 1, p. 174)

N.B.

N.B.

www.dacoromanica.ro

PARTEA ÎNTÎI

CONCEPŢIILE FILOZOFICE, ISTORICE ŞI LITERARE ALE LUI N. G. CERNÎŞEVSKI

SECŢIUNEA ÎNTÎI

CONCEPŢIILE FILOZOFICE ALE LUI N. G. CERNÎŞEVSKI

Capitolul întîi

CERNÎŞEVSKI ŞI FEUERBACH

[81] În prima ediţie a lucrării de faţă — din care primul articol, care tratează, printre altele, despre concepţiile filozofice |8| ale lui Cernîşevski, a fost scris la sfîrşitul anului 18|9|9 — ne exprimam convingerea că, în ceea ce priveşte concepţiile filozofice, autorul nostru a fost un adept al lui Feuerbach. Această convingere a noastră se întemeia, bineînţeles, în primul rînd pe o comparaţie între concepţiile lui Feuerbach şi ideile lui Cernîşevski care aveau o contingenţă mai mare sau mai mică cu filozofia...

Capitolul al treilea

POLEMICA CU IURKEVICI ŞI CU ALŢII

[102—103] «...Îmbinarea într-un singur obiect a unor însuşiri cu totul diferite este o lege generală a lucrurilor». Acelaşi lucru se poate spune şi despre calitatea pe care o numim capacitatea de a percepe şi a gîndi. Distanţa dintre ea şi aşa-zisele calităţi fizice ale organismului viu este nemăsurat de mare.

nu *ne*măsurat (deşi nu cunoaştem încă această „măsură")

Dar asta n-o împiedică să fie o calitate a aceluiaşi organism, care posedă şi extensibilitate, şi capacitatea de a se mişca...

N.B.

De obicei, ei* se feresc, pe cît pot, să dezvăluie motivele care-i împiedică să recunoască, în capacitatea de a percepe, una dintre însuşirile materiei şi preferă să conteste un lucru pe care niciun materialist de seamă nu l-a susţinut, cel puţin în epoca

* Adversarii materialismului. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

modernă, şi anume că percepţia este identică cu mişcarea*...

[106—108] Şi procesul de ardere a lemnului este însoţit de numeroase fenomene care nu sînt proprii procesului de putrezire lentă. Totuşi, între aceste două procese nu există o deosebire esenţială. Dimpotrivă, avem aici, în fond, unul şi acelaşi proces; numai că în primul caz el se desfăşoară foarte repede, iar în cel de-al doilea extrem de lent. De aceea însuşirile proprii corpului care suportă acest proces se manifestă, în primul caz, cu o forţă puternică, iar în al doilea caz «cu o intensitate microscopică, care în condiţiile de viaţă obişnuite este cu totul imperceptibilă». Aplicat la domeniul fenomenelor psihice, acest fapt înseamnă că, şi atunci cînd se află în stare neorganizată, materia nu este lipsită de capacitatea — esenţiala — de «a percepe», care dă atît de bogate roade «spirituale» la animalele superioare. Dar în materia neorganizată această capacitate există într-un grad extrem de redus. De aceea ea este cu totul imperceptibilă pentru cercetător, şi noi putem, fără a risca cîtuşi de puţin să comitem o greşeală cît de cît vizibilă, s-o considerăm egală cu zero. Totuşi, nu trebuie să uităm că această capacitate este o însuşire generala a materiei şi că de aceea nu există nici un motiv s-o privim ca pe ceva miraculos acolo unde ea se manifestă cu o deosebită forţă, aşa cum se întîmplă, bunăoară, la animalele superioare, în general, şi în special la om. Exprimînd — cu prudenţa impusă de condiţiile de atunci ale publicisticii noastre — o atare idee, Cernîşevski se apropia de materialişti ca Lamettrie şi Diderot, care, la rîndul lor, se situau pe punctul de vedere al unui spinozism eliberat de inutilul balast teologic... N.B.

[107] Iurkevici afirma, de asemenea, că deosebirile cantitative se transformă în deosebiri calitative nu în obiectul însuşi, ci în raporturile lui cu subiectul înzestrat cu sensibilitate. Aceasta este

* Admitem că la materialiştii antici, de pildă la Demoorit şi la Epicur, ar putea să existe unele neclarităţi în această privinţă, deşi e un fapt care e încă departe de a fi dovedit; căci nu trebuie să uităm că concepţiile acestor gînditori n-au ajuns la noi decît într-o formă incompletă. N.B.

www.dacoromanica.ro

nu de logică, ci gnoseologică

însă o foarte grosolană greşeală de logică. Pentru ca să se schimbe în cadrul raporturilor sale cu subiectul înzestrat cu sensibilitate, obiectul trebuie să se schimbe în prealabil [în sine...]

...Dudîşkin, în revista «Otecestvennîie Zapiski», enumerînd pe puncte argumentele, chipurile, de necontestat ale lui Iurkevici, se adresează astfel lui Cernîşevski:

«E clar, cred. De data asta nu este vorba de nimeni altul decît de dv.; nu este vorba de filozofie şi de fiziologie în general, ci de ignoranţa dv. în aceste domenii. Ce rost are aici subterfugiul cu filozofia seminaristă? Ce rost are să amestecaţi lucruri cu totul diferite şi să spuneţi că ştiaţi toate astea încă din anii de seminar şi le ţineţi minte şi astăzi?»

La această obiecţie Cernîşevski a răspuns că Dudîşkin, neştiind cum arată manualele de seminar, nu poate să înţeleagă despre ce este vorba. «Dacă v-aţi fi dat osteneala să răsfoiţi aceste manuale — continuă el —, aţi fi văzut că toate lipsurile pe care le descoperă d-l Iurkevici la mine le descoperă şi aceste manuale la Aristotel, Bacon, Gassendi, Locke etc. etc., la toţi filozofii care n-au fost idealişti. Prin urmare, aceste reproşuri nu mi se adresează în nici un caz mie, unui publicist oarecare; ele vizează, propriu-zis, teoria a cărei popularizare o consider utilă. Dacă nu credeţi, aruncaţi o privire prin «Dicţionarul filozofic», editat de d-l S.G. şi care are aceeaşi orientare ca d-l Iurkevici, şi veţi vedea că în el se spune acelaşi lucru despre fiecare neidealist: că nu ştie psihologie, că habar n-are de ştiinţele naturii, că neagă experienţa interioară, că rămîne dezarmat atunci cînd e pus în faţa faptelor, că confundă metafizica cu ştiinţele naturii, că înjoseşte omul etc. etc...».

N.B.

Capitolul al patrulea
DOCTRINA MORALĂ

[111—112] În genere, în concepţia lui Cernîşevski despre egoismul raţional este cît de poate de vădită tendinţa proprie tuturor «perioadelor de iluminism» (Aufklärungsperioden) de a căuta în raţiune un suport al moralei, iar în calculele mai mult sau mai puţin fundate ale individului explicarea caracterului şi a comportării lui. Uneori raţionamentele de acest gen ale lui Cernîşevski seamănă ca două picaturi de apă cu acelea ale lui Helvétius şi ale tovarăşilor lui de idei. Ele amintesc, într-o

www.dacoromanica.ro

măsură aproape tot atît de mare, și de Socrate, reprezentantul tipic al epocii iluministe din Grecia antică, care, luînd apărarea prieteniei, arăta că este a v a n t a j o s să ai prieteni, pentru că ei îți pot fi de folos la nenorocire. Asemenea raționament calculată, dusă la extrem, se explică prin faptul ca, în general, iluminiștii n-au știut să se situeze pe p u n c t u l d e v e d e r e a l d e z v o l t ă r i i*...

N.B.

Secțiunea a II-a

CONCEPȚIILE ISTORICE ALE LUI N. G. CERNÎȘEVSKI

Capitolul al doilea

MATERIALISMUL ÎN CONCEPȚIILE ISTORICE ALE LUI CERNÎȘEVSKI

[159—161] Cernișevski a aplicat ideile lui Feuerbach la estetică și a ajuns în acest domeniu, așa cum vom vedea mai departe, la rezultate care, într-un anumit sens, sînt cu totul remarcabile. Dar nici aici concluziile lui n-au fost cu totul satisfăcătoare, întrucît o concepție perfect justă asupra dezvoltării estetice a omenirii presupune elaborarea în prealabil a unei concepții generale asupra istoriei. În ce privește această concepție generală asupra istoriei, Cernișevski n-a reușit să facă decît cîțiva pași — ce-i drept, extrem de valoroși — în direcția elaborării ei. Exemple de asemenea pași pot fi găsite în amplele extrase din lucrările lui, prezentate de noi mai sus...

Capitolul al treilea

IDEALISMUL ÎN CONCEPȚIILE ISTORICE ALE LUI CERNÎȘEVSKI

Iată ce citim într-un articol al lui consacrat cunoscutei cărți a lui V.P. Botkin: «Scrisori despre Spania» (Sovremennik, 1857, nr. 2):

«Împărțirea poporului în caste ostile una alteia constituie una dintre cele mai puternice piedici în calea îmbunătățirii soartei lui pe viitor; în Spania nu există această funestă împărțire, nu există o ură neîmpăcată între diferitele pături sociale, fiecare dintre ele fiind gata să-și sacrifice cele mai prețioase cuceriri istorice pentru a nu aduce prejudicii alteia; în Spania, întreaga națiune se simte ca un tot întreg. Această trăsătură, atît de neobișnuită la popoarele din Europa apuseană, merită să i se dea toată atenția și poate fi considerată, prin ea însăși, drept chezășie a viitorului fericit al țării»**.

Și nu este vorba aici de o scăpare de condei, fiindcă în același articol, peste cîteva pagini, Cernișevski spune următoarele: «Poporul spaniol deține o superioritate indiscutabilă asupra celei mai mari părți din

* Vezi o expunere mai amănunțită în cartea noastră: «Beiträge zur Geschichte des Materialismus — Holbach, Helvétius und Karl Marx». Stuttgart, 1896.

** Opere, vol. III, p. 38.

www.dacoromanica.ro

naţiunile civilizate, sub un aspect cît se poate de important: păturile sociale din Spania nu sînt despărţite între ele printr-o ură adînc înrădăcinată sau printr-o contradicţie fundamentală de interese; ele nu sînt constituite în caste ostile una alteia, aşa cum vedem că stau lucrurile în numeroase alte ţări vest-europene; dimpotrivă, în Spania toate păturile sociale se pot îndrepta, strîns unite, spre un ţel comun»*...

[163—165] Ei** erau înclinaţi să privească dintr-un punct de vedere idealist şi trecutul istoric al omenirii. De aceea în raţionamentele lor cu privire la acest trecut ne lovim foarte des de contradicţii dintre cele mai neîndoielnice şi, pe cît se pare, dintre cele mai flagrante: fapte care în mod vădit şi-au găsit o interpretare absolut materialistă capătă pe neaşteptate o explicare pur idealistă; şi, dimpotrivă, printre explicaţiile idealiste îşi croiesc drum, aproape la fiecare pas, digresiuni de-a dreptul materialiste. Această instabilitate, această trecere continuă de la materialism la idealism şi de la idealism la materialism, evidentă pentru cititorul de astăzi, dar neobservată de autor, se face simţită şi în raţionamentele cu referire la istorie ale lui Cernîşevski, care aminteşte mult, în această privinţă, de marii utopişti ai Apusului. Repetam, în ultimă analiză el înclină, ca şi aceştia, spre idealism.

Acest lucru apare deosebit de evident în interesantul său articol «Cauzele căderii Romei (după Montesquieu)», publicat în 1861 în «Sovremennik» (nr. 5). În acest articol el se pronunţă cu energie împotriva părerii, extrem de răspîndite, că Imperiul roman de apus s-a prăbuşit din cauza incapacităţii sale interne de a se dezvolta mai departe, în timp ce barbarii care au pus capăt existenţei lui au adus cu ei noi germeni de progres...

Aici nu se pomeneşte nimic despre relaţiile sociale interne care au pricinuit slăbiciunea Romei şi care au fost arătate încă de acelaşi Guizot în primul său articol, «Essais sur l'histoire de France», şi nici despre formele de comunitate cărora îşi datorau forţa lor barbarii germani din epoca căderii Imperiului roman de apus. Cernîşevski a uitat pînă şi celebrele cuvinte ale lui Pliniu: latifundia perdidere Italiam (latifundiile au dus de rîpă Italia), citate chiar de el în alt loc. În a sa «formulă a progresului», cum a început ea să fie numită ulterior, nu e loc pentru relaţiile interne din ţara respectivă. Totul se reduce la dezvoltarea spirituală. Cernîşevski declară în mod categoric că progresul are la bază dezvoltarea spirituală şi că «latura sa fundamentală o constituie tocmai dezvoltarea ştiinţelor». Lui nici prin cap nu-i trece că «succesele şi dezvoltarea ştiinţelor» pot depinde de relaţiile sociale, care în unele cazuri favorizează aceste succese şi această dezvoltare, iar în alte cazuri le împiedică. Relaţiile sociale sînt înfăţişate de el ca simple efecte ale răspîndirii unor anumite idei. Căci iată ce citim acum: «se elaborează ştiinţa istoriei; ca urmare, se micşorează numărul concepţiilor false care împiedică pe oameni să-şi organizeze cum trebuie viaţa lor socială; şi în felul acesta ea e mai bine organizată ca în trecut». Aceasta nu seamănă cîtuşi de puţin cu ceea ce afirma autorul nostru în articolul său despre cartea lui Roscher. Din spusele lui reieşea, în

* Op. cit., p. 44.
** socialiştii utopişti. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

afară de aceasta, că e peste putinţă, ba chiar ridicol, să-i judeci pe învăţaţi ca pe nişte şcolari: să spui despre cutare că, neavînd cunoştinţe în cutare domeniu, şi-a format o concepţie greşită. Mai reieşea totodată că ceea ce importă aici nu e cantitatea de cunoştinţe pe care le posedă respectivul om de ştiinţă, ci interesele grupului pe care-l reprezintă. Reieşea, într-un cuvînt, că concepţiile sociale sînt determinate de interesele sociale, iar gîndirea socială de viaţa socială. Acum, dimpotrivă, reiese că viaţa socială este determinată de gîndirea socială şi că, dacă orînduirea socială are unele deficienţe, ele sînt provocate de faptul că societatea, asemenea unui şcolar, a învăţat puţin sau prost şi din această cauză şi-a format concepţii greşite. Cu greu s-ar putea imagina o contradicţie mai uluitoare...

[170] Concepţia lui Herzen despre atitudinea Rusiei faţă de «lumea veche» s-a format sub influenţa puternică a slavofililor şi era eronată. Dar poţi ajunge la o concepţie eronată şi atunci cînd urmezi o metodă mai mult sau mai puţin justă, după cum poţi ajunge la o concepţie justă folosind o metodă mai mult sau mai puţin greşită. De aceea ne putem întreba ce legătură există între această metodă, cu ajutorul căreia şi-a elaborat Herzen concepţia sa eronată, şi metoda care l-a dus pe Cernîşevski la dezaprobarea şi la ridiculizarea, pe deplin meritată, a acestei concepţii...

Capitolul al cincilea

CERNÎŞEVSKI ŞI MARX

[188—190] Ni s-ar putea aminti faptul că, potrivit unei observaţii făcute de noi, recenziile lui Cernîşevski pe care le-am analizat pînă acum au apărut după ce concepţiile istorice ale lui Marx şi Engels se închegaseră într-un tot armonios. Noi n-am uitat acest lucru, dar credem că o asemenea chestiune nu poate fi soluţionată aici prin simple confruntări cronologice. Principalele opere ale lui Lassalle au apărut şi ele tot după ce concepţiile istorice ale lui Marx şi Engels căpătaseră o formă închegată; dar, prin conţinutul lor ideologic, aparţin şi ele tot epocii de trecere de la idealismul istoric la materialismul istoric. Ceea ce interesează aici nu e data apariţiei cutărei opere, ci care era conţinutul ei...

Nu ne vom apuca acum să repetăm că Cernîşevski a fost încă departe de a rupe cu idealismul şi că concepţia lui despre evoluţia viitoare a societăţii era cu desăvîrşire idealistă. Îi rugăm doar pe cititorii noştri să observe că idealismul său istoric l-a determinat pe Cernîşevski să acorde, în raţionamentele sale asupra viitorului, primul loc oamenilor «înaintaţi» — i n t e l e c t u a l i l o r, cum spunem noi astăzi —, care trebuie să răspîndească în mase adevărul social în sfîrşit descoperit. El acordă masei rolul de simpli soldaţi ai unei armate care mărşăluieşte înainte. Firesc, nici unui materialist cu judecată nu-i va trece prin minte să afirme că omul mijlociu, «omul de rînd», numai pentru că este om de rînd, adică «om din masă», ştie tot atît cît un «intelectual» mijlociu.

N.B.

www.dacoromanica.ro

El ştie, bineînţeles, mai puţin. Dar aici nu este vorba de cunoştinţele «omului de rînd», ci de faptele lui. Iar faptele oamenilor nu sînt determinate în fiecare caz de cunoştinţele lor, ci sînt întotdeauna determinate n u n u m a i de cunoştinţele lor, dar şi — mai cu seamă — de situaţia lor, pe care cunoştinţele proprii nu fac decît s-o interpreteze şi să-i dea un sens. Aici e cazul să reamintim iarăşi teza fundamentală a materialismului în general şi a concepţiei materialiste a istoriei în special: nu conştiinţa determină existenţa, ci existenţa determină conştiinţa. «Conştiinţa» omului care face parte din «intelectualitate» este mai dezvoltată decît conştiinţa omului din «masă». Dar «existenţa» sa îi indică omului din masă un mod de acţiune mult mai precis decît acela pe care-l indică intelectualului situaţia sa socială. Iată de ce concepţia materialistă a istoriei nu ne permite să vorbim decît într-un anumit sens, extrem de limitat, de o stare înapoiată a omului din «masă» faţă de cel provenit din intelectualitate: dacă într-un anumit sens «omul de rînd» este, fără doar şi poate, mai înapoiat decît «intelectualul», în alt sens el este categoric mai înaintat decît acesta...

N.B.

N.B.

Ceea ce în concepţiile istorice ale lui Cernîşevski constituia o deficienţă provocată de insuficienţa elaborării materialismului feuerbachian a devenit ulterior baza subiectivismului nostru, care n-are nimic comun cu materialismul şi care s-a ridicat cu hotărîre împotriva lui nu numai în domeniul istoriei, ci şi în acela al filozofiei. Subiectiviştii s-au intitulat cu emfază continuatorii celor mai bune tradiţii ale deceniului al 7-lea. În realitate ei n-au continuat decît părţile slabe ale concepţiei despre lume caracteristice acestei epoci...

Capitolul al şaselea

ULTIMELE SCRIERI ISTORICE ALE LUI CERNÎŞEVSKI

[199] Cernîşevski contestă pe de-a-ntregul valabilitatea acestei teorii*. Exprimînd un punct de vedere idealist asupra evoluţiei istorice, el continuă să se considere materialist consecvent. El greşeşte. Dar greşeala lui îşi are originea într-una din principalele deficienţe ale sistemului materialist al lui Feuerbach. Aşa cum foarte bine a remarcat Marx, «Feuerbach vede obiecte sensibile realmente deosebite de obiectele gîndite, dar activitatea omc-

* a idealismului. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

nească el nu o ia ca activitate obiectivă. De aceea, în «Esența creștinismului», el consideră ca activitate autentic omenească numai activitatea teoretică»*... Asemenea dascălului său, Cernîșevski își concentrează și el atenția, aproape exclusiv, asupra activității «teoretice» a omenirii, și tocmai datorită acestui fapt dezvoltarea intelectuală devine, în ochii lui, cauza cea mai profundă a mișcării istorice...

Aceeași deficiență prezintă și cartea lui Plehanov despre Cernîșevski

[205] Cernîșevski ajunge la concluzia că în istorie orice viciu atrage după sine sancțiunea meritată. În realitate însă, faptele istorice cunoscute de noi nu ne dau nici un temei să ajungem la această părere, îmbucurătoare poate, dar în orice caz naivă. Pe noi nu ne poate interesa decît chestiunea: cum a putut autorul nostru să ajungă la o asemenea părere? Dar la această chestiune nu se poate răspunde decît printr-o trimitere la epoca în care a trăit Cernîșevski. A fost o epocă de avînt social, în care exista, s-ar putea spune, necesitatea morală a unor asemenea concepții, menite să întărească credința în inevitabila înfrîngere a răului...

SECȚIUNEA A TREIA

CONCEPȚIILE LITERARE ALE LUI N.G. CERNÎȘEVSKI

Capitolul întîi

IMPORTANȚA LITERATURII ȘI A ARTEI

[221] Concepția despre artă privită ca un joc, completată cu concepția despre joc ca «o copilărie a muncii», aruncă o lumină cît se poate de clară asupra esenței și istoriei artei. Această concepție a permis, pentru prima oară, ca ele să fie tratate dintr-un punct de vedere materialist. Știm că, încă de la începutul activității sale literare, Cernîșevski a făcut o încercare, într-un anumit sens cît se poate de reușită, de a aplica filozofia materialistă a lui Feuerbach la estetică. Acestei încercări i-am consacrat o lucrare aparte**, așa că ne vom mulțumi să arătăm aici doar că, deși în felul său această încercare a fost extrem de reușită în ea s-a reflectat, ca și în concepțiile istorice ale lui Cernîșevski, principala deficiență a filozofiei lui Feuerbach: insuficienta elaborare a laturii ei istorice, sau, mai precis, a celei dialectice. Și numai faptul că această latură a filozofiei pe care și-o însușise era insuficient elaborată a făcut ca Cernîșevski să nu acorde atenția cuvenită importanței pe care o are noțiunea de joc pentru o explicare materialistă a artei...

* Vezi tezele lui Marx despre Feuerbach, scrise încă din primăvara anului 1845.

** Vezi, în culegerea «În douăzeci de ani», articolul «Teoria estetică a lui Cernîșevski».

www.dacoromanica.ro

Capitolul al doilea
BELINSKI, CERNÎŞEVSKI, PISAREV

N.B.

[236] «Numai realitatea îi produce omului o adevărată desfătare; numai dorinţele care au la bază realitatea prezintă o importanţă serioasă; nu te poţi aştepta la realizarea cu succes decît a speranţelor care sînt trezite de realitate şi a acţiunilor care sînt săvîrşite cu ajutorul forţelor şi împrejurărilor pe care le oferă ea»*.

Aceasta era noua concepţie despre «realitate». Arătînd că ea este rezultatul elaborării, de către gînditorii moderni, a aluziilor obscure ale filozofiei transcendentale, Cernîşevski avea în vedere pe Feuerbach. Şi el a expus cît se poate de exact concepţia lui Feuerbach despre realitate. Feuerbach susţinea că senzorialitatea sau realitatea este identică cu adevărul, cu alte cuvinte că obiectul este redat în adevărata lui semnificaţie numai de către senzaţii. Filozofia speculativă considera că reprezentările despre obiecte, bazate numai pe experienţa senzorială, nu corespund naturii reale a obiectelor şi trebuie să fie verificate cu ajutorul raţiunii pure, adică al raţiunii care nu are la bază experienţa senzorială. Feuerbach s-a ridicat cu hotărîre împotriva acestei concepţii idealiste. El susţinea că reprezentările despre obiecte, care au la bază experienţa noastră senzorială, corespund întru totul naturii acestor obiecte. Din păcate însă, fantezia noastră denaturează adeseori aceste reprezentări, care vin astfel în contrazicere cu experienţa noastră senzorială. Filozofia trebuie să îndepărteze din reprezentările noastre elementul fantastic care le denaturează; ea trebuie să le pună de acord cu experienţa senzorială. Ea trebuie să întoarcă omenirea la intuirea nedeformată de fantezie a obiectelor reale, care a predominat în Grecia antică. Şi, pe măsură ce trece la o asemenea intuire, omenirea se întoarce spre sine însăşi, întrucît oamenii care se supun unor ficţiuni nu pot fi ei înşişi decît nişte fiinţe fantastice, iar nu reale. După Feuerbach, esenţa omului o constituie senzorialitatea, adică realitatea, şi nu ficţiunea sau abstracţia...

„Soţial-Demokrat" nr. 1, p. 143

[242—243] «Cînd intrăm într-o societate, vedem în jurul nostru oameni în uniformă şi fără uniformă; aceşti oameni au o înălţime de cinci picioare şi jumătate sau şase, iar unii şi mai mult; unii îşi lasă, iar alţii îşi rad părul de pe obraz, mustăţile şi barba; şi noi ne închipuim că avem în faţa noastră nişte bărbaţi. Dar aceasta este o eroare totală, o iluzie optică, o halucinaţie şi nimic mai mult. Dacă nu capătă obiceiul de a participa în mod independent la treburile cetăţeneşti, dacă nu capătă sentimente de cetăţean, copilul de gen masculin, crescînd, devine o fiinţă de gen masculin de vîrstă mijlocie, apoi de vîrstă înaintată, dar nu devine bărbat sau, în orice caz, nu devine un

* N.G. Cernîşevski. Opere, vol. II, p. 206.

www.dacoromanica.ro

bărbat cu caracter nobil»*. Lipsa de noblețe şi de bărbăţie e mai izbitoare la persoanele umane şi instruite decît la cele ignorante, pentru că unei persoane umane şi instruite îi place să discute subiecte importante. O asemenea persoană vorbeşte cu însufleţire şi elocvenţă, dar numai atîta timp cît nu se pune problema trecerii de la vorbă la faptă. «Atîta timp cît nu este vorba de fapte, ci numai de nevoia de a-şi omorî timpul, de a-şi umple cu vorbe şi visuri capul trîndav sau inima pustie, eroul este foarte bătăios; dar cînd se pune problema să exprime sincer şi exact năzuinţele şi sentimentele, cei mai mulţi dintre eroi încep să şovăie şi simt că li se împleticeşte limba în gură. Cei mai curajoşi, puţini la număr, reuşesc cu chiu cu vai să-şi adune forţele şi să gîngăvească cîte ceva care ne dă o idee destul de vagă de ceea ce gîndesc ei. Iar dacă-i trece cuiva prin minte ca, luînd drept bune dorinţele lor, să le spună: dv. doriţi cutare şi cutare lucru: foarte bine; treceţi la acţiune şi noi o să vă sprijinim, — la o asemenea replică jumătate din aceşti vajnici eroi leşină, iar ceilalţi încep să vă reproşeze pe un ton foarte grosolan că i-aţi pus într-o situaţie neplăcută, încep să spună că nu se aşteptau la astfel de propuneri din partea dv., că şi-au pierdut complet capul, nu pot să priceapă nimic, se miră cum de le cereţi un răspuns atît de prompt, şi pe lîngă aceasta ei sînt oameni cinstiţi, şi nu numai cinstiţi, dar şi foarte paşnici, şi nu vor să vă expună la neplăceri şi, în general, nu poţi să-ţi faci griji pentru tot ce vorbeşti cînd n-ai ce face şi că cel mai bun lucru este să nu te apuci de nimic, pentru că totul aduce griji şi neplăceri, şi că deocamdată nu poate să iasă nimic bun, pentru că, după cum s-a mai spus, ei nu s-au aşteptat în nici un caz etc. etc.»**.

„Soţial-Demokrat“ nr. 1, p. 144 — „o caracterizare veninoasă şi exactă a liberalismului rus“[220]

Portretul, putem spune, este zugrăvit de o mînă de maestru. Dar maestrul care l-a zugrăvit nu era critic, ci publicist...

N.B.

[246—247] E clar, şi fără explicaţie, că orice concluzie teoretică în legătură cu capacitatea unei anumite clase sau pături sociale de a înfăptui o anumită acţiune practică necesită întotdeauna, pînă la un anumit grad, o verificare prin experienţă şi că de aceea ea poate fi considerată valabilă apriori numai în anumite limite, mai mult sau mai puţin largi. Aşa, de pildă, se putea prezice, fără teama

×N.B.

* Opere, vol. I, p. 97—98.
** Op. cit., p. 90—91.

www.dacoromanica.ro

de a fi contrazis, că nici cea mai cultivată parte a nobilimii nu va consimți să-și sacrifice interesele în folosul țăranilor. O asemenea prezicere nu avea nevoie de nici un fel de verificare practică. Dar cînd era vorba să se stabilească în ce măsură este capabilă nobilimea cultă să facă concesii țăranilor în propriul ei interes, nimeni nu putea să spună dinainte cu toată certitudinea că ea va acționa în cutare direcție, că nu va depăși cutare limită. În această privință se putea întotdeauna presupune că, în anumite împrejurări, ea va depăși întrucîtva această limită, că își va da mai bine seama care sînt propriile ei interese. Un practician — cum este, în cazul care ne interesează aici, Cernîșevski — nu numai că putea, dar și trebuia să convingă pe nobili că propriile lor interese le impun să facă anumite concesii țăranilor care urmează să fie eliberați. În felul acesta, ceea ce în articolul lui putea să pară a fi o contradicție — cerința ca niște oameni a căror incapacitate de a fi hotărîți și raționali este recunoscută și explicată ca un produs necesar al împrejurărilor să facă un pas rațional și hotărît — nu conținea în ea, de fapt, nimic contradictoriu. Asemenea contradicții aparente se pot găsi și în practica politică a unor oameni care se situează pe terenul solid al interpretării materialiste a istoriei. Aici trebuie să facem însă o rezervă extrem de importantă. Atunci cînd un materialist pune în practică, cu o anumită prudență, concluziile sale teoretice, el poate, oricum, să garanteze că în aceste concluzii ale lui există un element de veridicitate absolut indiscutabilă. Și aceasta pentru că, atunci cînd declară că «totul este în funcție de împrejurări», el știe din ce direcție anume trebuie așteptată apariția noilor împrejurări care modifică voința oamenilor în sensul dorit de el; știe foarte bine că, în ultimă analiză, apariția acestor noi împrejurări trebuie așteptată din partea «economiei» și că, cu cît analiza făcută de el vieții social-economice a societății e mai justă, cu atît mai veridică este prezicerea lui cu privire la dezvoltarea viitoare a societății. Nu același lucru se întîmplă cu idealistul, care nutrește convingerea că «ideile guvernează lumea». Dacă «ideile» reprezintă cauza cea mai profundă a mișcării sociale, atunci împrejurările de care depinde dezvoltarea pe mai departe a societății se raportează, în primul rînd, la activitatea conștientă a oamenilor, iar posibilitatea de a influența în mod practic această activitate este în funcție de capacitatea, mai mare sau

N.B.

N.B.

www.dacoromanica.ro

mai mică, a oamenilor de a gîndi logic şi de a-şi însuşi noile adevăruri descoperite de filozofie sau de ştiinţă. Dar această capacitate este dependentă, ea însăşi, de împrejurări. În felul acesta, idealistul care a recunoscut adevărul materialist potrivit căruia caracterul şi, împreună cu el, fireşte, şi concepţiile omului depind de împrejurări nimereşte într-un cerc vicios: concepţiile depind de împrejurări, iar împrejurările de concepţii. În teorie, gîndirea «iluministului» n-a putut ieşi niciodată din acest cerc vicios. În practică însă, această contradicţie a fost, de obicei, soluţionată printr-un apel stăruitor către toţi oamenii cu judecată, indiferent de împrejurările în care trăiau ei şi acţionau. Cele spuse aici ar putea să pară o digresiune inutilă şi, ca atare, plicticoasă. În realitate însă, această digresiune ne era necesară. Ea ne va ajuta să înţelegem caracterul criticii publicistice din deceniul al 7-lea. N.B.

[253—254] N. Uspenski însă s-a exprimat uneori şi mai precis. Iată, de pildă, ce scrie el: «De la ţăranii de astăzi, care au fost pînă nu demult victime ale situaţiei lor de iobagi, n-avem ce aştepta: doar n-o să învie ei!... Atrofia nu va fi poate niciodată vindecată de medicină, pentru că această boală are la bază o leziune o r g a n i c ă...»*. Pentru «oamenii deceniului al 8-lea» era extrem de greu să accepte acest punct de vedere. Prin aceasta se şi explică, în primul rînd, atitudinea nefavorabilă a criticii din acea epocă faţă de N.V. Uspenski.

Cititorii noştri ne vor pune, poate, întrebarea: dar lui Cernîşevski, care, după cît se pare, considera pe atunci posibilă o largă mişcare în rîndurile poporului nemulţumit de condiţiile în care a fost desfiinţată iobăgia, îi va fi uşor să se împace cu părerea, atît de descurajantă, a lui N.V. Uspenski despre «ţăranii de astăzi»? La această întrebare îi vom răspunde că lui Cernîşevski i-ar veni, fireşte, destul de greu să se declare de acord fără rezerve cu N.V. Uspenski. Şi realitatea e că nu s-a declarat de acord cu el fără rezerve. „...Luaţi omul cel mai de rînd, cel mai şters, cel mai slab de caracter, cel mai banal: oricît de apatică şi de meschină i-ar fi viaţa, există în ea momente care au cu totul altă înfăţişare, momente de eforturi energice, de hotăriri îndrăzneţe. Acelaşi lucru vedem că se petrece şi în istoria fiecărui popor“**... N.B. N.B.

* N.V. Uspenski. Opere, vol. II, 1883, p. 202.
** N.G. Cernîşevski. Opere, vol. VIII, p. 357.

www.dacoromanica.ro

[262] Pisarev avea un mare talent publicistic. Dar, oricît de mari satisfacţii ar oferi cititorului neprevenit strălucirea literară a articolelor lui, trebuie totuşi să recunoaştem că «pisarevismul» a fost un fel de idealism al «iluminiştilor» noştri împins pînă la absurd...

[266] Cîteva din articolele sociologice ale lui Mihailovski au fost traduse acum în limba franceză şi, dacă nu ne înşelăm, şi în limba germană. Ele n-au avut un răsunet pe scară europeană şi totul arată că nu vor înregistra vreodată un succes prea mare. E foarte posibil însă ca ele să se învrednicească de laudele cutărui sau cutărui gînditor european care, din ură faţă de marxism, se întorc «înapoi la Kant!». Contrar părerii exprimate de un istoric literar modern de la noi, în aceste laude nu poate fi nimic măgulitor. Dar este cu totul demnă de remarcat această ironie a istoriei, care din ceea ce a fost cîndva o nevinovată eroare teoretică a unui utopism mai mult sau mai puţin progresist face o armă teoretică a reacţiunii.

N.B.

---

www.dacoromanica.ro

PARTEA A DOUA

CONCEPŢIILE POLITICE ŞI ECONOMICE ALE LUI N.G. CERNÎŞEVSKI

SECŢIUNEA ÎNTÎI

CONCEPŢIILE POLITICE ALE LUI N.G. CERNÎŞEVSKI

Capitolul întîi

SOCIALISMUL UTOPIC

[281—282] În încheiere, Cernîşevski vorbeşte de ideile reformatoare: «Vom vedea în curînd că ele au început să se manifeste în forme mai raţionale şi să ajungă pînă la oamenii pentru care ele nu mai constituie o distracţie entuziastă, ci o necesitate proprie, iar atunci cînd clasa cu care saint-simoniştii voiau să joace o comedie de marionete va începe să se ocupe în mod raţional de propria ei bunăstare, atunci, desigur, îi va fi mai uşor acestei clase traiul pe pămînt decît acum»*. Această remarcă este deosebit de importantă. Ea arată că, în raţionamentele sale asupra viitorului socialismului vest-european, Cernîşevski s-a apropiat foarte mult de teoria luptei de clasă. Dar noi ştim ce rol a jucat această teorie în concepţiile lui istorice. Ea l-a ajutat uneori să dea o explicaţie foarte reuşită unor fenomene istorice izolate; dar el o privea mai degrabă ca o piedică extrem de importantă în calea progresului decît ca o condiţie necesară în societatea împărţită în clase... N.B. N.B.

Starea de înapoiere a «omului de rînd» din Europa se explică, după dînsul, prin faptul că anumite cunoştinţe ştiinţifice n-au ajuns încă să pătrundă în popor. Cînd aceste cunoştinţe vor ajunge pînă la el, cînd «oamenii simpli» vor cunoaşte concepţiile filozofice «corespunzătoare necesităţilor lor», atunci nu va mai trece mult pînă ce noile principii vor triumfa în viaţa socială a Occidentului**. Cernîşevski nu-şi pune întrebarea dacă există în viaţa asta fenomene care să constituie o garanţie obiectivă că, în cele din urmă, noile idei filozofice vor ajunge într-adevăr pînă la «oamenii simpli». El nu simte nevoia unei ase- N.B.

* N.G. Cernîşevski. Opere, vol. VI, p. 150.
** Op. cit., p. 205—206.

www.dacoromanica.ro

m e n e a garanţii, întrucît însăşi natura acestor principii, ca şi natura omului, reprezintă în ochii săi o garanţie absolut suficientă a triumfului noilor principii...

Capitolul al doilea
SOCIALISMUL UTOPIC

(C o n t i n u a r e)

[289] În problema socialismului, ca şi în toate celelalte probleme de ordin general ale dezvoltării istorice, Cernîşevski are un punct de vedere i d e a l i s t. Şi această poziţie idealistă faţă de cele mai importante fenomene istorice este caracteristică pentru socialismul din toate ţările în perioada lui de dezvoltare utopică. Această trăsătură a socialismului utopic prezintă o importanţă atît de mare, încît este necesar să ne oprim asupra ei, fără a ne teme de unele repetări, cu totul posibile în cazul nostru...

prea de tot!

Capitolul al treilea
PLANUL „PROPRIU" AL LUI CERNÎŞEVSKI ŞI PROBLEMA OBŞTII ŢĂRĂNEŞTI

[313] «Să presupunem — spune el, recurgînd la metoda sa preferată de a explica prin «parabole» —, să presupunem că am fost interesat să iau măsuri pentru păstrarea proviziilor din care se pregăteşte masa d-tale. Este de la sine înţeles că, dacă m-am îngrijit de acest lucru pentru că ţineam la d-ta, rîvna mea s-a bazat pe presupunerea că proviziile îţi aparţin d-tale şi că masa care se prepară din ele este igienică şi convenabilă pentru d-ta. Închipuie-ţi însă care sînt sentimentele mele cînd aflu că proviziile nu-ţi aparţin cîtuşi de puţin d-tale şi că pentru fiecare masă preparată din ele ţi se iau bani care nu numai că depăşesc costul ei real, dar că, în general, plătind aceşti bani, d-ta rămîi extrem de strîmtorat. Ce gînduri îmi trec prin minte cînd fac aceste descoperiri atît de ciudate?... Cît de prost am fost că m-am ocupat atîta de o treabă care nu-şi avea asigurate condiţiile necesare pentru ca ea să fie utilă! Cine altul decît un prost poate să militeze pentru menţinerea proprietăţii în anumite mîini fără să se fi convins în prealabil că această proprietate va ajunge în aceste mîini, şi va ajunge în condiţii avantajoase?... Mai bine mă lipsesc de toate aceste provizii, care fac numai rău omului la care ţin! Ducă-se la naiba toată treaba asta, care nu face decît să te ruineze! Părere de rău pentru d-ta, ruşine pentru prostia mea — iată sentimentele pe care le încerc»*.

[315—316] Trebuie să-i recunoaştem lui Cernîşevski meritul că, încă de la începutul activităţii sale publicistice, el a dovedit, în raţionamentele sale asupra obştii, incomparabil mai multă profunzime de

* Opere, vol. IV, p. 307.

www.dacoromanica.ro

gîndire decît numeroşi «socialişti ruşi», chiar dintre cei de la jumătatea ultimului deceniu al secolului trecut, cînd s-ar părea că numai un orb putea să nu vadă cum faimoasele noastre «temelii seculare» pîriie din toate încheieturile. Încă în aprilie 1857, el scria: dar «nu putem ascunde faţă de noi înşine faptul că Rusia, care pînă acum a participat în slabă măsură la mişcarea economică, este atrasă cu repeziciune în această mişcare, iar viaţa noastră, care pînă acum a rămas aproape străină de influenţa legilor economice care îşi dovedesc forţa numai în condiţiile intensificării activităţii economice şi comerciale, începe să se subordoneze repede forţei acestor legi. În curînd vom fi, probabil, atraşi şi noi în sfera de acţiune nelimitată a legii concurenţei»*...

Desigur că tehnicienilor europeni care vin într-o ţară asiatică în care e demult cunoscută tehnica podurilor suspendate le este mai uşor să convingă pe un mandarin că podurile suspendate moderne nu sînt o născocire fără rost. Dar atîta tot. Cu toate podurile ei suspendate, o ţară asiatică va rămîne totuşi o ţară înapoiată, iar Europa îi va fi totuşi învăţător. Tot aşa şi cu obştea rusă. Ea va uşura, poate, opera de dezvoltare a ţării noastre, dar principalul impuls pentru această dezvoltare ne va veni tot din Apus, şi nu noi sîntem aceia cărora le este hărăzit să înnoiască omenirea, fie chiar şi cu ajutorul obştii...

Capitolul al patrulea
SOCIALISMUL ŞI POLITICA

[318—319] «Principalele deziderate şi năzuinţe ale liberalilor şi democraţilor diferă radical unele de altele. Democraţii urmăresc desfiinţarea, pe cît e cu putinţă, a dominaţiei claselor superioare asupra celor inferioare în viaţa de stat; pe de o parte, ei caută să micşoreze puterea şi bogăţia păturilor de sus, iar pe de altă parte să acorde mai multă greutate păturilor de jos şi să le sporească bunăstarea. Pe ce cale trebuie modificate, în acest sens, legile şi sprijinită noua organizare socială e o chestiune prea puţin importantă pentru ei. Liberalii, dimpotrivă, nu consimt cu nici un chip să acorde prepondereţă în societate păturilor de jos, întrucît aceste pături, din pricina inculturii şi sărăciei lor, manifestă o totală indiferenţă faţă de probleme care interesează în cel mai înalt grad partidul liberal, şi anume faţă de libertatea cuvîntului şi de regimul constituţional. Pentru un democrat, Siberia noastră, în care oamenii simpli trăiesc în bunăstare, este cu mult superioară Angliei, în care majoritatea poporului îndură o sărăcie cumplită. Dintre toate instituţiile politice, democratul manifestă o ură neîmpăcată faţă de una singură: faţă de aristocraţie; liberalul consideră aproape întotdeauna că numai atunci cînd va atinge un anumit grad de aristocratism

comp. „Soţial-Demokrat" nr. 1,

* Opere, vol. III, p. 185.

www.dacoromanica.ro

p. 124 va putea societatea să treacă la un regim liberal. De aceea liberalii nutresc de obicei o aversiune de moarte față de democrați și afirmă că democrația duce la despotism și este funestă pentru libertate»*...

Mai departe, Cernîșevski explică această idee a sa cu ajutorul unor argumente care nu fac decît să ne întărească și mai mult presupunerea noastră că prin democrați el subînțelege pe socialiști. El spune: «Pe plan teoretic, liberalismul poate să arate destul de atrăgător pentru un om pe care o soartă fericită l-a ferit de lipsuri materiale, căci libertatea e un lucru cît se poate de plăcut. Dar liberalismul dă libertății un sens foarte îngust și pur formal. Pentru el libertatea constă în drepturi abstracte, în permisiuni pe hîrtie, în lipsa de interdicții juridice. El nu vrea să înțeleagă că permisiunea juridică are valoare pentru un om numai în cazul cînd dispune de mijloacele materiale necesare pentru a se folosi de ea»**...

N.B. [329–342] În cronica politică a revistei «Sovremennik» nr. 6 din 1859, Cernîșevski, după ce arată că în Germania se intensifică mișcarea care cere intervenția Uniunii Germane în favoarea Austriei, face următoarea remarcă: „n-am avut în vedere pe oamenii simpli, ci tocmai clasele în rîndurile cărora se formează opinia publică, care se îndeletnicesc cu activitatea politică, citesc ziarele și exercită o influență asupra mersului treburilor, — această mulțime care pretutindeni servește drept jucărie egoismului interesat și intrigii»***.

«Oamenii simpli» nu citesc ziarele, nu se ocupă cu treburile politice și nu exercită vreo influență asupra mersului lor. Așa stau lucrurile în momentul de față, cînd conștiința lor este încă cufundată într-un somn adînc. Dar cînd ea se va deștepta sub influența detașamentului de avangardă al armatei istorice active, formate din «oamenii cei mai buni», care și-au însușit concluziile științei moderne, «oamenii simpli» vor înțelege că sarcina lor este de a transforma în mod radical societatea și vor porni la înfăptuirea acestei opere de transformare, care nu are o legătură directă cu problemele legate de forma de orînduire politică. Aceasta era concepția predominantă a lui Cernîșevski, care apare în cea mai mare parte din numeroasele lui cronici politice****. Dacă uneori această concepție, în esență idealistă, asupra politicii face loc unei alte concepții, care reprezintă, ca să zicem așa, un germen de interpretare materialistă, atunci este vorba doar de o excepție de felul celor pe care le-am întîlnit

N.B.

* Opere, vol. IV, p. 156 157.
** Op. cit, p. 157.
*** Opere, vol. V, p. 249.
**** Aceste cronici echivalează, ca bogăție de material, cu cel puțin două volume din operele sale complete.

www.dacoromanica.ro

cînd am analizat concepțiile istorice ale lui Cernîșevski: vă amintiți că în aceste concepții, care în esență sînt tot idealiste, am întîlnit germeni de concepție materialistă a istoriei. Să explicăm acum, prin două exemple, ce caracter au trebuit să capete cronicile politice ale lui Cernîșevski sub influența concepției sale de bază, arătată de noi mai înainte, asupra raportului dintre politică și sarcinile fundamentale [ale clasei muncitoare...] | ? |

Preocupat de deosebirea *teoretică* dintre concepția materialistă și concepția idealistă a istoriei, Plehanov *a scăpat din vedere* deosebirea practic-politică și *de clasă* dintre un liberal și un democrat. V ( ) A

...Asemenea argumente, care duceau la concluzia că guvernul despotic austriac procedează cît se poate de just, erau de natură să uimească, și au uimit chiar, pe foarte mulți dintre cititorii lui «Sovremennik». Ele au creat impresia că autorul lor manifestă nu atît indiferență față de problemele libertății politice, cît simpatii fățișe față de obscurantiști. Adversarii săi l-au acuzat nu o dată pe Cernîșevski de asemenea simpatii. Referindu-se tocmai la asemenea acuzații, el face, la sfîrșitul unei cronici politice din martie 1862, această recunoaștere ironică: «nu există pentru noi distracție mai plăcută decît liberalismul, și aceasta ne ispitește să căutăm niște liberali pentru a ne distra pe socoteala lor». În realitate însă, el nu și-a scris cronicile sale, pline de paradoxuri, pentru «a se distra» pe socoteala liberalilor și nici pentru a apăra guvernele despotice. La baza acestor cronici sta ideea că, atîta timp cît vor exista actualele relații sociale, lucrurile nici nu pot merge altfel și că cine vrea ca ele să meargă altfel trebuie să-și îndrepte eforturile în direcția transformării radicale a relațiilor sociale. A proceda altfel înseamnă doar a-ți pierde vremea de pomană. Liberalii au provocat ironiile lui Cernîșevski tocmai prin faptul că preconizau paliative acolo unde era nevoie de un tratament radical*.

N.B. N.B. N.B.

Comp. „Social-Demokrat" nr. 1, p. 144 schimbat!![221]

* Arătînd, în ale sale «Studii de economie politică», că orînduirea economică existentă nu corespunde «cerințelor unei teorii sănătoase», Cernîșevski își întrerupe pe alocuri expunerea sa pentru a pune întrebarea: «Poate să mai rămînă oare în picioare un mod de viață în cadrul căruia este posibilă o asemenea neconcordanță?» (vezi, bunăoară, Opere, vol. VII, p. 513). La o asemenea întrebare trebuiau să-i ducă pe cititori și cronicile lui politice, în special acelea din care reieșea concluzia, «deplasat», a unui dușmanii despotismului au dreptate, ei apărătorii lui. O asemenea concluzie nu este pentru Cernîșevski decît un argument în plus împotriva «modului de viață» existent. Dar adesea liberalii n-au înțeles acest lucru.

www.dacoromanica.ro

Comp. „Soțial-Demokrat" nr. 1, p. 144, tonul!

Al doilea exemplu. În luna aprilie a aceluiași an, cu prilejul conflictului dintre guvernul prusian și Camera Deputaților, Cernîșevski face din nou impresia că ia parte absolutismului în lupta lui împotriva liberalismului. După cum arată el, degeaba s-au mirat liberalii că guvernul prusian nu le-a făcut concesii de bunăvoie, preferînd să provoace frămîntări în întreaga țară prin dizolvarea Camerei. «Noi — scria el — socotim că așa și trebuia să procedeze guvernul prusian»*. Această afirmație era și ea de natură să uimească pe cititorul naiv și să i se pară o trădare a cauzei libertății. Dar este de la sine înțeles că nici de data asta autorul nostru nu s-a ridicat cîtuși de puțin în apărarea despotismului, ci a vrut numai să se folosească de evenimentele din Prusia pentru a comunica cititorilor săi mai perspicaci o concepție justă asupra condiției de căpetenie de care depinde, în ultimă analiză, deznodămîntul tuturor marilor ciocniri sociale. Și iată ce spune el în această privință:

N.B.

«După cum disputele dintre diferite state au loc la început pe cale diplomatică, tot așa și lupta de principii din interiorul unui stat se poartă la început prin mijloace de influențare a cetățenilor, adică pe așa-zisa cale legală. Dar așa cum o dispută între diferite state atunci cînd prezintă o oarecare importanță duce, de regulă, la amenințări de război, tot așa se întîmplă și în treburile interne ale unui stat atunci cînd chestiunea este destul de importantă...».

N.B.

Sub acest unghi de vedere privea el și cele ce se petreceau pe atunci în Prusia. Trebuie să remarcăm că el lua apărarea guvernului prusian și îi aducea laude numai și numai pentru că acesta «a acționat cum nu se poate mai bine în folosul progresului național», risipind iluziile politice ale prusienilor naivi, care, nu se știe din ce motive, își închipuiau că sistemul unei guvernări cu adevărat constituționale se va înscăuna la ei de la sine, fără luptă împotriva vechii orînduiri. Și dacă el nu manifesta nici cea mai mică simpatie pentru liberalii prusieni și chiar se distra pe socoteala lor, aceasta se explică prin faptul că și ei, după

N.B.

* Opere, vol. IX, p. 236.

www.dacoromanica.ro

Союза въ пользу Австріи, замѣчаетъ: „мы говорили не о простолюдинахъ, а собственно о классахъ, въ которыхъ сосредоточивается общественное мнѣніе, которые заняты политическими дѣлами, читаютъ газеты и обнаруживаютъ вліяніе на ходъ дѣлъ,—эта толпа, повсюду служащая игрушкою своекорыстія и интриги" *)

„Простолюдины" не читаютъ газетъ, не занимаются политическими дѣлами и не имѣютъ вліянія на ихъ ходъ. Такъ обстоитъ дѣло теперь, пока еще глубоко спитъ ихъ сознаніе. А когда оно пробудится подъ вліяніемъ передового отряда дѣйствующей исторической арміи, состоящаго изъ „лучшихъ людей" усвоившихъ себѣ выводы современной науки, тогда „простолюдины" поймутъ, что ихъ задача состоитъ въ коренномъ переустройствѣ общества, и тогда они возьмутся за дѣло этого переустройства, не имѣющее прямого отношенія къ вопросамъ о формахъ политическаго устройства. Таковъ былъ преобладавшій взглядъ Чернышевскаго, который и обнаруживается въ большинствѣ его многочисленныхъ политическихъ обозрѣній **). Если иногда этотъ, по существу своему идеалистическій, взглядъ на политику уступаетъ мѣсто другому взгляду, являющемуся какъ бы зачаткомъ матеріалистическаго пониманія, то это есть лишь исключеніе, совершенно подобное тому, съ которымъ мы встрѣчались при изученіи историческихъ взглядовъ Чернышевскаго: читатель помнитъ, что въ этихъ взглядахъ, тоже идеалистическихъ по своему существу, тоже встрѣчались зачатки матеріалистическаго взгляда на исторію. Поясними же теперь двумя примѣрами, какой характеръ должны были принимать политическія обозрѣнія Чернышевскаго подъ вліяніемъ только что указаннаго нами и преобладавшаго у него взгляда на отношеніе политики къ главнымъ задачамъ рабочаго класса.

Первый примѣръ. Въ январѣ 1862 года онъ въ своемъ политическомъ обозрѣніи вступаетъ въ споръ съ прусской либеральной „National Zeitung" по поводу внутренней политики Австріи. „National Zeitung" писала: „судьба Австріи да послужитъ для другихъ государствъ урокомъ, чтобы они не дѣлали расходовъ, превышающихъ финансовую ихъ силу. Причиною разоренія Австріи служитъ безмѣрность расходовъ ея на войско". Чернышевскому не нравится это разсужденіе „National Zeitung". Онъ

*) Сочиненія т. V, стр. 249

**) Эти обозрѣнія составляютъ по объему, по крайней мѣрѣ, два тома полнаго собранія его сочиненій

O pagină din cartea lui G.V. Plehanov „N.G. Cernîşevski", cu însemnările lui V. I. Lenin

www.dacoromanica.ro

cum arăta el pe bună dreptate, voiau să-și atingă scopurile fără o luptă hotărîtă împotriva adversarilor lor politici. Vorbind de deznodămîntul posibil al conflictului dintre parlament și guvern, el remarcă cu multă putere de pătrundere că, «judecînd după starea de spirit ce domnește în momentul de față în rîndurile opiniei publice din Prusia, trebuie să presupunem că adversarii actualului sistem se consideră prea slabi pentru a duce o luptă armată și sînt gata să se supună la prima amenințare serioasă din partea guvernului că va recurge la măsuri militare»*. Ceea ce s-a și întîmplat. Cernîșevski avea dreptate cînd își manifesta disprețul față de liberalii prusieni. Ei voiau, într-adevăr, ca ordinea constituțională să se instaureze de la sine în Prusia. Ei nu numai că nu au recurs la acțiuni hotărîte — și nici nu li se putea face o vină din aceasta, fiindcă în condițiile raportului de forțe de atunci asemenea acțiuni erau imposibile —, dar, din principiu au condamnat orice idee a unor asemenea acțiuni, adică au împiedicat, în măsura în care depindea de ei, o schimbare a raportului între forțele sociale care să le permită să recurgă pe viitor la astfel de acțiuni...

N.B.

?

Spre deosebire de Lassalle, în comentariile sale pe marginea evenimentelor din Prusia el se dovedește a fi un idealist mult mai consecvent decît în numeroase alte articole ale sale cu conținut politic sau istoric. Această deosebire trebuie pusă și ea, în întregime, pe seama «raportului dintre forțele sociale». În Prusia, oricît de slab era capitalismul prusac față de ceea ce reprezintă el în momentul de față, începuse totuși o mișcare muncitorească în sensul modern al cuvîntului; în Rusia însă abia începuse să se dezvolte mișcarea raznocinților, care în mod obișnuit este considerată ca o mișcare a intelectualității...

N.B.

adică mișcarea democratică

Cronicile politice ale lui Cernîșevski erau destinate «celor mai buni oameni», care trebuiau să știe ce învățătură anume trebuie să dea ei masei înapoiate. Opera «celor mai buni oameni» se reducea în special la propagandă. Dar nu exclusiv la propagandă. În general vorbind, «poporul simplu» nu figurează pe scena politică. Și, tot în general vorbind, ceea ce se petrece pe această scenă atinge prea puțin interesele

* Opere, vol. IX, p. 241.

www.dacoromanica.ro

lui. Dar există epoci excepționale în decursul cărora masa
N.B. poporului se deșteaptă din obișnuita ei stare de letargie și face încercări energice deși adeseori prea puțin conștiente, în vederea îmbunătățirii soartei sale. În asemenea epoci excepționale, activitatea «celor mai buni oameni» își pierde, mai mult sau mai puțin, caracterul ei cu precădere p r o p a g a n d i s t i c
N.B. și devine a g i t a t o r i c ă. Iată ce spune Cernîșevski în legătură cu aceste epoci:

«Progresul istoric se desfășoară încet și destul de anevoios..., atît de încet, încît, dacă ne vom limita la perioade extrem de scurte, oscilările produse în mersul ascendent al istoriei de către factorii incidentali pot umbri în ochii noștri acțiunea legii generale. Pentru a ne convinge de caracterul lui stabil, e necesar să observăm mersul evenimentelor pe o perioadă de timp mai îndelungată... Dacă comparăm starea instituțiilor sociale și a legilor existente în Franța în 1700 cu a celor actuale, găsim că între ele este o diferență extrem de mare și numai în favoarea prezentului; și, totuși, aproape întreg acest secol și jumătate a fost foarte greu și întunecat. Același lucru se poate spune și despre Anglia. De unde vine însă această deosebire? Ea a fost permanent pregătită de faptul că cei mai buni oameni ai fiecărei generații găseau că în vremea lor viața este grozav de grea; încetul cu încetul, măcar unele dintre dezideratele lor — puține la număr — ajungeau să fie înțelese de societate, iar apoi, odată și odată, peste mulți ani, într-o împrejurare fericită, societatea începea să muncească timp de o jumătate de an, un an sau cel mult trei-patru ani pentru înfăptuirea măcar a unora dintre puținele deziderate care au pătruns în sînul ei datorită celor mai buni oameni. Această muncă n-a fost niciodată încununată de succes: zelul oamenilor se topea încă de la jumătatea lucrului, se sleia forța societății și viața ei practică intra din nou într-o lungă perioadă de stagnare, iar oamenii cei mai buni, dacă apucau să vadă această operă pe care o sugeraseră, își dădeau seama că dezideratele lor sînt departe de a fi înfăptuite și aveau să se plîngă, ca și înainte, de greutățile vieții. Dar în această scurtă perioadă de avînt generos au fost refăcute multe lucruri. Munca de refacere s-a desfășurat, bineînțeles, în mare grabă și oamenii nu mai aveau timp să se gîndească la eleganța noilor construcții care au rămas neterminate, nu mai aveau cînd să se ocupe de respectarea unor subtile cerințe de armonie arhitectonica între părțile noi și cele vechi rămase intacte, iar perioada de stagnare a preluat edificiul reconstruit, așa cum era, cu o mulțime de mici inadvertențe și urîțenii...»

Cronicile politice ale lui Cernîșevski aveau tocmai scopul de a arăta «celor mai buni oameni» că vechiul edificiu al actualei orînduiri sociale se dărapănă tot mai mult și că este necesar ca ei «să se apuce din nou de treabă, pe scară largă». Și totul arată că pe la sfîrșitul primei perioade a activității sale literare, adică înainte de deportarea în Siberia, lui Cernîșevski începuse să i se pară

www.dacoromanica.ro

că societatea îi asculta cu atenție sporită părerile și se declară într-o măsură din ce în ce mai mare de acord cu el. Cu alte cuvinte, începuse să creadă că și în istoria Rusiei se apropie unul dintre acele salturi binefăcătoare care au loc rareori în istorie, dar care, în schimb, dau un puternic impuls procesului de dezvoltare socială. În rîndurile păturilor înaintate ale societății ruse se observa, într-adevăr, o stare de avînt moral, și de acest avînt moral a fost cuprins și Cernîșevski. El, care altădată considera că e posibil și necesar să se explice guvernului care ar fi propriile lui avantaje de pe urma eliberării țăranilor, acum nici nu se mai gîndește să i se adreseze în vreun fel. Orice speranță în guvern e considerată de el drept o autoamăgire periculoasă. În articolul «Un reformator rus» («Sovremennik», octombrie 1861), scris cu prilejul apariției cărții lui M. Korf «Viața contelui Speranski», Cernîșevski demonstrează pe larg că la noi nici un reformator nu trebuie să se lase amăgit de asemenea socoteli. Adversarii spuneau despre Speranski că e un revoluționar. Acest epitet îl face pe Cernîșevski să rîdă. Speranski a preconizat, într-adevăr, largi planuri reformatoare, dar e ridicol să-l consideri revoluționar după amploarea mijloacelor pe care intenționa să le folosească pentru împlinirea năzuințelor sale. El nu se menținea în postul său decît datorită faptului că reușise să cîștige încrederea împăratului Alexandru I. El intenționa să-și înfăptuiască planurile bazîndu-se pe această încredere. Tocmai de aceea spune Cernîșevski despre el că este un visător...

N.B.

Comp. „Soțial-Demokrat" nr. 1, p. 161

În politică, numai cine ține permanent minte că mersul vieții sociale este determinat de raportul forțelor sociale nu se lasă condus de pasiuni dăunătoare. Cine vrea să acționeze în concordanță cu acest principiu fundamental are de dus uneori o grea luptă pe plan moral...

„Soțial-Demokrat", p. 161 schimbat[222]

La începutul deceniului al 7-lea, guvernul a avut intenția să slăbească întrucîtva restricțiile cenzurii. El a luat hotărîrea de a întocmi un nou regulament al cenzurii și a permis presei să se pronunțe în problema propriei sale înfrînări. Cernîșevski n-a întîrziat să-și expună punctul de vedere în această problemă; ca de obicei, el era în totală divergență cu obișnuitele concepții liberale. Cernîșevski recunoaște că există epoci în care

Comp. pasajul omis, în „Soțial-Demokrat" nr. 1, p. 162[223]

www.dacoromanica.ro

presa poate deveni, pentru guvernul unei ţări, nu mai puţin periculoasă decît gloanţele de şrapnel. Acestea sînt tocmai epocile în care interesele guvernului sînt în divergenţă cu acelea ale societăţii şi este pe cale de a se produce o explozie revoluţionară. Aflîndu-se într-o asemenea situaţie, guvernul are toate motivele să stînjenească activitatea presei, întrucît presa, ca şi celelalte forţe sociale, îi pregăteşte căderea. Într-o asemenea situaţie s-au aflat în permanenţă, în secolul nostru, aproape toate guvernele franceze, care s-au schimbat destul de des. Cernîşevski expune toate acestea pe larg şi pe un ton foarte calm. Pînă la sfîrşitul articolului el nu aduce de loc vorba de guvernul rus. Dar în încheiere pune pe neaşteptate cititorului întrebarea: şi ce s-ar întîmpla dacă legile presei s-ar dovedi într-adevăr necesare la noi? «Atunci am merita din nou epitetele de obscurantişti, adversari ai progresului, duşmani ai libertăţii, panegirişti ai despotismului etc., cu care am mai fost nu o dată gratificaţi». De aceea el nici nu se gîndeşte să examineze problema oportunităţii sau inoportunităţii unor legi speciale ale presei la noi. «Ne temem — spune el — că o cercetare conştiincioasă ne-ar duce la răspunsul: da, ele sînt necesare»*. Concluzia

N.B. este limpede: sînt necesare pentru că şi în Rusia se apropie vremea «saltului».

În acelaşi număr, din martie, al revistei «Sovremennik» în care a fost publicat articolul citat de noi mai sus, a apărut şi o notă polemică: «Au învăţat ei oare?», în legătură cu cunoscutele tulburări studenţeşti din 1861. În această notă, Cernîşevski ia apărarea studenţilor împotriva reproşului ce li se aducea de către «păzitorii ordinii» că nu vor să înveţe şi spune în cuprinsul ei multe adevăruri amare guvernului. Prilejul imediat pentru această polemică i-a fost oferit de articolul unui autor anonim de la «S.-Peterburgskie Akademiceskie Vedomosti», intitulat: «Să învăţăm sau nu?». Cernîşevski răspunde că o asemenea întrebare este lipsită de sens atunci cînd este vorba de studenţi, întrucît ei au vrut întotdeauna să înveţe, dar au fost împiedicaţi de regulamentul universitar şicanator. Studenţii sînt oameni de o virstă la care, potrivit legilor noastre, un bărbat se poate căsători, poate ocupa o slujbă în instituţiile de stat şi «poate

* Opere, vol. IX, p. 130, 156.

www.dacoromanica.ro

fi comandant de detașament militar»; dar regulamentul universitar vrea să-i pună în situația unor băiețandri. Nu e de mirare că au protestat. Le-au fost interzise pînă și niște organizații cu totul inofensive cum sînt asociațiile de ajutor reciproc, absolut indispensabile în condițiile materiale atît de precare în care se află cea mai mare parte dintre ei. Studenții nu puteau să nu se revolte împotriva unui asemenea regulament, întrucît era vorba de «o bucată de pîine și de posibilitatea de a audia prelegerile. Or, această bucată de pîine și această posibilitate le erau luate». Cernîșevski declară fățiș că cei ce au întocmit regulamentele universitare au urmărit pur și simplu ca majoritatea celor veniți să studieze la universitate să fie privați de posibilitatea de a învăța. «Dacă autorul articolului sau tovarășii săi de idei consideră necesar să dovedească că la întocmirea regulamentului nu s-a urmărit cîtuși de puțin un asemenea scop, atunci să dea publicității documentele ședințelor la care a fost elaborat acest regulament». Autorul anonim al articolului «Să învățăm sau nu?» reproșa nu numai studenților, ci întregii societăți ruse că-i lipsește dorința de a învăța. Cernîșevski a profitat numaidecît de acest prilej pentru a deplasa pe un teren mai general discuția despre dezordinile din universitate. Oponentul său admitea că există unele indicii care dovedesc dorința societății ruse de a învăța. O dovadă în acest sens erau, după părerea lui, «sutele» de reviste noi care apăreau la noi și «zecile» de școli duminicale. «Sute de reviste noi, dar unde a numărat autorul aceste sute? — exclamă Cernîșevski. — Ar fi trebuit, într-adevăr, să fie sute, și vrea autorul să știe de ce nu iau ființă sute de reviste noi, așa cum ar trebui? Pentru că în condițiile create la noi de cenzură este imposibil să existe organe periodice, cît de cît vii, altundeva decît în cîteva orașe mari. În fiecare oraș comercial bogat ar trebui să existe cîteva ziare, fie și de format redus; în fiecare gubernie ar trebui să se editeze cîteva foi locale. Ele nu există, pentru că nu pot să existe... Zeci de școli duminicale... Aici nu se exagerează ca atunci cînd se vorbește de sute de reviste noi: în acest imperiu, care are peste 60 000 000 de locuitori, școlile duminicale se numără, de fapt, abia cu zecile. Ele ar trebui să fie cu zecile de mii și cu siguranță că s-ar putea organiza în curînd atîtea, și încă de pe acum ar putea să existe măcar cîteva mii. Dar de ce există doar cîteva zeci? Pentru că ele sînt suspectate,

idem „Soțial-Demokrat" nr. 1, p. 163

www.dacoromanica.ro

stînjenite în activitatea lor, strînse în chingi, încît pînă şi celor mai devotaţi dintre cei ce predau la aceste şcoli le trece pofta de a mai preda».

idem, „Soţial-Demokrat" nr. 1, 164

Arătînd că existenţa a «sute» de noi reviste şi «zeci» de şcoli duminicale constituie doar un indiciu aparent al dorinţei de învăţătură a societăţii, autorul articolului analizat de Cernîşevski se grăbeşte să adauge că aceste indicii sînt înşelătoare. «Auzi strigăte pe străzi — relatează el cu melancolie — şi ţi se spune că în cutare loc s-a întîmplat cutare lucru. Atunci, fără să vrei, laşi capul în jos, dezamăgit»... «Dar, permiteţi-mi să vă întreb, domnule autor al articolului — îi obiectează Cernîşevski —, ce fel de strigăte auziţi dv. pe străzi? Strigătele comisarilor şi ale sergenţilor de stradă le auzim şi noi. Despre ele vorbiţi? Vi se spune că în cutare loc s-a întîmplat cutare lucru... — Ce anume? Colo s-a comis un furt, aici s-a produs un abuz de putere, dincoace a fost năpăstuit un om slab, în altă parte s-au făcut favoruri unui puternic al zilei — despre lucrurile astea auzi mereu vorbindu-se. La aceste strigăte, pe care le aude toată lumea, şi la aceste discuţii de fiecare zi, laşi într-adevăr, fără să vrei, capul în jos, cuprins de dezamăgire».

N.B.

E lesne de înţeles ce impresie trebuie să fi produs aceste articole ale lui Cernîşevski asupra studenţimii ruse. Atunci cînd, la sfîrşitul deceniului al 7-lea, au avut loc din nou tulburări studenţeşti, articolul «Au învăţat oare?» era citit la întrunirile studenţeşti, ca cea mai bună pledoarie în apărarea revendicărilor lor. Este, de asemenea, lesne de înţeles în ce fel trebuie să fi primit domnii «păzitori ai ordinii» astfel de articole mobilizatoare. Influenţa «nefastă» a marelui scriitor asupra tinerelului studios devenea din ce în ce mai neîndoielnică pentru ei...

Pînă aici „Soţial-Demokrat" nr. 1, 164

Situîndu-se pe punctul de vedere al socialismului utopic, Cernîşevski considera că planurile a căror înfăptuire o urmăreau tovarăşii săi de idei din Occident pot fi înfăptuite sub cele mai diferite forme politice. Astfel grăia teoria. Şi, atîta timp cît n-a părăsit domeniul ei, Cernîşevski şi-a exprimat fără ezitare această idee a sa. La începuturile activităţii lui literare, viaţa socială de la noi părea să confirme întrucîtva, deşi în mod indirect, justeţea acestei idei: oameni înaintaţi de la noi au început să nutrească atunci speranţa că guvernul va lua asupra sa iniţiativa unei rezolvări nepărtinitoare a problemei ţărăneşti. Era o speranţă irealizabilă, de care Cernîşevski s-a vindecat, poate,

www.dacoromanica.ro

mai devreme decît oricare altul. Şi dacă în teorie el n-a văzut limpede nici după aceea legătura dintre economic şi politic, în activitatea sa practică — şi cînd spunem acest lucru avem în vedere activitatea sa p u b l i c i s t i c ă — el a fost un duşman neîmpăcat al vechii orînduiri, deşi ironia sa caracteristică a continuat să-i inducă în eroare în această privinţă pe mulţi dintre cititorii liberali. El a devenit în practică, dacă nu în teorie, omul luptei politice neîmpăcate, şi patosul luptei străbate aproape fiecare rînd al fiecărui articol scris de el în 1861 şi în special în anul, fatal pentru el, 1862. N.B.

Însemnările au fost făcute nu mai devreme de octombrie 1909 şi nu mai tîrziu de aprilie 1911

Publicat pentru prima oară, parţial, în 1933, în „Culegeri din Lenin", vol. XXV

Publicat pentru prima oară în întregime în 1958, în V. I. Lenin, Opere, ed. a 4-a, vo. 38

Se tipăreşte după textul original

www.dacoromanica.ro

I. M. STEKLOV. «N. G. CERNÎȘEVSKI, VIAȚA ȘI ACTIVITATEA LUI (1828—1889)»[224]

PETERSBURG, 1909

CAPITOLUL I

TINEREȚEA LUI CERNÎȘEVSKI. ANII DE STUDENȚIE. CĂSĂTORIA

[11] Așa cum vom vedea mai încolo, Cernîșevski a prelucrat și aplicat în chip original principiile socialismului utopic. Încercînd să le îmbine cu concluziile filozofiei hegeliene, cu concepția materialistă despre lume și cu critica relațiilor economice existente, el a pășit în mod independent pe o cale care avea să-l apropie de elaborarea unui sistem al socialismului științific. Dar el n-a reușit să creeze un asemenea sistem unitar. A fost împiedicat, pe de o parte, de întreruperea forțată ce s-a produs în activitatea sa publicistică prin arestarea și deportarea lui, iar pe de altă parte a avut de suportat, în Rusia de atunci, greul balast al unor relații sociale neevoluate, care nu i-a permis să-și dezvolte concepțiile pînă la concluzia lor logică. Karl Marx, care a început cu trei ani înaintea lui Cernîșevski (1843) să studieze sistemele sociale, a trăit în alte condiții și a reușit să facă ceea ce lui nu i-a fost dat să facă. Dar prin puterea minții sale și prin cunoștințele sale multilaterale «marele savant și critic rus», cum îl numea Marx, n-a fost, poate, mai prejos decît întemeietorul socialismului științific...

CAPITOLUL AL II-lea

PRIVIRE GENERALĂ ASUPRA ACTIVITĂȚII LITERARE A LUI CERNÎȘEVSKI

[30—35] ...Niciodată un poet blajin nu poate să aibă admiratori atît de înflăcărați ca acela care, asemenea lui Gogol, pătruns fiind de ură față de tot ce e josnic, vulgar și funest, prin cuvîntul său de protest împotriva oricărei josnicii propovăduiește dragostea de bine și de adevăr. «Cel ce se ia bine cu toți și acceptă tot ce se spune nu iubește pe nimeni și nimic în afară de sine; cine-i mulțumit de toate nu face nimic bun, fiindcă binele nu e cu putință fără înfierarea răului. Cui nu urăște pe nimeni nu-i este *nimeni dator cu nimic*»...

bien dit!*

* — bine zis! *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Se apropia momentul desființării iobăgiei și, de la un timp, la ordinea zilei era problema țărănească. Cîrmuirea, organizațiile nobilimii și cea mai mare parte din publicații apărau interesele claselor de sus; numai interesele maselor țărănești nu-și găseau apărători sinceri și dezinteresați. Dar iată că Cernîșevski, fără să stea mult pe gînduri, se avîntă în luptă împotriva apărătorilor fățiși sau ascunși ai intereselor iobăgiștilor, cît și împotriva exponenților tendințelor burgheze, care tocmai începuseră să se manifeste...

În acest scop el a scris o serie de minunate articole, dintre care ținem să menționăm pe unele, ca «Activitatea economică și legislația», «Capitalul și munca», «Monarhia din iulie», «Cavaignac» ș.a. În aceste articole și în multe altele, Cernîșevski a căutat să demaște liberalismul burghez și să arate că el nu e în stare nici măcar să ducă pînă la capăt lupta sa împotriva absolutismului și a rămășițelor orînduirii feudale și că el este, în fond, un exponent al intereselor marilor proprietari, fiind în principiu ostil intereselor maselor democrate ale celor ce muncesc...

Pentru a pune o temelie concepției despre lume a tinerei democrații ruse în curs de formare, Cernîșevski s-a folosit de prilejul oferit de apariția unei broșuri a lui Lavrov, «Despre unele probleme de filozofie practică», pentru a scrie strălucitul său articol «Principiul antropologic în filozofie», în care expunea principiile de bază ale materialismului feuerbachian și făcea o critică necruțătoare concepției idealiste despre lume...

Se poate afirma, fără nici o exagerare, că n-a existat problemă politică importantă care să intereseze societatea rusă și în care Cernîșevski să nu se fi grăbit să-și spună cuvîntul său autorizat și plin de chibzuință... Prometeul revoluției ruse, cum bine l-a numit Rusanov*, nu și-a precupețit eforturile luptînd pentru fericirea poporului său și netezind calea luptătorilor ce aveau să vină...

[37—38] Reacționarii, ostili emancipării femeii, ca și dezrobirii persoanei în general, s-au apucat să insinueze că Cernîșevski, în «Ce-i de făcut?», face propagandă în

N.B. ?

N.B.

N.B.

N.B.

N.B. nu tocmai!

* N. Rusanov. Socialiștii din Occident și cei din Rusia, Petersburg, 1908, p. 286.

www.dacoromanica.ro

favoarea aşa-zisului «amor liber»*. Aceasta, bineînţeles, nu este altceva decît o calomnie sau o dovadă de incapacitate organică a unora de a înţelege psihologia noilor oameni liberi...

Ştim că Cernîşevski a visat cîndva la o carieră ştiinţifică. Însă curînd el s-a convins că va fi mult mai de folos poporului rus dacă va activa pe alt tărîm. Acest democrat din convingere, care era totodată înzestrat cu un temperament de luptător, nu se putea izola pe culmile reci ale ştiinţei academice, în timp ce în jurul său viaţa clocotea din plin şi se simţea nevoia de a lumina păturile largi ale societăţii ruse, explicîndu-le sensul evenimentelor ale căror martore erau, ca şi al celor ce aveau să vină...

N.B.

[42] De la începuturile activităţii lui Lessing şi pînă la moartea lui Schiller, adică timp de 50 de ani, mişcarea literară a fost aceea care a determinat dezvoltarea uneia din cele mai mari naţiuni europene, hotărînd viitorul unor ţări care se întindeau de la Marea Baltică pînă la Marea Mediterană şi de la Rin pînă la Oder. Dintre toţi ceilalţi factori sociali, aproape nici unul n-a contribuit în mod favorabil la dezvoltarea poporului german. Numai literatura, luptînd cu nesfîrşite dificultăţi, l-a ajutat să meargă înainte.

Aici în Cernîşevski a vorbit iluministul, aici convingerea lui în ce priveşte forţa raţiunii şi a ştiinţei a precumpănit asupra ideilor lui materialiste în sociologie. Pe Lessing, iluminist tipic, l-a îndrăgit în mod deosebit şi pentru că-i amintea în multe privinţe de Belinski, după cum epoca lui Lessing îi evoca perioada 1840—1860 din istoria Rusiei. Şi într-un caz, şi în celălalt este vorba de o perioadă de «Sturm und Drang» şi e cît se poate de firesc ca un iluminist să se simtă atras de alţi iluminişti**...

?

[45] Ca să ne facem o idee de concepţia despre lume a lui Cernîşevski, trebuie să îmbinăm (poate, într-un mod cam artificial) părerile şi raţionamentele care au fost emise de el cu diferite prilejuri, în articole şi note

* Vezi, de pildă, cele scrise de P. P. Titovici, profesor la Universitatea din Odesa, în broşura sa infamantă «Ceva despre eroii romanului «*Ce-i de făcut?*»», apărută în 1879. — Numeroasele broşuri calomnioase ale acestui pamfletar, îndreptate împotriva «nihilismului», au atras asupra lui atenţia guvernului, care în 1880 i-a acordat o subvenţie pentru editarea ziarului antirevoluţionar «Bereg». Dar acest prototip al unor publicaţii ca «Rossiia» şi «Russkoe Znamea» n-a obţinut nici un succes; el şi-a încheiat curînd existenţa printr-un jalnic fiasco şi, pe cît se pare, printr-o acţiune frauduloasă. — Extrase din această broşură, din păcate cu totul incomplete, se pot găsi în cartea lui *N. Denisiuk*. «Însemnări critice pe marginea operelor lui N. G. Cernîşevski», Moscova, 1908.

N.B.

** În această privinţă, Cernîşevski ajunge uneori la exagerări ce nu sînt caracteristice realismului său, care de obicei este deosebit de riguros. Astfel, opunînd cinovnicilor bunul-simţ al poporului, arată că «ei au fost greşit educaţi şi au capatat o pregătire cu totul insuficientă» (Opere, IV, 396 . Dar asemenea afirmaţii întîlnim destul de rar în scrierile lui.

?

www.dacoromanica.ro

răzlețe, și care de aceea par uneori contradictorii sau neîmpinse pînă la concluzia lor logică. Și, totuși, un studiu atent al operelor complete ale lui Cernîșevski ne face să ajungem la profunda convingere că el avea o concepție materialistă destul de închegată despre lume, pe care căuta s-o aplice în dezbaterea tuturor problemelor, atît a celor teoretice, cît și a celor de ordin practic... N.B.

CAPITOLUL AL III-lea

CONCEPȚIILE FILOZOFICE ALE LUI CERNÎȘEVSKI. MORALA EGOISMULUI RAȚIONAL

[47—50] În Occident, evoluția hegelianismului de stînga a dus la Feuerbach, care a pus bazele filozofiei materialiste. «Astfel — spune Cernîșevski — s-a desăvîrșit dezvoltarea filozofiei germane, care, obținînd acum pentru prima dată soluții pozitive, și-a dezbrăcat forma scolastică anterioară, a transcendentalismului metafizic, și, recunoscînd identitatea rezultatelor obținute de ea cu cele obținute de științele naturii, s-a contopit cu teoria generală a științelor naturii și cu antropologia»*. Cf. Engels Feuerbach versus ΣΣ 225

Prin aceste cuvinte Cernîșevski aderă fără rezerve la «principiul antropologic» și la «umanismul» lui Feuerbach.

Problema fundamentală a filozofiei este aceea a raportului dintre gîndire și existență. Idealismul recunoaște primatul spiritului asupra naturii, materialismul afirmă primatul naturii sau al materiei. În acest domeniu, Feuerbach este un precursor al materialismului, respingînd idealismul lui Hegel cu ideea lui absolută**... inexact! N.B. Cf. Feuerbach 226

[53] Teoriile anterioare ale științelor morale, spune Cernîșevski, erau lipsite de orice importanță științifică, ca unele ce ignorau principiul antropologic. Dar ce este acest principiu antropologic? «Antropologia — răspunde Cernîșevski — este știința care, indiferent despre ce parte a procesului de viață al omului ar vorbi, ține seama întotdeauna că întreg acest proces și fiecare din părțile lui se petrec în *organismul omenesc*, că acest organism servește de material care produce fenomenele cercetate

* Studii asupra perioadei gogoliene din literatura rusă. Opere, II, 162.

** Încercarea lui *Lange* de a dovedi că Feuerbach n-a fost materialist („Istoria materialismului", Petersburg, 1899, vol. 2, p. 394 și urm. nu rezistă criticii. Vezi Plehanov. Problemele fundamentale ale marxismului, Petersburg, 1907, p. 7 și urm.; *idem*, În douăzeci de ani, ed. a 3-a, Petersburg, 1909, p. 271 și urm.

www.dacoromanica.ro

N.B. de ea, că *însuşirile fenomenelor sînt condiţionate de însuşirile materialului*, iar *legile* potrivit cărora apar fenomenele sînt *doar nişte cazuri particulare ale acţiunii legilor naturii*» (sublinierile noastre)...

[58—60] Acesta a fost un articol remarcabil, în care, pentru prima oară în literatura rusă, erau expuse într-un mod sistematic principiile fundamentale ale materialismului feuerbachian, care a fost dus de Cernîşevski pînă la ultimele lui concluzii logice... Articolul acesta era un manifest filozofic al «oamenilor noi», N.B. al intelectualităţii raznocinte, şi aşa a fost el apreciat de adversarii democraţiei revoluţionare...

«Otecestvenniie Zapiski» a grupat laolaltă obiecţiile aduse de Iurkevici lui Cernîşevski*. Ele se rezumă la următoarele: N.B. 1) Cernîşevski nu ştie filozofie; 2) el confundă aplicarea metodei istorico-naturaliste la studiul fenomenelor psihice cu însăşi explicarea acestor fenomene; 3) nu înţelege importanţa introspecţiei ca sursă specială a cunoaşterii în psihologie; 4) «confundă (?) doctrina metafizică a unităţii materiei»; 5) admite posibilitatea transformării deosebirilor cantitative în deosebiri calitative; 6) în sfîrşit, «aţi admis că orice concepţie este prin ea însăşi un fapt de ştiinţă şi în felul acesta aţi făcut să dispară orice deosebire dintre viaţa omului şi aceea a animalelor. Dv. respingeţi personalitatea morală a omului şi admiteţi numai impulsurile egoiste ale animalului»**.

La aceste obiecţii, Cernîşevski răspunde că toate păcatele mortale pe care le descoperă la el Iurkevici, manualele de seminar le găsesc în scrierile lui Aristotel, Bacon, Gassendi, Locke etc., într-un cuvînt la toţi filozofii care n-au avut onoarea să facă parte din tagma idealiştilor...

? [63] Idealismul este în esenţă contemplativ; materialismul, dimpotrivă, este un sistem de acţiune, care corespunde perioadelor de avînt social şi claselor cu stare de spirit revoluţionară. Alături de întreaga sa generaţie, Cernîşevski s-a situat în mod firesc pe punctul de vedere al monismului materialist...

[66] Legîndu-şi concepţia sa filozofică despre lume de năzuinţe practice precise, Cernîşevski a înţeles că materialismul mo- N.B. dern este filozofia clasei muncitoare...

---

* Cu articolul său împotriva lui Cernîşevski, Iurkevici, un «modest» profesor la Academia teologică din Kiev, a făcut carieră: Katkov şi Leontiev l-au transferat, curînd după aceea, la o catedră de filozofie la Moscova. Acest mizerabil individ a reuşit astfel să-şi imortalizeze numele. Dar poate cineva să invidieze o asemenea nemurire?

** Cum vom vedea mai departe, d-l Ivanov în a sa «Istorie a criticii ruse» recurge, după aproape patru decenii, la un argument analog. Nu-i rău!

www.dacoromanica.ro

[71] Etica lui Cernîșevski ne amintește mult de aceea a lui Feuerbach; de aceea vom spune cîteva cuvinte despre aceasta din urmă. După cum remarcă Engels*, etica lui Feuerbach, realistă ca *formă*, este, în esență, cu totul abstractă...

[74] Cernîșevski își continuă argumentația. Un om care stă săptămîni de-a rîndul la căpătîiul amicului său bolnav își sacrifică timpul și libertatea sa pentru sentimentul *său* de prietenie: acest sentiment «al său» este atît de puternic, încît găsește în satisfacerea lui o plăcere mai mare decît în orice alte surse și chiar decît în libertatea sa; iar dacă ar încălca acest sentiment, lasîndu-l nesatisfăcut, ar simți o neplăcere mai mare decît aceea pe care i-o produce renunțarea vremelnică la libertate. Același lucru se poate spune și despre oamenii de știință, care renunță la orice viață personală în interesul științei, sau despre oamenii politici, «care de obicei sînt calificați drept niște fanatici», explică Cernîșevski, referindu-se la revoluționari... N.B.

[82] Teoria egoismului rațional nu trebuie să ne inducă în eroare. Ea apare, la prima vedere, ca o doctrină individualistă, dar în realitate are un caracter profund social. Ceea ce importă aici nu e forma, ci conținutul «egoismului rațional», și, după cum am văzut mai sus, toate problemele litigioase care țin de acest domeniu au fost rezolvate de Cernîșevski și de discipolii săi în spirit social, în sensul slujirii societății și < intereselor sociale. La baza moralei egoismului rațional stă ideea de datorie, dar de datorie liber consimțită, ideea alegerii care răspunde unei nobleți interioare, organice. «A fi apărătorul celor asupriți sau a apăra asuprirea, aici alegerea nu este grea pentru un om cinstit». Teoria egoismului rațional, iată care este *morala oamenilor cinstiți*, morala generației revoluționare × ? din deceniul al 7-lea...

CAPITOLUL AL IV-lea

ESTETICA ȘI CRITICA LUI CERNÎȘEVSKI

[93] Acest exponent plin de forță și de speranțe al democrației revoluționare, care-și începea cariera ei istorică, refuză categoric să accepte concepția idealistă, pentru care tragicul constituie o lege a universului. Și aici el încearcă să se situeze pe punctul de vedere «antropologic»...

* *Engels* De la idealismul clasic etc. 327 p. 35 și urm. — Engels și bate joc amarnic de etica lui Feuerbach, afirmînd că, după morala lui, bursa este etalonul suprem al moralității, dacă speculațiile sînt făcute corect. Este un procedeu polemic, firește, dar el reușește să dezvăluie caracterul abstract și neistoric al moralei feuerbachiene. ?

www.dacoromanica.ro

[104] Problemele de estetică au fost pentru el doar un cîmp de luptă, pe care tînărul revoluționar în domeniul gîndirii a dat prima bătălie împotriva odioasei lumi vechi, pe care o detesta pentru toate instituțiile ei economice și politice și pentru toată ideologia și morala ei. În disertația sa, «în care în dosul unei forme oarecum scolastice clocotește o nemărginită sete de viață, de muncă, de fericire pămînteasc㻫*, Cernîșevski se manifestă ca un exponent al ideilor și al stării de spirit a intelectualității raznocinte, care în acea vreme (după războiul Crimeii) a pășit plină de cutezanță pe scena istoriei, sub faldurile larg desfășurate ale steagului ei de protest...

CAPITOLUL AL V-lea

FILOZOFIA ISTORIEI A LUI CERNÎȘEVSKI

[135] Dacă ne amintim că Cernîșevski a trăit în epoca de neagră reacțiune care s-a instaurat în Europa îndată după înăbușirea mișcării revoluționare din anii 1848—1849, că în Franța triumfase Napoleon al III-lea, că în Austria se înscăunase din nou absolutismul, că Prusia încăpuse în ghearele reacțiunii feudale, că Italia făcea eforturi zadarnice de eliberare, că Rusia se hotăra cu greu să renunțe la iobăgie, dacă ne amintim că în Europa abia după războiul italo-austriac din 1859 a început să se producă o înviorare politică și că, așa cum vom vedea mai departe, Cernîșevski nu credea în existența unor serioase forțe revoluționare în Rusia, vom înțelege că obiectivismul lui trebuia să-l ducă în mod fatal la un profund pesimism. Și, totuși, Cernîșevski considera că e o datorie de onoare să nu-și ascundă de loc adevărul sieși și cititorilor săi, oricît de amar ar fi el, și nu s-a condus niciodată după aforismul: «decît o mulțime de adevăruri amare mai bine o minciună dulceagă».

? N.B.

[145—147] Așadar, Cernîșevski recomanda o atitudine optimistă față de viață, și ea era întemeiată tocmai pe faptul că *principala forță motrice a istoriei în vremea noastră este orientarea spre industrie...* «...Victoriile obținute de Napoleon în Spania și în Germania au adus unele foloase acestor țări. Și cum să nu aducă unele foloase victoriile fabricanților și inginerilor, ale comercianților și tehnologilor? *Dezvoltarea industriei este o chezășie de progres. Privită sub acest aspect, intensificarea mișcării industriale de la noi ne bucură în mod deosebit*». Și, mai departe, Cernîșevski relevă, plin de entuziasm, cîteva fapte noi din domeniul dezvoltării industriei: înființarea unei noi societăți de navigație pe Volga și pe afluenții ei, expoziția agricolă de la Kiev etc.**...

* *Andreevici.* Studii de filozofie a literaturii ruse, Petersburg, 1905, p. 249.

** Cronică contemporană (noiembrie 1857 . Opere, III, 561—562. Cf. «Revista revistelor» (noiembrie 1856), unde Cernîșevski consideră că «cea mai importantă îmbunătățire» care s-a produs după războiul Crimeii a fost «luarea de măsuri pentru construirea unei întinse rețele de căi ferate». Opere, II, p. 653.

www.dacoromanica.ro

După cele arătate pînă aici nu ne surprinde, firește, să aflăm de la Cernîşevski că, în mod obişnuit, frămîntările politice au la bază nemulţumiri sociale*. Nu ne mai uimeşte această frază, scoasă parcă dintr-o broşură a lui Marx din anii 1848—1849, în care el spune că «sarea şi vinul au luat parte la răsturnarea lui Napoleon, a Bourbonilor şi a dinastiei de Orleans"**. Şi nu ne mirăm cînd aflăm părerile lui despre cauzele căderii Romei, pe care el, ca şi Plinius, o explică prin schimbarea produsă în relaţiile agrare: «marea proprietate a dus de rîpă Italia — latifundia perdidere Italiam»***...

Cf. Plehanov[228]

[152] În articolul «Capitalul şi munca», Cernîşevski arată că istoria antică are la bază lupta dintre clase. La Atena, susţine el, în această luptă a avut preponderenţă elementul pur politic: eupatrizii şi demosul au luptat aproape exclusiv pentru sau contra extinderii *drepturilor politice asupra maselor demosului*****. La Roma, lupta pentru interese economice se situează mult mai evident pe primul plan...

[154—155] Aşadar, pentru Cernîşevski era clar că clasele sociale contemporane se formează în procesul producţiei: celor trei elemente ale producţiei—pămîntul, capitalul şi munca — le corespund cele trei clase principale ale societăţii contemporane: moşierii, burghezii şi muncitorii. În comentariile sale pe marginea cărţii lui Mill, el arată fără nici un echivoc că, în ultimă analiză, relaţiile reciproce dintre aceste trei clase sînt determinate de împărţirea produsului în trei părţi: rentă, profit şi salariu...

? Cf. Marx „Das Kapital", III, 7[230]

[157—160] E drept că întîlnim la Cernîşevski expresia «plaga proletariatului», dar, propriu-zis, el foloseşte această expresie în cursul unei polemici cu burghezii occidentalişti, care înclinau să vadă în Europa occidentală aproape un paradis şi nu voiau să adopte o atitudine critică faţă de aspectele negative ale relaţiilor vest-

* Monarhia din iulie. Opere, VI, 15.

** C a v a i g n a c. Opere, IV, 33.

*** «Capitalul şi munca». Opere, VI, 15.

**** E cit se poate de clar că aici Cernîşevski comite o eroare, dar e vorba de o eroare accidentală, deoarece în mod obişnuit el arată că la baza luptei politice stă ciocnirea de interese economice. De altfel, şi la Engels dăm peste o frază ca aceasta: «Cel puţin în istoria modernă, statul, orînduirea politică, este elementul subordonat, iar societatea civilă, domeniul relaţiilor economice — elementul hotărîtor» (loc. cit., 57[228]). Oare numai «în istoria modernă» stau astfel lucrurile? Este vorba, desigur, de o scăpare. Să nu fim deci prea aspri cu unele scăpări analoge pe care le întîlnim la Cernîşevski. ? <

www.dacoromanica.ro

europene*... E posibil ca Cernîşevski, în interesul unei apărări mai efective a proprietăţii de obşte, să fi pus în faţa societăţii ruse perspectiva proletarizării, de care era ameninţat poporul. Dar iată că şi social-democraţii, care se ridică împotriva măsurilor introduse de Stolipin în domeniul politicii agrare, recurg şi ei la un argument analog (ca formă, fireşte, iar nu ca fond)...

fals!

Dar ce este proletarul? Poate că Cernîşevski înţelegea pur şi simplu prin această denumire pe omul nevoiaş sau pe «omul de rînd». Dar să vedem ce spune el. Ironizîndu-l pe Vernadski, care scrisese că în Franţa «numeroşi proletari au proprietate imobilă», Cernîşevski scrie: «Ne permitem să întrebăm cum de s-a putut întîmpla o asemenea ciudăţenie. Toţi economiştii ale căror scrieri am avut prilejul să le citim subînţeleg prin proletar un om lipsit de proprietate; el nu este în nici un caz un simplu om nevoiaş; economiştii fac aici o distincţie strictă între noţiuni: nevoiaş este cel ce are mijloace de trai sărăcăcioase, iar proletar este cel lipsit de proprietate. *Nevoiaşul este opus bogatului, iar proletarul—proprietarului.* Un sătean francez cu 5 ha de pămînt poate să ducă o viaţă foarte sărăcăcioasă dacă pămîntul lui e de proastă calitate sau dacă familia lui e prea numeroasă, şi totuşi *el nu este proletar*; dimpotrivă, un lucrător dintr-un atelier parizian sau londonez poate să locuiască într-o cameră mai confortabilă şi mai călduroasă, să se hrănească cu alimente mai gustoase şi să se îmbrace mai bine decît acest sătean, şi el rămîne totuşi un proletar dacă nu posedă avere imobilă sau capital şi soarta lui e legată exclusiv de salariu»**. Aceste cuvinte ale întemeietorului narodnicismului ne arată că el se situa cu mult deasupra unor epigoni ai narodnicismului ca V. Cernov, care nici pînă astăzi nu vrea să înţeleagă diferenţa care există între un nevoiaş şi un proletar. Ele ne arată de ce Cernîşevski considera că «proletarizarea... este o plagă mai grea pentru viaţa poporului decît simpla sărăcie». Cernîşevski avea în vedere nesiguranţa existenţei, care, în caz de şomaj sau de boală ori la bătrîneţe, îl condamna pe proletar la moarte prin inaniţie... «Nu ne îndoim cîtuşi de puţin — spunea el — că aceste suferinţe vor avea un sfîrşit, că *această boală va duce la însănătoşire, iar nu la moarte*»***. Proletarii nu se vor potoli pînă ce nu vor obţine satisfacerea revendicărilor lor, şi de aceea e de aşteptat ca naţiunile capita-

N.B.

N.B.

* Revista revistelor („Russkaia beseda" şi slavofilismul), martie, 1857, Opere, III, 151. — Pe vremea aceea Cernîşevski tot mai spera că «cei mai vrednici reprezentanţi» ai slavofilismului, la care guvernul se uita destul de chiorîş, vor fi alături de democraţi în anumite probleme (în speţă, în problema libertăţii politice şi în aceea a asigurării bunăstării poporului). Curînd însă şi-a dat seama că se înşelase.

** Despre proprietatea funciară. Opere, III, 418 (1857).

*** Opere, III, 303 (1857).

www.dacoromanica.ro

liste să aibă de-a face cu noi tulburări, mai grave decît cele de pînă acum. «Pe de altă parte — arată Cernîșevski —, numărul proletarilor e în continuă creștere și, ceea ce este mai important, ei devin mai conștienți de forța lor și ajung la o înțelegere a nevoilor lor»*. Spuneți sincer, nu vă amintește această frază de anumite pasaje din «Manifestul Comunist»? N.B.

[174—176] Acea parte din publicul de la noi care nutrește simpatii pentru narodnicism și-a manifestat cel mai puțin interesul pentru o analiză a concepțiilor lui Cernîșevski sub raportul apropierii lor de socialismul științific; și se prea poate ca ea să considere o asemenea apropiere drept o profanare a memoriei marelui gînditor. Majoritatea marxiștilor, dimpotrivă, sînt de părere că Cernîșevski e un scriitor care merită toată simpatia și care s-a dovedit util la vremea lui, dar care e foarte departe de concepția materialistă modernă. În atitudinea lor față de Cernîșevski, ei sînt puternic influențați de acel capriciu al istoriei care a făcut ca acest obiectivist și materialist să fie întemeietorul narodnicismului. În genere însă, majoritatea publicului nu știe altceva despre Cernîșevski decît că a scris romanul utopic «Ce-i de făcut?» și că a nutrit visul unei treceri directe a Rusiei de la obște la socialism printr-un complot pus la cale de un mic grup de intelectuali revoluționari. N.B.

Adevărata fizionomie științifică a lui Cernîșevski n-are aproape nimic comun cu această reprezentare fantezistă...

Cernîșevski a privit istoria omenirii cu ochii unui obiectivist riguros. El a văzut în ea procesul dialectic al dezvoltării prin contradicții, prin salturi, care și ele sînt rezultatul unor schimbări cantitative treptate. Ca rezultat al acestui proces dialectic neîntrerupt are loc trecerea de la formele inferioare la forme superioare. Protagoniștii istoriei sînt clasele sociale, a căror luptă e determinată de cauze economice. La baza procesului istoric stă factorul economic, care determină relațiile politice și juridice, ca și ideologia societății.

Se poate oare contesta că acest punct de vedere se apropie de materialismul istoric al lui Marx și Engels? Concepția despre lume a lui Cernîșevski se deosebește de sistemul întemeietorilor socialismului științific ? modern [numai] prin lipsa de sistematizare și de precizie a unor termeni. Singura lacună serioasă de care suferă concepțiile istorice-filozofice ale lui Cernîșevski este aceea că el n-a arătat în mod clar însemnătatea hotărîtoare pe care o are dezvoltarea forțelor de producție ca factor fundamental al procesului istoric... asta-i prea de tot!

* Despre proprietatea funciară. Opere, III, 455 (1857).

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL AL VII-lea

ECONOMIA POLITICĂ ŞI SOCIALISMUL

N.B. [275—280] În raţionamentele lui Cernîşevski pe această temă întîlnim din nou acelaşi ciudat amestec de intuiri geniale şi de tendinţe utopice, amestec care e explicabil, ca şi în toate celelalte cazuri, prin caracterul general al sistemului său economic, despre care am vorbit în repetate rînduri.

El îi reproşează lui Mill că s-a mulţumit să facă doar cîteva observaţii «în legătură cu cea mai importantă marfă, munca», cînd se ştie că «pentru marea majoritate a oamenilor munca este cea mai importantă, dacă nu chiar unica marfă»*. El explică acest fapt prin aceea că în întreaga lui analiză Mill se situează pe punctul de vedere al capitalistului, că «punctul de vedere de la care porneşte ideea valorii producţiei este acela al producătorului sau, mai precis, al producătorului care cumpără munca lucrătorilor salariaţi»**. Dacă nu pui problema, de importanţă fundamentală, a acestei «mărfi ciudate», n-ai să poţi spune nimic deosebit despre valoarea ei de schimb: marfa ca atare este subordonată egalizării cererii şi ofertei, şi nimic mai mult. «Dar problema fundamentală este dacă munca trebuie să fie o marfă, dacă ea trebuie să aibă valoare de schimb»...

Cumpărarea de muncă se deosebeşte de cumpărarea unui rob doar prin durata pe care se face vînzarea şi prin puterea asupra ei, transmisă de vînzător cumpărătorului. Trăsătura fundamentală este aici una şi aceeaşi: puterea unei persoane particulare asupra forţelor economice ale unei alte persoane. «Deosebirea dintre cumpărarea muncii şi sclavie poate să intereseze pe jurist şi pe administrator, dar ea nu trebuie să intereseze pe un specialist în economia politică»...

N.B. «*Munca nu este un produs. Ea este încă numai o forţă de producţie, este numai un izvor al produsului.* Ea se deosebeşte de produs aşa cum se deosebeşte muşchiul de greutatea pe care o ridică, aşa cum se deosebeşte omul de o trîmbă de postav sau de o bucată de pîine»***...

Ca şi economia clasică, Cernîşevski deosebeşte două feluri de valoare: valoarea intrinsecă şi valoarea de schimb. Prin valoare intrinsecă el înţelege valoarea de întrebuinţare**** şi, spre deosebire de economia burgheză, îşi concentrează îndeosebi atenţia asupra analizei acestei valori. Şi e cît se poate de firesc să fie aşa dacă ne gîndim că Cernîşevski critică orînduirea capitalistă

* Adnotări la cartea lui Mill, p. 436 şi urm.
** Ibid., p. 492.
*** Adnotări la cartea lui Mill, p. 493.
**** «Pentru ca un obiect să aibă valoare de schimb este necesar... ca cumpărătorul să considere că el poate satisface o necesitate oarecare... În limbajul economiei politice acest lucru se exprimă în felul următor: au valoare de schimb numai obiectele care au valoare intrinsecă». Adnotări la cartea lui Mill, p. 420.

www.dacoromanica.ro

nu atît din punctul de vedere al tendinţelor ei obiective interne, cît din acela al intereselor ei, care sînt opuse intereselor societăţii, ale poporului, ale maselor... N.B.

«Vedem — conchide el — că, în fond, valoarea de schimb trebuie să coincidă cu valoarea intrinsecă şi ea se abate de la aceasta numai datorită faptului că, în mod eronat, munca este considerată drept o marfă, ceea ce n-ar trebui să fie. De aceea posibilitatea de a face deosebire între valoarea de schimb şi valoarea intrinsecă *nu dovedeşte altceva decît că orînduirea* în care există o asemenea deosebire *este nesatisfăcătoare sub aspect economic.* Teoria trebuie să privească această N.B. distincţie între valoarea de schimb şi valoarea intrinsecă cu aceiaşi ochi cu care priveşte sclavia, monopolul, protecţionismul. Ea poate — şi trebuie — să studieze cît mai amănunţit aceste fenomene, dar nu trebuie să uite că descrie nişte *abateri de la ordinea firească a lucrurilor.* S-ar putea ca ea să creadă N.B. că pentru înlăturarea unuia sau altuia din aceste fenomene ale vieţii economice este nevoie de o perioadă de timp îndelungată şi de strădanii cu totul deosebite; dar, oricît de îndepărtat i s-ar părea termenul tămăduirii cutărei sau cutărei maladii economice, ea trebuie să-şi dea seama dinainte ce aspect va avea o stare de lucruri sănătoasă»*.

O stare de lucruri sănătoasă o oferă orînduirea socialistă, nu! în care producţia e organizată în mod planificat, potrivit cu nevoile societăţii, în care munca încetează să mai fie o marfă, iar «valoarea de schimb coincide cu valoarea intrinsecă». Repartiţia forţelor de producţie între diversele ramuri în cadrul sistemului de producţie bazat pe schimb sau în care se produce pentru vînzare este determinată de repartiţia puterii de cumpărare în societatea respectivă; în cadrul sistemului de producţie care e bazat «direct pe nevoile producătorului» însă, ea este determinată chiar de aceste nevoi. Aşa se prezintă lucrurile în stadiul inferior al dezvoltării, care se caracterizează prin existenţa micii producţii cu caracter închis; dar tot aşa se vor prezenta ele şi într-un stadiu superior al dezvoltării economice, cînd producţia colectivă organizată va avea un caracter dominant**...

[282—283] În acest sistem, «valoarea de schimb a produsului nu mai prezintă nici o importanţă; produsul este direct N.B. subordonat satisfacerii nevoilor omului şi se ţine seama numai de măsura în care el poate satisface aceste nevoi, adică de

* Adnotări la cartea lui Mill, 140—141.

** *Adnotări* la cartea lui Mill, 449—450. Acum devin de înţeles completările făcute de Cernişevski la cele 17 teze ale lui Mill asupra valorii vezi mai sus, p. 232 : aici el pune faţă în faţă principiile economiei capitaliste şi pe acelea ale economiei socialiste, pornind de la opoziţia dintre cele două forme ale valorii.

www.dacoromanica.ro

valoarea lui intrinsecă; e de presupus că numai în mod accidental şi cu totul excepţional el capătă şi valoare de schimb, fiindcă masa produselor nici nu e destinată vînzării sau schimbului, ci serveşte direct pentru consumul producătorului; şi chiar dacă o parte din produse este schimbată pe produsele altor producători*, valoarea de schimb nu reprezintă ceva diferit de valoarea intrinsecă, întrucît aceasta se transformă de-a dreptul în valoare de schimb, fără vreo micşorare sau vreun adaos»**...

numai atît? ***

[295—296] Din cele expuse pînă aici, cititorul şi-a putut face o idee de caracterul sistemului economic al lui Cernîşevski, de metoda folosită de el, precum şi de scopul cercetărilor lui. Scopul acestor cercetări este ca, printr-o critică a relaţiilor economice existente, să arate răul pe care-l aduce maselor populare capitalismul, să sublinieze caracterul trecător al acestuia şi să scoată în evidenţă trăsăturile esenţiale ale orînduirii viitoare, socialiste. Totodată, cum era şi firesc, centrul de greutate s-a deplasat spre o critică a prezentului, făcută din punctul de vedere al viitorului, şi spre o caracterizare a orînduirii viitoare, schiţată în trăsăturile ei cele mai generale. Din această cauză, analiza relaţiilor economice existente a avut întrucîtva de suferit şi, după cum am văzut mai înainte, definiţiile date de Cernîşevski unor noţiuni de bază ale economiei politice sînt inconsistente sub raport istoric şi dialectic.

Dar dacă deficienţele metodei folosite de Cernîşevski s-au răsfrînt în mod negativ asupra importanţei sistemului său în general şi au făcut ca el să aibă o valabilitate efemeră, dacă acest sistem a jucat un anumit rol istoric, iar azi el trebuie să fie considerat ca învechit, asemenea deficienţe de ordin general şi imprecizia diverselor definiţii nu l-au împiedicat pe acest autor să facă o serie de profunde observaţii critice în legătură cu orînduirea capitalistă privită în ansamblu. Şi în acest domeniu s-au manifestat în chip strălucit talentul şi puterea lui de pătrundere...

N.B.

* După cum vedeţi, aici Cernîşevski admite existenţa unui schimb parţial şi în societatea viitorului. Adevărul este că el, după cum vom arăta mai departe, admitea posibilitatea unui stadiu intermediar între capitalism şi socialism.

** Din cele arătate mai sus reiese limpede că dacă între concepţia lui Cernîşevski asupra valorii şi aceea a lui Proudhon se poate face o oarecare apropiere, cu totul generală, ea este de ordin pur formal. După părerea lui Proudhon, o «valoare stabilită (sau constituită)» nu se poate realiza decît într-o societate de mici producători independenţi, care-şi schimbă în mod liber între ei produsele-marfă; la Cernîşevski însă «norma» valorilor presupune, dimpotrivă, tocmai o societate organizată pe principiile muncii colective şi ale proprietăţii colective asupra mijloacelor de producţie, care aduce în sfera schimbului doar o parte neînsemnată din produsele sale. La Cernîşevski punctul de plecare este socialist, în timp ce la Proudhon el este individualist mic-burghez. Acolo unde începe să acţioneze «norma valorilor» enunţată de primul, nu mai e loc pentru «valoarea stabilită» preconizată de al doilea.

?

*** Cuvintele «numai atît?» au fost scrise de Lenin sus, pe colţul din stînga al paginii. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

[320] Socialismul lui Cernîșevski nu este, desigur, lipsit de anumite elemente utopice, dar noi nu-l putem considera pentru acest motiv drept un simplu utopist. Așa cum am mai arătat, Cernîșevski marchează un stadiu de tranziție între socialismul utopic și socialismul științific, situîndu-se, în majoritatea cazurilor, mai aproape de acesta din urmă... N.B.

[324] Despre utopismul lui Cernîșevski, repetăm, nu se poate vorbi decît cum grano salis. Realist riguros, el a preluat de la sistemele utopice în special critica proprietății private și a orînduirii capitaliste, precum și principiile generale ale orînduirii viitorului, cum sînt, de pildă, asocierea, îmbinarea industriei cu agricultura, organizarea producției etc., dar el și-a dat foarte bine seama de deficiențele acestor sisteme și a făcut o critică strălucită multora din tezele lor...

[328—330] Dar ne dau oare toate acestea dreptul să-l încadrăm tout court pe Cernîșevski în categoria utopiștilor? În ce ne privește, nu ne gîndim cîtuși de puțin să facem așa ceva.

Din cele spuse pînă aici reiese clar că Cernîșevski nu poate fi trecut în rîndul reprezentanților «socialismului mic-burghez»...

Toate aceste trăsături negative ale socialismului mic-burghez i-au fost organic străine lui Cernîșevski al nostru. El a fost cu totul străin de idealizarea barbariei patriarhale; ? a negat categoric viabilitatea micii producții; cît despre programul lui pozitiv, el nu consta cîtuși de puțin în restabilirea micului meșteșug sau a micii agriculturi, ci în organizarea socială planificată a producției pe principiile colectivismului. ?

Dar avem noi vreun temei să-l încadrăm pe acest autor printre reprezentanții socialismului critic-utopic? Să vedem...

Marx, care a făcut aprecieri atît de severe despre scrierile și activitatea unor reprezentanți ai socialismului european, ca Proudhon și Lassalle (dintre care ultimul i-a fost chiar discipol), și a unor reprezentanți ai socialismului rus, cum au fost Herzen, Bakunin și Neceaev, a avut față de Cernîșevski o atitudine de profund respect și de deosebită simpatie. Extrem de rezervat și de zgîrcit în materie de elogii și de aprecieri măgulitoare, făuritorul socialismului științific îl considera pe Cernîșevski drept un mare savant și critic, care a dezvăluit cu măiestrie falimentul economiei burgheze. E limpede că această apreciere măgulitoare, poate singura care a fost emisă de un om atît de reținut ca Marx, a avut totuși unele temeiuri serioase, mai ales dacă o comparăm cu aprecierile severe făcute de el la adresa altor mari reprezentanți ai gîndirii socialiste. Asemenea temeiuri au existat fără doar și poate...

[332—336] Trăsăturile utopiștilor i-au fost cu totul străine lui Cernîșevski, afară de una singură: și el considera că înființarea de asociații de producție constituie un mijloc de a dovedi

www.dacoromanica.ro

superioritatea gospodăriei cooperatiste asupra celei capitaliste şi un instrument de propagandă în favoarea noilor idei. Dar cît de mare e deosebirea dintre el şi utopişti în acest domeniu! În primul rînd, el n-a declarat niciodată că înfiinţarea de asociaţii reprezintă *singurul* mijloc de transformare socială, n-a încercat să impună în chip doctrinar clasei muncitoare această formă unică şi n-a opus-o formelor istorice ale mişcării muncitoreşti; în al doilea rînd, el nu numai că nu neagă necesitatea luptei politice şi sarcinile politice ale proletariatului, dar, dimpotrivă, cum am văzut mai sus (cap. V şi VI), reproşa socialiştilor că dau dovadă de şovăială şi inconsecvenţă atunci cînd este vorba de
N.B. înfăptuirea acestor sarcini, şi în special de problema cuceririi puterii politice şi a dictaturii revoluţionare. Indiferentismul politic, exclusivismul îngust al descoperitorului pietrei filozofale, al savantului de cabinet care visează să fericească proasta omenire cu născocirile lui geniale şi care priveşte cu un aer de dispreţ cum masele ignorante se zbat neputincioase să nu fie înghiţite de vîltoarea istoriei, într-un cuvînt înfumurarea sectară şi pedantismul i-au fost absolut străine lui Cernîşevski*.

Şi dacă în domeniul criticii ştiinţifice a capitalismului el a
N.B. fost adeptul lui Fourier, Owen şi Saint-Simon, în domeniul acţiunilor practice şi al metodelor luptei politice poate fi pus mai degrabă alături de blanquişti şi cartişti...

? Totuşi, Cernîşevski nu credea într-o instaurare apropiată a socialismului. În această privinţă el vedea lucrurile mai realist decît le văzuseră, de pildă, Marx şi Engels la sfîrşitul deceniului al 5-lea. În articolul «Activitatea economică şi legislaţia» (1859), el declară că sîntem
N.B. încă foarte departe de socialism, «dacă nu cu o mie de ani, atunci cel puţin cu o sută sau o suta cincizeci»**. Iată de ce speranţele pe care şi le-a pus Cernîşevski în obşte (atîta timp cît şi-a mai pus asemenea speranţe) nu trebuie înţelese în sensul că el considera posibil să se sară de-o dată din starea de barbarie în care se afla Rusia, cu analfabetismul şi cu plugul ei de lemn, în mileniul comunismului. El credea, după cît se pare, că, dacă istoria, această «bunică care îşi iubeşte nespus de mult nepoţii ei cei mititei»***, va fi deosebit

* El îi condamnă pe saint-simonişti, între altele, pentru indiferentismul lor politic, pentru exodul lor spre rîul Ienisei: «Trecerea solemnă a saint-simoniştilor la noua orînduire a vieţii a avut loc la 6 iunie 1832, adică chiar în ziua cînd cartierele învecinate ale Parisului au fost teatrul unei răscoale republicane provocate de funeraliile lui Lamarck. Procedînd cu tot calmul la organizarea lor internă în mijlocul bubuiturilor de tun care exterminau micile detaşamente de insurgenţi, saint-simoniştii au dovedit că n-au nimic comun cu vechile partide radicale ce paşeau la transformarea societăţii pe o cale pe care ei o considerau greşită şi că nici măcar nu înţeleg de ce reforme are nevoie societatea; lepădîndu-se de lumea veche, ei s-au lepădat chiar şi de oamenii care, mai mult decît oricare alţii pe lumea asta, voiau binele celor mulţi» (Monarhia din iulie, l. c., 146).

** Opere, IV, 450.

*** Ibid., 329.

www.dacoromanica.ro

de binevoitoare față de poporul rus, se va ajunge cam la ceea ce s-a numit la noi în ultimii ani «republica muncii». În acest caz, menținerea obștii va face să fie cu putință trecerea treptată la o agricultură cu adevărat colectivă, în care vor fi folosite mașinile.

N.B. «realism»??

Așadar, Cernîșevski nu credea într-o instaurare apropiată a socialismului, dar considera că e necesar să se studieze încă de pe acum principiile de bază ale orînduirii socialiste, «căci altfel ne vom abate din drum»*. Dar, dacă astăzi nu este posibilă o înfăptuire deplină și definitivă a orînduirii socialiste, în schimb este posibilă o înfăptuire a ei parțială. «Oare nu se întîmplă — spune Cernîșevski — ca un gînditor care în scrierile sale pur teoretice își expune ideile numai din grija pentru justețea și consecvența sistemului său să caute să-și limiteze poveștile, în ce privește problemele practice ale prezentului, numai la o parte din sistemul său, și anume la aceea care e aplicabilă și în momentul de față?». Iată de ce Cernîșevski, păstrîndu-și în întregime năzuințele sale socialiste, consideră că nu e lipsit de folos «să se vorbească și despre ceea ce e posibil în actuala stare de lucruri». Și, mai departe, el descrie încă o dată planul asociațiilor sale de producție, la a cărui întocmire s-a călăuzit după ideile lui Fourier și Louis Blanc, făcînd rezerva că el reprezintă doar unul din «proiectele care țin seama de limitele a ceea ce e posibil în epoca actuală»**.

Să nu-l judecăm prea aspru pentru asta. Să ne amintim că și Kautsky, în broșura sa «A doua zi după revoluție», vorbește de înfăptuirea treptată a socialismului, — e drept, după cucerirea puterii de către proletariat. Să nu uităm apoi, dacă e să luăm o epocă mai apropiată de Cernîșevski, că și la congresele Internaționalei, ale căror lucrări se desfășurau sub influența indirectă a lui Marx, a fost admisă o asemenea înfăptuire parțială a socialismului încă în cadrul orînduirii burgheze (ca trebuind să cuprindă naționalizarea pămîntului, a căilor ferate, a canalelor de navigație și a minelor și trecerea lor în mîinile asociațiilor muncitorești etc.).

Ehei! A cam încurcat-o tov. Steklov ??

* Adnotări la cartea lui Mill, 634 și urm.

** În această privință, Cernîșevski s-a aflat, fără îndoială, sub influența teoriei fourieriste a garantismului ca stadiu intermediar între orînduirea capitalistă (civilizație și cea socialistă (orînduire societară, armonie). Garantismul lui Fourier este o orînduire socială în care interesele particulare, dominante în civilizație, vor fi subordonate garanțiilor interesului obștesc. Dreptul de proprietate privată, care acum are un caracter absolut, va fi limitat; societăți anonime pe acțiuni vor organiza producția și comerțul pe principiile asocierii; va fi introdus un amplu sistem de asigurare de către stat a cetățenilor împotriva oricăror calamități; totodată, va fi organizat pe scară largă ajutorul social pentru șomeri etc. Într-un cuvînt, sistemul concurenței nelimitate va fi înlăturat, iar intervenția statului în relațiile economice va căpăta o dezvoltare deosebită, în interesul maselor muncitoare, deci, bineînțeles, omenirea nu va reuși să treacă de-a dreptul de la civilizație la armonie, sărind peste stadiul garantismului.

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL AL VIII-lea
CERNÎŞEVSKI ŞI SOCIETATEA RUSĂ DIN VREMEA SA

[340—354] Faţă de societatea rusă din vremea sa, Cernîşevski avea o atitudine extrem de pesimistă; el considera că ea nu e animată de năzuinţa spre o luptă decisivă şi nu dispune de forţele capabile să ducă această luptă pînă la capăt. «Să transformăm viaţa societăţii din Rusia potrivit convingerilor noastre! — zice unul dintre eroii nuvelei «Un glas stins»: — În tinereţe e firesc să te gîndeşti la tot felul de himere. Dar e o ruşine să rămîi naiv la anii mei... Eu am trecut de mult pragul maturităţii, mi-am dat de mult seama în ce societate şi în ce ţară trăiesc, cărei naţiuni îi aparţin. Să mă zbat pentru a aplica convingerile mele la viaţa ei înseamnă să încerc să insuflu unui bou concepţiile mele despre jug»*. El considera că epoca în care trăieşte este o epocă de «letargie totală a societăţii»**...

Levitki redă în felul următor impresiile sale din convorbirile avute cu Cernîşevski***.

> Multe din cele spuse de el trădau o stare de spirit peste măsură de întunecată şi de deznădăjduită. Cuvintele lui trezeau în sufletul interlocutorului un profund dispreţ faţă de prezent şi faţă de orice activitate în prezent. Un adevărat democrat nu trebuie să-şi facă inimă rea pentru că toate treburile noastre publice sînt mărunte şi absurde. Societatea noastră nu se ocupă de altceva decît de fleacuri. Acum****, de pildă, ea se arată extrem de agitată în legătură cu desfiinţarea iobăgiei. *Ce este iobăgia? Un fleac.* În America, sclavajul nu e un fleac: deosebirea de drepturi şi de bunăstare între un muncitor negru din statele din Sud şi unul alb din statele din Nord este nespus de mare; a egala pe sclav cu muncitorul din Nord e un lucru de mare folos. La noi nu-i acelaşi lucru. Oare viaţa pe care o duc ţăranii liberi e cu mult mai bună decît a iobagilor? Iar situaţia lor socială e cu mult mai bună? Deosebirea în bine este de-a dreptul microscopică, aşa că nici nu face să vorbim de ea. Desfiinţarea iobăgiei e un fleac din moment ce pămîntul rămîne în proprietatea nobililor. De pe urma reformei vor avea de cîştigat doar a suta parte din ţărani; restul se vor alege doar cu paguba. În fond, toate astea sînt fleacuri şi prostii. *Toate sînt prostii faţă de caracterul general al orînduirii de stat.* Dar să admitem că această reformă parţială va fi înfăptuită. Ce va urma mai departe? Curtea cu juri? «Iarăşi un lucru important cînd nu se află sub înrîurirea unei asemenea orînduiri de stat în care nici un fel de forme de justiţie nu pot funcţiona cu mult mai prost decît curtea cu juri!» Două fleacuri — iată tot programul de eforturi şi de efuziuni entuziaste ale

* «Un glas stins». Opere, X, partea 1, 63.
** Ibid., 70.
*** «Jurnalul lui Levitki» (partea a doua, neterminată a romanului «Prologul»). Opere, vol. X, partea 1, p. 210 şi urm.
**** Adica la sfîrşitul deceniului al 6-lea.

www.dacoromanica.ro

societății ruse pentru o perioadă destul de îndelungată, afară de cazul că se întîmplă ceva deosebit; dar deocamdată nu se prevede încă nimic deosebit...

Levițki (Dobroliubov) nu se poate împăca cu aceste concluzii sumbre ale lui Volghin (Cernîșevski), deși în cursul discuțiilor pe care le are cu el se lasă dominat de puternica influență a acestui spirit superior și consecvent. El îl consideră pe Volghin drept un om plin de devotament față de interesele poporului, dar îi vede limpede și slăbiciunile: *Volghin nu crede în popor...* ||

Vom reproduce din acest jurnal, deosebit de interesant (care, să nu uităm, e scris chiar de Cernîșevski), încă o discuție, caracteristică pentru starea de spirit a lui Cernîșevski din acea perioadă (a doua jumătate a deceniului al 6-lea). Trăind într-un fund de provincie, Levițki își rememorează discuțiile avute cu dascălul său. «Am în cap Petersburgul, publicistica, pe liberalii noștri și-l aud pe Volghin spunînd pe un ton de blîndă ironie: «Vorbești și d-ta! Dar ce treabă crezi că poți face cu asemenea lepădături?» Iar eu îi obiectez: «Dar unde și cînd n-a fost societatea o gloată de lepădături? Și,totuși, oamenii cumsecade au muncit întotdeauna și pretutindeni». — «Firește, din prostie; oamenii inteligenți s-au comportat întotdeauna și pretutindeni ca niște neghiobi, Vladimir Alekseevici. Ce plăcere mai e și asta să bați apa-n piuă? — își continuă Volghin cu nepăsare sarcasmele. — Nu cu asta, nu cu ideile și cu munca oamenilor inteligenți se urnește istoria, ci cu prostiile nerozilor și neghiobilor. Oamenii inteligenți n-au de ce să se amestece; crede-mă, e o prostie să-ți bagi nasul unde nu-ți fierbe oala». Îi răspund și la asta: «Nu-i vorba dacă e inteligent sau nu să te amesteci; aici se pune întrebarea dacă poți să nu te amesteci. E inteligent din partea trupului meu să tremure de frig, e inteligent din partea pieptului meu să se simtă apăsat în mijlocul unui gaz asfixiant? E stupid. Pentru mine ar fi mai bine dacă ar fi altfel, dar asta-i firea mea: dîrdîi de frig, mă revolt împotriva ticăloșiei și, dacă n-am cu ce să străpung zidul temniței care mă înăbușă, am să izbesc cu capul în el; și chiar dacă nici n-o să se clatine măcar, ci doar o să-mi sparg eu capul, cîștigul o să fie de partea mea». Îl văd zîmbind placid și clătinînd din cap: «Eh, Vladimir Alekseevici, în privința asta ai, firește, dreptate, dar, crede-mă, nu face să ai asemenea sentimente». — «Nu este vorba dacă face să le ai, ci de faptul că le ai»»*.

Să te frămînți pentru niște oameni care nu-i înțeleg pe cei ce se străduiesc să facă totul pentru ei e foarte neplăcut pentru tine și e în detrimentul muncii tale, declară Cernîșevski în «Scrisori fără adresă». *Iată tragedia lui Cernîșevski și a contemporanilor lui.* Dat fiind raportul exis-

* «Jurnalul lui Levițki» (partea a doua, neterminată, a romanului «Prologul» Opere, X, partea 1, 239.

www.dacoromanica.ro

tent în vremea aceea între forţele sociale, evenimentele şi-au urmat în mod fatal direcţia lor contrară intereselor poporului...

Dar liberalii? În ei îşi punea cel mai puţin speranţa Cernîşevski. Un revoluţionar nu trebuie să aibă încredere în liberali, fiindcă ei se gîndesc cel mai puţin la binele poporului şi urmăresc doar interese pur burgheze. El ar fi fost însă gata să le ierte pe jumătate păcatele lor istorice dacă ar fi dat cît de cît dovadă de hotărîre şi de perseverenţă chiar în urmărirea scopurilor lor de clasă, dacă ar fi înţeles că în Rusia nici o reformă nu prezintă vreo însemnătate atîta timp cît principalele trăsături ale vechiului regim rămîn neschimbate...

În societatea rusă, spune Cernîşevski, nu există bărbaţi. Dacă nu capătă deprinderea de a participa în mod independent la treburile obşteşti, dacă dobîndeşte sentimentele de cetăţean, copilul de sex masculin, crescînd, devine o fiinţă de sex masculin de vîrstă mijlocie, iar apoi de vîrstă înaintată, dar nu devine bărbat, sau, în orice caz, nu devine un bărbat cu caracter nobil. Îngustimea de vederi şi de interese se reflectă asupra caracterului şi a voinţei: «cît de largi sînt vederile, atît de largi sînt şi hotărîrile». Iată ce defineşte caracterul eroilor ruşi, care, după cum remarcă Cernîşevski, acţionează în acelaşi chip la oricare dintre scriitorii noştri. «Atîta timp cît nu este vorba de fapte, ci numai de nevoia de a-şi omorî timpul, de a-şi umple cu vorbe şi visuri capul trîndav sau inima pustie, eroul e foarte bătăios; dar cînd se pune problema ca el sa-şi exprime sincer şi exact năzuinţele şi sentimentele, cei mai mulţi dintre eroi încep să şovăie şi simt cum li se împleteceşte limba-n gură. Cei mai curajoşi, puţini la număr, reuşesc cu chiu şi vai să-şi adune forţele şi să gîngăvească ceva care ne dă o idee destul de vagă de ceea ce gîndesc. Iar dacă-i trece cuiva prin minte ca, luînd de bune dorinţele lor, să le spună: «Dv. doriţi cutare şi cutare lucru; foarte bine; atunci treceţi la acţiune şi noi o să vă sprijinim», la o asemenea replică jumătate din aceşti vajnici eroi leşină, iar ceilalţi încep să vă reproşeze pe un ton foarte grosolan că i-aţi pus într-o situaţie neplăcută, încep să spună că nu se aşteptau la astfel de propuneri din partea dv., că şi-au pierdut complet capul, că nu pot să priceapă nimic, fiindcă «nu se poate cere un răspuns atît de prompt», şi pe lîngă aceasta «ei sînt oameni cinstiţi», şi nu numai cinstiţi, dar şi foarte paşnici, şi nu vor să vă expună la neplăceri şi, în general, nu poţi să-ţi faci griji pentru tot ce vorbeşti cînd n-ai ce face şi că cel mai bun lucru e să nu te apuci de nimic, pentru că totul aduce griji şi neplăceri, şi că deocamdată nu poate să iasă nimic bun, pentru că, după cum s-a mai spus, ei «nu s-au aşteptat în nici un caz» etc.»*.

Cernîşevski a scris articolul despre nuvela «Asea» a lui Turgheniev pentru a demasca «iluziile liberale». El a luptat sistematic împotriva acestor iluzii în toate scrierile sale, demas-

* Rusul la rendez-vous. Opere, I, 90—91 (1858).

www.dacoromanica.ro

cînd în cuprinsul lor, ori de cîte ori avea prilejul, îngustimea și caracterul de clasă al năzuințelor liberale. Liberalii, bineînțeles, l-au răsplătit pentru această campanie cu ura lor înverșunată, comparîndu-l cu Greci, Bulgarin, Senkovski. Dar Cernîșevski și cercul lui nu s-au lăsat impresionați de calomniile liberalilor și au continuat să demaște fără cruțare romanțiozitatea liberalilor, vorbăria lor pompoasă, de paradă, pe tema progresului în Rusia; ei au arătat că în această țară luntrea progresului nu numai că n-a pornit înainte cu toată viteza, dar, dimpotrivă, continuă să stea împotmolită în vechea mlaștină istorică. Iar în suplimentul satiric al revistei «Sovremennik», în celebrul «Svistok», la care Cernîșevski scria puțin (acolo scria mai ales Dobroliubov), exercitînd însă o puternică influență asupra conținutului și orientării lui, erau ridiculizate fără milă exaltarea, moderația și acuratețea liberalilor, precum și «spiritul de supunere», atît de îndrăgit de ei.

Atitudinea lui Cernîșevski față de liberalii ruși se reflectă admirabil în romanul «Prologul». Cît despre birocrații liberali nici să nu mai vorbim: pe ei îi disprețuia și-i ura din tot sufletul, poate că chiar mai mult decît pe reacționarii fățiși și inveterați...

În nr. 44, pe 1859, al revistei «Kolokol» a apărut un articol al lui Herzen, «Very dangerous!», care țintea direct în cercul Cernîșevski. «În ultima vreme — scria Herzen — în publicistica noastră a început să adie o duhoare pestilențială, să se manifeste un fel de *pervertire* a gîndirii». Herzen refuza să creadă că părerile lui Cernîșevski și Dobroliubov exprimau opinia publică și bănuia că articolele lor erau inspirate de cîrmuire...

Acest articol scandalos al lui Herzen, în care Cernîșevski și Dobroliubov erau prezentați aproape ca niște agenți provocatori și ca niște lachei ai reacțiunii și în care viitoarelor victime ale absolutismului li se prevestea că o să li se acorde ordinul Stanislav, a produs o impresie extrem de neplăcută asupra cercului «Sovremennik». În iunie 1859 Cernîșevski a plecat în străinătate, unde, la Londra, a avut o explicație cu Herzen în această privință. Cum era și de așteptat, această explicație a rămas fără nici un rezultat, deoarece în momentul acela cei doi interlocutori se situau pe poziții cu totul opuse. Cernîșevski reprezenta curentul democrat-revoluționar în gîndirea socială, în timp ce Herzen se afla încă pe pozițiile liberalismului iluminist și nici nu se vindecase încă de unele speranțe în birocrația liberală...

N.B.

N.B.

Herzen povestește despre întîlnirea sa cu Cernîșevski în articolul «Oameni de prisos și înăcriți»* într-un mod cît se poate de părtinitor și de unilateral. Ascultîndu-l, ai crede că întreaga discuție dintre exponenții celor două curente din gîndirea rusă s-a învîrtit în jurul unor incursiuni istorice în deceniile al 4-lea și al 5-lea ale secolului al XIX-lea.

* Herzen. Opere, vo V, 241—248.

www.dacoromanica.ro

În realitate însă nu încape îndoială că obiectul disputei dintre Cernîşevski şi Herzen l-a constituit atitudinea *faţă de liberalismul rus din acea vreme şi faţă de reformele din deceniul al 7-lea...*

După această explicaţie cu Cernîşevski, Herzen a fost nevoit să renunţe la insinuarea că acţiunile radicalilor ar fi inspirate de cîrmuire. Acum el recunoaşte că aceştia sînt nişte oameni plini de noblеţe sufletească şi animaţi de cele mai bune intenţii, adăugînd însă că ei adoptă un ton care poate să scoată din sărite pînă şi pe un înger şi chiar pe un sfînt*. Înafară de asta — susţine Herzen — ei exagerează totul cu atîta dezinvoltură, şi nu în glumă, ci pentru a produce amărăciune, încît ajung să scoată din răbdări pînă şi pe oamenii cei mai blajini. Herzen se mîngîie cu speranţa că tipul omului înăcrit nu este sortit să dăinuiască multă vreme. Viaţa, spune el, nu poate suporta multă vreme figurile deprimante ale Danilovilor de pe Neva, care reproşează cu multă amărăciune oamenilor că mănîncă fără să scrîşnească din dinţi şi că, cuprinşi de extaz în faţa unui tablou sau a unei opere muzicale, uită de toate nenorocirile acestei lumi. În locul acestor necruţători negativişti, roşi de vanităţi «contrariate», peste măsură de iritabili, în locul acestor ipohondri, acestor talente necultivate şi acestor genii pustii, trebuie să vină o nouă generaţie, sănătoasă şi optimistă, căreia nişte bătrînei à la Herzen urmează să-i întindă mîna peste capetele unei generaţii de înaripaţi, cu trupul şi sufletul bolnave.

Precum se vede, pînă şi unui reprezentant atît de sincer şi de luminat al liberalismului, cum era Herzen, i-a lipsit capacitatea organică de a înţelege prima generaţie de democraţi revoluţionari ruşi**. Din cauza tonului, el nu şi-a dat seama care sînt, în fond, năzuinţele lor; din cauza copacilor n-a văzut pădurea. Într-atît de organică era pe atunci înstrăinarea dintre liberali şi democraţi. Fiindcă aici era vorba nu de conflictul dintre două generaţii sau, mai bine zis, nu atît

N.B.

* Precum se ştie, oamenii încep să ridice obiecţii împotriva tonului folosit de adversar atunci cînd nu sînt în stare să-i răspundă cu argumente mai serioase.

** În cartea sa «Din trecutul societăţii ruse», d-l Bogucearski, după ce descrie acest conflict dintre două tendinţe, conchide (p. 250): «e cît se poate de limpede că, în fond, Cernîşevski nu avea dreptate». Ce-i drept, dînsul îşi dă numaidecît seama şi îşi aminteşte că «în legătură cu acest moment (convorbirea de la Londra) nu avem decît mărturiile uneia dintre părţi». Dar, în primul rînd, el ar fi trebuit să menţioneze acest lucru înainte de a trage o concluzie atît de categorică, iar în al doilea rînd întreaga activitate literară şi obştească a celor doi mari scriitori constituie o mărturie în acest sens. Cernîşevski a rămas pînă la capăt credincios concepţiilor sale şi istoria a dovedit că atitudinea lui faţă de liberalismul rus a fost justă, în timp ce Herzen a fost nevoit să renunţe curînd la atitudinea sa îngăduitoare şi să se situeze în multe privinţe pe punctul de vedere al lui Cernîşevski. Şi atunci de ce d-l Bogucearski consideră totuşi că, «în fond, Cernîşevski nu avea dreptate»? În ce fond şi în ce chestiune? În atitudinea sa faţă de liberalismul rus? Sau în cea adoptată faţă de birocraţia liberalizantă? Iată ce înseamnă să treci prin şcoala osvobojdensto-cadetă!

N.B.

www.dacoromanica.ro

стремленій, изъ-за деревьевъ онъ не замѣтилъ лѣса. Настолько органически либералы и демократы были уже тогда чужды другъ другу. Ибо здѣсь дѣло шло не о столкновеніи двухъ поколѣній или, вѣрнѣе, не столько о столкновеніи двухъ поколѣній, сколько о конфликтѣ двухъ общественныхъ теченій, двухъ партій, представлявшихъ существенно различные и враждебные классовые интересы [1]). Либералы представляли интересы буржуазіи и прогрессивнаго дворянства, Чернышевскій и его кружокъ отстаивали интересы трудящихся или, говоря его слогомъ, простонародья, въ которомъ по тогдашнимъ соціальнымъ условіямъ смѣшивались воедино рабочій классъ и крестьянство. Не слѣдуетъ при этомъ упускать изъ виду, что крестьянство составляло тогда почти единственную массу трудящихся, изъ которой пролетаріатъ не успѣлъ еще выдѣлиться настолько, чтобы входить въ разсчеты демократовъ въ качествѣ серьезнаго историческаго фактора. И вотъ почему въ разсчетахъ тогдашнихъ соціалистовъ вообще и Чернышевскаго въ частности главную роль играетъ крестьянство, а о пролетаріатѣ упоминается лишь глухо и слабыми намеками (напримѣръ, швейныя мастерскія въ романѣ „Что дѣлать?“).

по этому поводу (разговоръ въ Лондонѣ) только одной стороны“, во-первыхъ, объ этомъ нужно было вспомнить прежде, чѣмъ дѣлать столь рѣшительный выводъ, а во-вторыхъ, показаніями по этому поводу является вся литературная и общественная дѣятельность обоихъ великихъ писателей. Чернышевскій до конца остался вѣренъ своимъ взглядамъ—и исторія показала справедливость его отношенія къ русскому либерализму, а вотъ Герцену пришлось скоро отказаться отъ своего прекраснодушія и во многомъ стать на точку зрѣнія Чернышевскаго. Почему же г. Богучарскій все-таки считаетъ Чернышевскаго „по существу дѣла неправымъ“? По какому существу и какого дѣла? Въ его отношеніи къ россійскимъ либераламъ, что ли? или къ либеральничающей бюрократіи? Вотъ что значитъ пройти освободженско-кадетскую школу!

[1]) Характерно, что Тургеневъ (конечно, человѣкъ 40-ыхъ годовъ), разорвавшій съ радикальнымъ «Современникомъ», перебѣжалъ въ «Русскій Вѣстникъ» Каткова, который къ тому времени успѣлъ уже достаточно обнаружить свои настоящія тенденціи. Романъ Тургенева «Отцы и Дѣти», который, что бы тамъ ни говорили, направленъ былъ противъ «нигилистовъ» (хотя благодаря художественной искренности автора нигилистъ Базаровъ вышелъ все-таки симпатичнѣе всѣхъ другихъ персонажей романа), помѣщенъ былъ въ «Русск. Вѣстникѣ» за 1862 г. А между тѣмъ Катковъ

www.dacoromanica.ro

de conflictul dintre două generații, cît de acela dintre două curente sociale, dintre două partide care reprezentau interese de clasă esențial diferite și contradictorii*. Liberalii reprezentau interesele burgheziei și ale nobilimii progresiste, în timp ce Cernîșevski și cercul lui susțineau interesele oamenilor muncii, sau, după cum se exprima el, ale oamenilor de rînd, în care, în condițiile sociale de atunci, conviețuiau laolaltă clasa muncitoare și țărănimea. Nu trebuie să scăpăm din vedere că pe vremea aceea țărănimea constituia o masă de oameni ai muncii aproape omogenă, din care proletariatul nu reușise încă să se desprindă în așa măsură încît să intre în calculele democraților ca un factor istoric important. Iată de ce principalul rol în calculele socialiștilor de atunci în general, și al lui Cernîșevski în special, îl joacă țărănimea, iar despre proletariat se amintește doar în treacăt și prin aluzii destul de vagi (de pilda atelierele de croitorie din romanul «Ce-i de făcut?»). N.B. N.B.

Tocmai pentru că la baza regimului din cauza căruia se înăbușea tot ce era viu și cinstit în Rusia se afla iobăgia, oamenii înaintați ai epocii au întîmpinat cu atîta entuziasm primele acte prin care guvernul își făcea cunoscută hotărîrea de a trece la eliberarea țărănimii din iobăgie. Pînă și marele nostru Cernîșevski s-a simțit atras pentru o clipă de starea de spirit generală și, paralel cu exclamația lui Herzen «Ai învins, Galileene!», a pus la articolul său «Despre noile rînduieli de la sate» («Sovr.», 1858, nr. 2) următorul epigraf la adresa lui Alexandru al II-lea: «Tu iubești dreptatea și urăști fărădelegea, pentru asta te-a uns dumnezeul tău (Psalmul XLV, versetul 8)»**... 1858

Principalul izvor al tuturor neajunsurilor vieții în țara noastră este iobăgia***. «O dată cu dispariția acestui rău fundamental al vieții noastre, toate celelalte rele își vor pierde nouă zecimi din tăria lor». Iobăgia paraliza «toate preocupările cîrmuirii, toate eforturile depuse de diverși oameni pentru binele Rusiei». Sub regimul iobăgiei nu este cu putință nici împărțirea dreptății, nici funcționarea normală a mecanismului statal, nici o administrație corectă, nici un buget rațional și

* Este caracteristic că Turgheniev (care era, bineînțeles, un om al deceniului al 5-lea), rupînd legăturile cu radicalul «Sovremennik», a trecut la «Russkii Vestnik» al lui Katkov, care începuse deja să-și dezvăluie adevăratele sale tendințe. Romanul său «Părinți și copii», care, orice s-ar spune, era îndreptat împotriva «nihiliștilor» (deși, datorită sincerității artistice a autorului, nihilistul Bazarov este, oricum, mai simpatic decît toate celelalte personaje ale romanului, a fost publicat de «Russkii Vestnik» în 1862. Or, încă de pe vremea aceea Katkov ducea în coloanele revistei sale o campanie de denunțări împotriva democraților și, curînd după aceea, s-a năpustit și asupra lui Herzen prieten personal al lui Turgheniev), înproșcîndu-l cu torente de calomnii.

** Opere, IV, 50 și passim.

*** Mai tîrziu Cernîșevski, după cum se știe, și-a schimbat întrucîtva părerile; eșecul reformei țărănești l-a determinat să caute mai adînc această cauză principală, și el a găsit-o în orînduirea politică a Rusiei, în care iobăgia era, după părerea lui, una din formele ei de manifestare.

www.dacoromanica.ro

nici dezvoltarea forţelor de producţie. Munca forţată a ţăranilor este dezavantajoasă, în primul rînd, chiar pentru moşieri. Desfiinţarea iobăgiei va aduce foloase întregului popor, întregii ţări, dar cel mai mult şi în primul rînd va avea de cîştigat de pe urma ei clasa moşierilor, iar apoi aceea a comercianţilor şi industriaşilor; iată de ce cheltuielile legate de eliberarea ţăranilor trebuie să fie suportate de întreaga naţiune*. Dar toate aceste părţi pozitive se vor face simţite numai dacă se va face o reformă profundă şi serioasă, dacă se va da ţăranilor întreaga întindere de pămînt de care au nevoie şi în schimbul unei răscumpărări mici**. În caz că se va proceda la o soluţionare raţională a problemei ţărăneşti, Rusia va merge înainte cu paşi repezi, iar proprietatea de obşte o va ajuta să treacă treptat şi pe o cale nedureroasă la formele superioare ale muncii organizate.

Iată de ce primele măsuri ale guvernului în domeniul reformei agrare i-au provocat lui Cernîşevski atîta entuziasm şi i-au adus speranţe atît de îmbucurătoare. Iată de ce a putut să scrie cu mîna lui cuvintele de slavă la adresa lui Alexandru al II-lea, care sînt în vădită discordanţă cu concepţia generală de viaţă a scriitorului. «Binecuvîntarea făgăduită celor blînzi şi făuritori de pace încununează pe Alexandru al II-lea cu o aureolă de fericire pe care n-a cunoscut-o pînă acum nici unul dintre monarhii Europei, fericirea de a fi singurul care începe şi săvîrşeşte dezrobirea supuşilor săi». Dar curînd după aceea, chiar în cursul anului 1858, Cernîşevski şi-a schimbat atitudinea faţă de cîrmuire, cînd a văzut că ea denaturează, în interesul moşierilor, marea reformă***.

[356—362] Cu mîhnire şi cu neputincioasă mînie vedea Cernîşevski cum reforma ţărănească, care încăpuse pe mîinile birocraţilor şi ale iobăgiştilor, era sistematic denaturată şi era aplicată în dauna intereselor poporului. Nimeni nu cerea părerea poporului, şi Cernîşevski şi-a asumat el misiunea de a exprima punctul de vedere al ţărănimii. Poporul, spune el, aşteaptă ca reforma să-i dea pămînt şi libertate, adică să nu aducă numai eliberarea lui, dar şi trecerea tuturor pămînturilor existente în folosinţa sa în schimbul unei răscumpărări modeste (din cauza restricţiilor impuse de cenzură, pe vremea aceea, după cum am arătat, nu puteai spune nici o vorbă despre eliberarea fără răscumpărare). El avertizează pe cei de la guvern că menţinerea pentru cîtva timp a relaţiilor de servitute şi răscumpărarea înrobitoare ar sugera poporului ideea că a fost tras pe sfoară, ceea ce ar face ca ţara să treacă prin grele

* Cpere, IV, 62, 66, 67, 99, 112, 387.

N.B. ** În fond, Cernîşevski era pentru exproprierea totală a moşierilor şi pentru trecerea pămîntului în mîinile ţăranilor fără nici un fel de răscumpărare; dar, din considerente de cenzură, el nu putea să vorbească deschis despre asta în articolele sale. Cf. citatul, reprodus de noi mai jos în text, din romanul «Prologul» (convorbirea cu Sokolovski).

p. 357

*** Faimosul articol «Critica prejudecăţilor filozofice împotriva proprietăţii în obşte», în care Cernîşevski face haz de el însuşi pentru speranţele optimiste de care se lăsase cîndva cuprins, a fost publicat în «Sovremennik» nr. 12 din 1858.

1858 nr. 12

www.dacoromanica.ro

încercări*. Cuprins de indignare pentru modul cum a fost denaturată reforma țărănească, el începe să încline spre ideea că ar fi mai bine să nu se înfăptuiască nici un fel de reforme. «Nu vreau — spune Volghin — să se facă nici un fel de reforme atîta timp cît nu există condițiile necesare pentru ca ele să fie înfăptuite în mod satisfăcător»**.

«Se tot vorbește că o să-i eliberăm pe țărani — observă el în alt loc. — Dar unde sînt forțele necesare pentru a înfăptui o asemenea operă? Asemenea forțe nu există încă. E o prostie să te apuci de un lucru pe care nu ești în stare să-l faci. Și să vedeți ce-o să iasă de aici. Țăranii o să fie eliberați. Ei, și ce-o să iasă de aici? Gîndiți-vă și dv. ce se întîmplă cînd te apuci de o treabă pe care nu ești în stare s-o faci. Firește că strici totul și iese o aiureală... — Volghin tăcu, încruntîndu-și sprîncenele, și începu a da din cap. — Eh, domnii emancipatori de la noi, toți acești Reazanțev & Co.! — ce lăudăroși, ce flecari și nătărăi! — și iar începu să clatine din cap». Vrînd să-l convingă pe revoluționarul Sokolovski (Sierakowski) să nu se încreadă în liberalii noștri și să privească cu scepticism flecăreala pe tema serioaselor reforme aflate în pregătire, Volghin afirmă că, după părerea sa, n-o să fie nici un rău dacă eliberarea țăranilor va fi lăsată pe seama partidului moșieresc. Deosebirea nu este colosală, ci cu totul infimă. Ar fi colosală dacă țăranii ar primi pămîntul fără răscumpărare (*iată unde-și dă Cernîșevski cărțile pe față: în romanul pe care-l scrie în Siberia*; în articolele care apăreau sub controlul cenzurii nu se putea sufla nici o vorbă despre acest lucru.) Planul partidului moșieresc nu se deosebește de planul progresiștilor decît prin aceea că este mai simplu, mai scurt. De aceea era chiar mai bun. La drept vorbind, *e mai bine să fie eliberați fără pămînt*. «Chestiunea se pune în așa fel că nu văd nici un motiv să-mi bat capul cu întrebarea dacă țăranii o să fie eliberați sau nu și cu atît mai puțin cine o să-i elibereze: liberalii sau moșierii. După mine e totuna! Sau e chiar mai bine să-i elibereze moșierii»***.

N.B.

Dar ce-l făcea pe Cernîșevski să creadă că ar fi fost mai bine ca țăranii să fie eliberați fără pămînt? Pentru că, după părerea lui, acesta ar fi fost singurul mijloc de a răscoli masa abrutizată a poporului și de a face să se pornească în rîndurile ei o mișcare care ar fi șters de pe fața pămîntului vechiul regim și ar fi dat într-adevăr poporului pămînt și libertate. În toată această perioadă, el a oscilat între o totală descurajare și speranța într-o apropiată izbucnire a revoluției țărănești. La un banchet liberal, Volghin amenință pe un moșier reacționar cu revoluția populară, pentru ca peste un minut să-și rîdă de el însuși. Să amenințe cu o răscoală țărănească, cu o revoluție țărănească!

N.B.

* Organizarea vieții. Opere, IV, 545—547.
** «Prologul», l.c., 91, 116, 120, 121.
*** Prologul», 163—164.

www.dacoromanica.ro

«N-ar fi oare şi caraghios? Dar cine mi-ar da crezare? Cine nu mi-ar rîde în nas? — Şi, în afară de asta, nu e tocmai cinstit să ameninţi cu un lucru în care tu, cel dintîi, crezi mai puţin decît oricine»*...

Cernîşevski vorbeşte de tulburările din Polonia, de răscoalele ţărăneşti din interiorul Rusiei, de apariţia unor proclamaţii revoluţionare («Velikorus», «Către tînăra generaţie»), de frămîntările din rîndurile tineretului universitar din Petersburg şi de mişcarea constituţională din rîndurile nobilimii**.

Aşadar, cu toată atitudinea sa pesimistă în ce priveşte gradul de conştiinţă şi spiritul de iniţiativă al poporului rus, pe la sfîrşitul anului 1861 Cernîşevski a început, pe cît se vede, să creadă în posibilitatea unei largi mişcări ţărăneşti. Extrem de caracteristic în această privinţă este articolul său «Nu este acesta începutul unei schimbări?», scris cu prilejul apariţiei unor schiţe ale lui N. V. Uspenski şi publicat în «Sovremennik» nr. XI, pe anul 1861. Arătînd că, scriind despre popor, N. Uspenski înfăţişează adevărul fără nici un fel de poleială, şi că schiţele lui sînt lipsite de orice idealizare dulceagă a vieţii poporului, Cernîşevski găseşte explicaţia în faptul că în psihologia ţăranului rus s-a produs o schimbare în bine...

„Hotărîrea d-lui Uspenski de a scrie despre popor într-un spirit atît de puţin măgulitor pentru el dovedeşte că situaţia s-a schimbat într-o măsură considerabilă şi că e o mare deosebire între vremurile de astăzi şi trecutul nu prea îndepărtat cînd nimeni nu s-ar fi încumetat să înfăţişeze poporul...

N.B.

N.B.

În marile momente istorice, cînd sînt puse în joc interesele vitale şi năzuinţele arzătoare ale maselor, poporul se schimbă cu totul. «Luaţi omul cel mai de rînd, cel mai şters, cel mai slab din fire, cel mai banal: oricît de apatică şi de meschină i-ar fi viaţa, există în ea momente cu totul aparte, *momente de eforturi energice, de hotărîri îndrăzneţe*. Acelaşi lucru se întîmplă şi în istoria fiecărui popor».

Şi Cernîşevski îşi încheie articolul său printr-un apel către intelectuali, pe care-i îndeamnă să meargă în popor, şi arată că pentru a te apropia de el nu e nevoie să recurgi la scamatorii fantastice în spiritul slavofililor, ci e de ajuns să-i vorbeşti simplu şi deschis despre interesele lui***.

Să facă cunoscute poporului ideile democraţiei şi socialismului — iată măreaţa misiune istorică pe care urma s-o îndeplinească noua generaţie

* Ibid., loc. cit., 181.
** «Scrisori fără adresă», l.c., 301.
*** «Nu este aceasta începutul unei schimbări?», Opere, VIII, 339–359.

www.dacoromanica.ro

tînără, care intrase în scenă după înfrîngerea vechiului regim în perioada războiului Crimeii. În această generație de oameni viguroși și cutezători își punea Cernîșevski toate speranțele, pentru ea își scria el, ca și Dobroliubov, articolele sale, ei i se adresau și unul și altul cu îndemnul de a merge în popor. Înfățișării acestor oameni noi îi consacră el romanul său «Ce-i de făcut?», scris în fortăreața Petropavlovskaia. «Voi, cei buni și tari, voi cei cinstiți și destoinici — li se adresează el în prefața acestui roman —, ați început nu de mult să vă iviți în mijlocul nostru, iar acum nu mai sînteți puțini și numărul vostru crește mereu». Și cu cît ei vor fi mai mulți, cu atît va fi mai bine...

La acești oameni, năzuința spre socialism, spre instaurarea imperiului muncii este ceva omenesc și firesc. Mireasa lor, regina libertății și egalității, le șoptește cuvintele magice care fac ca orice ființă necăjită și oropsită să se îndrepte spre ei. Ei influențează pe cei din jurul lor, îi «cultivă», adică îi educă în sentimentul demnității umane și al dragostei față de cei ce suferă (caracteristic pentru Cernîșevski este că Lopuhov, care se ocupă de educația Verei Pavlovna, îi dă să citească operele lui *Fourier* și ale lui *Feuerbach*). Ei se deosebesc organic de liberali, ca unii ce sînt propagatori ai noilor idei democratice și socialiste: Owen este pentru ei «bătrînul sfînt». Ei urmăresc cu atenție realizările științei, se interesează de filozofia antropologică, de teoriile chimice ale lui Liebig, de legile progresului istoric și de problemele politicii curente, organizează un cerc din care fac parte cîțiva meseriași și mici negustori, cîțiva ofițeri, învățători și studenți; înființează ateliere de croitorie, organizate după principii comuniste. În fond însă idealul lor este de a-și asigura o fericire mic-burgheză; activitatea lor are mai cu seamă un caracter cultural; deocamdată ei se abțin de la lupta politică directă, nu participă la activitatea revoluționară și chiar se tem de ea.

N.B.

N.B.

Un adevărat reprezentant al oamenilor noi și al precursorilor celor ce luptă pentru binele poporului este Rahmetov, acest «om deosebit», cum îl numește Cernîșevski. Rahmetov întrunește în persoana sa logica necruțătoare a lui Cernîșevski și aptitudinile unui veritabil agitator revoluționar, care, pe cît se vede, îi lipseau lui Cernîșevski. În această privință Rahmetov ne amintește de vestitul revoluționar polonez Sierakovski, prieten cu Cernîșevski, pe care Nikolai Gavrilovici l-a introdus în «Prologul» sub numele de Sokolovski; numai că la Rahmetov nu găsim atracția spre liberalism pe care o manifestă Sokolovski. «Agitatorii mi se par a fi niște oameni ridicoli», spune Volghin, care totuși se înclină în fața lor, simțind că sînt dotați cu instinctul

N.B.

www.dacoromanica.ro

unor adevăraţi oamenii politici şi cu energia practică a luptătorilor pentru cauza poporului*.

[365—375] Dacă Lopuhovii şi Kirsanovii sînt oameni de tip nou, apoi Rahmetov reprezintă, ca să zicem aşa, ultimul cuvînt al dezvoltării sociale a Rusiei. Oamenii de felul acesta, spune Cernîşevski, sînt puţini; pînă acum el n-a întîlnit decît 8 exemplare de acest gen, dintre care două femei. «Ei sînt puţini — declară Cernîşevski, încheind portretul lui Rahmetov —, dar fac să înflorească viaţa tuturor, care fără ei ar încezi, ar mucegăi. Sînt puţini, dar ei dau tuturor oamenilor putinţa să respire. Fără ei, oamenii ar pieri înăbuşiţi. Există mulţi oameni buni şi cinstiţi, dar oameni ca ei sînt puţini; ei sînt printre ceilalţi ceea ce este teina în ceai şi buchetul într-un vin nobil, din ei îşi trag ceilalţi vlaga şi seva; ei sînt floarea celor aleşi, sînt forţa motrice care îi pune în mişcare pe toţi, sînt sarea sării pămîntului»**.

* Sierakowski era un om apropiat de cercul celor de la «Sovremennik»; unele date biografice despre el le găsim în romanul «Prologul», iar altele în broşura lui Şaganov «N.G. Cernîşevski la muncă silnică şi în deportare», în care au fost folosite mărturii ale lui Nikolai Gavrilovici. În 1848, Sierakowski, care era pe atunci student, s-a dus în vacanţa de crăciun în gubernia Podolie, de unde era de fel. În vremea aceea şleahta poloneză locală, în rîndurile căreia se zvonise că în Galiţia a început o mişcare, pregătea o răscoală. Sierakowski le-a cerut şleahticilor cu capetele înfierbîntate să nu se grăbească să treacă la acţiuni hotărîte, ci să aştepte ca el să se ducă la graniţă şi să afle ce se petrece acolo. Pe drum a fost arestat «pentru tentativa de trecere a graniţei» şi trimis, drept pedeapsă, ca soldat în batalioanele de linie de la Orenburg, asta mai ales pentru felul lui îndrăzneţ şi deschis de a vorbi cu anchetatorii militari. Curînd după urcarea pe tron a noului ţar a fost făcut ofiţer, a venit la Petersburg şi a intrat la Academia militară, pe care a absolvit-o cu distincţie, iar după aceea a fost trimis de guvern în străinătate cu diverse misiuni tehnice-militare. În Anglia a făcut cunoştinţă cu Palmerston, care l-a prezentat reginei Victoria. În 1863 a participat la răscoala din Polonia, în cursul careia a comandat detaşamentul revoluţionar de la Kovno; a cazut prizonier şi a fost spînzurat de Muraviev. — Chipul acestui om minunat a fost înfăţişat de Cernîşevski în romanul său «Prologul», unde îl găsim sub numele de Sokolovski. Necruţător cu sine însuşi, în acest roman autorul are o atitudine de îngăduitoare ironie şi faţă de optimismul unui om înflăcărat ca Sokolovski: «Eu şi cu Boleslav Ivanovici avem haz... aşteptăm să se stîrnească o furtună în mlaştină», spune el. Se vede însă prea bine că el îl iubea nespus de mult şi-l respecta în mod deosebit pe acest entuziast cu chipul palid, pe acest om cu concepţii înflăcărate ce-ţi pătrund în suflet, pe acest cavaler fără frică şi fără prihană, care era un agitator cu aptitudini practice, un om cu inima înflăcărată, dar cu capul lucid, care nu se pierdea cu firea nici în momentele cele mai grele şi era gata oricînd să-şi jertfească viaţa pentru cauza eliberării poporului. Paginile în care este descris Sokolovski sînt cele mai reuşite din tot romanul şi se disting printr-o uimitoare forţă artistică. — În acest roman, Volghin nu vrea să se apropie de Sokolovski, socotind că acesta, fiind un om energic şi plin de abnegaţie, nu se va lăsa mult timp stăpînit de iluzii liberale şi va fi neapărat atras în anumite acţiuni revoluţionare; or, e destul de riscant să întreţii relaţii cu un asemenea om. În realitate, lucrurile, bineînţelcs, nu s-au petrecut de loc aşa. Dar pentru Cernîşevski este caracteristic faptul că el păstrează o atitudine conspirativă chiar într-un roman pe care l-a scris în îndepărtatul lui exil şi în care este vorba de evenimente petrecute cu mulţi ani în urmă.

** Se crede că Cernîşevski a înfăţişat în Rahmetov chipul unui oarecare Bahmetiev, pe care Herzen («Fondul comun». Culegere de articole postume, Geneva, 1874, p. 181 şi urm.) îl descrie cu totul altfel. Herzen l-a întîlnit pe Bahmetiev la Londra în 1858: cam în acest timp pleacă în străinătate şi Rahmetov al lui Cernîşevski. În paginile romanului nostru, Rahmetov, aflîndu-se în străinătate, se duce la Feuerbach, căruia îi oferă banii necesari pentru a-şi edita operele (în treacăt fie zis, asta ne arată încă o dată la ce înălţime îl situa Cernîşevski pe Feuerbach, «cel mai mare dintre gînditorii europeni din secolul al XIX-lea, părintele filozofiei moderne». «Ce-i de făcut?», l.c., 194; cit despre Bahmetiev, el s-a dus la Londra, la

N.B.

www.dacoromanica.ro

Așadar, în ultima parte a activității sale literare, Cernîșevski, cu toată atitudinea sa negativă față de societatea rusă și cu toată neîncrederea în spiritul de inițiativă al maselor populare, a început să admită posibilitatea unei largi mișcări revoluționare, provocate de dezamăgirea pricinuită țărănimii de reforma agrară din 1861. Pe de altă parte, el a putut să constate existența unor oameni noi, a revoluționarilor proveniți din rîndurile intelectualității, care erau gata să se pună în fruntea poporului în lupta lui împotriva regimului de exploatare și de asuprire... N.B.

Ce cale trebuia să urmeze, după părerea lui Cernîșevski, mișcarea revoluționară din Rusia?

Am văzut mai înainte (în capitolul al VI-lea) că concepțiile politice generale ale lui Cernîșevski erau apropiate de blanquism, nu în accepția pe care a căpătat-o ulterior acest cuvînt în limbajul curent* și în care

Herzen, căruia i-a oferit o parte din capitalul său pentru propaganda rusă. Iată cum îl descrie Herzen:

«Un tînăr cu înfățișare de cadet, cu un aer timid, cu o față mohorîtă de tot și cu o alură cu totul deosebită, cu trăsături cam butucănoase, probabil fiul unui moșier din stepă cu 7 8 copii. Foarte zgîrcit la vorbă, el a tăcut aproape tot timpul; se vedea totuși că are ceva pe inimă și că nu găsește prilejul să mi-o spună. L-am invitat să vină la masă peste două-trei zile și am plecat. Între timp m-am întîlnit cu el pe stradă.

— Îmi permiteți să vă însoțesc? — m-a întrebat el.

— Firește, pentru mine nu e nici un pericol să fiu văzut cu d-ta, însă pentru d-ta este. Dar Londra e mare.

— Nu mă tem — și deodată începu să vorbească precipitat și vădit iritat. — Nu mă mai întoarce niciodată în Rusia; nu, nu mă mai întoarce nici în ruptul capului...

— Iartă-mă, dar ești așa de tînăr...

— Mi-e dragă Rusia, mi-e foarte dragă; dar oamenii ei... Nu mai pot trăi acolo. Vreau să întemeiez o colonie, pe care s-o organizez pe principii pur sociale; am pus la cale totul și acum mă duc drept într-acolo.

— Adică unde?

— În insulele Marchize».

Din cei 50 000 de franci pe care-i avea, Bahmetiev a luat cu el în insulele Marchize 30 000, legîndu-i într-o batistă, «așa cum legi un funt de agrișe sau de nuci», iar restul de 20 000 i-a lăsat lui Herzen pentru necesitățile propagandei; acesta a fost «fondul comun», care a provocat după aceea atîtea zizanii în rîndurile emigranților ruși. Despre soarta lui Bahmetiev nu se mai știe nimic: a dispărut fără urmă. Herzen ni-l descrie ca pe un om straniu, dezechilibrat, pe jumătate dement, care aduce prea puțin cu chipul sever și taciturn al lui Rahmetov. Dar ce să mai vorbim: Herzen vădea o incapacitate organică de a înțelege pe revoluționarii ruși din vremea aceea; din această cauză l-au cuprins și nedumeririle care i-au umplut

de amărăciune ultimele zile din viața lui. Dacă Herzen a putut să înțeleagă atît de greșit pe niște scriitori ca Cernîșevski și Dobroliubov, mai e de mirare că nu l-a înțeles de loc pe acest reprezentant sever și intransigent al tineretului revoluționar? Dar, pe de altă parte, mai pot fi și alte două ipoteze: sau Bahmetiev nu i-a servit drept prototip lui Cernîșevski, sau acesta l-a idealizat în așa măsură, încît a creat un chip care nu are nimic comun cu originalul, sau a îmbinat în el trăsături de caracter ale lui Dobroliubov (un simț al datoriei cetățenești foarte pronunțat), Bakunin (părăsirea pămîntului slav, comp. și Kolsiov), Sierakowski (apropiere de toate clasele) etc.

* Drept mostră de asemenea înțelegere superficială a blanquismului pot servi raționamentele d-lui Nikolaev în legătură cu concepțiile politice ale lui Cernîșevski. Relatînd o convorbire avută de el cu Cernîșevski la închisoare cînd acesta și-a exprimat părerea că ar fi fost mult mai bine dacă în timpul reformei agrare ar fi învins partidul fățiș-iobăgist al nobilimii și țăranii ar fi fost eliberați fără să li se dea pămînt, căci atunci s-ar fi produs imediat o catastrofă, d-l Nikolaev conchide: «Aici, după cum vedeți, avem de-a face cu un blanquism de cea mai pură speță: cu cît va fi mai rău, cu atît va fi mai bine (!). Acest lucru nu ne amintește N.B.

www.dacoromanica.ro

e folosit şi azi, ci mai degraba în aceea pe care i-a dat-o Marx cînd i-a caracterizat pe blanquişti drept nişte reprezentanţi autentici ai proletariatului revoluţionar... Blanquiştii se situau pe punctul de vedere că minoritatea este puternică numai în măsura în care exprimă, dacă nu aspiraţiile, cel puţin interesele majorităţii celor ce muncesc.

N.B. Pe cît se vede, şi Cernîşevski împărtăşea acest punct de vedere, singurul posibil în epocile care se caracterizează prin pasivitatea maselor populare. El sublinia în mod categoric că fără participarea maselor populare nu se pot obţine nici un fel de rezultate practice importante; el spunea că numai adeziunea maselor largi poate să asigure succesul unui program politic sau al altuia şi că orice încercări revoluţionare sînt inevitabil sortite unui jalnic fiasco dacă nu reuşesc să stîrnească entuziasmul maselor. După cum ştim, Cernîşevski nu prea avea încredere în activitatea maselor, în capacitatea lor de a manifesta o largă iniţiativă politică. Dar el credea că în perioadele istorice în care sînt atinse interesele lor vitale, şi în primul rînd interesele economice, care sînt mai apropiate, mai lesne de înţeles şi mai palpabile, aceste mase sînt în stare să se pună în mişcare sau, în orice caz, să servească drept punct de sprijin pentru o minoritate conştientă, gata de iniţiativă energică...

N.B. Într-o serie de articole admirabile consacrate apărării principiului obştii împotriva atacurilor economiştilor burghezi*, Cernîşevski a dezvoltat toate argumentele care au intrat ulterior în arsenalul narodnicilor; aceştia şi-au însuşit doar litera, iar nu şi spiritul scrierilor marelui lor învăţător...

N.B. În Occident, înfăptuirea socialismului este îngreuiată de psihologia şi deprinderile ţăranului, care, deşi trăieşte o viaţă de mizerie pe parcela sa, se ţine strîns de proprietatea privată; acolo, pentru a organiza economia naţională pe principiile colectivismului, trebuie «reeducate popoare

cituşi de puţin de teoriile de mai tîrziu ale marxiştilor noştri autohtoni (cărora, trebuie s-o spunem aici, d-nii Nikolaevi le-au atribuit cîndva tocmai acest principiu: «cu cît va fi mai rău, cu atît va fi mai bine», şi pe care aceşti domni i-au acuzat tocmai ca simpatizează cu ideea eliberării ţăranilor fără să li se dea pămînt. — *I. S.*. Nu evoluţie, nu deposedarea treptată a ţăranilor de mijloacele de producţie, nu aruncarea ţăranului în cazanul fierbinte al fabricii, nu transformarea lui treptată în muncitor agricol, ci o deposedare bruscă şi totală a lui de pămînt. Nu evoluţia, care, repet, îi trezea lui N.G. un sentiment de indignare (?), ci catastrofa. Nu marxism, ci blan qu sm» («Amintiri personale», 21—22). — I rumoasă idee, n-am ce zice, îşi poate face oiueva despre concepţiile lui Cernîşevski citind asemenea tiradă!

* Menţionăm pe cele mai importante din aceste articole: 1) Recenzie la lucrarea «Studiu asupra dezvoltării istorice a obştii s. eşti în Rusia» de Cicerin, «Sovremennik», 1856, 4; 2) Slavofilii şi problema obştii, «Sovr.», 1857, 5; 3 «Studien» de Haxthausen, «Sovr.», 1857, 7; 4) Despre proprietatea funciară, «Sovr.», 1857, 9 şi 11; 5) Critica prejudecăţilor filozofice împotriva proprietaţii de obşte, «Sovr.», 1858, 12; 6) Superstiţiile şi regulile logicii, «Sovr.», 1859, 10.

www.dacoromanica.ro

întregi». La noi, în Rusia, numai pe $^1/_{15}$ sau $^1/_{20}$ din pămînturile cultivate există dreptul de «proprietate deplină», iar cea mai mare parte din ele sînt date spre cultivare și folosință pe principiul obștii sau aparțin statului, adică întregii națiuni. Marea majoritate a poporului privește astăzi pământul ca pe un bun obștesc... N.B.

O analiză a posibilității teoretice a acestei treceri este făcută într-unul din cele mai remarcabile articole ale lui Cernîșevski, și anume în «Critica prejudecăților filozofice împotriva proprietății de obște». La drept vorbind, cînd a scris acest articol, Cernîșevski începuse să fie foarte sceptic în ce privește posibilitatea de a înfăptui în mod practic o asemenea trecere, și asta în urma întorsaturii pe care a luat-o reforma țărănească... ⊂ 1858, 12

Dar cînd s-a convins că nici una din garanțiile «elementare» pe care el le considera drept premise necesare pentru dezvoltarea mai departe a principiului obștii nu s-a realizat, cînd a văzut că vechiul regim politic a rămas cu totul neatins, că înfăptuirea reformei agrare a fost dată pe mîinile birocrației și ale nobilimii, că poporul nu numai că nu a căpătat întregul pămînt, dar i s-au luat chiar o mare parte din posesiunile de care dispunea pînă atunci, iar pentru pămîntul ce i s-a dat în folosință i s-au impus plăți de răscumpărare ridicate, — într-un cuvînt, cînd a înțeles că «marea reformă» amenință mai curînd să înrăutățească situația maselor populare decît s-o îmbunătățească, că ea amenință să nu le elibereze din iobăgie, să nu le dea posibilitatea de a-și dezvolta toate forțele lor creatoare, ci să le ferece în lanțuri și mai grele, atunci și-a dat seama că speranțele sale erau neîntemeiate, că construcțiile sale erau abstracte și că întreaga campanie în favoarea obștii ca germen potențial al orînduirii socialiste a fost o simplă neînțelegere. Și, cinstit cum era, s-a grăbit s-o recunoască deschis.

«Să presupunem — spune el, recurgînd la «metoda sa preferată de explicare» — că am fost interesat să iau măsuri pentru păstrarea proviziilor din care se pregătește masa d-tale. Este de la sine înțeles că, dacă m-am îngrijit de acest lucru pentru că țineam la d-ta, rîvna mea s-a bazat pe presupunerea că proviziile îți aparțin d-tale și că masa care se prepară din ele este igienică și convenabilă pentru d-ta. Închipuiește-ți însă care sînt sentimentele mele cînd aflu că proviziile nu-ți aparțin cîtuși de puțin d-tale și că pentru fiecare masă preparată din ele ți se iau bani care nu numai că depășesc costul ei real, dar că, în general, platind acești bani, d-ta rămîi extrem de strîmtorat. Ce gînduri îmi trec prin minte cînd fac descoperiri atît de ciudate? „Omul este egoist", și de aceea primul gînd care îmi trece prin cap se referă la

www.dacoromanica.ro

mine însumi. „Cît de prost am fost că m-am ocupat atîta de o treabă care nu-şi avea asigurate condiţiile necesare pentru ca să fie utilă! Cine altul decît un prost poate să militeze pentru menţinerea proprietăţii în anumite mîini fără să se fi convins în prealabil că această proprietate va ajunge în aceste mîini, şi va ajunge în condiţii avantajoase?". Al doilea gînd al *meu* este legat de d-ta, care reprezinţi *obiectul grijii* mele, şi de treaba de care în uncle privinţe m-am interesat într-o măsură atît de mare: „mai bine mă lipsesc de toate aceste provizii, care fac numai rău omului la care ţin! Ducă-să la naiba toată treaba asta, care nu face decît să te ruineze!". Părere de rău pentru d-ta, ruşine pentru prostia mea — iată sentimentele pe care le încerc!»*...

Este oare posibil ca în anumite condiţii obştea rusă să treacă de-a dreptul la un stadiu superior, evitînd stadiul intermediar al capitalismului?

N.B. Iată «blestemata problemă» a vieţii ruse din vremea aceea, care interesa şi frămînta în cel mai înalt grad pe Cernîşevski şi generaţia sa de socialişti şi democraţi...

[378—392] N.B. Siliţi să-şi clădească edificiul lor teoretic cu materialele şi pe fundamentul pe care li-l punea la dispoziţie realitatea de atunci, socialiştii din deceniul al 7-lea, prin năzuinţele şi speranţele lor într-o apropiată revoluţie ţărănească, reflectau, în esenţă, nu numai atît tendinţele şi aspiraţiile nebuloase ale milioanelor de ţărani, dîndu-le, ca să zicem aşa, doar o expresie generalizată...

N.B. La sfîrşitul anului 1861 se credea că e posibilă o asemenea răscoală a maselor ţărăneşti, şi nu numai tineretul cu mintea înflăcărată nutrea asemenea speranţe. Condiţiile în care avea loc clăcuirea iobagilor creau, evident, un teren propice pentru o asemenea explozie spontană şi, după mărturiile contemporanilor, o răscoală generală a ţăranilor împotriva ordinii de stat de atunci şi a claselor dominante era considerată ca posibilă de către toată lumea, începînd cu guvernul şi terminînd cu revoluţionarii «nihilişti». Herzen scrie: «B. (Bakunin) credea în posibilitatea unei răscoale militare ţărăneşti în Rusia, după cum credeam într-o oarecare măsură şi noi; de altfel, *însăşi cîrmuirea credea acest lucru*, după cum s-a văzut după aceea dintr-o serie de măsuri, articole de lege adoptate din iniţiativa guvernului şi execuţii ordonate de cl. Încordarea, agitaţia spiritelor, era indiscutabilă şi nimeni

* Sensul acestei parabole este limpede: o soluţionare a problemei agrare care să fie în avantajul maselor presupune înfăptuirea în prealabil a unei revoluţii politice. După reforma din 1861, aceasta idee a devenit un bun comun al tuturor elementelor cu stare de spirit democratică. N.B.

www.dacoromanica.ro

nu prevedea atunci că ea are să degenereze într-un patriotism furibund»*. Despre această stare de spirit ne vorbesc și mărturiile lui L. Panteleev, participant la mișcarea revoluționară din vremea aceea: «Opinia publică (la sfîrșitul lui 1861) se afla într-o stare de spirit foarte agitată; oriunde te duceai, dădeai de zarvă, discuții și controverse aprige și, ceea ce e mai important, toată lumea era în așteptarea unui eveniment deosebit, care urma să se producă într-un viitor apropiat»**.

Și aici acționau nu numai condiții pur rusești. În întreaga Europă atmosfera era încărcată de electricitate. Garibaldi, idolul radicalilor ruși din vremea aceea, se pregătea pentru marșul său asupra Romei. În Prusia se produsese un conflict constituțional care părea că are să provoace o explozie revoluționară. În Austria, absolutismul nu reușise încă să-și revină de pe urma înfrîngerii suferite în 1859 în războiul din Italia, cînd în Ungaria au și început noi frămîntări revoluționare. Chiar în Franța, pe care Cernîșevski o numea «vulcanul Europei», guvernul a fost silit să mai slăbească hățurile, partidul liberal s-a consolidat și s-au ivit primele simptome ale agitației republicane reînviate. Polonia era în fierbere, gata să se ridice iarăși pentru a-și apara existența națională. Într-un cuvînt, se părea că întunecata noapte a reacțiunii ce se lăsase deasupra Europei după înfrîngerea revoluției din 1848 se destramă, se retrage în prezența zorilor noi ce-și făceau apariția.

Cu tot scepticismul său, Cernîșevski avea prea mult bun-simț ca să nu admită posibilitatea izbucnirii unei furtuni înnoitoare, care de data aceasta trebuia să cuprindă și Rusia. Dacă toate revoluțiile europene de pînă atunci se sfărîmaseră lovindu-se de hotarele Rusiei și nu făcuseră altceva decît să consolideze reacțiunea din interiorul țării, acum, cînd chiar în Rusia apăruseră unele elemente revoluționare active și — ceea ce e principal — cînd mase largi din straturile de jos ale poporului începuseră, pe cît se pare, să-și manifeste nemulțumirea față de situația lor, lucrurile trebuiau să ia altă întorsătură. Acest lucru nu putea fi afirmat cu siguranță, dar existau unele probabilități în această privință***. Erau pe atunci prezente: de o parte, o cîrmuire puternică — și care nu voia să împartă cu nimeni puterea —, crescută în tradițiile epocii lui Nicolae I, iar de altă parte o frămîntare generală

* Culegere de articole postume, p. 212. — Herzen se referă la explozia de șovinism care a cuprins opinia publică rusă în timpul răscoalei din Polonia din cauza încercărilor de amestec ale diplomației europene în această chestiune.

** «Amintiri din trecut», partea 1, Petersburg, 1905, 188, 228.

*** D-l Nikolaev încearcă să caracterizeze starea de spirit a lui Cernîșevski din vremea aceea prin următoarele expresii: «O apropiată catastrofă este de neconceput (mai bine zis: puțin probabilă. — *I. S.*), dar e de datoria fiecărui om care ațintește și care o consecvent să năzuiască spre venirea ei și să facă tot ce e posibil pentru ca ea să fie cît mai apropiată. N.B. Mai puțină vorbărie, mai puține teorii și mai multă *acțiune*» (l.c., 23). — În ceea ce privește «teoriile», avem unele îndoieli: teoreticianul Cernîșevski nu putea să aibă aceeași atitudine disprețuitoare față de «teorii» ca d-l Nikolaev. Dar el recomanda într-adevăr să se procedeze cu energie... din moment ce trebuia să se treacă la fapte.

www.dacoromanica.ro

în Occident, o nemulțumire surdă a maselor țărănești și a societății liberale în Rusia și, în sfîrșit, primii germeni ai partidului revoluționar rus. În asemenea condiții trebuia să se facă o încercare. Rezultatul ei depindea în mare măsură de «gruparea elementelor puterii»*. Dacă partidul revoluționar va ști să se folosească de intervenția guvernului și de nemulțumirea maselor largi în condițiile unei revoluții general-europene, care va căpăta mai mult sau mai puțin o coloratură socialistă, și ale existenței proprietății de obște în Rusia, va reuși, poate, să se apropie considerabil de socialism. Și chiar dacă partidul revoluționar nu va reuși să-și atingă scopul, chiar dacă revoluția nu va avea alt rezultat decît cucerirea libertății politice, tot se va obține un cîștig însemnat**.

N. B.

Așadar, e posibilă o mișcare populară; lozinca ei este: *pămînt și libertate*; calea: cucerirea puterii de către revoluționari cu sprijinul activ și cu asentimentul maselor populare; rezultatul: o republică a muncii, iar în caz de înfrîngere a revoluționarilor, în orice caz, o simțitoare îmbunătățire a situației poporului. Iată programul pe care Cernîșevski îl prezenta contemporanilor săi, iată calea pe care îi chema să meargă, sau, mai bine zis, pe care îi îndemna s-o urmeze, în scrierile sale. Dar a participat el personal la vreuna

* Saganov. Cernîșevski la muncă silnică și în deportare, p. 8.

** La sfîrșitul anului 1871, Cernîșevski, luîndu-și rămas bun de la un tînăr tovarăș de deportare, i-a făcut un fel de profesiune de fel politică (382), pe care Saganov o redă în felul următor: «El ne spunea că în Franța, încă de pe vremea lui Rousseau, iar apoi și în celelalte țări europene, partidele democrate s-au obișnuit să idealizeze poporul, să-și pună în el speranțe care nu se împlineau niciodată, iar apoi să ajungă chiar la crunte dezamăgiri. Suveranitatea poporului n-a dus la altceva decît la transmiterea acestei suveranități lui Napoleon I, iar apoi acest popor, care nu-și îndreptase încă greșeala, a trecut în repetate rînduri suveranitatea sa, prin plebiscit, lui Napoleon al III-lea. Orice partid care are forța armată de partea sa poate să monopolizeze în folosul său drepturile supreme ale poporului și, printr-o manevră abilă, să se dea drept exponentul și apărătorul exclusiv al nevoilor poporului, drept un partid în esență popular. El, Cernîșevski, știe că *centrul de greutate îl constituie tocmai poporul* cu necesitățile lui, a căror ignorare îl duce la pieire ca națiune sau ca stat. Nu numai că nici un popor nu s-a salvat pînă acum pe sine însuși (o asemenea idee a fost exprimată și de Belinski cu puțin înainte de moartea sa. — *I. S.*), dar, chiar în cazurile fericite cînd și-a cucerit suveranitatea, el a trecut-o în mîinile primului șarlatan. Acest absolutism — transmis sau netransmis, dar de mult dobîndit — nu-și mai trece atît de ușor puterea în alte mîini. Devenind executor testamentar al poporului său, dispune de el ca de un mort și procedează cu avutul lui așa cum crede de cuviință. Și atunci e vai și amar de cel care ar vrea să trezească acest mort prezumtiv, să se amestece în treburile lui economice! Între timp este înăbușit și cuvîntul, este înăbușită și conștiința, căci toate acestea pot cauza diferite neplăceri autorităților... Dar cum poate un deținut să-și ocolească temnicerul, cu care trebuie să aibă de-a face în primul rînd? Firește, formele sînt un lucru nesigur. Poți să găsești diverse forme de construire a unei temnițe solide pentru agricultorul harnic. Pe de altă parte, poate că e și bine că formele sînt nesigure. Cu toată existența lor, întotdeauna a fost posibilă lupta între partide și victoria unuia dintre ele; or, în practică, orice victorie are un caracter progresist. *Cel mai îngrozitor lucru este acest monstru diform, acest Leviathan care înghite totul.* Cernîșevski spusese și înainte că istoria patriei noastre ar fi urmat alt curs dacă sub domnia țarinei Ana ar fi învins partidul verhovnicilor. Orice partid este nevoit, pentru a-și salva propria lui existență, să împartă puterea... Atunci cînd la putere se află mai multe partide, există, oricum, mai multe șanse ca să poată face ceva în folosul poporului decît atunci cînd nu există nici un fel de forme politice și, prin urmare, nici o posibilitate de a întreprinde ceva în această direcție» (Saganov, l.c., 28—29). — Toate acestea nu aduc cîtuși de puțin a narodnicism, care manifestă indiferentism politic și dispreț față de formele constituționale.

www.dacoromanica.ro

din acțiunile revoluționare din vremea aceea? Aceasta e o chestiune din cele mai discutabile, la care nici astăzi nu putem să dăm un răspuns afirmativ. Cernîșevski a dus cu sine în mormînt taina sa, dacă într-adevăr a fost vreo taină. Și în acest caz trebuie să recunoaștem că el a fost un mare conspirator. N. Rusanov relatează, din spusele lui Șelgunov, că Cernîșevski, după îndelungi ezitări și după ce a cîntărit cu multă grijă toate argumentele pro și contra s-a hotărît să intervină activ în desfășurarea evenimentelor, recunoscînd că nu există altă ieșire din coliziunea istorică și că sînt unele șanse pentru victoria cauzei poporului*. Dar Rusanov nu ne spune precis prin ce anume s-a manifestat în mod concret participarea lui Cernîșevski la acțiunile revoluționare, abstracție făcînd de afirmația că el a participat, probabil, la întocmirea proclamației «Către țăranii iobagi»...

Este îndoielnic ca Cernîșevski să fi făcut parte din societatea «Zemlea i volea»; cel puțin, nu avem nici un fel de indicații directe în acest sens. După cum se știe, această asociație a luat ființă la sfîrșitul anului 1861 sau la începutul anului 1862. Cine au fost membrii ei fondatori n-am putut afla nici pînă astăzi; e posibil ca printre ei să fi fost și N. Serno-Solovievici. În 1862 au intrat în această societate cîțiva studenți, printre care N. Utin și L. Panteleev, autorul unor memorii destul de incomplete despre această organizație. De altfel se prea poate ca societatea «Zemlea i volea» să se fi constituit ca o organizație bine definită după adunarea care a avut loc la locuința lui Utin în primăvara anului 1862 și despre care relatează Panteleev**. Inițiatorul adunării, o bună cunoștință de-a lui Cernîșevski («domnul cu lornion»), a făcut cunoscută novicilor existența unui comitet central, dar e foarte posibil ca asta să fi fost pur și simplu un mit, la care s-a recurs pentru a-și da mai multă importanță, și că în realitate nu exista nici un comitet. În orice caz, este cît se poate de caracteristic că atunci cînd Utin, după încheierea adunării, l-a întrebat pe Panteleev: «Ce crezi, Nikolai Gavrilovici o fi făcînd parte din comitet?», acesta i-a răspuns numaidecît: «Nu cred, *el e prin excelență un om de cabinet*». După cîtva timp, cei doi tineri prozeliți ai revoluției s-au hotărît să-l iscodească chiar pe Cernîșevski. Fără să-i arate în mod deschis că au intrat în asociație, au adus vorba pe ocolite despre necesitatea organizării unor cercuri în rîndurile tineretului studios, și încă a unor cercuri cu orientare socială. Dar Cernîșevski, deși s-a declarat de acord cu aceste planuri, a rămas impenetrabil; el le-a vorbit totodată în termeni elogioși despre «domnul cu lornion» și le-a istorisit fabula lui Esop cu ursul care a stricat prietenia

* «Socialiștii din Occident și cei din Rusia», p. 294.
** «Amintiri din trecut», partea 1, p. 252 și urm.

www.dacoromanica.ro

cu omul pentru că acesta odată a suflat în foc ca să-l aţîţe, iar altă dată ca să-l stingă*.

În orice caz, deşi ideea că Cernîşevski ar putea să aibă un rol conducător în organizaţia «Zemlea i volea» dădea curaj tinerilor ei membri, nici atunci şi nici mai tîrziu Panteleev, unul dintre membrii cei mai activi ai asociaţiei, n-a dispus de nici un fel de date pentru a afirma cu certitudine că Nikolai Gavrilovici a participat la activitatea ei.

Tot atît de îndoielnic este că Cernîşevski a fost unul dintre autorii manifestului constituţionalist ilegal din «Velikorus». Din acest ziar au apărut în total trei numere, din iulie pînă în septembrie 1861. ...Cei ce împărtăşesc părerea că Nikolai Gavrilovici ar fi fost chiar redactor al ziarului «Velikorus» ar trebui să aducă în sprijinul afirmaţiei lor nişte dovezi concrete, dar n-au făcut nici pînă azi acest lucru şi raţionamentele lor se bazează pe simple presupuneri**...

Faţă de cercul de «iacobini» moscoviţi al lui Zaicinevski şi Arghiropulo, care a editat proclamaţia «Tînăra Rusie»*** sub semnătura: «Comitetul Central Revoluţionar», Cernîşevski a avut o atitudine de totală dezaprobare. Cu tot caracterul antiburghez al acestei proclamaţii, care a stîrnit pe vremea aceea atîta vîlvă, cu toate că ea demasca iluziile liberale ale lui Herzen şi ale celor de la «Velikorus» şi respingea orice compromisuri cu orînduirea politică şi economică existentă, cu tot caracterul ei vădit revoluţionar şi chiar socialist, ea nu i-a plăcut

* Panteleev nu ne lămureşte care era atunci sensul acestei pilde. Se prea poate ca Cernîşevski să fi căutat să dea de înţeles tineretului că, dacă pînă atunci îl reţinuse de la conspiraţiile revoluţionare, pe viitor nu mai are de gînd să-l reţină.

** În articolul său «Procesul celor de la «Velikorus»» («Bîloe», 1906, nr. 7), Lemke se referă la mărturiile lui Stahevici, care a fost implicat într-un alt proces politic la începutul deceniului al 7-lea şi şi-a petrecut cîţiva ani în Siberia împreună cu Cernîşevski. «Am remarcat — scrie Stahevici («Zakaspiiskoe obozrenie», 1905, nr. 143) — că Cernîşevski manifestă o faţă şi simpatie faţă de foile neporiodice intitulate «Velikorus», din care, pe cît îmi amintesc, au aparut în total trei numere. Ascultîndu-l pe Nikolai Gavrilovici, îmi dădeam uneori seama că atît conţinutul de idei, cît şi modul de exprimare aminteşte foarte mult de «Velikorus» şi *am ajuns la concluzia* că el era, dacă nu autorul, cel puţin coautor al articolelor din această publicaţie, care pledau pentru necesitatea unor *transformări constituţionale*». Panteleev se exprimă cu destulă prudenţă în această privinţă. Amintind de un oarecare Zaharin, care, *«potrivit unor indicaţii»*, a participat, *pe cît se pare*, îndeaproape la activitatea grupului «Velikorus», el adaugă într-o notă: «Faptul că Zaharin era unul dintre apropiaţii lui Cernîşevski mă îndreptăţeşte să cred că Nikolai Gavrilovici nu era, *poate*, cu totul străin de «Velikorus». În afară de aceasta, prin maniera sa de a se adresa publicului, prin stilul său, «Velikorus» aminteşte mult de Cernîşevski. Pe la sfîrşitul secolului trecut, răposatul A.A. Richter mi-a spus că, după *informaţiile* ce le deţine, unul *dintre membrii marcanţi* ai cercului care a editat «Velikorus» a fost Lughinin, decedat de multă vreme. Se pare că pe el l-a înfăţişat Cernîşevski, în «Prologul prologului», sub numele de Nivelzin» («Amintiri», partea I, 327). V. Obrucev, *un tînăr* ofiţer care a fost condamnat la muncă silnică în procesul «Velikorus», a fost prieten apropiat al lui Cernîşevski; din cele spuse de Panteleev, reiese că Nikolai Gavrilovici ţinea foarte mult la el. Pe baza faptelor arătate mai sus, d-l Kuleiţki afirmă categoric că „iniţiatorul, redactorul şi conducătorul publicaţiei «Velikorus» n-a fost altcineva decît Cernîşevski» (Ist. mişc. rev., p. 256). O afirmaţie cît se poate de îndrăzneaţă şi de riscată...

*** Această proclamaţie a apărut în suplimentul nr. 2 la culegerea «Crimele împotriva siguranţei statului în Rusia», editată în străinătate de V. Bazilevski (Bogucearski), «Materiale pentru o istorie a mişcării revoluţionare din Rusia în deceniul al 7-lea», Paris, 1905, p. 56—63; parţial în cartea lui Lemke «Procesele politice», 94—104.

www.dacoromanica.ro

de loc lui Cernîșevski. Pe semne că era nemulțumit de neseriozitatea acestei proclamații, de tonul ei declamator și feroce, și asta mai ales că apariția ei într-o vreme cînd la Petersburg au izbucnit o serie de incendii oferea dușmanilor democrației prilejul să acuze pe revoluționari că pun la cale asemenea incendii cu scopul de a provoca tulburări. Cernîșevski a făcut o primire cît se poate de rece delegatului venit la el din partea cercului din Moscova și a refuzat să primească exemplarele din proclamație ce i-au fost aduse spre difuzare. Dar mai tîrziu el parcă a început să regrete faptul că a îndepărtat de sine pe niște oameni care erau, poate, expansivi și înflăcărați, dar care erau profund devotați intereselor poporului, plini de hotărîre, și se situau pe poziții ideologice apropiate de ale lui. El s-a hotărît să scoată o proclamație intitulată «Către bunii noștri prieteni», care era menită să risipească neînțelegerile dintre el și moscoviți, dar arestarea sa, care a avut loc curînd după aceea, l-a împiedicat să-și realizeze această intenție. Toate aceste fapte le relatează Panteleev, care și el le-a auzit de la N. Utin*. Iar Lemke, după spusele lui S. Iujakov, care și el a aflat de la I. Holz-Myller, membru al cercului din Moscova, comunică că Cernîșevski și-a realizat în parte această intenție. Și anume el a trimis la Moscova pe A.A. Slepțov**, revoluționar de seamă din acea perioadă și unul dintre fondatorii organizației «Zemlea i volea», ca să convingă comitetul să atenueze într-un fel sau altul impresia, extrem de nefavorabilă, produsă de Cernîșevski asupra asociației «Tînăra Rusie». Nu se știe precis dacă misiunea acestui mesager a fost sau nu încununată de succes, dar se prea poate ca convingerile lui Cernîșevski să fi exercitat o influență asupra moscoviților. Cel puțin, la o percheziție făcută lui Ballod a fost găsit manuscrisul unei proclamații intitulat «Avertisment», care se pare că satisfăcea oarecum dorințele lui Cernîșevski. Dar nu s-a putut încă stabili exact dacă această proclamație era într-adevăr opera celor din conducerea Comitetului Central Revoluționar***.

Tot atît de nelămurită rămîne și atitudinea lui Cernîșevski față de M. Mihailov, și în special față de acțiunea lui revoluționară, adică față de difuzarea vestitei proclamații «Către tînăra generație». Textul acestei proclamații a fost scris de N. Șelgunov, ea a fost tipărită însă de Mihailov la Londra, la Herzen, și transportată în Rusia într-un geamantan cu fund dublu. Nu știm dacă Cernîșevski a avut sau nu cunoștință de această ispravă a lui Șelgunov și Mihailov, însă Panteleev afirmă categoric că, cu prilejul venirii sale la Petersburg, Cernîșevski a fost informat în legătură cu această chestiune...

* „Amintiri", partea I, 269 270.

** Nu cumva pe el îl prezintă d-l Panteleev sub denumirea «d-l cu lornion»? Vezi «Amintiri», partea 1, cap. XXIV: «Pămînt și libertate». N.B.

*** L e m k e «Procesele politice», p. 109 și urm.

www.dacoromanica.ro

N.B. ...În orice caz, un lucru este clar: dacă Cernîşevski n-a participat chiar el personal la diverse manifestări ale mişcării revoluţionare, care se afla pe atunci la începuturile ei, în orice caz arăta un viu interes pentru ele şi a avut cunoştinţă de multe din ele*, iar pe unele chiar le-a condus sub raport ideologic.

Să fi fost Cernîşevski autorul proclamaţiei «Către ţăranii iobagi»? Lemke şi Rusanov cred că da**. Noi spunem: asta numai dumnezeu o ştie! Panteleev relatează cele auzite de Mihailov de la Şelgunov, şi anume că în iarna anului 1861 Cernîşevski a întocmit o proclamaţie intitulată «Către popor»; Şelgunov a copiat-o, schimbîndu-şi scrisul, şi i-a dat-o lui M. Mihailov, care a transmis-o lui Vsevolod Kostromarov (asupra acestui lucru vom reveni mai încolo) ca s-o tipărească***. Este vorba, evident, de proclamaţia «Către ţăranii iobagi». Chiar dacă am presupune că prima ei jumătate a fost scrisă de Cernîşevski (cu toate că nici Lemke şi nici Rusanov nu dau nici un fel de indicaţii directe în acest sens, iar asemănările de stil şi de conţinut, aşa cum am arătat mai sus, nu dovedesc nimic), aşadar chiar dacă prima jumătate a acestei proclamaţii a fost scrisă de el, cea de-a doua jumătate în mod cert nu-i aparţine lui. Niciodată el nu şi-ar fi permis să afirme în faţa poporului că în Franţa şi în Anglia (în 1861) un colonel sau un general se căciuleşte în faţa unui primar de sat şi că în aceste ţări poporul a răsturnat pe regii care nu-i erau pe plac; şi nici nu s-ar fi apucat să spună că englezii şi francezii o duc bine, că acolo toţi oamenii sînt egali în faţa justiţiei etc.****. De altfel, şi Rusanov crede, probabil tot din aceleaşi motive, că apelul «Către ţăranii iobagi» nu-i aparţine în întregime lui Cernîşevski.

?? Confruntînd tot ceea ce ştim despre viaţa lui Cernîşevski, despre caracterul şi concepţiile lui, nu ne putem hotărî pînă la urmă să dăm un răspuns categoric la întrebarea dacă el a participat în mod direct la mişcarea revoluţionară. Am crede mai de-

* Despre amplele informaţii de care dispunea Cernîşevski în acest domeniu stă mărturie următorul fapt, în aparenţă neînsemnat, relatat de Panteleev: «Am rămas nespus de uimit cînd, pare-mi-se în aprilie (1862, m-a întrebat: pe ce temei în septembrie 1861, la comitetul studenţesc, am ridicat obiecţii împotriva unor propuneri prea riscate?» (Amintiri», partea a 2-a, 179).

** Lemke. «Procesele politice», 194, 335–336; Rusanov, loc. cit., 327.

*** Panteleev. Amintiri», partea a 2-a, 181.

**** Vezi textul acestui apel la Lemke, l.c., p. 336–346. El începe cu cuvintele: «Ţăranilor iobagi, din partea celor ce le vor binele, închinăciune. Aţi aşteptat ca ţarul să vă dea libertatea şi iată ce aţi căpătat din voinţa ţarului». Urmează apoi o critică nimicitoare a reformei din 1861 din punctul de vedere al intereselor ţăranilor, şi încetul cu încetul cititorul este pregătit pentru critica regimului absolutist, care constituie principalul factor al nenorocirilor poporului. Autorul proclamaţiei, care operează cu fapte concrete, se străduieşte să risipească «legenda ţarului». Se lămureşte importanţa libertăţii politice şi necesitatea de a lupta pentru cucerirea ei. Apoi se arată că toate paturile ţărăniimii, şi în special ţăranii care au aparţinut moşierilor şi statului, sînt solidare în ceea ce priveşte interesele lor; aceleaşi interese cu poporul au şi soldaţii, care vor avea mult de cîştigat de pe urma revoluţiei. Se arată cît de necesară este organizarea în rîndul maselor populare: «ţăranii de pe întreg cuprinsul ţării trebuie să fie uniţi, astfel ca, atunci cînd va veni timpul, să se ridice cu toţii ca unul». Dar, cum timpul n-a sosit încă, ei trebuie să se ferească de acţiuni izolate şi să nu-şi risipească zadarnic forţele...

www.dacoromanica.ro

grabă că participarea lui a fost indirectă; dar nu încape îndoială || N.B.
că el era la curent cu |toate| acțiunile importante ale miș- 1)
cării revoluționare din vremea aceea, că participanții direcți la
această mișcare îi cereau sfaturi și țineau seama de indicațiile 2)
lui, că din lucrările lui și din convorbirile cu el căpătau convingerea 3)
că sînt necesare încercări practice, pe care Cernîșevski, om slab 4)
de fire și nehotărît, lipsit de spirit practic și cu înclinații livrești,
nu era în stare să le facă*... Fie ca a vrut ori nu și chiar dacă,
așa cum spune Panteleev, s-a abținut de la orice instigare și a
căutat să se folosească de orice prilej favorabil pentru a sublinia
greutățile pe care le au de întîmpinat revoluționarii din partea
unor dușmani puternici și vicleni, operele lui au trezit conștiințele
și au constituit un puternic imbold la lupta pentru eliberarea
poporului. În acest sens se poate spune că Cernîșevski a fost ||
conducătorul ideologic și inspiratorul mișcării revoluționare
din vremea aceea. Cîrmuirea i-ar fi putut aduce și învinuirea
că a știut anumite lucruri și că nu le-a destăinuit. Și e sigur că el
a știut multe, poate chiar totul.

CAPITOLUL AL IX-lea

ARESTAREA, JUDECAREA ȘI DEPORTAREA LUI CERNÎȘEVSKI

Nu spuneți: «Plin e de nesăbuință!
De soarta-i singur vinovat va fi»...
El vede, ca și noi, că nu-i putință
Să tinzi spre bine fără-a te jertfi.
Ci dragostea-i se-avîntă larg, pe culme,
Simțiri de rînd în suflet nu-i măsori.
Doar pentru tine poți trăi pe lume,
Dar pentru ceilalți caută să mori!
Gîndind astfel, i-e dragă moartea foarte.
El nu va pune preț pe-a lui viață,
N-o spune că-n zadar pierim în moarte;
De mult el soarta și-o privește-n față.
N-ajunge încă-n ceasul răstignirii...
Dar i-o bătea — o să-l vedem pe cruce;
Trimis de zeul urii și-al mîhnirii
La robi de Crist aminte a le-aduce.
*Nekrasov***.

[393—396] Cîrmuirea îl considera pe Cernîșevski drept principalul conducător ideologic — sau, poate, și material — al frămîntărilor revoluționare care începuseră. El a comis imprudența de a se atinge de inte-

* Lui Cernîșevski i se potrivesc, poate, cuvintele spuse de el despre Necker. «Era cu atît mai puțin hotărît și mai sfios, cu cît avea un orizont mai larg: *lipsa de hotărîre este latura slabă a celor cu minte ageră*» («Turgot», l.c., 231).

** Acestei poezii, pe care pentru a evita rigorile cenzurii a intitulat-o «Prorocul» (după Barbier), Nekrasov îi pusese drept titlu la început (în 1874, simplu, «N. G. Cernîșevski». Vezi Lemke, l.c., 195.

www.dacoromanica.ro

resele materiale ale claselor dominante şi din acel moment se putea considera că e sortit pieirii. Totul se mărginea, pentru cîrmuire, la găsirea momentului în care ea considera că e potrivit să pună mîna pe întemeietorul socialismului rus. După dezordinele studenţeşti din 1861, după frămîntările care începuseră în Polonia şi după cunoscutele incendii din Petersburg, cîrmuirea a considerat că e momentul potrivit să treacă la acţiune şi, la 12 iunie 1862, Cernîşevski a fost arestat.

N.B. Această arestare a fost precedată de o furibundă campanie de calomnii împotriva lui Cernîşevski, lansată de presa reacţionară şi de cea liberală, ceea ce dădea guvernului mînă liberă pentru acte energice şi-l incita la măsuri represive împotriva conducătorului spiritual al «nihiliştilor». Katkov a denunţat revista «Sovremennik» ca pe un focar al revoluţiei, iar «Moskovskie vedemosti», după incendiul din piaţa Sciukin, a afirmat că el a fost pus la cale de nihiliştii polonezi şi ruşi, care au acţionat din ordinul lui Cernîşevski. După incendiile din luna mai, Petersburgul a fost cuprins de o furie reacţionară împinsă la paroxism. Oameni care pînă mai ieri se arătau încîntaţi de articolele scrise de Cernîşevski în favoarea ţărănimii se lepădau de el şi se alăturau reacţionarilor care strigau în cor: «Să fie răstignit!»...

Toată lumea îl considera pe Cernîşevski drept un om care se bucură de o imensă influenţă în cercurile revoluţionare. În «Jurnalul unui scriitor», Dostoevski relatează că în 1862 s-a dus chiar el la Cernîşevski şi a căutat să-l convingă să uzeze de influenţa de care se bucura pentru a determina pe autorii proclamaţiei «Către tînăra generaţie» să se abţină de la exagerări revoluţionare. În romanul «Prologul prologului», Cernîşevski însuşi povesteşte cu condescendentă ironie cum cel mai banal gest al său era interpretat de calomniatorii liberali (Reazanţev-Kavelin) drept o acţiune revoluţionară de cea mai mare importanţă (trimiterea unui emisar la Herzen, care s-a dovedit a fi o ştire neîntemeiată). Tot aşa era privit el şi de autorităţi...

N.B. [395—396] Pe lîngă denunţurile apărute în presă, Cernîşevski avea de-a face şi cu scrisori anonime, pline de ameninţări. Una din ele, trimisă de un moşier oarecare, era plină de invective furibunde şi de ameninţări la adresa celui ce propagă «o democraţie murdară» şi «socialismul, pe care ştiinţa îl consideră drept o nefericită zămislire a unui creier bolnav». Imaginaţia înfierbîntată a iobăgistului cuprins de groază nu şi-l înfăţişa pe Cernîşevski altfel decît cu cuţitul în mînă, cu mîinile înmuiate-n sînge pînă la coate. Scrisoarea se încheie cu această declaraţie demnă de reţinut: «Considerăm că nu e de prisos, d-le Cernîşevski, să vă atragem atenţia că noi n-am vrea să-l

www.dacoromanica.ro

vedem urcat pe tron pe un Anton Petrov oarecare și că, dacă într-adevăr se vor produce tulburări sîngeroase, vă vom găsi pe dv., pe Iskander sau pe altcineva din familia dv. și cred că nu veți reuși să vă creați o gardă personală»*. sic!

Se înțelege că, în afară de denunțurile din presă și de scrisorile de amenințare, o serie de denunțuri împotriva lui Cernîșevski au ajuns și la Secția a III-a. La 5 iunie 1862 s-a primit acolo un denunț anonim, care, pe cît se pare, a avut un anumit rol în arestarea lui Cernîșevski. Dăm aici cîteva extrase din acest interesant document istoric. «Ce faceți? Fie-vă milă de Rusia, fie-vă milă de țar! Iată ce am auzit discutîndu-se ieri într-un cerc de profesori. Guvernul cenzurează toate fleacurile și, în schimb, nu vede ce idei propagă Cernîșevski; el este instigatorul tineretului; el e acela care dă o orientare elevilor din liceele militare; el este un socialist abil; el singur mi-a spus (povestea un profesor) că «sînt destul de inteligent ca să nu pună ei niciodată mîna pe mine». Ați deportat pe Pavlov pentru niște fleacuri și faceți o mulțime de alte greșeli, dar în schimb tolerați pe acest agitator periculos. Nu puteți dv. să găsiți un mijloc ca să ne scăpați de un om atît de primejdios?... Acum, cînd își dau seama de tendințele lui nu din ceea ce spune, ci din ceea ce face, chiar și oamenii cei mai liberali sînt destul de înțelepți să recunoască că e necesar ca la noi să existe o monarhie, s-au îndepărtat de el și sînt convinși că, dacă nu-l înlăturați, o să fie nenorocire, o să fie vărsare de sînge; el n-are ce căuta în Rusia, e periculos oriunde s-ar afla, la Berezov sau la Ghijighinsk; și toate astea nu le spun eu, ci niște oameni învățați, oameni de ispravă, care doresc din tot sufletul să avem o constituție**... N-o să reușiți să evitați o vărsare de sînge și o să ne nenorociți pe toți, căci această haită de demagogi turbați, aceste capete înfierbîntate de la «Molodaia Rossiia» și-au dat pe față în prospectul lor toate apucăturile lor bestiale; poate că ei vor fi stîrpiți, dar cît sînge va trebui să curgă pentru ei! Tot acolo am auzit că la Voronej, la Saratov, la Tambov, peste tot există comitete alcătuite din asemenea socialiști și peste tot ele atițâ tineretul... Societatea e în pericol. Acești vagabonzi fără căpătîi sînt gata de orice, așa că dv. nu trebuie să dormiți; al dv. o să fie păcatul dacă n-o să-i împiedicați să provoace vărsare de sînge; dar vărsare de sînge o să fie dacă n-o să fiți treji sau dacă o să vă mulțumiți doar cu jumătăți de măsură... Această haită turbată e setoasă de sînge și e gata să comită cele mai mari orori; ea merge drept la țintă, așa că nu e cazul s-o nesocotiți. De vreți să avem liniște cu toții, scăpați-ne de Cernîșevski».

Acest denunț îi amintea încă o dată guvernului de Cernîșevski, asupra căruia Secția a III-a își îndreptase de mult atenția ei binevoitoare...

* L e m k e. «Procesele politice», 198—199. Trebuie să remarcăm că primul care a publicat materialele originale în procesul Cernîșevski a fost d-l Lemke, care lucra la arhive.

** Firește, toate astea le spune un denunțător mîrșav, așa că nu putem pune temei pe exactitatea faptelor relatate de el. El face însă observații juste asupra atitudinii ostile manifestate de liberali față de marele socialist.

www.dacoromanica.ro

[398—400] În urma denunțului telegrafic făcut de un spion, care era unul dintre vizitatorii lui Herzen, Vetoșnikov a fost arestat la graniță și, cu acest prilej, s-au găsit asupra lui toate scrisorile lui Herzen. Pentru Secția a III-a, postscriptumul la scrisoarea către Serno-Solovievici, menționată de noi mai sus, a constituit un motiv suficient pentru ca chiar a doua zi, la 7 iulie, să-l aresteze pe Cernîșevski. Toate hîrtiile și o parte din cărțile lui au fost confiscate, iar el a fost aruncat în cazemata Alekscevski...

Arestarea lui Cernîșevski a produs o impresie extraordinară asupra intelectualității democratice... Tineretul revoluționar a fost, firește, zguduit de arestarea conducătorului său ideologic. Reacționarii jubilau de bucurie că inamicul lor cel mai periculos a fost făcut, după cum sperau ei, pentru totdeauna inofensiv. Dar și liberalii se bucurau în adîncul sufletului lor de năpasta ce căzuse pe capul lui Cernîșevski, care avea pentru ei un profund dispreț și care demascase fără cruțare adevăratul lor caracter. Astfel, Kavelin, unul din liderii liberalismului din vremea aceea, pe care Cernîșevschi îl cunoștea bine, într-o scrisoare către Herzen nu-și ascundea adevăratele lui sentimente: «Știrile ce ne sosesc din Rusia nu sînt chiar atît de rele după părerea mea... Arestările nu constituie o surpriză pentru mine și, să-ți spun drept, nu mi se par revoltătoare... Țin foarte mult la Cernîșevski, dar n-am mai întîlnit pînă acum un om așa de arțăgos, de înfumurat și de lipsit de tact. Și ar avea de ce să-l lichidezc! Acum nu mai există nici o îndoială că există o legătură între incendii și proclamații»*.

N.B.

!

Acesta e sărutul de Iudă al unui liberal care pînă acum aprea încununat de aureolă în ochii burghezilor «constituțional-democrați» de la noi. Repetînd mîrșava calomnie scornită de poliție după care incendiile din Petersburg erau legate de proclamațiile revoluționare, acești domni încercau să găsească o justificare morală pentru cruntele represiuni dezlănțuite de reacțiune împotriva democraților. Dar chiar dacă epidemia de incendii din acea vreme ar putea fi legată de anumite tendințe politice, în nici un caz ea nu poate fi legată de activitatea revoluționarilor. Senatorul Jdanov, care a fost trimis după doi ani în regiunea Volgăi să facă cercetări în legătură cu incendiile ce se produseseră la Saratov, Simbirsk etc., a stabilit că ele erau legate de intrigile reacționarilor și iobăgiștilor de atunci, care căutau să înspăimînte guvernul și să terorizeze societatea pentru a zădărnici astfel efectuarea reformelor...

N.B.

* Rusanov, l c., p. 276.

www.dacoromanica.ro

Secția a III-a nu voia să scape victima din gheare. La 1 august Potapov a prezentat comisiei un memoriu întocmit pe baza denunțurilor făcute de agenți de poliție (din acest memoriu rezultă, între altele, că Cernîșevski, încă din toamna lui 1861, era supus unei supravegheri permanente din partea agenților)... N.B.

Cernîșevski nu era interogat. El aștepta cu răbdare, în fortăreață, să fie eliberat de la o zi la alta, întrucît era perfect convins că guvernul nu dispune de nici un fel de probe serioase împotriva lui. El lucra cu sîrguință și purta corespondență cu soția sa. Într-o scrisoare cu data de 5 octombrie, pe care comisia n-a găsit de cuviință s-o remită soției sale, ci a anexat-o la dosar, se află și această frază, teribilă după părerea copoilor: «Viața noastră aparține istoriei; vor trece secole și numele noastre vor fi mereu îndrăgite de oameni, care le vor rosti cu un sentiment de recunoștință cînd aproape toți cei ce au trăit în aceeași vreme cu noi vor fi dați uitării. De aceea nu trebuie să ne pierdem curajul sau să dăm dovadă de slăbiciune de caracter în fața unor oameni care ne vor studia viața» (urmează apoi un plan al viitoarelor sale lucrări, despre care am vorbit în capitolul I). Comisia a văzut în aceste cuvinte ale lui Cernîșevski o extraordinară încredere în sine și o mîndrie periculoasă. Pe cît se vede, sub raport intelectual și moral membrii comisiei de anchetă nu erau mai prejos de liberalul Kavelin. N.B.

[402] Kostomarov se apucă să scrie părinților săi. Ciulkov observă la el o scrisoare voluminoasă, o citește și — ce surpriză! — constată că are o legătură directă cu Cernîșevski. Scrisoarea este expediată imediat lui Potapov, care îi telegrafiază numaidecît lui Ciulkov să vină de urgență cu Kostomarov la Petersburg. Comedia este jucată ca după un scenariu dinainte scris.

Această scrisoare, de proporțiile unei adevărate broșuri de peste o coală de tipar, presărată cu citate în toate limbile posibile, împănată cu spirite de prost gust și cu o vorbărie dezgustătoare, cuprindea tot ce-i trebuia Secției a III-a ca să-l distrugă pe Cernîșevski. Kostomarov îi scria corespondentului său fictiv că are să-i povestească la prima ocazie despre activitatea publicistică a lui Cernîșevski, «o activitate fățișă și secretă, ca să vedeți din ce parte a suflat vîntul care a trimis atîtea victime nenorocite în cazematele fortărețelor rusești și în toate locurile rău famate în care sînt ele expediate potrivit înțelegerii dintre ministrul de interne și șeful jandarmeriei,... și atunci o să vă dați seama de unde a apărut pe drapelul sfînt al libertății infama deviză în numele căreia acționează agitatorii noștri autohtoni, în numele căreia se scriu toate aceste publicații de felul lui «Velikorus» și «Molodaia Rossiia», toate aceste proclamații inutile, tipărite cu litere roșii și albastre». N.B.

www.dacoromanica.ro

[405—406] Dar toate documentele din dosar erau, pe cît se vede, insuficiente, şi Secţia a III-a s-a hotărît să recurgă la un ultim mijloc. La 2 iulie, Zameatin, ministrul de justiţie, a trimis senatului un lung memoriu «Cu privire la activitatea publicistică a lui Cernîşevski», care în mod vădit era ticluită de agenţi secreţi. În acest memoriu, care era menit să exercite o anumită presiune asupra judecătorilor, Cernîşevski este prezentat drept principalul propagator al materialismului şi comunismului, se face o analiză tendenţioasă a operelor lui şi se stabileşte o asemănare exterioară între scrierile lui publicistice şi conţinutul proclamaţiilor revoluţionare apărute în vremea aceea. Memoriul se încheie cu următoarele cuvinte: «Proclamaţiile sînt un fel de concluzie a articolelor lui Cernîşevski, iar articolele lui un comentariu amănunţit al proclamaţiilor»...

Stahevici, care l-a cunoscut pe Cernîşevski în Siberia, povesteşte în memoriile sale că Serakovski, cu mult înainte de arestarea lui Cernîşevski, i-a povestit despre convorbirea pe care a avut-o cu generalul Kaufman, pe atunci directorul cancelariei ministerului de război. Bravul general era de părere că Cernîşevski trebuie deportat pentru influenţa dăunătoare pe care o exercită asupra tineretului, şi aşa a procedat ulterior guvernul, trimiţîndu-l în deportare numai şi numai pentru «influenţa dăunătoare» exercitată de el. Acelaşi Stahevici relatează cum, cu puţin înainte de arestare, Cernîşevski a fost vizitat de aghiotantul N.B. prinţului Suvorin şi sfătuit, în numele acestuia, să plece de îndată peste graniţă. Întrebat de Cernîşevski de ce se îngrijeşte prinţul atîta de persoana lui, adjutantul a răspuns: «Dacă veţi fi arestat, înseamnă că veţi fi deportat şi, în fond, veţi fi deportat fără nici o altă vină decît aceea că aţi scris articolele dv., deşi au fost permise de cenzură. Or, prinţul consideră că n-ar fi de dorit ca asupra împăratului, care îi este prieten personal, să cadă păcatul de a fi deportat un scriitor fără să fie vinovat». Dar Cernîşevski a refuzat categoric să plece în străinătate, fiind hotărît să-şi înfrunte cu semeţie destinul, iar în parte şi pentru că nu-i venea să creadă în posibilitatea unei asemenea fărădelegi ca deportarea unui publicist pentru că a publicat nişte articole permise de cenzură...

[411] Herzen, aflînd de revoltătoarea sentinţă pronunţată împotriva lui Cernîşevski, blestemă pe călăii lui de toate rangurile şi gradele şi vestejeşte venala presă liberală şi conservatoare, care prin denunţurile şi campaniile ei de calomnii a făcut ca asupra progresiştilor şi revoluţionarilor să se abată prigoana barbară a guvernului.

www.dacoromanica.ro

Dăm, din cartea lui Lemke, cîteva extrase din articolul publicat de Herzen în nr. 186 din 1864 al ziarului «Kolokol»:

«Cernîşevski a fost condamnat la *7 ani muncă silnică* şi la deportare pe viaţă. Blestemul să cadă pentru această cumplită nelegiuire asupra guvernului, asupra înaltei societăţi, asupra presei ticăloase şi corupte care a provocat această prigoană, împingînd-o la exagerări din ură personală. Ea a îndemnat cîrmuirea să ucidă prizonieri de război din Polonia, iar în Rusia să sancţioneze sentinţele date de ignoranţii barbari din senat şi de încărunţiţii *ticăloşi* din Consiliul de stat. Şi se mai găsesc acolo jalnice făpturi, tîrîturi şi molîi care spun că nu trebuie veştejită această bandă de tîlhari şi nemernici care ne cîrmuieşte! Pe Cernîşevski l-aţi ţintuit la stîlpul infamiei pentru un sfert de ceas..., dar voi, dar Rusia, cîtă vreme va rămîne ea ţintuită acolo! Blestemul cadă asupra voastră, blestemul şi, dacă se poate, răzbunarea!»...

Însemnările au fost făcute nu mai devreme de octombrie 1909 şi nu mai tîrziu de aprilie 1911

Publicat pentru prima oară în 1959, în «Scrieri postume», vol. 67

Se tipăreşte după textul original

www.dacoromanica.ro

ADNOTĂRI

INDICI

www.dacoromanica.ro

ADNOTĂRI

[1] *Conspectul cărții «Sfînta familie, sau Critica criticii critice» de K. Marx și F. Engels* a fost întocmit de V.I. Lenin în 1895, cînd s-a dus pentru prima oară în străinătate ca să stabilească legătura cu grupul «Eliberarea muncii». El a fost scris într-un caiet aparte și cuprinde 25 de pagini; extrasele din carte sînt făcute în limba germană. Autorul nu ne arată cînd a întocmit acest conspect, însă este foarte probabil ca el să fi făcut acest lucru în august 1915, pe vremea cînd frecventa Biblioteca regală din Berlin, unde a studiat edițiile rare ale scrierilor lui Marx și Engels. În conspectul întocmit de el, Lenin urmărește modul cum s-a format concepția despre lume a întemeietorilor marxismului, notează caracterizarea făcută societății burgheze și criticile formulate de ei împotriva tinerilor hegelieni etc.

Această carte este menționată pentru prima oară de Lenin în articolul-necrolog «Friedrich Engels» (scris în toamna anului 1895), în care relevă că ea a pus bazele «socialismului materialist revoluționar» (Opere complete, vol. 2, București, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 9). Unele teze din «Sfînta familie» au fost în repetate rînduri folosite de Lenin în lucrările sale, îndeosebi aceea în care se spune că o dată cu profunzimea acțiunii istorice va crește și amploarea masei care o înfăptuiește. — *3*.

[2] *«Sfînta familie, sau Critica criticii critice»* — prima lucrare comună a lui K. Marx și F. Engels — a fost scrisă în septembrie-noiembrie 1844 și editată în februarie 1845. «Sfînta familie» este o poreclă dată în derîdere fraților Bruno și Edgar Bauer și adepților lor grupați în jurul publicației «Allgemeine Literatur-Zeitung» (care a apărut lunar la Charlottenburg, din decembrie 1843 pînă în octombrie 1844). În paginile acestei publicații era propagată «teoria» idealist-subiectivă reacționară a procesului istoric potrivit căreia istoria e făurită de personalitățile alese, de exponenții «spiritului», ai «criticii pure», în timp ce masa, poporul, constituie, în dezvoltarea istorică, doar un material inert, un balast. Această «teorie» a reprezentanților aripii de stînga, burghezo-democratice, a școlii filozofice hegeliene (tinerii hegelieni) a fost mai tîrziu îmbrățișată de narodnicii liberali din Rusia (vezi critica făcută acestora în lucrarea «Ce

www.dacoromanica.ro

sînt «prietenii poporului» şi cum luptă ei împotriva social-democraţilor?». V.I. Lenin. Opere complete, vol. 1, Bucureşti, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 125—334).

Pe vremea cînd au scris «Sfînta familie», Marx şi Engels săvîrşiseră deja trecerea de la idealism şi democratism revoluţionar la concepţiile materialiste şi comuniste, care au fost dezvoltate de ei mai departe în această carte. Marx, care a scris cea mai mare parte din textul ei, enunţă aici, după cum menţionează Lenin în conspectul său, ideea fundamentală a materialismului istoric cu privire la rolul hotărîtor al modului de producţie în dezvoltarea societăţii. În această carte se demonstrează necesitatea pe care o prezintă «forţa practică» pentru realizarea unor idei, este formulată teza că făuritorul istoriei omenirii sînt masele populare şi că, cu cît transformările care au loc în societate sînt mai însemnate, cu atît amploarea maselor care le înfăptuiesc este mai mare; aici este expusă concepţia, aproape definitiv formată, cu privire la rolul istoric mondial al proletariatului şi se arată că comunismul este inevitabil nu numai din punct de vedere logic — ca o concluzie a întregii dezvoltări anterioare a filozofiei materialiste —, dar şi din punct de vedere istoric, întrucît proprietatea privată, prin însăşi evoluţia ei economică, se îndreaptă cu paşi repezi spre pieire.

Ridicîndu-se împotriva tinerilor hegelieni, Marx şi Engels critică şi filozofia idealistă a lui Hegel. Cartea «Sfînta familie», scrisă în bună parte sub influenţa filozofiei materialiste a lui Feuerbach, conţine totodată şi elemente de critică a acesteia. Definind locul pe care-l ocupă această carte în istoria marxismului, F. Engels scria mai tîrziu: «Cultul omului abstract, care alcătuia miezul noii religii feuerbachiene, trebuia înlocuit prin ştiinţa despre oamenii reali şi despre dezvoltarea lor istorică. Această dezvoltare a punctului de vedere feuerbachian, depăşind limitele filozofiei lui Feuerbach, a fost inaugurată de Marx, în 1845, în «Sfînta familie»» (vezi K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 21, Bucureşti, Editura politică, 1965, p. 289). — *7*.

[3] În capitolul al III-lea din «Sfînta familie» este vorba de articolul «D-l Nauwerck şi Facultatea de filozofie», publicat în «Allgemeine Literatur-Zeitung» nr. 6 din mai 1844 sub semnătura «J» — iniţiala numelui unui publicist german, Jungnitz, tînăr hegelian. — *8*.

[4] În acest subcapitol din «Sfînta familie», K. Marx critică articolul «Proudhon» al lui E. Bauer, care face o analiză a cărţii lui P.J. Proudhon «Qu'est-ce que la propriété? ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement», 1840. O apreciere multilaterală a acestei cărţi şi, în general, a concepţiilor lui Proudhon a fost făcută de Marx în articolul său «Despre Proudhon» (Scrisoare către J.B. Schweitzer) (vezi K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 16, Bucureşti, Editura politică, 1963, p. 28—35). — *8*.

[5] V.I. Lenin se referă la remarca făcută de K. Marx că «celelalte forme ale proprietăţii private, de exemplu salariul, comerţul, valoarea, preţul, banii etc., nu sînt considerate de Proudhon ca forme ale

www.dacoromanica.ro

proprietății private, cum s-a făcut, de pildă, în «Deutsch-Französische Jahrbücher» (vezi «Schiță a unei critici a economiei politice» de F. Engels)» (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 34). Articolul menționat aici este prima lucrare de economie a lui F. Engels, în care el, situîndu-se pe pozițiile proletariatului revoluționar, analizează orînduirea economică a societății burgheze și categoriile fundamentale ale economiei politice burgheze. În «Deutsch-Französische Jahrbücher» a mai fost publicat și un alt articol al lui Engels, «Situația Angliei. «Past and Present» by Thomas Carlyle», precum și lucrările lui K. Marx «Contribuții la problema evreiască» și «Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere» (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 1, București, Editura politică, 1960, ed. a II-a, p. 382—412, 413—427, 544—571, 572—598). Aceste lucrări marchează trecerea definitivă a lui Marx și Engels de la idealism și democratism revoluționar la materialism și comunism.

«*Deutsch-Französische Jahrbücher*» a apărut la Paris sub conducerea redacțională a lui K. Marx și A. Ruge. A apărut un singur număr, dublu, în februarie 1844. Principala cauză care a dus la încetarea apariției acestei reviste au fost divergențele de principii dintre Marx și Ruge, un radical burghez. — *8*.

[6] Este vorba de recenzia lui Szeliga la romanul «Les mystères de Paris» de Eugène Sue; ea a fost publicată în «Allgemeine Literatur-Zeitung» nr. 7 (din iunie 1844) (vezi adnotarea 8). — *15*.

[7] W. Shakespeare. «Totu-i bine cînd sfîrșește cu bine», actul I, scena a 3-a (vezi Opere, vol. 8, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1960). — *15*.

[8] Este vorba de romanul lui Eugène Sue «Les mystères de Paris», scris în spirit sentimental, filantropic mic-burghez. A apărut la Paris în anii 1842—1843 și s-a bucurat de mare popularitate în Franța și în alte țări. — *16*.

[9] Marx se referă la articolul lui J. Faucher «Englische Tagesfragen», publicat în «Allgemeine Literatur-Zeitung» nr. 7—9 (iunie-august 1844); capitolul al II-lea din «Sfînta familie», scris de F. Engels, este consacrat criticii acestui articol. — *16*.

[10] Aici se citează articolul lui B. Bauer «Cele mai recente lucrări cu privire la problema evreiască», publicat în «Allgemeine Literatur-Zeitung» nr. 1 (decembrie 1843); acest articol a constituit un răspuns al lui Bauer la critica făcută în presă cărții sale «Die Judenfrage», apărută în 1843. — *17*.

[11] *Revista lui Loustallot* — este vorba de «Révolutions de Paris», publicație săptămînală, care a apărut la Paris din iulie 1789 pînă în septembrie 1794. Pînă în septembrie 1790 a fost redactată de Elisée Loustallot, un publicist democrat. — *17*.

www.dacoromanica.ro

[12] Este vorba de opera lui G.W.F.Hegel *«Phänomenologie des Geistes»*. Prima ediție a acestei cărți a apărut în 1807. La elaborarea scrierii sale «Sfînta familie», Marx s-a folosit de volumul al II-lea din ediția a doua a Operelor lui Hegel (Berlin, 1841). Această primă operă de mari proporții în care Hegel își expune sistemul său filozofic a fost caracterizată de Marx drept un «izvor și un mister al filozofiei hegeliene» (vezi K. Marx/F. Engels. «Die heilige Familie und andere philosophische Frühschriften», Berlin, 1953, S. 76, p. 624). — *17.*

[13] *Doctrinarii* — grupare de oameni politici burghezi francezi din perioada Restaurației (1815—1830). Partizani ai monarhiei constituționale, și dușmani ai mișcării democratice și revoluționare, ei au căutat să creeze în Franța un bloc al burgheziei și nobilimii după modelul celui din Anglia. Cei mai cunoscuți dintre ei sînt istoricul F. Guizot și filozoful P.P. Royer—Collard. — *19.*

[14] Concepțiile expuse de Bruno Bauer în cartea sa «Die Judenfrage», apărută în 1843, au fost combătute de Marx în articolul «Contribuții la problema evreiască», publicat în 1844 în «Deutsch-Französische Jahrbücher» (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 1, București, Editura politică, 1960, ed. a II-a, p. 382—412). — *19.*

[15] Aici se citează cel de-al doilea articol al lui B. Bauer «Cele mai recente lucrări cu privire la problema evreiască», publicat în «Allgemeine Literatur-Zeitung» nr. 4 (martie 1844). — *21.*

[16] *«Drepturile universale ale omului»* — principiile proclamate în «Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului», care a fost elaborată de Adunarea constituantă a Franței la începutul revoluției burgheze și adoptată în ședința de la 26 august 1789. Drept izvor ideologic pentru «Declarație» a servit filozofia iluminiștilor francezi din secolul al XVIII-lea. — *23.*

[17] *18 brumar* (9 noiembrie 1799) — ziua loviturii de stat a lui Napoleon Bonaparte, care a răsturnat Directoratul și a instaurat dictatura sa personală. — *25.*

[18] *Materialismul cartezian* — doctrina adepților fizicii materialiste a lui René Descartes (al cărui nume în transcripție latină era Renatus Cartesius). Cartea lui P.-J.-G. Cabanis. «Rapports du phisique et du morale de l'homme», de care este vorba aici, a apărut la Paris în 1802. — *27.*

[19] *Materialismul epicurian* — doctrina lui Epicur, filozof materialist din Grecia antică (secolele IV—III î.e.n.), și a adepților lui; ea avea ca punct de plecare recunoașterea unității materiale a lumii, «ființarea lucrurilor *în afara* conștiinței omului și *independent* de ea» (V.I. Lenin, volumul de față, p. 247). Doctrina materialistă a lui Epicur, care s-a bucurat de o largă răspîndire în lumea antică, a devenit mai tîrziu obiectul unor atacuri înverșunate din partea bisericii creștine și a filozofiei idealiste. Încercînd

www.dacoromanica.ro

să reconstituie în epoca modernă concepțiile materialiste ale lui Epicur în domeniul fizicii și al eticii, recunoscînd, ca și el, că nu există în realitate decît atomi și vid și demonstrînd că spațiul și timpul sînt eterne și infinite, Pierre Gassendi a fost totuși un materialist inconsecvent, care considera că atomii sînt creați de divinitate și că numărul lor este limitat. În teza sa de doctorat, Marx scria că Gassendi s-a străduit «...să împace conștiința sa catolică cu convingerile sale păgîne, iar pe Epicur cu religia» (K. Marx și F. Engels. Scrieri din tinerețe, 1956, p. 23). — *27.*

[20] În istoria filozofiei, *scepticismul* a jucat un rol diferit, în funcție de clasa ale cărei interese le exprima. Ca școală filozofică aparte, scepticismul a apărut în epoca de criză a societății sclavagiste din Grecia antică (secolele IV—III î.e.n.). A avut ca întemeietor pe Pyrrhon, iar reprezentanții lui cei mai de seamă au fost Aenesidemus și Sextus Empiricus (vezi volumul de față, p. 253—257). Scepticismul antic era îndreptat împotriva liniei materialiste în dezvoltarea filozofiei.

În epoca Renașterii, filozofii francezi Michel Montaigne, Pierre Charron și Pierre Bayle au folosit scepticismul în lupta lor împotriva scolasticii medievale și a bisericii. Spre deosebire de aceștia, Blaise Pascal caută să îndrepte scepticismul împotriva cunoașterii raționale și recurge la sentiment ca mijloc de apărare a religiei creștine.

În secolul al XVIII-lea, scepticismul reînvie în agnosticismul lui David Hume și al lui Immanuel Kant, precum și în încercarea lui Gottlob Ernst Schulze (Aenesidemus) de a moderniza scepticismul antic. Spre deosebire de scepticismul antic, scepticismul modern neagă în mod categoric posibilitatea cunoașterii științifice. Argumentele scepticismului au fost folosite de machiști, de neokantieni și de alte școli filozofice idealiste de la mijlocul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea. Vorbind despre scepticismul burghez la modă, V.I. Lenin l-a calificat drept o scolastică «moartă și mortifiantă» și a arătat că sensul lui de clasă își găsește expresia în «pierderea speranței de a putea analiza în mod științific prezentul, renunțarea la știință, tendința de a nesocoti orice sintetizare, de a se ascunde de orice «legi» de dezvoltare istorică...» (Opere complete, vol. 25, București, Editura politică, 1964, ed. a doua, p. 46). În filozofia burgheză contemporană, scepticismul servește drept mijloc de luptă împotriva concepției materialist-dialectice despre lume. — *27.*

[21] *Nominalismul* — curent filozofic medieval care considera că conceptele generale (universalia) sînt simple denumiri ale obiectelor individuale, în opoziție cu «realismul» medieval, care considera că conceptele generale au o existență anterioară lucrurilor concrete și că există «în mod real», independent de ele. Lupta dintre nominalism și realism a fost o expresie caracteristică a luptei dintre materialism și idealism în filozofia medievală. — *27.*

[22] *Senzualismul* — curent filozofic ai cărui adepți considerau că senzațiile, percepțiile, pasiunile etc. constituie unica bază și unicul izvor al

www.dacoromanica.ro

cunoaşterii. Teoria senzualistă a cunoaşterii, care pornea de la principiul: «nu există nimic în intelect care să nu fi fost mai întîi în simţuri», a fost elaborată de J. Locke în scrierea sa «An Essay concerning Human Understanding», 1690. Printre senzualişti găsim atît adepţi ai materialismului (J. Locke, E.-B. Condillac, C.-A. Helvetius), cît şi adepţi ai idealismului (G. Berkeley). V.I. Lenin scria: «Atît solipsistul, adică idealistul subiectiv, cît şi materialistul pot recunoaşte că senzaţiile sînt izvorul cunoştinţelor noastre. Atît Berkeley cît şi Diderot au pornit de la Locke» (Opere complete, vol. 18, Bucureşti, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 125). — *28.*

[23] Este vorba de opera lui E.-B. Condillac. «Traité des systèmes...», 1749. — *28.*

[24] *Babuviştii* — adepţii lui Gracchus Babeuf, conducătorul mişcării comuniste utopice a «egalilor», care a avut loc în anii 1795—1796 în Franţa. — *28.*

[25] V.I. Lenin se referă la lucrarea lui Feuerbach: «*Grundsätze der Philosophie der Zukunft*» (1843), o continuare a aforismelor lui Feuerbach «Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie» (1842), în care expune bazele filozofiei sale materialiste şi critică filozofia idealistă a lui Hegel. — *30.*

[26] *Fleur de Marie* — eroină a romanului «Misterele Parisului» de Eugène Sue. — *31.*

[27] În locul arătat, K. Marx citează următoarele scrieri ale lui Charles Fourier: «Théorie des quatre mouvements et des destinées générales» (1808), «Le nouveau monde industriel et sociétaire» (1829) şi «Théorie de l'unité universelle» (1822). Mai jos, V.I. Lenin reproduce aceste citate (vezi volumul de faţă, p. 34 — 35). — *32.*

[28] V.I. Lenin se referă la «*Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik von Bruno Bauer, Ludwig Feuerbach, Friedrich Köppen, Karl Nauwerk, Arnold Ruge und einigen Ungenannten*» — o culegere de articole a căror publicare în revistele germane a fost interzisă de cenzură; ea a fost editată în 1843, la Zürich, de A. Ruge. În această culegere au apărut primele articole publicistice ale lui K. Marx: «Observaţii în legătură cu recentele instrucţiuni cu privire la cenzura prusiană» şi «Luther ca arbitru între Strauss şi Feuerbach» (vezi Karl Marx şi Friedrich Engels. Opere, vol. 1, Bucureşti, Editura politică, 1960, ed. a II-a, p. 3—27, 28—29). —*33.*

[29] «*Impuissance, mise en action*» — cuvinte din cartea lui Charles Fourier «Théorie des quatre mouvements et des destinées générales», 1808, partea a doua, epilog.—*35.*

[30] *Filantropii tory* — denumire dată grupului «Tînăra Anglie», care era alcătuit din oameni politici şi publicişti. Acest grup, care a luat fiinţă la începutul deceniului al 5-lea al secolului trecut, făcea

www.dacoromanica.ro

parte din partidul tory. Exprimînd nemulțumirea aristocrației funciare față de întărirea puterii economice și politice a burgheziei, membrii grupului «Tînăra Anglie» recurgeau la metode demagogice *și la* concesii mărunte pentru a subordona influenței lor clasa muncitoare și a o folosi în lupta lor împotriva burgheziei. În «Manifestul Partidului Comunist», K. Marx și F. Engels caracterizează concepțiile lor drept «socialism feudal».

Bill-ul cu privire la ziua de muncă de 10 ore — lege adoptată de parlamentul englez în 1847, prin care ziua de muncă pentru femei și adolescenți era limitată la 10 ore. — *35*.

31 *Conspectul cărții lui L. Feuerbach «Vorlesungen über das Wesen der Religion»*, 1851 a fost făcut pe foi de hîrtie îndoite în formă de file de caiet; pe prima pagină este indicată cota cărții de la Biblioteca națională din Paris. Data întocmirii conspectului nu a putut fi stabilită cu precizie. Se știe doar că V.I. Lenin a lucrat la Biblioteca națională din ianuarie pînă în iunie 1909. El a stat însă la Paris pînă în 1912 și a mai fost acolo ultima oară în ianuarie 1914, așa că e probabil ca conspectul să fi fost întocmit și după 1909. Deși în conținutul conspectului nu găsim un răspuns precis în ce privește data scrierii lui, el ne îndreptățește totuși în mare măsură să presupunem că a fost destinat de Lenin pentru seria «Caiete filozofice. Hegel, Feuerbach și diverse»; mărturie stau trimiterile la «Vorlesungen über das Wesen der Religion», existente în celelalte caiete, precum și titlul analog cu al celorlalte caiete și însemnarea cu creion albastru de pe prima pagină: «Feuerbach. Vol. 8», care a fost făcută, pe cît se pare, mai tîrziu.

«Caiete filozofice. Hegel, Feuerbach și diverse» conțin materiale diferite prin caracterul și importanța lor. Lenin a început să lucreze la ele, pe cît se pare, în septembrie 1914, după ce a sosit la Berna, venind de la Poronino. Scrierile filozofice le-a citit și conspectat în special în sala de lectură a Bibliotecii din Berna, așa cum se vede din cotele notate pe manuscrise, precum și din fișele de cerere păstrate la bibliotecă. În amintirile ei legate de această perioadă, N.K. Krupskaia scrie: «Ilici s-a apucat să scrie, îndată după sosirea sa la Berna, articolul «Karl Marx» pentru Dicționarul enciclopedic Granat. În acest articol, prezentînd învățătura lui Marx, Ilici a început prin a caracteriza concepția acestuia despre lume în capitolele «Materialismul filozofic» și «Dialectica»... Pentru capitolele despre materialismul filozofic și despre dialectică, Ilici a recitit cu multă atenție operele lui Hegel și ale altor filozofi și n-a abandonat această muncă nici după terminarea articolului despre Marx» (vezi N.K. Krupskaia. «Amintiri despre Lenin», București, Editura politică, 1960, p. 246).

La alegerea principalelor lucrări ce urmau să fie conspectate, un rol important a avut, fără îndoială, «Corespondența dintre K. Marx și F. Engels», pe care Lenin a studiat-o amănunțit și a conspectat-o la sfîrșitul anului 1913 (vezi V.I. Lenin. Conspectul «Corespondența

www.dacoromanica.ro

dintre K. Marx şi F. Engels. 1844—1883», Moscova, 1959). Caracterizînd conţinutul corespondenţei, Lenin spunea că «focarul» ei, «punctul central în jurul căruia gravitează toate ideile exprimate şi analizate» este dialectica (vezi Opere complete, vol. 24, Bucureşti, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 282). În conspectele sale filozofice, în fragmentele şi notele din anii 1914—1915, Lenin a acordat şi el o atenţie specială dialecticii. Cercetarea problemelor fundamentale ale dialecticii materialiste în «Caiete filozofice» a avut o deosebită însemnătate pentru analiza marxistă a caracterului primului război mondial, pentru elaborarea teoriei imperialismului, pentru dezvoltarea teoriei revoluţiei socialiste, a învăţăturii despre stat, a strategiei şi tacticii partidului, care au fost expuse de Lenin în celelalte lucrări ale sale din acea perioadă.

Nu dispunem de data precisă a scrierii fiecărui caiet; Lenin n-a notat decît data terminării conspectului «Ştiinţa logicii» (17 decembrie 1914). În afară de aceasta, pe baza fişelor de cerere păstrate la biblioteca din Berna, a fost stabilită data exactă cînd a fost scrisă nota despre cartea lui Ghenov. Dăm mai jos o listă a «Caietelor» după data cea mai probabilă a întocmirii lor (excepţie face conspectul cărţii lui Feuerbach despre filozofia lui Leibniz — vezi adnotarea 51).

	1. Conspectul cărţii lui Feuerbach «Prelegeri despre esenţa religiei».
Caietul «Feuerbach»	2. Conspectul cărţii lui Feuerbach «Expunerea, analiza şi critica filozofiei lui Leibniz».
Caietul «Hegel. Logica, I»	3. Conspectul cărţii lui Hegel «Ştiinţa logicii». Începutul.
Caietul «Hegel. Logica, II»	4. Conspectul cărţii lui Hegel «Ştiinţa logicii». Continuare.
Caietul «Hegel. Logica, III»	5. Conspectul cărţii lui Hegel «Ştiinţa logicii». Sfîrşitul.
	6. Note «Cu privire la scrierile mai recente despre Hegel».
	7. Note marginale la o recenzie a cărţii: J. Perrin «Tratat de chimie fizică. Principiile».
Caietul «(diverse +) Hegel»	8. Note cu privire la cartea lui P. Ghenov «Teoria cunoaşterii şi metafizica lui Feuerbach».
	9. Note cu privire la cartea lui P. Volkmann «Bazele teoretice ale cunoaşterii în ştiinţele naturii».
	10. Note cu privire la cartea lui M. Verworn «Ipoteza biogenă».
	11. Conspectul cărţii lui Hegel «Prelegeri de istorie a filozofiei». Începutul.

www.dacoromanica.ro

Caietul «Hegel»
12. Conspectul cărții lui Hegel «Prelegeri de istorie a filozofiei». Sfîrșit.

Caietul «Hegel»
13. Conspectul cărții lui Hegel «Prelegeri de filozofie a istoriei».

Caietul «Filozofie»
14. Note cu privire la cartea lui Dannemann «Cum s-a format imaginea noastră despre lume».
15. Extrase din cartea lui L. Darmstaedter «Călăuză pentru istoria științelor naturii și a tehnicii».
16. Extrase din cartea lui Napoleon «Cugetări».
17. Conspectul cărții lui G. Noël «Logica lui Hegel».
18. Fragmentul «Planul dialecticii (logicii) lui Hegel».
19. Note în legătură cu o recenzie la cartea lui A.E. Haas «Spiritul elinismului în fizica contemporană».
20. Note în legătură cu cartea lui T. Lipps «Științele naturii și concepția despre lume».
21. Conspectul cărții lui F. Lassalle «Filozofia lui Heraclit Obscurul din Efes».
22. Fragmentul «În jurul problemei dialecticii».
23. Conspectul cărții lui Aristotel «Metafizica».

În ediția de față a «Caietelor filozofice», materialele din «Caiete filozofice» sînt dispuse în două părți: conspectele și fragmentele formează partea întîi (p. 37—311), iar notele în legătură cu diferite cărți, articole și recenzii, partea a doua (p. 326—338); atît în primul caz, cît și în al doilea s-a respectat ordinea cronologică cea mai probabilă a documentelor, excepție făcînd, după cum am arătat mai înainte, conspectul cărții lui Feuerbach despre filozofia lui Leibniz. — *37*.

[32] «*Prelegerile despre esența religiei*», la baza cărora se află «Das Wesen der Religion», apărută în 1845, au fost ținute de Feuerbach la Heidelberg de la 1 decembrie 1848 pînă la 2 martie 1849; ele au fost ținute în clădirea primăriei, deoarece conducerea universității nu i-a permis filozofului să vorbească în incinta universității. Au fost publicate pentru prima oară în 1851. — *39*.

[33] Este vorba de următoarele lucrări ale lui L. Feuerbach: «Geschichte der neuern Philosophie von Bacon von Verulam bis Benedict Spinoza», 1833, și «Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibniz-

www.dacoromanica.ro

schen Philosophie», 1837; conspectul acesteia din urmă se publică în volumul de față, p. 59—69. Mai departe, conspectînd prelegerea a doua, V.I. Lenin menționează lucrarea lui Feuerbach «Pierre Bayle...», apărută în 1838. — *40*.

[34] Este vorba de lucrarea lui L. Feuerbach «Die Gedanken über Tod und Unsterblichkeit», apărută, anonim, în 1830. Conținutul principal al acestei lucrări era în contradicție cu dogmatica religiei creștine oficiale, deoarece ea nega nemurirea omului; cînd numele autorului a devenit cunoscut, lucrarea a fost confiscată, iar Feuerbach persecutat și exclus din Universitatea din Erlangen, unde ținea prelegeri, în calitate de docent, din 1828. — *40*.

[35] «*Esența creștinismului*» („Das Wesen des Christentums") este principala scriere filozofică a lui L. Feuerbach; prima ediție a apărut în 1841 la Leipzig. Această carte, care proclamă «triumful materialismului» (Engels), a exercitat o influență covîrșitoare asupra dezvoltării ideologice a intelectualității progresiste din Germania și din alte țări. — *40*.

[36] V.I. Lenin compară definiția dată de L. Feuerbach problemei fundamentale a filozofiei cu cea dată de K. Marx și F. Engels. Mai departe (volumul de față, p. 43 și 46), el se referă direct la cunoscuta formulare a problemei fundamentale a filozofiei dată de Engels în lucrarea sa «Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane» (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 274—277). — *40*.

[37] V.I. Lenin se referă la următorul pasaj din L. Feuerbach: «Prin egoism eu înțeleg iubirea *de sine* a omului, adică iubirea față de *ființa omenească* în general, iubire care constituie un impuls spre satisfacerea și dezvoltarea tuturor înclinațiilor și pasiunilor, fără a căror satisfacere și dezvoltare omul nu este și nu poate fi un om adevărat, un om perfect» (Sämtliche Werke, Bd. 8, Leipzig 1851, S. 64). — *41*.

[38] Ceva mai sus de pasajul citat, Feuerbach scrie: «...Orice simțire se divinizează numai pe sine. Într-un cuvînt, adevărul în religia naturii nu se bazează decît pe adevărul simțurilor». Ideile lui Feuerbach despre senzorialitate ca bază a divinizării fenomenelor naturii le găsim încă în lucrarea sa «Grundsätze der Philosophie der Zukunft», 1843; ele au fost ulterior dezvoltate pe larg în opera sa «Das Wesen der Religion» („Esența religiei") 1846. — *42*.

[39] V.I. Lenin se referă la definiția problemei fundamentale a filozofiei, dată de F. Engels în lucrarea sa «Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane» (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 274—277); la același citat se referă Lenin și ceva mai jos (vezi volumul de față, p. 45). —*43*.

[40] Termenul «*agnosticism*» a fost introdus în 1869 de naturalistul englez T. Huxley. V.I. Lenin, în articolul «La 25 de ani de la moartea lui

www.dacoromanica.ro

Joseph Dietzgen» (1913), îl definește în felul următor: «Agnosticismul (de la cuvintele grecești „a" = *nu* și «gnosis» = *cunoaștere*) este o oscilare între materialism și idealism, adică de fapt o oscilare între știința materialistă și clericalism. Dintre agnostici fac parte adepții lui Kant (kantienii), ai lui Hume (pozitiviștii, realiștii etc.) și machiștii «moderni»» (vezi Opere complete, vol. 23, București, Editura politică, 1964, ed. a doua, p. 124). — *46*.

[41] V.I. Lenin compară aici atitudinea materialistului L. Feuerbach față de științele naturii cu aceea a idealistului subiectiv E. Mach. Atitudinea filozofiei lui Mach față de științele naturii este analizată de Lenin în cartea sa «Materialism și empiriocriticism» (vezi Opere complete, vol. 18, București, Editura politică, 1963, ed. a doua). — *46*.

[42] J. Dietzgen a dezvoltat idei analoge. De pildă, în cartea «Esența muncii cerebrale a omului», în paragraful «Spirit și materie», el scrie: «În special de la apariția creștinismului, oamenii s-au obișnuit să vorbească cu dispreț despre lucrurile materiale, sensibile, trupești, care sînt roase de rugină și de molii» (vezi J. Dietzgen. Scrieri alese, București, E.S.P.L.P. 1958, p. 83). — *47*.

[43] V.I. Lenin compară ideea eronată a lui L. Feuerbach că «activitatea spiritului este și ea materială» cu afirmații analoge dintr-o serie de lucrări ale lui J. Dietzgen. Luînd poziție împotriva idealiștilor, care rupeau gîndirea de substratul ei material — creierul —, Dietzgen a făcut încercarea nereușită de «a lărgi» noțiunea de materie, includ-zînd în ea și gîndirea. «O oarecare confuzie» de noțiuni la Dietzgen a semnalat și K. Marx, cînd a citit manuscrisul cărții lui «Esența muncii cerebrale a omului» (vezi K. Marx, scrisori către Kugelmann, Editura P.C.R., 1947, p. 75). Confuzia inadmisibilă făcută de Dietzgen în ce privește categoriile filozofice fundamentale este semnalată și de V.I. Lenin cînd citește «Mici scrieri filozofice» (vezi volumul de față, p. 358, 360, 363—364 și altele). În cartea sa «Materialism și empiriocriticism», Lenin a arătat cît de neîntemeiate sînt încercările de a lărgi noțiunea de materie (vezi Opere complete, vol. 18, București, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 252—259). «E adevărat că și gîndirea și materia sînt «reale», adică există — scria el. — Dar a spune că gîndirea e materială înseamnă a face un pas greșit în direcția confundării materialismului cu idealismul. În fond avem aici mai curînd o eroare de formulare din partea lui Dietzgen...» (op. cit., p. 252—253). — *47*.

[44] «Germenii», «embrionii» de materialism istoric la Feuerbach, menționați de V.I. Lenin în acest loc și mai departe (vezi volumul de față, p. 51, 52), n-au fost dezvoltați mai departe în filozofia lui. În interpretarea vieții sociale, Feuerbach, după cum sublinia F. Engels, «a rămas prizonierul cătușelor idealiste tradiționale, ceea ce a recunoscut el însuși prin cuvintele: «Privind îndărăt, sînt întru totul de acord cu materialiștii; privind înainte însă, nu»»

www.dacoromanica.ro

(K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 21, Bucureşti, Editura politică, 1965, p. 280). — *48*.

[45] Despre germenii de materialism istoric la Cernîşevski se vorbeşte şi în cartea lui G.V. Plehanov «N.G. Cernîşevski»; citind această carte, V.I. Lenin a subliniat pasajele respective (vezi, de pildă, volumul de faţă, p. 519, 530—531). — *52*.

[46] «*Manifestul Partidului Comunist*» a fost scris la sfîrşitul anului 1847 şi publicat în februarie 1848; apreciind însemnătatea lui, V.I. Lenin scria: «În această operă este expusă cu o limpezime şi o precizie genială o nouă concepţie despre lume, materialismul consecvent, care îmbrăţişează şi domeniul vieţii sociale, dialectica, cea mai cuprinzătoare şi mai profundă teorie a dezvoltării, şi teoria luptei de clasă şi a rolului istoric revoluţionar de importanţă mondială al proletariatului, făuritor al unei societăţi noi, societatea comunistă» (Opere complete, vol. 26, Bucureşti, Editura politică, 1964, ed. a doua, p. 48).

«*Neue Rheinische Zeitung*» («Noua gazetă renană»), fondată de K. Marx şi F. Engels, a apărut zilnic la Köln, de la 1 iunie 1848 pînă la 19 mai 1849. Acest ziar, care apărea sub steagul democraţiei, era exponentul intereselor tuturor forţelor progresiste ale poporului german şi în primul rînd ale clasei muncitoare. În lucrările lui Marx şi Engels publicate în acest ziar au fost formulate o serie dintre cele mai importante teze teoretice elaborate pe baza experienţei revoluţiei din 1848—1849 (despre formele statului burghez, despre dictatura revoluţionară a poporului, despre unitatea clasei muncitoare şi atragerea maselor largi ale ţărănimii în lupta revoluţionară etc).

Cartea lui Engels «*Die Lage der arbeitenden Klasse in England*» («Situaţia clasei muncitoare din Anglia») a fost publicată în 1845 (vezi K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 2, Bucureşti, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 239—532). În această carte Engels a cercetat condiţiile în care a luat naştere şi s-a dezvoltat proletariatul industrial, a dezvăluit procesul progresiv de pauperizare a acestuia, a făcut o descriere sugestivă a crizelor economice, a arătat rolul istoric-mondial ce revine proletariatului în răsturnarea capitalismului. Caracterizînd tezele fundamentale ale acestei cărţi, Lenin scria: «Dar Engels a fost *primul* care a spus că proletariatul *nu este numai* o clasă care suferă; că tocmai ruşinoasa situaţie economică în care se află proletariatul îl împinge în mod irezistibil înainte şi-l determină să lupte pentru eliberarea sa definitivă. Iar proletariatul care luptă *se va ajuta singur*. Mişcarea politică a clasei muncitoare va face ca muncitorii să ajungă în mod necesar la conştiinţa faptului că ei nu au altă ieşire decît socialismul» (Opere complete, vol. 2, Bucureşti, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 8—9). — *52*.

[47] V. I. Lenin se referă la următoarele cuvinte ale lui Feuerbach: «...Divinitatea este alcătuită, ca să spunem aşa, din două părţi componente, dintre care una ţine de fantezia omului, iar cealaltă

www.dacoromanica.ro

de natură. Roagă-te! — spune o parte, adică dumnezeul care este deosebit de natură; muncește! — spune cealaltă parte, adică dumnezeul care nu se deosebește de natură, ci doar exprimă esența ei; căci natura este o albină lucrătoare, în timp ce dumnezeu este un trîntor» (Sämtliche Werke, Bd. 8, Leipzig, 1851, S. 411). — *53*.

[48] Este vorba de un citat extras de Feuerbach din lucrarea lui P. Gassendi: «Exercitationum paradoxicarum adversus Aristoteleos», 1624 (vezi L. Feuerbach. Sämtliche Werke, Bd. 8, Leipzig, 1851, S. 431—435). — *54*.

[49] *Principiul antropologic* — principiul fundamental al filozofiei lui Feuerbach, potrivit căruia omul trebuie privit ca o parte a naturii, ca o ființă biologică, naturală. Principiul antropologic era îndreptat împotriva religiei și a idealismului. Dar, întrucît îl privește pe om ca fiind situat în afara relațiilor istorice-sociale concrete, acest principiu nu dezvăluie adevărata lui natură socială și duce la idealism în interpretarea legilor dezvoltării istorice. În lupta împotriva idealismului, N. G. Cernîșevski pornea și el de la principiul antropologic, căruia i-a consacrat o lucrare specială, «Principiul antropologic în filozofie» (N. G. Cernîșevski. Opere complete, vol. VII, Moscova, 1950, p. 222—295). — *57*.

[50] În lucrarea sa «Theogonie nach den Quellen des klassischen, hebräischen und christlichen Altertums», 1857, L. Feuerbach cercetează originea reprezentărilor despre divinitate (în grecește θεογονια — originea sau genealogia zeilor). Paragrafele 34 și 36, la care se referă V. I. Lenin, sînt intitulate: «Științele naturii din punct de vedere «creștin»» și «Bazele teoretice ale teismului». — *57*.

[51] *Conspectul cărții lui L. Feuerbach* «Wider den Dualismus von Leib und Seele, Fleisch und Geist». In Feuerbach, L. Sämtliche Werke. Stuttgart. Frommann, 1904, S. 326—357. (*«Expunerea, analiza și critica filozofiei lui Leibniz»*) a fost scris într-un caiet separat, intitulat «Feuerbach»; conspectul a fost întocmit după volumul al IV-lea al Operelor complete ale lui Feuerbach, ediția a doua germană. În această carte Feuerbach dă o deosebită atenție expunerii sistemului filozofic al lui Leibniz; analizînd acest sistem, Lenin relevă caracterul lui idealist și semnalează totodată profundele idei dialectice ale filozofului. O confruntare a începutului acestui conspect cu începutul articolului «Karl Marx» — în care V. I. Lenin, comparînd textul de bază cu completările din 1847, vorbește despre evoluția concepțiilor lui Feuerbach—ne îndreptățește să presupunem că conspectul a fost întocmit înainte de terminarea acestui articol, al cărui manuscris a fost expediat din Berna în Rusia (pe adresa redacției Dicționarului enciclopedic Granat) la 4 (17) noiembrie 1914. În ediția de față, conspectul cărții lui Feuerbach asupra filozofiei lui Leibniz este dispus înaintea conspectului «Științei logicii», deși, după toate probabilitățile, a fost început mai tîrziu (vezi adnotarea 31), pentru ca conspectele ambelor lucrări ale lui Feuerbach să se afle alături unul de altul și să nu fie întreruptă continuitatea conspectelor operelor lui Hegel.

www.dacoromanica.ro

Lucrarea lui Feuerbach asupra filozofiei lui Leibniz a fost scrisă în 1836, iar completarea ei în 1847 (prima ediție germană a cărții a apărut în 1837, iar cea cu completare în 1848, în volumul al V-lea din prima ediție a Operelor lui Feuerbach). — *59*.

[52] În pasajul menționat de Lenin, Feuerbach scrie: «Filozofia lui Spinoza este un *telescop*, care face accesibile ochiului omenesc obiecte ce sînt invizibile din cauza depărtării lor; filozofia lui Leibniz este un *microscop*, care face vizibile obiecte ce nu pot fi văzute din pricina micimii și finețe lor» (Sämtliche Werke, Bd. IV, 1910, S. 34). — *61*.

[53] V. I. Lenin se referă la o scrisoare a lui K. Marx către F. Engels, cu data de 10 mai 1870, în care Marx își exprimă «admirația față de Leibniz»; acest pasaj a fost menționat de Lenin în conspectul «Corespondenței» (vezi V.I. Lenin. Conspectul «Corespondenței dintre K. Marx și F. Engels. 1844—1883», Moscova, 1959, p. 129). — *62*.

[54] *Entelehia* — termen din filozofia idealistă, care la Aristotel semnifică scopul lăuntric propriu obiectului și care, prin activitatea sa, se transformă din posibil în real. După Leibniz, entelehia este tendința monadei de a realiza perfecțiunea cuprinsă potențial în ea. — *63*.

[55] V. I. Lenin se referă la următoarea afirmație a lui Feuerbach: «Armonia prestabilită, deși este copilul adorat al lui Leibniz, reprezintă latura lui slabă... Armonia prestabilită, înțeleasă în sens pur exterior față de monadă, e în totală contradicție cu spiritul filozofiei lui Leibniz» (Sämtliche Werke, Bd. IV, 1910, S. 95). Noțiunea teologică de «armonie prestabilită» a fost introdusă de Leibniz pentru a explica în ce fel monadele—fiecare din ele fiind individuală și urmînd numai legea dezvoltării ei interne — se află totodată, în fiecare moment dat al timpului, în perfectă concordanță, în armonie între ele. Aceasta se explică, după Leibniz, prin faptul că, încă din momentul creării monadelor, dumnezeu a asigurat unitatea lor, a prestabilit armonia lor. — *64*.

[56] *Ocazionalism* — curent idealist religios în filozofia secolului al XVII-lea, la baza căruia se află ideea dualității corpului și spiritului, enunțată de R. Descartes. Ocazionaliștii încercau să demonstreze că sufletul și corpul sînt esențe diferite, independente una de alta, că toate acțiunile (atît cele fizice cît și cele psihice), precum și legătura dintre ele sînt înfăptuite de divinitate și că omul depinde întru totul de «providență» etc. Reprezentanții cei mai de seamă ai ocazionalismului au fost J. Clauberg, A. Geulincx și N. Malebranche. — *64*.

[57] «*Theodiceea*» — titlul prescurtat al cărții lui Leibniz: «Essais de Théodicées sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal», 1710.

Argumentul ontologic al existenței lui dumnezeu — una din încercările, cele mai curente în teologie, de a dovedi pe cale logică existența lui dumnezeu și de a așeza astfel credința pe baze raționale; ea a fost formulată pentru prima dată de unul din «părinții bisericii», «Feri-

www.dacoromanica.ro

citul» Augustin (354—430), şi dezvoltată apoi de Anselm de Canterbury, teolog scolastic medieval (1033—1109). «Acest argument — scrie Engels — sună astfel: «Cînd gîndim pe dumnezeu, îl gîndim ca sumă a tuturor perfecţiunilor. Dar în suma tuturor perfecţiunilor intră, înainte de toate, existenţa, căci o fiinţă care nu există este în mod necesar imperfectă. Aşadar, printre perfecţiunile lui dumnezeu trebuie să numărăm şi existenţa. Aşadar, dumnezeu trebuie să existe»» (K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 20, Bucureşti, Editura politică, 1964, p. 42). Argumentul ontologic a fost criticat atît în evul mediu, cît şi în epoca modernă de o serie de filozofi (printre care John Locke, Voltaire etc.). Filozofia materialistă a dezminţit definitiv atît argumentul ontologic, cît şi celelalte argumente despre existenţa lui dumnezeu, care, după o expresie a lui Marx, «nu sînt altceva decît nişte *tautologii goale*» (Doktordissertation von Karl Marx (1841), Jenaer Reden und Schriften, Friedrich Schiller-Universität, Jena 1964, S. 98). — *64*.

[58] Opera lui Leibniz «*Nouveaux essais sur l'entendement humain*» (1764) era îndreptată împotriva cărţii lui John Locke «An Essay concerning Human Understanding» (1690), în care era expusă teoria senzualistă a cunoaşterii. La teza fundamentală a senzualismului «nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu», Leibniz, care susţinea raţionalismul, a adăugat: «nisi intellectus ipse». — *65*.

[59] V. I. Lenin se referă la afirmaţia făcută de Kant că cunoştinţe necesare, absolute, adevărate sînt numai cele apriorice, independente de experienţă. Aceasta este una din tezele fundamentale ale teoriei idealiste a cunoaşterii a lui Kant. Ceva mai jos Lenin menţionează comparaţia făcută de Feuerbach între operele fundamentale ale lui Leibniz şi acelea ale lui Kant (vezi volumul de faţă, p. 65). — *65*.

[60] Este vorba de lucrarea «Defensio Cartesiana» (1652) a filozofului cartezian german J. Clauberg. — *66*.

[61] *Dizertaţia lui Feuerbach «De Ratione una, universali, infinita»*, prezentată în 1828 pentru a căpăta dreptul de a ţine prelegeri la Universitatea din Erlangen, a fost tipărită în traducere germană, sub titlul: «Über die Vernunft; ihre Einheit, Allgemeinheit, Unbegrenztheit», în volumul al IV-lea din ediţia a doua a Operelor lui Feuerbach. — *69*.

[62] Este vorba de scrierea lui Feuerbach «Spinoza şi Herbart» (1836), publicată în volumul al IV-lea din ediţia a doua a Operelor lui. — *69*.

[63] Este vorba de scrisoarea adresată de L. Feuerbach lui K. Marx în 1843, în care este supusă unei critici ascuţite filozofia lui Schelling (vezi L. Feuerbach. Sämtliche Werke, Bd. IV, 1910, S. 434—440). Această scrisoare era un răspuns la aceea pe care i-o adresase Marx la 3 octombrie 1843. — *69*.

[64] *Conspectul cărţii lui Hegel «Ştiinţa logicii»* este scris pe trei caiete, ale căror pagini sînt numerotate în continuare, de la 1 la 115, şi intitulate astfel: «Hegel. Logica I», «Hegel. Logica II» şi «Hegel. Logica III». Pe coperta primului caiet se află, scris de mîna lui

www.dacoromanica.ro

Lenin, titlul întregii serii: «Caiete filozofice. Hegel, Feuerbach şi diverse», iar pe partea dinăuntru a copertei — conţinutul volumelor de Opere ale lui Hegel (vezi volumul de faţă, p. 72). Primele patru pagini din manuscris sînt scrise pe file de aritmetică lipite în caiet; ele au un format mai mic decît caietul şi sînt la fel cu acelea pe care au fost conspectate volumele de Opere ale lui Feuerbach şi Hegel (vezi p. 326); aceasta dovedeşte că caietul «Hegel. Logica I» a fost început mai devreme decît celelalte «Caiete filozofice», care datează din anii 1914—1915 (vezi adnotarea 31). Pe coperta caietului al doilea se află următoarea însemnare: «NB. p. *76*» (pagina cu care începe conspectul părţii a treia «Teoria conceptului» — «Ideea» — vezi volumul de faţă, p. 162). În josul paginii 111 (caietul al treilea), Lenin a notat data terminării conspectului: «Sfîrşitul «Logicii». 17.XII.1914». După pagina 115, la care se termină conspectul, urmează pagini albe, iar pe ultimele două pagini ale caietului «Hegel. Logica III» sînt scrise notele «Cu privire la scrierile mai recente despre Hegel» (vezi p. 327—331). Paralel cu «Ştiinţa logicii», Lenin conspectează şi o serie de capitole din prima parte a «Enciclopediei ştiinţelor filozofice».

Conspectul operei principale a lui Hegel ocupă locul central între conspectele filozofice ale lui Lenin din anii 1914—1915. Aici Lenin dezvăluie idealismul şi mărginirea istorică a logicii lui Hegel, arătînd totodată că Hegel urmăreşte într-o formă mistică «reflectarea mişcării lumii obiective în mişcarea conceptelor» (p. 150). Lenin examinează toate legile fundamentale, categoriile şi elementele dialecticii, legătura lor cu practica, corelaţia dintre dialectică, logică şi teoria cunoaşterii, caracterul dialectic al dezvoltării filozofiei, ştiinţelor naturii şi tehnicii. În conspect este inclus şi fragmentul, de o deosebită importanţă, cu privire la elementele dialecticii (vezi p. 187—188). — *71.*

[65] Este vorba de prima ediţie germană a Operelor lui Hegel; volumele 1—18 au apărut în anii 1832—1845, iar volumul 19 (suplimentar), compus din două părţi, în 1887. V. I. Lenin a transcris cuprinsul acestor volume pe coperta caietului «Hegel. Logica I» (vezi volumul de faţă, p. 72). — *73.*

[66] *«Ştiinţa logicii» («Wissenschaft der Logik»)* — principala operă a lui Hegel. Pe baza principiului idealist al identităţii dintre fiinţare şi gîndire, în cuprinsul ei sînt studiate categoriile logice ca momente ale ideii absolute, pe care Hegel o considera drept esenţa realităţii. În «Ştiinţa logicii» este expusă în mod sistematic — sub forma autodezvoltării conceptelor — dialectica idealistă a lui Hegel. Lucrarea se împarte în trei cărţi: prima («Teoria fiinţării») apărută la începutul anului 1812, a doua («Teoria esenţei») — în 1813, iar a treia («Teoria conceptului») — în 1816, la Nürnberg. În 1831 Hegel a început să pregătească o nouă ediţie, dar n-a reuşit să revadă decît cartea I şi să scrie prefaţa la ediţia a doua (datată 7 noiembrie 1831). — *73.*

[67] Vezi Aristotel. Metafizica, cartea I, cap. 1. — *76.*

www.dacoromanica.ro

[68] «*Parmenide*» — dialog al lui Platon, denumit astfel după numele principalului reprezentant al şcolii eleate (vezi adnotarea 110). În acest dialog este dezvoltată dialectica idealistă, pe care Platon o aplică la a sa teorie a ideilor. În «Prelegeri de istorie a filozofiei» (acest pasaj este menţionat de V.I. Lenin — vezi volumul de faţă, p. 259), Hegel calificînd dialogul drept capodopera «cea mai vestită a dialecticii platonice», menţionează totodată că în «Parmenide» dialectica lui Platon este mai curînd de natură negativă decît pozitivă, întrucît, vorbind despre contradicţii, filozoful nu insistă îndeajuns asupra unităţii lor. — *83*.

[69] Este vorba de celebra mărturisire a lui Kant: «Am fost nevoit să limitez domeniul *ştiinţei* pentru a face loc *credinţei*» (I. Kant. «Critica raţiunii pure», prefaţa la ediţia a doua). Această formulă exprimă caracterul contradictoriu al sistemului lui Kant, tendinţa lui de «a împăca» ceea ce este de neîmpăcat: credinţa şi cunoaşterea, ştiinţa şi religia. V.I. Lenin scrie mai departe în conspectul său: «Kant diminuează cunoaşterea pentru a face loc credinţei» (volumul de faţă, p. 143). — *85*.

[70] Vezi F. Engels. «Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane» (K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 21, Bucureşti, Editura politică, 1965, p. 277). — *87*.

[71] Vorbind despre categoria fiinţare, Hegel nu întîmplător aminteşte de eleaţi (vezi despre ei adnotarea 110). Dacă consideră logica ca o dezvoltare a ideii absolute, în forma ei pură, apoi în istoria filozofiei el vede procesul istoric al acestei dezvoltări. De aceea, după părerea lui fiecare categorie a logicii trebuia să fi fost istoriceşte exprimată de un anumit sistem filozofic (fiinţarea de către eleaţi, neantul de către budism, devenirea de Heraclit ş.a.m.d.). «Ceea ce este primul în ştiinţă — scrie el — trebuie să se dovedească a fi primul din punct de vedere istoric». Transcriind această teză, Lenin remarcă: «Are o rezonanţă cît se poate de materialistă», iar în alt loc scrie: «Se vede că Hegel ia a sa autodezvoltare a conceptelor, a categoriilor în legătură cu întreaga istorie a filozofiei. Aceasta imprimă încă un *nou* aspect întregii Logici» (vezi volumul de faţă, p. 89 şi 98). — *88*.

[72] «*Abstrakte und abstruse Hegelei*» («hegelianism abstract şi încîlcit») — această expresie aparţine lui F. Engels (vezi «Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane», în K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 21, Bucureşti, Editura politică, 1965, p. 272). — *91*.

[73] Vezi F. Engels. «Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane» (K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 21, Bucureşti, Editura politică, 1965, p. 276). — *91*.

[74] Ideea infinităţii materiei şi a procesului de cunoaştere a ei a fost dezvoltată de V.I. Lenin în cartea sa «Materialism şi empiriocriticism» (vezi Opere complete, vol. 18, Bucureşti, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 270—273). — *94*.

www.dacoromanica.ro

[75] *Überschwenglich* (excesiv, exagerat, nemăsurat) — termen folosit de J. Dietzgen, la caracterizarea raportului dintre adevărul absolut şi cel relativ, dintre materie şi spirit etc. (vezi, de pildă, volumul de faţă, p. 404—405, 408). V.I. Lenin foloseşte acest termen într-o serie de lucrări ale sale, scoţînd în evidenţă interpretarea materialistă a dialecticii conceptelor. Astfel, în «Materialism şi empiriocriticism», dezvoltînd formularea dată de F. Engels problemei fundamentale a filozofiei, Lenin scria: «Afirmaţia că în noţiunea de materie trebuie inclusă şi gîndirea, cum spune Dietzgen încă o dată în «Incursiunile» sale (vezi volumul de faţă, p. 412—413), este o confuzie, căci în cazul unei asemenea includeri îşi pierde sensul opoziţia gnoseologică dintre materie şi spirit, dintre materialism şi idealism, opoziţie asupra căreia insistă Dietzgen însuşi. Este incontestabil că acestei opoziţii nu trebuie să i se imprime un caracter «excesiv», exagerat, metafizic (sublinierea acestei idei constituie tocmai marele merit al materialistului *dialectician* Dietzgen). Limitele necesităţii absolute şi ale adevărului absolut al acestei opoziţii relative sînt tocmai limitele care determină *direcţia* cercetărilor gnoseologice. A opera dincolo de aceste limite cu opoziţia dintre materie şi spirit, dintre fizic şi psihic, considerînd-o opoziţie absolută, înseamnă a face o mare greşeală» (Opere complete, vol. 18, Bucureşti, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 254—255). Vezi şi observaţia făcută de V.I. Lenin despre caracterul dialectic al adevărului, în scrierea sa «Stîngismul» — boala copilăriei comunismului» (Opere, vol. 31, Bucureşti, E.S.P.L.P. 1956, p. 47—48). — *98*.

[76] Despre monadele lui Leibniz V.I. Lenin vorbeşte şi în conspectul cărţii lui L. Feuerbach «Expunerea, analiza şi critica filozofiei lui Leibniz» (vezi volumul de faţă, p. 62—65). — *98*.

[77] *Antinomie* — contradicţie între două teze care pot fi demonstrate la fel de concludent pe cale logică. Kant considera că raţiunea umană cade inevitabil în antinomie, în contradicţie cu ea însăşi, atunci cînd încearcă să iasă din limita experienţei senzoriale şi să cunoască lumea în întregul ei. Kant enumera patru antinomii: 1) Universul îşi are începutul în timp şi în spaţiu şi este infinit ; 2) Fiecare substanţă complexă este compusă din particule elementare, însă în univers nu există nimic elementar; 3) În univers există libertate şi totul este supus numai legilor naturii; 4) Există o fiinţă necesară (dumnezeu) ca o parte sau ca o cauză a universului şi nu există nici o fiinţă absolut necesară. Aceste antinomii au constituit un argument important al agnosticismului kantian, deoarece ele, după părerea lui Kant, au arătat raţiunii care sînt limitele posibilităţilor ei şi au apărat astfel credinţa împotriva atentatelor raţiunii. Totodată, în a sa teorie a antinomiilor, Kant a constatat caracterul obiectiv al contradicţiilor în gîndirea care cunoaşte, ceea ce a contribuit la dezvoltarea mai departe a dialecticii. Hegel, la timpul său, a remarcat caracterul formal şi limitat al antinomiilor lui Kant şi le-a criti cat. Dialectica materialistă, explicînd în mod ştiinţific cunoaşterea

www.dacoromanica.ro

umană, a demonstrat că antinomiile se rezolvă în procesul cunoașterii adevărului obiectiv. — *100.*

[78] Pe cît se pare, V.I. Lenin se referă la raționamentul lui F. Engels din «Anti-Dühring» în legătură cu infinitul matematic și cu caracterul dialectic al demonstrației în matematica superioară (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 20, București, Editura politică, 1964, p. 49—50, 131—132). — *101.*

[79] Aluzie la distihul «Problema dreptului» din poezia satirică «Filozofii», de Schiller:

«Pentru a mirosi, de mult eu nasu-mi folosesc,
Dar cum pot eu asupră-i dreptul să-mi dovedesc?». — *101.*

[80] V.I. Lenin, pe cît se vede, se referă la raționamentele lui F. Engels din «Anti-Dühring» cu privire la calculul diferențial și integral (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 20, București, Editura politică, 1964, p. 86—87, 117—118, 131—132, 134—135, 138—140). — *101.*

[81] V.I. Lenin se referă la o notă a lui L. Feuerbach din lucrarea «Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie» (1842): «Filozoful trebuie să includă în *componența filozofiei însăși* acea latură a ființei omenești care *nu* filozofează, și care mai degrabă se află *în opoziție față* de filozofie, față de gîndirea abstractă, într-un cuvînt față de ceea ce Hegel a coborît la rolul de *notă explicativă*». — *106.*

[82] Este vorba de lucrarea lui I. Kant «Kritik der Urteilskraft», 1790. — *113.*

[83] Cuvîntul «*hinüberretten*» (a salva) este luat din prefața la ediția a doua a cărții «Anti-Dühring», în care F. Engels scria: «Marx și cu mine am fost aproape singurii care am salvat din filozofia idealistă germană dialectica conștientă și am transpus-o în concepția materialistă despre natură și istorie» (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 20, București, Editura politică, 1964, p. 12). Acest pasaj a fost reprodus de V.I. Lenin în articolul său «Karl Marx» (Opere complete, vol. 26, București, Editura politică, 1964, ed. a doua, p. 53). — *119.*

[84] V.I. Lenin se referă la apariția următoarelor trei lucrări: G.W.F. Hegel. «Știința logicii» (primele două cărți au apărut în 1812 și 1813); K. Marx și F. Engels. «Manifestul Partidului Comunist» (el a fost scris la sfîrșitul anului 1847 și a apărut în februarie 1848); Charles Darwin. «Originea speciilor» (publicată în 1859). — *119.*

[85] *Teleologia* — doctrină idealistă potrivit căreia nu numai faptele omului, dar și întreaga dezvoltare a naturii și istoriei, atît în ansamblu cît și în amănunte, este dinainte îndreptată spre un scop prestabilit; acest scop înalt și final al dezvoltării este reprezentat de cele mai multe ori prin divinitate. — *122.*

[86] Acest pasaj se află în capitolul «Forță și rațiune, fenomen și lume transcendentă». (G.W.F. Hegel, Werke, Zweiter Band, Berlin 1832, S. 121 ff). — *129.*

www.dacoromanica.ro

[87] O caracterizare a ideilor lui K. Pearson şi a lucrării lui, menţionate aici, «The Grammar of Science» (1892), a fost făcută de V.I. Lenin în «Materialism şi empiriocriticism» (Opere complete, vol. 18, Bucureşti, Editura politică, 1963, ed. a doua). — *130.*

[88] V.I. Lenin se referă, pe cît se pare, la acele pasaje din «Prelegerile despre esenţa religiei» în care Feuerbach consideră pe dumnezeu ca fiind natură «abstractă», «desprinsă de materialitatea şi corporalitatea ei»; Lenin a notat aceste pasaje în conspectul cărţii lui Feuerbach (vezi, de pildă, volumul de faţă, p. 44—45). — *131.*

[89] V.I. Lenin numeşte «*Logica mică*», spre deosebire de «Logica mare» sau «Ştiinţa logicii», prima parte din «Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften in Grundrisse» (vezi G.W.F. Hegel. Werke. Bd. 6, Berlin, 1840). F. Engels vorbeşte despre popularitatea «Enciclopediei» lui Hegel în scrisoarea către Marx din 21 septembrie 1874; citind ediţia germană, în patru volume, a corespondenţei dintre Marx şi Engels, Lenin a conspectat această scrisoare şi a extras pasajul respectiv (vezi «Conspectul «Corespondenţei dintre Marx şi Engels. 1844—1883»», Moscova, 1959, p. 144 şi 419). Kuno Fischer expune logica lui Hegel în cartea sa «Geschichte der Neueren Philosophie» (vezi vol. VIII, «Hegel, viaţa, opera şi doctrina sa», partea întîi, 1933, p. 330—442); Lenin semnalează mai departe deficienţele expunerii lui K. Fischer (vezi volumul de faţă, p. 148). — *133.*

[90] Vezi G.V. Plehanov. «La a şaizecea comemorare a morţii lui Hegel» (Opere filozofice alese, vol. I, Bucureşti, Editura politică, 1958, p. 336—357). — *135.*

[91] Vezi F. Engels. «Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane» (K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 21, Bucureşti, Editura politică, 1965, p. 276). — *142.*

[92] Despre felul cum a «pastişat pe Hegel», Marx scrie în postfaţa la ediţia a doua a primului volum din «Capitalul», că drept răspuns la felul cum îl trata pe Hegel «lumea cultă a Germaniei» de atunci, «m-am declarat în mod deschis discipol al acestui mare gînditor şi, în capitolul despre teoria valorii, am cochetat chiar pe alocuri cu felul lui caracteristic de a se exprima» (K. Marx. «Capitalul», vol. I, Bucureşti, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 54). Mai departe (vezi volumul de faţă, p. 152). V.I. Lenin subliniază importanţa pe care o are logica lui Hegel pentru înţelegerea «Capitalului» lui Marx. — *150.*

[93] V.I. Lenin compară interpretarea dialectică a mişcării cu concepţiile metafizice ale lui V.M. Cernov, pe care le-a criticat în cartea sa «Materialism şi empiriocriticism» (vezi Opere complete, vol. 18, Bucureşti, Editura politică, 1963). Aici este vorba de raţionamentele lui Cernov cu privire la esenţa mişcării mecanice expuse de el în lucrarea sa «Marxismul şi filozofia transcendentală», în care aduce obiecţii lui F. Engels în această problemă (vezi V.M. Cernov. «Studii

www.dacoromanica.ro

filozofice şi sociologice», Moscova, 1907, p. 65—66). Lipsa de temei a acestei obiecţii a fost arătată de V.I. Lenin în conspectul cărţii lui Hegel «Prelegeri de istorie a filozofiei» (vezi volumul de faţă, p. 215). — *169*.

[94] Despre rolul practicii şi tehnicii în procesul cunoaşterii se vorbeşte în conspectul secţiunii precedente din «Ştiinţa logicii» (vezi volumul de faţă, p. 158—161). — *170*.

[95] Rezolvarea acestei ecuaţii a fost dată de K.F. Gauss în lucrarea sa «Disquisitiones arithmeticae», 1801. — *177*.

[96] V.I. Lenin se referă la o notă a lui Hegel care cuprinde exemple din cele două opere ale lui Christian Wolff: «Anfangsgründe der Baukunst» şi «Anfangsgründe der Fortifikation» (vezi G.W.F. Hegel. Werke, Bd. V, Berlin, 1834). — *178*.

[97] În «*Tezele despre Feuerbach*», K. Marx arată că materialismul anterior avea un caracter contemplativ şi scrie că «latura *activă* a fost dezvoltată nu de materialism, ci de idealism, care însă a dezvoltat-o în mod abstract, deoarece idealismul, firește, nu cunoaşte activitatea reală, sensibilă ca atare» (K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 3, Bucureşti, Editura politică, 1962, ed. a doua, p. 1). — *180*.

[98] Despre Platon ca iniţiator al dialecticii, Diogene Laertiu vorbeşte în cartea a III-a a operei sale «Despre vieţile şi doctrinele filozofilor» (apărută şi în Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1963). Această operă, alcătuită din zece cărţi, reprezintă un izvor important pentru studierea concepţiilor filozofilor din Grecia antică. — *189*.

[99] Este vorba de Diogene din Sinope, reprezentant al şcolii cinice, poreclit «cîinele», pentru felul mizer de trai pe care îl ducea şi pentru dispreţul său faţă de cerinţele moralei sociale. — *190*.

[100] Adică viteza luminii, care e viteza maximă a oricărei mişcări posibile. Despre unele metode de determinare a vitezei luminii se vorbeşte într-o notă a lui Lenin pe marginea cărţii lui Ludwig Darmstaedter: «Călăuză pentru istoria ştiinţelor naturii şi a tehnicii» (vezi volumul de faţă, p. 336—337). — *193*.

[101] Vezi F. Engels. «Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane» (K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 21, Bucureşti, Editura politică, 1965, p. 276—277). — *199*.

[102] V.I. Lenin se referă la nota 2 din capitolul cinci al volumului I al «Capitalului», în care K. Marx reproduce următorul citat din prima parte a «Enciclopediei» lui Hegel: «Raţiunea este tot atît de *vicleană* pe cît e de *puternică*. Viclenia constă, în general, în acţiunea de mijlocire care, făcînd ca obiectele să acţioneze unul asupra altuia potrivit propriei lor naturi şi să se tocească în mod reciproc, nu face totuşi decît să-şi realizeze propriul ei *scop*, fără a se amesteca în mod

www.dacoromanica.ro

direct în acest proces» (K. Marx. «Capitalul», vol. I, Bucureşti, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 209). — *200*.

[103] *Conspectul cărţii lui Hegel «Prelegeri de istorie a filozofiei»* a fost întocmit după terminarea conspectului «Ştiinţei logicii», probabil la începutul anului 1915; el a fost scris în două caiete intitulate «(diverse +) Hegel» şi «Hegel». Pe primele trei pagini din primul caiet sînt scrise însemnările în legătură cu cărţile lui P. Ghenov, P. Volkmann şi M. Verworn (vezi volumul de faţă, p. 331—333); la începutul acestui caiet se află însemnat cu creion colorat: «Vezi p. 4» (pagina la care începe conspectul «Prelegerilor de istorie a filozofiei»).

Conspectînd «Prelegerile», V.I. Lenin relevă totodată şi unele trăsături ale metodei istorice-filozofice a lui Hegel, ca legătura între istoric şi logic, exigenţa pentru un «istorism strict», preferinţa pentru studiul istoriei dialecticii etc. Totodată el critică premisele idealiste ale concepţiei istorice-filozofice a lui Hegel şi arată cum, în expunerile de istorie a filozofiei, acesta ignorează sau denaturează evoluţia materialismului. — *203*.

[104] *«Prelegerile de istorie a filozofiei»* ale lui Hegel au fost publicate după moartea lui, în anii 1833—1836; textul a fost prelucrat de K.L. Michelet pe baza însemnărilor lui Hegel şi ale auditorilor lui. În aceste «Prelegeri» Hegel a făcut, pentru prima oară, încercarea de a prezenta istoria filozofiei ca un proces logic de evoluţie treptată spre adevărul absolut. K. Marx şi F. Engels au dat o înaltă apreciere «Prelegerilor de istorie a filozofiei» ale lui Hegel; relevînd legătura, arătată de Hegel, între logică şi istoria filozofiei, Engels califică «Prelegerile» drept «una din operele cele mai geniale» (K. Marx şi F. Engels. Ausgewählte Briefe, Dietz Verlag, Berlin, 1953, S. 525). — *205*.

[105] *Pitagoreicii* — adepţi ai filozofiei idealiste obiective a lui Pitagora, filozof din Grecia antică; ei au organizat o asociaţie politică şi filozofică-religioasă care în secolul al VI-lea î.e.n. avea ramificaţii în mai multe oraşe din Italia de sud. Afirmînd că esenţa fenomenelor naturii o constituie numerele, care ar forma un fel de «ordine cosmică» — un prototip al «ordinii» sociale aristocratice, pitagoreicii considerau numerele drept nişte entităţi de sine stătătoare, pe care le absolutizau şi le divinizau. Numărul zece, de pildă, era considerat de ei drept sacru, drept bază a calculelor şi imagine a universului. — *207*.

[106] *«De coelo»* — scriere a lui Aristotel care face parte din grupul operelor sale de filozofie a naturii; este alcătuită din patru cărţi, care sînt împărţite în capitole. În ediţiile moderne, aceste cărţi sînt însemnate cu cifre romane, iar capitolele — cu cifre arabe. — *208*.

[107] *«De anima»* — scriere a lui Aristotel care face parte din operele sale de filozofie a naturii; ea cuprinde trei cărţi, care sînt împărţite în capitole. Caracterizînd modul cum îşi reprezentau pitagoricienii sufletul, Aristotel scrie că «unii din ei au susţinut că sufletul este constituit din atomi de Soare, iar alţii că sufletul este ceea ce pune în mişcare aceşti atomi» (Hegel. «Prelegeri de istorie a filozofiei»,

www.dacoromanica.ro

vol. I, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1963, p. 214). Comparaţia dintre suflet şi cer, menţionată de V.I. Lenin mai jos, este luată de Aristotel din dialogul «Timaeus» al lui Platon (vezi adnotarea 146). — *208*.

108 «*Metafizica*» — culegere de scrieri ale lui Aristotel despre «filozofia primă», care analizează esenţa ca atare, cauzele primare şi începutul lucrurilor. Andronic din Rhodos (sec. I î.e.n.), editor şi comentator al operelor lui Aristotel, a inserat această culegere de scrieri după lucrările în domeniul fizicii, ceea ce a făcut ca ulterior culegerea să fie denumită «Metafizica» (adică: «Scrieri care vin după cele din domeniul fizicii»). Conspectînd «Metafizica», V.I. Lenin a subliniat importanţa criticii făcute de Aristotel teoriei idealiste a ideilor lui Platon şi a relevat «întrebările şi căutările» lui Aristotel, precum şi atitudinea lui faţă de materialism şi de dialectică (vezi volumul de faţă, p. 305—307). — *209*.

109 Ipoteza eterului, emisă în filozofia antică greacă, a fost dezvoltată mai departe abia în epoca modernă. Ideea de eter ca mediu material de un fel deosebit, care umple întregul spaţiu şi care constituie suportul material al luminii, al gravitaţiei etc., a fost emisă în secolul al XVII-lea. Mai tîrziu, pentru explicarea diferitelor fenomene a fost admisă ideea că există mai multe feluri de eter, independente unul de altul (eterul electric, magnetic etc.). Cea mai mare dezvoltare a căpătat-o, o dată cu succesele obţinute de teoria ondulatorie a luminii, noţiunea de eter luminos (Ch. Huygens, A.L. Fresnel ş.a.); ulterior a fost formulată ipoteza existenţei unui singur fel de eter. Încă de la sfîrşitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea, noţiunea de eter era unanim admisă în fizică. Dar, pe măsura dezvoltării ştiinţei, ea a venit în contrazicere cu noile descoperiri. Inconsistenţa ipotezei eterului ca un mediu mecanic universal a fost dovedită de teoria relativităţii; momentele raţionale pe care le conţine ipoteza eterului şi-au găsit expresia în teoria cuantică a cîmpului (noţiunea de vacuum). — *209*.

110 *Şcoala eleată* sau *elee* (sfîrşitul secolului al VI-lea — secolul al V-lea î.e.n.) îşi trage denumirea de la oraşul Elea din Italia de sud. Dacă în concepţiile lui Xenofan, fondatorul acestei şcoli, existau unele elemente de materialism, apoi în acelea ale lui Parmenide, principalul ei reprezentant, ca şi în acelea ale discipolului său Zenon, domină idealismul. *În opoziţie* cu ideile dialectice ale unei serii de filozofii din Grecia antică, şi în special cu acelea ale lui Heraclit, cu privire la natura variabilă a lucrurilor, la dezvoltarea naturii prin contradicţii, şcoala eleată a promovat teoria esenţei unice, imobile, invariabile, omogene, neîntrerupte, veşnice. «Numai fiinţarea este..., nefiinţarea nu este» (Hegel. «Prelegeri de istorie a filozofiei», vol. I, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1963, p. 234) — afirmă Parmenide; tot el a negat importanţa simţurilor ca sursă a cunoaşterii. Totuşi, unele dintre tezele reprezentanţilor şcolii eleate, şi în special dovezile aduse de Zenon în favoarea caracterului contradictoriu al miş

www.dacoromanica.ro

cării (așa-numitele aporii ale lui Zenon), în pofida concluziilor lor metafizice, au jucat un rol pozitiv în dezvoltarea dialecticii antice, punînd problema exprimării în noțiuni logice a caracterului contradictoriu al procesului mișcării. — *209*.

[111] *Determinare* — noțiune dezvoltată despre un obiect, care caracterizează laturile lui esențiale și legăturile cu lumea înconjurătoare, legea dezvoltării lui. Definiția, în cazul de față, este o determinare abstractă, formal-logică, care ține seama numai de caracteristicile exterioare ale obiectului. — *210*.

[112] V.I. Lenin reproduce cuvintele lui F. Engels din prefața la ediția a doua a lui «Anti-Dühring» (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 20, București, Editura politică, 1964, p. 16). Mai jos, Lenin expune mai amănunțit acest pasaj (vezi volumul de față, p. 219). — *210*.

[113] Este vorba de paragraful 39 din cartea a VI-a a lucrării lui Diogene Laertiu «Despre viețile și doctrinele filozofilor» (vezi adnotarea 98 și paragraful 8 din cartea a III-a a lucrării lui Sextus Empiricus «Principiile lui Pyrrhon». În ediția a doua a lucrării lui Hegel «Prelegeri de istorie a filozofiei» nu mai figurează urmarea acestei anecdote. — *213*.

[114] Este vorba de lucrarea lui Pierre Bayle «Dictionnaire historique et critique»; prima ediție a apărut în 1697. — *214*.

[115] V.I. Lenin se referă la traducerea în limba franceză a primului volum din lucrarea lui T. Gomperz «Griechische Denker», 1896. — *215*.

[116] V.I. Lenin se referă la primul paragraf din lucrarea lui V.M. Cernov «Marxismul și filozofia transcendentală» (vezi adnotarea 94). — *215*.

[117] *Heraclit* (aprox. 530—470 î.e.n.) a trăit înaintea lui Zenon Eleatul (aprox. 490—430 î.e.n.). Hegel îl examinează după eleați, deoarece filozofia lui, și mai cu seamă dialectica, era superioară celei eleate, și în special celei a lui Zenon. Dacă în filozofia eleaților, după părerea lui Hegel, și-a găsit întruchiparea categoria ființare, filozofia lui Heraclit a fost expresia istorică a categoriei devenire, o categorie mai înaltă, mai concretă și mai adevărată. Acesta este unul din exemplele în care Hegel «ajustează» istoria filozofiei la categoriile logicii sale. Totodată însă el subliniază aici legitatea reală a istoriei filozofiei ca știință. Această intervertire cronologică este pe deplin justificată dacă se examinează istoria formării cutărei sau cutărei laturi sau categorii a cunoașterii filozofice moderne, deoarece în felul acesta procesul dezvoltării ei apare eliberat de fenomenele istorice accidentale. În fragmentul «În jurul problemei dialecticii», V.I. Lenin, vorbind despre «cercuri» în filozofie, scrie: «Filozofia antică: de la Democrit pînă la Platon și pînă la dialectica lui Heraclit», și face observația: «este oare obligatorie cronologia *persoanelor*? Nu!» (volumul de față, p. 301). — *217*.

www.dacoromanica.ro

[118] Lucrarea «*De mundo*», inclusă în operele lui Aristotel, a fost scrisă, după moartea lui, de un autor necunoscut, care a trăit pe la sfîrşitul secolului I sau începutul secolului al II-lea e.n. — *218.*

[119] «*Symposion*» — dialog în care se dezbate problema esenţei iubirii; privit sub raportul calităţilor sale artistice, este una din cele mai bune scrieri ale lui Platon. Alături de alte probleme filozofice, în acest dialog este expusă şi teoria idealist-obiectivă a ideilor ca esenţe spirituale încremenite, imuabile, absolute, a căror lume este opusă lumii obiectelor sensibile, care e schimbătoare şi trecătoare. Platon combate concepţia dialectică a lui Heraclit prin glasul medicului Eriximac, unul dintre oratorii care participă la acest dialog. — *218.*

[120] Vezi prefaţa la ediţia a doua a lucrării «Anti-Dühring» (K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 20, Bucureşti, Editura politică, 1964, p. 16). — *219.*

[121] Este vorba de opera lui Sextus Empiricus «Împotriva matematicienilor», compusă din 11 cărţi, dintre care 6 sînt consacrate criticii gramaticii, retoricii, geometriei, aritmeticii, astronomiei şi muzicii, iar 5 («Împotriva dogmaticilor») — criticii logicii, fizicii şi eticii. — *222.*

[122] Teoria idealist-subiectivă a senzaţiilor, a lui Mach, a fost criticată de V.I. Lenin în cartea sa «Materialism şi empiriocriticism», cap. I, §§ 1 şi 2 (vezi Opere complete, vol. 18, Bucureşti, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 32—60). — *222.*

[123] *Homeomeriile* — termen prin care Anaxagora, după mărturia lui Aristotel, desemna cele mai mici elemente materiale, compuse, la rîndul lor, dintr-o mulţime imensă de particule mai mici şi care conţin în ele nemărginirea tuturor calităţilor existente («toate sînt în toate»). Aceste elemente, în sine inerte, sînt puse în mişcare de νοῦς (intelect, raţiune), reprezentată la Anaxagora printr-o materie fină şi uşoară. El explica apariţia şi dispariţia tuturor lucrurilor prin combinarea şi separarea elementelor. În fragmentele care s-au păstrat din operele lui Anaxagora, aceste elemente poartă numele de «seminţe» sau «lucruri»; termenul de «homeomerii» a fost folosit pentru prima oară de către Aristotel. — *223.*

[124] *Sofiştii* (de la cuvîntul grecesc sofos — înţelept) — denumire care (din a doua jumătate a secolului al V-lea î.e.n.) a început să fie dată filozofilor de profesie, profesorilor de filozofie şi de retorică. Sofiştii nu constituiau o şcoală unitară. Trăsătura cea mai caracteristică, comună tuturor sofiştilor, era convingerea lor în relativitatea tuturor reprezentărilor, normelor etice şi aprecierilor omului, exprimată de Protagora în celebra sa teză: «Omul este măsura tuturor lucrurilor, a celor ce sînt — că sînt, iar a celor ce nu sînt — că nu sînt». În prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. sofistica a început să degenereze într-un joc steril de noţiuni logice. — *226.*

[125] *Fenomenologismul* (fenomenalismul) — varietate a idealismului subiectiv, care desprinde fenomenul de esenţă, considerîndu-l ca o

www.dacoromanica.ro

totalitate a senzaţiilor omului. Fenomenaliştii au fost, de pildă, machiştii. Un rol de seamă în critica făcută de marxism fenomenalismului a avut cartea lui V.I. Lenin «Materialism şi emipriocriticism». — *227*.

126 Vezi L. Feuerbach. «Grundsätze der Philosophie der Zukunft», în Sämtliche Werke, Bd. 2, Stuttgart, 1904, Bd. 2, S. 245—302. — *229*.

127 V.I. Lenin se referă la următoarea teză a lui Feuerbach: «La începutul fenomenologiei ne lovim numaidecît de contradicţia dintre *cuvînt*, care reprezintă întotdeauna ceva universal, şi *lucru*, care este întotdeauna singular» (L. Feuerbach. «Grundsätze der Philosophie der Zukunft»), în Sämtliche Werke, Bd. 2, Stuttgart, 1904. — *229*.

128 «*Menon*» — dialog al lui Platon îndreptat împotriva sofiştilor. «Menon» este considerată drept o scriere din tinereţe a lui Platon; aici este examinată noţiunea de virtute şi este schiţată «teoria» mistică a «reminiscenţei». — *230*.

129 V.I. Lenin menţionează aici următoarele lucrări filozofice ale lui G.V. Plehanov: «Contribuţii la dezvoltarea concepţiei moniste asupra istoriei» (1895); «Materialismus militans. Răspuns d-lui Bogdanov» (1908—1910); articolele îndreptate împotriva kantienilor: «Bernstein şi materialismul» (1898), «Konrad Schmidt împotriva lui Karl Marx şi a lui Friedrich Engels» (1898), «Cant împotriva lui Kant sau testamentul spiritual al d-lui Bernstein» (1901) şi altele, care au fost incluse ulterior în culegerea «Critica criticilor noştri», Petersburg, 1906; «Problemele fundamentale ale marxismului» (1908) (vezi G.V. Plehanov. Opere filozofice alese, vol. I, Bucureşti, Editura politică, 1958, p. 403—578; vol. III, Moscova, 1957, p. 202—301; vol. II, Bucureşti, Editura politică, 1961, p. 280—292, 327—343, 303—326; vol. III, Moscova, 1957, p. 124—196). — *231*.

130 Este vorba de lucrarea lui Xenofon «Apologia lui Socrate», scrisă sub formă de amintiri, în care se vorbeşte de comportarea lui Socrate înainte de proces, în timpul procesului şi după procesul la care a fost acuzat că «nu consideră drept zei pe aceia pe care îi consideră drept zei poporul atenian, ci introduce zei noi şi seduce tineretul» (Hegel. «Prelegeri de istorie a filozofiei», vol. I, Bucureşti, 1963, Editura Academiei R.P.R., p. 411). Lucrarea lui Xenofon avea drept scop să justifice atitudinea lui Socrate. Cuvîntarea rostită de Socrate în faţa judecătorilor săi a fost reprodusă şi de Platon în scrierea sa «Apologia lui Socrate». — *231*.

131 *Cirenaicii* — şcoală filozofică din Grecia antică, întemeiată în secolul al V-lea î.e.n. de Aristip, la Cirena (Africa de nord). Recunoscînd existenţa obiectivă a lucrurilor, cirenaicii considerau că ele sînt incognoscibile şi afirmau că nu se poate vorbi cu certitudine decît de senzaţiile subiective. Teoria senzualistă a cunoaşterii era completată la cirenaici printr-o etică senzualistă: teoria satisfacerii simţu-

www.dacoromanica.ro

rilor ca bază a comportării oamenilor. Şcoala cirenaică a dat o serie de reprezentanţi ai ateismului antic. — *233*

132 Este vorba de paragraful 381 «*Şcoala lui Aristip şi şcoala cirenaică sau hedonistă*» din cartea lui Fr. Ueberweg «Grundriss der Geschichte der Philosophie des Altertums», 1909, apărută sub îngrijirea redacţională a lui Max Heinze.

«*Theetet*» — unul din principalele dialoguri ale lui Platon, în care este expusă teoria mistică a cunoaşterii şi sînt criticate concepţiile lui Heraclit, Democrit şi ale altor materialişti din Grecia antică, denaturîndu-se interpretarea dată de ei procesului cunoaşterii şi atribuindu-li-se tendinţa de a identifica cunoaşterea cu senzaţiile, înclinaţia spre relativism absolut etc. Unul dintre oratorii din dialog este matematicianul Theodor, reprezentant al şcolii cirenaice, la care Platon a studiat matematica în timpul călătoriei întreprinse de el după condamnarea la moarte a lui Socrate. — *233.*

133 Luînd atitudine împotriva democraţiei antice, în speţă împotriva celei ateniene, Platon a susţinut şi a încercat să fundamenteze teoretic forma aristocratică a statului sclavagist. După părerea lui Platon, în «statul ideal» societatea trebuie să fie împărţită în trei stări sociale: filozofii, sau conducătorii, care să beneficieze de deplină putere în stat, gardienii (militarii), agricultorii şi meseriaşii. K. Marx, în volumul I al «Capitalului», referindu-se la «statul ideal» platonian, spune: «Republica lui Platon, în măsura în care diviziunea muncii figurează în ea ca principiu constitutiv al statului, nu este decît o idealizare atenian㠻 a sistemului de caste egiptean» (K. Marx. «Capitalul», vol. 1, Bucureşti, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 384). — *233.*

134 «*Phaedo*» («Fedon») — dialog al lui Platon în care sînt descrise ultimele clipe şi moartea lui Socrate şi este expusă teoria ideilor («teoria reminiscenţei») şi a nemuririi sufletului. Se consideră că dialogul a fost scris în deceniile al 9-lea şi al 8-lea ale secolului al IV-lea î.e.n., cînd Platon a făcut cunoştinţă cu filozofia pitagoreică, a cărei influenţă se face simţită aici. — *234.*

135 «*Sofistul*» — dialog în care Platon critică concepţiile sofiştilor şi ale eleaţilor, dezvoltă interpretarea idealist-obiectivă a dialecticii şi teoria sa mistică a ideilor. — *235.*

136 Teza lui Hegel «tot ce e real este raţional şi tot ce e raţional este real», dezvoltată în «Filozofia dreptului», este examinată de F. Engels în lucrarea «Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane» (vezi K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 21, Bucureşti, Editura politică, 1965, p. 265—271). — *236.*

137 Critica făcută de Aristotel teoriei ideilor a lui Platon este analizată de V.I. Lenin şi în conspectul «Metafizicii» lui Aristotel (vezi volumul de faţă, p. 303-311). — *236.*

138 Vezi L. Feuerbach «Contra dualismului între corp şi suflet, carne şi spirit». — *239.*

www.dacoromanica.ro

139 V.I. Lenin se referă la modul cum pune F. Engels problema originii gîndirii şi a cunoaşterii în «Anti-Dühring» (vezi K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 20, Bucureşti, Editura politică, 1964, p. 35—36). — *239.*

140 *Stoicii* — reprezentanţii curentului filozofic fondat la Atena de Zenon din Cition la începutul secolului al III-lea î.e.n. şi care a fiinţat pînă în secolul al VI-lea e.n. Istoria stoicismului se împarte în trei perioade: veche, mijlocie şi nouă. Concepţiile stoicismului asupra naturii s-au format sub influenţa doctrinei lui Heraclit, precum şi sub aceea a doctrinei lui Aristotel şi, în parte, a lui Platon. Stoicii deosebeau în univers două principii: principiul pasiv — materia lipsită de calităţi, şi principiul activ — raţiunea, logosul şi divinitatea, «focul creator» care străbate întreaga materie. În teoria cunoaşterii, stoicii porneau de la premise senzualiste, considerînd că izvorul oricărei cunoaşteri îl constituie percepţia senzorială; criteriul adevăratei cunoaşteri era pentru ei reprezentarea «cataleptică», care constituie reproducerea integrală şi fidelă a obiectului. Dependenţa cauzală a evenimentelor era interpretată de stoici în spiritul fatalismului şi al teleologiei, ceea ce a influenţat în mare măsură teoria lor etică, situînd pe primul plan noţiunea de datorie şi considerînd că bunul cel mai de preţ este virtutea însăşi, viaţa în concordanţă cu natura, cu «raţiunea universală». Conservatismul etic al stoicilor, care tindea spre împăcarea cu realitatea, a jucat un rol deosebit de însemnat în apariţia creştinismului. — *244.*

141 V.I. Lenin compară ideea lui Epicur cu teza lui Feuerbach: esenţa lui dumnezeu nu este altceva decît esenţa divinizată a omului, teză pe care o întîlnim într-o serie de scrieri de-ale lui. O idee analogă semnalează şi Lenin, de pildă, în conspectul cărţii «Prelegeri despre esenţa religiei» (vezi volumul de faţă, p. 50). — *253.*

142 *Tropii* — argumente prin care scepticii din antichitate încercau să dovedească totala relativitate a percepţiilor senzoriale şi imposibilitatea cunoaşterii lucrurilor. Primii zece tropi au fost formulaţi, pe cît se pare, de filozoful sceptic antic Enesîdem din Cnosos (la sfîrşitul secolului I î.e.n. — începutul secolului I e.n.); mai tîrziu, filozoful roman Agrippa (secolele I—II e.n.) le-a adăugat încă cinci tropi. În legătură cu scepticismul, vezi şi adnotarea 20. — *254.*

143 *Neoplatonicienii* — adepţii unei teorii filozofice mistice, care avea la bază idealismul lui Platon. Neoplatonismul, care s-a dezvoltat în decursul secolelor III—V e.n. (fondatorul acestei şcoli a fost Plotin), reprezenta o contopire a doctrinei stoice, epicuriene şi sceptică cu filozofia lui Platon şi Aristotel (vezi K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 3, Bucureşti, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 133). Neoplatonismul a exercitat o puternică influenţă în evul mediu; ea s-a reflectat în teoriile celor mai de seamă teologi medievali şi se observă şi în unele curente ale filozofiei burgheze contemporane. — *258.*

144 *Cabala* — doctrină mistică-religioasă medievală, care era un amestec de idei gnostice, pitagoreice şi neoplatonice; a apărut în secolul al

www.dacoromanica.ro

II-lea printre cei mai fanatici reprezentanţi ai iudaismului, iar în evul mediu s-a răspîndit şi în rîndurile adepţilor creştinismului şi ai islamismului. Ideea principală a acestei doctrine este interpretarea simbolică a «sfinţei scripturi», atribuind fiecărui cuvînt şi fiecărui număr din textul ei o semnificaţie mistică deosebită. — *258*.

145 *Gnosticii* —reprezentanţii unui curent filozofic-religios eclectic din secolele I—II e.n., la baza căruia se afla doctrina mistică a cunoaşterii dobîndite prin revelaţie, care — îmbinată cu o viaţă ascetică — duce la izbăvirea omului de «păcătoasa» lume materială. Doctrina gnosticismului era în contrazicere cu dogmele bisericii creştine, care s-a ridicat împotriva lui, făcîndu-l să-şi piardă orice însemnătate. — *258*.

146 Această notă a fost scrisă de V.I. Lenin pe pagina interioară a copertei caietului cu conspectul cărţii lui Hegel «Prelegeri de filozofie a istoriei».

«*Philebus*» — unul din dialogurile de mai tîrziu ale lui Platon, consacrat analizei ideii de bine. În «*Timaeus*» Platon dezvoltă în special teoria sa mistică despre natură. În ce priveşte dialogurile «*Sofistul*» şi «*Parmenide*», vezi adnotările 135 şi 68. — *259*.

147 *Conspectul cărţii lui Hegel* «*Prelegeri de filozofie a istoriei*» a fost întocmit, pe cît se vede, după terminarea conspectului «Prelegeri de istorie a filozofiei», în prima jumătate a anului 1915; el este scris într-un caiet aparte intitulat «Hegel». Pe pagina interioară a copertei sînt înscrise cu creionul titlurile dialogurilor lui Platon, cu trimiteri la paginile volumului al XIV-lea din prima ediţie a Operelor lui Hegel, care cuprinde volumul al II-lea din «Prelegerile de istorie a filozofiei».

Conspectul «Prelegerilor de filozofie a istoriei» este mult mai sumar decît cele două conspecte precedente; cel mai amănunţit a fost conspectată «Introducerea», în care, după cum se exprimă Lenin, «modul de a pune problema conţine lucruri minunate» (volumul de faţă, p. 269). Fără a examina în mod amănunţit concepţia idealistă a lui Hegel despre dezvoltarea istorică, deoarece «...aici s-a învechit Hegel cel mai mult şi a devenit o antichitate» (ibid.), Lenin remarcă la Hegel în special «germeni de materialism istoric», precum şi aprecierea pe care o dă unei serii de evenimente istorice (reforma din Germania, revoluţia franceză etc.). — *261*.

148 «*Prelegerile de filozofie a istoriei*» ale lui Hegel au fost publicate în 1837, după moartea lui; drept sursă au servit atît însemnările lui (în special o mare parte din Introducere, scrisă de el în 1830), cît şi acelea ale auditorilor săi, care au fost prelucrate de Eduard Gans. În 1840, Karl Hegel, fiul filozofului, a publicat o a doua ediţie, completă, a «Prelegerilor».

În «Filozofia istoriei» Hegel a arătat că este necesar să se dezvăluie legitatea procesului istoric, a cărui esenţă el o interpreta, în mod idealist, ca un progres în conştiinţa de libertate. O apreciere

www.dacoromanica.ro

generală a «Filozofiei istoriei» a fost făcută de V.I. Lenin în conspectul său (vezi volumul de faţă, p. 269). — *263.*

[149] Pe cît se pare, V.I. Lenin se referă la lucrarea lui F. Engels «Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane» (vezi K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 21, Bucureşti, Editura politică, 1965, p. 294—297). — *264.*

[150] V.I. Lenin se referă la cele spuse de G.V. Plehanov, într-o serie de lucrări, în legătură cu influenţa mediului geografic asupra dezvoltării forţelor de producţie; el notează, de pildă, pasajele respective din lucrarea lui Plehanov «Problemele fundamentale ale marxismului» (vezi volumul de faţă, p. 432—433). —*266.*

[151] V.I. Lenin are în vedere, probabil, o anumită coincidenţă între formulările lui Hegel şi ale lui Feuerbach, care abordează problema originii religiei de pe poziţii diferite. Vezi, bunăoară, volumul de faţă, p. 50. Vezi, de asemenea, şi teza lui Feuerbach: «în fiinţa divină el (omul. — *Nota red.*) materializează propria sa fiinţă» (L. Feuerbach. «Prelegeri despre esenţa religiei»). — *267.*

[152] V.I. Lenin se referă la următorul pasaj din lucrarea lui K. Marx «Razboiul civil din Franţa»: «În loc să hotărască o dată la trei sau la şase ani care membru al clasei dominante să reprezinte şi să calce în picioare poporul în parlament, votul universal urma să servească poporului, constituit în comune...» (vezi K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 17, Bucureşti, Editura politică, 1963, p. 357). Acest pasaj a fost folosit de Lenin şi în lucrările sale «O nouă interpretare senatorială», «Despre miliţia proletară», «Statul şi revoluţia». — *269.*

[153] *Conspectul cărţii lui Georges Noël «La logique de Hegel»* (1897) a fost scris în caietul «Filozofie» — ultimul din seria «Caietelor filozofice» din anii 1914—1915 — imediat după extrasele din cartea lui Ludwig Darmstaedter «Călăuză pentru istoria ştiinţelor naturii şi a tehnicii» (vezi volumul de faţă, p. 336 337). — *271.*

[154] «*Revue de Métaphysique et de Morale*» apare la Paris din 1893; lucrarea lui G. Nöel a fost publicată în această revistă în anii 1894—1896. — *271.*

[155] Fragmentul «*Planul dialecticii (logicii) lui Hegel*» a fost scris în caietul «Filozofie» imediat după conspectul cărţii lui G. Noël «Logica lui Hegel»; în caiet figurează, după acest fragment, şi notele cu privire la recenzia cărţii lui A.E. Haas: «Spiritul elenismului în fizica contemporană» şi cu privire la cartea lui T. Lipps: «Ştiinţele naturii şi concepţia despre lume» (vezi volumul de faţă, p. 338).

Acest fragment, scris de V.I. Lenin în etapa finală a studierii problematicii filozofice din anii 1914—1915, conţine importante teze ale teoriei materialist-dialectice a cunoaşterii (îndeosebi în ceea ce priveşte raportul dintre dialectică, logică şi teoria cunoaşterii). Ulterior, pe cît se vede, Lenin a revenit asupra acestui frag-

www.dacoromanica.ro

ment, fapt dovedit de unele intercalări făcute în textul manuscrisului. — *277.*

156 *Conspectul cărții lui F. Lassalle «Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos»* (1858) a fost scris în caietul «Filozofie» imediat după nota la cartea lui T. Lipps «Științele naturii și concepția despre lume» (vezi volumul de față, p. 338); după acest conspect urmează fragmentul «În jurul problemei dialecticii».

Criticînd deficiențele cărții lui Lassalle, idealismul lui filozofic, «simpla transcriere, repetarea servilă a ceea ce spune Hegel» (vezi volumul de față, p. 286), Lenin examinează în amănunțime ideile dialectice ale lui Heraclit, care, după părerea sa, a dat «o foarte buna expunere a elementelor incipiente ale materialismului dialectic» (p. 291). Conspectul cuprinde fragmentul lui Lenin cu privire la «domeniile cunoașterii» din care «trebuie să se constituie teoria cunoașterii și dialectica» (p. 294). — *283.*

157 V.I. Lenin se referă la conspectul cărții lui Hegel «Prelegeri de istorie a filozofiei», în care el reproduce acest citat (vezi volumul de față, p. 217). — *285.*

158 V.I. Lenin se referă la scrisoarea trimisă de Marx lui Engels la 1 februarie 1858 (vezi K. Marx und F. Engels, Ausgewählte Briefe. Dietz Verlag, Berlin, 1953, S. 121—123). El a conspectat aceasta scrisoare citind ediția germană, în patru volume, a Corespondenței dintre Marx și Engels (vezi V.I. Lenin, Conspectul «Corespondenței lui K. Marx și F. Engels, 1844—1883», Moscova, 1959, p. 33). — *285.*

159 *Ahriman* — nume dat de greci unei zeități antice persane care întruchipa principiul răului și care era dușman etern și neîmpăcat al fratelui său Ormuzd, zeul binelui. — *290.*

160 *Zend-Avesta* sau *Avesta* — denumirea unor cărți religioase ale antichității persane în care este expusă religia fondată — potrivit mitologiei — de Zoroastru. — *290.*

161 V.I. Lenin opune aici interpretării idealiste a criteriului adevărului a lui F. Lassalle concepția lui K. Marx, care, în «Tezele despre Feuerbach», a dat o interpretare materialist-dialectică criteriului adevărului: «Problema dacă gîndirea omenească ajunge la adevărul obiectiv — scrie Marx — nu este o problemă teoretică, ci una *practică*. În practică trebuie omul să dovedească adevărul, adică forța și caracterul real, netranscendent al gîndirii sale» (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 3, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 5). — *293.*

162 Mai jos (p. 295), V.I. Lenin vorbește despre amestecul nejustificat pe care-l face Platon între doctrina lui Heraclit și concepțiile sofiștilor și despre atitudinea necritică a lui F. Lassalle față de acest fapt. — *294.*

www.dacoromanica.ro

163 Fragmentul *«În jurul problemei dialecticii»* a fost scris în caietul «Filozofie», între conspectul cărţii lui Lassalle despre filozofia lui Heraclit şi acela al «Metafizicii» lui Aristotel; totuşi, trimiterile la «Metafizică» care figurează în textul fragmentului ne îndreptăţesc să presupunem că ele au fost scrise după ce V.I. Lenin a citit opera lui Aristotel. Aşadar, fragmentul «În jurul problemei dialecticii» este un fel de generalizare făcută de V.I. Lenin în urma studierii problematicii filozofice în anii 1914—1915.

În acest fragment Lenin analizează legea dialectică a unităţii şi luptei contrariilor, concepţia metafizică şi dialectică a dezvoltării, categoriile absolut şi relativ, abstract şi concret, general, particular şi singular, logic şi istoric etc., şi dezvăluie caracterul dialectic al procesului cunoaşterii, arată rădăcinile gnoseologice şi de clasă ale idealismului. — *296.*

164 Vezi şi conspectul, întocmit de Lenin, al «Metafizicii» lui Aristotel (volumul de faţă, p. 305). — *296.*

165 V.I. Lenin se referă la cartea lui P. Volkmann «Erkenntnistheoretische Grundzüge der Naturwissenschaften und ihre Beziehungen zum Geistesleben der Gegenwart»; pasajul menţionat se află la p. 35 a ediţiei a doua a cărţii, citite de Lenin (vezi volumul de faţă, p. 333); Lenin a notat pasaje analoge şi în conspectul «Prelegerilor de istorie a filozofiei» ale lui Hegel (vezi volumul de faţă, p. 205 şi 216). — *301.*

166 Vezi adnotarea 75. — *302.*

167 *Conspectul cărţii lui Aristotel «Metafizica»*, editată în 1847, în limba greacă, de A. Schwegler şi însoţită de el cu o traducere în limba germană şi cu comentarii a fost întocmit de V.I. Lenin în 1915, în sala de lectură a bibliotecii din Berna. Cu acest conspect se încheie însemnările din caietul «Filozofie». Conspectînd «Metafizica», în care, după cum arată el, «totul este atins în treacăt, toate categoriile» (volumul de faţă, p. 305), Lenin a subliniat importanţa criticii făcute în această carte teoriei idealiste a ideilor a lui Platon, a semnalat «întrebările, căutările» lui Aristotel, apropierea lui de materialism şi de dialectică. În acest conspect Lenin compară diversele forme de idealism filozofic, dezvăluie rădăcinile lor gnoseologice, care sînt determinate de posibilitatea «desprinderii fanteziei de viaţă», arătînd în acelaşi timp rolul pe care-l are fantezia «în cea mai riguroasă ştiinţă» (vezi volumul de faţă, p. 309 şi 310). În legătură cu «Metafizica» vezi adnotarea 108. — *303.*

168 Vezi D.I. Pisarev. «Greşelile unei gîndiri necoapte» (Opere, vol. III, 1956, p. 147—151); această idee a lui Pisarev şi pasajul respectiv din scrierea lui sînt citate de V.I. Lenin în lucrarea sa «Ce-i de făcut?» (vezi Opere complete, vol. 6, Bucureşti, Editura politică, 1961, ed. a doua, p. 168). — *310.*

169 Nota cu privire la cartea lui Fr. Ueberweg «Grundriss der Geschichte der Philosophie» (1876—1880) a fost scrisă pe un caiet aparte,

www.dacoromanica.ro

între diverse note cu privire la conținutul unor scrieri cu caracter economic. Ea a fost făcută în 1903, la Geneva. — *315.*

170 Însemnările în legătură cu cartea lui F. Paulsen «Einleitung in die Philosophie» (1899) au fost făcute în același caiet cu nota despre cartea lui Ueberweg. După însemnările în legătură cu cartea lui Paulsen, în caiet figurează «Notă cu privire la poziția noii «Iskre»» (vezi Opere complete, vol. 8, București, Editura politică, 1962, ed. a doua, p. 106—107). — *315.*

171 Însemnările pe marginea unei recenzii a cărților lui E. Haeckel «Lebenswunder» și «Welträtsel» (1899), apărută în «Frankfurter Zeitung», au fost făcute pe o foaie separată, nu înainte de 2(15) noiembrie 1904. O apreciere asupra lucrării «Lebenswunder» este dată de V.I. Lenin în opera sa «Materialism și empiriocriticism» (vezi Opere complete, vol. 18, București, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 366—370).

«Frankfurter Zeitung» — organ al marilor afaceriști de bursă germani, a apărut zilnic din 1836 până în 1943 la Frankfurt pe Main; și-a reluat apariția în 1949, sub denumirea de «Frankfurter Allgemeine Zeitung». — *319.*

172 Notele în legătură cu cărțile din domeniul științelor naturii și al filozofiei aflate în biblioteca de la Sorbona au fost scrise cu creionul, pe două foi de hîrtie separate, în prima jumătate a anului 1909. În manuscris titlurile cărților au fost reproduse după original. — *320.*

173 *«Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie»* — revistă a empiriocriticilor (machiștilor); a apărut la Leipzig din 1876 până în 1916 (din 1902, sub denumirea de «Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie und Soziologie»). A fost fondată de R. Avenarius și până în 1896 a apărut sub conducerea lui redacțională; după 1896 a apărut cu sprijinul lui E. Mach, a avut drept colaboratori pe W. Wundt, A. Riehl, W. Schuppe și alții.

O apreciere a acestei reviste a fost făcută de Lenin în cartea sa «Materialism și empiriocriticism» (vezi Opere complete, vol. 18, București, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 332). — *320.*

174 *«Archiv für systematische Philosophie»* — revistă de orientare idealistă; a apărut la Berlin din 1895 până în 1931, ca o a doua secțiune, independentă, a revistei «Archiv für Philosophie». A avut la început ca redactor pe P. Natorp. În 1925 a început să apară sub denumirea de «Archiv für systematische Philosophie und Soziologie».

Prima parte a articolului lui V. Norström «Naives und wissenschaftliches Weltbild» a fost publicată în nr. 4 din 1907 al acestei reviste. — *322.*

www.dacoromanica.ro

175 Însemnarea în legătură cu cărţile lui F. Raab şi J. Perrin a fost făcută în caietele «Statistica agricolă austriacă etc.», nu înainte de 1913. — *323.*

176 Nota în legătură cu o recenzie a cărţii lui J. Plenge «Marx und Hegel» (1911), făcută de O. Bauer, a fost scrisă în 1913, între extrasele bibliografice cu privire la diferite probleme, în caietul «Statistica agricolă austriacă şi altele», cartea lui Plenge a fost citită de Lenin mai tîrziu (vezi volumul de faţă, p. 340-342). Recenzia lui Bauer a fost publicată în revista «Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung», 1913, nr. 3, care a apărut în anii 1910—1930 la Leipzig, sub îngrijirea lui K. Grünberg, economist şi istoric social-democrat. Au apărut în total 15 numere. — *323.*

177 Nota în legătură cu o recenzie a cărţii lui R.B. Perry «Tendinţe filozofice contemporane», făcută de F.S. Schiller şi publicată în nr. 86, pe anul 1919, al revistei «Mind», a fost scrisă, nu înainte de aprilie 1913, în caietul «Statistica agricolă austriacă etc.».

«*Mind*» — revistă de orientare idealistă, consacrată problemelor de filozofie şi psihologie; a apărut, cu începere din 1876, la Londra; în prezent apare la Edinburg; a avut ca prim redactor pe profesorul C. Robertson. — *323.*

178 Nota în legătură cu recenzia cărţii lui A. Aliotta «Reacţiunea idealistă împotriva ştiinţei», făcută de J. Segond şi publicată în nr. 12, pe anul 1912, al revistei «Revue philosophique», a fost scrisă în 1913, la sfîrşitul caietului «Statistica agricolă austriacă etc.».

«*Revue Philosophique de la France et de l'Etranger*» — revistă lunară, fondată la Paris, în 1876, de psihologul francez T. Ribot. — *324.*

179 Nota în legătură cu conţinutul unor volume din Operele lui Feuerbach (ediţia W.A. Bolin şi F. Jodl) şi ale lui Hegel (prima ediţie germană) a fost făcută de V.I. Lenin în limba germană, pe o foaie de hîrtie de aceeaşi calitate şi de acelaşi format ca şi acelea pe care a fost scris începutul conspectului «Ştiinţei logicii» a lui Hegel şi care, mai tîrziu, au fost lipite în caietul «Hegel. Logica I». Aceasta ne îndreptăţeşte să credem că însemnarea cu privire la conţinutul unor volume din Operele lui Feuerbach şi ale lui Hegel a fost făcută înainte ca V.I. Lenin să fi început conspectarea «Ştiinţei logicii», adică în septembrie 1914. — *326.*

180 Notele «*Cu privire la scrierile mai recente despre Hegel*» se află la sfîrşitul caietului «Hegel. Logica III». Ele încep pe ultima pagină a caietului şi continuă pe penultima; între sfîrşitul conspectului «Ştiinţei logicii» şi aceste note sînt pagini nescrise. Caracterul acestor însemnări ne permite să credem că V.I. Lenin a început să scrie notele de faţă înainte de a termina conspectul «Ştiinţei logicii».—*327.*

www.dacoromanica.ro

[181] V.I. Lenin denumeşte reprezentanţi ai *neohegelianismului englez* (sau ai «anglo-hegelianismului») pe F. Bradley şi, pe cît se vede, pe Eduard Caird, care împreună cu T. Green, John Caird şi alţii au folosit idealismul absolut al lui Hegel în încercările lor de a da o fundamentare teoretică religiei şi de a combate materialismul şi ştiinţele naturii — în special darvinismul. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în dezvoltarea filozofiei dintr-o serie de ţări europene şi din S.U.A. s-a conturat o anumită «cotitură spre Hegel» (Lenin). În Anglia ea a început prin apariţia, în 1865, a cărţii lui J.H. Stirling «The Secret of Hegel». În perioada de trecere de la capitalismul premonopolist la imperialism, filozofia empirică (J.Bentham, J. St. Mill, H. Spencer), cu al ei principiu al individualismului etic, nu mai satisfăcea interesele cercurilor conservatoare ale burgheziei engleze; atenţia ideologilor ei a început să se îndrepte spre idealismul absolut al lui Hegel.

«Anglo-hegelienii» au căutat să folosească laturile reacţionare ale teoriei lui Hegel şi mai cu seamă noţiunea de spirit absolut, de absolut. Sub influenţa tradiţiilor idealist-subiective ale lui Berkeley şi Hume, ei au renunţat la raţionalismul hegelian, la ideea lui de dezvoltare; elementele dialecticii hegeliene au fost folosite numai pentru o justificare sofistică a agnosticismului. În domeniul sociologiei, neohegelienii încercau să demonstreze necesitatea creării unui puternic stat centralizat, căruia să-i fie pe de-a-ntregul subordonate interesele cetăţenilor.

Dezvoltarea ulterioară a neohegelianismului ca unul dintre curentele filozofiei reacţionare burgheze din epoca imperialismului este legată de Germania (G. Lasson, R. Kroner şi alţii) şi de Italia (B. Croce, G. Gentile şi alţii), unde neohegelienii au încercat să adapteze filozofia lui Hegel la ideologia fascistă. — *327.*

[182] «*Philosophy of Mind*» («Filozofia spiritului») — versiunea engleză a părţii a treia din «Enciclopedia ştiinţelor filozofice» a lui Hegel, a cărei primă ediţie germană a apărut în 1817. — *327.*

[183] Este vorba de «*Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*», care a fost fondată în 1837 de Immanuel Herman Fichte, filozof idealist german. Pînă în 1846 a purtat denumirea de «Zeitschrift für Philosophie und spekulative Theologie»). A apărut pînă în 1918, sub îngrijirea unui grup de profesori germani de filozofie cu o orientare idealistă. — *327.*

[184] «*Rivista di filosofia*» — organ al Societăţii italiene de filozofie, a apărut la Florenţa, Roma şi alte oraşe, din 1870 (sub actuala denumire — din 1909) pînă în 1943; în 1945 ea şi-a reluat apariţia. — *327.*

[185] Acest citat este extras dintr-o recenzie a cărţii lui A. Chiapelli «Le pluralisme moderne et le monisme»; ea a fost publicată de revista «Revue philosophique», 1911, nr. 9, p. 333. — *328.*

[186] Recenzia cărţii lui J.G. Hibben «Logica lui Hegel», publicată în «Revue philosophique», a fost scrisă de L. Weber. — *328.*

www.dacoromanica.ro

187 «*Preussische Jahrbücher*» — publicaţie lunară germană cu o orientare conservatoare, care trata probleme de politică, filozofie, istorie şi literatură; a apărut la Berlin din 1858 pînă în 1935. — *328.*

188 V.I. Lenin se referă la cartea lui J. Plenge «Marx und Hegel», 1911. Vezi în volumul de faţă (p. 340—342) însemnările făcute de Lenin pe marginea ei. — *329.*

189 Nota în legătură cu recenzia făcută de A. Rey cărţii lui J. Perrin «Traité de chimie physique: Les principes», 1903, a fost scrisă la sfîrşitul caietului «Hegel. Logica III», printre notele cu privire la recenziile scriitorilor despre Logica lui Hegel (după nota cu privire la o recenzie a cărţii lui J.G. Hibben, publicată în aceeaşi revistă — vezi volumul de faţă, p. 328). — *330.*

190 Nota în legătură cu cartea lui P. Ghenov «Feuerbachs Erkenntnistheorie und Metaphysik» (1911) a fost scrisă în prima pagină a caietului «(diverse +) Hegel». S-a păstrat fişa de cerere, completată de Lenin, de la sala de lectură a bibliotecii din Berna pentru cartea lui Ghenov; este datată 20 decembrie 1914 şi în ea se arată că la 30 decembrie cartea a fost restituită.

În paginile 2 şi 3 ale acestei cărţi figurează nişte note în legătură cu o carte a lui P. Volkmann «Erkenntnistheoretische Grundzüge der Naturwissenschaften», 1910, alta a lui M. Verworn, «Die Biogenhypothese», 1903; în pagina 4 începe conspectul «Prelegerilor de istorie a filozofiei» ale lui Hegel (vezi volumul de faţă, p. 205). — *331.*

191 V.I. Lenin citează titlurile prescurtate ale următoarelor patru lucrări, care au fost incluse în volumele al II-lea şi al X-lea din ediţia a doua a Operelor lui Feuerbach: «Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie», 1842; «Grundsätze der Philosophie der Zukunft», 1843; «Wider den Dualismus von Leib und Seele, Fleisch und Geist», 1846; «Über Spiritualismus und Materialismus besonders in Beziehung auf die Willensfreiheit», 1863—1866. — *331.*

192 V.I. Lenin se referă la cartea lui F.A. Lange «Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart» (1866), în care este falsificată istoria filozofiei materialiste. — *332.*

193 V.I. Lenin se referă la primul volum din scrierile postume ale lui Feuerbach, editate, în două volume, de Karl Grün: «Ludwig Feuerbach in seinem Briefwechsel und Nachlass sowie in seinem philosophischen Charakterentwicklung» (1874), precum şi la volumul al II-lea din ediţia a doua a Operelor filozofului. — *332.*

194 M. Verworn dă, la pagina 9 a cărţii sale, următoarea definiţie a noţiunii de «Enzyme»: «Enzimele sînt produse ale substanţei vii, care posedă particularitatea de a se descompune într-un mare număr de compuşi chimici, fără a se distruge». — *333.*

www.dacoromanica.ro

[195] Nota în legătură cu cartea lui F. Dannemann «Wie unser Weltbild enstand» (1912) a fost scrisă pe prima pagină a caietului «Filozofie»; pe aceeaşi pagină au fost făcute extrase din cartea lui L. Darmstaedter «Handbuch zur Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik». 1908. La pagina a doua a acestui caiet începe conspectul cărţii lui G. Noël «Logica lui Hegel» (vezi volumul de faţă, p. 271). — *335*

[196] Extrasele din cartea lui Napoleon «Pensées» (1913) au fost scrise la sfîrşitul paginii a doua a caietului «Filozofie», în care începe conspectul cărţii lui G. Noël «Logica lui Hegel» (vezi volumul de faţă, p. 271). — *337*.

[197] Nota în legătură cu recenzia cărţii lui A.E. Haas «Der Geist des Hellenentums in der modernen Physik», 1914, recenzie apărută în «Kantstudien», a fost scrisă în caietul «Filozofie», după fragmentul «Planul dialecticii (logicii) lui Hegel» (vezi volumul de faţă, p. 277—282); pe aceeaşi pagină figurează şi însemnarea făcută pe marginea cărţii lui Th. Lipps «Naturwissenschaft und Weltanschauung», 1906. Pe pagina următoare a acestui caiet începe conspectul cărţii lui Lassalle despre filozofia lui Heraclit (vezi volumul de faţă, p. 285).

«Kantstudien» — revistă filozofică germană, organ al neokantienilor; a fost întemeiată de G. Feichinger şi a apărut, cu unele întreruperi, din 1897 pînă în 1944 (Hamburg—Berlin—Köln). Şi-a reluat apariţia în 1954. În paginile ei ocupă un loc important articolele consacrate comentării filozofiei lui Kant; alături de neokantieni, la această revistă colaborează şi reprezentanţi ai altor curente idealiste. — *337*.

[198] Nota *«Din cărţile de filozofie de la biblioteca cantonală din Zürich»* a fost scrisă în primul caiet consacrat imperialismului (caietul «α»), în 1915. — *339*.

[199] Însemnările pe marginea cărţii lui J. Plenge «Marx und Hegel» (1911) au fost scrise în al doilea caiet consacrat imperialismului (caietul «β») nu mai tîrziu de iunie 1916; recenzia făcută de O. Bauer acestei cărţi a fost citită de Lenin în 1913 (vezi volumul de faţă, p. 323). — *340*.

[200] În legătură cu *«economiştii imperialişti»* vezi lucrarea lui V.I. Lenin «Despre o caricatură de marxism şi despre «economismul imperialist»» (Opere complete, vol. 30, Bucureşti, Editura politică, 1964, ed. a doua, p. 79—132). — *340*.

[201] Este vorba de *«Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe»*. Acest ziar a fost fondat de reprezentanţii burgheziei renane, care adoptaseră o atitudine opoziţionistă faţă de absolutismul prusac; a apărut zilnic la Köln, de la 1 ianuarie 1842 pînă la 31 martie 1843. Începînd din aprilie 1842 a avut drept colaborator pe K. Marx, care în luna octombrie a aceluiaşi an a devenit unul dintre redactorii

www.dacoromanica.ro

lui. Sub conducerea lui Marx, ziarul a început să capete tot mai mult un caracter democrat-revoluționar și a fost interzis de guvernul prusian.

Mai departe J. Plenge citează inexact «Articolul de fond din nr. 179 al ziarului «Kölnische Zeitung»», scris de Marx și publicat ca supliment la «Rheinische Zeitung» (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 1, București, Editura politică, 1960, ed. a II-a, p. 107). — *342.*

202 În cartea lui J. Dietzgen «*Kleinere philosophische Schriften. Eine Auswahl*» (1903) au fost incluse 7 articole apărute în anii 1870—1878 în ziarele «Volksstaat» și «Vorwärts», precum și o lucrare apărută în broșură în 1887, «Streifzüge eines Sozialisten in das Gebiet der Erkenntnistheorie».

Observațiile și însemnările lui V.I. Lenin pe cartea lui J. Dietzgen au fost făcute cu creioane de culori diferite și, pe cît se pare, nu în același timp. Cea mai mare parte din observații au fost făcute pe vremea cînd Lenin lucra la «Materialism și empiriocriticism», în care ele au fost folosite în mare măsură; după toate probabilitățile, Lenin a recurs la cartea lui Dietzgen și în 1913, cînd a scris articolul «La douăzeci și cinci de ani de la moartea lui Joseph Dietzgen» (vezi Opere complete, vol. 23, București, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 123—126). Într-o serie de cazuri Lenin notează ideile juste ale lui Dietzgen prin litera «α», iar abaterile de la materialismul dialectic — prin litera «β». În însemnările sale, Lenin scoate în relief caracterizarea dată de Dietzgen partinității în filozofie, raportului dintre filozofie și științele naturii, obiectului filozofiei, categoriilor filozofice fundamentale, problemei cognoscibilității lumii, aprecierile lui Dietzgen despre Kant, Hegel și Feuerbach, poziția lui față de K. Marx și F. Engels, ateismul lui militant. Totodată Lenin atrage atenția asupra caracterului confuziei de noțiuni a lui Dietzgen în domeniul categoriilor filozofice, asupra încercării lui de «a lărgi» noțiunea de materie, incluzînd în ea «toate fenomenele realității, deci și capacitatea noastră de a cunoaște» etc. (vezi, de asemenea, adnotările 43 și 75). — *345.*

203 J. Dietzgen citează inexact lucrarea lui F. Engels «Contribuții la problema locuințelor» (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 276—277). — *346.*

204 Este vorba, probabil, de hotărîrea adoptată de Congresul de la Haga al Internaționalei I (1872), care a condamnat organizația anarhistă secretă «Alianța democrației socialiste» și a exclus din Internațională pe conducătorii acestei organizații în frunte cu M.A. Bakunin (vezi rezoluția congresului în: K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 159—161). — *360.*

205 După cît se pare, este vorba de o scrisoare trimisă de Marx lui J. Dietzgen la 9 mai 1868, căruia îi propunea să scrie o recenzie la primul volum din «Capitalul»; scrisoarea nu s-a păstrat. Despre intenția

www.dacoromanica.ro

lui Marx de a scrie o «Dialectică» se aminteşte şi într-una din scrisorile adresate lui de către Dietzgen. O idee analogă a fost exprimată de Marx în scrisoarea sa către F. Engels, cu data de 14 ianuarie 1858: «Dacă aş mai avea vreodată timp pentru asemenea lucrări — scria el —, aş expune cu multă plăcere, pe două sau trei coli de tipar şi într-o formă accesibilă bunului simţ omenesc, ceea ce este *raţional* în metoda pe care a descoperit-o Hegel, dar pe care totodată a şi mistificat-o» (K. Marx şi F. Engels. Briefwechsel, II. Band, Dietz Verlag, Berlin, 1949, S. 341). — *369*.

206 J. Dietzgen redă inexact ideea lui F. Engels: în prefaţa la cartea sa «Situaţia clasei muncitoare din Anglia», Engels vorbeşte de «depăşirea speculaţiilor hegeliene de către Feuerbach». — *369*.

207 Este vorba de lucrarea lui F. Engels «Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane», în care se dă o înaltă apreciere cărţii lui J. Dietzgen «Esenţa muncii cerebrale a omului». «Şi este remarcabil — scria F. Engels — că această dialectică materialistă, care era pentru noi de ani de zile cea mai bună unealtă de lucru şi arma cea mai ascuţită, nu a fost descoperită numai de noi, ci şi de muncitorul german Joseph Dietzgen, independent de noi şi chiar independent de Hegel» (K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 21, Bucureşti, Editura politică, 1965, p. 292). — *400*.

208 Vezi K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 13, Bucureşti, Editura politică, 1962, p. 8—9. — *400*.

209 Vezi K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 20, Bucureşti, Editura politică, 1964, p. 26. În citatul lui Dietzgen, după cuvîntul «metafizic» sînt omise cuvintele «exclusiv mecanicist»; mai departe el citează acest pasaj în întregime. — *405*.

210 Lucrarea lui G.V. Plehanov «*Problemele fundamentale ale marxismului*» a fost scrisă în noiembrie-decembrie 1907 şi a apărut în mai 1908, în editura «Naşa Jizn». În bibliografia la articolul «Karl Marx (Scurtă schiţă biografică şi expunere a marxismului)», V.I. Lenin a menţionat-o printre cărţile care conţin cea mai bună expunere a filozofiei marxismului (vezi Opere complete, vol. 26, Bucureşti, Editura politică, 1964, ed. a doua, p. 87). — *431*.

211 Cartea lui V.M. Şuleatikov «*Încercări de justificare a capitalismului în filozofia vest-europeană*», editată în 1908 de «Moskovskoe knigoizdatelstvo", reprezintă o scurtă trecere în revistă a principalelor sisteme filozofice pe o perioadă de peste 250 de ani. Autorul şi-a propus să facă o «analiză social-genetică a conceptelor şi sistemelor filozofice», să arate dependenţa filozofiei de «substratul social». Dar el a abordat istoria filozofiei de pe poziţii materialist-vulgare, mecaniciste, ceea ce a dus, după cum arată Lenin, la denaturarea istoriei şi la «vulgarizarea istoriei filozofiei» (volumul de faţă, p. 439). Una din principalele deficienţe metodologice ale cărţii o constituie încercarea de a deduce dezvoltarea fenomenelor ideologice, în parti-

www.dacoromanica.ro

cular a filozofiei, direct din formele de organizare a producției. O apreciere generală a cărții lui Șuleatikov este dată de V.I. Lenin la sfîrșitul însemnărilor sale (vezi volumul de față, p. 450).

Conținutul însemnărilor făcute de Lenin pe marginea cărții lui Șuleatikov ne îndreptățește să credem că ele au fost scrise în perioada cînd termina de scris lucrarea sa «Materialism și empiriocriticism» sau după terminarea ei (octombrie 1908). Aceste însemnări prezintă o mare importanță pentru lupta împotriva vulgarizării materialismului istoric și a istoriei filozofiei. — *435*.

[212] Despre dependența concepțiilor religioase de dezvoltarea modului de producție K. Marx vorbește în capitolul I din volumul întîi al «Capitalului» (vezi K. Marx. «Capitalul», vol. I, București, Editura politică, 1960, ed. a IV-a, p. 115—118), precum și în capitolul al XIII-lea, adnotarea 89 (op. cit, p. 388—389). — *438*.

[213] Pe cît se pare, aici e vorba de următoarele lucrări ale autorilor menționați: R. Willy. «Gegen die Schulweisheit», 1905; I. Petzoldt. «Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung», 1900—1904; H. Kleinpeter. «Die Erkenntnistheorie der Naturforschung der Gegenwart», 1905. Aceste lucrări conțineau critici la adresa lui W. Wundt, care în articolul său «Über naiven und kritischen Realismus» (1895—1897) a semnalat apropierea unora dintre tezele empiriocriticismului de filozofia imanentă, fățiș idealistă, și a altora din ele (de pildă a teoriei «seriei independente a experienței») de materialism. Primul care i-a adus obiecții lui Wundt a fost F. Carstanjen în articolul său «Der Empiriokritizismus...» (1898). În legătură cu aceasta vezi și cartea lui V.I. Lenin «Materialism și empiriocriticism». — *446*.

[214] Observațiile și însemnările făcute de V.I. Lenin pe cartea lui A. Rey «La philosophie moderne» (1908) sînt o continuare directă a criticii făcute de Lenin, în lucrarea sa «Materialism și empiriocriticism», concepțiilor acestui autor, care au fost expuse de el în cartea sa «La théorie de la phisique chez les physiciens contemporains», 1907. — *451*.

[215] În legătură cu critica lui Lenin la adresa energeticii și a reprezentantului ei principal, W. Ostwald, vezi «Materialism și empiriocriticism». A. Rey îi numește «mecaniciști» pe fizicienii care explicau în mod materialist principalele fenomene fizice (V.I. Lenin. Opere complete, vol. 18, București, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 266—267, 274—276). — *469*.

[216] V.I. Lenin se referă la cunoscuta caracterizare a agnosticismului făcută de Engels în «Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane» (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 276). — *471*.

[217] Articolul lui A.M. Deborin «*Materialismul dialectic*» a fost publicat în culegerea «La hotar», Petersburg, 1909. — *498*.

www.dacoromanica.ro

[218] Prima lucrare a lui G.V. Plehanov despre N.G. Cernîşevski a fost publicată în anii 1890—1892 sub forma unor articole apărute în nr. 1—4 ale revistei politice-literare «Soţial-Demokrat». În 1894 a apărut la Stuttgart, în limba germană, o ediţie a ei completata. În legătură cu această ediţie, V.I. Lenin scria în articolul său «O orientare retrogradă în social-democraţia rusă»: «În cartea sa despre Cernîşevski (articolele din culegerea «Soţial-Demokrat», publicate în volum separat în limba germană), Plehanov a apreciat pe deplin însemnătatea lui Cernîşevski şi a lămurit atitudinea acestuia faţă de teoria lui Marx şi Engels» (V.I. Lenin. Opere complete, vol. 4, Bucureşti, Editura politică, 1964, ed. a doua, p. 253).

În octombrie 1909 a apărut în editura «Şipovnik» o nouă carte a lui Plehanov despre Cernîşevski, care era simţitor refăcută şi completată. Această carte a fost scrisă într-o perioadă cînd Plehanov trecuse deja pe poziţiile menşevismului; într-o serie de teze dintre cele mai importante el se îndepărtează de aprecierile făcute anterior despre Cernîşevski, caută să pună în umbră democratismul lui revoluţionar, lupta lui intransigentă împotriva liberalismului, pentru revoluţia ţărănească.

V.I. Lenin a citit această carte nu înainte de octombrie 1909, dar nici mai tîrziu de aprilie 1911, şi a făcut însemnări şi observaţii în text şi pe marginea lui. El a procedat la o minuţioasă confruntare a textului cărţii cu primul articol publicat de Plehanov în «Soţial-Demokrat», menţionînd formulările importante, care au rămas nemodificate sau care au suferit modificări în raport cu textul articolului. Observaţiile lui V.I. Lenin prezintă o însemnătate esenţială pentru caracterizarea evoluţiei lui Plehanov, întrucît arată cum concepţiile lui menşevice s-au manifestat în aprecierile făcute de el cu privire la opera marelui revoluţionar-democrat rus.

Observaţiile şi însemnările făcute de Lenin pe cartea lui Plehanov sînt legate de observaţiile făcute pe cartea lui I.M. Steklov «N.G. Cernîşevski, viaţa şi activitatea lui» (vezi volumul de faţă, p. 542—587), precum şi de numeroasele păreri despre Cernîşevski exprimate de el în lucrările publicate înainte de a lua cunoştinţă de cartea lui Plehanov («Ce sînt «prietenii poporului» şi cum luptă ei împotriva social-democraţilor?», «La ce moştenire renunţăm?», «Despre «Vehi»», «Materialism şi empiriocriticism»), cît şi în cele scrise ulterior («Reforma agrară» şi revoluţia proletară-ţărănească», «În memoria lui Herzen», «Din trecutul presei muncitoreşti din Rusia» şi altele). — *506*.

[219] «*Soţial-Demokrat*» — revistă politică-literară editată de grupul «Eliberarea muncii»; au apărut în total patru numere (1 — în 1890 la Londra; 2—4 — în anii 1890 şi 1892 la Geneva). Această publicaţie a jucat un rol însemnat în răspîndirea marxismului în Rusia.

Aici şi mai departe V.I. Lenin compară cartea lui Plehanov cu textul primului articol publicat de el în «Soţial-Demokrat», care era consacrat caracterizării concepţiei despre lume a lui Cernî-

www.dacoromanica.ro

şevski. Citind cartea lui Plehanov, Lenin atrage atenţia asupra pasajului în care se spune că acest articol a fost scris «sub impresia proaspătă» a ştirii despre moartea lui Cernîşevski şi a fost «complet refăcut în ediţia de faţă» (vezi volumul de faţă, p. 513). Acest articol a fost inclus în volumul IV al Operelor filozofice alese ale lui G.V. Plehanov (Moscova, 1958, p. 70—167); dăm o listă de paginile menţionate de Lenin ale primului număr din «Soţial-Demokrat» şi paginile corespunzătoare ale volumului IV (ele sînt indicate în paranteze, cu cursive): 124 *(110—111)*, 143—144 *(131—133)*, 152 *(141—142)*, 157—158 *(147—149)*, 161—166 *(151—157)*, 173—174 *(165—166)*. — *506*.

220 V.I. Lenin citează, din primul articol publicat în «Soţial-Demokrat», aprecierea lui Plehanov asupra unei caracterizări a liberalismului rus făcută de Cernîşevski; în ediţia din 1909 această apreciere a fost omisă. — *523*.

221 Aici şi în paginile următoare V.I.Lenin semnalează că, în comparaţie cu articolul din «Soţial-Demokrat», în ediţia din 1909 Plehanov înmoaie tonul, îndulceşte critica făcută de Cernîşevski liberalismului rus; între altele, Plehanov a omis cuvintele: «Într-adevăr, liberalii ruşi s-au schimbat prea puţin din vremea cînd «Sovremennik» îi copleşea cu sarcasmele-i muşcătoare» (vezi G.V. Plehanov, Opere filozofice alese, vol. IV, Moscova, 1958, p. 133). — *531*.

222 În locul primelor trei fraze din acest alineat, în «Soţial-Demokrat» se spunea: «Dînd de înţeles tineretului că este nevoie de un mod revoluţionar de acţiune, Cernîşevski îi explica totodată că, pentru a-şi atinge obiectivele sale, revoluţionarul este adeseori nevoit să se situeze pe poziţii pe care niciodată nu şi le poate permite un om cinstit, care urmăreşte scopuri strict personale» (vezi G.V. Plehanov. Opere filozofice alese, vol. IV, Moscova, 1958, p. 152). — *537*.

223 V.I. Lenin observă că în ediţia din 1909 Plehanov a omis fraza: «Faţă de guvernul rus, tonul lui Cernîşevski devine din ce în ce mai sfidător», cu care începea acest alineat în «Soţial-Demokrat» (vezi G.V. Plehanov. Opere filozofice alese, vol. IV, Moscova, 1958, p. 152). — *537*.

224 Însemnările lui V.I. Lenin pe marginea cărţii lui I. M. Steklov «*N.G. Cernîşevski, viaţa şi activitatea lui (1828—1889)*» (1909) au fost făcute între octombrie 1909 şi aprilie 1911, pe cît se pare, mai tîrziu decît cele făcute pe marginea cărţii lui G.V. Plehanov despre Cernîşevski (vezi volumul de faţă, p. 506-541). Lenin avea o părere pozitivă despre această carte privită în ansamblu; într-o scrisoare adresată lui A.M. Gorki, el spune despre Steklov că este «autorul unei cărţi bune despre Cernîşevski» (Opere, vol. 36, Bucureşti, Editura politică, 1958, p. 164). Totuşi, o serie de teze enunţate în această carte, aşa cum se vede din însemnări, au provocat obiecţii din partea lui Lenin; ele se referă în primul rînd la încercările lui

www.dacoromanica.ro

Steklov de a şterge graniţa dintre doctrina lui Cernîşevski şi marxism. Astfel, Lenin subliniază cuvintele lui Steklov: «Concepţia despre lume a lui Cernîşevski se deosebeşte de sistemul întemeietorilor socialismului ştiinţific modern numai prin lipsa de sistematizare şi de precizie a unor termeni», pune în dreptul cuvîntului «numai» semn de întrebare şi scrie pe margine «asta-i prea de tot!» (volumul de faţă, p. 551). Caracterizarea dezvoltării gîndirii sociale ruse, făcută de Lenin în articolele sale «„Reforma agrară" şi revoluţia proletară-ţărănească» (1911), «În memoria lui Herzen» (1912) etc. şi îndreptată împotriva literaturii reacţionare şi liberale, are, desigur, în vedere şi cartea lui Steklov şi pe aceea a lui Plehanov (1909), care încearcă să pună în umbră conţinutul revoluţionar-democratic al ideilor lui Cernîşevski. — *542*.

225 Pe cît se pare, V.I. Lenin compară aici punctul de vedere al lui Feuerbach — expus de Cernîşevski — asupra direcţiei de dezvoltare a filozofiei cu ideile lui F. Engels, care, se înţelege, nu considera de loc că, începînd de la L. Feuerbach, filozofia «s-a contopit cu teoria generală a ştiinţelor naturii şi cu antropologia». Arătînd că «materialismul modern este prin excelenţă dialectic şi nu mai are nevoie de o filozofie care să stea deasupra celorlalte ştiinţe», Engels scria în «Anti-Dühring»: «Din moment ce fiecare ştiinţă în parte este pusă în faţa cerinţei de a se edifica asupra locului pe care îl ocupă în conexiunea de ansamblu a lucrurilor şi a cunoştinţelor despre lucruri, orice ştiinţă specială despre această conexiune de ansamblu devine de prisos. Ceea ce rămîne ca element de sine stătător din toată filozofia de pînă acum este ştiinţa despre gîndire şi despre legile ei: logica formală şi dialectica. Tot restul se dizolvă în ştiinţa pozitivă despre natură şi istorie». (K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 20, Bucureşti, Editura politică, 1964, p. 26—27). — *545*.

226 V.I. Lenin, pe cît se pare, se referă la definiţia dată de F. Engels deosebirii dintre materialism şi idealism în lucrarea sa «Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane» (vezi K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 21, Bucureşti, Editura politică, 1965, p. 274—276). — *545*.

227 Sub titlul «De la idealismul clasic la materialismul dialectic» a fost publicată în anul 1905, la Odesa, opera lui F. Engels «Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane». — *547*.

228 G.V. Plehanov, în lucrarea sa «N.G. Cernîşevski», citează aceeaşi părere a lui Cernîşevski în legătură cu cauzele căderii Romei (vezi «Soţial-Demokrat» nr. 1, Londra, 1890, p. 109 şi cartea apărută în 1909, p. 164 (volumul de faţă, p. 518)). — *549*.

www.dacoromanica.ro

[229] Vezi F. Engels. «Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane» (K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 21, Bucureşti, Editura politică, 1965, p. 298). — *549*.

[230] V.I. Lenin are în vedere secţiunea a şaptea din vol. III al «Capitalului», «Veniturile şi izvoarele lor». La începutul ultimului capitol al acestei secţiuni, Marx scrie: «Cei care n-au altă proprietate decît forţa lor de muncă, proprietarii capitalului şi proprietarii funciari, ale căror surse respective de venituri sînt salariul, profitul şi renta funciară, aşadar muncitorii salariaţi, capitaliştii şi proprietarii funciari, formează cele trei mari clase ale societăţii moderne, bazate pe modul de producţie capitalist» (vezi K. Marx. «Capitalul», vol. III, partea a II-a, Bucureşti, E.S.P.L.P. 1955, p. 829). — *549*.

www.dacoromanica.ro

INDICE DE LUCRĂRI ŞI IZVOARE CITATE SAU MENŢIONATE DE V. I. LENIN

Andreevici — vezi Soloviev, E.A.

Avenarius, R. Concepţia umană despre lume. Traducere de I. Fedorov, sub îngrijirea redacţională a lui M. Filippov, Petersburg, Soikin, 1901, 91 p. — *448.*

— *Critica experienţei pure.* Traducere din limba germană de I. Fedorov. Vol. 1. Tradus după ediţia a doua germană, îndreptată de J. Petzoldt potrivit indicaţiilor lăsate de autor. Petersburg, Şestakovski şi Fedorov, 1907. XVIII, 124 p. — *448.*

«*Biloe*», Petersburg, 1906, nr. 7, p. 81—103. — *578.*

Bogdanov, A. O gîndire autoritară. — În: Bogdanov, A. Psihologia societăţii. (Articole publicate în 1901—1904). Petersburg, Dorovatovski şi Cearuşnikov, 1904, p. 95—156. — *435.*

Bogucearski, V. I. Din trecutul societăţii ruse. Petersburg, Pirojkov, 1904. [8], 406, XII p. — *562.*

Către tînăra generaţie. [Proclamaţie]. Petersburg, septembrie 1861. — *568, 582.*

[*Cernîşevski, N. G.*] *Opere complete în 10 volume...* Vol. II—X. Editate de M. N. Cernîşevski. Petersburg, 1906. 10 volume. Vol. II.

«Sovremennik» 1856. Studii asupra perioadei gogoliene din literatura rusă. Critică şi bibliografie. Note despre revistele apărute în 1856. IV, 658 p. — *521, 542.*

Vol. III. «Sovremennik» 1857. Critică şi bibliografie. Note despre revistele apărute în 1857. Articole despre problema ţărănească. Lessing. V, 780 p. — *517—518, 528, 547, 549, 550.*

Vol. IV. «Sovremennik» 1858—1859. (Articole despre problema ţărănească. Articole economice). 583 p. — *528, 556, 566.*

www.dacoromanica.ro

Vol. V. «Sovremennik» 1859. Rubrica «Politica». 526 p. — *536.*

Vol. VI. «Sovremennik» 1860. (Critică şi bibliografie. Articole economice. Rubrica «Politica»). 757 p. — *57, 527, 546, 547, 548.*

Vol. VII. (Cu un portret din 1859 al autorului). «Sovremennik» 1860—1861. Bazele economiei politice ale lui J.S. Mill. Traducere şi adnotări. V, 664 p. — *552—553.*

Vol. VIII. «Sovremennik» 1861. (Critică şi bibliografie. Articole economice. Rubrica «Politica»). XXII, 530 p. — *525, 568.*

Vol. IX. «Sovremennik» 1862—1863. Articole economice. Rubrica «Politica». Romanul «Ce-i de făcut?». II, 246, 317 p. — *507, 532, 538, 539—541.*

Vol. X, partea 1. (Cu un portret din 1864 al autorului). Lucrări scrise în Siberia. Beletristică. Notă în legătură cu procesul adepţilor sectei religioase de rit vechi. Romanul «Prologul». III, 445, 312 p. — *510, 511, 558, 559—561, 566, 567, 569.*

Vol. X, partea a 2-a. (Cu un portret din 1888 al autorului). Articole răzleţe (1849—1863). Articole din ultima perioadă (1885—1889). 1 080 p. Paginare separată. — *568.*

— *Activitatea economică şi legislaţia.* — În: Cernîşevski, N.G. Opere complete în 10 volume... Vol. IV, Petersburg, tip. Tihanov, 1906, p. 422—463. — *556.*

— *Au învăţat ei oare?* — În: Cernîşevski, N.G. Opere complete în 10 volume... Vol. IX. Petersburg, tip. Iablonski, 1906, p. 174—185. — *539—540.*

— *Capitalul şi munca.* — În: Cernîşevski, N.G. Opere complete în 10 volume... Vol. VI, tip Weissberg şi Gherşunin, 1906, p. 1—50. — *549.*

— *Cauzele căderii Romei (după Montesquieu).* — «Sovremennik», Petersburg, 1861, vol. LXXXVII, nr. 5, p. 89—117, la rubrica: Literatura rusă. — *518, 529.*

— *Ce-i de făcut?* — *512, 513, 569, 570—571.*

— *Chemare către ţăranii iobagi.* Plecăciune către ţăranii iobagi din partea unor binevoitori! — În: Lemke, M.K. Procesele politice ale lui M.I. Mihailov, D.I. Pisarev şi N.G. Cernîşevski. (După documente inedite)... Petersburg, 1907, p. 336—346. — *577, 580.*

— *Critica prejudecăţilor filozofice împotriva proprietăţii în obşte.* — În: Cernîşevski, N. G. Opere complete în 10 volume... Vol. IV. Petersburg, tip. Weissberg şi Gherşunin, 1906, p. 304—333. — *528.*

— *Critica prejudecăţilor filozofice împotriva proprietăţii în obşte.* — «Sovremennik», Petersburg, 1858, vol. LXXII, nr. 12, p. 575—614. — *566, 572.*

www.dacoromanica.ro

— *Cronică contemporană.* — În: Cernîşevski, N.G. Opere complete în 10 volume... Vol. III, Petersburg, tip. Weissberg şi Gherşunin, 1906, p. 555—563. — *548.*

— *Despre noile rînduieli de la sate.* — «Sovremennik», Petersburg, 1858, vol. LXVII, p. 393—441. Semnat: Contemporan. — *565.*

— *Despre proprietatea funciară.* — În: Cernîşevski, N.G. Opere complete în 10 volume... Vol. III. Petersburg, tip. Weissberg şi Gherşunin, 1906, p. 405—504. — *550.*

— *Ianuarie 1859.* — În: Cernîşevski, N.G. Opere complete în 10 volume... Vol. V, Petersburg, tip. Tihanov, 1906, p. 484—526. — *536.*

— *Iunie 1859.* — În: Cernîşevski, N.G. Opere complete în 10 volume... Vol. V, Petersburg, tip. Weissberg şi Gherşunin, 1906, p. 209—250. — *533.*

— *In semn de recunoştinţă.* Scrisoare către G. Z-n. — În: Cernîşevski, N.G. Opere complete în 10 volume... Vol. IX, Petersburg, tip. Iablonski, 1906, p. 100—104. — *507.*

— *Legile presei în Franţa.* — În: Cernîşevski, N.G. Opere complete în 10 volume... Vol. IX, Petersburg, tip. Weissberg şi Gherşunin, p. 128—156. — *538.*

— *Lupta dintre partide în Franţa sub Ludovic al XVIII-lea şi Carol al X-lea.* — În: Cernîşevski, N.G. Opere complete în 10 volume... Vol. IV, Petersburg, tip. Tihanov, 1906, p. 154—219. — *533.*

— *Monarhia din iulie.* — În: Cernîşevski, N.G. Opere complete în 10 volume... Vol. VI, Petersburg, tip. Weissberg şi Gherşunin, 1906, p. 53—150. — *527.*

— *Nu este acesta începutul unei schimbări?* (Povestiri de N.V. Uspenski. Două volume. Petersburg, 1861). — În: Cernîşevski, N.G. Opere complete în 10 volume... Vol. VIII, tip. Iablonski, p. 339—359. — *525, 568.*

— *Organizarea vieţii ţăranilor iobagi.* Nr. XI. Materiale pentru rezolvarea problemei ţărăneşti. — În: Cernîşevski, N.G. Opere complete în 10 volume... Vol. IV, Petersburg, tip. Weissberg şi Gherşunin, 1906, p. 526—564. — *598.*

— *Politica.* Aprilie 1862. — În: Cernîşevski, N.G. Opere complete în 10 volume... Vol. IX, Petersburg, tip. Iablonski, 1906, p. 235—246. — *532.*

— *Politica.* Martie 1862. — Ibid., vol. IX, p. 225—234. — *533.*

— *Principiul antropologic în filozofie.* — În: Cernîşevski, N.G. Opere complete în 10 volume... Vol. VI, Petersburg, tip. Tihanov, 1906, p. 179—239. — *57, 545, 546.*

www.dacoromanica.ro

— *Prologul.* Roman de la începutul deceniului al 7-lea. — În: Cernîşevski, N.G. Opere complete în 10 volume... Vol. X, Petersburg, tip. Iablonski, 1906, p. 1—312. — *510, 511, 559—561, 566, 567, 569, 578, 582.*

— [*Recenzia cărţii:*] Începuturile economiei naţionale. Manual pentru studenţi şi pentru oamenii de afaceri, întocmit de Wilhelm Roscher. Traducere de I. Babst... Vol. I. Partea 1. Moscova. 1860. — «Sovremennik», Petersburg, 1861, vol. LXXXVI, nr. 4, p. 419—435, la rubrica: Cărţi noi. — *518.*

— *Revista revistelor.* Martie 1857. În: Cernîşevski, N.G. Opere complete în 10 volume... Vol. III, Petersburg, tip. Weissberg şi Gherşunin, 1906, p. 148—158. — *550.*

— *Revista revistelor.* Aprilie 1857. — Ibid., vol. III, p. 180—200.— *529.*

— *Scrisori despre Spania.* V. P. Botkina. Petersburg, 1857. — În: Cernîşevski, N.G. Opere complete în 10 volume... Vol. III, Petersburg, tip. Iablonski, 1906, p. 25—46, la rubrica: Critică. — *517—518.*

— *Scrisori fără adresă.* — Ibid., vol. X, partea a 2-a, p. 293—318. — *568.*

— *Studii asupra perioadei gogoliene din literatura rusă.* — Ibid., vol. II, p. 1—276. — *522, 542.*

— *Studii de economie politică (după Mill).* — Ibid, vol. VII, p. 305 — 664. — *552—553.*

— *Un glas stins.* Istoria unei fete. — În: Cernîşevski, N.G. Opere complete în 10 volume... Vol. X, partea 1, Petersburg, tip. Weissberg şi Gherşunin, 1906, p. 33—133. — Semnat: N. Mavrikiev. — *558.*

Cernov, V. M. Marxismul şi filozofia transcendentală. — În: Cernov, V.M. Studii filozofice şi sociologice. Moscova, «Sotrudnicestvo», 1907, p. 29—72. — *169.*

— *Studii filozofice şi sociologice.* Moscova, «Sotrudnicestvo», 1907, 380 p. — *169, 215.*

**Deborin, A. M. Materialismul dialectic.* — În: Din străinătate. (O caracterizare a cercetărilor contemporane). Culegere critică. Petersburg, «Naşe Vremea», 1909, p. 38—75. — *498—505.*

Denisiuk, N. Însemnări critice pe marginea operelor lui N.G. Cernîşevski. Însoţită de un portret, de biografie, studiu introductiv şi adnotări. N. Denisiuk. Vol. 1, Moscova, Panafidin, 1908, IX, 336 p. — *544.*

* Cu asterisc sînt notate cărţile şi articolele pe care există însemnări ale lui V.I. Lenin şi care se păstrează la Arhiva centrală de partid a Institutului de marxism-leninism de pe lîngă C.C. al P.C.U.S.

www.dacoromanica.ro

Dostoevski, F.M. Jurnalul unui scriitor. — 582.

Drujinin, A. V. Polenka Saks. — 512.

Engels, F. Anti-Dühring. Domnul Eugen Dühring revoluţionează ştiinţa. Septembrie 1876 — iunie 1878. — *101, 102, 239, 545.*

— *De la idealismul clasic la materialismul dialectic.* Supliment: 11 teze ale lui K. Marx. Traducere din germană de A. Horoviţ şi S. Kleiner. Revăzută de S. Alekseev. Odesa, Alekseev, 1905. VII, 72 p. — *547.*

Evanghelie. — 268.

Feuerbach, L. Completări la «D is Wesen des Christentums» — vezi Feuerbach, L. Zur Beurteilung der Schrift: «Das Wesen des Christentums».

„Golos Soţial-Demokrata", [Geneva], 1908, nr. 6—7, mai-iunie, p. 3—14. — *231.*

— 1908, nr. 8—9, iulie-septembrie, p. 3—26. — *231.*

Herzen, A. I. Cine-i de vină? — 512.

— *Culegere de articole postume ale lui Aleksandr Ivanovici Herzen.* Publicate de fiii săi. Geneva, tip. Cerneţki, 1870. [8], 292 p. Numele autorului şi titlul culegerii sînt tipărite în limbile rusă şi franceză. — *575.*

— *N. G. Cernîşevski.* — «Kolokol», Londra, 1864, nr. 186, 15 iunie, p. 1. — *587.*

— *Oameni de prisos şi înăcriţi.* — În: Herzen, A.I. Opere şi corespondenţa cu N.A. Zaharina. În 7 volume. Însoţite de adnotări, indice şi 8 fotografii. Vol. V. Petersburg, Pavlenkov, 1905, p. 341—348. — *507, 561—562.*

— *Very dangerous!!!* — «Kolokol», Londra, 1859, nr. 44, 1 iunie, p. 363—364. Semnat: I-r. — *507, 561.*

Höffding, H. Filozofii contemporani. Prelegeri ţinute la Universitatea din Copenhaga în toamna anului 1902. Traducere din limba daneză de A. Smirnov, sub îngrijirea redacţională a lui A. L. Pogodin, cu completări făcute după ediţia germană apărută cu participarea autorului. Petersburg, Popova, 1907. 211 p. (Biblioteca de cultură generală. Seria a VII-a, nr. 4). — *447.*

Kautsky, K. Revoluţia socială. I. Reforma socială şi revoluţia socială. II. A doua zi după revoluţia socială. Cu două anexe. Traducere din limba germană de N. Karpov. Sub îngrijirea redacţională a

www.dacoromanica.ro

lui N. Lenin. Editată de Liga social-democraţiei revoluţionare ruse. Geneva, tip. Ligii, 1903, 204. 4 p. (P.M.S.D.R.). — *557.*

„*Kolokol*", Londra, 1859, nr. 44, 1 iunie, p. 363—364. — *507, 561.*

— 1864, nr. 186, 5 iunie, p. 1. — *587.*

Kulciţki, L. Istoria mişcării revoluţionare ruse. În 2 volume. Cu portrete ale militanţilor revoluţionari ruşi. Traducere după manuscrisul revăzut de autor pentru ediţia rusă L.B-ski. Vol. 1. (1801—1870). Petersburg, 1908. 395 p. Autor: L. Kulciţki (Mazoveţki). — *578.*

Kuno Fischer — vezi Fischer, K.

Lemke, M. K. Procesele politice ale lui M.I. Mihailov, D. I. Pisarev şi N. G. Cernîşevski. (După documente inedite)... Petersburg, Popova, 1907. 421, [2] p. — *579, 580, 583, 585—587.*

— *Procesul celor de la «Velikorus».* 1861. (După izvoare inedite). — «Biloe», Petersburg, 1906, nr. 7, p. 81—103. — *578.*

Lenin, V. I. Conspectul cărţii lui Hegel «Prelegeri de istorie a filozofiei». 1915. — *285.*

— *In jurul problemei dialecticii.* 1915. — *305.*

Marx, K. Capitalul. Critica economiei politice. Vol. I—III. 1867—1894. — *84, 124, 152, 281, 298.*

— *Capitalul.* Critica economiei politice, vol. I. 1867. — *200, 438.*

— *Războiul civil din Franţa.* Adresa Consiliului General al Asociaţiei Internaţionale a Muncitorilor. Aprilie-mai 1871. — *269.*

Nekrasov, N. A. N. G. Cernîşevski. — *581.*

Nikolaev, P. F. Amintiri personale despre anii de muncă silnică ai lui Nikolai Gavrilovici Cernîşevski. (La fabrica din Aleksandrovskoe). 1867—1872. Moscova, «Kolokol», 1906. 52 p. (Biblioteca a II-a... nr. 9). — *571, 575.*

Panteleev, L. F. Amintiri din trecut. Petersburg, tip. Merkuşev, 1905. IV, 340 p. — *575, 577—579, 580.*

Pisarev, D. I. Greşelile unei gîndiri necoapte. — *310.*

[*Plehanov, G. V.*] *Cant împotriva lui Kant, sau testamentul d-lui Bernstein.* — «Zarea», Stuttgart, 1901, nr. 2—3, decembrie, p. 204—225. — *231.*

— *Contribuţii la dezvoltarea concepţiei moniste asupra istoriei.* Răspuns d-lor Mihailovski, Kareev şi comp. Petersburg, tip. Skorohodov, 1895. 288 p. Autor: N. Beltov. — *231.*

www.dacoromanica.ro

— *Critica criticilor noştri.* Petersburg, 1906. VII, 400 p. — *231.*

— *Materialismus militans.* Răspuns d-lui Bogdanov. Scrisoarea întîi. — «Golos Soţial-Demokrata», [Geneva], 1908, nr. 6—7, maiiunie, p. 3—14. — *231.*

— *Materialismus militans.* Răspuns d-lui Bogdanov. (Scrisoarea a doua). — «Golos Soţial-Demokrata», [Geneva], 1908, nr. 8—9, iulie-septembrie, p. 3—26. — *231.*

*— *N. G. Cernîşevski.* Petersburg, «Şipovnik», [1909]. 537 p. Anul apariţiei: 1910. — *266, 506—541, 549.*

— *N. G. Cernîşevski.* (Articolul întîi). — «Soţial-Demokrat», Londra, 1890, nr. 1, februarie, p. 88—175. — *507, 508—509, 512, 513, 523, 532, 533, 537, 539, 540—541.*

*— *Problemele fundamentale ale marxismului.* Petersburg, «Naşa Jizn», 1908. 107 p. — *231, 266, 431—434.*

— *Răspuns d-lui A. Bogdanov.* (Scrisoarea a treia). — În: Plehanov, G.V. De la aparare la atac. Răspuns d-lui A. Bogdanov. Critica sindicalismului italian şi alte articole. Moscova, [1910], p. 70—111. — *231.*

Rusanov, N. S. Socialiştii din Occident şi cei din Rusia. Petersburg, tip. Stasiulevici, 1908. IV, 393 p. Autor: N.S. Rusanov (N.E. Kudrin). — *543, 580, 584—585.*

Să învăţăm sau să nu învăţăm? — «S.-Peterburgskie Vedomosti», 1861. — *539.*

Schiller, F. Filozofi. — *101.*

Shakespeare, W. Totu-i bine cînd sfîrşeşte bine. — *15.*

[*Soloviev, E. A.*] *Studii de filozofie a literaturii ruse.* Petersburg, «Znanie», 1905, XI, 535, II p. Autor: Andreevici. — *548.*

«*Soţial-Demokrat*», Londra, 1890, vol. 1, februarie, p. 88—175. — *507, 508—511, 512, 513, 522—523, 531, 532, 537, 539, 540.*

«*Sovremennik*», Petersburg. — *507.*

— 1858, vol. LXVII, p. 393—441. — *565.*

— 1858, vol. LXXII, nr. 12, p. 575—614. — *566, 573.*

— 1861, vol. LXXXVI, nr. 4, p. 419—435. — *518.*

— 1861, vol. LXXXVII, nr. 5, p. 89—117. — *518, 528.*

**Steklov, I. M. N. G. Cernîşevski, viaţa şi activitatea lui.* (1828—1889). Petersburg, tip. «Obşcestvennaia Polza», 1909, 427 p. — *542—587.*

www.dacoromanica.ro

«*Svistok*», Petersburg. — *507.*

Szeliga — *vezi* Zychlinski, F.

Şaganov, V. N. Nikolai Gavrilovici Cernişevski la muncă silnică şi în deportare. Amintiri. Ediţie postumă. Petersburg, Pekarski, 1907. VI, 42 p. — *570, 576.*

Şuleatikov, V. M. Din teoria şi practica luptei de clasă. Moscova, Dorovatovski şi Cearuşnikov, 1907, 80 p. — *437.*

*— *Incercare de justificare a capitalismului în filozofia vest-europeană.* De la Descartes pînă la E. Mach. Moscova, «Moskovskoe Kn-vo», 1908. 151 p. — *435—150.*

«*Tînăra Rusie*». [Proclamaţie]. Petersburg. 1862. — *581.*

«*Velikorus*», f.l., 1861, nr. 1—3, iulie—septembrie. — *508, 568, 578, 585.*

Wundt, W. Sistemul filozofic. Traducere din germană de A. M. Voden. Petersburg, Panteleev, 1902. VII, 436 p. — *444—446.*

«*Zarea*», Stuttgart, 1901, nr. 2—3, decembrie, p. 204—225. — *230—231.*

Zend-Avesta. — *290.*

Aliotta, A. La reazione idealistica contro la scienza. Opera premiata dalla Società Reale di Napoli. Palermo, „Optima", 1912, XVI, 526 p. — *324—325.*

Allgemeine Deutsche Biographie. Bd. 7. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1878. 796 S. — *311.*

„*Allgemeine Literatur-Zeitung*", Charlottenburg, Dezember 1843 — Juli 1844, Bd. 1—2, Hft. I—VIII. — *7—8, 10, 21, 31.*

— 1843, Bd. 1, Hft. I, Dezember, S. 1—17, 17—29; 1844, Hft. II, Januar, S. 1—23. — *7—8, 16—17, 18, 19.*

— 1843—1844, Bd. 1, Hft. IV, März, S. 10—19. — *21.*

— 1844, Bd. 1, Hft. V, April, S. 18—23, 23—25, 37—52. — *8, 10, 13, 15, 20.*

— 1844, Bd. 1, Hft. VI, Mai, S.17—20, 23—26, 26—28. — *8, 30, 31.*

— 1844, Bd. 2, Hft. VII, Juni, S. 1—8, 8—48; Hft. VIII, Juli, S. 18—26, 28—38; Hft. IX, August, S. 30—32. — *7—8, 15, 16—17, 24, 35.*

Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik von B. Bauer, L. Feuerbach, F. Köppen, K. Nauwerck, A. Ruge u. einigen Unge-

www.dacoromanica.ro

nannten. Hrsg. von A. Ruge. Bd. 2. Zürich—Winterthur, Literarisches Comptoir, 1843. IV, 288 S. — *33.*

Anti-Dühring — *vezi* Engels, F. Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft.

[*Die Antwort der Redaktion der „Allgemeinen Literatur-Zeitung"*]. — „Allgemeine Literatur-Zeitung", Charlottenburg, 1844, Bd. 1, Hft. VI, Mai, S. 26—28. — *30.*

„Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung", Leipzig, 1913, Bd. 3, Hft. 3, S. 528—530. — *323.*

„Archiv für Philosophie". 2. Abt. — *vezi* „Archiv für systematische Philosophie".

„Archiv für systematische Philosophie", Berlin. — *321.*
— 1907, Bd. XIII, Hft. 3, S. 491—510; 1908, Bd. XIV, Hft. 4, S. 447—496. — *322.*

Aristoteles. De anima. — *208, 223, 240, 242, 243, 244.*

— *De coelo.* — *208.*

— *De mundo.* — *218.*

— *Die Metaphysik...* Grundtext, Übersetzung und Commentar nebst erläuternden Abhandlungen von A. Schwegler. Bd. 1—4. Tübingen, Fues, 1847—1848. 4 Bde. — *76, 209, 237, 296, 298, 305—311.*

Baillie, J. B. The Origin and Significance of Hegel's Logik, a General Introduction to Hegel's System. London, Macmillan, 1901. XVIII, 375 p. — *327.*

Bauch, B. (Recenzie la cartea:) Haas, A. E. Der Geist des Hellenentums in der modernen Physik. Antrittsvorlesung, gehalten am 17. Januar 1914 in der Aula der Universität Leipzig. Verlag von Veit und Comp., Leipzig 1914 (32 S.). — „Kantstudien", Berlin, 1914, Bd. 19, Hft. 3, S. 391—392, la rubrica : „Rezensionen". — *337.*

Bauer, B. Bremisches Magazin für evangelische Wahrheit gegenüber dem modernen Pietismus. — In: Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik von B. Bauer, L. Feuerbach, F. Köppen, K. Nauwerck, A. Ruge und einigen Ungenannten. Hrsg. von A. Ruge. Bd. 2. Zürich-Winterthur, Literarisches Comptoir, 1843, S. 113—134. — *33.*

— *Die Judenfrage.* Braunschweig, Otto, 1843, 115 S. — *19, 21.*

— *Neueste Schriften über die Judenfrage.* — „Allgemeine Literatur-Zeitung", Charlottenburg, 1844, Bd. 1, Hft. IV, März, S. 10—19. — *21.*

www.dacoromanica.ro

— *(Recenzie:)* Hinrichs, politische Vorlesungen. Zweiter Band. Halle, 1843. 489 S. — „Allgemeine Literatur-Zeitung", Charlottenburg, 1844, Bd. 1, Hft. V, April, S. 23—25. — *20.*

— *Von den neuesten Schriften über die Judenfrage.* — „Allgemeine Literatur-Zeitung", Charlottenburg, 1843, Bd. 1, Hft. I, Dezember, S. 1—17. — *16—17, 18, 19.*

— *Was ist jetzt der Gegenstand der Kritik?* — „Allgemeine Literatur-Zeitung", Charlottenburg, 1844, Bd. 2, Hft. VIII, Juli, S. 18—26. — *24.*

Bauer, E. Proudhon. — „Allgemeine Literatur-Zeitung", Charlottenburg, 1844, Bd. 1, Hft. V, April, S. 37—52. — *8, 10, 13, 15.*

Bauer, E. (Recenzie la cartea:) Union ouvrière. Par Mme. Flora Tristan. Edition populaire. Paris. 1843. — „Allgemeine Literatur-Zeitung", Charlottenburg, 1844, Bd. 1, Hft. V, April, S. 18—23. — *8.*

Bauer, O. (Recenzie la cartea:) Dr. Johann Plenge, Marx und Hegel. Tübingen, Laupp 1911. 8 . 184 S. (4 M.). — „Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung", Leipzig, 1913, Bd. 3, Hft. 3, S. 528—530, la rubrica : Literaturbericht. — *323.*

Bayle, P. Dictionnaire historique et critique. T. 1—2. Rotterdam, chez Reiner Leers, 1697, 3 vol. — *214—215.*

Beaussire, E. Antécédents de l'Hégélianisme dans la philosophie française. Dom Deschamps, son système et son école. D'après un manuscrit et des correspondances inédites du XVIIIe siècle. Paris—Londres—New York, Baillière, 1865. XVI, 233, 3 p. (Bibliothèque de philosophie contemporaine. N 3). — *276.*

Bentham, J. Théorie des peines et des récompenses, ouvrage extrait des manuscrits de M. Jérémie Bentham. Par E. Dumont, T. II. 3 ed. Paris, Bossange, 1826. XI, 429 p. — *28—29.*

Boltzmann, L. Wissenschaftliche Abhandlungen. Im Auftrage und mit Unterstützung der Akademien der Wissenschaften zu Berlin, Göttingen, Leipzig, München, Wien. Hrsg. von Dr. F. Hasenöhrl. Bd. 1—3. Leipzig, Barth, 1909. 3 Bde. — *322.*

(Der Brief an die Redaktion der „Allgemeinen Literatur-Zeitung". Februar 1844). — „Allgemeine Literatur-Zeitung", Charlottenburg, 1844, Bd. 1, Hft. VI, S. 23—26. Sub titlul general: Correspondenz aus der Provinz. 4. — *30, 31.*

Büchner, L. Vorwort (zum Buch: „Kraft und Stoff"). — In: Büchner, L. Kraft und Stoff. Empirisch-naturphilosophische Studien. In allgemein-verständlicher Darstellung. Frankfurt a. M., Meidinger, 1855, S. VII—XVI. — *293.*

www.dacoromanica.ro

Busse, L. Jahresbericht über die Erscheinungen der anglo-amerikanischen Literatur der Jahre 1893/94. (Falckenberg — Armstrong, Fullerton, Wallace, Flint, Ladd, Ormond). — „Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik", Bd. 111, Leipzig, 1898, S. 205—213. — *327.*

— *Jahresbericht über die Erscheinungen der anglo-amerikanischen Literatur der Jahre 1896/1897.* (Berenson—Caldwell—McTaggart—Carus—Fraser—Lindsay—Wenley—Seth). — „Zeitscrift für Philosophie und Philosophische Kritik", Bd. 119, Leipzig, 1902, S. 182—204. — *329.*

Cabanis, P.-J.-G. Rapports du physique et du morale de l'homme. T. 1—2. Paris, Crapart, 1802. 2. vol. — *27.*

Carnot, L.-N. Réflexions sur la Métaphysique du calcul infinitésimal. Paris, Duprat, 1797. 80 p. — *102.*

Carstanjen, F. Der Empiriokritizismus, zugleich eine Erwiderung auf W. Wundts Aufsätze: „Der naive und kritische Realismus" II u. III. — „Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie", Leipzig, 1898, Jg. 22, Hft. 1, S. 45—95; Hft. 2, S. 190—214; Hft. 3, S. 267—293. — *446.*

Cicero, M. de fato. — 295.

Clavbergii, J. Defensio cartesiana. Amstelodami, Elzevirius, 1652. (12), 631 p. — *66.*

(Clemens, A.) Clementis Alexandrini opera. Ex recensione Gulielmi Dindorfii. Vol. III. Stromatum V—VIII. Scripta minora. Fragmenta. Oxonii, e typ. Clarendoniano, 1869. 694 p. — *291, 293.*

Dannemann, F. Die Naturwissenschaften in ihrer Entwicklung und in ihrem Zusammenhange. Dargest. von F. Dannemann. Bd. 1—4 Leipzig—Berlin, Engelmann, 1910—1913. 4 Bde. — *335.*

— *Wie unser Weltbild entstand.* Die Anschauungen vom Altertum bis zur Gegenwart über den Bau des Kosmos. Mit einem Titelbild nach der Rembrandtschen Radierung „Der Astrolog" u. vielen Textbildern. Stuttgart, Franckhsche, Verlagsh., (1912), 99 S. — *335—336.*

Darmstaedter, L. Handbuch zur Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik. In chronologischer Darstellung. 2., umgearb. und verm. Aufl. Unter Mitwirkung von R. du Bois-Reymond und C. Schaefer hrsg. von L. Darmstaedter. Berlin, Springer, 1908. X, 1263 S. — *336—337.*

Darwin, Ch. On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life. London, Murray, 1859. IX, 502 S. — *119.*

Déclaration des Droits de l'homme et du citoyen. 27 août 1789. — *23, 25.*

www.dacoromanica.ro

„*Deutsch-Französische Jahrbücher*", Paris, 1844, Lfrg. 1—2, S. 86—114, 182—214. — *8, 19, 22.*

**Dietzgen, J. Die Grenzen der Erkenntnis.* (Vorwärts 1877). — In: Dietzgen, J. Kleinere philosophische Schriften. Eine Auswahl. Stuttgart, Dietz, 1903, S. 151—161. — *390—393.*

*— *Kleinere philosophische Schriften.* Eine Auswahl. Stuttgart, Dietz, 1903. 4, 272 S. — *345—430.*

*— *Die Moral der Sozialdemokratie.* Zwei Kanzelreden. (Volksstaat 1875). — In : Dietzgen, J. Kleinere philosophische Schriften. Eine Auswahl. Stuttgart, Dietz, 1903, S. 77—93. — *365—366.*

*— *Die Religion der Sozialdemokratie.* Sechs Kanzelreden. (Volksstaat 1870 bis 1875). — In: Dietzgen, J. Kleinere philosophische Schriften. Eine Auswahl. Stuttgart, Dietz, 1903, S. 12—76). — *348—364.*

*— *Sozialdemokratische Philosophie.* Sieben Kapitel. (Volksstaat 1876) — Ibid., S. 94—142. — *367—387.*

*— *Streifzüge eines Sozialisten in das Gebiet der Erkenntnistheorie.* (Sozialdemokratische Bibliothek, Hottingen-Zürich 1887). — Ibid., S. 179—272. — *397—430.*

*— *Das Unbegreifliche.* Ein Hauptstück aus der sozialdemokratischen Philosophie. (Vorwärts 1877). — Ibid., S. 143—150. — *388—389.*

*— *Unsere Professoren auf den Grenzen der Erkenntnis.* (Vorwärts 1878). — Ibid., S. 162—178. — *394—396.*

*— *Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit.* Dargest. von einem Handarbeiter. Eine abermalige Kritik der reinen und praktischen Vernunft. Hamburg, Meissner, 1869. VIII, 129 S. — *47.*

*— *Der wissenschaftliche Sozialismus.* (Volksstaat 1873). — In: Dietzgen, J. Kleinere philosophische Schriften. Eine Auswahl. Stuttgart, Dietz, 1903, S. 1—11. — *345—347.*

Diogenes Laertius. De vitis, dogmatibus et apophthegmatibus clarorum philosophorum. — 189, 213, 222, 246, 250, 254.

Du Bois-Reymond, E. Über die Grenzen des Naturerkennens. Ein Vortrag in der zweiten öffentlichen Sitzung der 45. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte zu Leipzig, am 14. August 1872. Leipzig, Veit, 1872. 39 S. — *394, 395.*

Ebbinghaus, Experimentelle Psychologie — vezi Ebbinghaus, H. Über das Gedächtnis.

Ebbinghaus, H. Über das Gedächtnis. Untersuchungen zur experimentellen Psychologie. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1885. IX, 169 S. — *332.*

Engel, B. C. (Recenzie la cartea:) Hammacher, E. Die Bedeutung der Philosophie Hegels. VIII u. 92 S. Leipzig, 1911. Duncker und

www.dacoromanica.ro

Humblot. — „Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik", Bd. 148, Leipzig, 1912, S. 95—97. — *329.*

Engels, F. (Brief an K. Marx). 21. September 1874. — In: Der Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx. 1844 bis 1883. Hrsg. von A. Bebel und E. Bernstein. Bd. 4. Stuttgart, Dietz, 1913, S. 366—369. — *133.*

— *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft.* 3., durchges. und verm. Aufl. Stuttgart, Dietz, 1894. XX, 354 S. — *432.*

— *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft.* Philosophie. Politische Ökonomie. Sozialismus. Leipzig, Genossenschaft — Buchdruckerei, 1878. VIII, 274 S. — *405.*

— *Die Lage der arbeitenden Klasse in England.* Nach eigner Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig, Wigand, 1845. 358 S. — *52, 369.*

— *Die Lage Englands.* Past and Present by Thomas Carlyle. London 1843. — In: Aus dem literarischen Nachlass von K. Marx, F. Engels und F. Lassalle. Hrsg. von F. Mehring. Bd. I. Gesammelte Schriften von K. Marx und F. Engels. Von März 1841 bis März 1844. Stuttgart, Dietz, 1902, S. 461—490. — *431.*

— *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie.* — „Die Neue Zeit", Stuttgart, 1886, Jg. 4, Nr. 4, S. 145—157; Nr. 5, S. 193—209. — *400.*

— *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie.* Revidierter Sonderabdr. aus der „Neuen Zeit". Mit Anhang: Karl Marx über Feuerbach vom Jahre 1845. Stuttgart, Dietz, 1888. VII, 72 S. — *43, 45, 87, 91, 142, 180, 199, 264, 293, 545.*

— *Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie.* — „Deutsch-Französische Jahrbücher", Paris, 1844, Lfrg. 1—2, S. 86—114. — *8.*

— *Vorwort* (zur Arbeit: „Die Lage der arbeitenden Klasse in England". 15. März 1845). — In: Engels, F. Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigner Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig, Wigand, 1845, S. 7—10. — *369.*

— *Vorwort zur zweiten Auflage* (des Buches: „Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft"). — In: Engels, F. Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. 2. Aufl. Hottingen-Zürich, Verl. der Volksbuchh., 1886, S. IX—XVI. — *119, 210, 219.*

— *Zur Wohnungsfrage.* Separatabdruck aus dem „Volksstaat". (Hft. 1—3). Leipzig. Exped. des „Volksstaat", 1872. 23, 32, 24 S. — *346.*

Euler, L. Institutiones calculi differentialis cum eius usu in analysi finitorum ac doctrina serierum. Vol. 1—2. Ticini, typ. Galeatii, 1787. 2 vol. — *102.*

www.dacoromanica.ro

Faucher, J. Englische Tagesfragen. — „Allgemeine Literatur-Zeitung", Charlottenburg, 1844, Bd. 2, Hft. VII, Juni, S. 1—8; Hft. VIII Juli, S. 28—38; Hft. IX, August, S. 30—32. — *7, 8, 16.*

Feuerbach, L. Sämtliche Werke, Bd. 4—6, 8—10. Leipzig, Wigand, 1847—1866. 6 Bde.

Bd. 4. Geschichte der neuern Philosophie von Bacon von Verulam bis Benedict Spinoza. 1847. 392 S. — *40.*

Bd. 5. Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie. 1848. X, 291 S. — *40.*

Bd. 6. Pierre Bayle. Ein Beitrag zur Geschichte der Philosophie und Menschheit. 2., umgearb. und verm. Aufl. 1848. VIII, 308 S. — *40.*

Bd. 8. Vorlesungen über das Wesen der Religion. Nebst Zusätzen und Anmerkungen. 1851. VIII, 463 S. — *39—57, 131.*

Bd. 9. Theogonie nach den Quellen des classischen, hebräischen und christlichen Altertums. 1857. 447 S. — *57.*

Bd. 10. Gottheit, Freiheit und Unsterblichkeit vom Standpunkte der Anthropologie. Leipzig, Wigand, 1866. VIII, 293 S. — *431.*

— *Sämtliche Werke.* Neu hrsg. von W. Bolin u. F. Jodl. Bd. 1—10. Stuttgart, Frommann, 1903—1911, 10 Bde. — *326, 331.*

Bd. 1. Gedanken über Tod und Unsterblichkeit. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. XV, 375 S. — *326, 332.*

Bd. 2. Philosophische Kritiken und Grundsätze. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. 1904. XI, 412 S. — *106, 239, 326, 331, 332.*

Bd. 3. Geschichte der Neueren Philosophie von Bacon von Verulam bis Benedikt Spinoza. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. 1906. XI. 388 S. — *326.*

Bd. 4. Darstellung. Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie. Zur neueren Philosophie und ihrer Geschichte. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. 1910. XII, 448 S. — *61—69, 326, 332.*

Bd. 5. Pierre Bayle. Ein Beitrag zur Geschichte der Philosophie und Menschheit. Mit einer Biogr. Bayles vom Hrsg. Neu hrsg. und biogr. eingeleitet von W. Bolin. 1905. X, 436 S. — *326.*

Bd. 6. Das Wesen des Christentums. Durchges. und neu hrsg. von W. Bolin. 1903. X, 411 S. — *326, 332.*

Bd. 7. Erläuterungen und Ergänzungen zum Wesen des Christentums. Durchges. und neu hrsg. von W. Bolin. 1903. XII, 521 S. — *326, 331, 332.*

Bd. 8. Vorlesungen über das Wesen der Religion. Nebst Zusätzen und Anmerkungen. Durchges. und neu hrsg. von W. Bolin. 1908. VIII ,459 S. — *253, 267, 326, 331, 332.*

www.dacoromanica.ro

Bd. 9. Theogonie nach den Quellen des klassischen, hebräischen und christlichen Altertums. Durchges. und neu hrsg. von W. Bolin. 1907. IX, 417 S. — *326.*

Bd. 10. Schriften zur Ethik und nachgelassene Aphorismen. Durchges. und neu hrsg. von. F. Jodl. 1911. X, 385 S. — *326, 331.*

— *Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie.* Ausbach, 1837. 295 S. — *61, 64.*

— *Die Gedanken über Tod und Unsterblichkeit aus den Papieren eines Denkers, nebst einem Anhang theologisch-satyrischer Xenien, hrsg. von einem seiner Freunde.* Nürnberg, Stein, 1830. VIII, 248 S. — *40.*

— *Grundsätze der Philosophie der Zukunft.* 1843. — In: Feuerbach, L. Sämtliche Werke. Neu hrsg. von W. Bolin u. F. Jodl. Bd. 2. Philosophische Kritiken und Grundsätze. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl, Stuttgart, Frommann, 1904, S. 245—320. — *331, 332.*

— *Grundsätze der Philosophie der Zukunft.* Zürich u. Winterthur, Literarisches Comptoir, 1843. IV, 84 S. — *30, 42, 229.*

— *Herr von Schelling.* 1843. Brief an K. Marx (Nach dem Brouillon). — In: Feuerbach, L. Sämtliche Werke. Neu hrsg. von W. Bolin u. F. Jodl. Bd. 4. Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie. Zur neueren Philosophie und ihrer Geschichte. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. Stuttgart, Frommann, 1910, S. 434—440. — *69.*

— *Kritik des „Antihegel".* 1835. — Ibid., Bd. 2, S. 17 80. — *332.*

— *Der Schriftsteller und der Mensch.* Eine Reihe humoristisch-philosophischer Aphorismen. 1834. — Ibid., Bd. 1, S. 263—366. — *332.*

— *Spinoza und Herbart.* 1836. — Ibid., Bd. 4, S. 400—416. — *69.*

— *Todesgedanken.* 1830. — Ibid., Bd. 1, S. 1—90. — *332.*

— *Über die Vernunft; ihre Einheit, Allgemeinheit, Unbegrenztheit.* Dissertation zur Erlangung des philosophischen Doktorates. — Ibid., Bd. 4, S. 299—356. — *69.*

— *Über Spiritualismus und Materialismus, besonders in Beziehung auf die Willensfreiheit.* — In: Feuerbach, L. Sämtliche Werke, Bd. 10. Gottheit, Freiheit und Unsterblichkeit vom Standpunkte der Anthropologie. Leipzig, Wigand, 1866, S. 37—204. — *431.*

Feuerbach, L. Über Spiritualismus und Materialismus, besonders in Beziehung auf die Willensfreiheit. 1863—1866. — In: Feuerbach, L. Sämtliche Werke. Neu hrsg. von W. Bolin u. F. Jodl. Bd. 10. Schriften zur Ethik und nachgelassene Aphorismen. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. Stuttgart, Frommann, 1911, S. 91—229. — *331.*

www.dacoromanica.ro

— *Verhältnis zu Hegel.* 1840, mit späteren Zusätzen. — Ibid., Bd. 4, S. 417—424. — *69.*

— *Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie.* 1842. — Ibid., Bd. 2, S. 222—244. — *106, 331, 332.*

— *Vorwort* [zu 8. Bd. der Sämtlichen Werken]. 1. Januar 1851.— In: Feuerbach, L. Sämtliche Werke. Bd. 8. Vorlesungen über das Wesen der Religion. Nebst Zusätzen und Anmerkungen. Leipzig, Wigand, 1851, S. V—VIII. — *39, 52.*

— *Das Wesen der Religion.* 1845. In: Feuerbach, L. Sämtliche Werke. Neu hrsg. von W. Bolin u. F. Jodl. Bd. 7. Erläuterungen und Ergänzungen zum Wesen des Christentums. Durchges. und neu hrsg. von W. Bolin. Stuttgart, Frommann, 1903, S. 433—505. — *42, 331, 332.*

— *Das Wesen des Christentums.* Leipzig, Wigand, 1841. XII, 450 S. — *40, 41, 331.*

— *Wider den Dualismus von Leib und Seele, Fleisch und Geist.* — In: Feuerbach, L. Sämtliche Werke. Neu hrsg. von W. Bolin u. F. Jodl. Bd. 2. Philosophische Kritiken und Grundsätze. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. Stuttgart, Frommann, 1904, S. 326—357. — *239, 331.*

— *Zur Beurteilung der Schrift: „Das Wesen des Christentums".* 1842. — Ibid., Bd. 7, S. 265—275. — *332.*

— *Zur Kritik der Hegelschen Philosophie.* 1839. — Ibid., Bd. 2, S. 158—204. — *332.*

Fischer, F. Die Metaphysik, von empirischem Standpunkte aus dargestellt. Zur Verwirklichung der Aristotelischen Metaphysik. Basel, Schweighauser'sche Buchh., 1847. VIII, 152 S. — *311.*

Fischer, K. Hegels Leben, Werke und Lehre. Th. 1. Mit dem Bildnis des Verfassers in Heliogravüre. Heidelberg, Winter, 1901. XX, 576 S. (Geschichte der neuern Philosophie von K. Fischer. Jubiläumsausgabe 8. Bd.). — *133, 148.*

Forel, A. Gehirn und Seele. Vortrag gehalten bei der 66. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte in Wien am 26. September 1894. 10. Aufl. Stuttgart, Kröner, 1907. 45. S. — *332.*

Fourier, Ch. Le nouveau monde industriel et sociétaire, ou invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée en séries passionnées. Paris, Bossange et Mongie, 1829. XVI, 576 p. — *32, 34.*

— *Théorie des quatre mouvemens et des destinées générales.* Prospectus et annonce de la découverte. Leipzig, 1808. [4], 425, 3 p. — *32, 34, 35.*

— *Traité de l'association domestique-agricole.* T. 1—2. Paris—Londres, Bossange et Mongie, 1822. 2 vol. — *32, 34.*

www.dacoromanica.ro

„*Frankfurter Zeitung*", Frankfurt a.M., 1904, Nr. 348. 1. Morgenblatt, 15. Dezember, S. 1 3. — *319.*

Gans, E. Vorrede des Herausgebers [Zum Buch von G.W.F. Hegel „Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte"]. 8. Juni 1837. — In: Hegel, G.W.F. Werke. Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten: Ph. Marheineke u.a. Bd. 9. Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Hrsg. von E. Gans. Berlin, Duncker u. Humblot, 1837, S. V XXII. — *270.*

Gassendi, P. Exercitationum paradoxicarum adversus Aristoteleos libri septem, in quibus praecipua totius peripateticae doctrinae fundamenta excutiuntur, opiniones verò aut Novae, aut ex vetustioribus obsoletae stabiliuntur, authore Petro Gassendo... Gratianopoli, ex typ. P. Verdirii, 1624. 220 p. — *54.*

Gauss, C. F. Disquisitiones arithmeticae. Lipsiae. 1801. 478 S. — *177.*

Genoff, P. Feuerbachs Erkenntnistheorie und Metaphysik. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der hohen philosophischen Fakultät der Universität Bern vorgelegt von P. Genoff. Zürich-Selnau, Leemann, 1911. 89 S. — *331—332.*

Geschichte der antiken Naturwissenschaft und Philosophie. Bearb. von S. Günther und W. Windelband. Nördlingen, Beck, 1888. VII, 337 S. (Handbuch der klassischen Altertums-Wissenschaft in systematischer Darstellung mit besonderer Rücksicht auf Geschichte und Methodik der einzelnen Disziplinen. Hrsg. von I. Müller, Bd. 5, Abt. 1). *308.*

Gomperz, Th. Les penseurs de la Grèce. Histoire de la philosophie antique. Ouvrage traduit de la deuxième éd. allemande par A. Reymond... et précédé d'une préface de M.A. Croiset. Vol. 1. Paris, Alcan, 1904. XVI, 545 p. — *215.*

Grün, K. Ludwig Feuerbach in seinem Briefwechsel und Nachlass sowie in seiner Philosophischen Charakterentwicklung. Bd. 1 2. Leipzig—Heidelberg, Winter, 1874. 2 Bde. — *332.*

Guenther, K. Vom Urtier zum Menschen. Ein Bilderatlas zur Abstammungs- und Entwicklungsgeschichte des Menschen. Zugest. und erläutert von K. Guenther. Bd. 1—2. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1909. 2 Bde. *321.*

Haas, A. E. Der Geist des Hellenentums in der modernen Physik. Antrittsvorlesung, gehalten am 17. Januar 1914 in der Aula der Universität Leipzig. Leipzig, Veit, 1914. 32 S. — *337.*

Haeckel, E. Die Lebenswunder. Gemeinverständliche Studien über biologische Philosophie. Ergänzungsband zu dem Buche über die Welträtsel. Stuttgart, Kröner, 1904. XIV, 568 S. — *319.*

www.dacoromanica.ro

— *Die Welträtsel, gemeinverständliche Studien über monistische Philosophie.* Bonn, Strauss, 1899. X, 473 S. — *319.*

Hammacher, E. Die Bedeutung der Philosophie Hegels für die Gegenwart. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1911. VIII, 92 S. — *329.*

Hegel, G.W.F. Werke. Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten: Ph. Marheineke u.a. Bd. 1—19. Berlin—Leipzig, Duncker u. Humblot, 1832—1845, 1887. 22 Bde. — *72—73.*

Bd. 1. Philosophische Abhandlungen. Hrsg. von K.L. Michelet. 1832. XXXIV, 424 S. — *72.*

Bd. 2. Phänomenologie des Geistes. Hrsg. von J. Schulze. 1832. XII, 612 S. — *72, 81, 129, 182.*

Bd. 3. Wissenschaft der Logik. Hrsg. von L. von Henning. Th. 1. Die objektive Logik. Abt. 1. Die Lehre vom Sein. 1833. VIII, 468 S. — *72, 73—108, 109, 140, 152, 301, 326, 327.*

Bd. 4. Wissenschaft der Logik. Hrsg. von L. von Henning. Th. 1. Die objektive Logik. Abt. 2. Die Lehre vom Wesen. 1834. VIII, 244 S. — *72—109, 139, 140, 152, 301, 326, 327.*

Bd. 5. Wissenschaft der Logik. Hrsg. von L. von Henning. Th. 2. Die subjektive Logik, oder: die Lehre vom Begriff. 1834. VIII, 354 S. — *72, 140—152, 156—161, 162—165, 170, 171—199, 201, 202, 301, 326, 327.*

Bd. 6. Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Th. 1. Die Logik. Hrsg. und nach Anleitung der vom Verfasser gehaltenen Vorlesungen mit Erläuterungen und Zusätzen versehen von L. von Henning. 1840. XL, 416 S. — *72, 133, 134, 137, 147, 148, 152—155, 162, 165 170, 171, 172, 177, 199—202, 277—282.*

Bd. 7. Abt. 1. Vorlesungen über die Naturphilosophie, als der Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Th. 2. Hrsg. von K. L. Michelet. 1842. XXX, 2. 696 S. — *72.*

Bd. 7. Abt. 2. Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Th. 3. Die Philosophie des Geistes. Hrsg. von L. Boumann. 1845. X, 470 S. — *72.*

Bd. 8. Grundlinien der Philosophie des Rechts, oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Hrsg. von E. Gans. 1833. XX, 440 S. — *72.*

Bd. 9. Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Hrsg. von E. Gans. 1837. XXIV, 446 S. — *72, 263—270.*

Bd. 10. Vorlesungen über die Ästhetik. Hrsg. von H.G. Hotho

Abt. 1. Bd. 1. 1835. XX, 548 S. — *72.*

www.dacoromanica.ro

Abt. 2. Bd. 2. 1837. X, 466 S. — *72.*

Abt. 3. Bd. 3. 1838. VIII, 582 S. — *72.*

Bd. 11. Vorlesungen über die Philosophie der Religion. Nebst einer Schrift über die Beweise vom Dasein Gottes. Hrsg. von Ph. Marheineke. Bd. 1. 1832. XVI, 376 S. — *72.*

Bd. 12. Vorlesungen über die Philosophie der Religion. Nebst einer Schrift über die Beweise vom Dasein Gottes. Hrsg. von Ph. Marheineke. Bd. 2. 1832. VI, 483 S. — *72.*

Bd. 13. Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Hrsg. von K.L. Michelet. Bd. 1. 1833. XX, 419 S. — *72, 205—225, 285.*

Bd. 14. Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Hrsg. von K. L. Michelet. Bd. 2. 1833. VI, 586 S. — *72, 226—257.*

Bd. 15. Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Hrsg. von K. L. Michelet. Bd. 3. 1836. VIII, 692 S. — *72, 258—259.*

Bd. 16. Vermischte Schriften. Hrsg. von F. Förster u. L. Boumann. Bd. 1. 1834. VI, 506 S. — *72.*

Bd. 17. Vermischte Schriften. Hrsg. von F. Förster u. L. Boumann. Bd. 2. 1835. VI, 470 S. — *72.*

Bd. 18. Philosophische Propädeutik. Hrsg. von K. Rosenkranz. 1840. XXII, 2, 205 S. — *72.*

Bd. 19. Briefe von und an Hegel. Hrsg. von K. Hegel. Th. 1. 1887. XII, 430 S.; Th. 2. 1887. 399 S. — *72, 326.*

— *Werke.* Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten: Ph. Marheineke u.a. 2. unveränd. Aufl. Bd. II. Phänomenologie des Geistes. Hrsg. von J. Schulze. Berlin, Duncker u. Humblot, 1841. XII, 591 S. — *11, 17, 30, 31, 33.*

— *Cours d'esthétique.* Analysé et trad. en partie, par Ch. Bénard. T. 1—3. Paris—Nancy, 1840—1848. 3 vol. — *276.*

— *Einleitung* (zum Buch: „Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte"). — In: Hegel, G.W.F. Werke. Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten: Ph. Marheineke u.a. Bd. 9. Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Hrsg. von E. Gans. Berlin, Duncker u. Humblot, 1837, S. 3—74. — *263—265, 269.*

www.dacoromanica.ro

Hegel, G.W.F. Einleitung (zur Arbeit: „Wissenschaft der Logik"). — Ibid., Bd. 3. Wissenschaft der Logik. Hrsg. von L. von Henning. Th. 1. Die objektive Logik. Abt. 1. Die Lehre vom Sein. Berlin, Duncker u. Humblot, 1833, S. 26—48. — *81—85.*

— *Hegel's Phylosophy of Mind.* Transl. from the Encyclopaedia of the Philosophical Sciences with five Introductory Essays by W. Wallace. Oxford, Clarendon Press, 1894. 320 p. — *327.*

— *The Logic of Hegel.* Transl. from the Encyclopaedia of the Philosophical Sciences by W. Wallace. 2-d ed., rev. and augm. Oxford, Clarendon Press, 1892. XXVI, 440 p. — *327.*

— *Logique de Hegel.* Trad. pour la première fois et accompagnée d'une introd. et d'un comment. perpétuel par A. Véra. T. 1. Paris, Ladrange, 1859. VII, 356 p. — *272, 276.*

— *Phänomenologie des Geistes.* Mit einer Einleitung und einigen erläuternden Anmerkungen am Fusse der Seiten für den akademischen Gebrauch hrsg. von G.J.P.J. Bolland. Leiden, Adriani, 1907. XXXVIII, (2), 752 S. — *339.*

— *Philosophie de la nature.* Trad. pour la première fois et accompagnée d'une introd. et d'un comment. perpétuel par A. Véra. T. 1. Paris, Ladrange, 1863. XII, 628 p. — *276.*

— *Philosophie de la religion.* Trad. pour la première fois et accompagnée de plusieurs introd. et d'un comment. perpétuel par A. Véra. T. 1—2. Paris, Baillière, 1876—1878. 2 vol. — *276.*

— *Philosophie de l'esprit.* Trad. pour la première fois et accompagnée de deux introd. et d'un comment. perpétuel par A. Véra. T. 1—2. Paris, Baillière, 1867—1869. 2 vol. — *276.*

— *Vorbericht* (zur Arbeit: „Wissenschaft der Logik"). 21. Juli 1816 — In: Hegel, G.W.F. Werke. Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten : Ph. Marheineke u.a. Bd. 5. Wissenschaft der Logik. Hrsg. von L. von Henning. Th. 2. Die subjektive Logik, oder: die Lehre vom Begriff. Berlin, Duncker u. Humblot, 1834, S. 3—4. — *161.*

— *Vorrede zur ersten Ausgabe* (der Arbeit: „Wissenschaft der Logik") 22. März 1812. — Ibid., Bd. 3. Wissenschaft der Logik. Hrsg. von L. von Henning. Th. 1. Die objektive Logik. Abt. 1. Die Lehre vom Sein. Berlin, Duncker u. Humblot, 1833, S. 3—9. — *73—74.*

— *Vorrede zur zweiten Ausgabe* (der Arbeit: „Wissenschaft der Logik"). 7. November 1831. — Ibid., S. 10—25. *75—80.*

— *Wissenschaft der Logik.* Bd. 1. Die objektive Logik. Buch 1—2. Nürnberg, Schrag, 1812 1813. 2 Bde. *119.*

Helvétius, C.-A. De l'Esprit. Nouv. éd. T. I—II. Paris, Chasserian, 1822. 2 vol. *29.*

www.dacoromanica.ro

Herwegh, G. Das Lied vom Hasse. — *356.*

Hibben, J.G. Hegel's Logik, an Essay in Interpretation. New York, Scribner, 1902. 313 p. — *328.*

Holbach, P.-H. Système social, ou Principes naturels de la morale et de la politique... T. 1—2. Paris. Niogret, 1822. 2 vol. *29.*

Janet, P. Études sur la dialectique dans Platon et dans Hégel. Paris, Ladrange, 1861. LVI, 396 p. Pe copertă anul apariţiei: 1860.—*276.*

Jodl, F. Lehrbuch der Psychologie. Stuttgart, Cotta, 1896. XXIV, 768 p. — *332.*

(Junqnitz, E.) Herr Nauwerk und die philosophische Facultät. — „Allgemeine Literatur-Zeitung", Charlottenburg, 1844, Bd. 1, Hft. VI, Mai, S. 17—20. Semnat: J. — *8.*

Kant, I. Kritik der reinen Vernunft. 2. hin und wieder verbesserte Aufl. Riga, Hartknoch, 1787. XLIV, 884 S. — *66, 85, 146, 379, 389, 406, 423.*

— *Kritik der Urteilskraft.* 3. Aufl. Berlin, Lagarde, 1799. LX, 482 S. — *113.*

— *Vorrede zur zweiten Auflage* (der Arbeit: „Kritik der reinen Vernunft"). — In: Kant, I. Kritik der reinen Vernunft. 2. hin und wieder verbesserte Aufl. Riga, Hartknoch, 1787, S. VII—XLIV. — *85, 379, 389, 406, 423.*

„Kantstudien", Berlin, 1914, Bd. 19, Hft. 3, S. 391—392. — *337.*

Kleinpeter, H. Die Erkenntnistheorie der Naturforschung der Gegenwart. Unter Zugrundelegung der Anschauungen von Mach, Stallo, Clifford, Kirchhoff, Hertz, Pearson und Ostwald. Leipzig, Barth, 1905. XII, 156 S. — *446.*

Lagrange, J.-L. Théorie des fonctions analytiques, conten. les principes du calcul differentiel... 3 éd., rev. et suiv. d'une note, par J.-A. Serret. Paris, Bachelier, 1847. XII, 399 p. — *102.*

— *Traité de la résolution des équations numériques de tous les degrés...* Nouv. éd., rev. et augm. par l'auteur. Paris, Courcier, 1808. XII, 312 p. — *102.*

Lange, F. A. Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart. Iserlohn, Baedeker, 1866. XVI, 564 S. — *322, 424, 426—427.*

Lassalle, F. Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos. Nach einer neuen Sammlung seiner Bruchstücke und der Zeugnisse der Alten dargestellt. Bd. 1—2. Berlin, Duncker, 1858. 2 Bde. — *285—295, 296.*

www.dacoromanica.ro

Lassalle, F. Vorwort (zur Arbeit: „Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos"). August 1857. — In: Lassalle, F. Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos. Nach einer neuen Sammlung seiner Bruchstücke und der Zeugnisse der Alten dargestellt. Bd. 1. Berlin, Duncker, 1858, S. III—XV. Semnat: Der Verfasser. — *286, 287.*

Le Bon, G. L'évolution de la matière. Avec 62 fig. photographiées au laboratoire de l'auteur. Paris, Flammarion, 1905. 389 p. (Bibliothèque de philosophie scientifique). — *471.*

— *L'évolution des forces.* Avec 42 fig. photographiées au laboratoire de l'auteur. Paris, Flammarion, 1907. 386 p. (Bibliothèque de philosophie scientifique). — *471.*

Leibniz, G. W. Essais de Théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme, et l'origine du mal. Amsterdam, Troyel, 1710. 854 p. — *64.*

— *Nouveaux essais sur l'entendement humain par l'auteur du système de l'harmonie préetablie.* — In: Leibniz, G.W. Oeuvres philosophiques en latin et en français, tirées de ses manuscrits et publiées par M. Rud. Éric Raspe, avec une préface de Kaestner. Hanovre, Pockwitz, 1764, p. 1—496. — *65, 66, 67.*

Lipps, T. Naturwissenschaft und Weltanschauung. Vortrag gehalten auf der 78. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte in Stuttgart. Heidelberg, Winter, 1906. 40 S. — *338.*

Lucas, R. Bibliographie der radioaktiven Stoffe. Hamburg—Leipzig, Voss, 1908. 92 S. — *320.*

Mach, E. Grundriss der Physik für die höheren Schulen des Deutschen Reiches bearb. von F. Harbordt und M. Fischer. T. 1—2. 2. Aufl. Leipzig—Wien, Freytag—Tempsky, 1905—1908. 2 Bde. — *320.*

Mariano, R. La philosophie contemporaine en Italie. Essai de philosophie hégélienne... Paris—Londres—New York, Baillière, 1868. VIII, 162, 12 p. — *276.*

Marx, K. und Engels, F. Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und Co., Frankfurt a. M., Literarische Anstalt (J. Rütten), 1845. VIII, 336 S. — *7—35.*

— *Manifest der Kommunistischen Partei.* Veröffentlicht im Februar 1848. London, „Bildungs-Gesellschaft für Arbeiter", 1848. 30 S. — *52, 119, 400, 551.*

— *Résolutions relatives à l'Alliance.* — In: Résolutions du congrès général tenu à la Haye du 2 au 7 septembre 1872. Londres, Graag, 1872, p. 12—14. (Association internationale des travailleurs). — *360.*

www.dacoromanica.ro

— *Vorrede* (Zur Arbeit: „Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik"). September 1844. — In: Marx, K. u. Engels, F. Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und Co. Frankfurt a. M., Literarische Anstalt (J. Rütten), 1845, S. III—IV. — *7.*

Marx, K. (Brief an F. Engels). 1. Februar 1858. — In: Der Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx. 1844 bis 1883. Hrsg. von A. Bebel und E. Bernstein. Bd. 2. Stuttgart, Dietz, 1913, S. 241—243. — *285, 295.*

— *(Brief an F. Engels).* 10. Mai 1870. — Ibid., Bd. 4, S. 283—284. — *62.*

*— *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III. T. 2. Buch III: Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion. Kapitel XXIX bis LII. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meissner, 1894. IV, 422 S. — *549.*

— *Der leitende Artikel in Nr. 179 der Kölnischen Zeitung.* — „Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe", Köln, 1842, Nr. 191, 10. Juli. Beiblatt zu Nr. 191 der Rheinischen Zeitung, S. 1; Nr. 193, 12. Juli. Beiblatt zu Nr. 193 der Rheinischen Zeitung, S. 2; Nr. 195, 14. Juli. Beiblatt zu Nr. 195 der Rheinischen Zeitung, S. 1—2. — *342.*

— *Marx über Feuerbach (niedergeschrieben in Brüssel im Frühjahr 1845).* — In: Engels, F. Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie. Revidierter Sonderabdr. aus der „Neuen Zeit". Mit Anhang: Karl Marx über Feuerbach vom Jahre 1845. Stuttgart, Dietz, 1888, S. 69—72. — *180, 293, 519—520.*

— *Nachwort* (zur 2. Auflage des 1. Band „Des Kapitals"). — In: Marx, K. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. I. Buch I: Der Produktionsprozess des Kapitals. 2. verbesserte Aufl. Hamburg, Meissner, 1872, S. 813 822. — *150, 542.*

— *Vorwort* (zur Arbeit: „Zur Kritik der politischen Ökonomie"). — In: Marx, K. Zur Kritik der politischen Ökonomie. Hft. 1. Berlin, Duncker, 1859, S. III—VIII. — *400.*

— *Zur Judenfrage.* — „Deutsch—Französische Jahrbücher", Paris, 1844, Lfrg. 1—2, S. 182—214. — *19, 22, 23.*

— *Zur Kritik der politischen Ökonomie.* Hft. 1. Berlin, Duncker, 1859. VIII, 170 S. *400.*

McTaggart, J. E. Studies in the Hegelian Dialektik. Cambridge, at the University Press, 1896. XVI, 259 p. — *329.*

Michelet, K. L. u. Haring, G. H. Historisch-kritische Darstellung der dialektischen Methode Hegels. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1888, XVI, 174 S. —*330.*

www.dacoromanica.ro

„*Mind*", London, 1913, vol. XXII, No. 86, April, p. 280 284. — *323—324.*

Näj li, K. W. Die Schranken der naturwissenschaftlichen Erkenntnis. Vortrag..., gehalten in der zweiten allgemeinen Sitzung. — In: Tageblatt der 50. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte in München 1877. Beilage. München, September 1877, S. 3—18. — *394—396.*

Napoléon. Pensées de Napoléon. Paris, Payot (1913). 120 p. (Bibliothèque miniature. 14). — *337.*

Nernst, W. Le développement de la chimie générale et de la chimie physique. — „Revue générale des Sciences pures et appliquées", Paris, 1908, N 5, 15 mars, p. 180—184. Sub titlul general :Les Progrès les plus importants des disciplines chimiques dans les quarante dernières années. — *472.*

„*Neue Rheinische Zeitung*", Köln. — *52.*

„*Die Neue Zeit*", Stuttgart, 1886, Jg. 4, Nr. 4, S. 145 157; Nr. 5, S. 193—209. — *400.*

— 1891—1892, Jg. X, Bd. I, Nr. 7, S. 198—203; Nr. 8, S. 236—243; Nr. 9, S. 273—282. — *136.*

— 1897—1898, Jg. XVI, Bd. II, Nr. 44, S. 545—555. — *230—231.*

— 1898—1899, Jg. XVII, Bd. I, Nr. 5, S. 133 145. — *230—231.*

— 1898—1899, Jg. XVII, Bd. I, Nr. 19, S. 589—596; Nr. 20, S. 626—632. — *230—231.*

Newton, I. Principes mathématiques de la philosophie naturelle. T. 1—2. Paris, Desaint et Saillant, Lambert, 1759. 2 vol. — *102.*

Noël, G. La logique de Hegel. Paris, Alcan, 1897. VIII, 189 p. — *271—276.*

— *La logique de Hegel.* — „Revue de Métaphysique et de Morale", Paris, 1894, t. II, p. 36—57, 270—298, 644—675; 1895, T. III, p. 184—210, 503—526; 1896, t. IV, p. 62—85, 585—614. — *271.*

— (*Recenzie la cartea:*) William Wallace. Hegel's Philosophy of Mind. Transl. from the Encyclopaedia of the Philosophical Sciences with five Introductory Essays. Oxford, at the Clarendon Press, 1894; Henry Frowde, London. — „Revue Philosophique de la France et de l'Étranger", Paris, 1894, T. XXXVIII, novembre, p. 540. Semnat: G.N. — *327.*

— *Recenzie la cartea:*) William Wallace. Prolegomena to the Study of Hegel's Philosophy and Especially of his Logic. Oxford, at the Clarendon Press, 1894; London, Henry Frowde. — „Revue

www.dacoromanica.ro

Philosophique de la France et de l'Étranger", Paris, 1894, T. XXXVIII, novembre, p. 538—540. — *327.*

Norström, V. Naives und wissenschaftliches Weltbild. — „Archiv für systematische Philosophie", Berlin, 1907, Bd. XIII, Ilft. 3, S. 491—510; 1908, Bd. XIV, Ilft. 4, S. 447—496. — *322.*

Paulsen, F. Einleitung in die Philosophie. 6 Aufl. Berlin, Hertz, 1899. XVI, 448 S. *315—318.*

— *Vorwort zur ersten Auflage* (der Arbeit: „Einleitung in die Philosophie"). — In: Paulsen, F. Einleitung in die Philosophie. 6. Aufl. Berlin, Hertz, 1899, S. III—XI. — *315.*

Pearson, K. The Grammar of Science. London, Scott, 1892. XVI, 493 S. — *130.*

Pelazza, A. R. Avenarius e l'empiriocriticismo. Torino, Bocca, 1909. 129 p. — *321.*

Pérès, J. Rivista di Filosofia. 1911, janvier — juin. — „Revue Philosophique de la France et de l'Étranger", Paris, 1911, T. LXXII, septembre, p. 332 336. — *327.*

Perrin, J. Les atomes. Avec 13 fig. Paris, Alcan, 1913. XVI, 296 p. (Nouvelle collection scientifique). — *323.*

— *Traité de chimie physique.* Les principes. Paris, Gauthier — Villars, 1903. XXVI, 300 p. — *330—331.*

Perry, R. B. Present Philosophical Tendencies: a Critical Survey of Naturalism, Idealism, Pragmatism and Realism, together with a Synopsis of the Philosophy of William James. London New-York, Longmans a. Green, 1912. XV, 383 p. — *323—324.*

Petzoldt, J. Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung. Bd. 1—2. Leipzig, Teubner, 1900—1904. 2 Bde. — *446.*

Pflaum Ch. D. Bericht über die italienische philosophische Literatur des Jahres 1905. „Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik", Bd. 129, Leipzig, 1906, S. 94—105. — *330.*

„*Philosophische Studien*", Leipzig, 1895—1896, Bd. 12, Ilft. 3, S. 307—408; 1896—1897, Bd. 13, Hft. 1, S. 1 105; Hft. 3, S. 323—433. — *446, 447.*

Planck, M. Das Prinzip der Erhaltung der Energie. 2. Aufl. Leipzig—Berlin, Teubner, 1908. XVI, 280 S. (Wissenschaft und Hypothese. VI). — *320.*

Plato. Kratylos. — *293, 294 295.*

— *Meno.* — *230.*

www.dacoromanica.ro

Plato. Parmenides. — *83, 89, 259.*

— *Phaedo.* — *234.*

— *Phileb.* — *259.*

— *Sophista.* — *235, 259.*

— *Symposion.* — *218.*

— *Theaetetes.* — *233, 290, 295.*

— *Timaeus.* — *259, 291, 293.*

Plechanow, G. Bernstein und der Materialismus. — „Die Neue Zeit", Stuttgart, 1897—1898, Jg. XVI, Bd. II. Nr. 44, S. 545—555. — *231.*

— *Konrad Schmidt gegen Karl Marx und Friedrich Engels.* — „Die Neue Zeit", Stuttgart, 1898—1899, Jg. XVII, Bd. I, Nr. 5, S. 133—145. — *231.*

— *Materialismus oder Kantianismus?* — „Die Neue Zeit", Stuttgart, 1898—1899, Jg. XVII, Bd. I, Nr. 19, S. 589—596; Nr. 20, S. 626—632. — *231.*

— *Zu Hegel's sechzigstem Todestag.* — „Die Neue Zeit", Stuttgart, 1891—1892, Jg. X, Bd. I, Nr. 7, S. 198—203; Nr. 8, S. 236—243; Nr. 9, S. 273—282. — *135.*

Plenge, J. Marx und Hegel. Tübingen, Laupp, 1911. 184 S. — *323, 329, 340—342.*

— *Vorwort* (Zur Arbeit: „Marx und Hegel". 18. Januar 1911). — In: Plenge, J. Marx und Hegel. Tübingen, Laupp, 1911, S. 3—6. — *340.*

Poincaré, H. La science et l'hypothèse. Paris, Flammarion (1902). 284 p. (Bibliothèque de philosophie scientifique). — *455.*

Prantl, K. Fischer Friedrich. — In: Allgemeine Deutsche Biographie. Bd. 7. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1878, S. 66—67. — *311.*

„Preussische Jahrbücher", Berlin. — *328.*

— 1913, Bd. 151, Hft. 3, S. 415—436. — *328.*

Proudhon, P.-J. Qu'est-ce que la propriété? ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement. 1-er mémoire. Paris, Brocard, 1840. 244 p. — *8, 9, 10, 14—15.*

Raab, F. Die Philosophie von Richard Avenarius. Systematische Darstellung und immanente Kritik. Leipzig, Meiner, 1912. IV, 164 S. — *323.*

Rau, A. Friedrich Paulsen über Ernst Haeckel. Eine kritische Untersuchung über Naturforschung und moderne Kathederphilosophie. 2. Aufl. Berlin, Breitenbach u. Brackwede, 1907. 48 S. (Flugschriften des Deutschen Monistenbundes. Hft. 3). — *339.*

www.dacoromanica.ro

Reichardt, C. Schriften über den Pauperismus. — „Allgemeine Literatur-Zeitung". Charlottenburg, 1843, Bd. 1, Hft. I, December, S. 17—29; 1844, Bd. 1, Hft. II, Januar, S. 1—23. — *7—8.*

„*Révolutions de Paris*", Paris. — *17.*

„*Revue de Métaphysique et de Morale*", Paris. — *271.*

— 1894, t. II, p. 36—57, 270—298, 644—675; 1895, t. III, p. 184—210, 503—526; 1896, t. IV, p. 62—85, 585—614. — *271.*

„*Revue générale des Sciences pures et appliquées*", Paris, 1908, N 5, 15 mars, p. 180—184. — *472.*

„*Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*", Paris, 1894, T. XXXVIII, novembre, p. 538—540. — *327.*

— 1902, T. LIV, septembre, p. 312—314. — *327.*

— 1904, T. LVII, avril, p. 393—409, 430—431. — *328, 330—331.*

— 1911, T. LXXII, septembre, p. 332—335. — *327.*

— 1912, T. LXXIV, décembre, p. 644—646. — *324—325.*

**Rey, A. La Philosophie Moderne.* Paris, Flammarion, 1908. 372 p. (Bibliothèque de philosophie scientifique). — *451—497.*

— *Les principes philosophiques de la chimie physique.* — „Revue Philosophique de la France et de l'Étranger", Paris, 1904, T. LVII, avril, p. 393—409, la rubrica: Revue critique. — *330—331.*

„*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*", Köln, 1842, Nr. 191, 10. Juli. Beiblatt zu Nr. 191 der Rheinischen Zeitung, S. 1; Nr. 193, 12 Juli. Beiblatt zu Nr. 193 der Rheinischen Zeitung, S. 2; Nr. 195, 14. Juli. Beiblatt zu Nr. 195 der Rheinischen Zeitung, S. 1—2. — *342.*

Richter, R. (Recenzie la cartea:) Stein, Ludwig. Philosophische Strömungen der Gegenwart. Stuttgart, 1908, Verlag von Enke. XVI und 452 S. — „Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie und Soziologie", Leipzig, 1909, Jg. 33, Hft. 1, S. 105—110. — *321.*

Riecke, E. Handbuch der Physik — *vezi* Riecke, E. Lehrbuch der Physik zu eigenem Studium und zum Gebrauche bei Vorlesungen.

— *Lehrbuch der Physik zu eigenem Studium und zum Gebrauche bei Vorlesungen.* Bd. 1—2. 4., verb. u. verm. Aufl. Leipzig, Veit, 1908. 2 Bde. — *320.*

Ritter, H. Geschichte der Jonischen Philosophie. Berlin, Trautwein, 1821. VII, 326 S. — *289.*

„*Rivista di Filosofia*", Genova, Anno III, 1911, giugno, p. 387—401. — *327.*

www.dacoromanica.ro

Rotta, P. La rinascita dell' Hegel e la filosofia perenne. — „Rivista di Filosofia", Genova, Anno III, 1911, giugno, p. 387—401. — *327 — 328.*

Salignac, F. Questions de physique générale et d'astronomie. Toulouse, Privat, 1908. 62 p. — *320.*

Schiller, F. C. S. (Recenzie la cartea:) Present Philosophical Tendencies: a Critical Survey of Naturalism, Idealism, Pragmatism and Realism, together with a Synopsis of the Phylosophy of William James. By Ralph Barton Perry. New York and London: Longmans, Green and Co., 1912. Pp. XV, 383. — „Mind", London, 1913, vol. XXII, No. 86, April, p. 280—284, la rubrica: Critical Notices. — *323—324.*

Schinz, M. Die Wahrheit der Religion nach den neuesten Vertretern der Religionsphilosophie. Dargest. und beurteilt von M. Schinz. Zürich, Leehmann, 1908. XI, 307 S. — *321.*

Schleiermacher, F. Harakleitos der dunkle, von Ephesos, dargestellt aus Trümmern seines Werkes und den Zeugnissen der Alten. — In: Museum der Altertums-Wissenschaft. Hrsg. von F. A. Wolf und Ph. Buttmann. Bd. 1. Berlin, Realschulbuchh., 1807, S. 313—533. — *289.*

Schmidt, F. J., Hegel und Marx. — „Preussische Jahrbücher", Berlin, 1913, Bd. 151, Hft. 3, S. 415—436. — *328.*

Schmitt, E. H. Das Geheimnis der Hegelschen Dialektik, beleuchtet vom konkretsinnlichen Standpunkte. Halle a. S., Pfeffer, 1888. XIV, 144 S. — *330.*

Segond, J. (Recenzie la cartea:) Antonio Aliotta. La reazione idealistica contro la scienza. 1 vol. grand in—8°, XVI-526 pp. Palerme, Casa editrice Optima, 1912. — „Revue philosophique de la France et de l'Étranger", Paris, 1912, T. LXXIV, décembre, p. 644—646, la rubrica: Notices bibliographiques. — *324—325.*

— *(Recenzie la cartea:)* J.B. Baillie. The Origin and Significance of Hegel's Logic, a General Introduction to Hegel's System. 1 vol. in—8 de XVIII, 375 p., London, Macmillan and Co., 1901. — „Revue Philosophique de la France et de l'Étranger", Paris, 1902, T. LIV, septembre, p. 312—314. — *327.*

Seneca, L. De beneficiis. — *53.*

www.dacoromanica.ro

Seth, A. The Development from Kant to Hegel with Chapters on the Philosophy of Religion. London, Williams a. Norgate, 1882. IV, 170 p. — *329.*

Sextus Empiricus. Adversus Mathematicos. — *211, 218, 222, 229, 257.*

— *Pyrronische Hypotyposen.* — *213, 254, 256.*

Simon, T. C. (Recenzie la cartea:) Stirling, J. H. The Secret of Hegel: being the Hegelian System in Origin, Principle, Form and Matter. — „Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik", Bd. 53, Halle, 1868, S. 268—270, în: Simon, C. Über den gegenwärtigen Zustand der metaphysischen Forschung in Britannien. — *330.*

Spaventa, B. Da Socrate a Hegel. Bari, Laterza, 1905. XVI, 432 S. (Biblioteca di cultura moderna. N. 17). — *330.*

— *La filosofia italiana nelle sue relazioni con la filosofia europea.* Nuova ed. con note e appendice di documenti a cura di G. Gentile. Bari, Laterza, 1908. XXII, 317 p. — *322.*

Spicker, G. Über das Verhältnis der Naturwissenschaft zur Philosophie. Mit besonderer Berücksichtigung der Kantischen Kritik der reinen Vernunft und der Geschichte des Materialismus von Albert Lange. Berlin, Duncker, 1874. 94 S. — *339, 424.*

Stein, L. Philosophische Strömungen der Gegenwart. Stuttgart, Enke, 1908. XVI, 456 S. — *321.*

Stirling, J. H. The Secret of Hegel: being the Hegelian System in Origin, Principle, Form and Matter. Vol. I—II. London, Longmanns, Green..., 1865. 2 vol. — *330.*

Strache, H. Die Einheit der Materie des Weltäthers und der Naturkräfte. Wien, Deuticke, 1909. XIII, 142 S. — *322.*

Sue, E. Les mystères de Paris. — *16, 31, 34—35.*

Szeliga — *vezi* Zychlinski, F.

Teichmann, E. Betrachtungen zu einigen neuen biologischen Werken. — „Frankfurter Zeitung", Frankfurt a.M., 1904, Nr. 348. 1. Morgenblatt, 15. Dezember, S. 1—3, la rubrica: Feuilleton. *319.*

Tiedemann, D. Geist der spekulativen Philosophie von Thales bis Sokrates. Bd. 1. Marburg, Neue Akademische Buchh., 1791. XL, 392 S.—*227.*

www.dacoromanica.ro

Thomson, J. J. Die Korpuskulartheorie der Materie. Autoris. Übers. von G. Siebert. Braunschweig, Vieweg, 1908. VII, 166 S. (Die Wissenschaft. Sammlung naturwissenschaftlicher und mathematischer Monographien. Hft. 25). — *320.*

Ueberweg, F. Grundriss der Geschichte der Philosophie. T. 1—3. 5., mit einem Philosophen- und Literatoren-Register versehene Aufl., bearb. und hrsg. von M. Heinze. Berlin, Mittler, 1876—1880. 3 Bde. — *315.*

— *Grundriss der Geschichte der Philosophie fortgeführt von M. Heinze.* T. 1. Das Altertum. 10., mit Namen- und Sachverzeichnis versehene Aufl., bearb. und hrsg. von K. Praechter. Berlin, Mittler, 1909. XV, 362, 178 S. — *215, 233.*

Ulrici, H. (Recenzie la cartea:) The Development from Kant to Hegel with Chapters on the Philosophy of Religion. By A. Seth. Published by the Hibbert Trustees. London, Williams a. Norgate, 1882. — „Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik", Bd. 83, Halle, 1883, S. 145—150. — *329.*

Véra, A. Introduction à la philosophie de Hegel. Paris—Londres, Franck Jeff, 1855. VII, 306 p. — *276.*

Verworn, M. Allgemeine Physiologie. Ein Grundriss der Lehre vom Leben. Jena, Fischer, 1895. XI, 584 S. — *334.*

— *Die Biogenhypothese.* Eine kritisch-experimentelle Studie über die Vorgänge in der lebendigen Substanz. Jena, Fischer, 1903. IV, 114 S. — *333—334.*

— *Vorwort* [zur Arbeit: „Die Biogenhypothese"]. — În: Verworn, M. Die Biogenhypothese. Eine kritisch-experimentelle Studie über die Vorgänge in der lebendigen Substanz. Jena, Fischer, 1903, S. III—IV. — *333.*

„Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie und Soziologie", Leipzig. — *320.*

— 1898, Jg. 22, Hft. 1, S. 45—95; Hft. 2, S. 190—214; Hft. 3, S. 267—293. — *446.*

— 1909, Jg. 33, Hft. 1, S. 105—110. — *321.*

Virchow, R. Die Freiheit der Wissenschaft im modernen Staat. Rede, gehalten in der dritten allgemeinen Sitzung der fünfzigsten Ver-

www.dacoromanica.ro

sammlung deutscher Naturforscher und Ärzte zu München am 22. September 1877... Berlin, Wiegandt, Hempel u. Parey, 1877. 32 S. — *396.*

Volkmann, P. Erkenntnistheoretische Grundzüge der Naturwissenschaften und ihre Beziehungen zum Geistesleben der Gegenwart. Allgemein wissenschaftliche Vorträge. 2., vollst. umgearb. und erw. Aufl. Leipzig—Berlin, Teubner, 1910. XXIII, 454 S. (Wissenschaft und Hypothese. IX). — *301, 333.*

„*Volkszeitung*", Berlin, 1876, 13. Januar. — *370.*

Wallace, W. Prolegomena to the Study of Hegel's Philosophy and Especially of his Logic. 2-d ed., rev. and augm. Oxford, Clarendon Press, 1894. XVI, 366 p. — *327.*

Weber, L. (Recenzie la cartea:) J. Grier Hibben. Hegel's Logic, an Essay in Interpretation, 313 p., Scribner's Sons, New York, 1902. — „Revue Philosophique de la France et de l'Étranger", Paris, 1904, T. LVII, avril, p. 430—431. — *328.*

Willy, R. Gegen die Schulweisheit. Eine Kritik der Philosophie. München, Langen Verl. für Literatur u. Kunst, 1905. 219 S. — *446.*

Windelband, W. Geschichte der alten Philosophie. — În: Geschichte der antiken Naturwissenschaft und Philosophie. Bearb. von S. Günther und W. Windelband. Nördlingen, Beck, 1888, S. 115—337. (Handbuch der klassischen Altertums-Wissenschaft in systematischer Darstellung mit besonderer Rücksicht auf Geschichte und Methodik der einzelnen Disziplinen. Hrsg. I. Müller. Bd. 5, Abt. 1). — *308.*

Wolf, Ch. Anfangsgründe der Baukunst. — *178.*

— *Anfangsgründe der Fortifikation.* — *178.*

Wundt, W. Über naiven und kritischen Realismus. — „Philosophische Studien", Leipzig, 1895—1896, Bd. 12, Hft. 3, S. 307—408; 1896—1897, Bd. 13, Hft. 1, S. 1—105; Hft. 3, S. 323—433. — *446, 447.*

Xenophon. Xenophontis memorabilia. Nova ed. stereotypa. Lipsiae. Tauchnitius typ., 1839. V, 155 p. (Xenophontis operum. T. II). — *231.*

www.dacoromanica.ro

„*Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik*", Bd. 53, Halle, 1868, S. 268—270. — *330.*

— Bd. 83, Halle, 1883, S. 145—150. — *329.*

— Bd. 111, Leipzig, 1898, S. 205—213. — *327.*

— Bd. 119, Leipzig, 1902, S. 182—204. — *329.*

— Bd. 129, Leipzig, 1906, S. 94—105. — *330.*

— Bd. 148, Leipzig, 1912, S. 95—97. — *329.*

[*Zychlinski, F.*] *Eugen Sue: die Geheimnisse von Paris.* Kritik von Szeliga. — „Allgemeine Literatur-Zeitung", Charlottenburg, 1844, Bd. 2, Ilft. VII, Juni, S. 8—48. — *15—16, 34.*

www.dacoromanica.ro

INDICE DE NUME

A

Alexandru Macedon (356—325 î.e.n.) — celebru conducător de oşti şi bărbat de stat al lumii antice. — *236.*

Aliotta, Antonio (n. 1881) — filozof italian, autor al unei serii de lucrări de psihologie experimentală şi de estetică; a luat poziţie împotriva empiriocriticismului şi pragmatismului. — *342—343.*

Anaxagora din Clazomene (aprox. 500—428 î.e.n.) — filozof din Grecia antică, materialist inconsecvent. — *223—224.*

Anaximandru din Milet (aprox. 610—546 î.e.n.) — filozof din Grecia antică, adept al şcolii din Milet, materialist şi dialectician spontan. — *207.*

Arghiropulo, P. E. (1839—1863) — revoluţionar rus, de origine greacă; unul dintre organizatorii cercului studenţesc de la Universitatea din Moscova; în 1861 a fost arestat pentru propagandă revoluţionară; a murit în închisoare. — *578.*

Aristarh din Samos (aprox. 320—aprox. 250 î.e.n.) — astronom şi matematician din Grecia antică; în filozofie împărtăşea concepţiile pitagoreice. — *335.*

Aristotel (384—322 î.e.n.) — filozof şi om de ştiinţă din Grecia antică, ale cărui opere au cuprins aproape toate cunoştinţele accesibile în timpul acela; în filozofie a oscilat între materialism şi idealism. — *76, 146, 153, 171, 208, 214, 215, 216, 218, 223, 237—244, 249, 295, 296, 298, 305—311, 516.*

Avenarius, Richard (1843—1896) — filozof burghez german, unul dintre fondatorii empiriocriticismului. — *325.*

B

Babeuf, Gracchus (pe numele lui adevărat *François Noël)* (1760—1797) — revoluţionar francez, reprezentant al comunismului egalitarist utopic, conducător al conjuraţiei «egalilor». — *24, 28.*

www.dacoromanica.ro

Bacon, Francis (1561—1626) — filozof, naturalist, istoric şi om de stat englez, întemeietorul materialismului englez. — *28, 516.*

Bahmetiev (Bahmetev), P. A.* (n. 1828 — anul morţii nu e cunoscut). — *571.*

Baillie, James Blacke (1872—1940) — reprezentant al neohegelianismului englez, autor al unei lucrări despre logica lui Hegel; a tradus «Fenomenologia spiritului» a lui Hegel în limba engleză. — *327.*

Bakunin, M. A. (1814—1876) — revoluţionar rus, unul dintre ideologii anarhismului. — *574.*

Balfour, Arthur James (1848—1930) — om de stat englez, unul dintre liderii conservatorilor; în scrierile sale filozofice a criticat concepţiile lui Hegel. — *329.*

Barthez, Paul-Joseph (1734—1806) — medic şi fiziolog francez, vitalist. — *474.*

Bauer, Bruno (1809—1882) — filozof idealist german, unul dintre tinerii hegelieni marcanţi, radical burghez; după 1866, naţional-liberal; autorul unei serii de lucrări în domeniul istoriei creştinismului. — *7, 13, 16, 18—19, 21—22, 24, 29—30, 33.*

Bauer, Edgar (1820—1886) — publicist german, tînăr hegelian; fratele lui B. Bauer. — *10, 13.*

Bauer, Otto (1882—1938) — unul dintre liderii social-democraţiei austriece şi ai Internaţionalei a II-a, ideolog al reformismului şi revizionismului; în filozofie a încercat să îmbine marxismul cu kantianismul. — *323.*

Bayle, Pierre (1647—1706) — publicist şi filozof sceptic francez, unul dintre primii iluminişti; a criticat dogmatismul religios. — *27, 214—215.*

Beaussire, Emile-Jacques-Armand (1824—1889) — filozof francez, autor al unei serii de lucrări care tratează probleme de morală. — *276.*

Belinski, V. G. (1811—1848) — critic literar, publicist şi filozof rus, democrat-revoluţionar; a jucat un rol de seamă în istoria gîndirii sociale şi estetice. — *508.*

Beltov — vezi Plehanov, G.V.

Bénard, Charles (1807—1898) — filozof francez, a tradus şi a editat în limba franceză o serie de opere ale lui Hegel. — *276.*

Bentham, Jeremy (1748—1832) — jurist şi sociolog burghez englez, reprezentant al utilitarismului. — *29.*

* În paranteză este înscris, cu litere cursive, adevăratul nume de familie.

www.dacoromanica.ro

Bergson, Henri (1859—1941) — filozof idealist reacționar francez, iraționalist, care considera intuiția drept forma cea mai înaltă a cunoașterii filozofice și estetice; ideolog al burgheziei imperialiste. — *325, 449, 454, 478, 480.*

Berkeley, George (1685—1753) — filozof reacționar englez, idealist subiectiv. — *301, 448, 483, 498.*

Berzelius, Jöns Jakob (1779—1848) — chimist și mineralog suedez; a dezvoltat doctrina atomistică și a contribuit la răspîndirea ei în chimie. — *105.*

Biedermann, Alois Emmanuel (1819—1885) — teolog și filozof elvețian; a încercat să fundamenteze creștinismul în spiritul filozofiei hegeliene a religiei. — *371.*

Bogdanov, A. (Malinovski, A. A.) (1873—1928) — filozof, sociolog și economist; pînă în 1907 a fost bolșevic, apoi s-a desprins de partid; a procedat la revizuirea marxismului, creînd una dintre variantele empiriocriticismului—empiriomonismul. — *231, 435, 438.*

Bogucearski (Iakovlev), V. I. (1861—1915) — militant liberal burghez, istoric al mișcării narodnice din Rusia. — *562.*

Böhme, Jakob (1575—1624) — filozof panteist mistic german, în a cărui doctrină există, totodată, unele idei dialectice și materialiste profunde. — *47.*

Bolin, Wilhelm Andreas (1835—1924) — istoric și filozof materialist finlandez, adept al lui L. Feuerbach; împreună cu F. Jodl, a publicat ediția a doua a Operelor lui Feuerbach. — *326.*

Bolland, Gerardus (1854—1922) — filozof neohegelian olandez; a tradus în această limbă cîteva lucrări ale lui Hegel. — *339.*

Boltzmann, Ludwig (1844—1906) — fizician austriac, în filozofie s-a situat pe pozițiile materialismului mecanicist; a criticat idealismul subiectiv al machiștilor și energetica lui W. Ostwald. — *322.*

Bonaparte — vezi Napoleon I Bonaparte.

Bradley, Francis Herbert (1846—1924) — filozof reacționar englez, idealist absolut, șeful școlii engleze a neohegelianismului. — *327, 328, 449.*

Brunetière, Ferdinand (1849—1906) — critic și literat francez, care a încercat să aplice în domeniul istoriei literare metodele științelor naturale, și în special teoria evoluționistă a lui Darwin. — *467.*

Bruno — vezi Bauer, Bruno.

Buckle, Henry Thomas (1821—1862) — istoric burghez-liberal și sociolog pozitivist englez. — *333.*

www.dacoromanica.ro

Büchner, Friedrich Karl Christian Ludwig (1824—1899) — fiziolog şi filozof german, reprezentant al materialismului vulgar; a combătut ideile socialismului ştiinţific. — *151, 293, 318.*

C

Cabanis, Pierre-Jean-Georges (1757—1808) — medic, filozof şi om politic francez; unul dintre precursorii materialismului vulgar. — *26, 27.*

Cabet, Étienne (1788—1856) — publicist francez, reprezentant de seamă al curentului paşnic în comunismul utopic. — *29.*

Caird, Edward (1835—1908) — filozof englez, neohegelian. — *327, 328.*

Carnot, Lazare-Nicolas (1753—1823) — matematician, om politic şi militar francez; republican burghez. — *102.*

Carstanjen, Friedrich — filozof elveţian, discipol al lui R. Avenarius; după moartea acestuia a redactat revista «Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie». — *446.*

Cernîşevski, N. G. (1828—1889) — mare democrat-revoluţionar rus, socialist-utopist, filozof materialist, scriitor şi critic literar, conducător al mişcării democratice revoluţionare din deceniul al 7-lea al secolului trecut din Rusia. Concepţiile lui filozofice constituie apogeul filozofiei materialiste premarxiste. — *52, 57, 506—513, 514—526, 527—541, 542—587.*

Cernov, V. M. (1876—1952) — unul dintre liderii şi teoreticienii partidului socialist-revoluţionar; în domeniul filozofiei — eclectic şi agnostic. — *169, 215, 550.*

Cezar (Caesar), Caius Iulius (aprox. 100—44 î.e.n.) — conducător de oşti şi om de stat roman. — *268.*

Chalcidius (secolul al IV-lea) — neoplatonician, a tradus în limba latină şi a comentat dialogul „Timaeus" al lui Platon. — *291, 293.*

Chamberlain, Houston Stewart (1855—1927) — filozof neokantian reacţionar, sociolog rasist, propagator al ideii de dominaţie mondială a imperialiştilor germani, unul dintre principalii precursori ai ideologiei fasciste. — *321.*

Chiapelli, Alessandro (1857—1931) — filozof burghez italian, neokantian, autor al unei serii de lucrări în domeniul istoriei filozofiei, literaturii, artei şi religiei; a criticat socialismul ştiinţific. — *325.*

Cicero, Marcus Tullius (106—43 î.e.n.) — om de stat roman, eminent orator, filozof eclectic. — *291, 295.*

www.dacoromanica.ro

Clauberg, Johann (1622—1665) — filozof german, cartezian; prin concepţiile sale s-a apropiat de ocazionalism. — *66.*

Clement din Alexandria (aprox. 150—215) — teolog creştin, filozof idealist. — *291, 293.*

Cohen, Hermann (1842—1918) — filozof german, idealist, fondatorul şcolii neokantiene din Marburg. — *325.*

Collins, John Anthony (1676—1729) — filozof deist englez, adept al lui Locke. — *28.*

Comte, Auguste (1798—1857) — filozof şi sociolog burghez francez, întemeietorul pozitivismului. — *275, 453.*

Condillac, Étienne-Bonnot (1715—1780) — filozof senzualist şi deist francez; preot catolic. — *27, 28.*

Copernic, Nicolaus (1473—1543) — astronom polonez, fondatorul sistemului heliocentric al universului. — *227, 335, 336, 487.*

Cornu, Marie-Alfred (1841—1902) — fizician francez, cunoscut prin lucrările sale în domeniul opticii; a perfecţionat experienţele lui Fizeau în stabilirea vitezei luminii. — *337.*

Coward, William (1656—1725) — medic şi filozof deist englez. — *28.*

Cratylos (secolul al V-lea î.e.n.) — filozof idealist din Grecia antică, discipol al lui Heraclit şi învăţător al lui Platon; trăgînd din dialectica lui Heraclit concluzii extrem de relativiste, a ajuns la sofistică. — *288, 293.*

Croce, Benedetto (1866—1952) — filozof, istoric, critic literar şi om politic burghez italian; într-o serie de lucrări a interpretat dialectica lui Hegel în spiritul idealismului subiectiv; a combătut marxismul. — *325.*

D

Dannemann, Friedrich (n. 1859) — istoric al ştiinţelor naturii, german. — *335—336.*

Darmstaedter, Ludwig (1846—1927) — chimist german, cunoscut prin lucrările sale în domeniul istoriei chimiei. — *336—337.*

Darwin, Charles Robert (1809—1882) — biolog materialist englez, creatorul teoriei ştiinţifice a evoluţiei lumii organice. — *119, 414, 418—420, 422, 430.*

Deborin (Joffe), A. M. (1881—1963) — filozof sovietic, membru activ al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. Din 1903, bolşevic; în anii 1907—1917, menşevic; membru al P.C.U.S. din 1928; în deceniul al 4-lea s-a

www.dacoromanica.ro

situat pe poziţiile idealismului menşevizant; autor al unei serii de lucrări de istorie a filozofiei şi de materialism dialectic. — *498—505.*

Democrit din Abdera (aprox. 460—370 î.e.n.) — filozof materialist din Grecia antică, unul dintre fondatorii teoriei atomiste. — *222, 223—224, 236, 289, 295, 301, 336, 515.*

Denisiuk, N. — *544.*

Descartes, René (lat. Cartesius) (1596—1650) — filozof dualist, matematician şi naturalist francez. — *26—27, 62, 274, 301, 373, 440, 466.*

Destutt de Tracy, Antoine-Louis-Claude (1754—1836) — om politic burghez francez, economist vulgar, filozof eclectic. — *9.*

Dewey, John (1859—1952) — filozof, sociolog şi pedagog reacţionar american, principal reprezentant al pragmatismului. — *325, 478.*

Dézamy, Théodore (1803—1850) — publicist francez, reprezentant de seamă al curentului revoluţionar din comunismul utopic. — *29.*

Diderot, Denis (1713—1784) — filozof materialist francez, ateist, unul dintre ideologii revoluţiei burgheze franceze din secolul al XVIII-lea; conducătorul enciclopediştilor. — *515.*

Dietzgen, Joseph (1828—1888) — muncitor german, social-democrat, filozof; a ajuns în mod independent la principiile fundamentale ale materialismului dialectic. — *47, 302, 345—347, 348—364, 365—366, 367—387, 388—389, 390—393, 394—396, 397—430, 431, 434.*

Dilthey, Wilhelm (1833—1911) — filozof idealist german, unul dintre fondatorii «filozofiei vieţii», curent iraţionalist, reacţionar în filozofia burgheză. — *321, 329.*

Diogene din Sinope (aprox. 404—323 î.e.n.) — filozof din Grecia antică, unul dintre fondatorii şcolii cinice. — *190, 213.*

Diogene, Laertiu (prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n.) — istoric al filozofiei din Grecia antică, autorul unei lucrări despre filozofii din antichitate (în 10 cărţi). — *189, 213, 222, 246, 250, 254.*

Dobroliubov, N. A. (1836—1861) — critic literar şi publicist rus, filozof materialist, democrat-revoluţionar. — *507, 569.*

Dodwell, Henry (aprox. 1700—1784) — filozof deist englez. — *28.*

Du Bois-Reymond, Emile (1818—1896) — fiziolog german, cunoscut prin lucrările sale în domeniul electrofiziologiei; reprezentant al materialismului mecanicist, agnostic. — *394—395.*

Duhem, Pierre-Maurice-Marie (1861—1916) — specialist francez în domeniul fizicii teoretice, filozof şi istoric al ştiinţelor naturii. — *325, 463, 466.*

www.dacoromanica.ro

Dühring, Eugen (1833—1921) — filozof eclectic şi economist vulgar german, socialist mic-burghez. — *372.*

Duns Scot, John (1265/66—1308) — filozof scoţian, scolastic, reprezentant al nominalismului. — *27.*

Durkheim, Emile (1858—1917) — sociolog pozitivist burghez francez. — *484.*

E

Ebbinghaus, Hermann (1850—1909) — psiholog burghez german, unul dintre principalii reprezentanţi ai psihologiei experimentale. — *332.*

Edgar — vezi Bauer, Edgar.

Engels, Friedrich (1820—1895) — unul dintre întemeietorii comunismului ştiinţific, conducător al proletariatului mondial, prieten şi tovarăş de luptă al lui Karl Marx (vezi articolul lui V. I. Lenin «Friedrich Engels», în Opere complete, vol. 2, Bucureşti, Editura politică, 1963, ed. a doua, p. 1—14). — *7, 20—21, 40, 43, 45, 52, 87, 91, 101, 102, 119, 133, 142, 199, 215, 219, 239, 264, 269, 285, 296, 346, 367, 369, 397, 400, 405, 412, 416, 431, 433, 501, 519, 545, 556.*

Epicur (aprox. 341—270 î.e.n.) — filozof materialist din Grecia antică, ateist; adept al lui Democrit. — *244—250, 289, 515.*

Eratostene (aprox. 276—194 î.e.n.) — matematician, astronom şi geograf din Grecia antică; a stabilit pentru prima oară, cu aproximaţie, dimensiunile globului pământesc. — *335.*

Euler, Leonard (1707—1783) — matematician, fizician şi astronom; membru al Academiilor de Ştiinţe din Petersburg şi din Berlin; şi-a petrecut o mare parte din viaţă în Rusia. — *102.*

F

Faucher, Jules (Julius) (1820—1878) — publicist german, tînăr hegelian. — *16.*

Feuerbach, Ludwig Andreas (1804—1872) — filozof materialist şi ateist german. În ciuda caracterului său limitat, contemplativ, materialismul lui Feuerbach a constituit unul dintre izvoarele teoretice ale filozofiei marxiste. — *13, 15, 20—21, 26, 29, 39—57, 61—69, 106, 131, 151, 229, 239, 253, 267, 281, 285, 286, 289, 301, 326, 331—332, 339, 345, 352, 357, 369, 383, 400, 420, 431, 434, 520, 522, 545, 547.*

Fichte, Johann Gottlieb (1762—1814) — filozof german, idealist subiectiv, reprezentant al filozofiei clasice germane. — *29, 68, 81, 97, 111, 201, 274, 442, 499.*

www.dacoromanica.ro

Filon din Alexandria (aprox. 25 î.e.n.—50 e.n.) — filozof din antichitate, şef al şcolii iudaice-alexandrine; a încercat să îmbine credinţa iudaică cu platonismul şi stoicismul. Misticismul lui a avut o influenţă considerabilă asupra teologiei creştine. — *258, 289, 292, 296.*

Fischer, Friedrich (1801—1853) — profesor de filozofie la Basel. — *311.*

Fischer, Kuno (1824—1907) — istoric burghez german în domeniul filozofiei, hegelian, autorul lucrării fundamentale «Istoria filozofiei moderne». — *133, 148.*

Fischer, M. — *320.*

Fizeau, Hyppolite-Louis (1819—1896) — fizician francez, cunoscut prin lucrările sale în domeniul opticii; a elaborat una dintre metodele de măsurare a vitezei luminii în mediul terestru. — *337.*

Forel, Auguste (1848—1931) — neuropatolog, psihiatru şi entomolog elveţian. — *332.*

Förster, Friedrich Christophe (1791—1868) — scriitor şi istoric german, hegelian; a redactat, împreună cu Boumann, volumele al XVI-lea şi al XVII-lea ale ediţiei postume a Operelor lui Hegel, care cuprindeau articole ce tratau diverse probleme. — *73.*

Foucault, Jean-Bernard-Léon (1819—1868) — fizician francez, cunoscut prin experienţa sa cu pendulul, care ilustrează în mod concret mişcarea de rotaţie a Pământului; a măsurat viteza luminii în aer şi în apă cu ajutorul unui sistem de oglinzi turnante. — *337.*

Fourier, Charles (1772—1837) — remarcabil socialist-utopist francez. — *16, 18, 28, 32, 34, 35, 511, 556.*

G

Galilei, Galileo (1564—1642) — savant italian, unul dintre fondatorii matematicii experimentale în ştiinţele naturii şi ai materialismului mecanicist. — *105, 336, 487.*

Gans, Eduard (1798—1839) — jurist şi filozof german, hegelian; în ediţia postumă a Operelor lui Hegel a redactat «Filozofia dreptului» şi «Prelegerile de istorie a filozofiei». — *32, 73, 263, 270.*

Gassendi, Pierre (1592—1655)—filozof materialist francez, a dezvoltat ideile atomismului şi ale eticii lui Epicur; cunoscut şi prin lucrările sale în domeniul astronomiei, matematicii, mecanicii şi istoriei ştiinţei. — *27, 54, 301, 516.*

www.dacoromanica.ro

Gauss, Karl Friedrich (1777—1855) — matematician german, autor al unor lucrări de seamă în domeniul matematicii, astronomiei teoretice, geodeziei, fizicii şi magnetismului terestru. — *177.*

Gay, Jules (1807 — m. după 1876) — comunist-utopist francez. — *29.*

Ghenov, Piotr — bulgar, istoric în domeniul filozofiei. — *331—332.*

Gomperz, Theodor (1832—1912) — filozof pozitivist şi filolog burghez german, istoric al filozofiei antice. — *215.*

Gorgias din Leontium (aprox. 483—375 î.e.n.) — filozof sofist din Grecia antică, partizan al democraţiei sclavagiste. — *227—228.*

Grün, Karl (1817—1887) — publicist mic-burghez german, unul dintre reprezentanţii principali ai «adevăratului socialism». — *332.*

Guenther, Konrad (1874—1955) — zoolog german. — *321.*

H

Haas, Arthur Erich (1884—1941) — fizician austriac, specialist în domeniul fizicii atomice. — *337.*

Haeckel, Ernst (1834—1919) — naturalist german, biolog darvinist de seamă; a luat poziţie împotriva idealismului în ştiinţele naturii şi a dus o luptă activă împotriva misticismului şi obscurantismului. — *319, 333, 413, 420, 422.*

Hammacher, Emil (1885—1916) — filozof reacţionar german, idealist obiectiv. — *329.*

Harbordt, F. — savant german. — *320.*

Haring, Georg Wilhelm Heinrich — filozof german, împreună cu K. L. Michelet a scris cartea «Expunere istorică şi critică a metodei dialectice a lui Hegel». — *330.*

Hartley, David (1705—1757) — psiholog şi filozof materialist burghez englez, de profesiune medic. — *28.*

Hartmann, Eduard (1842—1906) — filozof idealist reacţionar german, iraţionalist şi mistic. — *321.*

Haym, Rudolf (1821—1901) — istoric german în domeniul literaturii şi al filozofiei, pozitivist. — *69.*

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770—1831) — filozof german, idealist obiectiv, ideolog al burgheziei germane; meritul său istoric îl constituie elaborarea multilaterală a dialecticii idealiste, care a fost unul dintre izvoarele teoretice ale materialismului dialectic. — *11,*

www.dacoromanica.ro

15, 17, 19, 23, 26, 29—30, 31—34, 45, 54, 69, 72, 73—74, 75—80, 81—85, 86—87, 88—99, 100—102, 103—108, 109—124, 125—131, 132—139, 140—147, 148—155, 156—161, 162—187, 189—202, 205—206, 207—225, 226—257, 258—259, 263—270, 271—275, 276, 278, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 295, 296, 298, 301, 306, 309, 326, 327—330, 332, 339, 340, 341, 363, 369, 383, 418, 421, 430, 442, 466.

Hegesias (sfîrşitul secolului al IV-lea—începutul secolului al III-lea î.e.n.) — filozof grec din şcoala cirenaică, sau hedonistă. — *233.*

Heinze, Max (1835—1909) — istoric german în domeniul filozofiei; a redactat «Cursul de istorie a filozofiei» al lui F. Ueberweg (ediţiile 5—9). — *215, 233, 315.*

Helvétius, Claude-Adrien (1715—1771) — filozof materialist francez, ateu; unul dintre ideologii revoluţiei burgheze franceze din secolul al XVIII-lea. — *27, 28, 29.*

Henning, Leopold (1791—1866) — filozof hegelian german; în ediţia postumă a Operelor lui Hegel a redactat «Ştiinţa logicii» şi prima parte din «Enciclopedia ştiinţelor filozofice» («Logica»). — *73.*

Heraclit din Efes (aprox. 530—470 î.e.n.) — filozof materialist din Grecia antică, unul dintre fondatorii dialecticii. — *88.*

Herbart, Johann Friedrich (1776—1841) — filozof idealist reacţionar german, psiholog şi pedagog. — *69.*

Hertz, Heinrich Rudolf (1857—1894) — fizician german, specialist în domeniul electrodinamicii; prin concepţiile lui filozofice era un materialist inconsecvent. — *325.*

Herwegh, Georg (1817—1875) — poet german, democrat mic-burghez. — *356.*

Herzen, A. I. (1812—1870) — democrat-revoluţionar rus, filozof materialist, scriitor şi publicist. — *507, 519, 561—562, 571, 587.*

Hibben, John Grier (1861—1933) — logician american. — *328.*

Hippocrat (aprox. 460—377 î.e.n.) — medic şi naturalist din Grecia antică, unul dintre fondatorii medicinei din antichitate. — *294.*

Hobbes, Thomas (1588—1679) — filozof englez, unul dintre fondatorii materialismului mecanicist. — *27, 28, 442.*

Holbach, Paul-Henri-Dietrich (1723—1789) — filozof materialist francez, ateist; unul dintre ideologii revoluţiei burgheze franceze din secolul al XVIII-lea. — *29, 301, 440.*

www.dacoromanica.ro

Homer — poet epic semilegendar din Grecia antică, autorul epopeilor «Iliada» şi «Odiseea»; a trăit între secolul al XII-lea şi al VIII-lea î.e.n. — *266*, *335*.

Hoffding, Harald (1843—1931) — filozof şi psiholog burghez danez, pozitivist. — *447*.

Hotho, Heinrich Gustav (1802—1873) — istoric al artelor şi estetician din şcoala hegeliană. În ediţia postumă a Operelor lui Hegel a redactat «Prelegerile de estetică». — *73*.

Hume, David (1711—1776) — filozof burghez englez, idealist subiectiv, agnostic; istoric şi economist. — *113*, *173*, *301*, *316*, *442*, *499*, *500*.

I

Iakovlev, V. I. — *vezi* Bogucearski, V. I.

J

Jacobi, Friedrich Heinrich (1743—1819) — filozof german, idealist şi metafizician, teist; a luat atitudine împotriva raţionalismului, pentru apărarea credinţei şi a intuiţiei senzoriale, pe care le considera drept căile cele mai veridice ale cunoaşterii. — *178*.

James, William (1842—1910) — filozof şi psiholog american, idealist subiectiv, unul dintre fondatorii pragmatismului. — *321*, *325*, *478*, *481*, *483*, *485*.

Janet, Paul (1823—1899) — filozof eclectic burghez francez. — *276*.

Jodl, Friedrich (1849—1914) — profesor de filozofie la Praga şi la Viena, adept al lui L. Feuerbach. Împreună cu W. Bolin, a publicat a doua ediţie a Operelor lui Feuerbach. — *331*, *332*.

K

Kant, Immanuel (1724—1804) — filozof german, întemeietorul idealismului clasic german. Caracteristică pentru teoria cunoaşterii a lui Kant este contradicţia, îmbinarea idealismului cu elemente de materialism, care şi-a găsit expresia în recunoaşterea existenţei obiective a «lucrurilor în sine». — *32*, *65—66*, *77—78*, *83*, *85*, *97*, *100*, *101*, *111*, *113*, *141—147*, *150*, *151*, *157*, *162—164*, *173—177*, *178*, *189*, *191*, *197*, *201*, *216*, *226*, *227*, *228*, *230*, *232*, *237*, *271*, *274*, *275*, *301*, *309*, *316*, *339*, *378—383*, *389*, *391*, *396*, *403*, *404*, *405*, *425*, *426—427*, *453*, *499*, *500*, *501*.

Kautsky, Karl (1854—1938) — unul dintre liderii social-democraţiei germane şi ai Internaţionalei a II-a, la început marxist, apoi renegat al marxismului, ideolog al centrismului (kautskismului). — *438*, *557*.

www.dacoromanica.ro

Kavelin, K. D. (1818—1885) — publicist burghez rus de orientare liberală, istoric şi filozof pozitivist. — *507, 582, 583, 584, 585.*

Kepler, Johann (1571—1630) — astronom german; pe baza teoriei lui Copernic, a descoperit legile mişcării planetelor, încununînd astfel fundamentarea sistemului heliocentric al lumii. — *105, 336.*

Kleinpeter, Hans (1869—1916) — filozof austriac, idealist subiectiv, popularizator al empiriocriticismului. — *446.*

L

Lagrange, Joseph-Louis (1736—1813) — matematician şi specialist în mecanică francez. — *102.*

La Mettrie, Julien-Offray de (1709—1751) — medic şi filozof francez, reprezentant de seamă al materialismului mecanicist. — *26, 28, 515.*

Lange, Friedrich Albert (1828—1875) — filozof burghez german, unul dintre primii reprezentanţi ai neokantianismului. — *332, 339, 424, 426—427, 430.*

Lassalle, Ferdinand (1825—1864) — socialist mic-burghez german, fondatorul uneia dintre varietăţile oportunismului din mişcarea muncitorească germană (lassalleanismul); prin concepţiile sale filozofice era idealist şi eclectic. — *62, 285—295, 296, 519, 535.*

Lasson, Adolf (1832—1917) — filozof german, reprezentant de seamă al neohegelianismului. — *328.*

Law, John (1671—1729) — economist şi financiar burghez englez, ministru al finanţelor în Franţa (1719—1720); cunoscut prin activitatea sa speculativă de emitere a bancnotelor, care s-a soldat printr-un mare crah. — *27.*

Le Bon, Gustave (1841—1931) — medic, psiholog şi sociolog francez, idealist. — *471.*

Leibniz, Gottfried Wilhelm (1646—1716) — savant şi filozof raţionalist german, idealist obiectiv; filozofia lui, care conţine idei dialectice, a exercitat o influenţă considerabilă asupra dezvoltării filozofiei clasice germane. — *26, 27, 28, 61—68, 94, 98, 102, 111, 122, 132, 173, 441.*

Lemke, M. K. (1872—1923) — istoric rus, autorul unor lucrări de istorie a mişcării revoluţionare din Rusia, de istoria literaturii şi publicisticii ruse. — *508, 580, 583.*

Léon, Xavier (1868—1935) — preşedinte al Societăţii franceze de filozofie, redactor al revistei «Revue de Métaphysique et de Morale»; filozof idealist, autor al unei serii de lucrări despre filozofia lui Fichte. — *271.*

www.dacoromanica.ro

Le Roy, Hendrik (în olandeză: De Roy, în latineşte: Regius) (1598—1679) — medic şi filozof olandez, materialist mecanicist şi senzualist, fondatorul şcolii discipolilor materialişti ai lui Descartes. — *26—27.*

Le Roy, Edouard (1870—1954) — filozof reacţionar francez, matematician; pragmatist şi neopozitivist, unul dintre liderii modernismului catolic. — *483.*

Leucip (aprox. 500—440 î.e.n.) — filozof materialist din Grecia antică; creatorul teoriei atomiste. — *217, 220—222, 237, 309.*

Liebig, Justus (1803—1873) — savant german, unul dintre fondatorii agrochimiei. — *46.*

Lipps, Theodor (1851—1914) — psiholog şi filozof burghez german, dealist subiectiv, adept al fenomenalismului. — *338.*

Locke, John (1632—1704) — filozof materialist englez; a elaborat teoria senzualistă a cunoaşterii. — *26, 27, 28, 65, 200, 248, 442, 516.*

Loria, Achille (1857—1943) — sociolog vulgar şi economist italian, falsificator al marxismului. — *442.*

Lotze, Rudolf Hermann (1817—1881) — fiziolog şi filozof idealist burghez german. — *329.*

Loustallot, Elisée (1762—1790) — publicist francez, democrat-revoluţionar, militant al revoluţiei burgheze franceze de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. — *17.*

Lucas, Richard — autorul cărţii «Bibliografia substanţelor radioactive». — *320.*

Lughinin, V. F. (1834—1911) — termochimist rus; în deceniul al 7-lea al secolului trecut a participat la mişcarea revoluţionară. — *578.*

M

Mach Ernst (1838—1916) — filozof şi fizician austriac, idealist subiectiv, unul dintre fondatorii empiriocriticismului. — *46, 227, 320, 322, 325, 333, 444, 449, 453, 459, 464, 466, 478, 497.*

Malebranche, Nicolas (1638—1715) — filozof idealist francez, metafizician; unul dintre reprezentanţii ocazionalismului. — *26, 27, 28.*

Mariano, Rafaele (1840—1912) — publicist şi filozof italian, hegelian. — *276, 330.*

Marheineke, Philipp Konrad (1780—1846) — teolog protestant german şi istoric al creştinismului, hegelian; în ediţia postumă a Operelor lui Hegel a redactat «Prelegerile despre filozofia religiei». — *73.*

www.dacoromanica.ro

Marx, Karl (1818—1883) — întemeietorul comunismului ştiinţific, genial gînditor şi conducător al proletariatului mondial (vezi articolul lui V. I. Lenin «Karl Marx (Scurtă schiţă biografică şi expunere a marxismului)». — Opere complete, vol. 26, Bucureşti, Editura politică, 1964, ed. a doua, p. 43—92). — *7—35, 40, 52, 62, 69, 119, 124, 150, 152, 180, 200, 237, 267, 269, 278, 281, 285, 286, 287, 293, 295, 298, 301, 329, 340—342, 345, 367, 369, 397, 400—401, 412, 430, 431, 432—433, 438, 519, 549, 555, 556, 557, 572.*

Maxwell, James Clark (1831—1879) — fizician englez; a creat teoria cîmpului electromagnetic şi teoria electromagnetică a luminii. — *325.*

McTaggart, John Ellis (1866—1925) — filozof neohegelian englez. — *328, 329.*

Meyer, Jurgen Bona (1829—1897) — filozof burghez german, idealist subiectiv. — *376—377, 378.*

Michelet, Karl Ludwig (1801—1893) — filozof german, hegelian; în ediţia postumă a Operelor lui Hegel a redactat «Articolele filozofice», partea a doua din «Enciclopedia ştiinţelor filozofice» («Filozofia naturii») şi «Prelegerile de istorie a filozofiei». — *73, 330.*

Mihailov, M. L. (1829—1865) — scriitor şi publicist, democrat revoluţionar; pentru difuzarea proclamaţiei «Către tînăra generaţie», scrisă împreună cu N. V. Şelgunov, a fost condamnat la muncă silnică şi deportare pe viaţă în Siberia, unde a şi murit. — *579.*

Mihailovski, N. K. (1842—1904) — sociolog, publicist şi critic literar rus, ideolog al narodnicismului liberal. — *50.*

Müller, Iwan (1830—1917) — filolog german; profesor de filologie clasică la Universitatea din Erlangen. — *308.*

Münsterberg, Hugo (1863—1916) — psiholog german, profesor la Universitatea din Harward (S.U.A.); în lucrările sale de psihologie a apărat voluntarismul. — *325.*

Muraviev, M. N. (1796—1866) — om de stat reacţionar din Rusia ţaristă; a participat la înăbuşirea răscoalelor de eliberare poloneze din anii 1830—1831 şi 1863—1864. — *570.*

N

Nägeli, Karl Wilhelm (1817—1891) — botanist german, adversar al darvinismului; agnostic şi metafizician. — *394—395.*

Napoleon I Bonaparte (1769—1821) — împărat al Franţei (1804—1814 şi 1815). — *25, 268, 337.*

www.dacoromanica.ro

Nauwerk, Karl (1810—1891) — publicist german, a făcut parte din cercul «Celor liberi» de la Berlin, format din tineri hegelieni. — *8.*

Nekrasov, N. A. (1821—1878) — poet rus, democrat-revoluționar. — *581.*

Nemesios (aprox. secolul al IV-lea) — episcop de Emesa (Fenicia); în cartea sa «Despre natura omului» a încercat să îmbine neoplatonismul cu doctrina creștină despre nemurirea sufletului, libertatea voinței, providența divină etc. — *289, 295.*

Nernst, Walter Hermann (1864—1941) — fizician german și specialist în chimia fizică. — *472.*

Newton, Isaac (1642—1727) — fizician, astronom și matematician englez, întemeietorul mecanicii clasice. — *102, 336, 466.*

Nietzsche, Friedrich (1844—1900) — filozof reacționar german, voluntarist și iraționalist, unul dintre precursorii ideologici ai fascismului. — *321.*

Nikolaev, P. F. (1844—1910) — revoluționar și publicist rus; în 1866 a fost arestat și condamnat la muncă silnică și deportare în Siberia; în anii 1867—1872 a făcut muncă silnică la fabrica din Aleksandrovskoe, unde se afla și N.G. Cernîșevski; mai tîrziu a aderat la partidul eserilor. — *571, 575.*

Noël, Georges — filozof idealist francez. — *271—276, 328.*

Norström, Vitali (1856—1916) — filozof suedez, idealist subiectiv. — *322.*

O

Obrucev, V. A. (1836—1912) — participant la mișcarea democratică revoluționară din deceniul al 7-lea al secolului trecut, publicist; în 1861 a fost arestat, pentru că a luat parte la difuzarea proclamației «Velicorus», și în 1862 a fost condamnat la trei ani muncă silnică. — *578.*

Ostwald, Wilhelm Friedrich (1853—1932) — naturalist și filozof idealist german; autorul teoriei «energetice», una din variantele idealismului «fizic». — *321, 325, 450, 463.*

Owen, Robert (1771—1858) — mare socialist-utopist englez. — *18, 28, 511, 556.*

P

Panteleev, L. F. (1840—1919) — scriitor, publicist și om politic rus; a participat la mișcarea revoluționară din deceniul al 7-lea al secolului trecut; ulterior a aderat la partidul cadeților. — *575, 577, 578, 580.*

www.dacoromanica.ro

Parmenide din Elea (sfîrşitul secolului al VI-lea — începutul secolului al V-lea î.e.n.) — filozof din Grecia antică, reprezentant al şcolii eleate, discipol al lui Xenofan. — *88*, *89*.

Pastore, *Annibal* (1868—1956) — filozof italian; s-a ocupat de probleme de logică matematică. — *325*.

Paulsen, *Friedrich* (1846—1908) — pedagog şi filozof neokantian german, autor al unei serii de lucrări în domeniul eticii, pedagogiei şi istoriei învăţămîntului public din Germania. — *315—318*, *339*.

Pearson, *Karl* (1857—1936) — matematician, biolog şi filozof idealist englez. — *130*.

Peirce, *Charles Santiago Sanders* (1839—1914) — filozof idealist, logician şi psiholog american; în 1878 a proclamat principiile de bază ale pragmatismului. — *478*, *485*.

Pelazza, *Aurelio* (1878—1915) — filozof italian. — *321*.

Perrin, *Jean-Baptiste* (1870—1942) — fizician şi chimist francez; principalele sale lucrări sînt consacrate cercetărilor experimentale asupra mişcării browniene. — *323*, *330—331*.

Perrotin, *Henri-Joseph-Anastase* (1845—1904) — astronom francez, cunoscut prin observaţiile sale asupra «canalelor» de pe Marte şi a inelelor lui Saturn. — *337*.

Perry, *Ralph Barton* (1876—1957) — filozof idealist american, neorealist. — *323—324*.

Petzoldt, *Joseph* (1862—1929) — filozof reacţionar german, idealist subiectiv, discipol al lui Mach şi Avenarius; adversar al socialismului ştiinţific. — *446*.

Pisarev, *D. I.* (1840—1868) — critic literar rus, filozof materialist; democrat-revoluţionar. — *310*, *526*.

Pitagora (aprox. 580—500 î.e.n.) — matematician şi filozof din Grecia antică, idealist obiectiv; ideolog al aristocraţiei sclavagiste. — *101*, *207—209*, *309*, *336*.

Planck, *Max Karl Ernst Ludwig* (1858—1947) — eminent teoretician german în domeniul fizicii, creatorul teoriei cuantice; în concepţiile sale filozofice era materialist inconsecvent. — *320*.

Platon (pe numele său adevărat *Aristocle*) (aprox. 427—347 î.e.n.) — filozof din Grecia antică, idealist obiectiv; ideolog al aristocraţiei sclavagiste. — *32*, *76*, *83*, *123*, *189*, *190*, *218*, *229*, *231*, *233—236*, *237*, *239*, *258*, *259*, *273*, *274*, *290*, *295*, *301*, *306*, *309*, *460*.

Plehanov, *G. V.* (1856—1918)— militant de seamă al mişcării socialiste ruse şi internaţionale, filozof marxist, primul propagator al mar-

www.dacoromanica.ro

xismului în Rusia; după 1903 a trecut pe poziţii menşevice, oportuniste; Lenin a dat o înaltă apreciere lucrărilor sale filozofice. — *135*, *151*, *231*, *266*, *296*, *301*, *431—434*, *504*, *506—513*, *514—526*, *527—541*, *549*.

Plenge, Johann (n. 1874) — sociolog reacţionar german, economist şi filozof idealist. — *323*, *329*, *340—342*.

Plinius cel Bătrîn, Caius Secundus (23—79) — scriitor şi învăţat din Roma antică. — *518*, *549*.

Plutarh (aprox. 46—126) — scriitor, istoric şi filozof idealist din Grecia antică. — *286*, *287*.

Poincaré, Henri (1854—1912) — matematician şi fizician francez; în filozofie s-a situat aproape de machism; convenţionalist. — *455—456*, *478*, *497*.

Prantl, Karl (1820—1888) — filozof idealist german, autor al unor lucrări de istorie a filozofiei şi a logicii. — *311*.

Priestley, Joseph (1733—1804) — chimist şi filozof materialist englez. — *28*.

Protagora din Abdera (aprox. 481—411 î.e.n.) — filozof sofist din Grecia antică, ideolog al democraţiei sclavagiste. — *226*, *227*, *231*, *295*.

Proudhon, Pierre-Joseph (1809—1865) — publicist francez, economist şi sociolog vulgar, ideolog al micii burghezii, unul dintre fondatorii anarhismului. — *8*, *10*, *13—14*, *15*.

Ptolomeu, Claudius (secolul al II-lea) — matematician, astronom şi geograf din Grecia antică, fondatorul sistemului geocentric al universului. — *336*.

Pyrrhon (aprox. 365—275 î.e.n.) — filozof din Grecia antică, întemeietorul scepticismului antic. — *254*.

R

Raab, Fricdrich (n. 1890) — economist şi filozof german; începînd din 1926 a fost profesor de economie politică la Frankfurt. —*323*.

Rau, Albrecht (1843—1920) — filozof şi naturalist german, adept al lui Feuerbach. — *339*.

Ray, Abel (1873—1940) — filozof pozitivist francez; în problemele ştiinţelor naturii a fost un materialist spontan inconsecvent. — *330—331*, *451—497*.

Renouvier, Charles-Bernard (1815—1903) — filozof idealist şi estetician burghez francez, şeful şcolii filozofice a neocriticilor. — *275*, *324—325*, *449*.

www.dacoromanica.ro

Ribot, Théodule (1839—1916) — filozof şi psiholog francez, fondator şi redactor al publicaţiei «Revue Philosophique». — *324.*

Ricardo, David (1772—1823) — economist englez; unul dintre reprezentanţii cei mai de seamă ai economiei politice clasice burgheze engleze. — *9.*

Richter, Raul Hermann (1871—1912) — filozof idealist german, discipol al lui W. Wundt. — *321.*

Rickert, Heinrich (1863—1936) — filozof şi sociolog burghez german, unul dintre principalii reprezentanţi ai şcolii neokantiene din Baden (Freiburg). — *325.*

Riecke, Eduard (1845—1915) — fizician german. — *320.*

Riehl, Alois (1844—1924) — filozof neokantian german. — *324, 329.*

Ritter, Heinrich (1791—1869) — filozof teist german, istoric al filozofiei. — *289.*

Robespierre, Maximilien-François-Isidore (1758—1794) — fruntaş al revoluţiei burgheze franceze de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, conducătorul iacobinilor şi, de fapt, şeful guvernului revoluţionar în anii 1793—1794. — *25.*

Robinet, Jean-Baptiste-René (1735—1820) — filozof materialist francez, adept al deismului. — *28.*

Roemer, Olaus Christiansen (1644—1710) — astronom danez; a stabilit pentru prima oară în istoria ştiinţei viteza luminii; a inventat o serie de instrumente astronomice. — *336.*

Rössler, Constantin (1820—1896) — publicist şi filozof hegelian german. — *328.*

Rotta, Paolo (n. 1873) — filozof hegelian italian, apropiat prin concepţiile sale de neoscolastică. — *327—328.*

Royce, Josiah (1855—1916) — filozof reacţionar american, idealist obiectiv, reprezentant al neohegelianismului american. — *325, 478.*

Rusanov, N. S. (n. 1859) — publicist rus, narodnic, ulterior eser; după Revoluţia Socialistă din Octombrie — emigrant alb. — *577, 580.*

S

Saint-Just, Louis-Antoine (1767—1794) — militant al revoluţiei burgheze franceze de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, unul dintre conducătorii iacobinilor. — *25.*

Saint-Simon, Henri-Claude (1760—1825) — remarcabil socialist-utopist francez. — *556.*

www.dacoromanica.ro

Salignac, Fénelon — om de ştiinţă francez. — *320.*

Schaden, Emil August (1814—1852) — profesor de filozofie la Universitatea din Erlangen, mistic; a făcut critica lui Hegel şi a lui Feuerbach. — *57.*

Schaller, Julius (1807—1868) — profesor de filozofie la Universitatea din Halle, hegelian; a criticat materialismul lui Feuerbach. — *57.*

Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph von (1775—1854) — filozof idealist german, reprezentant al filozofiei clasice germane. A elaborat o «filozofie a identităţii», cu caracter idealist obiectiv; în ultima perioadă a activităţii sale a propagat filozofia mistică-religioasă a revelaţiei, devenind ideologul oficial al dinastiei regale a Prusiei. — *69, 200, 443.*

Schiller, Ferdinand Canning Scott (1864—1937) — filozof burghez englez, reprezentant de seamă al pragmatismului. — *323—324, 325, 478.*

Schinz, Max (n. 1864) — docent, iar apoi profesor de filozofie la Universitatea din Zürich (pînă în 1926). — *321.*

Schleiermacher, Friedrich Daniel Ernst (1768—1834) — teolog şi filozof idealist german, romantic. — *289.*

Schmidt, Ferdinand Jakob (1860—1939) — filozof şi pedagog burghez german, fideist; în teoria cunoaşterii se situa pe o poziţie apropiată de şcoala neokantiană de la Marburg şi de imanenţi. — *328.*

Schmitt, Eugen Heinrich (1851—1916) — autorul lucrării «Misterul dialecticii hegeliene dezvăluit sub aspectul concret-senzorial», scrisă pentru Societatea de filozofie hegeliană din Berlin, care anunţase instituirea unui premiu pentru o scriere despre metoda lui Hegel; cu toate că a fost apreciată ca remarcabilă, lucrarea n-a fost premiată, întrucît conţinea «materialism şi senzualism». Schmitt a trecut ulterior pe poziţiile misticismului şi gnosticismului. — *325, 330.*

Schopenhauer, Arthur (1788—1860) — filozof idealist german; voluntarismul lui reacţionar a exercitat o influenţă considerabilă asupra dezvoltării filozofiei burgheze din epoca imperialismului. — *446.*

Schulze, Gottlob Ernst (1761—1833) — filozof idealist german, adept al lui D. Hume; a încercat să reînvie şi să modernizeze scepticismul antic; în istoria filozofiei este cunoscut sub numele de Schulze-Aenesidemus. — *254.*

Schulze, Johannes (1786—1869) — pedagog german, hegelian. În ediţia postumă a Operelor lui Hegel a redactat «Fenomenologia spiritului». — *73.*

Schuppe, Wilhelm (1836—1913) — filozof german, idealist subiectiv, şeful şcolii reacţionare imanente. — *325.*

www.dacoromanica.ro

Schwegler, Albert (1819—1857) — teolog, filozof, filolog şi istoric german. — *298, 305, 308, 311.*

Segond, Joseph-Louis-Paul (1872—1954) — filozof idealist şi psiholog francez; autorul unei serii de lucrări în domeniul esteticii. — *324—325.*

Seneca, Lucius Annaeus (aprox. 4 î.e.n. — 65 e.n.) — filozof stoic roman, scriitor şi om politic; educatorul lui Nero. — *53.*

Serno-Solovievici, N. A. (1834—1866) — democrat-revoluţionar rus. Unul dintre întemeietorii organizaţiei revoluţionare secrete «Zemlea i volea»; împreună cu N. G. Cernîşevski a fost arestat în 1862 şi întemniţat în fortăreaţa Petropavlovskaia; condamnat la 12 ani de muncă silnică şi deportare pe viaţă în Siberia, a fost trimis la locul de osîndă după ce la Petersburg a fost săvîrşită ceremonia «execuţiei civile» (1865). — *577.*

Seth, Andrew (1856—1931) — filozof englez, autorul unor lucrări de istorie a filozofiei. — *328, 329.*

Sextus Empiricus (secolul al II-lea) — medic şi filozof sceptic din Grecia antică; s-au păstrat pînă astăzi lucrările lui: «Principiile lui Pyrrhon» şi «Împotriva matematicienilor», care conţin un bogat material istoric şi filozofic. — *209, 211, 213, 218, 222, 229, 254, 256, 257.*

Shakespeare, William (1564—1616) — mare scriitor englez. — *15.*

Sierakowski, Sigmund (1826—1863) — participant la mişcarea revoluţionară polonă, rusă şi lituaneană; împărtăşea concepţiile lui N. G. Cernîşevski; a colaborat la «Sovremennik»; în 1863 a condus răscoala ţărănească din Lituania. — *569, 570.*

Sismondi, Jean-Charles- Leonard-Simonde de (1773—1842) — economist elveţian, a criticat capitalismul de pe poziţii mic-burgheze. — *9.*

Slepţov, A. A. (1835—1906) — participant la mişcarea revoluţionară din deceniul al 7-lea al secolului trecut; unul dintre întemeietorii organizaţiei democratice-revoluţionare «Zemlea i volea». — *579.*

Smith, Adam (1723—1790) — economist englez, unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai economiei politice burgheze clasice engleze. — *9.*

Socrate (aprox. 469—399 î.e.n.) — filozof idealist din Grecia antică, ideolog al aristocraţiei sclavagiste. — *123, 189, 229—231.*

Spaventa, Bertrando (1817—1883) — filozof idealist italian, reprezentant de seamă al neohegelianismului în Italia. — *322, 330.*

Spencer, Herbert (1820—1903) — filozof şi sociolog burghez englez, unul dintre fondatorii pozitivismului. — *321.*

Speranski, M. M. (1772—1839) — om de stat; în 1809 a întocmit, din însărcinarea lui Alexandru I, «Planul de reorganizare a statului...»,

www.dacoromanica.ro

prin care se urmărea introducerea unor reforme cu caracter constituţional. — *537.*

Spicker, Gideon (1840—1912) — filozof idealist german, autor al mai multor lucrări de istorie a filozofiei. — *339, 424.*

Spinoza, Baruch (Benedict) (1632—1677) — filozof materialist olandez, raţionalist, ateist. — *26, 27, 28, 43, 61, 69, 82, 89, 91, 132, 140, 200, 273, 301, 404—405, 441.*

Stahevici, S. G. (1843—1918) — participant la mişcarea revoluţionară din deceniul al 7-lea al secolului trecut din Rusia; în 1863 a fost arestat şi condamnat la muncă silnică şi deportare pe viaţă în Siberia, unde a petrecut cîţiva ani alături de N. G. Cernîşevski. — *508, 578, 586.*

Stein, Ludwig (1859—1930) — filozof şi sociolog german, redactor al revistei «Archiv für Geschichte der Philosophie». Autor al unor lucrări de istorie a filozofiei. — *321.*

Steklov, I. M. (1873—1941) — revoluţionar de profesie, autor al unor lucrări de istorie a mişcării revoluţionare în Rusia. — *542—587.*

Stirling, James Hutchinson (1820—1909) — filozof englez; fondatorul neohegelianismului în Anglia; de profesiune medic. — *330.*

Stobaeus, Joann (aprox. secolul al V-lea) — scriitor grec, a întocmit o vastă compilaţie din operele autorilor antici. — *289.*

Strache, Hugo (1865—1925) — chimist şi inginer austriac. — *322.*

Strauss, David Friedrich (1808—1874) — teolog şi filozof idealist german, tînăr hegelian, autorul cărţii «Viaţa lui Iisus», în care face o critică a dogmelor creştine. — *29.*

Sue, Eugène (1804—1857) — scriitor francez, autorul unor romane sentimentale mic-burgheze pe teme sociale. — *16, 31, 34—35.*

Sybel, Heinrich (1817—1895) — istoric şi om politic burghez german. — *376.*

Szeliga — pseudonimul lui *Franz Zychlinscki* (1816—1900) — ofiţer prusian, tînăr hegelian, colaborator la publicaţiile periodice editate de B. Bauer. — *15—16.*

Ş

Şaganov, V. N. (1839—1902) — participant la mişcarea revoluţionară din deceniul al 7-lea al secolului trecut; în 1866 a fost arestat şi condamnat la muncă silnică şi deportare în Siberia. În anii 1867—1871 a făcut muncă silnică la fabrica din Aleksandrovskoe, unde se afla şi N. G. Cernîşevski. — *570, 576.*

www.dacoromanica.ro

Şelgunov, N. V. (1824—1891) — publicist şi filozof materialist rus, democrat-revoluţionar, adept şi tovarăş de luptă al lui N. G. Cernîşevski. — *577.*

Şuleatikov, V. M. (1872—1912) — critic literar rus, bolşevic; a combătut idealismul de pe poziţiile sociologismului vulgar, denaturînd astfel marxismul. — *435—449.*

T

Taggart — vezi McTaggart.

Taine, Huppolite-Adolphe (1828—1893) — literat, critic de artă, filozof pozitivist şi istoric burghez francez. — *461.*

Tales din Milet (aprox. 624—547 î.e.n.) — filozof materialist din Grecia antică, fondator al şcolii (ioniene) din Milet. — *189, 206.*

Tarde, Gabriel (1843—1904) — sociolog, criminalist şi psiholog burghez francez. — *481.*

Thomson, Joseph John (1856—1940) — fizician englez, cunoscut prin cercetările sale în domeniul electricităţii şi magnetismului; a descoperit electronul (1897) şi a propus unul dintre primele modele ale atomului; prin concepţiile sale filozofice era un materialist spontan. — *320, 337.*

Tiedemann, Dietrich (1748—1803) — istoric german al filozofiei; lucrarea sa «Spiritul filozofiei speculative...», în 6 volume, a fost unul din izvoarele de care s-a servit Hegel în prelegerile sale de istorie a filozofiei. — *227.*

Treitschke, Heinrich (1834—1896) — istoric şi publicist reacţionar german. — *376.*

Trendelenburg, Friedrich Adolf (1802—1872) — filozof şi logician german, idealist; a criticat filozofia lui Hegel şi mai cu seamă dialectica lui. — *329.*

Turgheniev, I. S. (1818—1883)— scriitor rus, cu concepţii politice liberale. — *507.*

U

Ueberweg, Friedrich (1826—1871) — filozof burghez german şi istoric al filozofiei. — *215, 233, 315.*

Utin, N. I. (1840/41—1883) — revoluţionar rus; în 1862 a făcut parte din centrul «Zemlea i Volea», a avut legături cu N. G. Cernîşevski; în 1863 a emigrat, în 1867 a aderat la Internaţionala I, a cunoscut personal pe K. Marx şi a avut cu el un schimb de scrisori. — *577.*

www.dacoromanica.ro

V

Van der Waals, Jan Diederik (1837—1923) — fizician olandez, cunoscut prin lucrările sale de teorie cinetică a gazelor. — *472.*

Van't Hoff, Jakob Hendrik (1852—1911) — chimist olandez, unul dintre fondatorii chimiei fizice și stereochimiei moderne. — *472.*

Véra Augusto (1813—1885) — filozof italian, unul dintre primii adepți ai filozofiei lui Hegel în Italia; cunoscut prin traducerile lucrărilor lui Hegel în limbile italiană și franceză. — *276, 327.*

Verworn, Max (1863—1921) — fiziolog și biolog german; în filozofie a fost eclectic, apropiat de machism. — *333—354.*

Virchow, Rudolf (1821—1902) — naturalist și om politic burghez german, autorul teoriei celulare, adversar al darvinismului. — *396.*

Vogt, Karl (1817—1895) — naturalist german, materialist vulgar; autorul unei serii de lucrări în domeniul zoologiei, geologiei și fiziologiei. — *354.*

Volkmann, Paul (1856 — aprox. 1938) — profesor de fizică teoretică la Königsberg; în filozofie — idealist și eclectic. — *361, 333, 337.*

Voltaire (Arouet, François-Marie) (1694—1778) — scriitor, publicist și filozof deist francez, unul dintre fruntașii iluminismului în Franța; luptător înflăcărat împotriva obscurantismului religios și a absolutismului. — *27.*

Vries, Hugo de (1848—1935) — botanist olandez, antidarvinist, creatorul teoriei pangenezei și a mutațiilor. — *475.*

W

Wallace, William (1844—1897) — filozof englez, reprezentant de seamă al neohegelianismului în Anglia. — *327.*

Willy, Rudolf (1855—1920) — filozof machist german, discipol al lui Avenarius. — *446.*

Windelband, Wilhelm (1848—1915) — filozof idealist german, istoric al filozofiei; fondatorul școlii neokantiene din Baden (Freiburg). — *398, 329.*

Wlassak, Rudolf (1865—1930) — fiziolog austriac. — *447.*

Wolf, Christian (1679—1754) — filozof german, idealist și metafizician, popularizator și sistematizator al filozofiei lui Leibniz; adept al teleologismului. — *82, 178.*

Wundt, Wilhelm Max (1832—1920) — psiholog, fiziolog și filozof idealist burghez german. — *444—446, 447, 448.*

www.dacoromanica.ro

X

Xenofan din Colofon (aprox. 580—470 î.e.n.) — filozof şi poet din Grecia antică, fondatorul şcolii eleate. — *211—212.*

Xenofon (aprox. 430—355/4 î.e.n.) — istoric şi om politic din Grecia antică; prin convingerile sale politice era adversar al democraţiei ateniene şi partizan al Spartei aristocrate. — *231.*

Z

Zaicinevski, P. G. (1842—1896) — revoluţionar rus; în 1861 a fost arestat; în închisoare a scris proclamaţia «Tînăra Rusie»; a fost condamnat la muncă silnică şi deportare în Siberia; întorcîndu-se în Rusia europeană, a continuat să desfăşoare o activitate revoluţionară. — *578.*

Zenon din Elea (aprox. 490—430 î.e.n.) — filozof din Grecia antică, aparţinea şcolii eleate; discipol al lui Parmenide. — *211, 213—217.*

www.dacoromanica.ro

INDICE DE MATERII*

A

Absolut — *87*, 124, 132, *175*, 201, *256*, 302.
— şi concret — 196.
— şi esenţă — 110.
— şi finit — 175, 176.
— şi relativ — *123—124*, *152*, *297*, 404—405, 422.
— absolutul este o parte, o treaptă a uneia şi aceleiaşi lumi — 89.
Vezi şi Adevăr absolut şi relativ, Relativism.
Abstract (abstracţie) — 32, 45, *91*, 114, 119, 122, *143—145*, *148*, *164*, *191—192*, *201*, *218*, 237, 250, *272*, *288*, *309*, 366, 373.
— abstracţia „goală" — 16, 18, 54, *77—78*, *85*, *91*, 126—127.
— abstracţiile ştiinţifice reflectă natura mai profund, mai exact, mai complet — *143*.
— abstracţiile trebuie să corespundă unei reale aprofundări a cunoaşterii lumii de către noi — *78*.
— şi concret — 57, *77—78*, *84—85*, 90, *105*, 125, *142—144*, *168*, *171*, 173—175, *176*, 178, *195*, 196—200, 205, 234, *278—281*, 308, 328, *450*.
— abstracţiile şi „unitatea concretă" a contrariilor — *168*.
— cel mai bogat este cel mai concret — *196*.
— concret şi absolut — *195*.
— fiecare lucru concret, fiecare ceva concret este el însuşi şi altceva — *117*.
— suma infinită de concepte generale dă concretul în plenitudinea lui — *234*.
— şi filozofia — 13, 205.
— formarea abstracţiilor — 43, *150—151*, *153—154*, *164—165*, *175*, *199—200*.
— implică deja conştiinţa legităţii legăturii universale obiective — *150*.
— şi posibilitatea idealismului (= religiei) — *309*.
Vezi şi Ridicare.

* În indice este înregistrat întregul text al secţiunilor I şi a II-a din acest volum, precum şi textul subliniat din secţiunea a III-a; sînt însemnate cu cursive paginile în care noţiunea respectivă se găseşte în textul lui Lenin sau există o anumită apreciere asupra acestei noţiuni, dată de el.

www.dacoromanica.ro

Adevăr — 81—82, 144—147, 157—158, *212*, 281, 487, 497, 522.
— absolut şi relativ — *153—154*, 167—168, 211—213, 400—401, 468, *490—491*.
— relativitatea oricărei cunoştinţe şi conţinutul absolut în fiecare pas înainte al cunoaşterii — *152*.
— abstract — *201*, *205*; *vezi şi* Abstract.
— calea dialectică a cunoaşterii adevărului — *143*, *170*.
— caracterul concret al adevărului — *vezi* Abstract şi concret.
— criteriul adevărului — *161*, *163—165*, *170—171*, *183—186*, *194*, *247*, *292—293*.
— Marx i se alătură direct lui Hegel atunci cînd introduce criteriul practicii în teoria cunoaşterii — *180*.
— practica omului şi a omenirii constituie criteriul obiectivităţii cunoaşterii — *179*.
— în practică şi tehnică se verifică exactitatea reflectării naturii de către om — *170*.
— definiţie a adevărului — 145, *244*.
— şi eroare — 488.
— în filozofia lui Kant — *vezi* Kant şi kantianism.
— şi justeţe — 167.
— şi legea identităţii — 144.
— şi nemijlocitul — 109, 197—198, 235.
— şi obiect — 116, 156, 163, *404—405*.
— ca obiect al conceptului — 141.
— obiectiv — 162, *170—174*, *179—180*, *183—186*, 360, 365, 417.
— de la conceptul subiectiv şi scopul subiectiv la adevărul obiectiv — *161*.
— mersul cunoaşterii o conduce la adevărul obiectiv — *176*.
— şi fenomen — *187*.
— şi practica — *vezi* Practică.
— un proces — *170*.
— şi realitate — *183—186*.
— adevărul se realizează numai în ansamblul laturilor realităţii — *165—166*.
— şi reprezentare — 238, 243.
— se compune din ansamblul tuturor laturilor fenomenului, ale realităţii, şi din raporturile lor (reciproce) — *166*.
— treptele de dezvoltare ale adevărului — *170*.
Vezi şi Cunoaştere.

Agnosticism — 46, 129, 151, 258, 324, 388.
— al lui Kant — *vezi* Kant şi kantianism.
— ca „materialism timid" — *471*.
— al naturaliştilor — 394—396, 420—421, 454—455.
— al neokantienilor — *151*, 329.
— şi pozitivism — *275*.
— al lui A. Rey — *467—468*, *482*, *497*.

Analiză — 176, 195—196, *447*, *450*.
— în chimie — *200*.
— a conceptelor — 92—93.

www.dacoromanica.ro

— cere întotdeauna studierea mişcării conceptelor, a legăturii lor, a trecerii lor unul într-altul — *210*.
— deductivă şi inductivă, logică şi istorică — *281*.
— a procesului cunoaşterii — *173*, *179*.
— şi sinteză — 177—178, *186—187*, *195—196*, *199—200*, 202, *239*.
— în „Capitalul" — *200*, *281—282*, *298*.
— verificarea prin fapte, respectiv prin practică, la fiecare pas al analizei — *282*.
Analiză şi expunere — 298.
Analogie — 152, 154, *249*, *294*, *449—450*.
— şi inducţie — *152*.
Antagonism — 11—12.
Antinomie — 100—101, 150, 157, *178*, 216.
Aparenţă — 9, 24, *110—113*, 127, 137, *159*.
— activitatea omului modifică realitatea exterioară şi înlătură trăsăturile de aparenţă — *185*.
— şi esenţă — *110*, *112*.
— aparenţa este reflectarea esenţei în ea însăşi — *112*.
— şi nefiinţare — *110*, 111—112.
— obiectivitatea aparenţei — *83*, *84*, *110*, *113—114*.
— umanitatea aparentă în relaţiile de proprietate privată — 8—12.
Apercepţie — *vezi* Unitatea transcendentală a apercepţiei.
Aporie — 104, *214—216*.
Apriorism — 65, 249, 398, 403.
Argumentul ontologic al existenţei lui dumnezeu — *vezi* Dumnezeu.
Aristotel — *236—244*, *305—311*.
— critica concepţiei lui Platon cu privire la idei — *235—237*, *306—307*.
— despre începutul cunoaşterii ştiinţifice — 76.
— importanţa lui Aristotel în dezvoltarea logicii — 146, 153, 306.
— şi Heraclit — *296*, *306*.
— şovăielile lui între idealism şi materialism — *238—244*, *306—308*.
Armonie — 218.
— universului (la pitagoricieni) — *207—208*.
Armonie prestabilită — 17, *64*.
Artă
— şi realitate — 48.
Vezi şi Muzică.
Astronomie — *288*, 320, 335—336.
Ataraxie — 254.
Ateism — 27, 46—47.
— ateismul „iluminist" al lui Feuerbach — 51.
— şi religia — 48—49, 52—53, 316, 360, 384.
Atom — 62, 323, 421, 470, 504.
— la Democrit — 336.
— la Epicur — *247*, 250.
— infinitatea atomului — *419*.
— la Leucip — *220—222*.
— la pitagoricieni — *208*.
— şi unitatea dintre finit şi infinit — *94*.
— şi vid — 98, 222.

www.dacoromanica.ro

Atomistică — *221*—222, 320, 472, 477.
Atribut — *vezi* Substanţă şi atribut.
Autodezvoltare — *vezi* Dezvoltare.
Automişcare — *vezi* Mişcare şi automişcare.
Axiomă — 161, 184.

B

Babuvism — 24, 28.
Bază (temei) — 42—43, 99, 115, 121—124, 132, 136—137, 153, 244.
— temei suficient (raţiune suficientă) — 121—122.
— temei şi cauzalitate — 122, *184—185.*
Bine — 51, 179, 181—186.
Biologie — 119—120, *288*, 319, 321, 476; *vezi şi* Darvinism.
Bunul-simţ — *227.*
— şi certitudinea senzorială — 190—191.
— dogmatismul bunului-simţ — 256.
— neconcordanţa cu bunul-simţ este o năzbîtie stupidă a unui idealist — *245.*
Vezi şi Intelect.

C

Calcul diferenţial — *vezi* Matematică.
Calcul integral — *vezi* Matematică.
Calitate — 90—91, 185.
— şi cantitate — 100—101, 103, *281.*
— trecerea calităţii în cantitate şi invers — 97, 99, 100—101, 104—108, *188*, *231*; *vezi şi* Măsură, Salt.
— şi determinare şi determinaţie — 88, *281.*
— şi senzaţie — 66—67, *231.*
Cantitate — *vezi* Calitate şi cantitate.
Capitalism — *vezi* Societate burgheză.
Cartezianism — 26—28.
— şi Kant — 66—67.
Categorii — 20, 103, 144, 305, 498—501.
— caracterul antinomic al categoriilor — 100.
— deducerea categoriilor — *80.*
— ca determinări ale fiinţării — *114.*
— dezvoltarea categoriilor — 212—*213.*
— şi istoria filozofiei — *98*, *149*, *205*—206.
— ca formă de reflectare a realităţii obiective — *76—80*, *154.*
— categoriile gîndirii ca expresie a legităţii atît a naturii cît şi a omului — *77.*
— categoriile logicii sînt momente ale cunoaşterii naturii de către om — *167.*
— categoriile sînt trepte ale cunoaşterii lumii — *79.*
— ale logicii lui Hegel — 271—272, *277—278.*
— şi practica — 76, *161*, *164—165.*

www.dacoromanica.ro

— relativitatea categoriilor — *176*.
— trecerea categoriilor una în alta — *177*.
Vezi şi Concept, Cunoaştere, Gîndire, Logică.
Cauzalitate — vezi Cauză.
Cauză (cauzalitate) — 49, *134—138*, *150*, *158—159*, *206*, *278*, *281*, 290—*291*, 308—309, 330—331.
— adevărata cunoaştere a cauzei este adîncirea cunoaşterii de la exteriorul fenomenelor la substanţă — *134*.
— caracterul condiţionat al cauzalităţii — *176*.
— cauzalitatea este numai una dintre determinările legăturii universale — *137*.
— şi efect — 46, 364.
— cauza şi efectul sînt doar nişte momente ale interdependenţei universale, ale legăturii universale, ale conexiunii evenimentelor, sînt doar nişte verigi în lanţul dezvoltării materiei — *134*, 136.
— şi funcţionalitate — *446*.
— în istorie — *135*.
— şi mijlocire — *138*.
— şi prilej — *135*.
— raportul de cauzalitate — *136—138*.
— şi scop — *239*.
— şi temei — 121—122, *184*.
Vezi şi Conexiune.
Ceva — 82, 88, *92*—93.
— orice ceva îşi are limita sa — 92.
Chimie — *105*—106, *158—159*, *296*, 330—331, 333—334, 336, 410—411, *472*.
— analiză în chimie — *199*—200.
Cinicii — 190—191.
Cirenaicii — *233*.
Clase şi luptă de clasă — 10—13, 34—35, *51—52*, *268*, *296*, *302*, 527, 531, 459—550, 562, 565.
— proletariat — 10—13, 14, 18—19, 440.
Comunism (teorie) 8, *15*, 18—19, 21, *24*—26, 28, 31, 34; *vezi şi* Socialism ştiinţific.
— primitiv — *296*.
Vezi şi Societate comunistă.
Concept — 80, 104—105, *127*, 137—139, 140—144, 145, 147, *157*, 160—161, 162, 167, 173, 179—*180*, 184—185, *187*, 196, 200, *219*, *223*—224, 233—234, *235*, *238*, *309*.
— analiza conceptelor — 92—93.
— cere întotdeauna studierea mişcării conceptelor, a legăturii lor, a trecerii lor unul în altul — 210.
— autodezvoltarea conceptelor în logica lui Hegel şi în istoria filozofiei — *98*.
— conceptele nu sînt încremenite, ci în sine, prin natura lor = trecere — 191, 210.
— conceptele (precum şi trecerile, contradicţiile lor) sînt reflectări ale lumii obiective — *166*.

www.dacoromanica.ro

— conceptele sînt subiective în abstracţia lor, în separaţia lor, dar sînt obiective în totalitatea, în procesul, în suma, în tendinţa, în izvorul lor — 176.
— concordanţa conceptelor cu „sinteza", cu suma, rezumatul empiriei — *239*.
— şi contradicţie — *120*—121.
— descoperă în fiinţare (în fenomenele nemijlocite) esenţa — *278*.
— dialectica conceptelor — 82, 92—93, *124*, *148—149*, *150—151*, *165—166*, *176*—177, *179*—181, *190*, 193—194, *212*—216, 248—249, *288*, 317.
— în conceptele omului se reflectă în mod original şi dialectic natura — *238*.
— conceptele omului trebuie să fie cioplite, şlefuite, elastice, mobile, relative, legate între ele, unitare în opoziţia lor, pentru a cuprinde lumea — *124*.
— şi dialectica cunoaşterii — *212—213*.
— fiecare concept se află într-un anumit raport, într-o anumită legătură cu toate celelalte — *166*.
— rădăcinile materialiste ale dialecticii conceptelor — *168*.
— elasticitatea universală a conceptelor — *93*.
— şi experienţă — 65—67, 163.
— forma de reflectare a naturii în cunoaşterea omenească — 154.
— formarea conceptelor — 150—151, *153—154*, *237*.
— izvorul cunoaşterii şi al conceptului — *176*, *245*.
— şi mişcare — *vezi* Mişcare.
— produsul cel mai înalt al creierului, care este produsul cel mai înalt al materiei — *140*.
— şi realitate — *194*.
— şi reprezentare — *150*, *174*, *193*, 238.
— şi senzaţie — *216*, *235*, *238—239*, *245*, *306*.
— şi simbol — *102*.
— suma infinită de concepte generale ne dă concretul în plenitudinea lui — *234*.
Vezi şi Categorii.
Concluzie — *vezi* Logică formală.
Concret — *vezi* Abstract şi concret.
Condiţie — *124*.
Conexiune (legătură) — 171, *193*, 220, 290, 503—504.
— caracterul multilateral şi atotcuprinzător al legăturii universale — *135*.
— şi cauzalitate — *134—138*, *156*.
— conexiunea tuturor părţilor progresului infinit — *97*.
— şi interacţiune — 127, *137*—138.
— şi lege — *127*, 224, *239*.
— legitatea legăturii universale obiective — 150—151.
— dintre materie şi mişcare — *61*, *237*.
— momentul legăturii — 124, *192*.
— în natură — 46, 61, 86, 89, 127.
— şi reflectarea ei în concepte — *124*, *149*, *150—151*, *166*.

www.dacoromanica.ro

— obiectivă, necesară, dintre toate laturile, forțele, tendințele etc., într-un ansamblu de fenomene dat — 83.
— dintre particular și general — *298.*
— este și ea trecere — *86, 152, 298.*
Vezi și Cauză, Mijlocire și nemijlocire, Relație.
Conștiință — 68, 104, 139, 140—141, 155, *161, 171, 184,* 190, 324.
— de sine — 13, 30, 33—34, 82, 144, 156, 177.
— și substanță — 29.
— și ființare — *vezi* Ființare și conștiință.
— și inconștient — 481.
— și istorie — *220.*
— înaintarea conștiinței pînă la cunoștința absolută (în „Fenomenologia spiritului") — *81.*
— a legității legăturii universale obiective — *150.*
— a omului este exterioară în raport cu natura (nu coincide, pur și simplu, de la început cu ea). — *159.*
— a omului nu numai că reflectă lumea obiectivă, dar o și creează — 180.
— reflectă esența, substanța naturii — *159.*
— subiectivă și cufundarea ei în obiectivitate — *173.*
— trecerea de la materie la conștiință este dialectică — 237.
Continuu și discontinuu (discret) — 57, 64, 100, *214, 221.*
— mișcarea este unitatea dintre continuitate și discontinuitate (a timpului și a spațiului) — *214.*
Contradicție — 8—11, 23, 54, 117, 136, *165—166,* 168, *172,* 182, 193—195, 200—201, 204, 210, 221, 296, 429.
— contradicțiile capitalismului — *vezi* Societate — burgheză.
— și deosebire — *117, 120—121.*
— și esență — 117, 209—*210.*
— și experiență — *117*—118.
— forțe și tendințe contradictorii în orice fenomen — *187—188.*
— și gîndire — *vezi* Gîndire și contradicție.
— în istorie — *115, 268.*
— și mișcare — 117—121, *178, 288, 298.*
— mișcarea este o contradicție; ea este o unitate a contradicțiilor — *214—215.*
— necesitatea contradicției — 81.
— și opoziție — *113,* 117, 120—*121,* 187, *296—297.*
— și raport (relație) — *116—117, 120—121, 165—166, 188.*
— unitatea și lupta contrariilor — *115, 187—188.*
— și viață — 117—118, *120*—121, *194.*
Vezi și Antinomie.
Conținut — *vezi* Formă și conținut.
Credință — *vezi* Religie, Știință și credință.
Creier — 224, 319, 421.
— ca cea mai înaltă evoluție a spiritului — 316.
— și gîndire — 409, 413—415.
— reflectarea naturii în creierul omului — *154, 170*; *vezi și* Gîndire, Reflectare.

www.dacoromanica.ro

— produsul cel mai înalt al materiei — *140*, *154*.
Creştere — *vezi* Dezvoltare şi creştere.
Creştinism — *vezi* Religie.
Critica burgheză a marxismului — 316, 328—329, *340—342*.
Critica filozofiei burgheze — 129, *130*, *150—151*, *169*, 214—*215*, *216*, *223*, *233*, *235—236*, *271—275*, *308—310*, *315—318*, *321*, *324* *325*, *328—329*, *335*, *339*, 376—377, *380*, *383*—384, 425.
Cultură — 335.
Cunoaştere — 77, 92, 99, *156*, 163, 169—171, 172—177, *183—186*, 191, *194—200*, 271, *281*, 294, 310, 327, 361, 362, 363, 388, 396, 398, 400—402, 404—405, 415, 418, 419, 421—426, 457, 466, 486, 495.
— apropierea permanentă, infinită a gîndirii de obiect — 165.
— caracterul absolut şi relativ al cunoaşterii — *175—176*.
— relativitatea oricărei cunoştinţe şi conţinutul absolut în fiecare pas înainte al cunoaşterii — *152*.
— caracterul obiectiv al cunoaşterii — *176*, *306*.
— şi certitudine senzorială — 213.
— coincidenţa dintre concept şi obiectivitate — *164*.
— condiţia cunoaşterii tuturor proceselor lumii în „automişcarea" lor, în dezvoltarea lor spontană, în viaţa lor vie, este cunoaşterea lor în calitate de unitate a contrariilor — *297*.
— descoperă în fiinţare (în fenomenele nemijlocite) esenţa — *278*.
— esenţa cunoaşterii dialectice este desfăşurarea întregului ansamblu de momente ale realităţii — *133*.
— şi intuiţie — *141*, *143*.
— izvorul cunoaşterii şi al conceptului — *176*, 177, *245*.
— înaintarea conştiinţei pînă la cunoştinţa absolută (în „Fenomenologia spiritului") — 81.
— începutul cunoaşterii — 57, 76, *89*, 175, 196—197, *245*.
— metoda cunoaşterii — *vezi* Dialectică, Metodă.
— a naturii — 74, *134*, *142—145*, *165—167*, *170*, *176*, *180—181*, 298, *301—302*, 327, 466.
— şi categoriile logicii — *77—79*, *142—143*, *167*.
— cunoaşterea îl uneşte pe om cu natura — *77*.
— materialistul înalţă cunoaşterea materiei, a naturii — 143.
— procesul cunoaşterii — 73—74, 77—78, 87, *109*—110, *127—128*, *152*, 196—197, *212—213*.
— analiza procesului cunoaşterii — *179*—180.
— calea dialectică a cunoaşterii realităţii obiective: de la intuirea vie la gîndirea abstractă şi de la ea la practică — *143*.
— caracterul dialectic al procesului cunoaşterii — 142—143.
— cunoaşterea este reflectarea naturii de către om, este procesul unui şir de abstracţii, formări, alcătuiri de concepte, legi etc. — *153—154*.
— include practica omului şi tehnica — *170*.
— mişcarea cunoaşterii spre obiect nu poate fi efectuată decît dialectic — *234*.
— momente, trepte ale procesului cunoaşterii — 105, 106, *127—129*, *143*, *153—154*, *167*, 169, *170*, *234*, 249—250, *281*.

www.dacoromanica.ro

— şi posibilitatea idealismului — *vezi* Idealism.
— şi practica — 169—*170*, *178—181*, *183*—185, *281*.
— rolul abstracţiei în procesul cunoaşterii — *vezi* Abstract, Ridicare.
— scopul cunoaşterii este la început subiectiv — *175*.
— şi senzaţie (la Aristotel) — 240.
— subiectul cunoaşterii — *79*, 294.
Vezi şi Concept, Gîndire, Logică, Reflectare, Ridicare, Teoria cunoaşterii.
Cuvînt — 50, *127*, 305.
— fiecare cuvînt (vorbire) generalizează deja — *229*.
Vezi şi Limbă.

D

Darvinism — 119—120, 413—414, 415—416, 420—421, *430*.
Dat — *111*, *113*, *159*, *221*, 479—480, 486, 496.
— şi esenţă — *113*.
Deducţie — 54, *74*, 196, 197, *200*.
— a categoriilor — *80*.
Vezi şi Inducţie şi deducţie.
Deism — 352—353.
Democraţie (burgheză) — 50.
Deosebire — *84*, 113—114, *278*, *281*.
— şi contradicţie — *117*.
— numai ridicate la culmea contradicţiei diversităţile devin mobile — *121*.
— examinarea ştiinţifică cere să se indice deosebirea, legătura, trecerea — *193*.
— lupta dintre deosebiri, polaritate — *83*.
Depăşire, suprimare, desfiinţare — 47—48, *90*, 94, 107, 140, 168, 184—185, 194, 257.
Determinare, definiţie — 82, 102, 120 149, 154, 176, *178*, 188, 191, 197.
— la Aristotel adesea filozofia se pierde în definiţia cuvintelor — *305*.
— şi calitate — *102*, *149—150*.
— a conceptelor — 88.
— definiţia adevărului — *vezi* Adevăr.
— definiţia dialecticii — *vezi* Dialectică.
— definiţii se pot da multe, căci obiectele au mai multe aspecte — *200*.
— şi raportare (relaţie) — *101*, 120.
— trebuie să ducă la precizare — 116.
Devenire — 80, 88, 90, 113, 140, 218, 230, 278—281, 288.
— şi trecere — 89, 191—193.
Dezvoltare — *212—213*, *278—281*, *297*.
— a categoriilor — *vezi* Categorii.
— şi creştere — *212*, 224, 298.
— şi autodezvoltare — *98*, *187*, *218*.
— a gîndirii umane — *205*; *vezi şi* Gîndire.
— a cunoaşterii — *vezi* Cunoaştere.
— două concepţii despre dezvoltare — *296—297*.
— este o „luptă" între contrarii — *297*.

www.dacoromanica.ro

— a întregului conținut concret al lumii și a cunoașterii acesteia — *78.*
— a lumii — *vezi* Lume.
— negația ca moment al legăturii; ca moment al dezvoltării — *192.*
— principiul universal al dezvoltării — *212—213.*
Dialectică — 69, *100*, *162*, *187—196*, *278*, *296—298*, *301—302*, *340*, 355, 369—370, 406, 419—420, 421, 430.
— și antidialectică — *193*, *215.*
— a conceptelor — *249.*
— și rădăcinile ei materialiste — *168*; *vezi și* Concept.
— criteriile dialecticii — *131*, *296.*
— și cunoaștere — *vezi* Cunoaștere.
— definiția dialecticii — *84*, *186—189*, *196*, *207*, *208—210*, *217*, *228*, *230—231*, 257, 432.
— dialectica este teoria unității contrariilor — *189.*
— dialectica este teoria care ne arată cum devin identice contrariile — *92.*
— dialectica este studiul contradicției în însăși esența obiectelor — *210.*
— dialectica este reflectarea justă a dezvoltării eterne a lumii — 93.
— dialectica lucrurilor creează dialectica ideilor, și nu invers — *166.*
— și economie politică — *vezi* Economie politică.
— elementele dialecticii — *187—188*, *301.*
— și evoluție — *212*, *296—297.*
— a lui Hegel, ca generalizare a istoriei gîndirii — *278.*
— idealistă — 20, *61—62*, 64, *158—160*, *165*, 195—196, *216*, 328, 416—417.
— în filozofia lui Kant — *83*, *178—179*, *189*, *191*, 216—217.
— istoria dialecticii — *189—191*, *193—194*, *207*, *209—220*, 227, 257, 287—*289*, *296*, *298*, *301*, *306—307.*
— și istoria științei — 296.
— ca logică și teorie a cunoașterii — *74*, *123—124*, *162*, *189*, *199*, *278—281*, *294*, *294—298*, *301—302*, *309—310*, 385—386.
— în „Capitalul" a fost aplicată la o singură știință, logica, dialectica și teoria cunoașterii (nu este nevoie de trei cuvinte: este unul și același lucru) — *281.*
— dialectica este tocmai teoria cunoașterii (a lui Hegel și) a marxismului — 301.
— materialistă — *130*, *158—160*, *165—166*, *168—169*, *212—213*, *237—238*, *248—249*, *271*, *278—282*, *285*, *296—302.*
— continuarea operei lui Hegel și a lui Marx trebuie să constea în elaborarea dialectică a istoriei gîndirii omenești, a științei și a tehnicii — *124.*
— și metafizică (antidialectică) — *193*, *231*, *237*, *297*, *301—302.*
— obiectivă și subiectivă — 81—82, *94*, *165—167*, *168—169*, *175—177*, *189*, *192—193*, *211—213*, *217*, *228—229*, *234—235*, *237—238*, *297.*
— și sofistică — *90*, *189*, 211—212, 229, *288*, *295*, *297.*
— deosebirea dintre subiectivism (scepticism și sofistică etc.) și dialectică — *297.*

www.dacoromanica.ro

— spiritul şi esenţa dialecticii: nu abstract, ci concret — *85.*
— şi ştiinţele naturii — *vezi* Ştiinţele naturii.
— „triada" dialecticii este latura ei exterioară, superficială — 195. *Vezi şi* Abstract şi concret, Calitate şi cantitate, Contradicţie, Dezvoltare, Negarea negaţiei, Singular, particular şi general.
Dogmatism — 256—257, 316.
— al bunului-simţ — 256.
— al lui Kant — *256*, 274—276.
Drept — 31—32.
Dualism — 97, 317—318, 358—359.
Dumnezeu — *125*, *143*, *239*, *248*, 297, 308—309.
— argumentul ontologic al existenţei lui dumnezeu — 61, *155.*
— dezvoltarea reprezentărilor despre dumnezeu — 211, *250*, 267, 430.
— I. Dietzgen despre dumnezeu — *364*, 384, 420.
— Feuerbach despre dumnezeu — 40, 44—51, 52—*53*, *54*, *131*, *250*, 253.
— în filozofia lui Aristotel — 236.
— în filozofia lui Hegel — 87, *131*, *199*, *236—237*, *248*, *265.*
— în filozofia lui Heraclit — 289, 291, 293—294.
— în filozofia lui Leibniz — 68.
— neoplatonicienii despre dumnezeu — *258—259.*
Vezi şi Religie.

E

Eclectism — *192*, *237*, 258—259, 275, *301*, *333.*
— şi sofistică — *93.*
Economie politică — 8—15, *150*, *278*, 286 287.
— burgheză — 8—11, 14, *178.*
— marfă — *150—151*, *298.*
— ca relaţie socială — 281.
— marxistă — 10—12, *150—151*, *281—282*, *298.*
— valoare — 9, *143*, *150*, *282*, *287.*
— o categorie mai adevărată decît legea cererii şi ofertei — 144.
— formele valorii — 281.
— plusvaloare — *281*—342.
— valoarea bazată pe muncă — 15, 552.
Efect — *vezi* Cauză şi efect.
Egalitate — 13.
Egoism — *51*, 264.
— ca principiu filozofic al concordanţei cu natura, cu raţiunea omului (după Feuerbach) — 41.
— raţional (la Cernîşevski) — *547.*
Eleaţii — 88, *190*, *209—217.*
Electricitate — 123, *296*, 472.
Electron — *62*, *94*, *248*, 470.
Elementele dialecticii — *vezi* Dialectică.

www.dacoromanica.ro

Empirism (empirie) — 65, 105, 142, *162*, 174, 200, 248.
— concordanța conceptelor cu „sinteza", cu suma, rezumatul empiriei — 239.
— neoempirism — *137*.
Energetică — 321, 325, 338, *469*.
Energie — *41*, *328*, 330—331, 454, 461, 469—470.
— și mișcare — *41*.
Entelehie — 63, 118—119.
Epicur și epicureismul — *244—253*.
— despre atom — *247—248*, 250.
— genialitatea presupunerilor lui Epicur în legătură cu viteza luminii — *246*.
— teoria cunoașterii a lui Epicur — *245—247*.
Esență — 112, 114, 127, *159*, *296*.
— și absolut — 110.
— și aparență — *vezi* Aparență.
— și conștiință de sine — 173—174.
— și contradicție — 117, *209—210*.
— și dat — *113*.
— și fenomen — *vezi* Fenomen și esență.
— și ființare — *vezi* Ființare și esență.
— și formă — *122*.
— și „general" — *224*.
— și lege — *vezi* Lege.
— și măsură (în „Știința logicii") — *103*.
— și temei — 115.
Eter — 123, 322, 462, 470.
— în filozofia lui Epicur — *249*.
— ipoteza eterului există de mii de ani și a rămas pînă azi tot o ipoteză — 209.
— și pitagoricienii — *209*.
Etică — *233*; *vezi și* Bine, Morală.
Eu-Eul — 68, 232.
— „Eul" în filozofia lui Fichte — 111—112.
— „Eul" în filozofia lui Kant — 173.
— nu se poate începe filozofia cu „Eul" — 87.
Evoluție — 93, 422, 432, 476.
— și dialectică — 212—213, *296—297*.
— logica internă obiectivă a evoluției și a luptei dintre deosebire, a polarității — *83*.
Existență — 89, 121, *124*, *125*, 127, 132, 142.
— și concept — *223—224*.
— și conștiință — 68.
— și gîndire — 308, 368.
— a omului — 171, 520.
Experiență — 364, *479*—480, 487—*489*, 495—496.
— și concept — 64—66, 163.
— și contradicție — 117—118.
— și inducție — 151—152.

www.dacoromanica.ro

— şi ipoteză — 144, 178.
— şi lege — 249.
— la pragmatişti — 429—493.
— şi raţiune — *363*, 379—380, 428.
— rolul experienţei în cunoaştere — 99, 178—179, 351, *402—403*, 523—524.
— şi ştiinţă — *370—371*, 466—467.
Vezi şi Practică.
Exterior şi interior — 133—134, *157*, *158—159*, *194*—195.
— şi începutul — 130.

F

Fantezie — vezi Gîndire şi fantezie.
Fenomen — 79, *83*, 99, *134*, 141, 145, 163—164, 216, 227, *298*.
— ansamblul tuturor laturilor fenomenului, ale realităţii şi raporturile lor reciproce — *166*.
— şi esenţă — 68, 83, 125, *129—130*, *176*, 184—185, *281—282*, *307*, *364*, 372—*374*, *379*—380, *391*—392, 422, *429*—430.
— cunoaşterea descoperă în fenomenele nemijlocite esenţa — *278*.
— esenţa se fenomenalizează, fenomenul se esenţializează — *210*.
— fenomenul este o manifestare a esenţei — *145*.
— procesul infinit de adîncire a cunoaşterii de la fenomen la esenţă — *188*, *210*.
— şi spuma este o expresie a esenţei — *110*.
— şi existenţă — *132—133*.
— forţele şi tendinţele contradictorii din orice fenomen — *187*, *296—297*.
— Kant se mărgineşte la fenomene — *174*, *230*, *389*, *403*, *423*.
— şi lege — *126—129*.
— fenomenul este mai bogat decît legea — *129*.
— şi lucrul în sine — *97*, 125—*127*, *174*, *210*, *403*.
— oricare lucru (fenomen, proces) este legat de oricare altul — *188*.
Vezi şi Aparenţă, Fenomenologism.
Fenomenologism — 227, *233*, *275*, *338*, 502.
Feuerbach, L. A. — 239, *331—332*, *400*—401, 522.
— ateismul „iluminist" al lui Feuerbach — *51*.
— caracterul limitat al materialismului lui Feuerbach — *39*, *42*, *51—52*, *519—520*.
— critica făcută de el idealismului — 26, 29—30, *39*, 45—46, 50, 52—54, 57, *63—66*, 68, *106*.
— despre dumnezeu — *vezi* Dumnezeu.
— evoluţia concepţiilor lui Feuerbach — *61*, *64—65*, *69*, *130—131*, *331—332*.
— germeni de materialism istoric la Feuerbach — *48*, *51—52*.
— însemnătatea istorică a filozofiei lui Feuerbach — 13, 20, 29—30, 345, *352—353*, 369—370.

www.dacoromanica.ro

— principiul antropologic al filozofiei lui Feuerbach — *57*.
— şi revoluţia din 1848 — *39*.
— „socialismul" lui Feuerbach — *51—52*.
Fichteism — 29, 81, 97, 111, 201, *442—443*.
Fiinţare (fiinţă)—14, 63, 80, 86—87, 88—91, 94, 97, 99, *100*, 106, 109—111, 112, 117, 132, 134, 136—137, 140, 141, 148, 155, *224*, *243*, *294*, 441.
— concretă şi metoda dialectică — *198*.
— şi conştiinţă — 12—13, 27, *225—226*, 227.
— fiinţarea lucrurilor în afara conştiinţei omului şi independentă de ea — *247*.
— istoria reală este baza, temeiul, fiinţarea, după care vine conştiinţa — *220*.
— şi esenţă — 109—110, 140—141, 155, *278*.
— relativitatea deosebirii lor — *167*.
— trecerea de la fiinţare la esenţă (în „Ştiinţa logicii") — *108*.
— în fapt — 14, 88, 90, 97, 173.
— şi gîndire — *30*, *44*, *53—54*, *57*, 103, *142—143*, 155, *169*, *193—194*, 209—210, 212—213, *216*, 310, 393, 428, 431—432.
— şi lucrul în sine — *125—126*.
— şi nefiinţare — 87, 89, 92, 104, 112, 182, 217, *229—230*, 258, 290.
— fiinţare în general — adică o astfel de nedeterminare încît fiinţarea = nefiinţarea — *92—93*.
— ca „momente evanescente" — *228*, *234*.
— unitatea (identitatea) fiinţării şi nefiinţării — *237*, *306*.
— pentru sine — *179—181*.
Vezi şi Obiectiv, Realitate, Univers.
Filantropie — 15, 34.
Filozofia naturii — 154, 189, 249, 321.
— a lui Aristotel — *236—237*.
— a lui Heraclit — 218—220, 293.
— a lui Platon — *235—236*, *237*.
Filozofie — 73—74, 87, 143—144, 167, 174, *220*, *232*, *358*, 371—372, 419, 441, 449, 496, *498*.
— şi abstractul — 13, 205.
— a combate un sistem filozofic nu înseamnă a-l respinge, ci a-l dezvolta mai departe — 140.
— dialectica ca ştiinţă filozofică — *231*.
— este ştiinţa gîndirii — *232*.
— şi istoria ei — *vezi* Istoria filozofiei, Logic şi istoric.
— metoda filozofiei — *73*, *82*, *195*, *202* — *Vezi şi* Metodă.
— partinitatea filozofiei — *361—362*, 368, *386*, 390—391.
— problema cea mai importantă a filozofiei — *40—41*, *42—43*, *45—46*, 238—239, *243*, *246—247*, *333*, 368, 392, 412.
— şi proletariatul — *358*.
— şi religia — *206*, *302*, *306*, *309—310*, 315, 372—373, 452—453.
— sarcinile filozofiei — *124*, *137—138*, *150*, 375—377.
— şi ştiinţele naturii — *vezi* Ştiinţele naturii şi filozofia.
— trebuie să dovedească şi să deducă totul, iar nu să se mărginească la definiţii — *200*.

www.dacoromanica.ro

Vezi și Dialectică, Idealism, Materialism.
Finalitate — vezi Teleologie.
Finit — 89, 175—176, 257.
— și absolut — 175—176.
— și infinit — 92—97, 167—169, 190, 192—193, *214, 257, 405, 491.*
— sînt părți, trepte ale uneia și aceleiași lumi — *89.*
Fizic — 50.
— și psihic — *43.*
Fizică — 26—27, 65—66, 75, 106—107, 122—123, *126—127,* 178, *296,* 320, 322, 336—337, 460—466, 468—473, 475—476, *504*; *vezi și* Atom, Atomistică, Electricitate, Electron, Teoria electronică.
Fiziologie — 293—294, *317.*
Formă — 128—129, *173.*
— și conținut — *78—80,* 82, *121,* 126, 186, 201—202.
— lupta dintre conținut și formă, și invers — *188.*
— și esență — *122.*
— forme de reflectare a naturii în cunoașterea omenească — conceptele, legile, categoriile — *154.*
— și gîndire — *vezi* Gîndire.
— și materie — *122, 242,* 308.

G

General — vezi și Singular, particular și general.
Generalizare — vezi Abstract, Ridicare.
Gîndire — 13, 57, 75—76, *85,* 101, *124,* 140, *142—145, 153—155,* 163—*165, 176—177, 193—194, 201—202, 215—216, 220, 278, 345, 359—360,* 385, 404, 408, 409, 412—415, 417.
— activitatea gîndirii — 180—182, 269, 281.
— și contradicție — *92, 97,* 115, 117—121, 164—*165,* 192—194.
— cuprinde în mod relativ, aproximativ, tocmai legitatea universală a naturii în veșnică mișcare și dezvoltare — *154.*
— dezvoltarea gîndirii — *80,* 82, 205, *237.*
— și existență — *vezi* Existență și gîndire.
— și fantezie — 48, *238,* 417.
— o combinație între germenii de gîndire științifică și fantezie — *209.*
— posibilitatea desprinderii fanteziei de viață — 309—310.
— formală — *vezi* Logică formală.
— formele gîndirii — *75—80,* 81, *146, 154,* 170.
— gîndirea omului se adîncește neîncetat de la fenomen către esență — *210.*
— inconsecvența gîndirii eclecticilor — *259.*
— istoria gîndirii — *124, 147, 220, 278, 291.*
— orice nuanță a gîndirii = un cerc pe marele cerc (spirală) al dezvoltării gîndirii umane în general — 205.
— legi generale ale mișcării universului și ale gîndirii — 147.
— și limbă — 68—69, *75.*

www.dacoromanica.ro

— şi realitate — 53—54, *57*, 269.
— şi reprezentare — *vezi* Reprezentare şi gîndire.
— şi senzaţie — *vezi* Senzaţie şi gîndire.
— şi simţuri — *vezi* Simţuri şi gîndire.
— speculativă — 97, *257*.
— unitate şi conexiune, interdependenţă şi integralitate a procesului universal — 127.
Vezi şi Categorie, Conştiinţă, Cunoaştere, Intelect, Logică, Raţiune, Reflectare.
Gnoseologie — vezi Teoria cunoaşterii.
Gnosticism — 258.
Gradualitate (dezvoltare treptată) — 104—107, 237, 297.
— întreruperea procesului de dezvoltare treptată (a gradualităţii) — *vezi* Salt, Trecere.

H

Hegel G.W.F.
— critica kantianismului — *77—78*, 81—82, *85*, 100—101, 103, *113*, 125—*126*, 141—*143*, *145—149*, *156—157*, *162—164*, *173—175*, *176—179*, *191*, *197—198*, *209*, *216—217*, *226—228*, *230*, *237*, *256*, 273, 275.
— Hegel îl combate pe Kant tocmai pe plan gnoseologic — 142.
— dialectica lui Hegel — *vezi* Dialectica idealistă.
— idealismul şi misticismul filozofiei lui Hegel — *15*, 19—20, *26*, 29—30, 31, 33, 54, 74, 78, 81—82, *87*, *97—99*, *106*, *108*, *109*, *124*, *129—131*, *132*, *140—147*, *148—149*, *156—157*, *172*, *173*, *183—184*, *193—194*, *205—206*, *221—222*, *236—244*, *246—248*, *258*, *263—264*, *265*, *268*, *270*, *274*, *278*, *308—309*, *418*.
— dumnezeu în filozofia lui Hegel — *vezi* Dumnezeu.
— Hegel n-a putut să înţeleagă trecerea dialectică de la materie la mişcare şi conştiinţă — *237*.
— Hegel proslăveşte şi rumegă misticismul şi idealismul în istoria filozofiei — *236*.
— «hegelianism abstract şi nebulos» (Engels) — 97, 127.
— logica lui Hegel nu poate fi aplicată întocmai — *221*.
— tributul plătit de Hegel *logicii* formale — *149*.
— interpretarea istoriei de către Hegel — *18—20*, *23*, *31*, *263—270*.
— şi materialismul — *84*, *87*, *88—89*, *128*, *133—134*, *142*, *172*, *176*, *183*, *198—199*, *221—222*, *230—231*, *238—239*, *241—243*, *246—250*.
— germenul de materialism dialectic la Hegel — *256*.
— rudimente de materialism istoric la Hegel — *76—103*, *135—136*, *160*, *267*—268.
— raţionalul în filozofia lui Hegel — *15*, *23*, *26*, *31*, *33*, *78*, *98*, *124*, *135—136*, *144—145*, *150—152*, *161*, *162*, *168—169*, *171—172*, *178—180*, *183—184*, *189*, *198—201*, *221*, *222—223*, *233*, *249*, *250*, *263—264*, *265—266*, *268*, *269—270*, *273*, 274—*275*, *278—281*, *301*, 418, 430.

www.dacoromanica.ro

— grăuntele de profund adevăr sub învelişul mistic al hegelianismului — *119*, *130—131*.
— Hegel a intuit în mod genial dialectica lucrurilor în dialectica conceptelor — *166—167*.
— Hegel a intuit în mod genial că formele şi legile logice sînt reflectarea lumii obiective — 152.
— Hegel ia a sa autodezvoltare a conceptelor, a categoriilor în legătură cu întreaga istorie a filozofiei — *98*.
— în istoria filozofiei Hegel urmăreşte cu predilecţie dialecticul — *207*.
— nu poţi înţelege pe deplin „Capitalul" lui Marx fără să fi înţeles întreaga logică a lui Hegel — *152*.
Vezi şi Neohegelianism.
Homeomerii — *223*.
Humeism — *151*.
— scepticismul lui Hume — *173—174*, *316*, *442*.

I

Ideal — *vezi* Material şi ideal.
Idealism — 8, 15—16, *236—237*, *243—244*, *247—248*, *250*, *271*, *302*, *306*, *309—310*, 442, 464, 483—484.
— absolut — *vezi* Hegel G.W.F.
— şi conceptul de energie — *328*.
— dialectic — 231; *vezi şi* Dialectica idealistă.
— filozofic este calea care duce la clericalism — 302.
— al lui Kant — *vezi* Kant şi kantianism.
— al lui Leibniz — 62, 63—65, 68, 110 111.
— şi materialism — *vezi* Materialism şi idealism.
— al neoplatonicienilor şi agnosticismul contemporan — *258*.
— obiectiv — *141—142*, *232*, *442—443*.
— rădăcinile gnoseologice şi de clasă ale idealismului — *236 237*, *301—302*, *309—310*, *334*.
— posibilitatea idealismului (= a religiei) a fost dată chiar în prima abstracţie elementară — *309*.
— subiectiv — *175—176*, 223, 226, 228, *232*, 241, 311, *442 443*, 482—483.
— al tinerilor hegelieni — 15, 16, 18—20, 29 30.
— *Vezi şi* Critica filozofiei burgheze.
„Idealism fizic" — *137*, 334.
Idee — 16—17, 28, 65—66, *235*, *309*.
— absolută — *169—170*, *179—180*, *185 186*, 201.
— dialectica lucrurilor creează dialectica ideilor, şi nu invers — *166*.
— în filozofia lui Hegel — *142*, *146*, *147*, *155*, 161, 162—163.
— în filozofia lui Platon — *233—234*, *235—237*, *258—259*, *306—307*.
— şi interes — 16, *233*.
— logică — *153—154*.
— şi practică — 24.
Vezi şi Abstracţie, Categorie, Concept.

www.dacoromanica.ro

Identitate — 113—114, 117, 127—128, 136—137, 145, 164, 169, 237, *278*, *281*, *294*, *306*.
— abstractă — 119.
— a contrariilor — *vezi* Opoziţie.
— legea identităţii — *vezi* Logica formală.
Imaginaţie, *Închipuire* — 50, 141.
Inconştient — 481.
Inducţie — 66, *362—364*.
— şi analogie — *152*.
— în „Capitalul" — 124.
— şi deducţie — 124, 177, 281, 345—346.
— şi experienţă — 151—*152*.
— şi ipoteză — *152*.
Infinitate (infinit)
— a atomului — *419*.
— infinit şi finit — *vezi* Finit şi infinit.
— infinitul în matematică — 90, *101—102*.
— a materiei — *94*.
— rea — 94, 184.
Intelect — 107, 141, 142—143, 145, 167—168, 208, *239*, 243, 249—250, 389, 396, 517.
— în filozofia lui Pitagora — 208.
— şi raţiune — *vezi* Raţiune şi intelect.
Vezi şi Bunul-simţ.
Interacţiune — *vezi* Conexiune, Legătură.
Interdependenţă — *vezi* Conexiune, Legătură.
Interes
— şi idee — 16, 233.
— în istorie — 233, 264, 270.
Intuiţie — 66, 145.
— de la intuirea vie la gîndirea abstractă şi de la ea la practică, aceasta este calea dialectică a cunoaşterii — 143.
— de la intuiţie la cunoaşterea realităţii obiective — 141.
Intuiţionism — 325.
Iobăgie — 506, 525, 566—567, 571—572, 573—574.
Ionieni — 206, 207.
Ipoteză — 197, 209, 249—250, *334*, 472.
— şi experienţă — 144, 178.
— şi inducţie — *152*.
Istoria filozofiei — 25—29, *134—135*, *226*, *286—289*, *294*, *301—302*, *305—306*, 403—409, *435—450*, 460—461, 492—493, 498—499.
— şi dezvoltarea categoriilor — *98*, *149*, *205*—206.
— dialectica în istoria filozofiei — *vezi* Dialectica.
— şi logica — *98*, 205—206, *219—220*; *vezi şi* Logic şi istoric.
— lupta dintre materialism şi idealism în istoria filozofiei — *235—236*; *vezi şi* Materialism şi idealism.
— pentru o strictă istoricitate în istoria filozofiei — *205*.
— şi problema cea mai importantă a filozofiei — 45—46.
— rolul scepticismului în istoria filozofiei — *100*.

www.dacoromanica.ro

— ca ştiinţă — 27, 65—66, *148—151*, *205 206*, *207*, *216—217*, *235—236*, *285—287*, *291*, *301—302*, *305*, *315*, *331 332*, *369—370*, 435—*449*.
Istoric — *vezi* Logic şi istoric.
Istorie — 7—8, 15—17, 65—66, *233—234*, *263—270*, *278*, 525, 536—537.
— este baza, temeiul, fiinţarea, după care vine conştiinţa — *220*.
— şi cauzalitate — *135—136*.
— „spiritul lăuntric" al lui Hegel este o referire idealistă mistică, dar foarte profundă, la cauzele istorice ale evenimentelor — *135*.
— concepţia materialistă a istoriei — 12, 15—16, 17, 18, 20, *21—25*, 26, 27, *29—31*, *278—281*; *vezi şi* Materialism istoric.
— contradicţiile în istorie — *115*, *268*.
— şi ideea transformării idealului în real — *98*.
— şi interes — *vezi* Interes.
— interpretarea istoriei de către Hegel — *vezi* Hegel G.W.F.
— legea istoriei şi scopurile particulare — *233*.
— mişcarea istoriei — *136*.
— şi natură — 265.
— posibilitate şi realitate în istorie — *268*.
— progres şi regres în istorie — 17—18.
— rolul maselor şi al personalităţii în istorie — 15—21, 264—265, 535—536.
Istorism — 65—66, *205—206*, *220*.

Î

Început — 86 87, *89*, *130—131*, *143*—144, *175*, 196—197, 245, 361.
— al cunoaşterii — *vezi* Cunoaştere.
— în economia politică — *278—283*, *298*.
Înstrăinare — 11—12, 14, 16—17, 33.
Înstrăinare de sine — *vezi* Înstrăinare.
Însuşire — *vezi* Materie şi însuşire, Substanţă şi atribut.
Întîmplare — *158*, 162—163.
— şi necesitate — *136*, *298—301*.
— şi posibilitate — 268.
Întreg şi parte — 66—68, *89*, *97*, 121—122, *129*, *138*, 218, *292—298*.
— dedublarea unului şi cunoaşterea părţilor lui contradictorii — *296*.

J

Judecată — *vezi* Logică formală.

K

Kant I. şi kantianism — *129—130*, *137*—138, *141*, 275, 339, 406, 427.
— agnosticismul lui Kant — 77, 85, 109—111, *126*—127, 274.
— la Kant, cunoaşterea desparte natura de om — *77*.

www.dacoromanica.ro

— apriorismul lui Kant — 65.
— şi cartezianismul — *66*.
— critica adusă lui Kant şi kantianismului — *77—78*, *85*, *141—144*, 145—146, *150—151*, *162—164*, *173—179*, *197*, *273—275*, *309*, *389*, *391*, *395*, *402—405*, *423*.
— despre credinţă şi ştiinţă — *85*, 315—316.
— şi dialectica — *83*, 178—*179*, *189*, 191, 216—217.
— dogmatismul lui Kant — 256, 274—275.
— şi Hegel — *vezi* Hegel G.W.F. Critica kantianismului.
— şi Leibniz — 64—66.
— şi logica formală — 146; *vezi şi* Logica formală.
— şi metafizica — *91—92*.
— despre modalitate — 103.
— şi H. Poincaré — *455*—456.
— subiectivismul şi scepticismul lui Kant — 82, 110—111, 113, 126—127, *173—176*, *191*, 201, *216—217*, *226—228*, *229—230*, 232—*233*, 239—240.

Vezi şi Antinomii, Lucrul în sine, Neokantianism, Transcendent, Transcendental.

L

Lege — *127*, *130*, *142—143*, *156*, *178—179*, *199—200*, *223—224*, *294*, — *309—310*.
— şi esenţă — *127—129*, *278*.
— legea este un raport al esenţelor — *129*.
— şi experienţă — 249.
— şi fenomen — *126—129*.
— fenomenul este mai bogat decît legea — *129*.
— este forma de reflectare a naturii în cunoaşterea omenească —*154*.
— a istoriei — *233*.
— legile generale ale mişcării universului şi ale gîndirii — *78*, *147*, 289, *296*.
— legile gîndirii — *vezi* Logică, Gîndire.
— şi măsură — *105*.
— a mişcării lucrurilor — *80*.
— ca moment, ca treaptă a procesului cunoaşterii — 105, *127*, *143*, *154*, *234*, *249—250*.
— a naturii — *133*, *157—159*, *223*, *239—240*, *309—310*, 466.
— şi necesitate — *156—157*, *224*, *233*, *236—237*.
Legitate — *77*, *133—134*, *153—154*, *272*, 291, 503.
— a conexiunii universale obiective — *150—151*.
— universală a naturii în veşnică mişcare şi dezvoltare — *154*.
Liberalism — 269, 507, 510, 523, *531—532*, 543, 559—565, 596, 581—587; *vezi şi* Narodnicism liberal.
Libertate — 94, 264, *268*—269, 580—581.
— ca înţelegere a necesităţii — *vezi* Necesitate şi libertate.
— şi subiectivism — *139*.

www.dacoromanica.ro

Limbă — *84*, *229*, 263, *265*, 293—294.
— şi gîndire — 68—69, *75*, *229*, *231*.
— istoria limbii — *75*, *294*.
— în limbă există numai generalul — 231.
— şi reprezentare — 235.
— şi simţuri — 68—69.
Vezi şi Cuvînt.
Limită — 84, *92—94*, 100, 104, 111—112, 215.
Logică — *73*, 76, 81, *124*, *150—152*, 167—169, 191—192, 278, 327.
— a lui Aristotel este o aspiraţie, căutare, apropiere de logica lui Hegel — *306*.
— categoriile logicii — *161*, *167—168*; *vezi şi* Categorii.
— şi dialectica — *vezi* Dialectica ca logică şi teorie a cunoaşterii.
— şi gramatica — *84*.
— şi istoria cunoaşterii lumii — *78*, *147*, *149*.
— arta de a opera cu conceptele nu este ceva înnăscut, ci rezultatul a două milenii de dezvoltare a ştiinţelor naturii şi a filozofiei — *219*.
— în logică, istoria gîndirii trebuie să coincidă, în linii generale, cu legile gîndirii — *278*; *vezi şi* Logic şi istoric.
— logica şi istoria filozofiei — *98*, 205—206, *219—220*.
— legile logicii — *152*, *155*, *278*.
— şi mişcarea — *vezi* Mişcare.
— obiectivă şi subiectivă — *176*, 293, *305—306*, 333.
— obiectul logicii — *80*.
— şi practica — *160—161*.
— practica omului, repetîndu-se de miliarde de ori, se imprimă în conştiinţa lui ca figuri logice — 184; *vezi şi* Practică.
— principalul conţinut al logicii sînt raporturile (= trecerile = contradicţiile) conceptelor — *166*.
— este pură ştiinţă în totala extensiune a dezvoltării sale — *86*.
— nu este ştiinţa formelor exterioare ale gîndirii, ci a legilor de dezvoltare ale întregului conţinut concret al lumii şi a cunoaşterii acesteia — *78*.
— şi ştiinţele concrete — *84—85*, 141—142, 145—146, 170—171, *278*.
— şi teoria cunoaşterii — *74*, *86*, *147*, *153—154*, *189*, *221*, *278—281*.
— identitatea, ca să zicem aşa, a logicii cu gnoseologia — 162.
— în „Capitalul" a fost aplicată la o singură ştiinţă logica, dialectica şi teoria cunoaşterii (nu este nevoie de trei cuvinte: este unul şi acelaşi lucru) — *281*.
— logica este teoria cunoaşterii, doctrina cunoaşterii — *153*.
— şi viaţa — 74, *170—171*, *361—362*.
— ideea de a include viaţa în logică este explicabilă şi genială—*171*.
Vezi şi Cunoaştere, Dialectică, Gîndire, Teoria cunoaşterii.
Logică formală — 79, 116—117, 146—147, *149*, 153, 155.
— caracterul limitat al logicii formale — *78*, 82, 121—123, *147*, *149*, 155, 170—171, 177—178, 193—194.

www.dacoromanica.ro

— figuri ale logicii formale — *149*.
— caracterul lor axiomatic — *161*, *184*.
— judecată (raționament) — 148—*149*, *151*, *168—169*, 171, *187*, *298—301*.
— legea identității — 66—67, 79, 114, 193, *278*.
— principiul contradicției — 117.
— principiul rațiunii suficiente — 121—122.
— principiul terțului exclus — 116—117.
— silogism — 148—*149*, *151*—153, 159—*161*, 177—*178*, *184*—186.
— subiect și predicat — 409—410.
Logic și istoric — 78, 88, 89, *98*, 149, *205*—206, *216*, *220*, *278*, *281—282*, *291*, *294*, *296*, *301*.
Lucrul în sine — 81, *91*, *309*, 496, 503.
— J. Dietzgen despre lucrul în sine — 378—380.
— este, în general, o abstracție goală, lipsită de viață — *77—78*, 85, 91.
— și fenomenul — *97*, 125—*127*, *173—174*, *210*, *403*.
— și ființarea — *125—126*.
— Hegel despre lucrul în sine — 77, *85*, 110, 121, 144—145, 173—176.
— Hegel este pentru cognoscibilitatea lucrului în sine — *145*.
— și transformarea lui în lucru pentru alții — *91*.
Lume (univers) — *89*, *123—124*, 129—*130*, 208, 221, 289, 307, 374—375, 387, *425*.
— și aparență — *83—84*, *110—111*.
— conexiunea legică a întregului univers (a întregului proces al universului) — *86*, *150*.
— cunoașterea lumii — *78*, *84*, *93*, *150—151*, *154*, *165—166*, *175*, *180—181*, 453—454.
— reflectarea mișcării lumii obiective în mișcarea conceptelor — *150*.
— și dumnezeu — 46—47; *vezi și* Dumnezeu.
— a fenomenelor și lumea în sine sînt momente ale cunoașterii naturii de către om — *129*, 227—228.
— și gîndire — *147*, 220.
— după Heraclit — *291*.
— și idee (după Hegel) — 155, 163.
— macrocosm și microcosm — *208*.
— naturală și civilă (după Feuerbach) — *48*.
— și om — 46, *157—160*, *180—182*.
— principiul universal al unității lumii, naturii, mișcării, materiei — *213*.
— și timp și spațiu — *44*—45, 361—362.
— unitatea și conexiunea, interdependența și integralitatea procesului universal — *127*.
Vezi și Existență, Natură, Realitate.
Lumină — 249.
— viteza luminii — *246*, *336—337*.

www.dacoromanica.ro

M

Mahism — 46, 111, 113, 129, 151, 222—223, 227, 233, 322, 323, 324—325, 333, 446—*449,* 457, 458—*459,* 467, 497.
Marfă — vezi Economie politică.
Marx, K. şi *Engels, F. — 150—151, 269, 281—282, 285, 293, 298, 501, 545.*
— critica economiei politice burgheze — 8, 10, 14.
— critica tinerilor hegelieni — 7—35.
— I. Dietzgen despre Marx şi Engels — 345, 367, 397, 400, 405—406, 412.
— formarea concepţiei despre lume — *8, 10—12, 14—15, 21—24, 286.*
— şi Hegel — *8, 84, 87, 101, 119—120, 124, 160, 199—200, 237, 267, 269, 278—281, 323, 341, 347, 369.*
— Marx a aplicat dialectica lui Hegel în forma ei raţională la economia politică — *150.*
— Marx i se alătură direct lui Hegel atunci cînd introduce criteriul practicii în teoria cunoaşterii — *180.*
— nu poţi înţelege pe deplin „Capitalul" lui Marx, fără să fi înţeles întreaga Logică a lui Hegel — *152.*
Matematică — 101—102, 177, 207, *296, 307, 310—311,* 458—460, *464, 497.*
— calcul diferenţial şi calcul integral — *101,* 177, *296.*
— şi filozofie — 73, 82.
— infinitul în matematică — 90, 101—102.
— şi metafizica secolului al XVII-lea — 27.
Vezi şi Număr.
Material şi ideal — 16, 17—20, 250, *386—387.*
— deosebirea dintre ideal şi material nu este nici ea absolută — *98.*
Materialism — 57, 86—87, 183, 228, 238, 240—243, 247, 248, 333—334, 338, 341, 372, 373, 387, 415—416, 424, 427, 430, 449—450, 477, *494.*
— antic — 27, *437,* 515.
— în filozofia lui Aristotel — *236—237,* 238—244, *306—310.*
— al lui Democrit — *222—223,* 515.
— al lui Epicur — *244—253,* 515.
— al lui Heraclit — *218, 290—291, 293—295.*
— al lui Leucip — *220—222.*
— şi atomistică — *221—222*; *vezi şi* Atom, Atomistică.
— englez — 26—28.
— francez — *25—29,* 499—500.
— două tendinţe în materialismul francez — 26.
— şi socialismul — 26, 28—29.
— şi ştiinţele naturii — 26, 28.
— şi idealism — 21, *42—43, 46,* 143—144, *151, 222—223, 232, 236—237, 238—244, 247, 248,* 272—274, *302, 309—310, 311, 315—316,*

www.dacoromanica.ro

323—324, *333*, 346—347, *359*, *360*, *363—364*, *368*, 376, *382—383*, 392, 412, 477, 491—492, 516, *531*, *545*, 546—547.
— idealismul inteligent este mai aproape de materialismul inteligent decît materialismul prost — *231*.
— materialismul are de cîştigat din critica pe care şi-o fac idealiştii între ei — *237*.
— oscilările lui Aristotel între materialism şi idealism — *238*, *244*, *307*.
— în «Ştiinţa logicii» a lui Hegel — *198—199*.
Vezi şi Hegel şi materialismul.
— mecanicist — 26—28, 315.
— metafizic — 235, 405—406, 408—411, 413—414, 416—417, 427.
— «timid» al lui A. Rey — *471*, *487*, *490—491*.
— vulgar — *98*, *151*, 293, *318*, *334*, 352, 354, 409, *435—450*, 460—461, 491—492, 497.
Materialism dialectic — *78*, *80*, *93*, *230—231*, *245*, *281*, *302*, 362—363, 386, 405—406, *407*—408, 413—414, 498, 499—501, 502—504.
— şi Aristotel — *308*.
— ceva foarte apropiat de materialismul dialectic (la Epicur) — *250*.
— şi critica filozofiei idealiste — *151*.
— elemente de materialism dialectic (la Heraclit) — *291*.
— şi Hegel — *232*, *256*, *281*.
— şi A. Rey — *436*, 488.
— şi ştiinţele naturii — *334*.
Vezi şi Dialectica materialistă.
Materialism istoric — 10—13, *119—120*, *220*, *269—270*, *350*—351, 367, 412, 431—433, 449—*450*, *486*, 524—525.
— ca una din aplicările şi dezvoltările unor idei geniale care există în germene la Hegel — *160*.
— rudimente de materialism istoric la Hegel — *76*, *103*, *160*, *264*, *267—278*.
— germene (embrion) de materialism istoric.
— la Cernişevski — *52*, *518*, 519—520, 527—528, *530—531*, *544*, 548—551.
— la Feuerbach — *48*, *51*.
Materie — 26, *143*, 322, 338, 350—*351*, 362, 364, 386—387, 411—412, 414—415, 467, 470—471, 473, 491—493, 501—502.
— abstracţia materiei — 142.
— şi creier — *140*, *154*.
— şi formă — *122*, *242*, 308.
— idealiştii despre materie — 61—62, *302*, 378—379, 454, 460—461, 464, 474.
— la Leibniz materia este ceva în genul unei alte forme de fiinţare a sufletului — *63*.
— infinitatea materiei — *94*.
— şi însuşire (proprietate) — 127.
— şi legătură cauză-efect — *134—136*.
— şi mişcare — 27—28, 122, *136*, 309, *442—443*.
— legătura lor indisolubilă (universală, absolută) — 61.

www.dacoromanica.ro

— trecerea dialectică de la materie la mişcare, de la materie la conştiinţă — 237.
— principiul universal al unităţii lumii, naturii, mişcării, materiei — *213*.
— şi senzaţie — 515.
— şi spirit — 18—19, 42—43, *47*, *316—317*, 319, 346—347, 357—*358*, 368, 384—385, 386, 392, 398—399, 408, 410—411, 415—417, 477.
— structura materiei — 467, 498, *504—505*.
— aluzie la structura materiei la pitagoricieni — *208*.
— şi substanţă — *134*.
— trecerea de la materie la conştiinţă este dialectică — *237*.
Vezi şi Natură, Realitate, Univers.
Măsură — *98*, 103—108, 226, *231*, *288*, 302, 404—405, 408.
— categoriile măsură şi esenţă (în „Ştiinţa logicii") — 103.
— şi lege — *105*.
— linia nodală a raporturilor de măsură — 106, *172*.
Mecanică — 158—160, *288*, *296*.
Mediu — *vezi* Organism şi mediu.
Memorie — 141.
Metafizică — *109*, *174*, *189*, *215*, 430.
— şi dialectică — *vezi* Dialectică.
— a kantianismului — *91—92*.
— a secolului al XVII-lea — 26—28.
— a lui H. Wolf — 178.
Vezi şi Materialism metafizic.
Metodă
— absolută — 196.
— analitică şi sintetică — *vezi* Analiză şi sinteză.
— şi conţinut — 82, *201*.
— a cunoaşterii — 186.
— dialectică — *137—138*, *198—199*, *298*.
— şi fiinţarea concretă — 198; *vezi şi* Dialectică.
— a filozofiei — *vezi* Filozofie.
— şi sistem — 195—196.
Metoda dialectică — *vezi* Dialectică, Metodă.
Metoda socratică — 230—231.
Mijloc — *vezi* Scop şi mijloc.
Mijlocire şi nemijlocire — 89, 121, 136—137, *153—154*, 185, 192, *220*, 278.
— şi adevăr — 109, 197—198, 235.
— mijlocire şi cauzalitate — 138.
— totul este nemijlocit, este legat prin treceri — 86.
Vezi şi Conexiune (legătură), Relaţie, Trecere.
Mişcare — *91*, *112*, *123—124*, 195, 202, *212—216*, 237, 370, *442*, 469—470.
— a atomilor (după Epicur) — *247—248*.
— şi automişcare — 82, *117—121*, 128—129, 156—157, *187—188*, *194*.

www.dacoromanica.ro

— condiția cunoașterii tuturor proceselor lumii în „automișcarea" lor este cunoașterea lor în calitate de unitate a contrariilor — *297*.
— și cauzalitate — *136*.
— a conceptelor — *vezi* Concept.
— și contradicție — *117—121*, *179*, *214—215*, *288*, *298*.
— mișcarea este o contradicție, ea este o unitate a contradicțiilor — *214*.
— a cunoașterii — *vezi* Cunoaștere.
— și energie — *41*.
— este esența timpului și a spațiului — *214*.
— expresia mișcării în logica conceptelor — *92—93*, *124*, *150—151*, 179, *190—192*, *193*—194, *212—216*, *288*, 317.
— conceptele ca inventarii ale diferitelor laturi ale mișcării — 124.
— reprezentarea mișcării în gîndire este întotdeauna o simplificare — *216*.
— în filozofia lui Aristotel — 309.
— în filozofia lui Heraclit — *293*.
— a istoriei — *136*.
— legile mișcării lucrurilor — *80*.
— universului și gîndirii — *147*.
— și materie — *vezi* Materie.
— și moment — 169, *215*, *234*.
— și timp — *45*.
— unitatea între continuitate și discontinuitate (a timpului și a spațiului) — *214*.
Vezi și Dezvoltare.
Mișcarea revoluționar-democratică din Rusia — 511—512, 535—536, 543, 546, 547, 548, 561—565, 568—571, 573—582.
Modalitate — 103.
Moleculă — 123, 334.
Moment — *176*, *281*.
— al aparenței — 110, 111—112.
— al cantității — 100—101.
— al conceptului — *129*, 153.
— al cunoașterii — *129*, *167*, *175*, 176, *281*.
— deseori la Hegel cuvîntul «moment» este luat în sensul de moment al legăturii, de moment în conexiune — *124*.
— dialectic — *187*, 257, *278*.
— ființarea și neființarea ca «momente evanescente» — *228*, *234*.
— al finitului — 93.
— și legătura între cauză și efect — *134*.
— al mișcării — *169*, *215*, *234*.
— negația ca moment al legăturii, ca moment al dezvoltării — *192*.
— al realității — *133*, *216*.
Monadologia (lui Leibniz) — *62—65*, 98, 111, 118.
— monadele = un fel de suflete — *63*.
Monism (al lui Dietzgen) — *385—386*, 419—420, 422, 430.

www.dacoromanica.ro

Morală — 35, 107—108, 166—167, 189, 265—266, *275*, 365—366, 483, 547.
— creştină — 48.
— şi egoism (după Feuerbach) — 51.
Muncă — 552.
— intelectuală şi fizică — *358*.
Muzică — *105*—107, 218.

N

Narodnicism — 525—526, 551, 569, 572—573, 577—578.
— liberal — 50.
Natură — 29, 47—48, 62, 64, 68, *113*, 123—124, 153, *219*—222, 248—250, *272*, 422, 476.
— cunoaşterea naturii — *vezi* Cunoaştere.
— dialectica naturii — *94*, *106*, *115*, *130—131*, *165—166*, *172*, *176*, *212—213*, *296*—297, *301*.
— lupta contrariilor — 115, 296—297.
— şi principiul unităţii — *213*.
— salturile în natură — *106*.
— şi dumnezeu — 39—40, 43—47, 49, 50, 52—53, *54*—55, 130—131, 221—222.
— Hegel a surghiunit natura în note (după Feuerbach) — *106*.
— şi istorie — 264—265.
— legile naturii — *133—134*, *158—160*, *223*, *239*, *309—310*, 466.
— legile lumii exterioare, ale naturii sînt bazele activităţii umane, care se desfăşoară potrivit unui scop — *158*.
— natura este în acelaşi timp concretă şi abstractă, fenomen şi esenţă, moment şi raport — *176*.
— natura este totul în afară de supranatural (după Feuerbach) — *42*.
— necesitatea naturii — *47—49*, *157*, *295*.
— şi om — 40—41, 42, 46—47, *123—124*, 158—159, *160—161*, 171—172, *180—181*, *267*, 395.
— şi spirit (spiritual) — *76*, 86, *142*, 173, *198* *199*, 338.
Vezi şi Materie, Realitate, Univers.
Naturalism — 57, 68.
— nu-i decît o descriere inexactă, slabă a materialismului — *57*.
Neant (nimic) — 80, 87, 90—91, 119.
Necesitate — 12, 24, 132, 178, *179*.
— a contradicţiei — *vezi* Contradicţie.
— elemente, germeni ai conceptului de necesitate — 298.
— şi întîmplare — 136—137, *298—301*.
— şi lege — *156—157*, *224*, *233*, *237*.
— şi libertate — 133—*134*, 136—*137*, *153*, *157*, 159—*161*, *384*—385, 425.
— libertatea ca înţelegere a necesităţii — *275*.
— necesitatea nu dispare devenind libertate — *137*.
— a naturii — *47—50*, *157*, *295*.

www.dacoromanica.ro

— şi realitate — *133*—134.
— şi universalitate — *66*, *220*.
Nefiinţare — *vezi* Fiinţare şi nefiinţare.
Negaţie — 30, *82*—83, 91, 116—117, *192*, 290.
— abstractă — 194.
— ca moment al legăturii, al dezvoltării — *192*.
— negarea negaţiei — 91—92, 94, *188*, *192*, 194—*195*.
— negativ şi pozitiv — 82, *192*.
Neocriticism — 275, 324.
Neohegelianism — 325, *327—330*.
Neokantianism — 325, 378, 379, 424—426.
— agnosticismul neokantienilor — *151*, *329*.
Vezi şi Kant şi kantianism.
Neoplatonism — *258 259*.
Neopozitivism — *vezi* Pozitivism.
Neotomism — 466, 474.
Nominalism — *27*.
Număr — 100—101, *164*, 250, 309, 458.
— la pitagoricieni — *207*, *209*.

O

Obiectiv (obiectivitate) — 43, 156, 159—*161*, 173, *179*, *185*, 489.
— obiectivitatea aparenţei — *83—84*, *110—111*, *113*.
— obiectivitatea examinării (nu exemple, nu digresiuni, ci lucrul în sine) — *187*.
— şi subiectiv (subiectivitate) — 50, 115, 148, 155—156, 157, *161*, *164*, 167, 169, *171*, *172*—173, 176, *180—184*, 196, *201*, 208, *223*, 229—230, 238—239, 376—377, 387, *487*.
— conştiinţa subiectivă şi cufundarea ei în obiectivitate — 173.
— relativitatea deosebirii — *83—84*, *167*.
Vezi şi Material şi ideal, Realitate (real).
Ocazionalism — 64.
Om — 29, 31, 34, *119*, 131, 167, *172*, 226, *231*, 522.
— activitatea omului, îndreptată spre un scop anumit — *158—161*, *181*, *184—185*.
— scopurile omului sînt generate de lumea obiectivă şi o presupun — *159*.
— conştiinţa de sine a omului — 13, 33.
— şi creierul lui reprezintă evoluţia superioară a spiritului — *316*.
— depinde de lumea obiectivă, care-i determină activitatea — 158.
— existenţa omului — *171*, 520.
— în filozofia lui Feuerbach — 41—42, 45, 52, *57*.
— în filozofia lui Hegel — 29, 31—33.
— înstrăinarea de sine a omului — 11—12, 14.
— şi natură — 40—41, 42—43, 46, *123—124*, *157*—159, 161, 171, 180—181, *267*, 395.
— omul instinctiv, sălbaticul, nu se desprinde pe sine din natură; omul conştient se desprinde — 79.

www.dacoromanica.ro

— şi religie — 40—41, 43—44, 46, 48—49, 50, 52—53, *250*, 253, *267*.
— reproducerea omului — *171—172*.
— în societatea burgheză — 22—23.
— umanitatea aparentă în relaţiile de proprietate privată — 8—14.
Opoziţie (opuşi, contrarii) — 11, 12, 18—19, 64, 75, 81, 84, 107, 113, 140, 155, 157, 182, 209—*210*, 221, 307, 358—359.
— şi contradicţie — *vezi* Contradicţie şi opoziţie.
— unitatea (identitatea) şi lupta contrariilor — *92—93*, 97, 115, 123—124, *149*, *166*, 168—*169*, *187—188*, 194—195, *216*, *288*, *296—298*.
— abstracţiile şi «unitatea concretă» a contrariilor — *168*.
— caracterul relativ al unităţii contrariilor şi caracterul absolut al luptei dintre ele — *297*.
— identitatea contrariilor ca lege a cunoaşterii (şi ca lege a lumii obiective) — *296*.
— identitatea (unitatea) contrariilor este recunoaşterea (dezvăluirea) tendinţelor opuse, contradictorii, care se exclud reciproc, existente în toate fenomenele şi procesele naturii (inclusiv cele ale spiritului şi ale societăţii) — *296—297*.
— legea transformării în opus este legea fundamentală a lumii (după Heraclit) — *289*—292.
— mobilitatea contrariilor — 92, 121.
— trecerea în contrarul (opusul) său — *168*, *218*.
Vezi şi Agnosticism.
Organismul şi mediul — 324.

P

Panteism — 273.
Parte — vezi Întreg şi parte.
Particular — vezi Singular, particular, general.
Percepţie — 66—67, 141, 151, 245, 395, 515.
Personalitate — vezi Istorie. Rolul maselor şi al personalităţii în istorie.
Pitagora şi pitagoricienii — 207—209, 258.
Posibilitate — 132, 192, 309.
— desprinderii fanteziei de viaţă — *309—310*.
— şi întîmplare — *268*.
— şi realitate — *132—133*, 167, 306—307.
— în istorie — *268*.
Pozitiv şi negativ — 115, 129, *192*.
Pozitivism — *333*, 451—496.
— şi agnosticism — *275*.
— neopozitivism — *321*.
Practică — 158—159, *182*, *185—186*, 288.
— şi idei — 24.
— şi realitate — *181*, *185*.
— în teoria cunoaşterii — *180—181*, *183—186*.
— şi categoriile logice — 76, *161*, *164—165*.

www.dacoromanica.ro

— ca criteriu al adevărului obiectiv — *170—171*, *184*, *234*, *281—282*, 484—485.
— este nevoie de îmbinarea cunoașterii cu practica — *183*.
— practica omului și a omenirii constituie criteriul, verificarea obiectivității cunoașterii — *179*.
— practica și tehnica ca criterii ale adevărului — *170*.
— prin practica sa omul dovedește justețea obiectivă a ideilor, conceptelor, cunoștințelor, științei sale — *161*.
— rezultatul acțiunii este verificarea cunoașterii subiective și criteriul adevăratei obiectivități — *185*.
— ca treaptă a dezvoltării adevărului — *170*.
— unitatea dintre cunoaștere și practică în teoria cunoașterii—*186*.
— verificarea prin fapte, respectiv prin practică, la fiecare pas al analizei — *282*.
— și teorie — 24, 27, 30—31, *176—177*, *180—181*, 269, *520—521*.
— practica este superioară cunoașterii (teoretice) — *181*.
Vezi și Experiență.
Pragmatism — 325, 451, 465, 478, *483—486*, 492—493, 494—495.
— și agnosticism — 454.
— și inconștient — 481.
— și neopozitivism — *321*.
— și H. Poincaré — 455—456, *497*.
— și raționalism — 459—460, 484—485.
— și religie — 452—453.
— și scepticism — 478—479, 485—486.
— sofistica pragmatismului — 453—454.
Prilej — *vezi* Cauză și prilej.
Principiul antropologic în filozofie — *57*, 545.
Problema cea mai importantă a filozofiei — *vezi* Filozofie.
Progres — *97*.
— și regres în istorie — *17—19*.
Proletariat — 10—12, 14, 18—19, *357—358*, *440*, *549*—550, 565.
— și filozofie — *358*.
Proprietate privată — 8—13, 23.
Psihologie — 57, *147*, *294*, *316*, *317*, 481.

R

Raport (relație, raportare) — 91, *97*, 102, 124, 133, *188*, 457—458, 466, 479, 486—487.
— de cauzalitate — *135—138*.
— și contradicție — *121*, *166*.
— fiecare lucru concret se află în raporturi diferite și adesea contradictorii cu tot restul — *117*, *188*.
— al esențelor este legea — *129*.
— între lucruri și logica — 149, 166, 177, 179.
— și proprietate (însușire) — 127.
— raportare și determinare — *101*, 120.

www.dacoromanica.ro

— şi realitate — 125.
— între subiectivitate şi obiectivitate — *164.*
— ca trecere şi contradicţie — *166.*
Vezi şi Conexiune, Mijlocire şi nemijlocire, Trecere.
Raţiune — 19, 65, *93*, *142*, 145, 150, 154, 158, 163—164, 167—168, 189, 243, 264, 270, 272, 293, *306*, 389, 393, 454—455, 459—460, 494—495.
— antinomiile raţiunii — *vezi* Antinomie.
— şi experienţă — *363—364*, 379—380, 428.
— şi intelect — 73, *141*, *153*, 218, 223, *239.*
— şi simţuri — 42, 66—68, 120—*121*, 305, 377—378, 389.
Vezi şi Gîndire.
Rădăcinile de clasă ale idealismului — *vezi* Idealism.
Rădăcinile gnoseologice ale idealismului — *vezi* Idealism.
Realitate, real — 45, *132*, 142, 145, 167—168, 184, *268*, 307, 375—376 *490*, 522 523.
— şi adevăr — *vezi* Adevăr.
— şi artă — 48.
— cunoaşterea realităţii — *132* — *133*, *301*, 466, 495; *vezi şi* Cunoaştere.
— şi dialectică — *169.*
— şi esenţă — 109—110.
— şi existenţă — 132—133.
— şi fantezie — *309—310*, *417—418.*
— şi gîndire — 54, *57*, 269.
— şi idee (după Kant) — *162—163.*
— laturi, momente ale realităţii — *133*, *165—166*, *215—216.*
— şi necesitate — *132—134.*
— obiectivă — *141*, *143*, 163, *193—194.*
— şi posibilitate — *vezi* Posibilitate şi realitate.
— şi practică — *181*, *184—185.*
— real şi ideal — 167, *234*, 269.
— ideea transformării idealului în real este profundă: foarte importantă pentru istorie — *98.*
— şi relaţie (raport) — 125.
— şi scop — *181.*
— şi senzorialitate — 40, 42.
— şi subiect — *180—183.*
— temporară şi întîmplătoare — 163.
Vezi şi Existenţă, Univers.
Reflectare — 45, *112—113*, *152*, *153—155*, *158—159*, *163—166*, *180—181*, *193—194*, 366, 368, *415—416*, 423, 484—485, *497.*
— caracterul dialectic al procesului reflectării — *92—93*, *124*, *150*, *164—165*, *301—302*, *309—310.*
— în conceptele omului se reflectă în mod original şi dialectic natura — *238.*
— reflectarea justă a dezvoltării eterne a lumii este dialectica — *92—93.*

www.dacoromanica.ro

— forma de reflectare a naturii în cunoaşterea omenească — conceptele, legile, categoriile — *154.*
— a lumii obiective în conştiinţa omului şi verificarea acestei conştiinţe (reflectări) prin practică — *170—171.*
Vezi şi Cunoaştere, Gîndire.
Reflexie — 73, 109, 112—118, 120—121, 126, 127—129, 132, 156, 168—169, *172*, 179, 190, 194, 226.
— formele reflexiei — *114.*
Reformă — 268—269.
Reformism — 35.
Relativ — *vezi* Absolut şi relativ.
Relativism — *227*, *297*, *442*, 490; *vezi şi* Absolut şi relativ.
Relaţii de producţie — *14.*
Religie — 8, 22—23, 40—41, 47—50, 52—*53*, *85*, *201*, *265*, 305, *321*, *352—353*, *355*, 362—363, 420, 438.
— şi ateism — *vezi* Ateism şi religie.
— creştinismul — *268*, *355—356*, *359—360*, 384—385, 483—484.
— şi filozofie — *vezi* Filozofie şi religie.
— persană — 290.
— rădăcinile de clasă ale religiei — *302*, *351—352.*
— rădăcinile gnoseologice ale religiei — *302*, *308—309.*
— posibilitatea idealismului (= a religiei) a fost dată chiar în prima abstracţie, elementară — *309.*
— şi social-democraţia — 348—*352*, 355—356, 366.
— şi superstiţie — 48—49, 53, 249—250, *351—352.*
— şi ştiinţă — *vezi* Ştiinţă şi religie.
Vezi şi Dumnezeu, Teologie.
Reprezentare — 50, 66, 141, 459.
— şi adevăr — 238, 243—244.
— şi bun-simţ — 190.
— şi contradicţie — 117—*121.*
— şi gîndire — 77, *120—121*, *190—191*, *193—194*, *245—246.*
— şi concept — *150*, 162, *174—175*, *238.*
— şi senzaţie — 117—*121.*
Revoluţie — *341*, 350, 568, 576—577.
— din 1848 şi Feuerbach — 39.
— franceză de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea — 16—17, 22—23, 24—25, *148*, 266, *267*, 269.
— ţărănească — 567—568, 582—583.
Ridicare
— de la abstract la concret — *84—85*, *150* *151*, *164—165*, *196—*197, *202—203*, *234*, 249—251, *278—281.*
— de la concret la abstract — 105, *142—143*, *173—174*, *199—200*, *278—281.*
— ridicîndu-se de la concret la abstract, gîndirea nu se îndepărtează de adevăr, ci se apropie de el — *143.*
Vezi şi Abstract (abstracţie).

www.dacoromanica.ro

S

Salt — 432, 536—537, 538.
— de la generalul din natură la suflet; de la obiect la subiect; de la materialism la idealism — *223.*
— întreruperea gradualității (a procesului de dezvoltare treptată) — *105—106, 237, 297.*
Vezi și Trecere.
Scepticism — 111—112, *211, 437.*
— antic — 100, 227, *253—257.*
— și dialectică — *190, 192.*
— deosebirea dintre subiectivism (scepticism și sofistică) și dialectică — *297.*
— dialectica scepticismului este „ceva întîmplător" — *253.*
— în filozofia epocii noastre — 27, *214,* 215, *232, 253—254, 330—331.*
— și Hegel — *274.*
— al lui Hume — *vezi* Humeism.
— și idealism — 442.
— nu este îndoială — *254.*
— și kantianism — *vezi* Kant și kantianism.
— și metafizica secolului al XVII-lea — 27.
— și pragmatism — 478—*479,* 485.
— rolul scepticismului în istoria filozofiei — 100.
— tropii scepticismului — *254—257.*
Schimbare — *vezi* Mișcare, Dezvoltare.
Scolastică — 306.
Scop — 12, *122,* 139, 163, *181—185,* 201, 224, 475.
— activitatea omului îndreptată spre un scop anumit — *vezi* Om.
— și cauză, lege, legătură, rațiune — *239.*
— al cunoașterii este la început subiectiv — *175.*
— în istorie — *159—160, 233, 264, 267,* 270.
— și mijloc — *160,* 172, *184, 239.*
Vezi și Teleologie.
Senzație — 223, 243—246, 373, 458, 466—468, 480, 522.
— și calitate — 66—67, *281.*
— caracterul nemijlocit al senzației — *235.*
— la cirenaici — *233.*
— și concept — *216, 235, 238*—239, *245*—246, *305—306.*
— și gîndire — 69, *216,* 240—243, 417—418, 514.
— Hegel înlocuiește idealismul senzației cu idealismul gîndirii — *241.*
— trecerea de la senzație la gîndire este dialectică — *237.*
— și materie — 515.
— ca principiu al teoriei cunoașterii și ca principiu etic — *233.*
— și reprezentare — *243—246.*
Senzorialitate, sensibilitate, senzorial, sensibil — 15, 28, 40, 42, 44, 50, 66, 144, 258, 522.
— certitudine senzorială — 190, 213, 220, 232.
— senzorial și rațional — *281.*

www.dacoromanica.ro

Senzualism — 28.
Simbol — 464.
— şi concept — *102.*
Simţuri — 66, 229.
— şi gîndire (cunoaştere, raţiune) — 42, *46*, *54*, 66, 68, 130—*121*, *239*, 305, 378, 389.
— şi limbă — 68—69.
Vezi şi Intuiţie, Percepţie, Reprezentare, Senzaţie.
Singular, particular şi general (universal) — *84*, 105, *124*, *148—151*, *168—169*, 192—193, 196, 201, 249—250, 289, 294, 306—307.
— particular şi general — 54, 63—64, 66—67, *152*, *173—174*, 223—225, 228—229, 231—232.
— ca contrarii — 298—301.
— interconexiunea lor — *298.*
— în economia politică — 8—10.
— în filozofia lui Aristotel — *171*, *298*, 305—311.
— în istorie — 263—264, 265—267.
— universalul şi necesitatea — *66*, *220.*
Sinteză — *vezi* Analiză şi sinteză.
Socialism — 11—12, 18, 568—569.
— mic-burghez — 9—10, 13—*15*, 21, *31*, 34—35, *50*, 554—555.
— «socialismul» lui Feuerbach — *51—52.*
— ştiinţific — *8*, 10—13, 14—15, 21, 26, 28, 34, 345, 555, 557—558.
— utopic — 16—18, 28—29, 34, 512—513, 525—526, 551, *553*, 557.
Societate — *119*, *297.*
— antică — 23—25.
— burgheză — 10—13, 15—16, 22—25, 30—31, 281, 349—350, 552—553.
— anarhia ei — 24.
— contradicţiile ei — *150—151*, *298.*
— civilă — 22—23, 24—25, 103.
— comunistă — 351.
— influenţa mediului geografic asupra dezvoltării societăţii — 265—266, 432—433.
Sociologie — 484.
Socratici — 231—233.
Sofistică — 123, 226, *243*, 293, *297*, 490—491.
— şi dialectică — *vezi* Dialectică şi sofistică.
— şi eclectism — *93.*
— a pragmatismului — 454.
Sofişti — 217, 225, 226—*229*, 483.
Spaţiu — 63, 182—*183*, 209.
— şi punct — *257.*
— şi timp — 44—*45*, 64, 190, *193*—194, *214*—216, 361—362.
— mişcarea este esenţa timpului şi a spaţiului — *214.*
Speculaţie — *vezi* Idealism.
— gîndire speculativă — *vezi* Gîndire.
Spinozism — 29, 61, 140, 403—404, 441.

www.dacoromanica.ro

Stat — 23—25, 265, *269*, 576.
— republica lui Platon — *233*, 236.
Stoicism — 244, 295.
Subiect şi obiect — 79, 81—82, 97, 126, 140—141, 155, 167—168, *171*, *176*, *179—183*, *194—195*, 281, *294*, *359*, 395, 401—402, 428.
— mişcarea cunoaşterii spre obiect nu poate fi efectuată decît dialectic — 234.
Subiect şi predicat — *vezi* Logică formală.
Subiectiv (subiectivitate) — *vezi* Obiectiv şi subiectiv.
Subiectivism — 81, 126—127, 140—141, 175—176.
— deosebirea dintre subiectivism (scepticism şi sofistică) şi dialectică — 297.
— împotriva subiectivismului şi a unilateralităţii — *178*.
— este lipsa de obiectivism — *226*.
— subiectivismul şi scepticismul lui Kant — *vezi* Kant şi kantianism.
Substanţă — 29, 61—62, 65, 130, 132, *134*, 136, 153, 159, 174.
— şi atribut — 140, 404, 410—411.
— o treaptă importantă în procesul de dezvoltare al cunoaşterii naturii şi materiei de către om — *134*.
Suflet (spirit) — 66, 74, 83, 111—112, 156, *157*.
— şi corp — 47, 50—51, 68, 167—168, *169*—170, 359.
— în filozofia lui Aristotel — *242—243*.
— în filozofia lui Heraclit — *293*.
— în filozofia lui Epicur — *247*—248, 250.
— şi materie — *vezi* Materie şi spirit.
Superstiţie — *vezi* Religie şi superstiţie.

Ş

Ştiinţă — 177—178, *198*, 310, *372—373*, 451, 456—457, *476*, 479, 490—491.
— şi credinţă — 85, 316, 348, 358—359, 376—378; *vezi şi* Ştiinţă şi religie.
— cuprinde în mod relativ, aproximativ legitatea universală a naturii în veşnică mişcare — *154*.
— examinarea ştiinţifică cere să se indice deosebirea, legătura, trecerea — 193.
— şi experienţă — 370—371, 466—467.
— şi fantezie — *209*.
— este absurd să negi rolul fanteziei chiar şi în cea mai riguroasă ştiinţă — *310*.
— istoria ştiinţei — *124*, *208—209*, *247—248*, *278*, *294*, *296—297*, *351*.
— obiectul oricărei ştiinţe este infinit — 419.
— prin practica sa omul dovedeşte justeţea obiectivă a ştiinţei sale — *161*.
— şi proletariat — 18.

www.dacoromanica.ro

— reflectă esența, substanța naturii — *159*.
— și religie — *209*, *248*, *356—358*, *359—360*, 452—453, 460—461, 463; *vezi și* Știință și credință.
— socială — *296*.
— științele concrete și logica — *vezi* Logica.
Vezi și Științele naturii.
Științele naturii — 30, 333—336, 338, 339, 346—347.
— agnosticismul naturaliștilor — 394—396, 420—421, 453—454.
— și atomistica — *vezi* Atomistica.
— și dialectica — *219—220*, *278*, *297*, *298—301*.
— și filozofia — 26, 27—28, 46—47, 73, 81—82, 121—123, *333—334*, *335—336*, 385—386, 411—412, 417—418, *419*—420, 516, *545*.
— istoria științelor naturii — 134, 247 —250.
— și științele sociale — *296*, 341, 345.
Vezi și Știință.

T

Tautologie — 107, 114, 123, 178.
Tehnică — *159*, *234*, 336—337.
— istoria tehnicii — *124*, *134*.
— și practica ca criterii ale adevărului — *170*.
Teleologie — 45—46, *122*, 157, 160—161, *239—240*, *352*—354, 481; *Vezi și* Scop.
Teologie — 8, 29—30, *46*, 321.
— Leibniz s-a apropiat prin teologie de principiul legăturii indisolubile dintre materie și mișcare — *61*.
Teoria cunoașterii — *109*, *291*, *356—357*, *358*, 376, 397, 415—416, 428, 430.
— a lui Aristotel — *306—307*, *310*.
— a cirenaicilor — *233*.
— domeniile cunoașterii din care trebuie să se constituie teoria cunoașterii și dialectica — *294*.
— a lui Epicur — *244—247*, *249—250*.
— Hegel a ocolit teoria cunoașterii a lui Epicur — *247*.
— Hegel îl combate pe Kant tocmai pe plan gnoseologic — *142*.
— a lui Heraclit — 293—294.
— și istoria cunoașterii — *vezi* Logic și istoric.
— și logica — *86*, *150*, 153, 188—189, *281*, *516*.
— condițiile coincidenței între logică și teoria cunoașterii — *147*; *vezi și* Dialectica ca logică și teorie a cunoașterii.
— logica și teoria cunoașterii trebuie deduse din „dezvoltarea întregii vieți a naturii și a spiritului" — *74*.
— a lui A. Rey = materialism timid — *487*.
— senzația ca principiu al teoriei cunoașterii și ca principiu etic — *233*.
— unitatea dintre cunoaștere și practică în teoria cunoașterii — *186*.
Vezi și Cunoaștere, Logică.
Teoria electronică — 470, 504.
Teoria reflectării — *vezi* Reflectare.

www.dacoromanica.ro

Terminologie — 348—349, *365.*
Timp — 44, *45*, 216, 218, 290.
— este o formă de existenţă a realităţii obiective — *193—194.*
— noţiunea de timp este dedusă din mişcare — 45.
— şi spaţiu — *45*, 64, 190, *193—194*, *214—215*, 361.
— mişcarea este esenţa timpului şi a spaţiului — *214.*
Tineri hegelieni — *vezi* Marx K. şi Engels F. Critica tinerilor hegelieni.
Transcendent — *162*—163.
Transcendental — *102*, 157, *173.*
— unitatea transcendentală a apercepţiei — *141.*
Trecere, transformare — *91*, 97, *99*, *166*, 223—224, 235, *301.*
— a calităţii în cantitate, şi invers — *97*, *99*, *101*, 104—107, *188*, *231.*
— a categoriilor din una în alta — *177.*
— conceptele prin natura lor = trecere — *191*; *vezi şi* Concept.
— a contrariilor (opuşilor) — *168.*
— de la deosebire la contradicţii — 120—*121.*
— şi devenire — 89, 191, 194.
— dialectică şi nedialectică — *237.*
— a fenomenului şi esenţei — *210 211.*
— a fiinţării în esenţă (în „Ştiinţa logicii") — *108.*
— a ideii logice în natură (în „Ştiinţa logicii") — *198.*
— şi legătură — *152.*
— de la materie la conştiinţă, de la senzaţie la gîndire este dialectică — *237.*
— a primei negaţii în a doua — *192.*
— totul e legat prin treceri — *86*, *152*, *298.*
Vezi şi Salt.

U

Umanism — 26, 29.
Unealtă — *160*, *267.*
Unitate
— şi conexiunea, interdependenţa şi integralitatea procesului universal — *127.*
— şi diversitate — 177—178, 192—193, 396.
— şi lupta contrariilor — *vezi* Opoziţie.
— principiul universal al unităţii lumii, naturii, mişcării materiei — 213.
Univers — 64, 208, 293—294.
Universal — *vezi* Singular, particular şi general.

V

Valoare — *vezi* Economie politică.
Viaţă — *91*, *112—113*, 170—172, 187—188, *309—310*, 334.
— şi automişcare — *194.*
— şi concept (în logica lui Hegel) — *142.*

www.dacoromanica.ro

— şi contradicţie — 117—118, *120—121*, *194—195*.
— şi creier — *170*.
— şi dialectică — *169*.
— şi ideea mişcării universale — *119—120*.
— şi identitate abstractă — *119*.
— şi logică şi teoria cunoaşterii — *74*, *170—171*, *264*.
— ideea de a include viaţa în logică este explicabilă şi genială — *171*.
— ca treaptă a dezvoltării adevărului — *170*.
Vitalism — *321*, *338*, 474—475.
Voinţă — *177*, *183—184*.
Voluntarism — 321.
Vorbire — *vezi* Limbă.

www.dacoromanica.ro

CUPRINS

Prefață VII

I
CONSPECTE ȘI FRAGMENTE

1895

*CONSPECTUL CĂRȚII «SFÎNTA FAMILIE» DE MARX ȘI ENGELS ..... 3—35

1909

*CONSPECTUL CĂRȚII LUI FEUERBACH «PRELEGERI DESPRE ESENȚA RELIGIEI» ..... 37—57

1914—1915

*CONSPECTUL CĂRȚII LUI L. FEUERBACH «EXPUNEREA, ANALIZA ȘI CRITICA FILOZOFIEI LUI LEIBNIZ» ..... 59—69

*CONSPECTUL CĂRȚII LUI HEGEL «ȘTIINȚA LOGICII» ..... 71—202

Prefață la prima ediție 73

Prefață la ediția a doua 75

Introducere: Conceptul general de logică 81

* Cu asterisc sînt notate titlurile date de Institutul de marxism-leninism de pe lîngă C.C. al P.C.U.S.

www.dacoromanica.ro

Teoria fiinţării ..... 86—108

Cu ce trebuie începută ştiinţa?..... 86
Secţiunea întîi: Determinarea (calitatea)..... 88
Secţiunea a doua: Mărimea (cantitatea)..... 100
Secţiunea a treia: Măsura 103

Teoria esenţei..... 109—139

Secţiunea întîi: Esenţa ca reflexie în ea însăşi..... 109
Secţiunea a doua: Fenomenul 125
Secţiunea a treia: Realitatea 132

Logica subiectivă sau teoria conceptului ..... 140—202

Despre concept în general..... 140
Secţiunea întîi: Subiectivitatea 148
Secţiunea a doua: Obiectivitatea 156
Secţiunea a treia: Ideea 162

*CONSPECTUL CĂRŢII LUI HEGEL «PRELEGERI DE ISTORIE A FILOZOFIEI»..... 203—259

Introducere în istoria filozofiei..... 205—206

Vol. XIII. Primul volum din istoria filozofiei..... 207—225

Filozofia ionienilor 207
Pitagora şi pitagoricienii 207
Şcoala eleată 209
Filozofia lui Heraclit 217
Leucip 220
Democrit 222
Filozofia lui Anaxagora 223

Vol. XIV. Al doilea volum din istoria filozofiei..... 226—257

Filozofia sofiştilor 226
Filozofia lui Socrate 229
Socraticii 231
Filozofia lui Platon 233
Filozofia lui Aristotel..... 236
Filozofia stoicilor 244
Filozofia lui Epicur 244
Filozofia scepticilor..... 253

Vol. XV. Al treilea volum din istoria filozofiei..... 258—259

Neoplatonicienii 258
Hegel despre dialogurile lui Platon..... 259

www.dacoromanica.ro

*CONSPECTUL CĂRȚII LUI HEGEL «PRELEGERI DE FILOZOFIE A ISTORIEI» ..... 261—270
Hegel despre istoria universală 270
*CONSPECTUL CĂRȚII LUI NOËL «LOGICA LUI HEGEL» ..... 271—276
PLANUL DIALECTICII (LOGICII) LUI HEGEL *(Tabla de materii a Logicii mici (a Enciclopediei))* ..... 277—282
*CONSPECTUL CĂRȚII LUI LASSALLE «FILOZOFIA LUI HERACLIT OBSCURUL DIN EFES» ..... 283—295
ÎN JURUL PROBLEMEI DIALECTICII ..... 296—302
*CONSPECTUL CĂRȚII LUI ARISTOTEL «METAFIZICA» ..... 303—311

II
ÎNSEMNĂRI PE MARGINEA UNOR CĂRȚI, ARTICOLE ȘI RECENZII

1903

F. UEBERWEG. «SCHIȚĂ DE ISTORIE A FILOZOFIEI» 315
F. PAULSEN. «INTRODUCERE ÎN FILOZOFIE» ..... 315—318

1904

*ÎNSEMNĂRI PE MARGINEA UNEI RECENZII A CĂRȚILOR LUI E. HAECKEL «MINUNILE VIEȚII» ȘI «ENIGMELE UNIVERSULUI» 319

1909

NOTĂ DE CĂRȚILE DE ȘTIINȚE ALE NATURII ȘI DE FILOZOFIE AFLATE ÎN BIBLIOTECA DE LA SORBONA ..... 320—322

1913

**DIN CAIETUL «STATISTICA AGRICOLĂ AUSTRIACĂ ETC.»* ..... 323—325

www.dacoromanica.ro

F. RAAB. «FILOZOFIA LUI R. AVENARIUS». PERRIN. «ATOMII» 323

*ÎN LEGĂTURĂ CU O RECENZIE A CĂRȚII LUI J. PLENGE «MARX ȘI HEGEL»..... 323

*ÎN LEGĂTURĂ CU O RECENZIE A CĂRȚII LUI R.B. PERRY. «TENDINȚE FILOZOFICE CONTEMPORANE» 323

*ÎN LEGĂTURĂ CU O RECENZIE A CĂRȚII LUI A. ALIOTTA «REACȚIUNEA IDEALISTĂ ÎMPOTRIVA ȘTIINȚEI» 324

1914—1915

**DIN «CAIETE FILOZOFICE»* ..... 326—338

*NOTĂ DE DIVERSE VOLUME DIN OPERELE LUI FEUERBACH ȘI ALE LUI HEGEL..... 326

CU PRIVIRE LA SCRIERILE MAI RECENTE DESPRE HEGEL..... 327

*ÎN LEGĂTURĂ CU O RECENZIE A CĂRȚII LUI J. PERRIN. «TRATAT DE CHIMIE FIZICĂ. PRINCIPIILE» 330

P. GHENOV. «TEORIA CUNOAȘTERII ȘI METAFIZICA LUI FEUERBACH» 331

PAUL VOLKMANN. «BAZELE TEORETICE ALE CUNOAȘTERII ÎN ȘTIINȚELE NATURII»..... 333

MAX VERWORN. «IPOTEZA BIOGENĂ» 333

FR. DANNEMANN. «CUM S-A FORMAT IMAGINEA NOASTRĂ DESPRE LUME» 335

LUDWIG DARMSTAEDTER. «CĂLĂUZĂ PENTRU ISTORIA ȘTIINȚELOR NATURII ȘI A TEHNICII» 336

NAPOLEON. «CUGETĂRI» 337

ARTHUR ERICH HAAS. «SPIRITUL ELENISMULUI ÎN FIZICA CONTEMPORANĂ» 337

THEODOR LIPPS. «ȘTIINȚELE NATURII ȘI CONCEPȚIA DESPRE LUME» 338

www.dacoromanica.ro

1915—1916

**DIN «CAIETE DESPRE IMPERIALISM»* ..... 339—342
DIN CĂRŢILE DE FILOZOFIE DE LA BIBLIOTECA CANTONALĂ DIN ZÜRICH 339
Dr. JOHANN PLENGE. «MARX ŞI HEGEL» 340

III

OBSERVAŢII ŞI ÎNSEMNĂRI PE MARGINEA UNOR CĂRŢI

1908—1911

J. DIETZGEN. «MICI SCRIERI FILOZOFICE» ..... 345—430
G. V. PLEHANOV. «PROBLEMELE FUNDAMENTALE ALE MARXISMULUI» ..... 431—434
V. ŞULEATIKOV. «ÎNCERCĂRI DE JUSTIFICARE A CAPITALISMULUI ÎN FILOZOFIA VEST-EUROPEANĂ. DE LA DESCARTES PÎNĂ LA E. MACH» 435—450
A. REY. «FILOZOFIA MODERNĂ» ..... 451—497
A. DEBORIN. «MATERIALISMUL DIALECTIC» ..... 498—505
G. V. PLEHANOV. «N. G. CERNÎŞEVSKI» ..... 506—541
I. M. STEKLOV. «N. G. CERNÎŞEVSKI, VIAŢA ŞI ACTIVITATEA LUI (1828—1889)» ..... 542—587

Adnotări ..... 589—634
Indice de lucrări şi izvoare citate sau menţionate de V.I. Lenin 635—666
Indice de nume ..... 667—690
Indice de materii ..... 691—728

www.dacoromanica.ro

ILUSTRAŢII

Prima pagină a manuscrisului lui V. I. Lenin: Conspectul cărţii «Sfînta familie» de Marx şi Engels. — 1895 5

Pagină din manuscrisul lui V. I. Lenin Conspectul cărţii lui Feuerbach «Prelegeri despre esenţa religiei». — 1909.... 55

Coperta primului caiet cu Conspectul cărţii lui Hegel «Ştiinţa logicii». — Septembrie-decembrie 1914 ..... 78—79

O pagină din manuscrisul lui V. I. Lenin Conspectul cărţii lui Hegel «Ştiinţa logicii». — Septembrie-decembrie 1914 95

O pagină din manuscrisul lui V. I. Lenin Conspectul cărţii lui Hegel «Ştiinţa logicii». — Septembrie-decembrie 1914 ..... 150—151

O pagină din manuscrisul lui V.I. Lenin Conspectul cărţii lui Hegel «Ştiinţa logicii». — Septembrie-decembrie 1914 ..... 190—191

O pagină din manuscrisul lui V.I. Lenin Conspectul cărţii lui Hegel «Prelegeri de istorie a filozofiei». — 1915 238—239

Pagină din manuscrisul lui V. I. Lenin Conspectul cărţii lui Hegel «Prelegeri de istorie a filozofiei». — 1915 251

Pagină din manuscrisul lui V.I. Lenin «Planul dialecticii (logicii) lui Hegel». — 1915 279

O pagină din manuscrisul lui V. I. Lenin «În jurul problemei dialecticii». — 1915 299

Sala de lectură a Bibliotecii din Berna..... 308—309

O pagină din cartea lui J. Dietzgen «Mici scrieri filozofice» cu însemnările lui V. I. Lenin 381

O pagină din cartea lui G. V. Plehanov «N. G. Cernîşevski» cu însemnările lui V. I. Lenin..... 533

O pagină din cartea lui I. M. Steklov «N.G. Cernîşevski, viaţa şi activitatea lui», cu însemnările lui V. I. Lenin 563

www.dacoromanica.ro

Dat la cules 28.07.1965. Bun de tipar 13.10.1965. Apărut 1966. Hîrtie tipar înalt tip A mata de 63 g/m² 540×840/16. Coli editoriale 46,46. Coli de tipar 47,50. 2 planşe tipo + 3 planşe offset. A. 9378/1965. C.Z. pentru biblioteci 3C23 = R

Tiparul executat sub comanda nr. 50611 5858 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti — Republica Socialistă România

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro